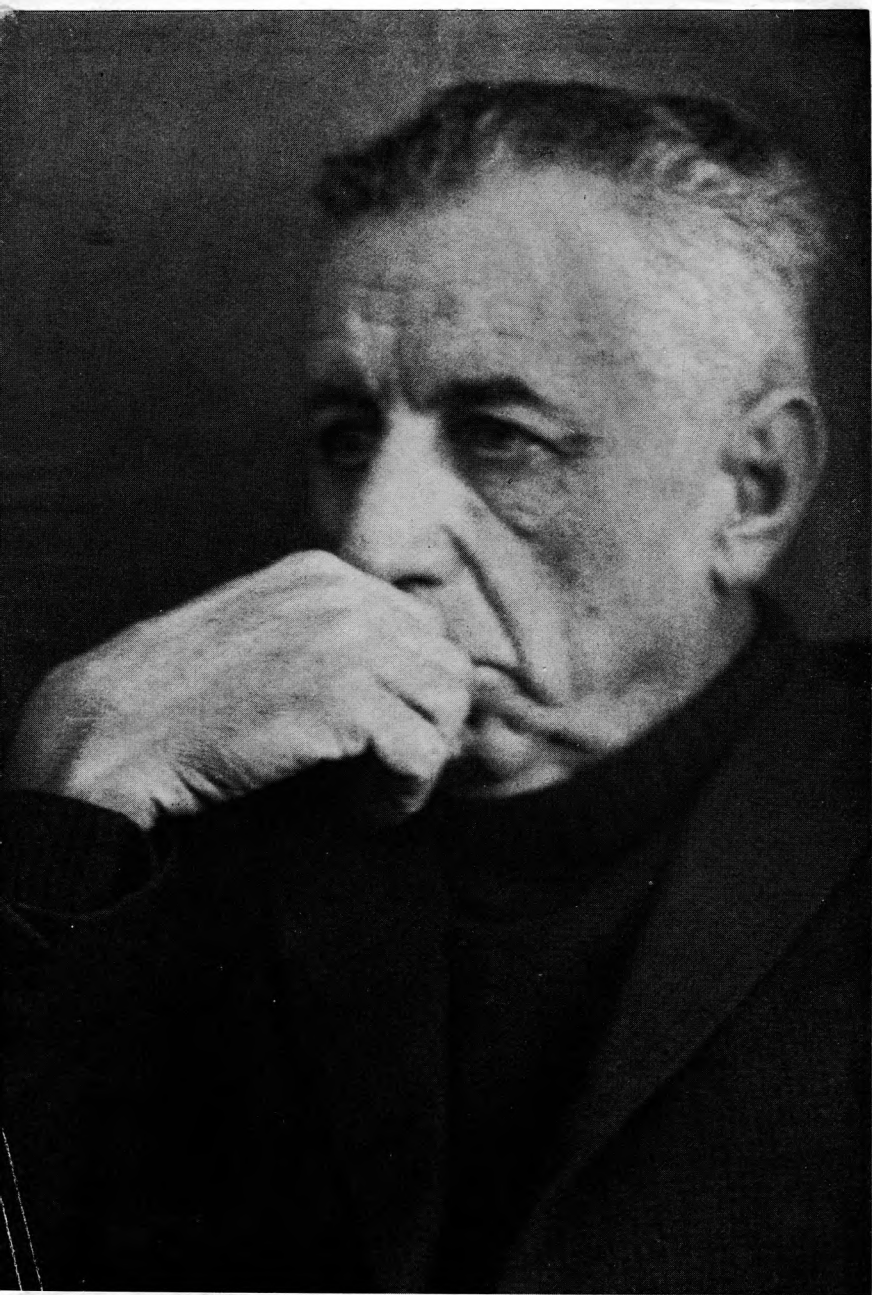

נתן אלתרמן / החוט המשולש

כל כתבי נתן אלתרמן

נתן אלתרמן

החוט המשולש

מאמרים

תשכ"ז — תשל"ל

הוצאת הקיבוץ המאוחד * תשל"א

מהדורה זו רואה אור ביוזמתו ובסיועו של הוועד הציבורי
להוצאת כל כתבי נתן אלתרמן

כל הזכויות שמורות
ל מ ח ב ר

הצילום בשער מאת בוריס כרמי

בכרך הזה באו כל מאמרי נ.א. שנתפרסמו ב"מעריב",
למן אפריל 1967 ועד פברואר 1970, ערוכים לפי סדר
הופעתם.

תודתנו נתונה להנהלת "מעריב", שהסכימה להדפסה
חוזרת של המאמרים האלה.

בבחירת שם הספר הלכנו בעקבות מאמר מן ה-16
ביוני 1967 - "מול מציאות שאין לה אח" - שבו אמר
נ.א. את דברו על משמעות הנצחון במלחמת-שת-
הימים. כתוב שם לאמור:

"נצחון זה ענינו לא רק בכך שהוא החזיר לידי
היהודים את העתיקים והנעלים בקדשי האומה, את אלה
החרותים בזכרונה ובעמקי תולדותיה יותר מכל. ענינו
של נצחון זה הוא בכך שהוא מחק למעשה את ההבדל
בין מדינת-ישראל ובין ארץ-ישראל. זו הפעם הראשונה
מאז חורבן בית שני נמצאת ארץ-ישראל בידינו. המדינה
זה ארץ הן מעתה מהות אחת ומעכשיו חסר לה להתחברות
ההיסטורית הזו רק עם ישראל שיארוג, יחד עם
היש שהושג, את החוט המשולש שלא יינתק".

מנחם דורמן

ז' בשבט תשל"א

1967

“תוף־הפח” וכלי הרוח

1

התוכחה שניתכה על ועד אגודת הסופרים העבריים, בעתונות ומצד חוגי אנשי־הרוח, בשל ההחלטה להימנע מקבלת־פנים רשמית לגינתר גראס, היתה רבה וחריפה. עיקר נימוקיה של תוכחה זו: יש לדון אדם לפי טיבו ולא לפי מוצאו הלאומי ומי שאינו מקיים את הכלל הזה נתפס לגזענות. כלל גדול זה אין לערער עליו, אך ספק אם הוא שייך לענין. ספק אם תופסים אנו כראוי את משמעות השתלטותו של עיקרון זה, בשנים האחרונות, על כל מערכת יחסינו עם גרמניה ועם הגרמנים. ספק אם אנו תופסים כראוי כי מושגים כוללים כמו אומה גרמנית ומדינה גרמנית וקורות העבר הקרוב, עם כל המשתמע ומתחייב מהם, עדיין קיימים לגבינו כענינים של ממש, רק במידה שהם עוד משתלבים בפולמוסים המדיניים בשאלה הגרמנית, שגם הם כבר נהפכו לפולמו־סים פוליטיים רגילים. לגבי שאר תחומיה של בעיה זו, אם הם תחומי החומר ואם הם תחומי הרוח, אין אומה גרמנית ואין ממלכה גרמנית, אלא יש רק גרמנים אשר איש ואיש מהם “יישפט לפי מעשיו”.

בדרך זו, על־ידי שאנו נוטלים עיקרון, שהוא נכון לעצמו, ועושים אותו דן יחידי בשאלה שאין הוא צריך ואין הוא מיועד למצותה, אנו מוציאים, למעשה, את שאלת היחסים בינינו ובין גרמניה והגרמנים מכל התחומים שבהם היא קיימת, וצריכה להתקיים, ומשאירים אותה, למעשה, רק לגבי שאלת היחס שבין היהודים ובין האשמים בפועל בהשמדה. כאן, במקום שבו אין היא צריכה להיות בגדר שאלה כלל, אנו מודים בקיומה, ואילו בכל שאר ענינים אנו מפוררים אותה לאבק פורח של אלפי רבואות פרטים אישיים, כמספר הגרמנים שבעולם, על טיבו של כל אחד מהם לחוד, והיא חדלה, למעשה, מלהתקיים.

2

מעלותיו וזכויותיו של גינתר גראס, כסופר-אמן וכלוחם נגד ספיחיה או ניצניה החדשים של התקופה הנאצית בגרמניה עוררו סביבו, בעת ביקורו בישראל, שפע התענינות והוקרה. עם זאת מותר לשאול, אם יש בין צורות-ההוקרה השונות גם כאלו שאינן יאות לענין זה ואינן גזירה מן השמים. מותר לשאול אם הימנעותם של סופרי ישראל מקבלת-פנים רשמית - ובהכרח חגיגית ובהכרח סמלית, ועם כל המש-תמע מכך, - הוא באמת ענין כה משונה עד שהמאמר הראשי בעתון כ"דבר", למשל, ממש נודעזע מכך והוא קובל בועף ובאירוניה על שסופר-לוחם אנטינאצי כגראס לא נמצא "ראוי לברכתה הרשמית של אגודת הסופרים". ובכן, על אף דברי ההזדעזעות הרבים בעתונות, כדאי לומר שאין זו שאלה של מעלות ראויות או לא ראויות. השאלה, במקרה זה, היא אם באמת מן הראוי הוא שבעת ביקורו של סופר גרמני אנטינאצי בישראל יתכנסו סופרינו על-מנת לקבל פניו בתודה ולברכו על אנטינאציות זו. השאלה היא אם התכנסות כזאת של ועד סופרי ישראל, בשם כלל הסופרים כולו, עם גינתר גראס, יכולה באמת להיחשב רק כמפגש של אחים-להשקפה-אנטינאצית, או שיש כאן עוד כמה תבלים שעליהם, למעשה, נטוש הוויכוח.

3

בכלל דומני, שהבעות ההוקרה של ציבור יהודי לגבי תכונות ודעות אנטינאציות של סופר או איש-ציבור אורח, ואפילו היא אנטינאציות מובהקת ופעילה כמו זו של גראס, צריכות להימצא מחוץ לטרמינו-לוגיה השגורה ולהתרגשות-השבחים המקובלת שבה אנו מקדמים פני אחים לדעה בתחומים אחרים. אנטינאציות זו של גראס - גם לענין החיוב והשלילה שבאותו ויעוד-סופרים רשמי - היתה צריכה להיתפס לנו פחות בבחינת הסרתו של מכשול אחרון ויותר בבחינת תנאי ראשון, פחות בבחינת נימוק חותך הפותר את כל השאלות ויותר בבחינת הנחת-יסוד שממנה השאלות מתחילות. יש מידה לא-מבוטלת של צרימה בביטויים עודפים של הוקרה יהודית ושבח יהודי, וממילא תודה יהודית, כלפי אורח גרמני על שהוא שולל משטר שעיקר סימניו היה המיבצע הממלכתי הגדול בעולם לשריפת העם היהודי.

אדנאואר, כידוע, התקצף בעת ביקורו כאן, לשמע פסוק שהביע את הסברה שגרמניה עוד צריכה לפלס לה דרך אל משפחת העמים. פסוק זה נמחק אחר-כך, לפי דרישתו, ואנו "לקחנו את דברינו בחזרה". ואף-על-פי-כן, אותו פסוק הוא אמת לאמיתה, שכן הממלכה הגרמנית שהקימה בלב אירופה מיתקנים וכבשנים לשריפת עם שלם, ואירגנה מנגנון-השמדה אדיר שהכיל את כל הדרוש, מפקידים ועד כלבי-דם, מפלוגות-המתה בסיטונות ועד מפשיטי עורות-אדם ועד מומחים לעי-בוד מוצרי-לוואי, אשר עצמותיו ושיניו ועורו של העם המומת שימשו להם חומר-גלם לתצרוכת אזרחית או צבאית, ממלכה זו צריכה להיחשב כיום כמי שיצא לא-מכבר מתוך תקופה של קאניבאליזם ליגאלי כפשוטו, ואותו פסוק שעורר חימה לא בא אלא לרמוז על כך רמז רחוק ביותר.

אין אני נמנה עם מי שטוען שגרמניה כיום אינה אחרת משהיתה. זו טענה שבעליה משמיעים אותה בלי להסיק ממנה כלום, פרט לפסילת מגעים מדיניים, אף-על-פי שמגעים אלה הם אולי היחידים המותרים לה למדינת ישראל עם כל גרמניה שהיא. גרמניה כיום היא ודאי אחרת משהיתה. לולא כן לא היה מי שיתווכח על כך כיום בכנסת ובעתונות. גרמניה של היום היא אחרת לא משום שהתחוללה בה תמורה סמויה, שאפשר להתווכח על ממשות שבה. גרמניה היא אחרת משום שהעולם הדביר אותה תחתיו במחיר עמל אין קץ ובמחיר דמם של צבאות בשדות-הקטל. גרמניה של היום היא אחרת, ולו גם על-כרחיה. המשטר אחר, החוקים אחרים, המשפט אחר. על-כל-פנים מצדנו-אנו צריכים דברים אלה להיות טעם מספיק, ואילו מה ששייך לתמורות יסודיות יותר - מה שקוראים חינוך-מחדש - דבר זה עלינו באמת להניח לגרמנים עצמם ומכל-מקום לא מורים עברים מישראל צריכים להתעסק בכך. כן, גרמניה שבה מציגים את הזכהוט ובה כותב ופועל גינתר גראס אינה גרמניה של גבלס. אלא שהשאלה היא אם קלסתר-פניה של גרמניה זו של אתמול יכול שלא להיות נשקף אל מול חושינו ובינתנו מבעד לדמותה שבהווה. השאלה היא אם עריה ונופיה של גרמניה זו של היום, היא והמוניה ומוצרי-יצוא שלה וסרטי-אמנות שלה ותערוכות שלה ובמות-מישחק שלה, יכולים להיראות כיום לאיש יהודי ולציבור יהודי ככל ארץ אחרת, לאחר שראינו את כל אלה עולים מן הרחצה הנוראה שעיקרה דמי יהודים. שעה שאנו כופרים בכך בשם אחוות האדם ובשם האמונה המשותפת

בטוב ובשם עקרון הצדק של הערכת איש ואיש לפי מעשיו, הרינו משווים למושגי האחוה והאמונה והצדק משמעות קלה מדי ונוחה מדי.

4

אמת נכון, "יש להישמר מהכללות". לא לשווא מתריעים על כך שוחרי תרבות שבינינו. הערים אינן אשמות, הנופים אינם אשמים, ואך מידת איולת ומידת בארבריות היא להירתע מפני לשון ומפני שירייעם וחפצינוי שאינם שייכים לענין ולהאשים מהויות-כוללות שלא חטאו. ואף-על-פי-כן, בן-תרבות אינו רק מי שמוצא משמעות בהכללות כמו "האסכולה הרומאנטית הגרמנית", אלא בן-תרבות הוא גם מי שהכללות כמו "מכונת-ההשמדה הגרמנית" קובעות לגביו כיום את טעמו של המושג גרמניה. תרבות פירושה לא רק זיקה נפשית אל משמעותם של שמות כמו פירנצה או ראוואנה, עם כל הכרוך בכך, אלא תרבות פירושה גם רתיעה מפני עצם צלילם של שמות כמו נירנברג או מינכן, לפחות עד כדי שלא לשלוח שמה, או למקומות אחרים בגרמניה, בשם קשרי-תרבות דווקא, קבוצות מחוללים ומחוללות מישראל, כדי "להראות להם - כפי שהסביר, בעתון, אחד המדריכים של קבוצות אלו - איך אנו נראים באמת, לא כמו היהודי המסורתי שהם מכירים"... מה לענות על הסבר כזה ? רק נקווה שלמראה אותו מופע של יהודים ישראלים צעירים המרקדים לפניהם, לא יראו אותנו הגרמנים, בכל-זאת, כפי שאנו נראים באמת.

עד כמה עשויה התנגדות נאורה ל"הכללות" להגיע לפעמים לידי גרוטסקה קיצונית, אפשר להיווכח מדבריו של אחד מאנשי רוח שלנו אשר נחלץ בשעתו ללמד סניגוריה על הצגת "עמך" בגרמניה, על-ידי במאי ישראלי. "אני שולל שלילה עקרונית חריפה - כך כתב אותו סניגור - כל נסיון להטיל אשמה או עונשין על עם שלם". בכך התכוון, כמסתבר, לא לעם היהודי, שכדאי היה למנוע ממנו ענשה של התבזות זו, אלא דווקא לעם הגרמני, שאילו נמנענו מלהציג לפניו אותה קומדיה של שלום-עליכם בבימוי ישראלי היינו נמצאים דוגלים בשיטת עונשין קיבוציים על אומה שלמה.

גינתר גראס, בעת ביקורו כאן, דיבר על תהליכים של "הסתגלות לפשע" וגם על חלקנו אנו בכך, והנני אומר בלב שלם כי גם אילו היתה תוכחתו ממשית יותר וקשה יותר היה ראוי שנקבלנה. שכן הנושא אינו מניח מקום להעדפת חובות-נימוס בין אורח למארחים. אלא שתוכחתו של גראס, שהצטמצמה בתחום המדיני דווקא, פתחה אפילו בתחום זה, ולא כל שכן לגבי כל שאר שטחים, שערים רחבים של "הסתגלות". ההפרדה בין מוסר ומדיניות - כך אמר - אינה נראית לו. "היו לכם אינטרסים חשובים, ובוודאי צודקים, אך קשה להשלים עם כך שבשל אינטרסים אלה סיעתם סיוע פעיל להענקת ריהאבילי-טאציה ל"גלזבקה ודומיו".

ובכן, גם עכשיו, כמו לאחר פגישת בן-גוריון ואדנאואר בוואלדורף-אסטוריה, הנני סבור כי חובה היתה על בן-גוריון להימנע מלשוות לפגישתו עם הקאנצלר הגרמני אותה משמעות סמלית שהוא שיווה לה; היה עליו להימנע מכך לאו דווקא מפני הטעם ששמענו מפי גראס, כלומר מפני שאדנאואר נותן חסות לגלזבקה. היה עליו להימנע מכך גם אילו היה הקאנצלר הגרמני אדם שגראס אינו מוצא בו פסול. אך כנגד זה, מה ששייך ל"אינטרסים" ולקשרים עצמם, אם סבור גראס כי קשה היה לנו, דרך משל, להשלים עם כך שבקבלנו נשק חיוני מגרמניה סיעתנו בעקיפין לטיהורו של גלזבקה בגרמניה, עליו לדעת כי הקשרים עם גרמניה, אם יש להם צידוק מוסרי בעינינו, הרי הוא רק צד "האינטרס" שבהם לענין חיזוקה וקיומה של המדינה שהוקמה כאן לפני כעשרים שנה ומצד זה - "האינטרס" הוא-הוא המוסר. עליו לדעת כי את הדברים שקיבלנו מידי אדנאואר, על אף היותו נותן חסות לגלזבקה, היינו מקבלים בלי יסורי-מצפון נוספים אף מידי גלזבקה עצמו. לעומת זאת, דווקא קשרים אחרים, שגראס המליץ עליהם בשיחותיו כאן, קשרים שיש בהם רק מוסר ולא אינטרסים, מרתיעים אותנו. משום כך, שעה שהוא מדבר על החובה לשלוח סטודנטים מישראל ללמוד באוניברסיטאות של גרמניה, יש לתהות ולשאול אם אמנם עלינו לפסול רק מגעים שיש בהם כדי להשכיח את עברם של גלזבקה ודומיו, ואם אמנם אין אנו צריכים להירתע כלל מפני מגעים שיש בהם כדי להשכיח את עברנו אנו ואת חובותינו כלפיו. ספק הוא אם מי שאומר, כמו גראס, שחובה לשמור את פרק ההיסטוריה של העבר הקרוב הנה כ"פרק חי", צריך להניח

כי מראה סטודנטים יהודים מישראל, השומעים תורה מקתדראות גרמניות, עשוי לסייע לכך.

6

ועוד זאת: אותו פרק היסטוריה עוד אין לדבר עליו כעל "פרק היסטוריה אירופית, גרמנית ויהודית", בו החיבור, כדרך ניסוחו של גראס. כדי לשמור את הפרק הזה חי, עוד אין ברירה אלא לשמרו בנפרד ולא לעשותו חומר לעיון משותף ולחובות משותפות של יהודים וגרמנים. מן הצד היהודי, על-כל-פנים, יש לגבי פרק זה התחייבויות קודמות. החלק היהודי והחלק הגרמני של אותו פרק אין להם עדיין קיום בכפיפה אחת. שני חלקים אלה הם חומר ואנטי-חומר שברגע נגיעתם זה בזה הם גהפכים מיש לאין.

כך גם שעה שהזכיר גראס כי ההיסטוריה האנושית היא גם היסטוריה של משמידי עמים ושעה שהעלה לענין זה את השמדת האינדיאנים של צפון-אמריקה ואת רציחת הקולאקים ברוסיה ואת אינדוזיה ואת מלחמת ווייטנאם. כן, "קורטס ובריה ואייכמן גיתנים להחלפה זה בזה". התפיסה, הרעיון אולי נכונים ביסודם ואף-על-פי-כן יצא שכר יתרונה של סקירה רחבה זו של גראס בהפסד ייחודו החד-פעמי של הפרק שהיה נושא ההרצאה. דומני כי כדי שפרק זה יישאר חי, כרצונו של גראס, יש לדעת כי ייחודו של הפשע הגרמני הזה, ייחודו הממלכתי, המשפטי והתחוקתי, הצבאי והאזרחי גם יחד, שבוצע בכוחות הממלכה והצבא והמשטרה והמוני העם והמומחים ואנשי-המעשה והמשכילים ואנשי התיאוריה, וכן הלאה וכן הלאה, – ייחודו של פשע זה היה צריך להכביד לא רק על כניסתה של גרמניה אל משפחת העמים, אלא אף את כניסתה אל משפחת משמידי העמים, כבהרצאתו של גראס, שכן גם ביניהם אין לה מסגרת מן המוכן.

7

העדר ייחודו של אותו פרק, שגראס מבקש לשמור אותו חי, היה בולט גם באותו סיפור-מעשה שסיפר האורח על דרך המשל: מעשה בצעיר יהודי ממחנות העקורים, ובצעיר גרמני מן הוורמאכט, שנמצאו שרויים, עם תבוסתה של גרמניה, זה במחיצתו של זה, וסירבו "לשמוע

לקול התבונה", שניהם גם יחד, מפני טעמים זהים כמעט. זהו סיפור דק ומעניין, אך קשה לומר כי לגבי קהל יהודי הוא הסיפור האופייני לאותה היסטוריה.

לא כלפי האורח אני טוען כאן, אלא כלפי שומעיו, שחוויתיה של אותה הרצאה לא היתה צריכה להעלים מהם, מרוב הוקרת הצד האנטינאצי שבדברים, חוויות אחרות הכרוכות בנושא זה.

כך גם שעה שדיבר גראס על היותו חבר ההיטלר-יונגד בנערותו ועל שירותו בחיל-השריון הגרמני עד שנפצע ונשבה בידי האמריקאים בגיל שבע עשרה. אפשר להבין לרוחו של גראס שעה שהעדיף להזכיר במפורש, ולו גם בקיצור, פרט ביאוגרפי זה. כולנו יודעים כי פרק-נעורים זה אינו גורע מדמותו כלוחם אנטינאצי, אלא אף מוסיף לדמות זו את צלקת הנסיון האישי המר.

רצוני רק לומר כי שעה שאני נזכר כי גראס אמר באחת השיחות כי אין הוא מבין את הימנעותם של סופרי ישראל מלערוך לו קבלת-פנים רשמית, אף שהוא מקבל הימנעות זו כעובדה, ראוי לשאול, ולא דווקא אותו, אלא את המוכיחים שקצפו כל-כך על אותה החלטה, אם הם סבורים שפרט זה של חברות בהיטלר-יונגד ושל שירות בחיל-השריון הגרמני יכול היה שלא להשתבץ גם באותה קבלת-פנים מטעם סופרי ישראל, אילו נתקיימה. ואפשר שיחד עם פרט זה היו משתבצים באותה התכנסות סופרים גם הדי פרקי נעורים אחרים, של צעירים שאולי עוד הספיקו לראות את הנער גראס במדים, אך כיוון שלא הגיעו לגיל קשיש יותר לא הספיקו לראותו עכשיו כשסופרי ישראל מודים לו וחולקים לו כבוד בכנס רשמי. לא תמיד קל להפריד בין הדברים ולא תמיד נכנסים למסיבות חגיגיות כאלו רק בעלי הזמנות.

8

נימוק תקיף העולה על הפרק בזמן האחרון, בשאלות אלו, הוא זה שאומר כי אך צביעות היא לדקדק בזוטות של היתר ואיסור לאחר שהסכרים נפרצו מכבר והכל הולך ומסתחף. כן, ההסתחפות היא עובדה, ובכל-זאת, אף שנימוק זה אינו חדש, הרי יש תמיד משהו מפתיע בחמתם של אלה שמרוב קצף על ההידרדרות הם משלחים תוכחתם לא בה אלא במה שנראה להם סותר אותה ומפר את ההארמוניה.

בעלי נימוק זה טוענים כרגיל כי השילומים היו ראש כל התפרקות ומאחר שקיבלנו כסף זה לא היתה ברירה אלא להסתאב. ובכן, נימוקים רבים וכן טובים הושמעו בשעתם נגד קבלת השילומים, אך נימוק זה, דומני, כי שום אומה שבעולם לא היתה מסכימה על-נקלה לנמק בו את סירובה, שכן ציבור שאומר כי הוא יודע שבאם יקבל פקדון זה סופו להסתאב, נמצא מבזה את עצמו יותר מכל בזיונות שהמיטו עליו משנאיו. כן, באורח פאראדוקסאלי נהפכו השילומים, שהיו צריכים להיות תוספת עול וסייגים, לפתח הידרדרות ופריקת עול, אך דבר זה אירע לא מפני שקיבלנו אותם, אלא מפני שהרבינו להפנותם לייעדים שאינם שלהם. יש הבדל גדול אם מביאים בכסף כזה גכסי-צאן-ברזל-ויסוד, או שמנצלים אותו לתצרוכת שוטפת וליתר רווחה. ובכל-זאת, שעה שאנשי-רוח שבינינו פונים רק אל תחום ההתפרקות בעולם החומר ושופכים חמתם על הפולקסוואגן, כסמל, עליהם לזכור כי בשטח החמרי לפחות אין מתכסים בנימוקי קידמה ואחוזה אנושית ועקרונות צדק. אם כך ואם כך, מי שטוען כי מאחר שקיבלנו את השילומים אין טעם להתנגד למשלחות מורים לגרמניה, ומאחר שמשלחות מורים מסתובבות שם אין טעם לדקדק עם בדרנים, ומאחר שכך הרי איוולת היא להתנגד דווקא לסימפוזיונים משותפים של גרמנים ויהודים על קורות השואה, - מי שטוען כך מתעלם רק מדבר אחד - מן הסיוט שבתהליך זה, אשר בהיותנו מתנע-רים מתוכו לרגע אנו שומעים מיד את תוכחתם של אלה הטוענים בחימה כי יש לשוב ולשקוע בו, שכן כל יקיצה אינה אלא צביעות.

9

כשם שאני סבור כי החלטתו של ועד אגודת הסופרים להימנע מקבלת-פנים רשמית לגראס היתה החלטה נכונה, כך אני סבור כי הטעם שבו נימק הוועד את החלטתו זו, טעם שעיקרו "חילוקי-דעות שמקורן אִמוֹציונאלי" והצורך "להתחשב ברגשותיהם של חברים", אינו מן הענין.

כל אותה חלוקה שגורה ומושרשת, המבדילה בין בעלי "הגיון" מזה ובין בעלי "רגש" מזה, או בין הגיון ורגש הנלחמים בלבו של כל אחד, יש בה משום עלבון לנושא שאנו עומדים בו. כל אותו הלך-מחשבה שאת ביטוייו אנו שומעים מדי פעם מפי נאורים ודורשים-טוב

משני הצדדים - יהודים וגרמנים - כשהם מכריזים כי הגיונם מוצא לשון משותפת, אלא שיש להתחשב ברגשותיהם של קרובי החללים, כל הלך-המחשבה הזה דוחק את אחד הנוראים בפרקי תולדות אדם אל תחום של "התחשבות" אישית ומעוות את משמעו ואת המתחייב ממנו.

כן, יש מיפגשים תרבותיים אשר ההימנעות מהם היא חובה תרבו-תית נעלה יותר מן ההשתתפות בהם. יש סייגי חובה וזכרון וערבות הדדית שהם פרי הגיונם החותך של הבינה והחושים והקורות, ואילו "הרגש" נמצא לפעמים דווקא עם אלה אשר האמוציה התרבותית או המדינית מעבירה אותם על צו הפכחון. בכוחו של פכחון זה עלינו לשמור על סייגים נכונים בכל שעת החלטה, כדי שתהיה לנו הזכות להצדיק מה שאנו מצדיקים במגעים עם גרמניה, על אף גלופקה, ולשלול מה שאנו שוללים על אף גינתר גראס. מי שמכחיש ציוויו של הגיון זה משבש את חושי-ההתמצאות של הזמן ההווה, לא רק מצד קשריו עם העבר אלא גם מבחינת תחושת הכיוון והתכלית לעתיד.

7.4.67

אבא של סוּטלאַנא

1

הזעוועים, שטלטלו את העולם הקומוניסטי בעשור האחרון, הקהו את חוד המחץ הפוליטי שבמעשה בריחתה של סוּטלאַנא. מאורע זה, אף שמצד ההברקה השטנית של הגורל הוא שיא של ליטוש וחריפות, נמצא מוסח כמאליו אל השוליים המדיניים, מקום שיסודו הפיקאנטי נעשה רב מיסודו המרעיש, מקום שהסקרנות רבה מן ההלם. גם שעה שהעולם שומע כיצד בתו של סטאלין מצהירה, בבואה לארצות-הברית, כי אין היא יכולה לחיות בארץ שאין בה אלוהים, נופלים הדברים על קרקע שכבר הוכשרה להפתעות. אמנם רוח הדתיות הסאלונית של משכילי זמננו, זו שבאה במקום הקומוניזם הסאלוני לשעבר, ערה להצהרות מסוג זה, אך גם המבקשים ללמוד מכך על "כשלון האתיאיזם בברית-המועצות" יודעים, כי הן אם כשלון זה יש בו ממש והן אם אין בו ממש, אין מופת זה קובע יותר ממופתים וגילויים אחרים שנודעו בשאלה זו, אם לחיוב ואם לשלילה. לא. מרכז-הכובד של המאורע אינו בשטח זה. אמנם ייתכן כי בתו של סטאלין תיכנס באחד הימים אל בית-תפילה פראבוסלאבי ריק-למחצה בניו-יורק, או בעיר אחרת, וייתכן כי יתפרסמו אף צילומים של בת האל הקומוניסטי, שעה שהיא כורעת אל מול צלמו של הצלוב, אך גם קונפרונטאציה זו עיקרה יהיה לא מופת של "תבוסת האתיאיזם הסובייטי", אלא משהו שונה מזה בתכלית. אותה שעה ישקיף האיש מנצרת לא אל סמל האתיאיזם המובס הכורע לפניו, אלא אל סמל מפלתה של כנסייה קנאית יריבה, האדירה ואולי האחרונה בכנסיות הדתיות שהיו מעולם, אשר אלוהות שלה מוטלת בעפר זה שנים, וסוּטלאַנא אינה אלא אחד הרכיסים העפים עדיין בעולם אחרי אותה מפולת.

הדיבור על הקומוניזם העולמי כעל כנסייה דתית הוא דיבור שגור, אך מרגע שאנו מדברים בשנות החשכה של האמונה הסטאלינית, אין השיגרה צריכה להעלים מעינינו את חד-פעמיותו של חזיון זה ואת העובדה כי חילוניותו המוצהרת לא סתרה את יסודו הדתי העל-טבעי והיתה חלק לא-נפרד ממסורתו שלו. האתיאיזם לא קבע בדת הקומוניסטית של ימי סטאלין אלא שינוי מהותי אחד: הוא נטל ממנה רק את "בנין-העל", את המרחב הרוחני אשר בו התגלגלו, בתוך שאר דתות שידע העולם בתולדותיו, השאלות הנצחיות של הספק והכפירה. זו היתה דת מבוצרת ואטומה, אשר עיקרי אמונה ועיקרי הלכות וניסוחים של ראשוני הוגיה, שהמציאות היתה להם חומר ולבנים וההגיון היה כלי-מלאכתם, נהפכו בה להשבעות ולחשי-כישוף המשי-בים על כל בעיה וקמים במקום מציאותו וחמרו של עולם. בברית-המועצות קוראים כיום להתנוונות מחשבתית זו בשם מארכסיוזם וולגארי, ורואים בה פרי שלטונם של "דוגמאטיקנים", אך מבעד להסברים אלה נשקפת תקופה שאין נראה ממנה בדברי ימי הרוח האנושית.

כיום אתה מוצא מפעם לפעם בכתבי-עת סובייטיים את סימני הצמרמורת העוברת בגוש הקומוניסטי לזכרה של אותה תקופה שבה היו ויכוחי האקאדמיה למדעים של ברית-המועצות נחתכים על-פי ציטטים מנאומי סטאלין, תקופה שבה היו תורות של פסיקה או של גנטיקה יורדות שאולה יחד עם חסידיהן, בתוקף נוסחה מכתבי לנין או מארכס, תקופה שבה היו ועידות-סופרים נראות, מתוך חשכת הטרור, כקרקס מאולף או כעדת כלבי-ציד, העטים על הקרבן שנקבע מגבוה. לא לשם גינוי ואישום נאמרים כאן דברים אלה, אלא לשם המחשתו של מחץ השלטון העריץ אשר אפילו ספרות רוסייה, זה הכוח הרוחני האדיר שהעולם לא ידע עזו ונאצל יותר ממנו, הודברה תחתיו, כשם שהודברו תחתיו כוחות הרצון וההגיון של החברה כולה, של מיליונות בני-אדם משתתפי המיטינגים והתהלוכות, אשר אולפו להגיב בדרך של רפלקס-מותנה על כל דיבור שיצא מפי הגבורה.

אותה אלוהות שאין עליה ערעור, אותו איש נמוך-קומה וקטן-עינים, ששכן בקרמלין - "הקורס הקצר" של המפלגה יצר למענו מיתולוגיה תמציתית של מלחמתו בכוחות-השטן ושל עלילות נפתוליו בהיותו רועץ ראשי לויתן ונחש-בריה - תפקידים שלשמם נבחרו

הגדולים והנערצים שבין חבריו מימי ראשית המהפכה, ומיתולוגיה זו נעשתה סמל האמת והמציאות אף כי לא נבדלה ביסודה מאגדות האלים של בבל ושל צור במלחמותיהם בשדי-שאל. קשרי משפחה וחיי יומיום שלו היו מוצנעים וחבויים יותר מאשר בכל דתות ואלים שמקדם, ודומה כי הימנעות פוריטאנית זו של המאמינים מהתענינות בפרטים אלה היתה לא רק תוצאה של שיטת מימשל, אלא גם התנזרות רליגיוזית מהגשמה והמחשה, ומבחינה זו היתה זו דת צרופה של יש עליון שלא ישיגוהו משיגי הגוף.

3

ואף-על-פי-כן, מי שמבקש למצוא גילוייה של אותה אמונה כשהם צרופים באמת מכל תערובת צריך לבקשם לא בתוך גבולותיה של ברית-המועצות גופה, או בתוך הגוש המזרחי, אלא מחוץ לגבולות שלטונו המוחשי של הקרמלין, שכן שם, בתוך תחומי שלטונה של הכנסייה, היו הדברים מעורבים יותר מדי בסיגי דמים ויסורים. הטרור ההמוני שהחזיק עשרים מיליון נפש במחנות-עבדים, והילך פחדי-סיוט על הכל, לא יכול היה שלא להתערב לא רק בתרועות ההמונים אלא אף בלהט הדבקות של האידיאליסטים, מוסרי נפשם על השקר באמת ובתמים, שהוסיפו להאמין באלוהות גם בהיותם מרמס למגפיה. בתנאים כאלה אין האמונה יכולה להישמר זכה כבדולח, ומי שרוצה לראותה טהורה וצחה וצרופה בתכלית היה צריך משום כך לבקשה, כאמור, במקומות שמחוץ לגבולות השלטון המוחשי של הסטאליניזם, במקום שהיא היתה לא פרי עריצות ומרמה כפויה, אלא פרי בחירה חפשית של בני-אדם הוגים ושוחרי-טוב ומתקדמים. כך בכל ארצות שמחוץ לגוש המזרחי וכך גם אצלנו, הן בשנות משפטי מוסקבה והן לאחר מכן, בסוף שנות הארבעים וראשית החמישים, ועד מותו של סטאלין ולאחריו, שנים שבהן הגיע פולחן זה לשיאי אמונה על-טבעית צרופה שהעולם לא ידע כמוה.

לא, האלוהות שבקמלין לא חסה על מאמינים אלה שמחוץ לתחום שלטונה ולא עשתה את חייהם קלים. הם ראו כיצד אבות המהפכה, מאורות עולם-המחר, ניצודים אחד אחד ככלבים שוטים זוממי בגידה ורצח. הם ראו כיצד כל חברי הפוליטבירור של לנין, כולם פרט לסטאלין ולטרוצקי הגולה, מוקעים כאנשי העולם התחתון ונכלאים ונורים. הם ראו כיצד החוק והמשפט, יסוד לכל חברה אנושית, נהפכים לקאריקטורה שותתת דם, ראו והוסיפו לקרוא לעבדות חופש ולפורענות אושר, וכל המערער על כך ומסרב לראות בכל אלה את תקוות האנושות נחשב ריאקציונר ומורד-אור. אחד מעיקריה של אמונה זו היה חזון אחרית-הימים העתיד להתגשם ככורת, כגזר היסטורי שאין שום כוחות שבעולם עתידים לעמוד בפניו. אפסיומה מארכסיסטית זו נועדה לבוא במקום החזיונות המשיחיים של הדתות, שהיו אופיום להמונים, אך היא עצמה נעשתה בשנות הטרור הסטאליני אופיום חזק מכל שיקויים קודמים. יאגודה שעזר לסטאלין להכין את משפטי 1936 היה בשביל המאמינים-בחוץ התגלמות הצדק הסוציאליסטי עד שהוא ניצוד ככלב מצורע על-ידי יזיוב. יזיוב היה התגלמות הצדק הסוציאליסטי עד שהוקע כערפד על-ידי פֶּרִיה ואילו פֶּרִיה גם הוא היה נושא גאולת-אנוש עד סופו הידוע. אמונה זו לא ביקשה ראיות והוכחות, שכן מבלי משים היתה מיוסדת על ההנחה כי בעולם-המחר הצדק מנצח תמיד והחוק הרומס הוא הצודק מעצם טיבו. כך כל השנים וכך אף בשיאי הקומדיה הנוראה של משפט פראג וסביביו וספיהיו. כך הגיעה אמונה זו לאיסטאדיה אשר בה נכנעו לה כל כוחות רצון והגיון ובינה, ורק כוח אחד היה יכול מעתה לערער אותה, רק אותו כוח עצמו אשר המאמינים סגדו לו.

הוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות כלה להיות אחרת משהיתה. מותו של סטאלין לא היה חייב בשום פנים להיות סופו ומפלתו של פולחן, אלא יכול היה אף להאדירו. יתר-על-כן, מה שמתחולל כיום במדינות הגוש המזרחי נותן ודאי מקום לרבים, מבין תומכי הקו האחר בשעתו, לטעון כיום כי הצדק היה אתם. ואף-על-פי-כן נשא כרושצ'וב את נאומו הידוע ואף שיש

מבקשים למעשהו זה הסבר במניעים שעיקרם לא האמת-לשמה, הרי בזכותו נעשתה אותה ועידה לאחד המאורעות המשחררים הגדולים בדברי-הימים ומה שהאנושות חייבת לכרושצ'וב אינו נופל ממה שהיא חבה לגדולי הריפורמאטורים ומנפצי-האילים אשר מעולם.

6

אכן, תגובתם של המאמינים החפשים, אלה שמעבר מזה למסך-הברזל, על מפלת האלוהות הסטאלינית, העידה כי גם בפנותם עורף לאיל המנופץ נותרו בם הרפלקסים שהוא נטע בתוכם. גם הפעם לא ביקשו ראייה ולא שאלו את הגיונם ובינתם, אלא קיבלו את הדברים כדרך שקיבלו קודם את היפוכם, על שום שבאו מן האולימפוס המוסקבאי. דומה כי רק במפלגות-השמאל של איטליה נשאלו כמה משאלות-היסוד הראויות למאורע אין-שני זה, ואילו השאר הסתפקו, כלפי חוץ לפחות, בניסוח של "עיוות הנורמות הסוציאליסטיות" ואשמתה של "כנופית בריה". ואף-על-פי-כן, בימים שבהם נופצו פסלי סטאלין בבירות הגוש המזרחי התנפץ משהו יסודי גם בקרב המאמינים החפשים פנימה. לא רק "התנועה" הקומוניסטית העולמית איבדה מאז את "המרכז הרעיוני", אלא התהיה והתעיה נשתררו גם בלבבות. האמונה שאיבדה את הכוח המאגי שלה נעשתה פתוחה לספקות ולסתירות שצרו על שעריה הבצורים במשך עשרות בשנים ועכשיו התפרצו אל תוכה.

7

כיום, לאחר שגוויתו של סטאלין הוצאה מן המאבזוליאום באישון-לילה ולאחר ששמו נמחק מן המשקוף, צופות שוב פני השעווה של לבין, לבדו, אל מול שורות הקהל המחריש, הנע מגד. קודש-הקדשים שוקט כקדם ושום תג לא זע בו, רק דבר אחד פעוט נשתנה: העולם מסביבו הוא אחר משהיה. הולך וקרוב יובל החמישים של המהפכה הרוסית הגדולה, זו שהיתה הכביר והמיוסר בזינוקים שזינקה האנו-שות אל אחרית-הימים, זינוק ששקע בטיט יוון של עבדות נוראה, ועכשיו, לאחר שסר הסיוט, מהו שנשאר? כן, ברית-המועצות היא מעצמה אדירה, ובמידה רבה ודאי שהיא מעצמה סוציאליסטית, אך

המהפכה הצרפתית, על כל מוראותיה, הניחה אחריה עקרונות שנעשו יסוד מוסד לחיי החברה האנושית, ואילו כאן, לאחר חמישים שנה של מהפכה, רק מתחיל האדם הסובייטי לשוב ולמצוא דרך אל ראשוני מושגים של הבדל בין דמיון ומציאות, בין חוק לשרירות, בין אמת לשקר, בין כישוף לבין פכחון. פני השעווה של לבין דוממות. מה היה אומר גאון ה"פראקטיקה המהפכנית" למראה מה שחוללו גדולי "המהפכנים המקצועיים" במהפכה גדולה ואדירה זו? ייתכן כי העולם עומד עכשיו בראשית של עידן חדש אשר בו תיראינה הריבולוציות, מבחינת היותם כלי לתיקון האדם והחברה, כפי שאנו רואים כיום את מעשיהם של כירורגים מתקופת-האבן, אשר הדקים שבאיזמליהם היו קרדומות הצור והחלמיש. אולי כן ואולי לא כן. על-כל-פנים, עולם זה שאנו עומדים בתוכו כיום, יש בו גם בעיות חדשות למכביר וגם כלים חדשים למכביר, ורק דבר אחד הוא חסר: אמונה חדשה. זו איננה עדיין. ואולי מוטב שכך. אולי מוטב שבזמן הזה, בהיות האנושות מחזיקה בידיה כלי-מלאכה וכלי-משחת שלא היו נוראים מהם, ירש הספק את מקום האמונה הנחרצת, שכן באין אמונה איתנה בטיב האושר העליון, ניטל הטעם העיקרי להחריב בשמה את העולם.

8

בתוך עולם זה של זמננו מתעמעמת גם הברקת הגורל שהמציא את בריחת סוּטְלָאנָה. מאורע זה נראה כיום לא כצחוקה של ההשגחה העליונה אלא יותר כחיוך רפה של טראגדיה עיפה. גם ההיסטוריה אינה מחשבת לפעמים יפה את רושם מעלליה, ואפקטים שלה מטש-טשים זה את זה. דומה שכך חשים כיום גם כמה מגבורי העלילה. ייתכן כי באחד הימים האלה יורד במדרגות של בית-מגורים במוסקבה איש מגושם וקרח, היוצא אולי לטיול של שעת-ערבית ברחוב, ובצאתו מן הבית הוא שואל אנב-אורח את השוער מה חדש. "שום חדשות, ניקיטה סרגייביץ'", אומר השוער ורק מוסיף כי מספרים בעיר שסוּטְלָאנָה ברחה לאמריקה. "איזו סוּטְלָאנָה" שואל הדייר, ולאחר רגע, כשהוא מבין במי מדובר, הוא אומר לשוב למעלה ולספר את הדבר לאשתו, אך מיד הוא מחליט כי לא כדאי לשוב ולטפס לשם כך במדרגות. הוא יספר לה אחר-כך, כשיחזור מן הטיול ברחוב.

קצת מיצעד והרבה עצבנות

1

התכונה מסביב להזמנות שנשלחו אל השגרירים, לחזות במיצעד צה"ל בירושלים, עוד נמשכת בשעה זו. תחזיות וניחושים של חוגים-מוסמכים, ותגובות של יודעי-דבר והערות-פרשנות, יימשכו ולא יירדו, כנראה, מן הפרק עד לרגע האחרון, עד שיוברר בדיוק מי יבוא ומי ייעדר.

הכל יודעים כי שאלת נוכחותו או אי-נוכחותו של שגריר זה או אחר היא, במקרה זה, חשובה במיוחד לאו דווקא מצד משמעות המדינית של הדבר, אלא מצד היותה פיצוי להתרחשות אחרת: לצמצומו של המיצעד בירושלים והתאמתו לתנאי שביתת-הנשק. מכאן האווירה המיוחדת שנשתררה מסביב להזמנת השגרירים, אוירתה העצבנית של פעילות המכוונת לענין אחד תוך התכוונות לענין שני, תוך חשש לצאת קרח משני הענינים גם יחד, ותוך כדי הצצות חרדות אל הרושם שהדברים יעשו על דעת-הקהל מבית. גוון זה של פעילות ממשלתית הוא ענין לעצמו, אלא שכבר הורגלנו בו בשנים האחרונות, גם בהודמנויות אחרות, והוא כמעט קו-אופי ואינו חידוש.

2

לא כל מיצעד צריך להיות, כמובן, מושלם בכל הכלים. אמנם, במידה שיש משמעות למיצעדים כאלה, הרי הם באים לא כדי לצאת ידי חובה, אלא כדי להפגין כלפי פנים וכלפי חוץ, בעיקר בזמני מתיחות, מידת נכונות וכוה, אך ברור כי אף-על-פי-כן אפשר ואפשר להחליט על צמצום המיצעדים הצבאיים ביום-העצמאות, לא רק בירושלים, אלא אף בערים אחרות. כידוע, יש סבורים אפילו כי יום-העצמאות צריך להיות, מתוך נימוקים שאיני סבור כי יש לקבלם בתקופה זו, מוקדש בעיקר למיפגני רוח ותרבות, כיאה לישראל סבא.

יש רואים בהדגשת אפיו הצבאי של החג הזה גם גוון מיליטאריסטי שראוי להימנע ממנו מטעמי חינוך וכיוצא באלה. ויכוח זה אינו מן הענין ברגע זה, אך כיוון שנגענו בו, אעיר בדרך אגב רק מלים מספר. תופעות מיליטאריסטיות הן, כמובן, פסולות מעיקרן, אך מי שרואה צד זה במיפגן כלי-נשק של עם אשר כושר-העמידה על הנפש הוא מיסודי התמורה הרוחנית והמוחשית שנתחוללה בהוויתו הלאומית והאנושית, מי שרואה רק צד מיליטאריסטי זה, ניגש לענין גישה שטחית של שיגרת-סיסמות שאינה יאה לנושא זה. די לו לאדם יהודי לזכור מה היתה משמעותה של הברחת אקדח אל תוך הגיטאות כדי להבין כי אם בעיני מי מנצנצות דמעות למראה התותחים העוברים בגלוי בחוצותיהן של ערים עבריות בישראל, הרי דמעות אלו אינן תמצית של מיליטאריזם אלא מקורן אחר לגמרי והוא שייד לשרשי חיים של כלל ושל יחיד ולעיקרי שמחות אדם וייסוריו.

כן, על מיצעדי צה"ל, על מקומם ועל היקפם, אפשר לדון מצדדים שונים, אלא שצמצום המיצעד בירושלים בשנה זו נימוקו, כידוע, אחר.

3

מיצעד יום-העצמאות בירושלים צומצם השנה כדי להתאימו לתנאי שביתת-הנשק. הממשלה, שעה שהיא משמיעה נימוק זה, מסתייעת גם בטענה אחרת שיש בה מן ההגיון: הימנעותה של ירדן מהסגות-גבול ומתקריות, דבר הראוי מדרך-הטבע למחווה שכנגד. טיעון זה יש בו הגיון, כאמור, אלא שהוא חסר עובדה אחת יסודית, והיא העובדה שממשלת ירדן מפירה את תנאי שביתת-הנשק, זה תשע-עשרה שנה, לגבי ענינים אשר מבחינה עקרונית ומוחשית גם יחד הם מן החשובים ביותר הן מצד משמעותם ההיסטורית והן מצד משמעותם המדינית בהווה. דיינו אם נזכיר כי על אף תנאיו המפורשים של הסכם שביתת-הנשק אוסרת ירדן את הגישה אל הכותל המערבי וחוסמת דרך אל בירת המדינה. ויתורה של ישראל על עריכת מיצעד צבאי מלא בירושלים הוא איפוא לא מחווה-כנגד-מחווה, כפי שהממשלה מציגה את הדברים, אלא ויתור חד-צדדי בהחלט. ממשלתנו רשאית, כמובן, לעשות זאת, אלא שהיא צריכה להעמיד את הדברים באור הנכון ולא לטשטש את משמעותם. המאמצים לשכנע את השגרירים לבוא לחזות במיצעד המצומצם, הממלא את תנאי-שביתת-הנשק, הם

למעשה מאמצים לשכנעם לבוא לחזות כיצד ישראל משלימה עם הפרת התנאים היסודיים של ההסכם על-ידי הצד השני. תכלית זו אינה מצדיקה אולי שידולים רבים כל-כך. אמנם נוכחותם של השגרירים עשויה להוסיף על יוקרתה של הממשלה כלפי פנים, אלא שהיוקרה האמיתית היא לא תמיד במקום שצרכי הרגע רואים אותה.

4

בצמצומו של המיצעד יש עוד נקודה שאינה בטלה בששים. קיום המיצעדים הקודמים המלאים בירושלים, אף שהם גונו על-ידי או"ם, נשתלבו עם זאת בכלל השתרשותה של ירושלים בתודעתן של האומות כבירתה של ישראל ונעשו חלק מגילוי הריבונות בתחום הזה. הוויתור על ענין זה ספק אם הוא הדבר הנכון במקום הנכון ובזמן הנכון, בתקופה שבה חורגות פגיעות השכנים בריבונותה של ישראל מן הממדים השכיחים. אמנם ירדן, כאמור, אינה שותפת אקטיבית לפגיעות אלו, אך פגיעותיה העיקריות בתנאי-שביתת-הנשק הן, כפי שראינו, בעלות משמעות מדינית ראשונה במעלה ומצד זה הרי שצמצום המיצעד הוא מוצדק פחות מאשר מבצע סמוע, למשל, שהיה, כידוע, תגובה דווקא על ענין שבו לא היה לירדן חלק של ממש.

כן, אני יודע כי בממשלה יושבים חברים שאין להטיף להם "תחושה בטחונית", אך בשמעי את הנמקות צמצומו של המיצעד אני נוכח לדעת כי משנה מקום משנה נימות וטיעונים, אם לא ביסוד, הרי על-כל-פנים כלפי חוץ. וכך לא רק לגבי ענין זה. כך, דרך משל, שעה שמצאתי בעתון כיצד שר של אחדות-העבודה מסביר כי אנית-הדגל של ישראל נמכרה דווקא לגרמנים, ולא למדינה אחרת, משום שהגרמנים הציעו מחיר גבוה יותר בשלושה מיליונים מן המחיר שהציעו אחרים. למקרא הדברים האלה, שנאמרו מפיו של איש אחדות-העבודה כנימוק מספיק, השתדלתי ליישב תמיהתי רק על-ידי שאמרתי לעצמי - אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו בקואליציה.

5

מחאתו של בן-גוריון על צמצומו של המיצעד היא איפוא עמידה על ענין יסודי, שאמנם אינו מוסכם כיום, אלא שכך אירע כבר לא

פעם גם בעבר. גם ללעג וללעז שמטיחים בבן-גוריון בענין זה כבר יש תקדימים. מחאה זו לא רק שאינה מיותרת, אלא שאילולא באה, היה צריך להזמינה, והיא חשובה לא פחות מן ההזמנות לשגרירים. ייתכן שהיא אפילו חשובה יותר. רק על דבר אחד מדבריו בענין זה אני חולק. לא פחדנות יש בהחלטה זו של הממשלה – שכן בכל-זאת קשה לדבר על פחדנות לאחר ששמענו מפי ראש-הממשלה ושר-הבטחון כיצד הוא באופן אישי ציווה לרדוף אחרי ה"מיגים" וכיצד הוא באופן אישי ציווה שלא להפסיק את עבודת הטראקטוריסטים בצפון אפילו לרגע אחד. לא פחדנות יש בהחלטה של הממשלה על צמצומו של המיצעד, אלא דווקא אומץ לשנות ממה שכבר נקבע כנוהל וממה שכבר עשוי להיחשב אולי כהישג וכמחאה על פגיעה יסודית בזכויות ריבונותה של המדינה. לכך יש להוסיף את יתרון הניחושים הדיפלומטיים מסביב להזמנת השגרירים למיצעד, פעילות עסקנית שעיקרה פיצוי לציבור והיא משרה באמת קצת אווירה של ימי שלום בימים מתוחים אלה, שבהם חלקה הצפוני של הארץ נמצא למעשה במצב של שעת-חירום מובהקת. יש בכל הפעילות הדיפלומטית הזאת מסביב למיצעד המצומצם משהו מדשדוש של אנפילאות מדיניות נוחות, שהממשלה מרגישה בהן יותר מאשר בנעלים הקודמות, שהן גם גדולות מדי. ואף-על-פי-כן אין לשכוח כי אותן נעלים הן שהביאו אותנו אל הישגים שעליהם אנו נשענים כיום ואולי מוקדם לראותן כבלואים שעבר זמנם.

12.5.67

ממשלת-חירום כהכרח עליון

1

המצב החדש, המדיני והצבאי, שאנו עומדים בו, התהווה במשך ימים ספורים. חומרתו הקיצונית נצטברה וקמה במהירות שאולי אין לה תקדים והיא כבר ברורה יותר מפרטיה השוטפים ומתחלפים.

מצב זה יש לו, כמובן, סיבות אובייקטיביות שגרמוהו ואין לשוב לדבר כאן על רשעותם של שליטי ערב ותכניהם, אלא שיש בו במצב החירום הזה גם יסודות שאינם מחוץ לתחום שלנו. מצב זה מתנשא עתה על גבי מפולת כבירה של תחזיות מדיניות שלנו, של "דעות חוגים רשמיים בירושלים", של נאומי שרים וסגנים, למן הבשורות הוורודות של שר-החוץ ועד לנבואות הישועה של אחרון המרצים בחוגי-הבית מטעם "חברינו". בתוך מפולת זו מנצנצים גם שברי הבטחון-העצמי והרברבנות של אותם חוגים שדחו כל ערעור על מהלכים וקווי-פעולה שלהם. בין עיי-המפולת שעליו מתנשא המצב החדש מתגלגלים גם דפיו של אותו "פנקס פתוח", ביחוד כמה מדפיו המילוליים הידועים.

אותו "פנקס פתוח" הוא עכשיו כמין מוצג פריהיסטורי, ואף-על-פי-כן חובה להזכירו בשעה זו. רצוני לומר כאן בפירוש כי רק בטעות נעשה אותו פנקס כמין סמל להיפוכו של "אקטיביזם" ולהימנעות מפעולות של ממש. האמת היא ההיפך הגמור מזה. חסרונו של אותו פנקס היה לא באפס-מעשה, אלא בכך שהוא הצליח לנתק את פעולות ההתגוננות של ישראל מן המציאות השוטפת של פעולות-החבלה של "אל-פתח" ולהעביר התגוננות זו אל מימדים ועיתויים שהפכו אותה כמעט לעיקרון בפני עצמו ולתהליך בפני עצמו.

מידת ההרתעה של התגובות המאסיביות נגד פעולות "אל-פתח" היתה אפסית, אך לעומת חסרון כוח-ההרתעה היה בהן, ביחוד שעה שהן נצטרפו להכרזות הקולניות של מנהיגינו, כוח-אזעקה שעורר

את שליטי ערב לתחושה אשר אחדים מהם ציפו לה וניסו ללכותה לשווא באמצעים מלאכותיים - שי לכוחות הניצבים מולנו. אם נכונה ואם לא נכונה גירסתו של "אופסרבר", כי לאחר ההצהרות הנודעות של ראש-הממשלה ושל אחרים שטפו טלגראמות של חרדה מדמשק אל נציגי סוריה בחוץ-לארץ, והשליטים הסוריים נתקפו בהלה של סכנת פלישה ישראלית ומצרים נדרשה לקום ולמלא חובתה כלפי סוריה במבחן העליון המתקרב, אם נכונה גירסה זו ואם לאו, הרי אין ספק כי שיטות-פעולה ודרכי-מלל שלנו היו בין הגורמים שסללו את הדרך לפני ההיערכות הערבית הסומרת עכשיו על גבולותינו בלועי-תותחים וצריחי-טאנקים למאות. תפיסה זו של המצב אינה בבחינת חכמה שלאחר מעשה, שכן לא אחת ולא שתיים נשמעו התראות ואזהרות בענין זה, אך נדחו בהתרברבות האפיינית.

2

כן, אני יודע כי מידה נאצלה ואבירית הרבה יותר היא להחשות לעת הזאת ולהסתפק בהבטחות כי בשעה חמורה זו נעמוד כולנו שכם אחד עם ממשלתנו וכיוצא באלה. אך כיוון שעמידתנו שכם אחד מובטחת בין כה וכה ואין אף צל צלו של הרהור כי ייתכן אחרת, הרי רשאים אנו, ואולי גם חייבים, להרהר בעוד מועד על מידת כשירותה של הנהגה זו אשר טיפוח דמותה בעיני הציבור היה חשוב לה כל-כך עד שהיא הוסיפה וטיפחה לשם כך, מתוך אינרציה, גם את דמותם וקלסתר-פניהם של המצבים והתהליכים האובייקטיביים כדי שגם הם ישאו חן כמות. לא כל חבריה של ממשלה זו יש בהם גטיות אלה, אך גרם אפיה הכללי, העסקני, השקוע בצבירת נקודות-זכות ומסע-הישגים שאסור לו שייפסק. השאלה היא אם ממשלה זו שנבחרה והורכבה לא מתוך תחושת חירום, אלא מתוך חשבונות של תקופת-שיא בעסקנות הבינמפלגתית, צריכה להיות בדיוק זו שבידיה יופקד גורל המדינה בשעה זו שאין דומה לה לחומרה.

3

מצב זה, שאנו שרויים בו עכשיו, החוזר, למעשה, את המדינה תוך ימים ספורים, לא רק אל מעמדה שלפני מבצע-סיני - אשר פירותיו

והישגיו היו כלא היו, לפחות לפי שעה – אלא אל תקופה קודמת לזו, שכן מבחינת הבידוד, מבחינת הצבאות הצרים עלינו מכל צד ומבחינת שאלות חיים ומוות המוטלות על הכף, אנו עומדים למעשה עמידה דומה לזו שבפרוס מלחמת-השחרור. ההבדל הגדול הוא, כמובן, בכך שכיום קיימת עֲצמתו של צה"ל דרוכה ומוכנת, ומאחורי חומה זו אנו מקווים שהדברים עוד עשויים להתיישב בלי התמודדות צבאית. אם, חלילה, לא יהיה מנוס מהכרעה בשדה-הקרב, הרי גם אז יודעים אנו כי גורלן של האומה והמדינה יינתן בידי האמונות ביותר שידע העם מעודו, ידיהם של חייליו ומפקדיו, אלא צריך לדעת כי מאחוריו עומדת הנהגה נכונה ויעודה למשימה ולא פסיפס של מפלגות. החישובים המפלגתיים לכינונה של ממשלת-חירום צריכים להיעלם כיום, שכן השאלה העומדת כיום לפנינו אינה שאלת קיומה של ממשלה זו או של ממשלה אחרת העשויה לבוא במקומה, אלא שאלת קיומה של מולדת זו, שאין אחרת עשויה לבוא במקומה לעולם, ושאלת קיומו או קצו של העם הזה, שגם הוא עשוי להיות קץ אחד ואין שני.

4

אין דברים אלה נאמרים מתוך בהלה. להיפך, הם נאמרים מתוך תחושה ברורה כי המצב והתפתחותו הם במידה רבה גם בידינו, שכן אילולא סברנו כך, הרי באמת אין הבדל למי הידים והמוחות הקובעים את המהלכים. אני יודע, כי שעה שמדברים על צירוף כוחות לממשלה עולים מיד שמות אשר אזרחים רבים עשויים להירתע מפני המשמעות ה"אקטיביסטית" שבהם, אך ראשית, כבר ראינו כי מבחינת "אסקא-לאציה" הצליחה ממשלה זו לעלות על כל קודמותיה. ושנית – וזה אולי עיקר – פעמים נדמה לך כי האקטיביזם האמיתי לא היה שונה למעשה מן ה"לא-אקטיביזם" שבממשלה כיום, אלא בכך שלא היו לו שום תסביכים של חששות מפני דעת-הקהל ושום צורך להוכיח פעילות ואומץ. משום כך היה לו גם אומץ לא לעשות אלא את ההכרחי. בחשבון ההרכב האישי של ממשלת-חירום יבוא, כמובן, קודם-כל, שמו של בן-גוריון, אשר הוויתור עליו בעת הזאת הוא מעשה בזבוז בל-יכופר. זהו ויתור על אוצר בלום של כוחות-נסיון והשראה, ויתור על עֲצמתה של מכוונה כבירה אשר הפעלתה כיום הוא דבר בעל חשיבות ראשונה במעלה לא רק למקרה מלחמה, באם לא יהא מנוס

מזה, אלא קודם-כל דווקא בשעות אלו של מאבק מדיני הנמשך עדיין. שיעור-קומתם ורושם-לחצם של שליטי ערב עשויים להיראות בעולם בפרופורציה אחרת קצת שעה שאל מולם יעמדו דמותו ודברו של בן-גוריון, על מוניטין היסטוריים שלו ועל כל הכרוך בו ובמפעלו. למזלנו הצליחו עסקני מפא"י לנפץ דמות זו רק מבית-ואף זאת, כנראה, לא לאורך ימים-אך לגבי העולם מסמל עדיין בן-גוריון, יותר מכל דמות אחרת ונכס אחר, את משמעות הכורח ההיסטורי של תקומת ישראל וקיומה. נוכחותו בזירה, בשעה זו, תעביר מיד את המאבק המדיני אל מישור שבו לא יוכלו מעצמות-המערב שלא להביא בחשבון כמה דברים החשובים אפילו יותר מן האספקט הליגאליסטי של חופש-השייט. משמעות מאבקה של ישראל לקיום או לכליין-וזהו משמעותם האמיתית של ימים אלה - אין לה כיום המחשה מובהקת ועזת-רושם יותר מאישיותו ותוקף-נוכחותו של בן-גוריון. תחושה זו היא כיום נחלת הרבים בישראל. מאמצייהם הנמרצים של עסקני מפא"י להכחיש תחושה זו ולמנוע אותה מלהתגשם, חלילה, הם המשך של התעקמות ואטימות, שכנראה כבר אין להן תקנה. זה כבר נהפך לייצר ולענין כרוני וההתחשבות בכך בימים אלה היא באמת לוכסוס רב מדי.

5

ההגיון הפשוט אומר, מכל-מקום, כי ספק הוא אם הממשלה הנוכחית, שהעומדים בראשה תרמו את חלקם הלא-מפוקפק להיווצרות המצב שאנו עומדים בו, רשאית לדרוש מן הציבור שמצב זה יופקד כולו בידיה. ממשלת-חירום, שכינונה הוא צו-השעה, אין פירושה בשום פנים כפיית פתרון של דרכי מלחמה, כשם שהממשלה הנוכחית אינה בשום פנים ערובה לפתרון בדרכי שלום. ההבדל הוא לא בטיב הנטיות לשלום או למלחמה, אלא בטיבו של כושר ההתמודדות עם הבעיות החותכות גורל. ממשלה חזקה יותר פירושה ממשלה שהאומץ וההגיון וכושר-ההחלטה הן עיקר תכונותיה. המלחמה אינה בשום פנים תוצאה הכרחית של תכונות אלו. לפעמים היא דווקא פרי היעדרן. אם כך ואם כך, אלה דברים אשר פתרון של שלום ודאי שלא יושג בלעדיהם.

26.5.67

שתי הערות-שוליים

"בשולי הטלגרמות"

בין הידיעות על ההתעוררות הרבה והרחבה של מרכזי-התפוצות הגדולים למען ישראל, נשתלבה גם הבשורה על המיברקים ששלח נשיא ההסתדרות הציונית, הד"ר נחום גולדמן, אל קהילות ישראל באשר הן שם, להיחלץ ולהשתדל אצל ממשלות ארצותיהן לתמיכה במאבקה של ישראל על חייה. אזעקה זו היא לכאורה דבר טבעי ומובן מאליו, אף כי ספק הוא אם דווקא מיברקים אלה הם גורם עיקרי להתעוררות הכוללת של הגולה. דומה כי המיברקים הללו יותר משיש בהם תגובה הכרחית על המצב, יש בהם ביטוי לייצר הציוני, שתקומתה של מדינת ישראל כבלה אותו ונטעה בו רגשי נחיתות מסויימים, ואילו בשעת צרה למדינה מתעורר יצר זה - אשר צרת היהודים היתה ערשו - לחיים טבעיים יותר וחפשים יותר... ואף-על-פי-כן, לא צד זה של מיברקים אלה הוא עיקרם. על אף הכל, הם חלק לא-נפרד מגל האהדה הנסערת הסוחף כיום את תפוצות הגולה לפעילות של חומר ורוח למען ישראל, אלא שכמה הרהורי-לווי שהם מעוררים ראויים להיאמר בקול.

ההסתדרות הציונית עשתה רבות למען ישראל, הן בשטחי המגבית והן בשטח הפעולה הפוליטית, אף כי מה שקיבלנו ממנה אינו אלא חלק ממה שקיבלנו מן העם היהודי בכללו, מבעל-הברית הנאמן ביותר שלמדינה, בימי שלום ובימי מלחמה. לכשנצא בשלום מן ההתמודדות הזאת שנכפתה עלינו כיום תהי תודתנו נתונה לעם ישראל כולו, אך לגבי ההסתדרות הציונית תתוסף על דברי התודה שלנו עוד הערה אחת שבה ייאמר כי התנועה הציונית, שעשתה הרבה, לא עשתה בכל-זאת את העיקר ופעמים עשתה את ההיפך מן הצריך להיעשות, שכן סכנת האוייב העומד עכשיו בשערי מדינת ישראל

היתה כיום אולי פחותה מכפי שהיא, לולא עמלה הציונות להצדיק בכל נימוקים שבעולם את עמידתם של שערים אלה ריקים מאין בא ומאין עובר בהם מארצות-הגולה, העשירות והחזקות, במשך עשרים השנים שמאז קום המדינה ועד עתה. עמידתם הריקה של שערים אלה היתה כשלון לאומי ממדרגה ראשונה, ועובדה היא כי מאז קום המדינה נעשתה הציונות מרכז אידיאולוגי מובהק לצידוקו והנצחתו של כשלון זה ולסיכול-רעיוני של הגשמת המטרה אשר לשמה נערכה מלחמת-השחרור ולמענה נפרצו השערים.

אמנם ספק הוא אם אידיאולוגיה ציונית אחרת היתה משנה הרבה את ממדי העליה ואת מאזן-הכוחות בינינו ובין אויבינו כיום. אולי כן ואולי לא. אך אין אנו פטורים מלומר כי דווקא התנועה הציונית, בהטפתה ובמאמציה הבלתי-פוסקים להעמיד את עיקריה ראשם-למטה, קבעה את צידוקו של נצח-הגולה ביסודי תפיסתנו הלאומית וגרמה לכך כי בראותנו כיום את גל האהדה וההזדהות של יהדות הגולה עם המדינה, אין אנו מהרהרים אפילו כי יש בכל-זאת שמץ אנומאליה בכך שהעם היהודי, המזדהה עם מדינת ישראל והעומד לימינה, עושה זאת כיום כשהוא נמצא מחוצה ורק החלק השמיני ממנו נמצא בתוכה פנימה.

בנאומו בכינוס הוועד-הפועל הציוני בירושלים אמר הד"ר גולדמן לא מכבר כי לריכוזי היהודים בגולה אין נשקפת כיום סכנת כליון פסי, והריכוז היהודי היחיד אשר סכנה כזאת מאיימת עליו היא האוכלוסיה היהודית של מדינת ישראל. דבריו אלה, על האמת הפארא-דוכסאלית הגדולה שבהם, מתאשרים כיום אישור מלא ואנו אומרים זאת לא משום שההסתדרות הציונית או נשיאה יכלו לשנות עובדה זו, אלא משום שעובדה זו אינה אלא חלק מפאראדוכס גדול יותר, חלק ממירקם של רעיונות וסיסמאות אשר עמלו להפוך את משמעות התחיה היהודית ומאמציו המרכזיים של העם היהודי במאה הזאת לאידיאולוגיה המצדיקה את ההיפך הגמור ממקורה וממטרותיה.

אויבינו-בנפש ניצבים עתה בשער ואנו יודעים ומאמינים עד עמקי נפשנו כי יכול נוכל להם. אנו נעמוד במבחן זה גם הודות לעזרתו של העם היהודי בגולה, אשר התעוררותו הנעלה היא מקור סיפוק וכוח לכולנו. אך מה ששייך לתנועה הציונית הרי יודעים אנו כי עמידתנו במבחן תבוא אמנם במידה רבה גם הודות לעזרה שקיבלנו, ונקבל ממנה, אך במידה לא פחותה מזו נעמוד במבחן זה גם על אף

התכחשותה לתפקידה וליעודה האמיתיים במשך עשרים השנים הללו
חותכות-הגורל.

הגמוניה של מה?

המאמצים להקמתה של הנהגה לאומית נכונה, המסוגלת להתמודד,
במיטב הכוחות והכשרון, עם סכנותיהם של ימי-חירום אלה, עודם
מתנפצים בשעה זו אל חומת העובש ואל גיחות השיגרה והקהות של
העסקנות הוותיקה. עובש זה לא היה מעולם מזיק יותר ולא היה מעולם
תקיף יותר מאשר בימים אלה. דומה שהכל כבר נאמר מסביב לנושא
זה, והשורות שלהלן אינן באות להוסיף טענות לשיכנוע או לוויכוח.
הן באות רק להעיר משהו לאחת מסיסמאות-הקרב של ההתאורות
העסקנית, אשר צצו בימים אלה, סיסמת "ההגמוניה של תנועת-
העבודה" שנהפכה איל-ברזל גוסף להדוף בו את הנסיונות לקיים את
הצו שההגיון והכורח הלאומי כופים אותו על כולנו.

רצוני לומר כי גם אם נניח, כי הגמוניה של תנועת-העבודה פירושה
"רוב פועלי" בקאפינט-החירום, וגם אם נניח כי בן-גוריון ודיין ופרס
הם כבר מחוץ לתנועת-העבודה, גם אם נניח כך, הרי ספק הוא אם
סיסמת ההגמוניה הפועלית, כפי שהיא מתגלה כיום, אינה מתחללת
בפרהסיא ואינה מושמת ללעג על-ידי נושאי שמה לשווא, על-ידי
אלה הרושמים בתולדותיה של הגמוניה זו את אחד הדפים העלובים
ביותר בהווי הציבורי של ישראל.

בעליה של סיסמה זו אינם חשים, כנראה, כי מפא"י, ולאחריה שתי
מפלגות-הפועלים האחרות שבקואליציה, מציגות כיום לראווה, קבל
עם, חזיון אשר תנועת-העבודה בישראל לא ידעה כמותו לקהות
ולאטימות ציבורית. אין הם חשים כי התנהגותן של המפלגות האור-
חיות, עד לימין הקיצוני, היא השומרת כיום על כבודם של חיי הציבור
בישראל ועל הגיונם, שכן הכבוד האמיתי וההגיון האמיתי הם לא
במקום שבו נשמעות טענות שאין להן שחר, כגון זו המנפנת בדחליל
של קנוניה מדומה שקשרו מפלגות-הימין לכיבוש השלטון יחד עם
רפ"י, וכדומה. כן, באווירה הציבורית שנשתררה מסביב לשאלת
ההנהגה, בעטיין של מפלגות-הפועלים שבקואליציה, יש, כנראה, אישים

ותיקים שאינם חשים את התהום שבין ליצנות של טענות כמו אלו ובין חומרתו של המצב המדיני והצבאי. באווירה זו אין אפילו צורך להסוות את העובדה כי הגמוניה של מפלגות הפועלים פירושה כיום הגמוניה של חישובי יוקרה מדומים ושל שאלות מפתח מפלגתי ושל שיגרות שמלפני המבול. באווירה זו שוב אין איש תמה ותוהה ונרתע גם בראותו בין ראשי המתנגדים להנהגתו של בן-גוריון את מנהיגי מפ"ם שעמלו בשעתם, יחד עם כמה וכמה מן העסקנים המפא"יים העומדים עכשיו שכם אחד אתם, לסכל את מאמציו שבטרם הקמת המדינה והפכו בשעתם ללעג ולקלס את חזונו ואומץ-לבו והשראתו. מאמצייהם למנוע כיום את עמידתו בראש המגינים על חייה של מדינה זו הם המשך ישר לעמלם שמאז, ובאמרנו זאת אנו מאמינים ויודעים כי כאז כן עתה יוכח בסופו של דבר כי הגיונם שלהם ולא הגיון הימים והכורח הלאומי הם הזקוקים לרחמי שמים.

קוצר הראות והתסביכים וההתנשאות העסקנית של כמה מוותיקי מפא"י יחד עם האטימות הסלעית המתקדמת של אותם בעלי פרוגנויות ואמונות ופולחנים שנתבדו כאשר לא נתבדה שום גוף ציבורי בישראל, חברו עכשיו נגד הכורח העליון ונגד הבינה הנחושה של ציווי הזמן הזה. הכורח יבקיע בסופו של דבר את העובש, אך דף זה, שרושמות עכשיו שלוש מפלגות הפועלים בתולדותיה של ההגמוניה הפועלית, רבים יבקשו בבוא היום למחותו ולא יוכלו. הוא הולך ונכתב כיום בעקשנות רבה מדי ובקהות מעמיקה מדי.

מול מציאות שאין לה אח

1

אל נאמר "שאינ מלים" כדי להגיד את שהתחולל בימים אלה. יש מלים, והמלים הן עדיין הכלי הראש-וראשון לביטוי ולמחשבה, אלא שגם הן עוד כאילו ממצמצות בעיניהן וצובטות עצמן על-מנת להיווכח שהן מדברות בהקיץ ולא בחלום. רק לאט לאט הן נוכחות לדעת שאכן הן מספרות את המציאות כהויתה ואינן הוות. יש להבין למבוכתן. התמורה האין-שנית שהפכה את סכנת הכליון לישועה שאין דומה לה התחוללה בפחות משבוע ימים. זו היתה מלחמה מהירה ללא-תקדים, וזה אולי הדבר המוסיף על הקושי להתמצא בתוך שפעת ההישגים שהיא הנחילה לישראל, אך מהירות זו, ככל שהפתיעה אותנו, היתה למעשה תנאי בל יעבור וערובה יחידה לנצחון.

הנצחון, כדי שיקום ויהיה, צריך היה להתחולל מהיר-כבוק. הכוחות העולמיים שאהדו אותנו, בפה, לפני המערכה לא היו נוקפים אצבע למעננו אילו הסתכנו בקרבות ממושכים, ואילו הכוחות העויינים לנו היו עושים הכל כדי לבוא לעזרת אויבינו.

ועם זאת, בעוד אנו עומדים עכשיו נפעמים ממהירותה של מלחמה זו, אל לנו לשכוח את המשתרע בין השעה שלפניה ובין השעה שלאחריה. בין זו לזו מתמשכים רגעים אין קץ של מאמץ עליון וכוח דרוך עד כלה, רגעי הטאנק הנעצר לרגע והמבקיע לאט ובעמל אין-שיעור את המכשול אשר בדרך, רגעי החייל המתגלגל ונפתל עם אויבו, שניות-הנצח שבין הזינוק ובין הדם, נפתולי הפרך האטיים והכבדים של ההבקעה בשינים ובצפרנים. דברים אלה אינם מהירים. איטיותם הניצחת של רגעים אלה היא שקבעה את מהירותה של המערכה ורגעים אלה טיבם אחד, הן אם הם חלק משה ימים והן אם הם חלק משנה תמימה. זהו ערך אבסולוטי. זה הפרוטרוט הנצחי שממנו צמחה התנופה הסוחפת. זאת עלינו לזכור כדי שלא נתחיל במשך הזמן לראות את המלחמה הנוראה הזאת כזינוק אחד וכולל שהסיר מעלינו

את אימת הכליון במחיידי. זאת עלינו לדעת כדי שנראה תמיד את הישגיה של מלחמה זו כערכם הנכון.

2

נצחון זה עניינו לא רק בכך שהוא החזיר לידי היהודים את העתיקים והנעלים בקדשי האומה, את אלה החרותים בזכרונה ובעמקי תולדותיה יותר מכל. עניינו של נצחון זה הוא בכך שהוא מחק למעשה את ההבדל בין מדינת ישראל ובין ארץ-ישראל. זו הפעם הראשונה מאז חורבן בית שני נמצאת ארץ-ישראל בידנו. המדינה והארץ הן מעתה מהות אחת ומעכשיו חסר לה להתחברות ההיסטורית הזו רק עם ישראל שיארוג, יחד עם היש שהושג, את החוט המשולש שלא יינתק. אם יוסיפו שערי העליה לעמוד ריקים גם עכשיו, כעמידתם עד כה, עשוי נצחון זה להישאר כמעשה שעוד לא התמזג עם שרשי תולדותיה העמוקים של האומה, שכן בלעדי זאת תישאר ארץ-ישראל בידיו של שלטון יהודי אך לא בידיו של העם היהודי. משום כך, באמרנו כי נצחון זה גותן לנו עמדת-כוח למשא-מתן עם עמי-ערב ואומות-העולם, עלינו לשים אל לב כי אנו חייבים, ויהי מה, להפכו גם לעמדת כוח במשא-ומתן שלנו עם העם היהודי. היענותה של האומה לשעה הגדולה הזאת, לא היענות של תרומות כסף בלבד, היא הכרח ותנאי בל יעבור לשמירת הגיונם ההיסטורי של הימים הגדולים הללו. דבר זה צריך להיות עיקר הגיגינו ומאמצינו מעתה ולהבא.

3

יחד עם מרחבי הזמנים והנופים שנתגלו לעת הזאת לעם היושב בציון נתגלה לו עוד דבר חשוב ויסודי. פניו שלו עצמו נגלו לו באספקלרית הימים האלה. בימים אלה התראה העם פנים לא רק עם אויביו ששתו עליו סביב, אלא גם עם עצמו. סופת הזמנים כאילו טיאטאה מעל צלמו ומהותו את כל הטפל, והשאירה רק את העיקרים, ועיקרים אלה היו אומן ומשמעת ונכונות שקטה ודרוכה ואומץ-לב מפורט ומעשי ונכון. תכונות אלו נגלו, ברורות ובלוטות, בכל מקום, בחוצות ערים, בכפרים ובעיירות, בסדנות ובשדות, בחזית ובעורף. קלסתר-פנים זה נשקף גם מאותם דפים של פריסות-שלום לחיילים,

שנדפסו דרך־קבע בעתונים ונעשו חלק לא־נפרד מן החדשות ומכות־רות העמודים הראשונים.

למראה אותם דפים דומה היה כאילו הוסרו פתע הקליפות המכסות על התוך ונגלתה רקמת חייו האמיתיים של העם, רקמת היסוד של הקשרים והעבותות, של החרדות והאהבות והדאגות ושל העצבות והיגיעה הדרוכים ושקטים לעת מבחן. כאילו הורם לפתע מכסהו של פסנתר־ענק ונגלו המיתרים הדרוכים אשר המייתם היא המיית הדברים שמהם החיים עשויים, שמהם עשויות האומות והקורות. למקרא אותם דפים של דרישות־שלום הרגשת כי למעשה ייתכן שהכותרות הראשיות שבעתון, על מהלכים משוערים וכוונות משוערות וסותרות של דברי ראש מדינה פלונית ונציג או"ם פלמוני אינם חשובים יותר ואולי חשובים פחות ממה שמודיעה מדלן לבעלה ששלום לה ולילדים ואבא מרגיש יותר טוב, והכל בסדר ורק מתגעגעים ומבקשים לכתוב. למראה חדשות אלו הרגשת פתע כי מבחינת בטחונה וחייה של אומה זו זהו אולי באמת עיקר החדשות. הרגשת כי ההבדל בין מה שמודיע נציג פלוני באו"ם ובין מה שמודיעה מרת סימונה לבעלה שהסבתא עברה לגור אתם יחד, או מה שמודיעה ויאול־ט־סיגלית לחתנה שהיא שומרת על טבעת־האירוסין ומחכה לו, הוא בכך שחדשות אלו אינן בנות־חלוף ואפשר לסמוך עליהן יותר. זה חומר שאינו מתקלקל ומוזה עושים הכל, היסטוריה, לשון, ספרות, מדע ואמונה, תעשייה וערים, ארץ ומדינה. טיבה של אומה זו שנתגלתה לנו בימים אלה הוא מגדולי ההישגים שבאו לידינו ושעה שאנו דורשים שלא לבוז את הישגי המערכה עלינו להתכוון גם לנכס הכביר הזה.

4

אנו עומדים בפתחה של מציאות חדשה, של זמן חדש ומרחבים חדשים, אך העבר הקרוב כבר מתאמץ לחדור גם לכאן. כמה מספיקי ההווי הציבורי המעורער שלנו, מלפני המערכה, חוזרים ומתגלים כיום ואף שהם צורמים ונראים זרים בשעה זו, הם עתידיים לקנות להם חזקה חדשה ולהיעשות שוב חלק לא־נפרד מן הנוף. על אחד הספיתים הללו חובה לעמוד כאן, כיוון שכבר עכשיו הוא משווה לשעה הגדולה והחדשה גוון מופר מאוד ומיותר מאוד.

רצוני לעמוד על המאמצים הנעשים בשעה זו לזהות את הנצחון

האין-שני עם ממשלת הקואליציה הקודמת, זו שלפני סיפוח "השרים החדשים". כמובן, שאלה גדולה היא אם אפשר בכלל לזהות נצחון כזה עם ממשלה מסוימת ואישים מסוימים דווקא, אך מצד שני אפשר להבין למאמצים אלה. על אף כל המופרך שבהם הם תוצאה טבעית של הנסיבות. עובדה היא כי ממשלת הקואליציה, שלפני ההרחבה, עמדה במצב אשר שום ממשלה שבעולם לא היתה מאחלת לעצמה להימצא בו בשעת-חירום. זו פעם ראשונה בתולדות מדינת ישראל לא האמין העם בממשלתו ולא סמך עליה שהיא תוכל להתמודד עם צרכי השעה. אי-אמון זה לא היה מפלגתי, הוא היה כללי, עממי, מוחשי וקיים מן הקצה עד הקצה, ולשווא ביקשו, ומבקשים כיום, פרשנים מסוימים לראות בו פרי "בחישה" וחתרנות. מדרך הטבע מתאמצים, איפוא, כמה מאנשי הקואליציה-הקודמת לטעון עכשיו כי אי-אמון זה היה מוטעה וכי לשווא צירפו לממשלה את מי שצירפו לחיזוקה. זהו מקור החשבונות החפוזים והעצבניים שראשי הקואליציה הקודמת עושים כיום בפומבי גדול, בהביאם את כושרו וכוחו ונצחונו של צה"ל כהוכחה לכך שאי-האמון בממשלה הקודמת היה פרי טעות והסתה.

עלי לומר, למגיעת אי-הבנה, שאיני סבור כי עשיית-חשבון הוא דבר פסול מעיקרו בשעה זו. הפסול שבחשבון זה אינו בכך שאין זו שעתו אלא בכך שאין הוא חשבון-צדק. חשבונות נכונים כל שעה יפה להם, ואילו חשבון מסולף הוא דבר צורם תמיד וצורם שבעתיים בשעה זו.

קשה להבין כיצד עומדים אנשי-ציבור רציניים ומתפרצים אל דלתות פתוחות לרווחה, בהסבירם לקהל כי תכניות-הפעולה של צה"ל היו מוכנות עוד "לפני כניסת השרים החדשים". האומנם הם סבורים כי הציבור חושב שיומיים או שלושה ימים לפני המערכה לא היו לצה"ל תכניות-מיבצעים ערוכות? דומה שאפשר להניח בוודאות, אף בלי כל אינפורמציה מוסמכת, כי תכניות-פעולה כאלו היו קיימות לא רק לפני כניסתו של משה דיין לכהן כשר-בטחון, אלא אף לפני כניסתם של שר-השיכון ושר-התחבורה ושר-העבודה לתפקידיהם ואף בימי הרמטכ"ל שקדם לראש-המטה הנוכחי. גדולה מזו: אפשר אף להניח כי תכניות אלו, בהתחשב בתנאים הצפויים תמיד ובמצב הגיאוגרפי שישנו שאנו שרויים בו זה תשע עשרה שנה, אינם דברים הניתנים לשינויים יסודיים ולהבדלי תפיסות והשקפות. עושי החשבונות טועים

בחשבם כי אי-האמון שהעם רחש לממשלת הקואליציה הקודמת היה גם אי-אמון לגבי צה"ל והתכניות שלו. העם הטיל ספק לא בכשרו של צה"ל, אלא בכשרה של הממשלה ויותר-מכל בכשרו של ראש-הממשלה להיות שר-בטחון ראוי לצה"ל בימי-מבחן עליונים אלה. השאלה אינה שאלת טיבן של התכניות שהוכנו על-ידי הרמטכ"ל ואנשיו. הנני בטוח כי היו אלו הטובות שבתכניות שאפשר להעלות על הדעת, אך שעה ששרים בעלי מוניטין אומרים בכובד-ראש גמור, כי שר-בטחון כמשה דיין לא היתה לו יד במימושן של תכניות אלו, בתיאומן והגהתן לפי צרכי הנסיבות השוטפות, הריהם נראים כמהתלים. העם שדרש את מינויו של משה דיין דרש אותו לא כתחליף לרמטכ"ל, אלא כשר-בטחון, ככוח כביר ונאמן הראוי וחיב לעמוד לעת כזאת בראש מערכות ישראל. אלה המסבירים בארשת רצינית כי צירופו של שר-הבטחון לא היה אלא ענין של תוספת משקל מוסרי, מתאמצים לשווא לעוות מציאות שהיא חזקה מהם.

אכן, חמורה יותר מן ההתאזרות להפוך את צירופו של משה דיין לממשלה לדבר מיותר שבא כהיענות לקאפריזה ציבורית סתמית, היא מערכת-ההסברה הענפה הבאה ללמד יותר מזה, כלומר שכוחו של צה"ל שניצח במערכה הוא בכלל פרי טיפוחיה ועמלה של ממשלת אשכול. כך אנו מוצאים, למשל, באחד מעתוני הקואליציה כי "אם טופח צה"ל וצויד ביתר-שאת, הרי בזכות שר-הבטחון לוי אשכול טופח וצויד". שעה שאתה שומע, נוסף על כך, מפני שר-העבודה, כי גצחון צה"ל הושג תודות למדיניות הרכש של ממשלת אשכול, שהתרכזה בחישול זרועות השריון והאוויר, אתה תוהה לא רק על הכוונה אלא גם על תוכן הדברים עצמם, שכן גם טובי תומכי המערך יתקשו בכל-זאת להאמין כי מה שעשו בן-גוריון והעוזרים על-ידו לטיפוח צה"ל וחישולו וחישולו במשך שש עשרה שנה מסתכם רק ב"גדולות במלחמת-השחרור". גם חסידים מושבעים של המערך יהרהרו אולי כי מכונה אדירה זו של צה"ל טופחה במשך שש עשרה שנים אלו לא על-ידי שר-הבריאות ושר-התחבורה ושר-העבודה - שהם למעשה השרים החדשים באמת לסעיף זה - אלא גם, ואולי בעיקר, על-ידי אנשים שאינם כיום בממשלה ואשר מידיהם קיבלה ממשלת אשכול את מכונת צה"ל האדירה, שטופחה וחושלה במידה רבה גם על אף הסתייגות מפורשת של שרים שהם כיום מן המסבירים את מקורו של הגצחון. דברים כמו אלה צריכים להיאמר בשעה זו, לא כדי לתקן חשבון

זכויות של אישים, אלא בעיקר כדי למנוע עיוותה וסילוף קורותיה של תקופה שלמה בתולדות התעצמותה של ישראל. עיוותים כאלה הם מן הדברים שעלינו להשיל אותם מעלינו בעוד מועד, בשערי הומנים החדשים שעל מפתנם אנו עומדים כיום.

16.6.67

“הגדה המערבית” — ארץ בעילום-שם

1

הדיונים הרווחים כיום בציבורנו בענין “עתידה של הגדה המערבית” – ואני מתכוון כאן לדיון הציבורי ולא לעמדת הממשלה שהחליטה, בצדק, להימנע בינתיים מהכרזות בענין זה – הולכים ולובשים גוון משונה. גוון זה עיקרו בכך שאנו דנים בענינו של שטח זה כמעט רק מצד המעמסה ש”החזקתו” עשויה להטיל עלינו. גישה זו, הרואה קודם-כל לא את חבל-הארץ הזה עצמו, ומשמעותו ההיסטורית לגבינו, אלא את הבעיה הכרוכה בו, מחמת האוכלוסיה הערבית שהוא עשוי להוסיף על המיעוט הערבי במדינה, – גישה זו היא הקובעת גם את רוב הפתרונות המוצעים לציבור בענין זה והפתרונות עיקרם הפרדתו האדמיניסטרטיבית או הפוליטית של איזור זה מן המדינה. ההצעות הן שונות ורבות. רק דבר אחד נעדר מעמדתנו כלפי שטח זה: העובדה הברורה והמוחלטת שכינוי זה “הגדה המערבית” הוא למעשה פסבדונים של נחלת-אבות המסמלת את העמוקים בקשריו של העם היהודי עם ארץ-ישראל.

2

בתוך הפתרונות המוצעים על-ידינו משתלבת גם נימה של בקשת צידוק למציאותנו בשטח שהיה שייך לארץ שכנה. משום כך כדאי אולי להזכיר – לענין שייכותו הירדנית הקודמת של חבל-ארץ זה – כמה עובדות-יסוד שאנו מסיחים דעתנו מהם, ואני מסכם אותן כאן במלים ספורות כפי שנזדקרו לעיני לאחר דפדוף בספר אַלמנטארי של תולדות המזרח-התיכון שנתפנית אליו לשם ריענון הזכרון. עובדות אלו, אולי כדאי שנבליט אותן יותר אף בהסברה כלפי חוץ, לעומת הכרזותיו של המלך חוסיין, שהוא רואה את הגדה המערבית שבידי ישראל כיום כ”חלק לא נפרד מן המולדת הערבית הירדנית”.

ובכן, "הגדה המערבית" הזאת סופחה למעשה סיפוח שרירותי לממלכת-ירדן רק אחרי מלחמת-העצמאות של ישראל. בשנת 1950 כונן המלך עבדאללה בית-נבחרים משותף לשתי הגדות לאישור הסיפוח, וכבר אז הודיעה ישראל, בפי דובר רשמי, כי היא רואה צעד זה כמעשה חד-צדדי. בריטניה הכירה אמנם בסיפוח והודיעה כי תנאי הברית שלה עם ירדן חלים אף על "הגדה", אך מעניין כי לא רק ממלכת ישראל אלא אף הליגה הערבית לא הכירה בכך ומצרים אף הציעה להוציא את ממלכת-ירדן מן הליגה בשל צעד זה. עובדות אלו כדאי להבליטן, כאמור, בהסברה כלפי חוץ, אך כאן הנני מתכוון בעיקר כלפי עצמנו. עלינו להיזכר ולדעת כי לא רק מבחינה היסטורית, אלא גם מצד ליגאליסטי פשוט, אין שייכותה הירדנית של הגדה המערבית אלא שייכות מעוררת ופיקטיבית, ומבחינת הוותק היא תופעה חדשה אף יותר ממדינת ישראל שקמה לפניה.

3

הבעיה הדמוגרפית שהגדה המערבית מעמידה לפנינו - כלומר תוספת האוכלוסיה הערבית העשויה להקטין את ההבדל בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי בישראל - היא בראש-וראשונה פרי כשלונו ההיסטורי של העם היהודי שהחמיץ עשרים שנים גורליות ששיוועו לעליה. מבחינה זו כאילו חשף נצחון צה"ל במלחמה זו חישוף בולט ומר את תבוסתה של התנועה הציונית אשר הגשמת המטרה המדינית - הקמתה של מדינת ישראל - עוררה אותה לא להתמודדות עם חובותיה אלא להתמודדות עם סיסמותיה כדי לעקמן ולהקהותן בפירושים שניטלו מהן כל תוכן מחייב. תבוסה ציונית זו היא המעמידה כיום את מדינת ישראל, לגבי שמירת פירות הנצחון הצבאי, לא רק מול לחץ המעצמות אלא גם מול בעיה חריפה של חוסר עתודות לשמירת הרוב היהודי במדינה. מבחן זה של העם בישראל ובגולה הוא הצריך להיות נושא ראש-וראשון לדיון הציבורי כיום, הוא ולא לחץ המעצמות שכושר-עמידתנו בפניו הוא אולי רב יותר מן המשוער.

שעה שבן-גוריון אומר, בשיחה שנתפרסמה בימים אלה, כי יש להציע ליושבי הגדה המערבית משא-ומתן על אבטונומיה, איני יודע אם הוא כולל בתחום זה של "הגדה" גם את חברון ובית-לחם, למשל.

ייתכן כי לגבי איזור זה כלולה עמדתו המוצהרת בדברים שאמר בענין ירושלים "וסביבותיה", הצריכות להישאר בידינו לעולם. אך בין הצעות והרהורים שאתה מוצא כיום בעתונתנו אתה קורא גם דברים משונים על "הקמת מדינה ערבית עצמאית במרכז הארץ וברצועת עזה, מדינה עצמאית עם בית-נבחרים ועם דגל העשויים לספק צורך עמוק של הפלשתינאים ולתת להם אורחות מכובדת בעולם הערבי". בהצעות אלו חסרים אפילו הסייגים הקובעים שעניני ההגנה והחויץ של "השטח האבטונומי" יהיו בידי מדינת ישראל. אך לא סייגים אלה הם עיקר. העיקר הוא שבמקום לקבוע ברורות בתודעתנו ובתודעת הציבור בעולם כי רעיון המדינה הערבית העצמאית, לפי תכנית החלוקה, שבק-חיים עוד בשעת הפלישה הערבית בתש"ח, ולא כל שכן עכשיו (כפי שהכרזנו בענין קווי-שביתת-הנשק), – אנו חוזרים וקובעים בתודעתנו ותודעת העמים שאנו כאילו מסכימים מראש למעמד מיוחד לשטח זה של "הגדה המערבית", בלי לשים אל לב שיש בכך, למעשה, ויתור מראש על התמזגות אינטגרלית עם חבל-ארץ, המגלם, סמלית ומוחשית, את משמעות קיומנו הלאומי ההיסטורי.

4

לא, אין אני סבור כי קשרינו עם ארץ-ישראל מתמצים רק במקומות-הקדושים ובנופים ההיסטוריים הרחוקים. דעתי היא כי החאן בחדרה ומקום ההתנחלות של ראשוני הביל"ויים, וחצר כנרת, למשל, הם מקומות ומושגים המעורים בעמקי תולדות ישראל ומשמעות-קיומו. אך שעה שאנו מדברים על מדינה ערבית עם "דגל ובית-נבחרים", שתכלול את חברון ובית-לחם, אנו עושים מעשה אשר שום אומה חיה לא היתה עושה כמוהו ללא כורח עליון ותבוסה צבאית. לפחות דבר אחד עלינו ללמוד מחוסיין מלך ירדן. הגדה המערבית היתה כרוכה לגבינו בבעות וסיכונים שהיו אולי גדולים מן העומס שסיפוחו של איזור זה מטיל עלינו, ואף-על-פי-כן לא עלה בדעתו להעניק לשטח זה סטאטוס מיוחד, או לוותר עליו בצורה אחרת, והוא מכריז עליו גם כיום כעל חלק מהותי של הממלכה ההאשמית... אכן, אפילו מבחינה בטחונית אינני יודע אם מדינה ערבית נוספת, עצמאית, או אבטונומית בלבד, על גבולה של ישראל, אינה, בתנאים הקיימים, אפילו לאחר שיחות שלום, סיכון רב פחות מבעית קליטתם

של אוכלוסים ערבים ופליטים שהגדה מכילה. אבטונומיה פירושה לפעמים גם אבטונומיה של שגאה ושל הרהורי-נגם מטופחים בתוך אוכלוסיה עויינת, ביחוד כשהיא מובדלת וצפופה ורצופה. הפרדתו האדמיניסטרטיבית של איזור הגדה המערבית ממדינת ישראל אין בה שום ערובה שהפרדה זו תחזיק את חבל-הארץ הזה בדיוק באמצע, מבחינת הנטיות הנפשיות והפוליטיות, ולא תהפוך את משיכתו הטבעית אל המדינה הערבית הסמוכה למניע חזק יותר מקשריו עם ישראל.

את ענין האוכלוסיה הערבית של הגדה המערבית עלינו לראות לא כ"בעיה", שאפשר להתחמק ממנה על-ידי פתרונות הפרדה, אלא כעובדה שאין לנו ברירה אלא למצוא לה פתרון בתוך תחומינו אנו. גם מדינת ישראל וגם העם היהודי בגולה צריכים לדעת כי בעיה זו חייבת להיפתר פתרון של רווחה ושל כבוד וצדק אנושי, אך בשום אופן לא בדרך שיש בה משום ויתור על ערשה של אומה ותמצית נוף-מולדתה.

5

אשלב כאן הערת-ביניים קצרה בענין מה שמדובר אצלנו על דרכי פתרון של שאלת החזקתנו בסיני, אף כי בו קובעות לא בעיות האוכ-לוסיה, אלא אך ורק הלחץ הפוליטי החיצוני. גם כאן אולי כדאי להבליט קבל עולם כי השתייכותו של חצי-האי סיני למצרים אינה בשום פנים חלק מתולדות הערבים, אף לא בעבר הקרוב. שייכות זו היא פרי הסדרים מדיניים מתחלפים בין מעצמות זרות ולערבים לא היתה לא יד ולא דעה בענין זה. הגבול בין סיני ובין ארץ-ישראל נקבע במשא-ומתן בין בריטניה ובין האימפריה התורכית לאחר אולטי-מטום בריטי לשולטן עבדול חמיד, ואף לאחר קביעת הגבול הזה עוד היה, כידוע, משא-ומתן בין הרצל ובין הבריטים על התישבות יהודית בצפון-סיני. קשריו של חצי-האי סיני עם מצרים של היום הם קשרים פורמאליים גרידא, שאין בהם אפילו יסוד של מציאות אֶתנית, ואילו מבחינה היסטורית ברור ההבדל בין שייכות מצרית זו של סיני ובין קשריו עם עברו של ישראל, קשרים שהם חלק לא-נפרד מן המורשה התרבותית העולמית.

דבר זה ראוי אולי אפילו להדגיש, ולו רק לשם קוריוז בלבד, לפני שליטי ברית-המועצות העמלים היום כל-כך להגיש שי לאמא רוסיה,

לכבוד יובל החמישים של המפכה, את הגדול בשקרים הבינלאומיים ולתבל את השי הזה במיטב הסממנים של שנות ההסתאבות, עד כי רק נצחון צה"ל מנע בעדם מלכלול בתוך התשורה הארוזה גם מנה של רצח עם. שעה שברית-המועצות יוצאת מכליה כדי שחצי-האי סיני יהפך שוב למקום היערכות של צבא מצרים נגד ישראל, כדאי אולי שהיא תדע שאם היא מתאמצת כיום לשוות לעמדתה זו, לפחות למראית-עין, גוון של עשיית צדק ורדיפת שלום, הרי היא עושה זאת רק מפני שעקרונות הצדק והאמת והשלום נעשו דבר שהחברה האנו-שית אינה יכולה בלעדיהם כיום, לפחות ככסות, ודבר זה מקורו בכך שפעם עמד עם ישראל מול אחד ההרים שבחצי-האי הזה עמידה שהיתה ראשית לקורס קצר אשר עשרה תאזיסיים שלו, הקרויים עשרת-הדברות, קבעו עקרונות-צדק אלה בצורה שהעולם לא ידע נעלה ועזת כוח ממנה.

6

שעה שאתה נוסע ועובר על פני הגדה המערבית אתה רואה תמרורי-אבן בצדי דרכים ועל גביהם כתובות-ההדרכה לתיירים כגון: To Jericho, the oldest city in the world או Ancient Shiloh - כך באנגלית ובערבית. כל המלאכותיות "הירדנית" של חבל-ארץ זה בולטת ומשוועת מתוך לוחות-אבן אלה שהיו עלולים ליהפך למצבות-זכרון לעם ישראל אילו עלה חפצם של שליטי ערב בידיהם. זרות זו מזדקרת לפניך גם במרכזה של חברון, למשל, שעה שאתה עובר על פני תמרור-אבן שבו חרותה כתובת-הדרכה: Tomb of Abraham - באנגלית ובערבית. זהו תמרור איתן, יצוק, חצוב. ואילו סמוך לו קבע מישהו מחיילינו מוט ועליו פחית צהובה עם כתובת משוחה בצבע: "אל מערת המכפלה". כשאתה רואה שני שלטים אלה, זה בצד זה, אתה חש, כי השלט הראשון, אף שהוא אבן ומעשה-חרט של קבע, הוא נלעג ותלוש לעומת המלים הנצחיות "מערת המכפלה", אף אם הן כתובות לפי שעה על גבי פחית עלובה. למרבה הפאראדוקס עלינו לשנן דבר זה לא רק באזני זרים אלא גם לעצמנו כדי שנדע, כי אם יש משמעות עמוקה, אנושית ולאומית, לשיבת-ציון, הרי כאן "בגדה המערבית" היא מקבלת תוכן שאין למעלה ממנו. זאת עלינו לזכור הן למול לחץ המעצמות והן למול בעיותינו אנו בחבל-ארץ זה.

עלינו לפתור אותן, על אף כל סיכון ומעמסה שבעית האוכלוסים מעמידה לפנינו, והפתרון צריך להיות אנושי ונכון ופותח שערי שלום ורווחה. כל מאמץ, הן של ממון והן של עליה - שבלעדיה לא יושג דבר זה - שווה את התכלית הזאת. כל פתרונות אחרים של הפרדה ושל יצירת מדינה שכנה וכדומה פירושם ויתור על חבל-ארץ שקשריו עם תולדות העם הם קשרי עורקי-חיים. זאת עלינו להביא בחשבון, כל שעה שבעית "הגדה המערבית" עולה על הפרק הן בדיונינו-אנו והן בזירה הבינלאומית, שמאבקנו בה הוא אך בשלביו הראשונים.

שלום כתכלית ולא כתחליף

1

בנאומו בעצרת האומות-המאוחדות דרש חוסיין מלך ירדן, שהכוחות הישראליים ייסוגו מיד וללא תנאי מן השטחים שנתפסו בידיהם במלחמה. ירושלים ובית-לחם וחברון - כך טען - הן כיום בידי זרים וזה דבר שלא ייתכן מצד המוסר. לחיזוק טענתו הזכיר חוסיין לעצרת כי השערוריה שבדבר היא בכך שטריטוריה של מדינות חברות אום - ירדן ומצרים וסוריה - נפגעו על-ידי מדינה שאף היא חברה באותו ארגון בינלאומי...

דבריו אלה של חוסיין מלך ירדן אינם מן החרिפים והבוטים ביותר שנשמעו בעצרת זו מפי דוברי הערבים, אך הסתמכותו על חברות משותפת של ישראל ושל מדינות ערב בארגון-האומות-המאוחדות, ועל פגיעתה של ישראל בעקרון השותפות החברית, - הסתמכות זו היא בכל-זאת צימוק מיוחד במינו. זוהי טענה שיש בה ממיטב הסא-טירה ומן העידית שבקאריקאטורה, ביחוד לאחר שההשתייכות המשו-תפת לארגון-האומות-המאוחדות לא מנעה מאותן שלוש המדינות המיסכנות הנ"ל (אם נזכיר רק אותן בלבד) מלאיים אך לפני שבועות מספר בהשמדת החברה הרביעית, על אף ההוראות המפורשות שבתקנון...

טענה ירדנית זו אינה אלא אחת הדוגמאות לאותו יבב שקרני ופחדני שמדינות ערב שטופות בו כיום, לאחר צווחות הגי'האד הפרו-עות ומחולות איומי האש והחרב שהן הציגו על גבולות ישראל לעיניו של עולם מהופנט, מחולות וצווחות של חמת-רצת, אשר רק מהלומת-המנע שבאה בעוד מועד הפריעה בעדן מליהפך למסע-השמד שנועד למחות את ישראל מן המפה. יללת-תנים זו של שליטי-ערב, שבאה במקום נהמת הזאבים שלהם מתמול, ילל של שקר ושל פחדנות וחוגף, התובע מידי העולם את עלבון הכבוד והיושר והמוסר הבינ-

לאומי, מוריד את תולדת ערב למדרגת בזיון רב יותר מבזיון התבוסה הצבאית. התנהגות זו, החורגת מתחומי המדיניות ושייכת לדברים שביסודי כבוד עצמי וצלם אנוש, היתה זוכה למנדו־ראש אילו נתרחשה בין סבלים בשוק, ואף־על־פי־כן מתחולל חזיון זה בזירת המוסד העליון של אומות העולם, בתהליך לגיטימי ומכובד של ויכוח ושל הקשבה והערכה. כן, למראה כל אלה אתה מהרהר כי ישוב סכסוכים בדרכי שלום הוא אמנם משאת־נפשה של האנושות, ואף־על־פי־כן – משפט־החרב שהערבים ביקשו אותו וקיבלוהו נראה ישר יותר ואמיתי יותר ונכון יותר מאותו טיט־יוון מוסרי שבו הם מגלגלים עכשיו את ריבם לפני משפט העמים. למעשה אנו רואים עכשיו כיצד משמש בית־הדין העליון של העמים, זה המיועד להציע את האנושות אל הצדק והשלום, זירה שבה נעשים כל המאמצים לעוות את משפט הצדק ששפטה החרב בקומה למנוע את הפשע, אשר משפטה ועקרונה־ תיה של קהילת־העמים עמדו מולו חסרי־אונים.

2

האיבה הערבית לישראל נעשתה מכבר חלק מן האקלים הרוחני והמוחשי שבו התחיל ונמשך מפעל התקומה של ישראל. במשך הזמן התרגלנו לאיבה זו, על כל מזימותיה וניווניה, והתחלנו לקבלה כדבר שיש אף להבין לו ואף להצדיקו פה ושם. איבה זו, על גילוייה השפלים, לא עוררה בנו מעולם גינוי נמרץ או רפלקסים של חימה והתמרמרות. תגובתנו היתה תמיד תגובה של מאמצי שכנוע והתקרבות, תוך "הבנה לנסיבות", ורוח זו לא סרה מעימנו אף בשעה שהאיבה הזאת היתה לובשת צורות של אלימות ושל איומי־השמדה מפורשים. נוספה לכך גם גישה ליבראלית משכילית של התבטלות בפני יסוד "השרשיות" הערבית בארץ זו, לעומת היותנו בבחינת זרים מרחוק־באו. גישה זו, אף כי היתה חלק מהשקפות מתקדמות, לא היתה רחוקה, למעשה, מהשקפת השלטון הקולוניאלי הבריטי שהטראקטור היהודי נראה לו כמחלל את קדושת האֶכוֹוטִיקה של מחרשת־המסמר הפלחית. לכל היותר התרגלנו והרגלנו גם את דעת־הקהל העולמית לראות בסכסוך שבינינו ובין הערבים ענין של ניגוד בין זכות מול זכות, ניגוד שבו מצפון האדם נקרע כביכול לשניים, וכך עד הזמן האחרון, אף לאחר שמדינות־ערב קמו בתש"ח למחות את שם ישראל ביום

הכרות העצמאות. עיון חשוב הקדיש לא מכבר לנושא זה יהושפט הרכבי וזה ענין שעודנו על הפרק.

במאמצינו "להבין את הצד השני" ראינו את שאלת הפליטים כסיבה עיקרית לאיבה הערבית והתעלמנו מן העובדה הפשוטה כי העולם הערבי קם עלינו לכלותנו עוד לפני היות מחנות-הפליטים בעולם, ושאלת פליטי מלחמת תש"ח היא על-כל-פנים, מבחינה זו, לא סיבתה של האיבה הערבית אלא אחת מתוצאותיה ותוצאות החטא שחטאנו בעמדנו נגד איבה זו במלחמת-מגן על תקומתנו ועל חיינו.

כל הפתרונות שהצענו להפגתה של איבה זו, כולל הפתרון הדו-לאומי, היו פתרונות שנדחו על-ידי שליטי ערב, אשר הוקיעונו קבל עולם כשודדים בצהרים וכמסכנים את הקיום הערבי, אף כי הזכות שדרשנו לעצמנו באיזור זה לא חלה אלא על שטח שהוא חלק המאה מן השטחים העצומים שהערבים זכו בהם לריבונות. כן, לכאורה אין זה אלא נימוק אריתמטי שאינו תופס במקום שעקרונות הצדק עומדים למבחן... ואף-על-פי-כן גם ענין זה של מיעוט השטח שדרשנו לעצמנו צריך להיות לנגד עינינו ולנגד עיני העולם לשם הכרת צדקתנו. אחד המופתים הגדולים של עשיית צדק - סיפור כבשת הרש - יסודו ארית-מטי. "לעשיר היה צאן ובקר הרבה מאוד ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה אשר קנה ויחיה ותגדל עמו ועם בניו יחדיו". מובן, כי שום צדק שבעולם לא היה עומד לנו למגן לולא קמה כבשת הרש להיות לכוח שטרף והגיס זאבי ערבות. מלחמת-ששת-הימים היא, מבחינה זו, לא סתירה למשל התנ"כי אלא השלמתו הנעלה.

3

כיום, לאחר נצחוננו במלחמה, ידנו מושטת, כמובן, לשלום ואנו מכריזים חזור והכרוז כי כל בעיות שבינינו ובין הערבים עשויות למצוא פתרון בשיחות ישירות, אך תוך כדי כך עלינו לדעת וגם העולם צריך לדעת זאת, כי לא "בעיות השנויות במחלוקת" מפריעות בשעה זו לערבים מלהסכים לשיחות שלום אתנו, אלא בעיה אחת ויחידה שהם הוגים בה והיא השאלה איך להשמידנו ולהעבירנו מן העולם.

משום כך עלינו לדעת כי הנוסחה ש"אנו נחזיק בשטחים שבידינו עד שיסכימו הערבים לשיחות שלום", אף כי היא אולי נוסחה מועילה,

יש בה בכל־זאת פגם אחד, שכן חסרה בה הנקודה המפורשת כי אנו לא נשב לשיחות שלום עם הערבים כל עוד לא יחזרו בהם מאיומי ההשמדה ומן הדרישה האולטימטיבית לנסיגה. הבדל זה הוא ענין של גיואנסה בלבד, אך יש בו אולי חשיבות עקרונית. חסרה בנוסחה שלנו גם הנקודה האומרת כי בתקופה זו ולאחר מה שאירע אין אנו יכולים לסמוך על שום חוזה־שלום שבעולם לגבי כמה קווי־גבול, כגון זה של הגדה המערבית וזה של רמת הגולן, שהחזרתו לידי סוריה, על סמך חוזה כתוב, פירושה מעשה אשר יסודי חוש־הקיום האנושי מתקוממים נגדו ושוללים אותו בכל תוקף. עלינו לנטוע בתודעתנו־אנו ובתודעת העולם כי דרישתן של מדינות־ערב לנסיגת הכוחות הישראליים, בעוד הן עצמן מכריזות כי המלחמה לא נסתיימה, היא דרישה שמקומה בשטח הטירוף ולא בשטח המשא־ומתן המדיני. שיחות־השלום הישירות, והשלום עצמו, הם בשבילנו תכלית, אך לא תחליף לבטחון ולכלל המשתמע מכך.

4

עלינו לראות איפוא את ההכרזה האומרת כי לא נחזיר את השטחים שבידינו עד לשיחות־שלום, כנוסחה שאינה מספקת, ואף־על־פי־כן אפשר להבינה ולהצדיקה כפורמולה של עמדה ממשלתית כוללת. לעומת זאת דומני כי עלינו להפריד לגמרי מכל קשר עם שיחות־השלום הנדרשות את עמדתנו בבעיית הפליטים. עמדתנו האומרת כי אנו נוכל לדון בבעיה זו רק במסגרת של שיחות־שלום היה לה מקום שעה שהפליטים נמצאו מחוץ לגבולותינו, אך כעת, כשהם בתחומנו, יש בעמדה זו, אף ללא כוונה מצדנו, משהו מעמדת הערבים שעשו את מצוקת הפליטים אמצעי לחץ מדיני. דבר זה אין לו מקום בניסוח גישתנו־אנו. עלינו לגשת ליישובם ושיקומם של הפליטים – אלה שנשארו בתחומנו – בלא כל קשר עם הסכמתם או אי־הסכמתם של הערבים לשיחות־שלום. דומה כי אפילו מבחינה מדינית כוללת עשויה פעולה כזאת של ישראל – בעזרת היהדות העולמית ובעזרת האומות – להוסיף לעובדת נוכחותנו בשטחים המשוחררים משמעות חיה ותקיפה יותר מכל הכרזות. ידנו המושטת לשלום אינה צריכה להתאבן בו־סטה זו, ומוטב שנפעיל אותה למלאכות הדורשות את שתי הידים ואת מלוא הרצון והמרץ. פעולות השיקום וההסדרים שהממשלה התחילה

בהן בשטחים המשוחררים עשויות לבצר את עמדתנו כאן ובעולם יותר מכל הכרזות על שאיפותינו לדו-קיום. שום שלום כתוב לא יערוב לבטחוננו יותר מאשר מעשינו הקונסטרוקטיביים בשטחים המשוחררים כיום.

5

כל זאת, כמובן, בתנאי של עליה רבה ודחופה של יהודים לארץ-ישראל, שכן רק העליה היא הערובה לכך שבתוך התמורות הגדולות יישמר עיקר העיקרים, והוא - שמדינת ישראל תוסיף להיות מדינת-היהודים.

המערכה השלישית

הקרב על העם היהודי

1

הרבה מדובר בימים אלה על חשיבותה של הסברה. הכוונה היא למסע של אינפורמציה ושכנוע כלפי אומות העולם, אם כדי להקהות שיניהם של גורמים עוינים ואם לחיזוק עמידתם של יסודות אוהדים שהופקרו לתעמולה סלפנית ומהרסת. ברור שמסע זה הוא ענין בעל חשיבות ראשונה במעלה בימי-חירום אלה, אך כל מאמצי הסברה ושכנוע שלנו, גם אם יפליאו לעשות, לא ימלאו עיקר יעודם אם לא נכוון אותם, אף כיום הזה, כלפי גורם עולמי אחד שמחוץ למנין, שבלעדיו לא יעמדו לנו שום גילויים אחרים של אהדה ותמיכה. גורם עולמי נוסף זה הוא העם היהודי בתפוצות, ואם אנו אומרים כי המערכה המדינית שאנו עומדים בה כיום היא השנייה, לאחר המערכה הצבאית, עלינו לגשת כבר עכשיו, במלוא התנופה וההיקף, למערכה השלישית והמכרעת של עם ישראל.

לגבי עם זה אין אנו יכולים להסתפק ברכישת אהדה, או אפילו בהזדהות מלאה, בשטח הפוליטי והכלכלי. אם לא נביא את העם הזה לידי כך שהוא יכריז לא רק על עמידתו לימין מדינת ישראל, אלא על נכונותו לעמוד, ברבבותיו ובמאות אלפיו, בתוכה פנימה, בקיצור – אם לא יקום העם הזה למעשה של עליה גדולה ורחופה לישראל, הרינו מניחים לא רק את הישגיה של מלחמת-ששת-הימים אלא גם את כל אשר קדם לה, בלא הבטחה אֶלמנטארית של עורף ושל המשך.

עליה גדולה נחוצה לנו כיום בראש-וראשונה כדי לשמור - אם נזכיר קודם-כל את הצד המעשי הדחוף - על צביונה היהודי של ארץ-ישראל בגבולותיה כיום. כן, זוהי "הבעיה הדמוגראפית" המפורסמת, שהעלתה בפנינו, כמו לפתע, את האבסורד והסכנה שביחסונו השאנן והאדיש לבעיות העליה עד כה. אך בעוד אנו עומדים בפני הצורך הדחוף של העליה כפני חידוש שהזמן גרמו, אנו מסיחים דעתנו מן העובדה שאותה "בעיה דמוגראפית" שנוצרה, כביכול, רק לאחר שחרור הגדה המערבית, אינה חדשה, למעשה, ולא מלחמת-ששת-הימים הצמיחה אותה. עלינו לזכור היטב כי עם הקמת המדינה קיבלנו בעיה זו כעובדה קיימת, שכן בריחת הערבים בתש"ח היתה בשבילנו בגדר הפתעה ולמעשה היינו מוכנים, עם הכרזת העצמאות, למציאותם של מאות אלפי תושבים ערביים נוספים אף בגבולותיה הקודמים של המדינה. עלינו לזכור כי מראשיתו של הרעיון הציוני, ובמשך כל תקופת ההתנחלות ובנין-הארץ, ראינו את סיכוי עתידינו בארץ זו מבוססים לא על יציאת הערבים מתוכה אלא על עליית היהודים אליה. בעיה זו, המעמידה בסכנה את הרוב היהודי בארץ, לא תוספת האוכלוסים הערבים יצרה אותה, אלא היא פרי היעדר התוספת ההכרחית והמיחלת של האוכלוסיה היהודית.

המצב שאנו עומדים לפניו כיום בענין זה אינו, איפוא, אלא המחשה דראמטית עזה לשאלה שהיתה קיימת תמיד ולחובה היסטורית לאומית שלא תמול הוטלה על כתפינו. משום כך אין הצד "הטכני" הזה של צורך העליה צריך להעלים מפנינו את העובדה שאין זו רק שאלת תיקון המאזן של הרכב האוכלוסים. עלינו לזכור כי זו אולי גם שעה אחרונה לתיקון הסילוף היסודי שהשתרש ברעיון התחיה הלאומית, אשר הקמתה של מדינת ישראל נעשה לו, באורח פאראדוקסאלי, ראשית התעקמות וטשטוש אשר שום תנועה מהפכנית בעולם לא ידעה כמותם. יש תנועות-שחרור שנכשלו, יש שהודברו בכוח מבחוץ, יש שהסתאבו מבית. אך לגבי תנועת-השחרור-והתחיה של העם היהודי אירעה תקלה אחרת. הציונות עמלה עשרות בשנים להגיע אל מטרה מיחלת, וברגע שהשיגה אותה פנתה אל דרך אשר כל עיקרה

התכחשות להמשך ההגייוני וההכרחי והקובע של ההישג האין-שני, אל מסכת של צידוקים ואמתלאות והסברים המשווים לציזנות צביון שהוא קשה אפילו מן הכשלון, צביון העמדת-הפנים והאונאה העצמית. דיינו אם נזכור כי בקונגרס הציוני האחרון - זה שהוכרז על-ידי ראשי ההסתדרות הציונית בסיפוק כ"קונגרס יוצר" - אנו מוצאים באחד מסעיפי הסיכומים הבולטים, כי "המשימה ההיסטורית הגדולה של הציונות בפרק זה של תולדותינו היא כיצד להפוך את מדינת ישראל למכשיר ראשי ועיקרי למען החיים היהודיים בכל מקום ולעשותה לערך ראשון ויסודי מבחינת קיום הקהילות היהודיות בעולם". הכרזה זו, על אף נימתה המעשית, כביכול, ורוחה "היוצרת", אינה אלא חלק ממסכת רעיונית המשלימה עם הפיכת עיקרו של חזון התחיה היהודית ושיבת-ציון למכשיר, או אפילו אחד המכשירים, למען המשך קיומו של העם בתפוצות, דבר שפירושו, למעשה, הקפאת ההתנערות המדינית והרוחנית, זו אשר כל קרבנותיה במאבק התחיה, קרבנות הקדחת והסבל והבדידות והעמידה אל מול מחרפים ומגדפים ומלעיגים ואל מול צבאות-אויב, לא באו אלא כדי למנוע את הכניעה ל"נצח הגולה" שהתנועה הציונית, זו שנוצרה למרוד בו, הפכה עורה ונעשתה לו מקור אישור וצידוק.

4

בשנים האחרונות דובר אצלנו רבות על כך שהנוער הישראלי צריך ללמוד להכיר את הגולה, להבינה ולהתגאות בה. דבר זה הוא חלק מן "התודעה היהודית" המטופחת. ואף-על-פי-כן דומני כי ספק הוא אם דווקא יסוד ההבנה ויסוד הגאווה הם הדברים שעלינו לקבוע בתודעתנו לגבי הגולה כפי שהיא כיום. "תודעה" זו, ברור שהיא נחוצה ומוצדקת בתחום היחס שעלינו לנטוע בקרבנו כלפי תולדותיהם וכוחות יצירתם של מרכזי-התפוצות האדירים שעם ישראל ידע החל מימי חורבן בית שני, דרך ספרד ואיטליה ואשכנז, עד גלויות רוסיה ופולין וליטא שניספו בשואה. פרקים גדולים אלה של הווי ומסורת, של הגות ושירה וחוקה, יהיו לנו לעולם למורשת כבוד וגאווה. אך איה כוחות אלה של הווי ושל יצירה בגלויות ישראל בזמן הזה? תפוצות העם היהודי כיום, מבחינת מקומן בתולדות ישראל, הן מהויות אמרפיות חלושות, אשר דמיונן לגולה שמקדם הוא כדמיון חריקת ההתפוררות הזוחחה

והאדישה למול הלמות המחשבה והיצירה שהתפוצות ידעו בשעתן. מהותה הרוחנית היהודית של הגולה בימינו עיקרה עיונים ציוניים מתחמקים ומאונסים, או דיונים אקומניים של רבנים רפורמיים, בתוספת לבטים הלושים של כמה סופרים כותבי אנגלית בעיקר, המבקשים את ה"ג'ואיש איִדְנִיטִי" ואת מעלותיו הקוסמיות של "הניפור" היהודי בתוך ריקמת ההוויה של אמריקה או של אנגליה. כך בתחומי הרוח, ואילו מצד היום היהודי בגולה, מצד מוחשיותם של חיי הקהילה, אנו רואים כיצד נתגלגל ההווי היהודי העז והחריף של הגולה שמאז, ונהפך לפעילות פילאנטרופית ספוראדית של החזקת מוסדות-צדקה קהילתיים ותרומות למגבית המאוחדת, הווי אשר שיאו היה-דיים הן מסיבות קבלת-פנים לשליחים מתרימים ונשפי יום-העצמאות עם טומבולה ותומורת מקומית. עלינו לראות ולדעת ברור כי חיי הרוח וחיי החומר של קהילות ישראל בתפוצות כיום, מבחינתם היהודית, אינם אלא אפילוג עלוב לסיפור היהודי שאין דומה לו בעולם, אפילוג של ירידה וזוחה ממת-ההיסטוריה לקול גאומי-ברכות של "צ'רמן" ו"ספונסור" ומחיאיות-כפיים לבדיחות הנשלבות בגאומים. האומנם צריך יחסנו לתהליך טראגי זה להתבטא בהכרזות שהנוער הישראלי צריך להבין גולה זו ולהתגאות בה? דומה כי לא רק מותר לנו, אלא אף חובה עלינו שלא להבין את הגולה כיום ודומה כי חובה עלינו אף לעשות הכל כדי שאף היא תחדל להבין את עצמה ולהתחמק מן האמת.

עלינו לדעת כי במידה שמדינת ישראל מספקת לתהליך זה רגשי "סיפוק יהודי" ו"זקיפות-קומה" היא ממלאה תפקיד פאטאלי של חיפוי על הידרדרות התפוצות במדרון הטמיעה והדעיכה. תהליך זה, אם יימשך באין מפריע, עשוי להפוך את הנפלאים שבהישגי העם היהודי מראשית המאה ועד עכשיו- תחיית הלשון, כיבוש העבודה, הפרחת השממה, הקמת המדינה - לתופעות שאינן אלא הינתקותו של מיעוט מבוטל מתהליך-השקיעה הכולל של אומה ושל כוחותיה היו-צרים. מחץ הזעזוע הצריך לבוא כיום מישראל חייב להיות קץ לחיפוי על תהליך זה, ותביעת העלייה היא מבחינה זו לא רק תביעה של הכרח מצד הבטחת קיומה של המדינה, אלא גם כורח לגבי צלמה וכבודה ועתידה של הגולה היהודית.

אפילו רגשי התודה וההוקרה שאנו חשים לנוכח גילויי ההתעוררות וההזדהות שבגולה כיום עם מאבקה של ישראל – הזדהות של הפגנות ותרומות ואף של מתנדבים לאלפיהם – אינה צריכה לטשטש את העיקר. שעה שהכתבים מדווחים לנו מן הגולה כי "אפילו חוג הפועלים היהודי בבריטניה, זה הנחשב פרוקומוניסטי, התמרד על מנהיגיו ותרם 1.500 ל"ש לקרן החירום של הקהילה", אין עובדה זו, ואף עובדות חשובות ומלהיבות יותר מזה, צריכות להביא את הכתבים ואותנו לידי מסקנה כי אכן "העם היהודי הוכיח את עצמו" וכי כל הדיבורים על התהום הנפערת בינו ובין מדינת ישראל הם דברי הבל. גילויי ההזדהות הללו צריכים להיות לנו מקור סיפוק, אך לא מקור הסתפקות וויתור על העיקר. מאבקנו המדיני עם הכוחות העולמיים יהיה ממושך ורב, אך מאבקנו עם העם היהודי הוא שיקבע את הדברים ואם לא נוכל לעם היהודי לא יהיה שחר למאבקנו עם כל השאר. הקרב על עם ישראל צריך להיות המשך דחוף והכרחי למלחמת-ששת-הימים.

"הוויכוח" עם מוסקבה

1

לאחר שדוברי ברית-המועצות באו"ם חשפו את אפיה הנאצי המובהק של ישראל, החלה העתונות הסובייטית מפרסמת גם מאמרי-הסבר מאירי-עינים, הבודקים את מקורו של נאציזם ישראלי זה. מתוך אחד המאמרים הללו מסתבר, למשל, כי מערכת-החינוך הישראלית שוקדת מזה שנים להקנות לתלמידים תחושה של גזע-אדונים וכי זכרונותיו של הנאצי סקורצ'אני, שנשלח על-ידי היטלר בשעתו להוציא את מוסוליני משבי, הוא חומר של מקרא ולימוד בכיתות אצלנו.

יש לציין כי יפה עושים עתונינו כשהם מביאים דברים אלה ודומיהם לידיעתו של הקורא הישראלי בלי עודף חימה ובלי דברי-תוכחה מיותרים. גם יחסו של הקורא לחומר זה הוא בעיקרו יחס של סקרנות ותהייה, כדרך שהוא מתיחס לידיעות על מעשי-פליאה מעולם החי והצומח, כגון בענין עגל בעל שלושה ראשים וכדומה. יחס זה אין פירושו זלוול בסכנה הסובייטית, או התעלמות ממשמעותם של דברים אלה לגבי יהודי רוסיה. אך שעה שאנו מוצאים כתוב בעתוני מוסקבה כי ישראל היא כיום המגשימה המובהקת של האידיאולוגיה הנאצית אנו יודעים שאין זה שייך כלל לתחום של "נכון" או "לא נכון", ומי שיאמר כי זו דיבה-רעה או כזב-כפשוטו לא יגדיר את הדברים כהלכה. זוהי מהות שונה מן השקר ומן האמת. זוהי החלטה. רזולוציה. תאזיס. מבחינה זו אין הדברים הללו נבדלים אף מהחלטות-היסוד שנתפרסמו לקראת יובל החמישים של המהפכה, כגון שמדיניותה של ברית-המועצות היא כיום מגדלור של אמונה ותקווה לכל האנשים הישרים שבעולם, וכדומה.

אף העיטורים שהפובליציסטיקה הסובייטית מעטרת בהם את העיבוד הספרותי של הרזולוציות הנ"ל, בענין ישראל, אינם משנים הרבה. לא לשווא אנו מקבלים את הגידופים, שבהם מכבדת אותנו העתונות הסובייטית - הן אם מדובר בכך שאנו כלבים שוטים והן אם מסתבר

שאנו לסטים ותליינים אימפריאליסטיים - בלי רתיעה ואף מתוך שמץ ענין. מבלי משים אנו אפילו מחפשים את הגידופים הללו בתוך המאמרים הדגים בעניננו, כמי שמחפש את הצימוק הפיקאנטי שסופו להימצא ולא להכזיב. אנו יודעים שכינויים אלה אינם אלא חלק מאוצר-המונחים הרשמי שנתאשר לשימוש, וכל הנטל מתוכו יכול לעשות זאת ללא כל שילהוב מיותר, כדרך שהוא עושה שעה שהוא נעזר בלכסיקון למונחי חקלאות או וטרינאריה. אנו יודעים כי עטרות אלו של גידוף, אשר קשת גוונים שלהם כוללת הכל, החל ממוצאי-דם ועד מוכי צרעת, כבר עיטרו בשעתם אף את ראשיהם של אבות המהפכה המשחררת. אנו יודעים גם מקרים שבהם הוסרו עטרות אלו מראשי נושאייהן והוחלפו בורי תיקון-טעות, תוך תהליך הנקרא ריהא-ביליטאציה, זו המתרחשת לרוב אחרי מותו של הכלב החי ואינה משנה לגביו הרבה גם כשהיא הופכת אותו לארי המת.

2

דמותה של ישראל, כפי שהיא משתקפת כיום בעתונות הסובייטית, אינה אפוא ענין לוויכוח "לגופם של דברים". הנוסחה הידועה ש"יש לנו ויכוח נוקב עם ברית-המועצות", נוסחה שנשתגרה כל-כך בפי מ"פ"ם, יש להגיה כי אפילו בעליה עצמם חשים כיום כמה היא חלולה ונטולת משמעות. ויכוח כזה לא היה קיים מעולם. יש להגיה שאפילו בימים כתיקונם היו אנשי שגרירות רוסיים מסתכלים בתמהון בבן-שיחם הישראלי שעה שהלה היה נכנס אתם בוויכוח ומשתדל להוכיח כי מדיניותה של ברית-המועצות כלפי ישראל אינה צודקת וחובה לראות את העובדות ולהיווכח, וכן הלאה בנוסח זה. יש להגיה כי בתמהון מעין זה הסתכל גם השגריר הסובייטי ציבאחין בראש ממשלת ישראל, באותו לילה שבו הציע לו ראש-הממשלה לנסוע אתו יחד מיד אל גבול הצפון על-מנת שייווכח כי דברי מכתבו של קוסיגיין, בדבר שפעת הדיכויים הישראליות המרוכזות על הגבול הסורי, אינם נכונים. מסתבר כי הצעה זו נראתה לו לציבאחין כל-כך לא ממין הטענה וכל-כך לא לענין עד כי הוא לא ראה צורך אפילו להגיב עליה. לא, מעולם לא היה לנו ויכוח עם ברית-המועצות. הוויכוח האמיתי איתה התחיל אולי רק עכשיו, לאחר ניתוק היחסים הדיפלומאטיים ולאחר מלחמת-שת-הימים. ייתכן כי התבוסה הערבית היא הנימוק הישראלי הראשון שברית-המועצות שמה לבה אליו וייתכן כי רק

עמידתנו על תוצאותיו המעשיות של נימוק ישראלי זה עשויה להביא את נציגי עולם-המתחר לדי הקשבה ואולי אף לידי הבנה מיוחדת. הספינות הסובייטיות העוגנות עכשיו בנמלי מצרים, סמוך לסואץ, ייתכן כי הן לא רק אות-אזהרה אלא גם ראשית קשב. על-כל-פנים איזור זה של הסואץ, שהוא אחת הכיכרות הראשיות של העולם, אינו כיום המקום האידיאלי לברית-המועצות לפתוח בו באש. להתערבות כזאת בשעה זו נחוצות אולי גם נקודות-סכסוך מעורפלות יותר מאשר דרישתה של ישראל לזכות חופש-השייט שהוכרה, למעשה, על-ידי העולם כולו. תעלה זו היתה אחד המפעלים הראשונים הגדולים של הזמן החדש, לפריצת מחסומי-טבע וסלילת דרכי שיתוף ומגע בין האומות. תעלה זו בישרה בשעתה עידן חדש כדרך שכיום עושים זאת טילי החלל הנשלחים אל הירח. שליט מצרים, אשר חלקו במפעל זה הוא כחלקו בפיראמידות שליד קאהיר, חסם תעלה זו במשך עשרים שנה כמעט בפני היהודים שהוכרוזו זרים במזרח "הערבי", אף כי אפילו הספינסס המוצב ליד קאהיר הכיר אותם עוד לפני שהליגה הערבית עלתה במחשבה מלפני הבורא. נימוק זה חשוב, כמובן, לסובייטים כקליפת-השום, אך כל שאר נסיבות יוצרות מצב שאינו המצב האידי-אלי להתערבות סובייטית פעילה יותר מאשר עד היום.

3

ברור שהתפקיד הפאטאלי של ברית-המועצות במזרח-התיכון כיום הוא לרבים מבינינו לא רק ענין "בטחוני" בלבד. הרבה מדובר בענין "הועזוע העובר על מפ"ם". בזמן האחרון תוכפים ב"על המשמר" מכתבי חברים, מן הצעירים יותר בעיקר, הטוענים שכיום, שלא כבמק-רים קודמים של "הסתאבות", "עלינו לא רק להסתייג מן העיוותים", אלא "יש לבדוק אם עלינו להוסיף לראות את ברית-המועצות כנושאת דגל הקידמה והסוציאליזם". עמדה זו ביטא אחד החברים בפסוק שכבר נהפך אף לאימרת-כנף, לאמור: "אפשר לבלוע צפרדעים, אך אין לבלוע קרוקודיל שלם".

רצוני לעמוד במלים ספורות על פסוק זה. אמנם אין הדקדוקים בענין זה חשובים כעת, אך דווקא משום שאתו פסוק מבטא תחושת-חירום טבעית ונכונה והוא עתיד להיקלט, אין לפסוח על צרימה שמצויה בו ושמוטב לא להגיחה כמו שהיא.

רצוני לומר כי אותן צפרדעים שנבלעו ועוכלו לא היו מבחינה אובייקטיבית קטנות מן הקרוקודיל הנוכחי. בשנות משפטי מוסקבה, בשנות פראג, בשנות הטרור האדום שהחזיק מיליוני עבדים במחנות-כלא של הצפון, היה מקום לתהות לא פחות, אם לא יותר מאשר עכשיו, בשאלות-יסוד של "נשיאת דגל הקידמה" על-ידי ברית-המועצות. שאלות-היסוד הללו היו אולי באותן שנים בולטות ומשוועות לתשובה עוד יותר מאשר בשעה זו, שכן הן שיוועו מתוך תוכו של עולם-המחר, משרשי הוויתו הפנימית, ולא כמו עכשיו בגילויי מדי-ניות-החוץ, היכולה להיות מובדלת, להלכה, מן המבנה הפנימי. האמת היא אפוא שאם נשמעים כיום במפ"ם קולות המגיעים כמעט עד לידי כפירה בעיקר בא הדבר לא משום שהצפרדעים שעוכלו לא היו קרוקודילים, אלא מפני שהקרוקודיל של היום לועו פעור על מדינת ישראל. אני אומר זאת לגנות "הזעזוע" הפוקד את מפ"ם. אני אומר זאת רק כדי לקבוע כי מקורו של אותו זעזוע הוא לא בתחום "הוויכוח הנוקב שיש לנו עם ברית-המועצות" אלא ברובד המוחשי והחשוב יותר שבו מתחוללת בימים אלה ההתמודדות ההיסטורית של העם היהודי עם גורלו. אותו זעזוע של מפ"ם, על אף צרימת-הליוי הנשמעת מתוכו, אין לדבר עליו באירוניה. זהו פרי תחושת-חירום קיצונית, אשר אחת מדוגמותיה המובהקות כיום היא המפלגה הקומוניסטית הישראלית שהתייצבה בגלוי נגד העמדה הסובייטית. זעזועים כאלה אינם דבר של מה בכך וייתכן כי הם צריכים להיות אפילו סימן ואות-זמן למפלגות אחרות הסבורות בטעות כי אין בהן ענינים המייחלים להזדעזעות, להתנערות מהערכות וקשרים ושיגרות של תמול.

רוחם העזה והמהירה של ימים אלה אינה יכולה שלא לסחוף ולגרוף את כל המיותר והמיושן. עלינו לדעת כי עם נפול מחיצות הגבולים הפיסיים, אם בירושלים ואם בגדה המערבית ואם בגולן ואם בסיני, אנו עומדים כיום, גם מבחינה רוחנית, בתוך מרחב חדש, פתוח ומפולש הן אל עברו ההיסטורי של העם והן אל עתידותיו. רוח-הפרצים החזקה העוברת במפלש זה צריכה לשאת ולזרות את כל הטפל ולא להניח אלא את האומץ, הפכחון והאמונה. פרשת-דרכים זו שאנו עומדים בה כיום היא פקדון בידינו ועלינו להנחיל אותה להמשך תולדותיו של העם כשהיא פתוחה כמו בשעה זו אל העבר ואל העתידות גם יחד.

במה מחזיקין

1

ההגדרה הרשמית קוראת להם "שטחים מוחזקים" ואף שאין הגדרה זו מקובלת בלשון-יומיום היא משתרשת בהכרתנו והיא מצויה ברקע שעה שאנו הופכים ב"שאלת עתידם" של שטחים אלה ומפרשים זה לזה במה מחזיקין ובמה אין מחזיקין. משום כך טוב כי נדע דבר אחד: במידה שאין אנו בני-ההווה בלבד, הרי אין שטחים אלה רק "מוחזקים" בידינו, אלא עיקרם הוא בכך שהם המחזיקים בנו. הם אחוזים בנו בזרועות של עבר ועתיד שאין אנו בני-חורין לפרוק אותן מעלינו מכוח הרצון או מכוח ההחלטה. שעה שאנו מדברים על עתידם של השטחים הללו, הרינו מדברים למעשה על עברה ועתידה של ההווה היהודית הרצופה, זו שאנו חוליה בשרשרתה ובעלי פקדון שלה כלפי הקודמים לנו והבאים אחרינו. תודעה זו אינה רק ענין של הגדרה אחרת, או של כינוי אחר, לשטחים אלה. הוא ענין של צביון אחר לכל הגיונותינו בתחום הזה, הן מצד העיקרון והן מצד התכניות המעשיות לפרטיהן. צביון זה צריך להיות שונה משהוא כיום.

2

אינני מתכוון לומר כי בתחום זה דרושה הצהרה ממשלתית ברורה יותר, לקביעתה של עמדה עקרונית לגבי מפת-ישראל החדשה. מה שהוצהר ברובד הממשלתי לענין זה הוא הדבר הנכון, ואולי גם הדבר האחד שאפשר וצריך לאמרו בשעה זו. הפגם הוא לא בניסוח המוצהר אלא בנטיות שבתחום התיכנון האזרחי, הרואה את הדברים במסגרת "מכלול הבעיות" של המשק הישראלי וכדומה. ברובד זה נקבעים כיום קווי תודעה וקווי תיכנון מעשי-והגני מתכוון בכך גם לעיקרי ההצעות שהעלתה לאחרונה רשות-התיכנון הממשלתית, - שאם נקבל

אותם ואם נתמיד בהם הרינו נמצאים עושים הכל כדי להעמיד שטחים אלה של ארץ-ישראל בסימן-שאלה פוליטי וכדי למנוע, מתוך בקשת דרכים נוחות וחלקות יותר מבחינה משקית ומנהלית, יצירת מצבים העשויים להיות לעת מיבחן גורם ראשון במעלה כנגד כל לחץ מדיני, או אחר, מבחוץ.

3

אם יש בכל מה שהתחולל בימים אלה בתולדות העם היהודי דבר שהוא בבחינת נס, הרי זה לא הנצחון הצבאי שזכינו בו. נצחון זה צמח מתוך שרשי דמיו של צה"ל, מתוך כורח עצמתן וסבלן של עשרים שנות העצמאות שעד כה, מתוך היותו הכרח ותנאי בל-יעבור. לא זה הנס האמיתי. הנס הוא ענין הפוגה המדינית שניתנה לנו כיום, אחרי המערכה הצבאית, הפוגה שזכינו בה הודות לסבך שבו נשתבשו והוקפאו זה על-ידי זה דרישות הפינוי ושאר לחצים שהיו צפויים אחרי המערכה. סבך זה, שהקשה את חודי המיתקפה המדינית שקמה עלינו במועצת-הבטחון ובעצרת האומות המאוחדות, שיחרר אותנו מן ההכרח להביא בחשבון תגובות-לחץ מיידיות עם כל צעד שלנו אחרי הנצחון. שהות זו שניתנה לנו היא אולי הנכס הגדול ביותר שזכינו בו לאחר ששת הימים, אך במקום להפוך הפוגה זו לכלי של תוספת תוקף לעמידתנו על הגבולות החדשים - כדרך שהדבר נעשה ברוב אומץ והשראה לגבי ירושלים - הגנו נוקטים עכשיו, בעיקר לגבי "הגדה המערבית", קווי תיכנון ומדיניות מעשית העשויים כאילו בכוונה-תחילה לסייע לכך שהכוחות, אשר יקומו בבוא זמן לדרוש את ניתוקם של שטחים אלה, ימצאו אותם מובדלים ומגותקים למעשה בתוקף עובדות של אדמיניסטרציה ומשק שאנו עצמנו קבענו אותן.

4

שעה שרשות-התיכנון מציעה, למשל, לקבוע חומות-מכס בין הגדה-המערבית ובין מדינת ישראל, הריהי מתכוונת, כמובן, לטובה. כוונתה למנוע זעזועים מן המשק הישראלי ובעיקר, כפי שמכריזים באזינו, לשמור על ענף הירקות. יש, כידוע, מומחים הסבורים שדווקא שילוב משקי מוחלט עשוי להצמיח, בסופו של דבר, תוצאות כדאיות יותר,

אלא שלא למחלוקת זו אני מתכוון כאן. מה שנתכוונתי לומר הוא שבעלי אותה הצעה של חומת-מכס אמנם מילאו חובתם כלפי ענף הירקות, אך הסיחו דעתם מן התהום הרובצת בין חשיבותו של ענף זה ובין משמעותם הגורלית של האמצעים שהם מציעים למענו. משמעות זו אומרת כי שמירתה של רמת-המחירים, אם בענף זה או בענפים אחרים, היא, כמובן, דבר שיש להביאו בחשבון, אך הדרך האחת שבה אין ללכת לשם השגתה של מטרה זו היא הדרך שעליה ממליצה רשות-התיכנון. בימים אלה עומדים להכרעה דברים אשר לוח-המחירים שלהם הוא ברובד אחר לגמרי ובתחום של חוקי-נוהל שונים לחלוטין. כך גם לגבי בעית כוח-העבודה של תושבי הגדה שהוא זול יותר מזה שבמדינת ישראל. סגירת הגבול בין הגדה ובינינו למניעת ניידות של כוח-עבודה משם לכאן היא אולי אמצעי בדוק, אך הצרה היא שבדרך אל תכליתו הוא הופך על פיהם את יסודי היסודות של המהלכים והמעשים אשר ימים אלה כופים עלינו.

כשם שירדה מן הפרק אותה הצעה של "מטבע כיבוש" ושל הקצבות דיגרים ירדניים לאזרחים מישראל הבאים אל הגדה המערבית, כך יש למנוע גם כל הצעות אחרות מסוג זה. שאלות הפער בין המחירים, שאלות כוח-העבודה הזול, ואף שאלת האבטלה בשטחים החדשים, הם ענינים שיש לטפל בהם כבחלק מבעיותיה של המדינה כולה, ולא כבשאלות נפרדות של שטח נפרד.

לא כל שכן שעה שאנו מוצאים כתוב ולא מוכחש כי גופים ישראליים בעלי אינטרסים כלכליים לוחצים בכיוון של הפרדה גם מגנימוקים המיוחדים לכל ענף לחוד ולא כל שכן שכבר צויין בעתונות כי לחצים אלה לא היו גורם מבוטל אף בהסדרים המשקיים שנקבעו עד כה.

5

מסתבר כי שני קווים נאבקים ברובד הממשלתי בתחום זה. קו השילוב, שמצא ביטויו בירושלים, וקו ההפרדה שגבר בשאר שטחים. לא על טיבן של הצעות אלו כשלעצמן ועל מידת ערך מעשי שלהן צריך הציבור לתהות, אלא על הנחות-היסוד שהצעות כאלו נובעות מהן. זו הפעם הראשונה בתולדות תחייתנו הלאומית אנו רואים כיצד אינטרסים כלכליים וביקוש הדרך הכדאית והנוחה ביותר מבחינה משקית (אף שגם כדאיות זו מוטלת בספק, לדעת מומחים אחרים)

עשויים לקבוע במידה כזאת את קווי ההלכה והמעשה בענינים גורליים של העם והמדינה. כן, לחץ זה של הישועי כדאיות כלכלית, הן אם הוא בא מטעם הכלל כולו והן אם הוא בא מצד ענף זה או אחר, עשוי להיות מסוכן יותר לגבי עתידם של "השטחים המוחזקים" אף מתופעות-המרי המתגלות כיום או העשויות להתגלות לעתיד לבוא. שעה שאנו אומרים כי אותן תופעות של מרי, או של אי-שיתוף, מעידות על כך שהערבים עוד לא השלימו עם התמורות שהתחוללו באיזור זה, הרינו יודעים כי אי-השלמה זו היא מדרך הטבע; אך מה שאינו מדרך הטבע ומה שחמור יותר מבחינה מדינית ומעשית הוא שאנו עצמנו עוד לא השלמנו, הן ברובד העקרוני והן ברובד המדיניות המעשית, עם המהפכה שהתחללה במפת התקופה. גם מי שסבור כי "יד חזקה" כלפי תופעות-המרי באוכלוסיה הערבית עשויה לקבוע הרבה, צריך לדעת כי אם יש מקום שבו עשויה היד החזקה להיות באמת לתועלת, אם יש מקום שבו היא לא רק צורך אלא הכרח, הרי זה רק במידה שנכפה אותה על עצמנו, על רצונות ושיגרות שלנו, על נטיותינו המתגלות כיום לפורר את הבעיות הגדולות לפתרונות קטנים ונוחים ככל שאפשר.

6

רק מדיניות מעשית אשר פרטיה נובעים מתוך הנחת-יסוד של הכרת השטחים הללו כחלק אינטגרלי של המדינה, עשויה למלא את מרחב הספק שמתיר היעדרה ההכרחי של מדיניות ממשלתית מוצהרת בענין זה. ייתכן כי גם מבחינת הסתגלותה של האוכלוסיה הערבית עשויה מדיניות כזאת להיות תכליתית יותר מכל אמצעים אחרים. העיקרון הרומי של הפרד-ומשול ודאי שלא התכוון למצב זה שאנו עשויים ליצור במו ידינו, מצב של הפרדה כלכלית מזה ושל שליטה צבאית מזה, דבר שיש בו מכל חסרונותיו של אותו עיקרון בלי שמץ ממעלותיו.

מדיניותנו המעשית כלפי "השטחים המוחזקים" צריכה להיות כזאת שבבוא הזמן לעמוד בפומבי על הגדרתם הישראלית של שטחים אלה, תהא עמידתנו בבחינת אישור של מצב קיים.

מלחמת-השחרור של תש"ח נתנה בידינו את הערך הראשון במעלה שהוא תנאי בל יעבור להמשך תולדות האומה: את החירות המדינית. אותה חירות מדינית שהעם היהודי כבש בתש"ח היא שנתנה לנו,

במלחמת-ששת-הימים, את ארץ-ישראל השלמה. כשם שהנצחון במלחמת-ששת-הימים היה לבו כורח-חיים, כך גם הישגיו של נצחון זה, וכל הצעות, המסכנות את שמירתם של ההישגים הללו, עלינו לראותן כאילו באו לערער על הנצחון עצמו. מדיניות כזאת, אשר כמה מן ההצעות העומדות עכשיו על הפרק מגלמות אותה, היא סטייה אל מושגים ומהלכים שהם ההיפך הגמור ממהותם וגזירתם של ימים אלה. ההנחות והנטיות שמהן נובעת סטייה זו צריכות שינוי נמרץ ויסודי.

בהלת האיחוד

1

מראה צמרת-מפא"י המיטלטלת ומתמרטת בחיבוטי האיחוד, עם אחה"ע מזה ועם רפ"י מזה, אינו מן המראות החגיגיים ההולמים את התגשמות התקוה הנושנה לאיחודה של תנועת-העבודה. האווירה, יותר משיש בה חגיגיות של השגת תכלית נכספת, היא למעשה אווירה של פורענות שירדה פתאום על ציבור-הפועלים ואין מנוס מפניה. מסתבר שלא אחד מבין ותיקי מפא"י מהרהר במרירות כי תהליך זה, עד שהוא ישיג את האיחוד, עשוי להרוס את מידת האחדות הקיימת. אכן, מציאותה של אחדות-שבדיעבד היא דבר שאינו מוטל בספק. מזה כמה וכמה שנים יושבות מפא"י ואחה"ע ומפ"ם יחד בקואליציה באין פרץ ואין צווחה. אפילו "ייחודה הסגולי" של מפ"ם, אף שהוא ייחוד השוקד להכריז על עצמו ברורות ותכופות, כדי שלא יישכח, אינו גורם מפריד. חלפה עת הפולמוסים הגדולים והמרים. ההבדלים, שהיו ברובם פרי שוני של אוריינטאציות כלפי-חוץ, נתיישנו עם התמורות הגדולות בעולם ובארץ, ובמידה שעוד לא נשרו מאליהם הריהם בבחינת ענפים יבשים ששומר נפשו ירחק מלהישען עליהם. שאלות הזמן הדוחקות, שנעשו יותר ויותר שאלות קיום ובטחון, לא הניחו מקום לחילוקי-דעות רבים. שתי סיבות אלו, התיישנות הפלוגתות שבאוריינטאציה פוליטית והתחדדות בעיות-היסוד של בטחון המדינה, קירבו את הקצוות וניתן לומר כי תנועת-הפועלים געשתה, למעשה, אחידה כאשר לא היתה מעולם. הדבר האחד העלול להפר מידת אחדות מוסכמת זו, הדבר האחד המאיים על קיומה, הוא כיום האיחוד שקם עליה לכלותה.

2

הסיבה העיקרית למצב פאראדוקסאלי זה היא בכך שפורענות זו של איחוד נכפתה למעשה על המערך מכוח החלטתה המפחידה והמר-תיעה של רפ"י להתאחד עם מפא"י. החלטה זו הטילה בתוך המערך בהלת איחוד שלא נודעה כמוה לקצב-מהיר ולתחושת-דחיפות. ככל שהוסיפה רפ"י לעמוד על הסף, והצעתה בידה, כן גברו מאמצי האיחוד הקדחתניים במערך. זהו תהליך טבעי שאנו עדים לו תמיד שעה שהאויב בשער.

נימת החפזון והבהלה שניכרה היטב בוועודים של אתה"ע לחוד ושל צמרת מפא"י לחוד, נוכח הסכנה, ובשיחותיהן המשותפות, גרמה לא במעט להתחייבויות מפורשות שקשה לסגת מהן, ואף-על-פי-כן יכלו עדיין הדברים להתגלגל לקראת איחוד משולש, אלא שבינתיים נתערב אותו ענין של "ועידה מוסכמת או נבחרת" ואליו מתנפצים עכשיו גלי האיחוד חוזר והתנפץ.

3

בין שלומי-אמוני תנועת-העבודה יש ודאי לא מעטים שגונחים מרה בראותם כיצד אותו סעיף-קטן של ועידה עומד לשטן בדרך לאיחוד המיוחל. שלומי אמונים אלה רואים סעיף זה כענין טפל לעיקר, אשר פשוט חטא הוא להחמיץ בגללו את האפשרות ההיסטורית של הליכוד הנכסף.

כנגד תפיסה מוטעית זו רווחת בציבור הרחב, שמחוץ למפלגות-הפועלים, דעה מוטעית אחרת, הרואה בכל אותה מחלוקת סביב כינונה של הוועידה ענין פנימי של שמירת התהליכים הדימוקראטיים התקינים במפלגה המאוחדת העתידה.

למעשה, חשוב הדבר הרבה יותר והוא לא רק ענינן של מפלגות-הפועלים לבדן. הוא חורג אל מחוץ לתחום המפלגתי ומקומו על סדר-יומם של כלל הציבור ושל המדינה כולה.

השאלה היא לא רק שאלת הדימוקראטיה הפנימית במפלגה העתידה לקום. השאלה היא אם יש רשות למפלגה גדולה, מפלגה העתידה לגייס חלק גדול מקולות הבוחרים לכנסת הבאה, לקבוע את הרכב הכוחות שינהיגו את המדינה לתקופה הגורלית העתידה, בלי ליתן ביטוי חפשי לחבריה שהם חלק כה ניכר מאזרחי המדינה, כלומר בלי להתחשב בדעתו החפשית של חלק כה גדול מקהל הבוחרים בישראל. השאלה היא אם רשאית מפלגה גדולה זו לקבוע את הנהגת המדינה לשנים הבאות לפי מפתח מפלגתי חלוד אשר בעליו עצמם רואים אותו כאנאכרוניזם, ולא בדרך של התמודדות חפשית שתיתן ביטוי לרצונם ויכלתם של כוחות ערים ודרוכים אשר הזמן הזה דורש את פעילותם אף שאין הם מובאים בחשבון בחדרי המזכירות.

שאלה זו חשובה למדינה גם משום שספק הוא אם היא רשאית להשלים עם כך שההרכב אשר יעמוד בראשה בשנים הבאות יקבע מתוך הנחה שהמערך וראש-המערך הם אבות הנצחון-הצבאי, ואבות הנצחון-המדיני, ומשום כך צריך הרכב זה בדיוק להנהיג אותנו גם להבא. תודעה זו, על אף כל המאמצים הנעשים כדי להשריש אותה בציבור, ספק אם היא משתרשת, גם אם מקובל כיום לעשות את הנצחון הצבאי קרנים לגנח בהם את אלה שהכשירו והכינו נצחון זה מאז תקומת המדינה ועשו זאת לפעמים גם על אף התרעות והתנגדות של כמה וכמה מבין היושבים כיום ראשונה. איני סבור כי יש למנות זכויותיהם של אישים, אך ראוי לציין בכל-זאת כי בעת הישיבה החגיגית בכנסת, לכבוד הנצחון במלחמת-ששת-הימים, לא ראו לא ראש-הממשלה ולא יו"ר הכנסת צורך להזכיר ולו גם בדיבור אחד, בתוך דברי הוקרה לכל מי שחלק לו בנצחון, שמו של חבר-כנסת אחד אשר החירות המדינית והכלים לשמירתה ולהאדרתה היו במידה רבה כל-כך פרי רוחו ופרי מאמציו והשראתו במשך שנים, וחלקו בנצחון אולי רב יותר מחלקם של כל "שרינו" ו"חברינו" גם יחד. אותו חבר-כנסת הוזכר לא מכבר, בקשר עם הנצחון, רק בהזדמנות של שאילתה מן האולפן, בתכנית ראדיו שבה השיב ראש-הממשלה הנוכחי בכובד-ראש ובאופן ענייני מאוד למי ששאל אם אין להעניש (כך בפירוש) את מי שדיבר בזמן האחרון על מחדל בטחוני מסויים...

כן, צודקים חברי "המשמרת הצעירה" של מפא"י שעה שהם טוענים כלפי הצמרת הוותיקה של מפלגתם כי רק ועידה נבחרת "מוסמכת

לבחור את מוסדות-המפלגה שיקבעו את הנהגת המדינה והעם". הם צודקים גם שעה שהם מוסיפים, שקיום ועידה נבחרת, לפני הבחירות לכנסת, חשובה למפא"י עוד יותר משהיא חשובה לרפ"י. יש רק להוסיף לכך כי דבר זה חשוב למדינה עוד יותר משהוא חשוב למפא"י.

5

נימוקו העיקרי של האיחוד, הנימוק הקלאסי, מתמצה בניסוח האומר כי "המשותף הוא רב מן המפריד". דבר זה אמנם נכון עכשיו יותר משהיה אי פעם, ואף על-פי-כן אין קיומו של יסוד משותף זה אלא ראשית-בירור ולא סופו. השאלה היא מה יסוד-משותף זה מחייב, מה הם תביעותיו ותנאי-חיותו. השאלה היא אם מקום חיותו של יסוד משותף זה הוא באמת בעמידה מבוצרת ומפוחדת של צמרת מפא"י, ההופכת את דור-הביניים של אחה"ע למגן לה מפני סכנות מדומות, שאפילו המשמרת הצעירה של מפא"י עצמה כבר נכללת ביניהן, או שמשמעותו הנכונה והפוריה היא באיחוד גלוי ופתוח ובסילוק מחיצות גם בפני הכוחות החדשים שצמחו מתוך העם המתהווה בישראל.

הכל יודעים, כי מי שמזכיר את המושג "צעירים" מעורר בצמרת הוותיקה של מפא"י רפלקסים של זעף על "שאפתנות" ו"הידחקות" וכיוצא באלה. ראוי רק לציין כי ותיקים אלה, המכריזים בהתמדה כה רבה על שאפתנותה של הצעירות, וטוענים שהיא רק ענין של ביאולוגיה, מתחילים להיראות כאנשים שהקשישות נהפכה להם לאידיאולוגיה. אך לא זה עיקר. העיקר הוא שהנטיות המתגלות מאחורי המאבק לוועידה מוסכמת דווקא, ואחרי הבחירות לכנסת דווקא, עשויה להקפיא כוחות יוצרים ופעילים הן במפלגה פנימה והן בתוך העם כולו.

העמידה על עקרון הוועידה הנבחרת והבוחרת היא משום כך עמידה שאין לסגת ממנה ואין להסכים בה לשום פשרות של ניסוחים. ענין זה, שוותיקי מפא"י רואים בו אבן-נגף שיש לעקוף אותה, היא למעשה אבן-בוהן לתכנון של האיחוד ולמשמעותו לגבי המדינה כולה בעתיד הקרוב.

העליה — כשהיא ערבית

1

במשך היום הראשון לרישום הערבים המבקשים לחזור אל "הגדה המערבית" נחתמו בקשות ושאלונים של מאה אלף נפש. יחד עם ידיעה זו באו בעתונינו דבריו של יו"ר בית-הנבחרים הירדני שאמר כי "נהירה זו מעידה על תודעה לאומית ועל הכרת האחריות המפעמת את החוורים". חוגים "יודעי-דבר" אצלנו מתיחסים, כמובן, בספקנות לאמירה זו, שכן יש סימנים כי אותה נהירה אינה רק פרי תודעה, אלא גם פרי לחץ חזק על הפליטים מצד ממשלת ירדן, לחץ ושי-סוי שעוררו את ממשלתנו להחמיר את "הבדיקה הבטחונית". ואף-על-פי כן אפשר לראות את הדברים גם מצד אחר, שאינו צד הבטחון בלבד. רצוני לומר כי באותו יום שבו נרשמו מאה אלף ערבים לחזור אל השטחים שבשלטון ישראל, לא שמענו אפילו על מאה יהודים, או על עשרה יהודים, מיושבי ארצות-הרווחה שקמו להירשם לעליה ארצה. וזאת על אף העובדה שעם ישראל לא פסק מלהאמין ומלטעון, בכל שנות נודדיו בגולה, שיש לראותו כעם אשר גלה ממקום זה, המכונה כיום "הגדה המערבית".

רצוני לומר כי אותם דברים שהצהיר יו"ר הפרלאמנט הירדני בענין "תודעה לאומית והכרת האחריות", הם למעשה ניסוח ציוני מובהק והם רק דוגמא אחת מרבות לכך שבעמדתנו לגבי "השטחים המוחזקים" ויתרנו, למעשה, לערבים על עיקרי הטענות הציוני והטרמינולוגיה של שיבת-ציון. חוסיין מלך ירדן הוא הטוען כיום קבל-עולם כי לא יוותר לעולם על חברון ובית-לחם יהודה ויריחו. הוא הטוען כיום כי לא ישכח ולא יזנח אדמת-קודש זו שהיא חלק משלמותה של הממלכה ההאשמית - אף כי שלמות זו היא פיקציה שרירותית אשר הוותק שלה אינו מגיע אף לעשרים שנה - ואילו אנו, כנגד זה, מסתפקים בהצהרות כי על "עתידם" של שטחים אלה ידובר בשיחות-שלום בינינו ובין

הערבים, ואם נשמעים בתוכנו לפעמים דיבורים בנוסח אחר הם מעוררים מיד רתיעות והכחשות.

2

ביום בו סיפרו העתונים על אותם מאה אלף ערבים, שכבר נרשמו לשוב לארץ-ישראל, מצאנו אף בעתונה של מפלגה ארצישראלית מושרשת כמפ"ם, מאמר ראשי המסביר בכל התוקף כמה חשוב להשת"ל שלא לומר, חלילה, שום דבר מחייב בענין גבולותיה של ישראל וכמה ראוי "לשוב ולהצהיר שגורל הגדה, להוציא את ירושלים, ייקבע במשא-ומתן לשלום". הצהרה כזאת, אומר העתון, יהיה לה "הד בינלאומי רחב" והיא תקבע "בסיס איתן, מדיני ומוסרי, להמשך מאבקנו על השלום".

ייתכן כי אפילו בין חברי מפ"ם היו שחייכו למקרא דבריו הנמרצים של עתונם בענין "הבסיס האיתן". דומה שאפילו מבחינת היסוד "המדיני והמוסרי" הנ"ל היה ערך רב יותר דווקא לדבריו של שר-הבטחון - שכנגדם בעיקר יצא חוצץ עתונה של מפ"ם - דברים שהדגישו את קשרינו עם חבל-ארץ זה שהוא ערש תולדותינו ותרבותנו. דומה, כי דווקא זה הדבר הצריך להיאמר - וטוב שנאמר מפי שר-הבטחון ולוא רק כהבעת דעה אישית - אם ברצוננו לשוות צידוק וסיכוי להמשך מאבקנו לא רק על השלום ועל הדו-קיום אלא על הקיום כפשוטו.

3

משום כך טוב היה לקרוא בשבוע זה מה שאמר יצחק טבנקין, בשיבת המרכז של אחה"ע, על ארץ-ישראל השלמה "שיש לבנות אותה, ליישב אותה ולרכו בה את רוב העם היהודי", ענינים שהם אלף-בית של תורה-התחיה ושל שיבת-ציון. משום כך קיבל הציבור ברגש-תודה וברגש-צפיה שבאה על סיפוקה, העקרוני לפחות, את דבריו של יגאל אלון על הצורך ליצור "נוכחות ישראלית, התישבותית ועירונית, חקלאית וצבאית" בארץ-ישראל שלמה זו, אף כי איני סבור שהיה עליו לשלב בדברים אלה את התמיהה המודגשת על "ששר בישראל שלל את יחוסם המקראי של הגולן והבשן". אני עומד על הערה זו משום שאין ספק שרמת הגולן היא שטח ששליטתנו בו צריכה להיות לנו צו עליון מבחינה בטחונית אֶלמנטארית. זהו צו עליון משום

שישראל הקודמת, "הישנה", זו שישוביה בצפון היו חשופים לאש הסורית, היא חשובה ויקרה לנו לא פחות מכל הישגי מלחמת-ששת-הימים. ואף-על-פי-כן, מה שאמר שר-הבטחון בענין קשרינו העמוקים עם חבל הברון ובית-לחם יהודה, למשל, הם דברים נכונים ונחוצים. ראשית, מפני ש"יחוסו המקראי" של חבל-ארץ זה הוא באמת גדול יותר מזה של הגולן והבשן, ושנית משום ש"יחוס" זה חובה להזכירו, ואם מזכירים אותו יש להזכירו בהקשר הנכון ובמקום הנכון; ושלישית, משום שדבריו לא שללו יחוסם המקראי של אזורים אחרים, אך הצביעו נכונה על נקודת-עיקר, אשר כל השאר מתחבר אל שרשיה. מצד זה של עיקר ושל היקף היו גם הדברים שנשמעו באותו כינוס של אחה"ע מן הדברים הנחוצים לאומה כסם-חיים בימים אלה, ולא רק מבחינה "נפשית" כלפי פנים, כי אם גם מבחינת תועלת מדינית ותזכורת כלפי חוץ.

דברים אלה, אף שאין הם הולמים את הנוסח הרשמי שיש רואים בו "בסיס איתן", צריכים לעורר בנו לא רתיעה אלא תחושה של הנחות-יסוד, של המשך טבעי לעיקרים אשר זמננו עומד עליהם. במידה שיש ערך ל"הד בינלאומי" עלינו לדאוג לכך שהד זה ייקבע לא לפי דקדוקי הניסוח האומרים ש"גורל השטחים המוחזקים ייקבע בשיחות-שלום". תיבה זו - "גורל" - אינה שייכת כלל לניסוח כזה. היא מזדקרת מתוכו והורסת אותו מבית, שכן גורל אינו מהות דיפלומטית וענין לניסוחים נוחים, וכשאנו אומרים שהוא רק "גורל-השטחים", אין לדעת אם הוא באמת רק גורלם בלבד או שהוא יותר מזה. ידיעת הדברים הללו נחוצה לנו גם לשם אותה "הסתערות על העם היהודי", שעליה דיבר יצחק טבנקין, הסתערות שתוצאותיה עשויות לחרוץ דינו של כל המעשה.

4

חדלון העליה איים על עתידו של העם היהודי ועל עתידה של המדינה עוד לפני מלחמת-ששת-הימים. אך הנצחון במלחמה זו משווה לשאלה זו דחיפות חדשה, חד-פעמית, דחיפות שאינה עתידה אולי להישנות, כשם שפני הדברים כיום הן פנים שאינן גשנות. דחיפות זו היא פרי התחושה האומרת כי דברי הימים מתקפלים כעת בירחים ולא ביובלות ועידנים. עלינו לעשות הכל כדי שהנצחון האיין-שני שהנחיל תבוסה לצבאות-ערב לא יהיה גם ראשית תבוסה לרעיון התחיה

הלאומית של ישראל. עלינו להבין כי היעדר העליה מסוכן לבטחונה של ישראל ולקיומו של העם יותר מן הסיכון הבטחוני של הערבים החוזרים אל "הגדה המערבית". היעדר העליה הוא ענין הנוגע ביסודי משמעותו של הזמן הזה והוא עשוי לכרסם בשרשי זכותו של העם על ארץ-ישראל.

ההתישבות והעליה הן שתי הזרועות שבה נחזיק בארץ-ישראל ובעתידו של העם. בלעדי שתי זרועות אלו הרינו עם שארצו ועתידו לפניו והוא כרות-ידיים מליטול אותם.

העליה נחוצה לנו כיום לא רק כתשובה לסכנה הדמוגרפית של התהוות רוב ערבי במדינת ישראל, אלא כתשובה לכל הגותן ועמלן של הקורות, כתשובה לכל אלה שעמלו לשאת בהן ולהמשיכן, החל מגונוי המגילות בכדי-החרס של קומראן ועד קרבנם ועמלם של החלו-צים בראשית המאה ועד כל אותה אפופיאה של מצור ושל העפלה ושל מוסרי-נפשם בשנים שלפני קום המדינה ועד חיילי הקרבות אשר מתש"ח ועד תשכ"ו. העליה נחוצה לנו כתשובה לסכנת התווה אשר אל מולו עשויה לעמוד משמעות הסיפור היהודי שהגיע כיום אל אחד העמוקים שבעיקריו, ומכאן ואילך הוא עלול להישאר עומד אל מול קפאון וריקות של תם-ולא-גשלים. העליה נחוצה לנו כדי שמאמצי תחיתו של עם ישראל, ודין-ודברים שהיו לו עם אומות העולם על פתיחת השערים, לא יעמדו, בסופו של דבר, אל מול שערים פתוחים-אך-ריקים מאין בא, ולא יהפכו, בסופו של דבר, לבדיחה עולמית אשר לעומתה תעמוד רק השאלה מי יתחיל לצחוק ראשון, אנחנו או העולם מסביב. על-כל-פנים, אם כך יתגלגלו הדברים, ברור שלא עם ישראל יהיה צוחק אחרון.

עובדה זו של מאה אלף ערבים הנרשמים ביום אחד לחזור, בזכות ולא רק בחסד, לארץ-ישראל, בעוד שאף לא החלק האלף מזה נע באותו יום לעלות מתפוצות ישראל, עובדה זו היא ברק המאיר את צמיחתו של אבסורד, אשר לא רק שלטונות-הבטחון צריכים ליתן דעתם עליו ושום "בדיקה בטחונית" לא תמנע אותו.

ענין זה חשוב מכל הצהרות ממשלתיות כלפי חוץ ומכל ועידות של מיליונרים כלפי פנים. על הכף מוטלים דברים שאינם נקבעים בהצהרות ואינם נקנים בכסף. דברים אשר בלעדיהם עשוי כל השאר ליהפך למישחק על פי תהום.

פולמוס הכותל

1

בין השאלות שעל הפרק עולה ומתלקחת מדי פעם מחדש, בימים אלה, גם מחלוקת הכותל-המערבי, שעיקרה דרישתם של החוגים החי-לונים להוציא נכס זה מחזקתו הדתית ובעלותם של האדוקים, ולהת-יחס אליו כאל ערך לאומי כללי.

דרישה זו, כמה מטענותיה - לענינים שבסדר וצורה - ראויות להישמע, אך יש בה פגם עיקרי אחד, המערער אותה מיסודה: היא מתעלמת מטיבו של המקום שבו מדובר.

הכותל המערבי, כך טוענים אנו, החילוניים, יקר וחשוב לנו לא מטעמי מסורת דתית ומשום כך אין שומרי-מצוות רשאים לכפות עלינו בתחום זה מנהגים ותקנות.

ובכן, לענין זה יש להזכיר קודם-כל דבר אחד: מהותו של מקום או של ערך אינם נקבעים על-פי היחס אשר חוג זה או אחר מתיחס אליו או על-פי מאזן-כוחות של רוב ומיעוט. הכותל המערבי, שלא כמצדה, ולא כחורבות קיסריה או תל מגידו, עיקרו אינו בכך שהוא קשור בקורותיהן של מלחמות היהודים, או של תולדות המלוכה, או של אמנות הבנייה. עיקרו בכך שהוא קשור בשרשיה ותמציתה של הדת היהודית. הוא שריד של מקום תפילה, שריד של הנעלה בסמלי ייחודה וכוחה של האמונה. יתר-על-כן, כל פעם שזכרו של כותל זה מתגלה בספרי הקורות, אין משמעותו זו סרה מעליו ואין בה שינוי ותמורה. כך עד עצם היום הזה. התוכן הדתי הוא העומד גם כיום אחר כתלנו, מציץ מן החרכים.

משום כך - ובעיקר משום שהכותל המערבי הוא מקום תפילה של ישות דתית קיימת, ולא שריד של אמונה שנעלמה ואיננה - אין אהיותם של החוגים הדתיים כאן אחיזה מופרכת, אלא היא ענין של שייכות טבעית, המסתברת מאליה.

2

בין הנימוקים שהחילוניים מעלים לענין זה נשמעת לפעמים גם טענה צורמת, אשר לא ייאמן שיש לה מקום בינינו. טענה זו אומרת כי החיילים ששיחררו את הכותל לא היו אדוקים בדת ועכשיו באים הדתיים ומשתלטים על נכס זה.

טענה זו אין לה שחר, כמובן, קודם-כל מצד העובדות כפשוטן, ואך למותר הוא להכחישה, ובכל-זאת ראוי להזכיר מה שכתב כנגדה, וכנגד מידת עוול ועלבון שבה, אב דתי אשר בנו נפל על שחרור הכותל וכיבוש ההר. באותו מכתב, שנדפס לפני זמן קצר ב"מעריב", כותב האב כי הוא גידל את בנו לתורה ולמצוות והבן שמר מועדי תפילה ודקדק בדינים ומנהגות בלי לסור מהם ימינה ושמאלה, ובעת הקרבות על ירושלים היה מן העוברים בראש, כיוון שהיה חבלן, וכך נפל. הכדור - כותב האב - פגע במצחו, במקום תפילין-של-ראש. מכתב זה הוא מסמך מזעזע הן מצד עצמו, מצד האצילות השקטה והאמיצה, שבה הוא מנוסח, והן מצד העובדה שהיה צורך בעדות זו לראיה.

בדברים אלה אפשר היה להסתפק בנקודה זו, אך אולי ראוי להוסיף ולציין, כי גם אילו היו משחררי הכותל חפשים-בדעות, כולם עד אחד, הרי המסקנה שיש מגסים להסיק מכך לענין שייכותו של כותל זה אין לה שחר. האמת היא כי בני הקיבוצים שנפלו ברמת הגולן - אם דתיים ואם חילוניים - נפלו גם על שחרור הכותל, והנופלים בקרבות הר הבית - אם חילוניים ואם דתיים - נפלו גם על הגנת הקיבוצים של עמק הירדן. אתה חש רגש מבוכה שעה שעליך לחזור על ענינים אֶלמנטאריים כאלה, אך כמה מן הטענות, החוזרות ונשנות, מחייבות לומר את הדברים הידועים והפשוטים ביותר.

3

החוגים המתקדמים תומכים יתדותיהם גם בנימוקים של חירות-הרוח ובדיבורים על נוסחאות קפואות של קנאים אדוקים, אשר חשכת ימי-הבינים נשקפת מתוכן. ובכן, מה ששייך לקפאון של נוסחאות, הרי בעלי השקפות מתקדמות ונאורות יתפלאו אולי לשמוע, אך עובדה היא כי נוסחאות קפואות אינן כיום מנופול של האמונה הדתית ומידת החשכה, הנשקפת מנוסחאות מסויימות של עולם חירות-הרוח, יכלה

להתחרות, בפרקי־זמן מסויימים של העבר הקרוב, עם חשכת כל הדתות גם יחד, ואף־על־פי־כן עוד יש דבקים בהן ומשננים אותן בדבקות שהיא אולי רבה מדבקותו של יהודי העומד בתפילת שמונה־עשרה ליד הכותל המערבי. משום כך, שעה שיהודי כזה רוצה שהחיי־לוגניים בסמוך לו יתנהגו לא כמו בעצרת־עם, אלא כמו בבית־תפילה, ראוי אולי להתחשב בדעתו ולהתיחס אליה בכבוד מסויים, ולא להסתפק במחאות על הנוסחאות החשכות שהוא כופה על החפשים בדעות.

4

וכיוון שאנו עומדים בענין זה, אגע בענין סמוך. לא אקום ללמד סניגוריה על הרב גורן לענין הסערה שהתחוללה סביבו אחרי הופעתו בהר הבית. סניגוריה כזאת היא ענין קשה משום הנסיבות והגוונים שגילולו להופעותיו במקום זה, או לענין עמידתו על הר סיני. ובכל־זאת: בין הטענות שהוטחו בענין הופעתו לתפילת מנחה בהר הבית היו אחדות אשר תכנן ונימתן ומשמעות שלהן יש בהן מן המופרך ומן המסוכן הרבה יותר מאשר במעשה שהן באו להתריע עליו.

ברור שאין כוונתי כאן לטענות שמתחום ההלכה ואיני נוגע גם במה שנאמר לענין חובתו של הרב הצבאי להיות כפוף לתביעות תפקידו. כוונתי כאן לטענות שהוטחו כנגד המעשה עצמו, כנגד היות יהודים עולים אל הר הבית לתפילה ומסכנים את עם ישראל על־ידי שבכך הם פוגעים בקדשי הזולת. לענין זה רצוני לומר כי תוך כדי הסתערות רבה זו של לעג וחלחלה מפני סיבוכים בינלאומיים, אולי היינו צריכים לשאול בנפשנו שמה אנו מנפנים כאן בנימוקים של לגלוג ולעז אשר ספק הוא אם מישהו מבין כוהני־הדת המוסלמים או הנוצרים בעולם היה מעז להשמיעם בענין זה במידת להט רבה כל־כך.

נדמה כי גם כוהני דתות זרות, ואף נציגי מדינות עוינות, היו מהססים להסתער בחמת לגלוג כזאת על עצם זכותם של היהודים לבקש להם קרן־זווית פגויה לתפילה בהר המוריה, בלי לפגוע בקדשיהם של אחרים. דעתי היא כי העמידה על זכות הפולחן הדתי של יהודים מתפללים, בהר הזה, לא רק שאינה שיא של התגרות, כדרך ששמענו מפי עתונאים יהודים, וכפי שהסתבר גם מן החלחלה הרשמית, אלא שענין זה יש בו אולי פחות אחיזה לקטרוג מאשר במעשים אחרים

של אישור זכויות שלנו בשטח המדיני המובהק. אמנם כן, התחום הדתי הוא תחום עדין והוא כופה זהירות, אך עלינו לדעת כי אם יש ענין שבו עשויים אפילו גורמים עוינים לנקוט לשון זהירה, ותגובות זהירות, הריהו דווקא תחום זה של חופש הפולחן הדתי של היהודים במקומות המקודשים עליהם.

ספק גדול הוא אם גורמים אלה, הן דתיים והן מדיניים, היו מעזיזים לדבר על זכות זו בסגנון המלעיג שמצאנו בדברי עתונאים עבריים, השמים לצחוק את הסתמכותנו על מסורות "מתקופת הברונזה המאוחרת" וכיוצא בזה, בסגנון שהוא כיום סימן לרחבות האפקים התרבותיים.

נימה זו של לגלוג – הלובשת חרדת-קודש רק שעה שהיא מדברת על מסורת של הזולת – נעשתה בזמן האחרון סימן יחס נאור בעניינים רבים הנוגעים ליסודי קשרינו עם הארץ הזאת וזכותנו בה. בעלי נימה זו צריכים לדעת כי דווקא מבחינת ערכים אנושיים כלליים, לא "לאומניים" חלילה, שהם מדברים בשמם, יש ערך־מה דווקא לאותה מסורת של הר המוריה כמקום העקדה ומקום המקדש, אשר דווקא היא ולא העובדה שמכאן עלה סוסו של מוחמד השמימה, נעשתה מיסודי התרבות האנושית, ואפילו מקטרגים מושבעים היו נמנעים לנקוט לגביה לשון שנוקטים עתונאים יהודים רחבי־אופק ואנטישויבי־ניים. מבחינה זו היתה החלחלה שאחזה בנו לנוכח התפילה על הר־הבית מופרות ואולי אף מסוכנת יותר מחלחלתם המשוערת של אותם מאה מיליון מוסלמים שבהם אנו מנפנפים אל מול פני עצמנו. אותה חמת לגלוג נאור יש בה לא רק נוק מדיני, במקום החכמה המדינית שהיא מתימרת לדבר בשמה, אלא גם שטחיות פרובינציאלית, במקום רוח העולם הגדול שהיא מתגדרת בו. שטחיות זו מעלתה היא בכך שאין היא נראית בעלת ערך יותר משהיא באמת ולא היא קובעת את הדברים.

משליטה צבאית לנוכחות שלמה

1

עד היום נמנעת, כידוע, מדינת ישראל מלהגדיר ברורות את מעמדם של האזורים שהנחיל לנו נצחוננו של צה"ל. יש להודות כי הימנעות זו היא דבר שיתרונו המדיני כלפי חוץ אינו מוטל בספק. הנוסחה המקובלת, האומרת בגוונים שונים כי על "עתיד השטחים" ידובר רק בשיחות-שלום בינינו ובין הערבים, היא אמצעי נוח ורב-ערך לסיכולו של לחץ מדיני מוגבר בשעה זו.

כך לענין היתרון כלפי חוץ. ואילו החסרון הכרוך בכך כלפי פנים הוא קודם-כל בכך שנוסחה זו פוטרת את הממשלה מן הצורך לקבוע עמדה ברורה משלה בענין זה ולהתוות לעצמה מדיניות, לאחר הכרעה בין הנטיות השונות הנאבקות בתוכה פנימה.

חסרון שני עיקרי בכך שעמידתנו באזורים שמעבר לגבולות תש"ח, על אף היותה לא מוגדרת להלכה, נעשית מוגדרת יותר ויותר, על-ידי היות נוכחותנו באזורים אלה נוכחות צבאית בלבד, והיא הולכת ונקבעת בתודעת העולם כעמידתו של כובש בטריטוריה זרה.

2

רחוק אני מלהזדהות עם אלה מבינינו הסבורים כי שליטתנו הצבאית באזורים אלה היא ענין שאינו נאה לנו מצד המוסר. יש ויש חובה להתריע בעת הצורך על עוולות אישיות שמצב זה של כיבוש צבאי גורם, אך עצם נוכחותנו הצבאית, ולו גם כ"כובשים" באזורים הללו, הוא דבר שצידוקו נעוץ ביסודי היסודות של זכות קיומנו וכורח קיומנו בארץ-ישראל. מי שסבור שאין צידוק מוסרי לנוכחותנו הצבאית באזורים שקיבלנו מידי צה"ל במלחמת-ששת-הימים, צריך לומר כי גם התגוררותנו בתל-אביב, או התישבות שלנו בנגב ובגליל ובמשקי

עמק-הירדן, אין להן צידוק מוסרי, ולוא רק משום שבזכותה של אותה נוכחות צבאית שלנו שבתכרון וביריחו ובגולן אנו קיימים כיום גם בשאר מקומות.

יתר-על-כן, כל התנחלותנו החדשה בארץ, מימי ביל"ו ועד היום, באה בעיקרה מכוח קשרינו עם אותם שטחים המוגדרים כיום כ"מחוז-קים" ומי שרואה קשרים אלה כנטולי-תוקף צריך לפסול את כל מציאותנו כאן.

משום כך אנו יודעים ואומרים כי אותה עמידה צבאית שלנו באזורי "הגדה המערבית", למשל, יש בה יסודי השתרשות והיאחזות שאינם שונים הרבה מכל היאחזות חלוצית אחרת. הננו יודעים גם זאת, שרק הזודת למעוף ולזהירות, השלובות יחד והאפייניות לעמידה זו, אנו עוברים את תקופת-הביניים המסוכנת הזאת במידה מינימאלית של שיבושים ותקלות ותוך שמירה על תקינותם של התהליכים האורחיים, במידת רצון טוב ותבונת-מעשה שאולי אין להם תקדים בשום צבא מנצח שבעולם.

ובכל-זאת, אם נסתפק בנוכחות צבאית זו בלבד, ובנוסחה המדינית הכרוכה בה, הננו יוצרים מצב הפותח פתח לסיכונים שאין להתעלם מהם. סיכונים אלה מחייבים להביא בחשבון גם דרכים אחרות לאישור נוכחותנו בגבולות החדשים.

3

מתוך שאנו מסתפקים בנוכחות צבאית בלבד ובאותה נוסחה האומרת שלא נדון בעתידם של "השטחים" הללו אלא בשיחות-שלום עם הערבים, הננו מוותרים למעשה, בתקופת הכרעה זו, על כל קביעה אחרת ואישור אחר של זכות נוכחותנו בארץ שלמה זו, נוכחות של קשרים ועיקרים שאינם כלל ענין לשום שיחות ולשום משא-ומתן שבעולם. עובדה היא כי "הטיעון הציוני" שלנו לזכות קיומנו בארץ שלמה זו, הולך ונעלם מן האופק המדיני הרשמי ואין אנו רשאים להשמיעו ברבים אלא כדעה פרטית.

מתוך שוויתרנו על כל קביעה של זכותנו והחלפנו אותה בנוסחה הקושרת את עמדתנו באזורים אלה בהסכמה ערבית לשיחות, אנו מרגישים את מעמדנו מתערער עם כל ידיעה או שמועה על נטייתה של מדינה ערבית מסויימת, או של כלל מדינות ערב, להסדר של פשרה,

והננו נושמים לרווחה עם כל סימן המעיד כי השנאה הערבית והקשיחות הערבית בעיני עומדות.

אמנם כן, עד כה אין סימן כלשהו לנכונות ערבית להתפשר עמנו, אך ניתן לומר כי במקרה שנכונות זו תתגלה פתאום (והדבר ייתכן על אף הכל), אם מתוך כורח ערבי פנימי ואם מכוח השפעות חיצוניות, נימצא פתאום עומדים אל מול לחץ עולמי לנסיגה, בעוד שמצדנו לא נעשה בינתיים דבר שיש בו משום אישור נוכחותנו כאן בדרכים שאינן נקבעות על-ידי סירובם או הסכמתם של הערבים.

אינני אומר כי נוכחותנו בארץ-ישראל השלמה היא כיום בבחינת ישיבה על כידוני צה"ל, אך אפשר לומר כי במידה רבה אנו יושבים באזורים אלה על כידוני ההתנגדות הערבית שהיא משענתנו, ובמקרה שכידונים אלה ייעלמו פתאום ויוחלפו בפשרנות נפסיד את המשענת המדינית העיקרית שאנו סומכים עליה בשעה זו.

4

צירוף יסודות אחרים של נוכחות, הוא דבר שאנו צריכים לו כבר מעתה, הן מצד זכות שלהלכה והן מצד היאחזות שלמעשה. הסתפקותנו בנוכחות צבאית בלבד והווייתור שאנו מוותרים על כל טיעון אחר ואישור אחר של זכויות, הם דברים המסייעים למדינות הערביות לשוות לנו דמות של כובשים בארץ זרה ולנטוע דמות זו כבמסמרות בדעת-הקהל בעולם כולו. הסתפקותנו בנוסחה המגיחה את עתיד השטחים בסימן-שאלה של שיחות-שלום בלבד מסייעת, למשל, לחוסיין להוסיף ולהכריז על גזל ארצו מידי ואין אנו מנסים אפילו להבליט את העובדה הפשוטה כי ארץ זו סופחה לירדן לפני תשע-עשרה שנה בהתקפת-שוד שבה נחרבו נקודות-ישוב יהודיות אשר מציאותן באיזור זה קדמה לכל סיפוח ירדני.

כוונתי כאן, בראש-וראשונה, לגוש עציון שבזמן האחרון התחילו חולפות בעתונות ידיעות על כוונתם ומאמציהם של מתיישביו לשעבר לשוב ולהוזר אליו לאחר השחרור. דומה כי שום טיעון ושום הסברה אינם עשויים להיות משכנעים יותר ומפריכים הפרכה מוחשית יותר את טענות חוסיין הנגזל, מאשר שיבתם של אנשי גוש עציון אל נחלתם. מלחמת גוש עציון ונפילתו היו מן השיאים הטראגיים של מלחמת-השחרור ואין מקום המסמל וממחיש יותר את מידת האפסות

והעמדת-הפנים שבטענות הרואות את עמידתו של צה"ל באיזור זה כעמידה בטרטוריה זרה שנגזלה מבעליה החוקיים.

דומה שחישוב זה צריך להתגבר על כל חישובים אחרים שבגללם נתקלים המתיישבים הרוצים לשוב למקומם בסירוב מצד הממשלה. יישובו של גוש עציון נועד מעצם טיבו להיות פתח וראשית למעשי התישבות אחרים, שכן אפילו מבחינת שמירת הסדר ועיצוב מהלך-החיים התקין של התושבים הערביים, עשויים מפעלי התישבות יהיו-דים להיות לא גורם של אי שקט ולא גורם של התגרות אלא להיפך - ענין העשוי להקשות במידה רבה את רושם הארעיות של נוכחותנו בחבל-ארץ אלה ולחזק את היסודות הערביים המתונים השואלים כיום: מה נעשה לאחר שתלכו מפה ?

5

מצב זה של נוכחות צבאית בלבד ושל אותה נוסחה מדינית המניחה את העתיד כענין לשיחות-שלום יש בו עוד סיכון אשר אף כי הוא "עיוני" יותר, הוא אולי החשוב מכל.

מצב זה של הימנעות מלקרוא בשם ומלהמחיש בפועל את כל משמעות התמורה שהתחוללה במפת ארץ-ישראל הוא ענין שיש בו כדי לכבול ולתת בסד את כוחה המעורר והמסעיר של תקופה זו הן לגבי העם היושב בציון והן לגבי הפעלת האפשרויות הספונות בפזורה היהודית להתמודדות עם משמעותו ומשימותיו של הזמן הזה שאינו עתיד להישנות.

יש כאן מעין מעגל-קסמים עגום שהכרח לפרוץ אותו. רתיעתנו מפני אחיזה מלאה בארץ-ישראל השלמה באה במידה רבה מפני חוסר עליה מן התפוצות, עליה שרק היא עשויה להפיג את הששותינו מפני טשטוש אפיה היהודי של המדינה, ואילו מצד שני עשויה רתיעתנו זו מפני מיצוי התמורה הגדולה במפת ארץ-ישראל לעמעם את כוחות הרצון והתנופה לעליה.

נכון, העליה אינה בידינו והיא אינה יכולה להיות אלא פרי נכונותו ורצונו של העם היהודי בגולה, ודומה שזהו העם האחד אשר למולו אנו עומדים באמת חסרי-אונים. אך עם זאת עלינו לדעת כי עוד יש בכוחנו לעשות את הדרוש כדי שלא נהיה מסירים במו ידינו את מעמסת החובה והמשימה האין-שנית מכתפיו של העם הזה. עלינו לדעת כי אם

לא נהפוך תקופה זו לכות מעורר ורב־תנופה, בכל שטחי ההיאחזות
הבאים בחשבון, אנו עשויים להפסיד שעת־רצון שאינה חוזרת.
במידה שיש בממשלתנו יסודות העשויים לסייע לתנופה זו, צריך
הציבור לחזקם ולעזור להם להשליט רצונם על השאר.

השתיקה האחרונה

(על איליה ארנבורג)

1

היו שיראו באיליה ארנבורג דמות סבוכה ונקלעת בין ההפכים. דמותו של נווד בזהאמי שנהפך לדוברו ומצליפו של משטר עריץ אשר הלך ונשתרג עליו עד היותם לבשר אחד; דמותו של אדם שהפאתוס הרשמי שלו היה כסות לאירוניה: אדם ששילם מחירן של עמדות הכוח וההשפעה שהוא הגיע אליהן ושנותר בשלהי חייו מוקף צללים של חרטות וחרדות וסימני-שאלה. בקיצור, רבים יהיו נוטים לציירו בגוון של טראגזים ולראות בו לא רק את דוברו של המשטר, אלא גם את קרבנו.

תפיסה זו יש לה אולי אחיזה במציאות, ואף-על-פי-כן לא זה הפתח שבו יש לגשת אל ארנבורג. משטר העריצות, שהוא היה אחד מראשי משמשיו, אולי עיקם ועיוות את דמותו ואת חייו, אך אין הוא קרבנו של המשטר, וזאת מן הטעם הפשוט שתואר זה תפוס על-ידי אחרים, על-ידי אלה שנמקו במחנות-הקוטב, או עזנו וגזרו בלובליאנקה ובפאנקראץ או נעלמו בלי נודע מקומם.

בין אלה יש גם אנשים שהיו מידידי הקרובים ויש גם אנשים שלא ידע ולא הכיר מעולם ושאינן הוא צריך אפילו להצטדק ולהסביר שלא היתה לו כל אפשרות לעזור להם בצרתם. מסתבר שבאמת לא היה בידו לעשות הרבה וייתכן כי החשדות שהקיפוהו בשנים האחרונות בענין חלקו בפורענויות שירדו על חבריו-לעט אין להם שחר. אך עם כל זאת, הכלל הגדול האומר שאין לדון אדם עד שנגיע למקומו חל עליו פחות מאשר על אלפי סופרים אנוסים בברית-המועצות, שכן מקומו היה רם ונישא ומחייב הרבה. אין ספק כי הוא היה אנוס פעמים רבות וגם הוא ידע מצוקות נפש ולבטים, כמסופר בזכרונותיו, אך השתתפותנו במצוקתו זו אין לה מקום רב

להתגדר בו, שכן היא מסתיימת במקום שמתחיל ים-המצוקה הגדול, המכסה על הכל. ההנאות שארנבורג נהנה מן המשטר ותאריי-הכבוד שקיבל הם רבים מכדי שתואר הגבור הטראגי ימצא לו מקום להידחק ביניהם.

2

גם מי שיאמר, כי ארנבורג נשא מסיכה על פניו וכי לא תמיד האמין במה שדיבר על-כרחו, לא יאמר את העיקר. עיקרו של ארנבורג הוא לא בכך שהיתה או לא היתה מסיכה על פניו, אלא עיקרו בכך, שדבריו ופעלו היו מסיכה על פני המשטר. מסיכה מטעה ומסלפת את המהות האמיתית ומכסה על החשכה במסווה של אור ושל אושר. עיקרו הוא בכך שמיד לאחר מותו של סטאלין, בטרם שיער מי שגדולתו של העריץ המת עשויה להתגולל בעפר, נועד ארנבורג, כחלוץ סופריה של רוסיה, לכתוב עליו את ההספד ב"פראבדה", הספד שהשתרע על פני עמוד שלם והעלה את סטאלין למדרגת אלוהות, המוסיפה להיות מגדלור של תקווה וישועה לעולם כולו. עיקרו הוא בכך שהוא כתב הספד זה לאחר שאך חדשיים ימים קודם לכן התחולל אחד מחזיונות-הטרור הקשים ביותר של הסטאליניזם, "גילוי קשר הרופאים", ולאחר שהוא ידע מה האפלה שמאחורי "גילוי" זה.

התקופה האחת שבה היה דברו של ארנבורג דיבור שאינו מכסה טפח, היתה תקופת מלחמת-העולם השניה, שבה היה עטו כלי חמתה וצדקתה של רוסיה הלוחמת במגיפה הנאצית. פעלו של ארנבורג בפרק-זמן זה, להט שנאתו את הניוול ולהט אמונתו המחזקת ידים ומאמצת כוחות רוח וגוף, הוא נכס שאינו של רוסיה בלבד והוא יהיה שמור כאחד הביטויים העזים ביותר של מלחמת האנושות כולה באותם ימים.

3

אך תקופה זו, כשם שהיתה פרק-ביניים ההולך ונשכח מהר מדי בתולדות העולם, כך היתה פרק-ביניים גם בקורותיה של ברית-המועצות וגם בחייו של ארנבורג. לפני זה הגיעה העריצות הסטאלינית לשיאה בסוף שנות השלושים,

ואחרי זה פשטה אפלת שנות הארבעים, שאחרי המלחמה וראשית שנות החמישים. בכל התקופות החשכות הללו היה ארנבורג מעמודי-התווך הרוחניים של המשטר. שמו היה המובהק והנאמן בשמות. הוא היה מושג וסמל. הוא נחרת בתודעה כסימן-היכר, כתוֹזִיָהוּי, כמו גלויות-התצלומים של הכיכר האדומה. כמו אות-הזמן של ראדיו מוסקבה שנעימתו הוא נעימת השיר הידוע האומר שאין ארץ בעולם שבה נושם האדם אויר של חירות רבה כל-כך.

ארנבורג הוסיף להיות סמל ושם-דבר גם בראשיתה של תקופת ההפשרה, שאז ראו בו את נציג הכוחות שבישרו עת חדשה. אלא שקמעה קמעה, עם הופעת הכוחות הצעירים של הדור החדש, ועם תחילת שובם של הכלואים ממחנות-הכפיה, הלך ארנבורג ונהפך, כבלי משים, למזכרת עוון, לסמל המועקה הרובצת על מי שהיה לו חלק בתקופה האפלה.

לאט לאט נהפכה דמותו לדמות אדם רדוף צללי עבר ומתאמץ להתפרק מהם, להיחלץ, להסביר ולהצטדק. יסוד הווידוי שבזכרונותיו הרחיק אותו גם מן הוותיקים הסטאליניסטים, המתאמצים עדיין להסב את הגלגל אחורנית, וגם מן הצעירים הנלחמים לשינוי וליציאה למרחב. הקשישים, הדבקים בעבר, התרחקו ממנו מפני שהתוודה יותר מדי, ואילו הצעירים לא קיבלוהו מפני שהתוודה פחות מדי. יחס זה מתמצה בפסוקים האפייניים שלהלן, שצוטטו בשעתם מפי אחד הצעירים: "כיצד יכול היה ארנבורג לכתוב מה שכתב בימי סטאלין? הלא מתוך זכרונותיו ברור שהוא ידע מה מתרחש. אפילו עכשיו הוא אומר שאינו כותב את כל האמת. אדם כזה אין לנו צורך בו. אנו צריכים לדעת את האמת כולה. נחוצים לנו אנשים שאפשר להאמין בהם".

יש לציין, כי סופרים אחרים, שפעילותם בפרק הזמן האחרון והאפל של הסטאליניזם היתה אולי אף נמרצת משלו, נחלצו ממורשת העבר בקלות גדולה הרבה יותר ממנו. אולי מפני שהיו צעירים יותר ולא הסתבכו עמוק כמוהו. כך, למשל, קונסטאנטין סימונוב, שההסתייגות ממנו ברוסיה כמעט אינה מורגשת, ואילו בחוץ-לארץ אין היא קיימת כלל, אף כי בספרו של קרנקהאוז נזכר סימונוב כאחד מ"כלבי-הציד" של הוֹדְאֻנּוֹבִיזְם ונזכרות התקפותיו "הארסיות במיוחד על קבוצת המבקרים הספרותיים, יהודים ברובם, שנאשמו בקוסמופוליטיזם, בזמן שמונה זה היה כמין לשון-נקיה להתקפות אנטישמיות".

ראוי לומר, כי מבחינת מובנו האובייקטיבי של המושג קוסמופול-
ליטיזם, היה דווקא ארנבורג נציגו האמיתי והמובהק. היסוד הבוהמי,
הנוודי, אותה נימה של אורת-העולם, לא סרו ממנו, אלא שענין זה
לא זו בלבד שלא היה לחייץ בינו לבין המשטר, אלא במידה רבה
בזכות זה נעשה ארנבורג דוברו ופרשנו וסניגורו של הסטאליניזם
בחוץ-לארץ, מקשר בין המשטר ובין העולם הגדול, בעיקר עולם-
הרוח.

הייו היו רבי תנועה, רבי נסיעות, גדושי פגישות, ועידות, כינוסים
עולמיים. הוא היה דמות בינלאומית מובהקת ובמשך זמן רב היה
כמעט האחד מבין סופריה החשובים של ברית-המועצות שהיה יוצא
ונכנס בחברה מערבית.

בהופעותיו התכופות בחוץ-לארץ היה, כמובן, ארנבורג אבן-שואבת
ותל-פיות לאנשי-רוח מתקדמים, אך מכל מה שנתפרסם על פגישות
אלה לא נודע אפילו מקרה אחד שבו היה ארנבורג מקור אינפור-
מאציה למתרחש באמת בברית-המועצות ואשגב להציץ פנימה.
בענינים אלה קיבלו עליהם אנשי שיחו את השתיקה כמוהו. אלא
שהם קיבלוה מרצון, ללא כל כורח. בפגישות אלו דובר על כל עולות
שבעולם, על מחאות ופטיציות בעד כל סובלים ונדכאים באשר הם
שם, על הכל, פרט לאותה אימת-דיכוי אשר ארנבורג היה נציגה.
כיום הכל יודעים מה התהומות אשר אנשי-הרוח הנאורים והמתקד-
מים בעולם דילגו עליהם בשיחותיהם עם שליח עולם-המחר. מי
שנוכר כי אותן פגישות ואותן ועידות היו בשעתן סמל השאיפה
לחירות ולכבוד אנושי, אינו יכול ואינו רשאי שלא לראותן כגרוטסקה
חשכה שאולי אין לה תקדים בדברי-הימים.

אירוניה של גורל היא שבירחים האחרונים לחייו זכה ארנבורג שוב
לראות ב"פראבדה" וב"איזבסטיה" התלקחות של חמת צדק לתיקון
עוולה עולמית, בלהט שהזכיר לו ודאי את ימי מלחמתו בחיה הנאצית.
בדברי החימה על ישראל, המוצגת כגלגול המפלצת החומה, הכיר
ודאי ארנבורג צלילים שלו מאז, ואיש לא יידע אולי מה הרהורים
עלו בלבו אותה שעה. הוא לא היה בין החותמים על גילויי-הדעת

נגד ישראל. ייתכן, כי פנו אליו והוא לא נענה. ייתכן כי לא פנו אליו. ייתכן כי מחלתו מנעה ממנו נסיון אחרון זה. על-כל-פנים, חסד עשה עמו הגורל שמלחמתו ההיא בסכנה הנאצית נשארה שלמה והוא לא נאלץ להיות בין מחלליה.

כל ימיו עמל ארנבורג בשירות המהפכה הגדולה, המגיעה עכשיו אל יובל החמישים. ייתכן כי רק משום שהוא וחבריו מנעו ממנה, אם מרצונם ואם על-כרחם, כל סימני-שאלה וכל ערעורים וקושיות, נהפכה היא עצמה לסימן-שאלה אחד גדול. כעת החל ארנבורג שותק את שתיקתו האחרונה והנצחית, אך דווקא שתיקה אחרונה זו שאין מפלט מפניה היא אולי שתיקתו החפשית הראשונה, זו שאין בה העמדת-פנים.

העיקרון והאבסורד

1

בוויכוח הציבורי על "עתיד השטחים המוחזקים" נשתלבה בזמן האחרון נימה חדשה. היא נימתם של משכילים צעירים – ליתר תוקף: אינטלקטואלים – שדעתם לגבי זכות נוכחותנו בשטחים הנ"ל היא דעה שלילית בתכלית, אך אין הם מסתפקים בהבעת דעתם ובהיאבקות למענה. הם מרחיבים את היריעה ודנים לא רק בנושא גופו אלא גם במשתמע מתוכו. משום כך הם רואים זכות וחובה לעצמם להכריז על התדהמה התוקפת אותם לנוכח גל השוביניזם העכורה ורוח הקנאות האי-ראצינאלית, הסוחפים את העם בישראל. ייתכן שהם רואים דברים שעין פשוטה עוד אינה מסוגלת לראות. אינני יודע מה העובדות שעל-פיהן הם קובעים דיאגנוזה שלהם. על-כל-פנים תדהמתם היא, כנראה, עובדה קיימת.

את אלה שסבורים שעלינו לעמוד על זכותנו לגבי ארץ-ישראל הטבעית והשלמה מגדירים הנדהמים הללו כאנשים הדוגלים בסיסמות של "אין שלום, כי אם במלחמה" ו"תחי תעשיית הנצחון" ו"יחי הברזל". הגדרות אלו הן רק דוגמא אחרונה (מתוך מאמר של אורפז) ואין הן אלא הוליה בשרשרת. יחסם השלילי של גלויי-עינים אלה אל יצרי ההתפשטות המשתוללים סביב מצא כבר ביטוי בכמה מעתונינו, ובשבוע זה הובע הלך-רוחם גם בשבועון הצרפתי הנודע "אופסרבאטר", ששליחו בישראל מספר על שיחה עם "מרצה צעיר לסוציולוגיה" ומוסר, כי "יש מודאגים בישראל לנוכח גל הלאומנות הפושט במדינה, גל שאפיו הקלריקאלי-מיליטאריסטי מעורר חששות", וכי תופעה זו של "חלומות גדלות היסטורית וביבלית" מדאיגה את חוגי השמאל, "הרואים בכך אם לא סכנת פאשיזאציה של המדינה, הרי לפחות משהו דומה לזה מאוד".

2

ראוי להוסיף, כי המודאגים והנדהמים הללו כבר הספיקו אפילו לקשור לראשי-עצמם עטרות-קוצים של נרדפים השומרים על הפכחון ועל הבינה כנגד שכורי-הנצחון ועל העיקרון המוסרי כנגד יצר הכיבוש וההתפשטות. עיקר טענתם ומחאתם של שומרי זיק-הבינה הוא בכך שבדברנו על זכות שליטתנו ב"שטחים הכבושים" אנו שוכחים כי שטחים אלה מיושבים אוכלוסיה ערבית, שרצונה אינו כרצוננו ודעתה אינה כדעתנו. אנו מבטלים בלבנו עובדה זו - כך טוענים בעלי העיקרון המוסרי - מפני שאוכלוסים אלה הם "רק ערבים", ומשום כך אנו מרשים לעצמנו את "שיעבוד רצונם החפשי, האישי והלאומי" בלי לחשוב "מה יהיה אם תושבי-השטחים הכבודים יאמרו לנו בלשונם המחוספסת, מעוטת המלים: לא רוצה"...

אגב, עובדה זו, שבשטחים הכבושים יושבים ערבים שאינם ששים לשלטון ישראלי מובלטת ומודגשת על-ידי המוכיחים בתקיפות כה רבה, עד כי יש רצון לשאול אותם קודם-כל אם הם שמו לב לכך שגם בגבולותיה הקודמים של ישראל ישבו ויושבים ערבים שהמדינה היהודית לא היתה פרי רצונם החפשי, ואם לא מן הדין הוא שאותו עיקרון מוסרי של התחשבות בדעתם צריך לחול גם על מדינת ישראל כולה.

אין אני שואל זאת לשם נצחנות גרידא. מכל תוכן דבריהם ונימת טענותיהם של בעלי תוכחה אלה מסתבר יפה גם היסוד הרעוע של עצם זכותנו להימצא בארץ זו, אף בגבולותיה הקודמים. אינני אומר שאסור להעלות לדיון זכות זו. שום נושא אינו טאבו. אך במקרה זה, כמו במקרים אחרים, טוב שיהא ברור על מה סובב הוויכוח.

3

מציאותם של תושבים ערבים ב"שטחים המוחזקים" אינה, כידוע, בגדר חידוש. השאלה היא רק מה המסקנה המתבקשת מכך. אין ספק כי המסקנה הראשונה והיסודית היא החובה ליתן לאוכלוסים אלה את זכויות האזרח, את ההגנה המשפטית, את חופש הדת וכיוצא באלה. הנני מעז לומר איפוא כי בענין זה מתפרצים בעלי העיקרון המוסרי אל דלתים פתוחות, שכן כל דיונינו ב"בעיה הדמוגרפית" של שליטתנו בשטחים אלה גובעים מכך שמנוי וגמור עמנו לבסס שליטה

זו על עקרון שוויון-הזכויות וחירויות-האזרח. כל הכרתנו בדחיפותה של בעית העליה כיום הלא עיקרה נעוץ בכך שאוכלוסיה ערבית בעלת שיוון-זכויות לגבי החוקה והמשפט עשויה להפר את מאזן הרוב והמיעוט במדינה ולהיעשות אפילו לכוח מכריע בכנסת. הנגי שולל איפוא מבעלי העיקרון המוסרי את הזכות להזכיר לנו בתקיפות רבה כל-כך את עובדת מציאותם של ערבים "בשטחים הכבושים" ואת המגיע להם בתחום הזכויות האנושיות והאזרחיות. לא על כך אנו דנים. הוויכוח מתחיל מאותה נקודה של אבסורד שממנה מסתבר, לדעתם של בעלי העיקרון הנ"ל, כי אי-הסכמתה של אוכלוסיה ערבית זו לשלטון ישראלי צריכה להיות לנו סיבה מספקת כדי שנוותר על זכויות עברו ועתידו של העם היהודי בארץ זו רק למען קיומה של פיקציה ממלכתית ערבית שאין לה כל שרשים באיזור זה, לא מצד ההיסטורי ולא מצד החוק הבינלאומי הקיים. הנגי סבור, כי תושב ערבי האומר "בלשונו המחסופסת" שאין הוא רוצה בשלטון ישראלי, רשאי לחפש לו שלטון אחר בכל אחת מן המדינות המוסלמיות המשתרעות מהודו ועד חרטום, אך תהא זו הפרוזה מסויימת אם נאמר, כי אנו חייבים להביא לו שלטון ערבי זה במו ידינו על-ידי שנסתלק מכאן. אינני סבור כי שעה שתושב ערבי אומר "לא רוצה", ואפילו הוא אומר זאת בצדק גמור, עלינו לוותר לו על ישועת הנצחון של המלחמה, שנערכה אל מול סכנת הכליון, ולהחזיר לידיו את הפקדון, הנמצא עכשיו בידינו ושאנו חייבים לשמר בגזר הזכרון והיסורים של עמנו. שום אירוניה ושום לגלוג על זכויות מורשת זו ועל משמעותה לא ישנו כאן הרבה. הלשון העברית, שבה מנוסח הלגלוג על זכות זו, היא עצמה מטפחת על פניו, שכן היא אחד הגילויים המובהקים והמוחשיים של זכרון היסטורי ושל חובה קיימת. יש ענינים אשר שום מרכאות כפולות של אירוניה אינן יכולות להפריכם ולשימם לצחוק.

4

מי שעושה את מציאותה של אוכלוסיה ערבית באיזור "הגדה" נימוק מכריע לוותר על שטחים אלה צריך גם לשים אל לב כי היה זמן בעבר הקרוב למדי, שבו היתה כאן לא רק נוכחות ערבית בלבד. העובדה שהישוב היהודי בחברון נטבח בפוגרום ערבי בשנת 1929

ושישבים יהודיים נחרבו וגשרפו בהתקפת-החמס הערבית בשנת 1948, עוד אינם מוכיחים שעקרונות-המוסר מחייבים אותנו לשאול את פי התושבים הערבים אם אין להם התנגדות שניישב כאן שוב יהודים, ואם אין הסכמה לכך הרינו קמים ומסתלקים.

כל האומר שאישור זכותנו על ארץ-ישראל השלמה פירושו עידוד גל עכור של נטיות פאשיסטיות, צריך לומר כי כל ענין שיבת-ציון הוא גל עכור של שוביניזם ושירת "ציון הלא תשאל" היא שירה פאשיסטית ומלחמת גוש-עציון נגד שפעת המתנפלים היתה מלחמה של קומץ פאשיסטים נגד החוק והמשפט שהשתררו סוף-סוף בחבל-ארץ זה ושעכשיו אסור לנו להפר אותם.

5

הזמן הוא סבוך ורב-מבחנים, אך הדרך לעבור בו אינה דרך של כינויים מוכנים ושל הגדרות שאולות. מי שטוען, אחרי סכנת הכליון שאיימה על ישראל ואחרי הנצחון שהביא ישועה להמשך תולדות העם, כי עמידתנו על הגבולות הללו היא אוקופאציה צבאית גרידא וכי עלינו להסתלק מחבל-ארץ זה רק משום שאנו מונעים בכך מן התושבים את חופש ההגדרה העצמית המדינית, מוציא את עקרונות-המוסר מן התחום שבו הם יסודי-עולם והופך אותם לאביוז של טרקלין ספרותי.

בעלי העיקרון המוסרי הזה רשאים, כמובן, להכריז שזכויות הערבים בשטח הזה הופכות את נוכחותנו בו לנישול. בעלי העיקרון המוסרי רשאים להכריז כך אפילו בפגישות אמנים ואנשי-רוח הנערכות בכפר ערבי נטוש שנהפך לשיכון של שבע אמנויות, ואף במועדוני-לילה ומועדוני ספרות המשגשגים בבתים נטושים של ערביי יפו לשעבר. לא חשוב. העיקרון נשאר עיקרון ואיני מערער עליו. אך שעה שמסיקים מתוך עיקרון זה מסקנות המבטלות את זכויות קיומו וכורח קיומו של עם ישראל, שגם הוא אינו זר כאן לחלוטין, נהפך עיקרון זה לפארודיה על צדק ועל מוסר. הלחץ שבו נצטרך לעמוד לשמירת גבולותיה של המפה החדשה יהיה רב, ואין לדעת כיצד יתגלגלו הדברים, אך מי שמכחיש את הצורך לעשות הכל כדי שנחזיק מעמד על אדמה עתיקה וחדשה זו, רק מפני שהאוכלוסיה הערבית אינה מקבלת בדרך זו את זכות ההגדרה הלאומית והמדינית המלאה, הופך

את כל קורות ההתנחלות היהודית בארץ-ישראל ואת תולדות העם היהודי לשעשוע שאפשר היה למצוא קל ממנו.
עטרת-הקוצים שבעלי הדעה הזו מתעטרים בה אינה עשויה קוצים וברקנים של מציאות, אלא קוצי-נייר ליטראטיים. עולם המסתורין המשכילי שדעה כזאת צומחת מתוכו אולי אינו שוביני ואינו "ביבלי" ואינו פאשיסטי, אך אין זה עושה אותו מופרך פחות לעומת צו המוסר האמיתי ולעומת מידות הפכחון וכובד-הראש המינימאלי היאות לענין זה.

מדיניות של סימן-שאלה

1

השביתה הכללית שנועדה להפגין מרי אזרחי של אוכלוסי "הגדה המערבית", ביום פתיחתה של עצרת או"ם, לא יצאה אל הפועל, אף שהוכרזה ונתמכה על-ידי ממלכת חוסיין. בכל ערי "הגדה", פרט לשכם, התנהלו החיים והעסקים כסדרם. יודעי-דבר זוקפים זאת לזכות הפגנת-הכוח הצבאית והמשטרתית של המימשל, ואין ספק כי תהא זו לא רק גריסה רשמית-תעמולתית, אם נאמר כי כוח זה השפיע לא רק כגורם של הפחדה אלא גם כגורם של עידוד ואבטחה ליסודות הערביים המתונים הנוטים להשלים עם השלטון הישראלי ולבסס את קיומם מתוך שיתוף עמדות.

יסודות כאלה מצויים ומסתבר כי דרכי המימשל הצבאי, מאז מלחמת-ששת-הימים נטעו בהם את ההכרה כי שלטונה של ישראל אינו עשוי להיות להם כגיהינום, כשם ששלטונה של ירדן לא היה להם כגן-עדן. משום כך ראוי אולי לתהות באיזו מידה אנו נוסכים בחוגים אלה את ההכרה כי קו-השיתוף הוא הקו הנכון שכדאי להם לבחור בו.

ברור כי הכוח הצבאי בלבד, אף כי הוא מאמץ את לב הסוחר הערבי לפתוח את חנותו ולהפך את השביתה, על אף איומי הקיצוניים, אינו גורם מספיק, ביחוד אם נשים אל לב כי המדיניות הישראלית המוצהרת, כפי שהיא באה לידי ביטוי הן להלכה והן בפרטי יומיום של המעשה, עשויה, לפי טיבה כיום, לעורר בלב ערביי השומרון ויהודה את ההיפך הגמור מן התחושה האומרת כי כדאי להם להשלים עם השלטון הישראלי ולראותו כמציאות של קבע. למעשה, אין לך דבר העשוי לסייע להלך-רוח זה פחות ממדיניותנו המוצהרת כיום, שכן כל עיקרה מבוסס על ההנחה שעתידם של "השטחים המוחזקים" עומד בסימן-שאלה, עד לשיחות שלום עם מדינות-ערב, וכל ניסוחינו

הרשמיים מכוונים למנוע את הרושם שאנו מתכוונים, חלילה, להישאר כאן ויהי מה.

מדיניות זו של סימן-שאלה עיקרה מופנה, כידוע, כלפי חוץ, לזירה הבינלאומית. צידוקה הרשמי הוא בכך, שהיא מונעת לחצים מדיניים של המעצמות ופוטרת אותנו מהדגשת עיקרים העלולים לעורר מחאות וסיבוכים מיותרים. אלא שמדיניות זו היא חרב-פיפיות. לא נשאל כאן באיזו מידה היא מונעת לחץ חיצוני לטווח ארוך, אך נציין כי בעוד היא מחזקת את עמידתנו באו"ם היא מערערת את עמידתנו בחברון וביריחו ודוחה את אוכלוסי המקומות הללו אל זרועות הספק ואולי אף אל זרועות הפחד מפני יום-נקמות של חוסיין לכשיחזור.

2

בנסיבות אלו ברור שאם יש ב"גדה המערבית" אנשי-ציבור ערביים הנוקטים בקו של הסתגלות לשלטון הישראלי והמשתדלים להשפיע על האוכלוסייה בכיוון זה, הרי אין אנו עושים הרבה כדי שעמדתם של מתוונים אלה תהיה סבירה מבחינה אובייקטיבית. למעשה, אפשר לומר שבעמדתם זו, המקבלת את השלטון הישראלי כמציאות של קבע, הם פועלים לא רק נגד הקו של חוסיין אלא גם נגד הקו הרשמי המוצהר של ממשלת ישראל, הדוגלת בעיקרון של הימנעות מכל דבר שיש בו משום אישור נוכחותנו ב"שטחים המוחזקים" כנוכחות שמחוץ לכל ספק, ומתאמצת בכל שטחי ההלכה והמעשה להוכיח לעולם כולו שאנו נמצאים כאן רק בתוקף של אוקופאציה צבאית, עד שהבעיה כולה תעלה לדיון בשיחות ישירות בינינו ובין מדינות-ערב.

הקו המדיני המוצהר של ממשלת ישראל הוא, איפוא, למעשה, קו העובר מעל לראשיהם של עסקנים ערביים אלה ישר אל חוסיין, אשר רק אותו אנו רואים כצד באותן שיחות ישירות שאנו נכספים אליהן ותולים בהן את עתיד "השטחים". אנו דורשים, איפוא, נאמנות ושיתוף-פעולה מן העסקנים הנ"ל, בעוד אנו מכריזים בפירוש כי בעיות ההסדר הסופי, וגם בעית גורלם האישי בכלל זה, ייקבעו במשא-ומתן שלנו עם אויבם בגפש.

3

מדיניות זו של סימן-שאלה, כל הממשלה כולה תומכת בה, כמדומה, וגם הציבור ברובו מסכים לה שעה שמביאים לפנינו את הנימוק העליון שלא כדאי לעשות דברים העלולים להרגיז ידידים ולקלקל את "האימאז' " הישראלי בזירה הבינלאומית. משום כך התרגלנו להצדיק אפילו את הימנעותה של הממשלה מענין יסודי ושרשי כמו התישבות יהודית דחופה בשטחים המוחזקים. זה טיבה של מדיניות של סימן-שאלה - להימנע מכל מה שעשוי לעורר שאלות. דומה כי הענין היחידי שבו נתגלו בממשלה נטיות שלא לפחד מקלקול האימאז' היה ענין-הפליטים.

בניגוד לרבים בציבור הנני סבור, כי טוב עשתה ממשלתנו שהסכימה לבסוף להיענות ללחץ המעצמות בענין זה וטוב שהסכימה אפילו להאריך את מועדי שובם של הפליטים, על אף כל הנימוקים שכנגד שסיפקו לה שלטונות ירדן בפעולת-השיסוי שלהם. הנני סבור, כי אף ללא כל לחץ מבחוץ היה ראוי שלא נקשה עורף בענין זה, שכן ויתורנו בו, יותר משהוא פרי לחץ חיצון, צריך להתקבל עלינו כמצוות לחץ של קורותינו, קורות העם היהודי אשר שאלת מצוקתם של פליטי-החרב אינה יכולה להיות לגביו מה שהיא לגבי שאר אומות. יש דברים אשר בהם צריכה ריבונות מדינית זו שזכינו בה לתת לנו תוקף להוכיח בו לא רק את היותנו שוים לשאר אומות אלא את היותנו שונים מהן. תולדות העם היהודי שמכוחו אנו עומדים בשומרון וביהודה, והמצוות עלינו לא לסור משם, הן שגזרו עלינו לפתוח את גשר-אלנבי שעל הירדן לפליטים החוזרים. על אף המעמסה ועל אף השיסוי הירדני.

4

רק עירבוב תחומים ועקרונות היה יכול להביא לידי כך שדווקא ויתור זה אנו רואים בהתמרמרות ככניעה, בעוד אנו משלימים עם קו מדיני מוצהר העוקף ענינים שבעקרונות-יסוד.

רק עירבוב תחומים ואמות-מידה יכול היה להביא לידי כך שמדיניותנו המוצהרת מבוססת על מידה כה רבה של השתדלות למנוע לחץ, עד כי אפילו בענין יסודי כמו ההתישבות מושכת הממשלה ידה מכל תכניות של גופים חלוציים ובמידה שהיא פועלת בשטח

זה היא מקפידה על כך שנקודות-הישוב תהיינה רק בבחינת משלטים והיאחזויות כתוספת לשליטה הצבאית, כדי שנוכחותנו בשטחים אלה תשמור על אפיה האוקופאציוני (והארעי בהכרח), שאינו מעורר בעיות מדיניות. הימנעות זו חלה אפילו על מקומות שבהם ישבו יהודים לפני 1948, אף כי דומה שיישוב המקומות הללו היה צריך להיעשות דווקא בפומבי, בהבלטה ובמפורש, כהזדמנות טבעית להב-לטת אי-הוקיותו של סיפוח "הגדה" לממלכת-ירדן בתש"ח וכאישור נוסף לזכותנו להימצא במקומות הללו לא ככובשים בלבד.

אכן, פעמים דומה, כי הקו המדיני המוצהר מחזיק כיום את הממשלה כולה כמו במצב של קפאון והיפנוזה, המונעים את התנופה ההכרחית ומקהים את תחושת הדחיפות לגבי מעשים של השתרשות, ששעה זו היא שעתם, ואין לדעת כמה היא עתידה להימשך. קו מדיני מוצהר זה הוא כה שליט ותקיף, כה מקיף את הכל, עד כי טוב אולי שמפעם לפעם הוא משתבש על-ידי הצהרות של שרים החורגות מתחומו. גם מידת המבוכה שהצהרות אלו גורמות, במידה שיש בהן הפרת נוהל, היא טובה יותר מן הקפאון הכובל והמהופנט שקו זה משרה על הוויתנו הפוליטית והמעשית כיום. קו זה כל סטיה ממנו נוסכת בו חיות, וכל המשבש אותו אינו יכול אלא לתקנו. איני יודע באיזו מידה אפשר יהיה להביא לידי רביזיה של קו זה. גם לגבי הזירה הבינלאומית כדאי אולי לשלב בו כמה עקרונות העלולים לגרום אי-נוחות וסיבוכים, שכן מוטב לעשות זאת בהדרגה, אפילו מבחינת התבונה המדינית המעשית, כדי שלא נימצא עומדים פתאום במצב שבו נצטרך להעמיד את עיקרי קיומנו בבחינת חידוש והפתעה שסופן לחץ גדול שבעתיים. אם כך או כך, כלפי פנים לפחות צריך להחליף קו זה בקו אחר שעיקרו לא רק מניעת מחאות ולחץ בזירה הבינלאומית, אלא עיקרו עשיית דברים שיש בהם משום הכשרה לעמידה בפני כל לחץ לכשיבוא.

שבעים שנה וששה ימים

1

השעה שבה עמד ראש המטה הכללי של צה"ל על הבמה שמעליה נשמע לראשונה, לפני שבעים שנה, דברו של הרצל אל העם היהודי, יכלה להיות שעה של סמליות חגיגית ומרתקת. הרצל עצמו, אותו מלך אביון אשר מהותו הנסיכית, עם כל רוחניות שבה, שמרה זיקה חזקה אל הדרת טקס, היה יודע להעריך הופעה זו. ייתכן כי לוא ניבא לו מי, באותו יום של פתיחת הקונגרס הראשון, כי ראש המטה הכללי של הצבא היהודי המנצח יהיה בין המברכים שיופיעו על בימה זו ביוכל השבעים של התנועה, היה הדבר נראה לו כהזיה המסמלת לא את מוחשיותה של מדינת-היהודים, אלא את היותה חלום רחוק ומטורף.

כן, הרצל היה יודע להעריך זאת ולהתפעם מכך, אלא שהיתה בה באותה חגיגת-יובל שנערכה לפני שבוע בבאזל עוד נימה אחת שאילו העלה אותה על דעתו היה נחרד ונרתע כמפני חלום רע. הוא לא שיער כי לאחר שבעים שנה ולאחר ששה ימים של מלחמה ונצחון שהכריעו את גורל ישראל מכליון לקיום, עתיד קולו הקורא אל עם ישראל להישמע כאן שוב כשהוא אובד בתחומים ריקים עוד יותר מאשר בקונגרס הראשון, ושהמפקד הצעיר, הלוחם והחלוץ ובן הארץ, עתיד לעמוד כאן כשהוא קורא אל הציונים ואל האומה לקום וליטול את הנצחון החרוך והפצוע והכביר הזה ואין עונה ואין נע.

מבחינה זו היה אותו מיפגש חגיגי באולם הקונגרס הראשון, בין ראש הצבא היהודי ובין הציונים, מסוג הדברים המעבירים צמרמורת בגב. זה היה מיפגש בין נציג של עולם היש ובין צללי רפאים, בין חוק הקיום ובין חוקי התוהו, בין החי ובין הצלמים המשוחים בצבעי חיים-מדומים. כן, שבעים השנים הללו היו מלאות וגדושות. הפיכות שאין דומה להן התחוללו בחיי העולם ובחיייו של העם היהודי. ענותו של העם ידעה את העמוקה והנוראה שבתהומות, את שיאי המסירות

והמאבקים, את קרבן החלוצים, את ספינות-המעפילים, את תקומתה של המדינה מן האש, את הנופלים לכל אורך שנותיה, את שלוש מלחמותיה לחיים ולמוות, – ועכשיו, לאחר נצחון זה שבה נהפכה מדינת-היהודים הלוחמת לארץ-ישראל פתוחה וגדולה, עומד נציג הלוחמים והבונים, כסמל תחייתה היגעה והמנצחת של האומה, עומד וקורא אל העם לקום ולעשות את הצעד שעשוי לחרוץ את גורל כל ההישגים כולם, וקולו מתגלגל כמו בתוך מרחב ריק ומחריש. רק מחיאות-הכפיים הסוערות של משתתפי חגיגת-היובל נענו לו למטכ"ל הצעיר של צה"ל וקולן של מחיאות-כפיים אלו צילצל כהתפרצות של צחוק או של ילל, שחצו אותו רגע את ההווה היהודית מן הקצה אל הקצה.

זאת עלינו לדעת ולהבין כדי לתפוס משמעותה של שעה זו, כדי לדעת מה הדברים שגורלם עומד להיחתך. מישחק הציונות צריך להיפסק. הגיעה השעה שבה צריך העם להשיב תשובה ברורה ודחופה לשאלה אם אותו זיק שנחצב בקונגרס הראשון יהיה לו קיום או שנגזר עליו להיות התלקחות אחרונה של הכרה עצמית בחיי היהודים כעם.

2

כל הבעיות שאנו מתחבטים בהן לאחר מלחמת-ששת-הימים אינן אלא גלגוליה של שאלה זו: שאלת העליה. הנצחון שגזר את דיננו לחיים חסרוננו הוא בכך שקומתו גדולה משיעור-קומתנו. הוא לנו תוספת כוח, אך גם – למה נכחיש? – תוספת מיטרד... שכן נצחון זה בא לא בגפו. מתוכו, כמו מתוך סוס טרויאני, יצאה ארץ-ישראל. הנה היא כאן, היא באה למועד. מאות על מאות שנים עברו והיא הבקיעה ובאה לפגישה, ועכשיו היא מחכה שוב, והעם איננו. לא בא. מסתבר שהיא היתה נאמנה ועמוקת וזכרון יותר ממנו, אך ברור כי מעתה יהא מועד צפייתה קצר יותר. אפילו קצר מאד, שכן זכרון-נצח הוא מן הדברים שאינם נישנים. אהבה ראשונה יש לה סוף, שמעבר לו היא אהבה אחרונה ואחר-כך היא שנאה או שכחון. מה שאני אומר כאן אינו הפלגה אל המופשט. אין זו, למעשה, אלא הרצאה תמציתית של הבעיה הדמוגרפית. כל עיקרה של בעיה זו נובע לא ממציאותם של תושבים ערבים, אלא מהיעדרם של עולים יהודים. אין אדם צריך

להיות קשור אל גופי יהודה והשומרון קשרי־מסתורין של זכרון לאומי, כדי לחוש כי עזיבתם מסיבות "דמוגראפיות" אלו הוא דבר שאסור לנו לעשותו מחמת טעמים של יסודי־חובה כלפי עבר ועתיד. אני כשלעצמי, הנני מודה ומתוודה שקשרי עם גופים אלה ועם שמות אלה של חברון ובית־לחם ודומיהם אינם קשרים שבמעמקי רגש וייצר אשר אין שום נימוק עומד בפניהם. הנני מודה כי ההכרה הברורה שאסור לנו להעלות על הדעת את גטישתם של "שטחים" אלה היא, לגבי דידי, יותר ענין של מסקנה והחלטה מדעת. מסקנה והחלטה אלו אומרות כי ויתור־מראש על שטחים אלה הוא דבר אשר שום אומה שפויה לא היתה מעלה על דעתה לאחר נצחון שהפך את חבלי־הארץ הללו, ערש האומה, למקור־חיים אחרי היותם חרב מונחת על צוואר ולאחר כל שבועות ונדרים שאומה זו נשבעה ונדרה בשמם במשך מאות בשנים, בלשון האמונה הדתית, ומזה מאה שנה גם בלשון המהפכה הרעיונית הנקראת אידיאולוגיה וחזון לאומי. ויתור זה, שאנו מהרהרים בו ואף מתכוננים לקראתו, משום שאנו מקבלים בשלוות־נפש את העובדה שהעם היהודי לא יבוא לתקן את מאזן האוכלוסים, היא דבר שלא היה לו תקדים בדברי ימי תחייתן של אומות ובתולדותיהם של כל רעיונות ואידיאולוגיות חברתיות שבעולם. וכל זאת פרט לעובדה, שנסיגה אל הגבולות הקודמים, אף לאחר תיקונים, פירושה התנכלויות חדשות ומלחמות חדשות אשר אחת מהן עשויה להסתיים שלא כרצוננו ואז אולי הקץ לכל.

3

אפשר גזירה היא שנהיה עומדים כיום, לאחר עשרים שנות עצמאות מדינית, בפני שאלות־יסוד של להיות או לא להיות. אולי גזירה היא שנהיה עומדים במצב זה לא מחמת כוחות חיצוניים שגברו עלינו, אלא מחמת קפאנו של העם היהודי שאיבד את כושר הרפלקסים הטבעיים של יצרה־הקיום. אלא שעלינו להודות שבמשך אותן עשרים שנות עצמאות לא עשינו דבר לביטולה של הגזירה ולהכחשתו של אותו מירקם מסולף של אמתלאות והסברים שהעמידו את הרעיון הציוני ראשו למטה ועשו את הקמת המדינה גורם להתבססות יהודית בגולה ול"זקיפות־קומתן של התפוצות" ולכל היותר מניע להגברת מסע ההתרמות למגבית.

אנו עודדנו מצב זה ואישרנו אותו, ולא זו בלבד אלא עשינו כל מה שאפשר כדי להלעיג את הקול האחד שחשף את האבסורד ואת הסכנה שבענין זה. חובה עלינו להזכיר זאת כיום, אף שבעליו של אותו קול בודד הוא עכשיו שבעתיים – "לא באַפנה". חובה להזכיר כיצד הפכנו לצחוק ולמנוד ראש את בן-גוריון כל שעה ששמענו אותו "משמיץ את הציונות" ומתריע על הסכנה במשך כל השנים, עת רבה לפני שיריביו החלו להבין משמעותה של סכנה זו אף במידה הזעומה והמשרדית שהם חשים אותה כיום. עלינו לדעת היטב כי לוא רגזנו בשעתו פחות על בן-גוריון על שהוא "מעליב את ההסתדרות הציונית ומתנכל אל קיומה", ולוא עשינו את הדרוש בתחום זה, אולי לא היינו עומדים כיום, במידה ברורה וחריפה כל-כך, במצב שהוא עלבון לכל תולדות ישראל, מצב המתנכל לא רק לקיומה של הסוכנות היהודית אלא לקיומה של האומה היהודית. עלינו לזכור היטב, כי אפילו אחד המחוננים והמובהקים במנהיגי הישוב והמדינה, ומי שהיה זמן-מה גם ראש-ממשלה, אמר אז, שעה שנשאל מה דעתו על פגיעותיו של בן-גוריון בהסתדרות הציונית, כי "זהו ענין ששרשו יותר בפסיכולוגיה מאשר בהגיון, ולא הייתי חפץ לעסוק בפסיכואנאליזה". עלינו לזכור היטב כי אותו מנהיג לא היה בודד בדעתו אלא הביע את דעת רוב חבריו גם שעה שאמר כי "עם פרישתו של בן-גוריון נסתיים פולמוס עקר וטרדני בנושא זה (הציונות), שנשתווה לו משקל מיוחד מפני היות אחד מבעלי הפלוגתא ראש ממשלת ישראל בכבודו ובעצמו".

אכן, לאמיתו של דבר לא נסתיים הפולמוס, שכן בן-גוריון המשיך בו גם אחרי פרישתו, אלא נכון הוא שדברו נעשה בר-השפעה פחות, וזאת גם מחמת שבינתיים הוסיפה והשתרשה מנטאליות מסוימת, שעכשיו היא הקובעת, ולפיה לא תכנס של הדברים עיקר אלא העיקר הוא מי אומרם ובמי הם פוגעים. המניע העיקרי של מתנגדיו היתה לא התנגדות לדעותיו דווקא. המניע העיקרי היה – שמירת כבודה ויוקרתה של ההסתדרות הציונית מפני התקפותיו, כמו שאחרי פרישתו הועמד כחשוב מכל, ענין שמירת יוקרתם של ראשי-הממשלה וחבריו. אכן, מעכשיו נוסף להודפי התקפותיו של בן-גוריון נימוק חדש וחזק – הנצחון במלחמת-ששת-הימים. נצחון זה שהונחל לאומה מכוחה של מדינת ישראל ומכוחו של צה"ל, אשר חלקו של בן-גוריון ביצירתם שווה עשרת מונים את החלק שיש בכך לכל חורפיו גם יחד, נצחון זה שהיה המשך תנופתו מאז, כנגד חורפים ומלעיוזים, ושלא היה

מתחולל אילמלא חונונו והשראתו, נצחון זה משמש כיום נימוק חותך נגדו וטענה ניצחת להוכחת הישגיה של הממשלה, "הטופחים על פניו". על-כרחך אתה מהרהר כי טוב לפחות שהצמרת הוותיקה הצליחה לנדות אותן, לבודדו ולשימו ללעג רק לאחר שהוא הספיק לעשות את העיקר ולהניע את גל-ההישגים הגדול שעכשיו אותה צמרת נישאת על גבו.

4

כשם שבעת הכוונות שלפני ששת הימים נבחנו בעיות השעה מצד צרכי המלחמה, כך עלינו לראות עכשיו את בעיות הזמן מבחינת הענין המרכזי, שהוא חידוש העליה. ההסתערות על העם היהודי צריכה להיעשות בכוחות חדשים ובאמצעים חדשים, ולא על-ידי אלה שנתעו בסבכי ההתפשרות עם הציונות השוקעת והסכימו להפוך את השאלה הגורלית של תקומת העם למסע של אירועים קהילתיים ושל חינוך לדרשות בר-מצווה. מבחינה זו של תנופה להתעוררות האומה כולה עלינו לראות אף את שאלת האיחוד שבה מתחבטות עכשיו מפלגות-הפועלים. איחוד זה יהיה לגורם חיובי אם הוא יביא לידי שחרור כוחות יוצרים וחדשים למשימות הזמן, אך הוא יהיה מזיק וכובל אם ישמש מכשיר להקפאת הצירופים הקיימים והמנטאליות הקיימת. איחוד זה צריך להיות זירת תחרות של כשרונות ורצונות אשר יגיעו לידי צירוף שלטוני חדש ובר-יכולת להתמודד עם הבעיות הגורליות. כוחות כאלה קיימים כיום גם מחוץ להנהגה הקיימת וגם בתוכה פנימה, אלא שהם כבולים על-ידי צמרת מפלגתית, אשר הבינוניות והשיגרה היא חותמה. אם יקום האיחוד לכבול את הכוחות הללו, על-ידי הקפאת המסגרות הקיימות והצירופים הקיימים, הרי טובה ממנו תחרות הפילוג שאינו מנציח מוסכמות ומשאיר בחוץ כוחות המסוגלים לערער עליהן. מצב-חירום זה שהעם עומד בו עכשיו מצריך אמצעי-חירום. שבעים השנים וששת הימים הביאונו אל מפתן העשוי להיות ראשית שקיעה או ראשיתו של יום גדול וחדש. הבחירה בידינו.

שכרון המוכיחים

1

עמידתנו ביהודה ובשומרון, בגולן ובסיני, באה לנו מכוחה של המלחמה. היא הביאה אותנו אל חבלי-ארץ אלה וכל עוד רעמו התות-חיים היה ברור שאין דרך אחרת ואין צדק אחר. עכשיו נדמו הקרבות הגדולים ועם היות הנצחון לעובדה עולים סביבו ומתוכו עניני היומיום הדורשים תשובה ובעיות היסוד החדשות שהזמן גרמן. המלחמה והנצחון עצמם, שמהם צמח המצב החדש שאנו עומדים בו, נשארו מחוץ לנימוקים ולטעמים הקובעים את הוויכוח הפנימי בשאלות שעל הפרק, ובמידה שהם משתלבים בו, הריהם משמשים, בידי בעלי-תוכחה רבים וכן טובים, רק כעדות לשלילה, כלומר להיותנו בבחינת כובשים שזכו מהפקר המלחמה, עם כל המשתמע מכך להבא. השורות שלהלן לא תדברנה משום כך לא על צידוקי בטחון לגבולות החדשים ולא על נימוקים מדיניים, ולא על מחירו של השלום. כוונתי לעמוד כאן בקצרה רק על אותו עיקרון מוסרי הנהפך לקאריקטורה בידי בעליו שעה שהם נוקטים בוויכוח הציבורי הנטוש בשעה זו את עמדת המוכיחים הטוענים מעל דוכניהם שמאחר שהדרנו לשטחים אלה של יהודה והשומרון והסיני והגולן בדרך המלחמה, הרי שאין זו אלא אוקופאציה צבאית, מדכאה ומשעבדת.

2

אמת נכון, המלחמה היא פורענות, המלחמה אינה דרך ליישוב סכסוכים. לא למדינת ישראל רשאי משהו להטיף עיקרון זה. אך השאלה היא אם עלינו לראות משפט זה ששפטה המלחמה כעיוות-דין ולראות את קרבותיה - שאינם רק חלק מן המערכה הנטושה זה שנים בינינו ובין שליטי הערבים, אלא גם חלק ממלחמת מאות על מאות

בשנים לקיום יהודי - כענין שעלינו לחסל את תוצאותיו ולהתנער ממנו וכל המקדים הרי זה משובח.

השאלה היא אם דווקא העובדה שלא היתה זו מלחמת כיבוש, אלא רק מלחמה לחיים ולבטחון, היא עובדה שמתוכה משתמע כי בעוד אנו אוספים עכשיו את מאות הטאנקים החרוכים בשדות-המערכה, עלינו לעשות זאת רק על-מנת למסור את השטחים הללו, נקיים ופנויים, בלי עקבות התוקפנות הישראלית, לידי ממלכות ירדן ומצרים וסוריה. השאלה היא אם אמנם עלינו להניח כי משמעותה של מלחמה זו ומשמעותו של נצחון זה, שהביאונו ליהודה ולשומרון, שווים פחות ממשמעותה של התקפת-השוד שערכה ממלכת ירדן לפני תשע עשרה שנים על חבל-ארץ זה, שווים פחות עד כדי כך שמלחמה זו של נצחון יהודי צריכה למסור את נצחונה זה למלחמה הירדנית ההיא.

שלוש פעמים עשתה מצרים את סיני לבסיס של כוונות כליון לישראל. בפעם הראשונה נהדפה סכנה זו במלחמת-השחרור, בפעם השניה במיבצע-קדש, בפעם השלישית במלחמת-ששת-הימים. האומנם גוזר צו המוסר העליון כי שלוש מלחמות אלו אינן גורעות מאומה מזכותה של מצרים לשוב ולהיאחזו בסיני - שלא היה קשור בה מעולם כל קשר טבעי או היסטורי ולא נקשר בה אלא בתוקף הסכם מקרי בין תורכיה והקיסרות הבריטית, הסכם שמצרים לא היתה בו אפילו בבחינת צד שלישי, - ואילו שלוש מלחמות-החיים-והמוות של ישראל אינן מוסיפות מאומה על זכותה לעמוד כאן, על אף היות קשריה עם חבל-ארץ זה חלק מתולדותיה וחלק מתרבותו ודברי-ימי של העולם? האומנם אותו תנאי של שיחות ישירות בינינו לבין מדינות ערב - תנאי שבעלי התוכחה שבינינו רואים אפילו בו דרישה מופרזת מצדנו - צריך לקבוע יותר מאשר השיחות הישירות שניהלה מדינת ישראל, בדמי חייליה, עם מדינות ערב, בשדות-הקרב הללו שהקשר ביניהן ובין הממלכות הערביות הוא באמת רק קשר של כיבוש צבאי בלבד, או של הסדרים מדיניים זרים, עד היותם ראשי-גשר להתקפות-כליון על ישראל?

אני עומד כאן על הצד העקרוני הזה לא משום שהוא עתיד לקבוע במערכה המדינית שאנו שרויים בה עכשיו בזירה הבינלאומית, אלא מפני שההיסטוריה המוסרית העקרונית שאחזה בבעלי קולמוס שבינינו עשויה לערער במשך הזמן את אחד היסודות החשובים ביותר בכושר-העמידה שלנו בפני לחצים שמבחוץ, את הבטחון בצדקת עמדתנו.

3

בסדרת מאמריהם של המחברים השונים המוכיחים בזמן האחרון בעתונות שלנו כי כל מי שאינו רואה את עמידתנו בשטחים המוחזקים כעמידת דרכי ושיעבוד אינו אלא שיכור-נצחון, הופיעו לא-מכבר שני מאמרי-תוכחה נמרצים, האחד של בועז עברון והאחד של אהרן מגד. בועז עברון מגיע בסוף מאמרו אף לידי מסקנה כי אותו שכרון-של-מנצחים הוא, למעשה, לא רק ענין של גילופין אלא גם מעשה תרמית, שכן אילו היו אותם שיכורים אנשים ישרים, "הרי שלא היו משקרים לי ומספרים שההיסטוריה מצווה עלינו לעשות את זה או את זה, או שהאדמה מדברת אלי". מישוה מכס - כך הוא שואל את קוראיו - שמע פעם את האדמה מדברת ?

אינני יודע אם קיבל עברון תשובות מקוראיו לשאלה פתאומית זו. אני כשלעצמי איני יכול להשיב לו מן הנסיון, אך לא שמעתי אינו ראה. יכולני רק לומר כי עד כמה שידוע, עוד לא נתגלו בעולם עצמים שאינם מדברים ואינם אומרים משהו ואם מצא עברון תופעה כזאת הרי זו באמת תגלית. על-כל-פנים, מכל מה שנודע עד עכשיו יש רגלים לסברה כי אפילו האדם עצמו לא החל מדבר אלא לאחר שהאדמה והשמים והעולם שמסביב החלו מדברים אליו ואומרים לו דברים שאילצו אותו, באין ברירה, לפצות פיו ולהשיב להם בלשונו. הייתי אומר כי ההבדל הוא בעיקר בכך כי השמים והארץ וכל צבאם מדברים על-פני-הרוב דברים של טעם ושואלים שאלות של ממש, מה שאין כן אנחנו. אכן, לגבי שאלתו הנ"ל של עברון ניתן לומר שאפשר היה לקבלה כבדיחה לולא החירופים והגידופים שהוא צירף לה - כגון כייסים, שקרנים, נוכלים וכדומה - דברים אשר מתוכם אתה לומד לדעת שכונתו רצינית.

4

לא עמדתי כאן על שאלתו של בועז עברון לגבי ההיסטוריה, כיוון שזו מדברת בפועל-ממש מתוך מאמרו של אהרון מגד שעיקרו קטרוג ותוכחה על סילוף הדימוי היהודי הלאומי בידי שכורי-הנצחון, הקובעים במקומו דימוי חדש הפוטר אותנו "מן הצורך הלא-נעים לרחם, לחמול, לעזור", דימוי "המשכיח בסנוקרת אחת כמה עובדות גיאופוליטיות שלא השתנו ביסודן ואת הסיוט שקדם לששת הימים".

בשם ציוויי ההיסטוריה – זו שעברון כופר בכלל בכושר־הדיבור שלה – דן מגד בתוכחתו המרה את אלה "שהחלו מתנבאים בלשון אחרת מתמול שלשום והתנערו מכל היסוסים וחיפושים ושאלות בענין גורלו של הצד השני, של הערבים כבני־אדם, כבני עם". במקום היסוסים אלה מוצא מגד "אמירה בוטחת", שיש בה גם משום "לעזאזל עם כל זה", וכיוצא באלה.

אכן, כאן לא רק ההיסטוריה מדברת, אלא גם המוסר היהודי הקדמון והנכון שבסתלף עכשיו נושא קול כדי להזכיר לנו, לבעלי ה"לעזאזל עם כל זה", כי אין לנו זכות לשלול מן הערבים את הזכויות המגיעות להם לא רק בחסד אלא גם במשפט ואין כל זכות "לנשל, לשעבד ולדכא אותם בכוחו של כיבוש".

קשה לא להסכים לאהרן מגד בגינוי המידות הרעות והברבריות הללו, אך השאלה היא רק זו אם יש לו זכות כלשהי ליחס מידות אלו לגורמים שהוא חולק עליהם. השאלה היא אם יש לו זכות כלשהי, אם בחסד ואם במשפט, לדבר על דיכוי ונישול ושיעבוד.

על איזה שיעבוד ודיכוי הוא מדבר? על זה הקיים עכשיו? על מדיניות ההקלות ועל מאמצי התקרבות, הנמשכים בלי־הרף, מאמצים של ליבראליזאציה וריפוי מתח ושמירת כבוד אנוש ועם, שהודות לכך נמשכים חיי האוכלוסיה הערבית החדשה כמעט כסדרם, חדשים מספר בלבד לאחר המלחמה? האם כוונתו לדיכוי הוזה שהיה יכול להיות לכבוד לכל אומה מנצחת שבעולם? האם כוונתו למתן הרשיונות לפליטים לחזור, על אף מצב המלחמה והכרזות ההשמד שמדינות ערב מתמידות בו? או כוונתו להכרזת השלטונות הישראליים, למחרת ענין הפצצה בקולנוע "ציון", על אפשרות לאיחוד משפחות, כלומר קבלת 30 אלף תושבים ערביים נוספים? האם מדיניות זו, הנמשכת כמעט מאז היום הראשון שלאחר המלחמה, ושעיקרה יחס כבוד ותבונה ומידת זהירות הנראית לפעמים אפילו מופרות, היא השיעבוד ההופך את צלם האומה היהודית לזוועה? או שמא מתכוון אהרן מגד לעתיד לבוא? כלומר, להנחה היסודית, שאין כמעט איש בינינו פוטר עצמו ממנה, ושעל־פיה אנו מביאים בחשבון רק שיווי־זכויות מלא לאוכלוסיה הערבית, אף במחיר סכנה של ערעור המאזן הדמוגרפי? או שמא הוא מתכוון לכך שמחמת אותה סכנה דמוגרפית יש בינינו הממליצים על מתן אבטנומיה לאוכלוסיה הערבית של יהודה והשומרון? כלומר, אפילו יותר משניתן לערביי ואדי ערה והגליל, אשר למענם אין אהרן

מגד דורש משום-מה את חופש ההגדרה העצמית הלאומית, הירדנית
או המצרית ?

השאלה היא אם לאחר סיומה של מלחמה זו עלינו לדחות כל
שאלות חיים ומוות, וכל בעיות-גורל של עבר ועתיד הכרוכות בה,
מפני ההנחה ששיווי-זכויות אזרחי לערביי הגדה הוא דיכוי, רק
משום שקבענו שזכות ההגדרה המדינית המגיעה לעם השכן תחול רק
עד לירדן ולא עד סמוך לתל-אביב ? השאלה היא אם רשאי אהרן מגד
לדבר בנסיבות אלו על שינוי הדמות היהודית ? השאלה היא אם אין
בעמדתו זו משום התעלמות מכל העניינים שמחוץ לדוכן המוסרי
הרעוע שהוא הקים לו ומשום "לעזאזל עם כל זה", לגבי כל מה שאינו
הולם את קטרוגו ? מסתבר כי חוץ משכרון-מנצחים יש גם סחרחורת
מוסרית ושכרון של צדקנות. האפנה מחייבת כנראה.

ערעור על רעיון נאה

1

בפתיחתה של תערוכת-הציירים במגדל-דוד בירושלים הכריו שר החינוך והתרבות על תכנית שעלתה במחשבה להקים "קרית אמנים" בעיר העתיקה. הבשורה הזאת הובלטה בעתונות כעיקרו של טקס-הפתיחה וזכתה להדים חיוביים ביותר.

למעשה, כבר יש תקדימים לרעיון זה. קרית-אמנים קיימת, כידוע, מזה שנים בצפת. אפילו כבר נטוש שלם - כפר עין-הוד - כולו אמנות, ואין צריך לומר יפו הקדומה. לגבי זו קיימת גם חברה מיוחדת, משותפת למשרד התיירות ולעיריית תל-אביב, ומטרתה המוצהרת של חברה זו להוסיף ולפתח את חלקה הקדמון של העיר, "כמרכז לאמנות ובידור", על-ידי איכלוס השטח באמנים והקמת סטודיות, גאלריות ומועדונים אמנותיים.

קשה לומר, איפוא, כי ההכרח הוא שהעלה רעיון זה לגבי ירושלים העתיקה וכי ההספק האמנותי גולש על גדותיו עד כדי כך ש"קריות האמנים" הקיימות אינן מספיקות. היה מקום להניח כי אפילו רק מבחינה זו של היש המצוי כבר בעין, יכלה ירושלים העתיקה, שלאחר מלחמת-ששת-הימים, להיות נבדלת מערים קדמוניות אחרות על-ידי שהיא תוסיף לעמוד על תלה בלי קרית-אמנים. באה הצהרתו של שר החינוך והתרבות והפריכה סברה זו.

היקפה ופרטיה של התכנית, לגבי ירושלים, עוד לא נקבעו, אך דומני שעוד לפני התפרסם פרטי הביצוע ראוי רעיון זה לתהות עליו לא רק מצד היותו מיותר מבחינה כמותית, כנ"ל, אלא אף מעצם מהותו. דומני כי יש בו כדי לעורר תהייה והתנגדות אף מפני נימוקים שהם יסודי עניניו של משרד החינוך והתרבות עצמו, כלומר מנימוקי תרבות ומנימוקים חינוכיים ואף מתוך נימוקים שבאמנות עצמה, במידה שהאמנות היא ענין שבטעם טוב.

מובן מאליו כי כל מתן עידוד לאמנים, אם על-ידי מילגות לסוגיהן ואם על-ידי סיוע לשיכון וכדומה, הוא ענין גאה. יכול משרד החינוך והתרבות ויכולה עיריית ירושלים להתיחס באהדה, ואפילו במידה של זכות-קדימה, אם רצונם בכך, לפניותיהם של אמנים המבקשים להשתכן בירושלים העתיקה (אם יש כאלה) ולראות בכך אחד הגורמים המסייעים לאיכלוס העיר העתיקה בתושבים יהודים כמקדם. אלא שתכנית זו, ששמענו מפי שר החינוך והתרבות, עיקרה אחר. מדובר כאן לא על צד העידוד האישי לאמן ואף לא על האמנות עצמה, אלא על מסכת שלמה של יצירת הווי שמסביב לאמנות, הווי אשר לא טיבן המהותי של סימטות ירושלים העתיקה מחייב אותו, אלא טיבן הפיטוראסקי. כלומר, הדבר השטחי יותר מכל והמהותי פחות מכל הוא שעורר את הוגיו של רעיון קרית-האמנים לייחד לענין זה דווקא את סביבות הר-הבית והכותל המערבי.

אמנם כן, אפיין הציור, אולי אפילו ה"אפוזיטי", של סימטות העיר העתיקה הוא יסוד חשוב, ובכל-זאת נדמה לי כי במידה שאנו מעונינים ליצור דימוי נכון של חידוש הישוב היהודי בירושלים העתיקה עלינו להיות מעונינים שהתנחלות זו לא תודגם על-ידי "תכנית אמנותית" כגון זו. עלינו לשים אל לב שרישומה של "קרית-אמנים" כזאת עשוי להיות רב יותר מתחומיה הגשמיים, שכן יסוד הראווה ו"היצוג" שבה הוא מעצם טיבה ובכך היא עשויה לנסוך מצביונה על שטח רב ממנה עצמה ולהיות שלט בולט למדי, ואולי אף אחד הבולטים ביותר, לפי שעה, בהגשמת יישובה של ירושלים.

לא, איני רוצה לומר שקרית-אמנים היא ענין מופרך מעיקרו. אלא רצוני לומר כי העיסוק המאורגן, הממלכתי, בענין זה כיום, בסימטות אלו דווקא, בין קרעי חייהן החשופים והעשנים עדיין, הוא דבר שצרימתו אינה מוטלת בספק והיא כה בולטת וברורה עד כי סופה להכריז על עצמה גם אם לא נעיר ונעורר. יש הבדל רב בין צווי הריסה ופינוי והעברת משפחות ערביות, על-כרחן, אל שיכונים אחרים, לשם חישוף הכותל המערבי, או לשם נטיעת משתכנים יהודים שנעקרו ממקומות אלה בתש"ח, ובין צווי הריסה ופינוי לשם שיכוני סטודיו ומועדונים אמנותיים לבידור רוחני. מידת הכורח ומידת הצידוק אינן שוות בשני המקרים הללו. הן רחוקות זו מזו מרחק רב וברוח

שביניהן מוצב ראי עקום, שבו מתעוותים לפרקים גם קוויהם של עיניים שביסוד.

ייתכן שאין צורך להסביר הרבה, כי מראה גיגיות-כביסה של משפחות יהודיות בסימטות העתיקות הללו, אשר יהודיהן בעקרו מהן בשנת תש"ח, ומראה פחיה-האשפה וגרוטאות המסחר, הן סימן משכנע יותר, מצד הכורח והצדק של ההתנחלות, מאשר תמונות גואש ואקוורלים שתהיינה תלויות לאורך קירותיהן של סימטות אלו – כפי שהודגם למרבה חוסר-הטעם ביפו העתיקה, אשר כתלי-סימטות עתיקים ושחוקים מעוטרים בה כיום, לרגל שבוע האמנות, בציורי אמנים מתל-אביב. הנני סבור ש"קרית-אמנים" כזאת בסימטות ירושלים צריכה להיות מקום אחרון שאליו יש להביא תיירים מחוץ-לארץ כדי לשכנע אותם בטבעיות החיים היהודיים בעיר זו, אף כי משרד-התיירות ודאי סבור אחרת.

עלינו לדעת שגם תולדות כיבושה של העיר העתיקה הזאת, במלחמת-ששת-הימים, מחייבות אולי להימנע מתכנית זו. לא קרית אמנות ותיירות צריכה לבוא בעקבותיהם של הכובשים והנופלים, אלא חיים יהודיים כפשוטם וכיסודם, על חולין קדומים וחדשים שבהם, ועל פיח ועשן ושוק שבהם. כן, חיים אלה יש בהם מקום לכל, לשמחות ולעצב, לחגים ולתלאות, לדומן ולכסף, למצוות ולעבירות. יש בהם מקום גם לאמנות, אך לא לזו המקדימה את החיים ובאה במקומם, אלא לזו שצומחת יחד עמהם ומתוכם.

3

יש להוסיף ולהעיר כי סימנן של קרית-אמנים כאלו שבעולם – ואני מציין זאת כסימן-היכר בלבד ולא לשלילה או לגנות – הוא לאו דווקא בכך שהן קשורות קשר שבהכרה למקום שבו הן נטועות, אלא סימנן הוא בכך שהן בנות-חורין מקשרי-מקום ומצמידות אל נכסיהן-גנידי. אחד מסימניהן, ובכך כוחן וחיובן, הוא ניגוד לסביבה ולא ההתערות בה. קרית-אמנים כזאת לא תהא נאמנה לעצמה וליעודה אם יסוד החירות והכפירה בסובב לא יגבר בה על יסוד ההזדהות השרשית והבולטת. אכן, אף מבחינה זו ספק הוא אם דווקא זוהי התכנית הצריכה להיות אחת הראשונות לסמל בה את חידוש הקשר היהודי עם סימטות ירושלים העתיקה.

ראוי אולי להוסיף ולומר כי אף מבחינת סמל של תרבות אין להניח שקרית-אמנים כזאת עשויה להוסיף לירושלים העתיקה הרבה לעומת מה שכבר קשור בשמה ובמשמעותה של העיר הזאת בתחומי נכסי הרוח של היהדות, ובמה שנוסף לה משתי הדתות האחרות. המאמצים להוסיף לה כוח-משיכה תרבותי על-ידי קרית-ציירים יהיו מבחינה זו לא רק מיותרים אלא אף מגוחכים קצת.

משום כך, ומכל הטעמים האחרים, נדמה שמשרד החינוך והתרבות לא רק שאינו צריך להיות בין הוגיה ומבשריה של תכנית זו, אלא שעליו להשתדל ולמנוע את ביצועה במידה שיימצאו קופצים עליה. תכנית זו שרשיה כה קלושים ונופה כה מופרך עד כי בקלות אפשר להתנזר ממנה ולגנוז אותה. זהו רעיון שכדאי לוותר עליו.

שני פרקים

א. האורחת המזרה

1

בשבוע הבא יחול יובל-החמישים של הצהרת-באלפור. הופעתה בציבור בזמן הזה נראית כהופעתו של יצור דמיוני מכוכב אחר. משונה לראותה אחרי ששת הימים. כן, הסביבה אחרת לגמרי. העולם אינו מה שהיה. המזרח-התיכון אחר. בריטניה אינה כקדם. חבר-הלאומים נעלם. המנדאטים נמוגו ואינם. הנציבים העליונים היו כלא היו. מכל מה שקשור בה, מאותה תקופה, רק הציונות לעולם עומדת.

2

הצהרת-באלפור. הרבה נכתב על נסיבות נתינתה. בין הסיפורים שרווחו היו גם כאלה שנימתם בלשית כמעט. מלחמת-העולם הרא-שונה. שנת 1917. בריטניה דחוקה בחמרי-נפץ. כימאי צעיר ממציא תהליך-ייצור הפותר את הבעיה ומושיע. מה אתה מבקש בשכר זה, ד"ר ווייצמן? מולדת לעמי. כך ובדומה לכך. אולי נכון במאה אחוזים ואולי לא. אך בתוך כל אלה טיבה של הצהרת-באלפור לא כשכר על משהו ולא כפרי-חישובים-מדיניים, אלא כמעשה צדק ראשון של העולם כלפי האומה היהודית. שווה לכך במעלה החלטת עצרת האו"ם בשנת 1947. גם זו קבעה הרבה. שום הצהרה מדינית עולמית אחרת לא תשווה עוד לשתי אלו. ולא מפני שלא תיתכן הצהרה חשובה כמותן, אלא מפני שמעתה ולהבא אין קיומנו נחתך בהצהרות של זרים. אפשר להוסיף ולומר - אף לא בהצהרות שלנו.

3

היא היתה גדול ההישגים של הציונות כתנועה פוליטית. תקופתה, מבחינה זו, היא תקופה מיוחדת במינה. כבר לא חיבת-ציון הרומאנטי ועתה לא הציונות הפינאנסית-הבאנקטית. תקופת-ביניים קצרה. אביב ציוני. תהלוכות של "צעירי ציון" ושל צ. ס. עם דגלים רקומים מגיני-דוד, ברוסיה, באירופה המערבית, בעולם החדש של ברונוס. היא היתה השמחה הראשונה שידע העם היהודי כולו-יחד, בתורת עם, מאז צאתו בגולה. חג יהודי חילוני ראשון. חג קצר. מיד לאחר מכן התחילו בארץ-ישראל החולין הנאבקים של המשברים, הבנין, המאורעות, המלחמות. הציונות לבדה נשארה חגיגית. התחילו עצרות המגביות, הכינוסים המקומיים והעולמיים, הברכות, הפתיחות והנעימות, הסימונים לצלילי ההמנון.

4

הקשר שבין הצהרת-באלפור ובין תקומתה של מדינת ישראל הוא קשר קיים, אך לא-מוגדר. ההצהרה הזאת אינה הורתה של המדינה. אין היא אפילו אמה-זקנתה. אולי אחת הדורות הזקנות. לידי אנגלית, ואף-על-פי-כן דודה. זכרונותיה כיום כבר עמומים למדי. לא ברור לה בדיוק מה היה ענינה. היא זוכרת רק כי ממשלת הוד-מלכותה רואה בעין יפה... כן... זהו. את ההזמנה לבאנקט בלונדון היא מקבלת בארשת-חשיבות, ומשהיא מופיעה על סדר-היום בשמלת-שובל מראשית המאה, בצירוף קורטוב של ריח נפטלין, היא מעמידה פנים שהיא מתמצאת בהחלט. בשעתו לא התיחסו אליה בכבוד רב מדי, לא בפוריין-אופיס, לא במשרד-המושבות, ועל אחת כמה וכמה בחוגי האצולה הבריטית. היא היתה קרובה עניה, מעיקה, שטרדותיה רבות מחשיבותה. היו מסמכים חשובים ממנה. עכשיו היא זוקפת את הלורנטה ומסתכלת כה וכה ומסתבר לה, אגב נצנוץ של שמחה-לאיד, כי רבים מאותם מסמכי-מדיניות נכבדים אין להם זכר. איפה חוזה-ורסאי? איפה לוקארנו? "אינני רואה אותם" היא אומרת. גם הקהל ברובו זר כמעט, אך היא נהנית מכל הענין וכשאדם לא-מוכר בשם בראון בא כנגדה ומטלטל ידיו ומסביר לה בזעף,

שאינן טעם להסתובב כאן, היא שואלת בקפדנות מי האיש העצבני הזה, ואומרת כי אם לא יפסיק מיד היא תלך ותספר ללוידי-ג'ורג'.

5

אחר-כך נשמעים נאומים ואחר-כך מודיעים שעכשיו ינאם שגריר מדינת ישראל. רגע נדמה לה שהיא לא שמעה כהלכה, שכן עד כמה שידוע לה מדובר על בית לאומי בארץ-ישראל ומה פתאום מדינה? ודאי פליטת-פה של היו"ר. מכשיר-השמיעה שלה בסדר. אלא שלאחר מכן השגריר אומר שצבא ישראל יוסיף לעמוד על הסוגף. אותה שעה היא מחליטה שמחר יש לבדוק בכל-זאת את המכשיר.

אחר-כך היא חוזרת אל הארכיון. כבר כמעט חצות. שם היא פוגשת את הספר-הלבן. אינו ישן עדיין.

- את בכל-זאת עוד יוצאת לפעמים, הוא אומר. אותי לא מזמינים לשום מקום. אינני מבין מדוע.

- כנראה בגלל תמורות במדיניות, היא משיבה.

- ייתכן, הוא עונה. ועליך אין התמורות המדיניות חלות כלל?

- אני, אומרת היא, לא רק תעודה מדינית.

- את משהו יותר מזה?

- כן, היא אומרת. עכשיו כבר מותר לגלות.

6

למעשה זו אולי הופעתה הפומבית האחרונה. בפעם הבאה יזכרוה במלאות לה מאה שנה והטקס יהיה צנוע הרבה יותר. אך לגבי תעודה-שבארכיון גם זה הרבה מאוד. ניסוחיה - משמעותם ניטלה. תכנה המהותי אינו חשוב כיום. ערכה העיקרי נשתמר משום שלא היא היתה העיקר.

1

בדברי תשובה שלו על השגותי בענין מאמרו "על קיומיות יהודית", טוען אהרן מגד כי סילפתי כוונותיו ולא ירדתי לסוף דעתו. הנני מנסה, איפוא, לרדת עמו שוב. לא השגתי על עמדתו בענין שלמות הארץ. עמדתו החיובית בענין זה ידועה לי. ולשווא הוא חוזר ומזכיר זאת על-ידי מובאות. דברים שכתב מגד על כך, לא רק פעם אחת, הם מן היפים והעזים בנושא זה. לא על דברים אלה ערערתי, אלא על מה שטען בנוסף לכך ובסמוך לכך, בנוסח של תוכחה ההולכת ומרחיבה מעגליה עד שהיא נעשית כוללת הכל ורואה, אפילו בחוגים שדעתו עד כה היתה כדעתם, שינוי טעם והתלקחות יצרים והתעלמות מעקרונות-יסוד.

2

במאמרו "על קיומיות יהודית" קובע מגד כי "הדימוי החדש של עצמנו - זה של עם עזוז, גבור-מלחמה, עף בכתף אויביו, רועץ צריו במהירות סקיתית" עשה כנפים בעולם וכי "רבים מאתנו רוכבים על כנף-דימוי זה כעל אברי הנשר, עד לבוא חמת, עד לנהר פרת". ובשכרון-הנצחון הם "בזים לרכרוכיות היהודית הישנה, על כל תסביכיה המוסריים".

בקשר לכך הוא טוען כנגדי בצדק, כי באמרו שדימוי חדש זה "משחרר מן הצורך הלא נעים לרחם, לחמול, לעזור", לא נתכוון לומר כי דימוי זה גרם לכך שאנו משתחררים מחובות מוסר כלפי הערבים, כפי שהצגתי דבריו בציטוט-מסולף, אלא כוונתו היתה לומר כי דמותנו החדשה, דמות כובשים בסערה, כסקיתים, משחררת אוהבים ושונאים שלנו בעולם מן הצורך "לרחם, לחמול ולעזור - ל'נו". הנני מקבל הערה זו ומחזיר את השורה אל ההקשר הנכון. רצוני רק להזכיר למגד כי כל מאמרו כולו, עיקר תכנו הוא בכך שדימוי יהודי חדש זה גורר התפרקות מחובות-מוסר כלפי הצד

השני, כלפי "הערבים כבני-אדם, הערבים כבני עם", ומשום כך גם לאחר שתיקנתי מה שסילפתי בפירושי לשורה זו, נשאר תיקון זה ענין שאינו משנה ולא כלום לגבי המאמר כולו וההבדל התהומי שמגד רואה בכך הוא מועט מכפי שנדמה לו.

אגב, כל אותו תיאור שמגד מתאר את דמותנו, כפי שנצטיירה בעיני העולם מיד לאחר ששת הימים, הוא תיאור מופרך. דמותנו נצטיירה, לעת הנצחון, לא כצורתו של אותו שוט-סקיטים שוטף של מגד, ולא כצורת "גיבור מיתולוגי מבני הנפילים", אלא כדמותו של עם נצור ובודד שחולל את נצחוננו בכוחו של ארגון למופת ובכוחם של תכליתיות אפורה ונחושה, ושל אומץ-לב אזרחי וצבאי. כל מי שזוכר את תגובות העתונות העולמית באותם ימים יודע זאת. התיאור שמגד מעמיד אותו כנקודת-מוצא למאמרו הוא פרי דמיונו בלבד.

3

אלא שלא קלסתר-פנינו בעיני העולם ולא מראה רוכבי-אברי-הנשר עד נהר פרת, הם עיקר מאמרו של מגד. עיקרו בא משעה שהוא מרחיב את הדין כלפי פנים ועובר מן הפרת אל הכלל. לגבי אותם חוזים על "אימפריה עברית" הוא מודה ואומר כי "אלה המעטים. אך תסביך הגדלות מידבק-והרבים, רבים מאוד, מתנבאים בלשון אחרת מתמול שלשום. לא עוד אותם היסוסים, חיפושים, שאלות באשר לגורלו של הצד השני, ערבים כבני-אדם, ערבים כבני עם-אלא אימרה בוטחת, פסקנית שיש בה גם משום לעזאזל עם כל זה, לא מעניין אותנו".

לגבי תוכחה כוללת זו על אלה שטעמם אינו כתמול שלשום טוען מגד כי אין הוא מתכוון, חלילה, לאנשים כמוני וכמהוהו אלא אל הלכירוח ששינו איננו שותפים להם. "אני עליהם דיברתי", הוא מדגיש במרירות ובפיוזור-אותיות, אך עד שהוא מדבר "עליהם", ולא עלינו, הנני מוצא אותו טוען להלן כי גם אני הקטן, בעל-דברו במקרה זה, איני גורס שום היסוסים וכי במקום להשיב על שאלות אני פשוט דוחה אותן בכעס, בעוד שהוא, מגד, גורס כי "כפיה אינה פתרון לאורך ימים וכי מתן זכויות לערבים הוא עיקרון שאין לעבור עליו", וכדי להדגים עד כמה עקרונות אלה מנופצים עם

התנפץ הדימוי היהודי האמיתי, הוא מגלה כי בשעה שביקש להוסיף פיסקה "ברוח דברים אלה" לכרוז של התנועה למען ארץ-ישראל השלמה, נדחתה הצעתו ומשום כך לא חתם ועד היום הוא "רואה בצער את העובדה שכרוז, המתחבר על-ידי 'אנשי רוח' דווקא, מתעלם לגמרי (הפיזור שלי, נ.א.) מבעיה הקשורה לענין שלמות הארץ כשני צדיו של מטבע אחד".

4

אין בדעתי כאן להתדיין על אותו כרוז, לא הוא קובע דברים. אך כדי לתפוס מהות צערו של מגד ראוי לציין כי באותו כרוז מצויה שחור על גבי לבן פסקה האומרת בפירוש כי "בתוך גבולות אלה (של ארץ-ישראל השלמה) יהיו החופש והשוויון שהונחו ביסודה של מדינת ישראל, נחלת כל התושבים בלי הבדל". ייתכן שאפשר לומר זאת גם בניסוחים אחרים, אך במה ששייך ל"רוח הדברים" אין סעיף זה בכרוז רחוק מן הדברים שנאמרו בענין זה במגילת העצמאות, אשר מגד לא עירער עליה כל השנים, ובה נאמר כי מדינת ישראל "תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת וגזע ומין", או כפי שנאמר שם בסעיף אחר, ש"אנו קוראים - גם בתוך התקפת הדמים הנערכת עלינו זה חדשים - לבני העם הערבי, תושבי מדינת ישראל, לשמור על השלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושלמה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה הזמניים והקבועים".

אהרן מגד יודע כמוני כי עיקרון זה של שוויון-זכויות ושל ייצוג אינו עיקרון מושלך ככלי אין חפץ בו, אלא הוא יסוד מוסד לכל הדיון הציבורי המתנהל בענינים אלה, עד כדי כך שאפילו ענין דחיפותה של בעית העליה הוא פועל-יוצא מן העמידה על העיקרון הזה, והוא יודע כי אפילו אלה שהחשש מפני הפרת המאזן הדמוגרפי במוסדות-הייצוג ובאוכלוסיה הוא נימוק מכריע לגביהם, מדברים לא על פתרון שהוא פחות משוויון-זכויות, אלא על פתרון שהוא יותר מזה, כלומר על אפשרות של מתן אבטונומיה או של פדראציה. אפילו טענותיו של מגד כלפי "חולמי האימפריה" הן מופרכות מבחינה זו, שכן הללו, במידה שהם כופרים בשוויון-הזכויות, הרי הם כופרים בכך לגבי התפוצות היהודיות ולא לגבי התושבים, בני הארץ והאיזור.

אהרן מגד הוא, כאמור, בעד שלמות הארץ והוא מוסיף וטוען כי אין הוא חולק לא על דרכי המימשל והצבא כיום בשטחים הכבושים ולא על שאר גורמים. וכשאני שואל אותו אל מה כוונתו בדברו על "נישול ועקירה ושיעבוד", שמא כוונתו רק לעתיד לבוא? הוא עונה הן. כל מה שאמר מכוון רק לעתיד, והנני מקבל גם זאת, אף כי תוהה אני מה עדיף: להתריע על מקרי שיעבוד ונישול במידה שהם קיימים, בלי לשאת משא על ניפוץ הדימוי היהודי מימות אברהם אבינו עד היום, או לגולל יריעת-זעף היסטורית בדבר עיוות צלמו של העם היהודי תוך כדי הסבר שבינתיים הכל כשורה ואין טענות. אך נחזור לעתיד. מה עמדתו המיוחדת בענין זה? במה הוא חולק, לגבי העתיד, על האחרים עד כדי הזדעזעות אף לנוכח השקפותיהם של אלה שדעתו היתה כדעתם עד כה? עמדתו המיוחדת והנבדלת היא בכך שהוא דורש "לראות את כוח הכפיה, כוח האלימות כהכרח של ימי חירום - לראות את העם השני היושב בארץ כשווה שיש לדון עמו כעם שווה, בלשון דו-שיח בין שני עמים שגורלם הועיד להם לשבת בארץ אחת שלמה". ובכך, מה פירוש הדבר בדיוק? לא עמידה על עקרון שוויוזכויות וייצוג מתאים? או שמא הוא מתכוון למדינה דו-לאומית? לא, זאת אין הוא אומר. "ייתכן - אומר הוא - שפירוש הדבר אבטונומיה, או פדראציה בין שני עמים החיים במדינה אחת". יתר-על-כן: "אני מודה - הוא מוסיף לשם שכנוע - שאילו עמדתי בחקירה בענין זה לא היו לי תשובות לכל השאלות". וכאן, על אף ההבדל העקרוני שבינו ובין השאר, הוא מוצא צד שווה ביניהם ובינו בכך שגם "לכל בעלי הפתרונות האחרים אין תשובות לכל השאלות". כל זה, כמובן, לעתיד לבוא ובכל אלה אין הוא שונה באמת מן האחרים, אלא שבינתיים הוא טוען כי הדימוי היהודי הנכון כבר התנפץ והדימוי החדש הוא צלם-חרדות ולכן הוא מעורר לאורך כל המאמר תוכחת-מוסר על סביבותיו וכששואלים אותו למי הוא מתכוון, הוא שולח את השואל מאדרסה לאדרסה עד שבסופו של דבר נשאר מכל זה רק עב-ענן, אשר המחבר מתלבט בתוכו התלבטות עקרונית מוכיחה, הנהפכת, לוא גם על-כרחו, לענין של ראוה המסיחה את הדעת מטיבן האמיתי של השאלות שעל סדר-היום.

אחרי הדומיה

1

אותן שעות של הענקת הציונים-לשבח, לחיילים החיים, ולהורים או לאלמנות של אלה שנפלו - מהותן של שעות אלו נבראה מן הדם, מן האש והעשן, מן הצעקה. עכשיו היא מהות דוממת ושקופה. למקרא תיאוריהם של טקסים אלה בעתונים אתה חש כי אין פרטיים יותר מהם, אין שייכים יותר מהם אל שרשים עמוקים וחבויים של היחיד, ועם זאת אין כוללים ונרחבים יותר מהם, ריקים מכל ומלאים את העיקר בלבד. בזכרוןך עולים תיאורי המעשים. לעשרות. לא את כולם אתה זוכר לפרטיהם, מהם נתערבו יחד, מהם נקטעו ונטרפו זה בזה, ובתוך כך אתה קורא בעתון כיצד עולה ובאה האלמנה הצעירה, האחת, השניה, וביניהן אלו שהן, כנאמר בלשונו הפשוטה והישרנית של העתון, "בחדשי ההריון האחרונים", ואשה מוליכה בידה את בנה היתום, והנער הקטן מקבל מידי הרמטכ"ל את תעודת-הכבוד לאביו המת, ואותה שעה אתה יודע כי אין מידה לדברים שהצטברו כאן יחד בתוך רגע-הדממה שמסביב וכל זה תלוי בשערה, ועשוי להישבר כהרף-עין מרוב מעמס ומתח ועצבות. אינו נשבר. נשאר קיים. ורק הרגעים רצים רצים, בתוך הזמן העומד, בעוד האשה עם הנער הקטן חוזרים אל מקומם.

ואז אתה שב וקורא את דבריו העצורים והנכוחים של הרמטכ"ל, שאמר בפתיחת הטקס, כי ציון-לשבח ניתן לאלה "שהצטיינו בקרבות האש - חיילים ומפקדים אשר חתרו לביצוע מעל ומעבר לחובתם, לאלה שגילו יזמה ונטלו לעצמם את הזכות להתנדב בעת הקרב תחת אש וללא פקודה, כדי להשיג את המשימה, לאלה שנגעו מאש אויב או שאמצעי-לחימתם ניוקו במידה כה חמורה שהיתה להם הצדקה מלאה להפסיק את לחימתם, אך על אף וחרף כל הקשיים השיגו את משימתם".

ואתה נזכר במעשה זה או אחר שעליו ניתן הציון-לשבת, והנך יודע כי מה שמוגדר בתעודת הצל"ש כ"דביקות במשימה" הוא הדבר שקראו לו פעם "קידוש השם". כן, זה היה המונח הטכני הקודם. אין הבדל בין שני אלה. העם הזה יש לו בענינים אלה מסורת מסויימת. וגם זו אולי הסיבה לכך שבפני הוועדה הממיינת הובאו מקרים כה רבים של דביקות ושל אומץ ושל חירוף-נפש, עד כי היה צורך להעלות את "הרמה הקובעת". אין זו הסיבה היחידה, אך זו אחת הסיבות. סיבה שנייה, בתוך השאר, היא המולדת החיה שעליה נערכה המלחמה. כן, המדינה הזאת, המוכיחה שוב איזה מבצר-חיים איתן ואחרון היא לעם היהודי ומה גורא המחיר שהיא גובה בעד זה ומה המהפכה שנתחוללה עם הכרותה, ועם מלחמתה, ועם נצחונה הראשון בתש"ח, בדברי ימי העם העתיק הזה.

2

מדינה זו, אשר הבקיעה את המצור במלחמת-ששת-הימים שלה, רגל אויב לא דרכה עכשיו על אדמתה שבגבולותיה הקודמים. רק מטוסיו חגו פעמיים שלוש בשמיה הקודמים. רק פגזיו שולחו בה ורק בירושלים היו פגזים אלה לאש סמיכה ומהרסת. עכשיו שדות-הקרב שוקטים. חדלו גם השיירות הארוכות של השלל שנעו מסיני, ומן השומרון ויהודה ומן הגולן. ברצועת עזה ממלא החול הדק את תעלות המערך המצרי האדיר, מכסה את עקבות האש והברזל. הדיונות המלבינות שוקטות כקדם. פה ושם רק טאנקים שמוטי צריחים, רסוקים, חרוכים, הפוכים. מרחוק מתנשא בנין ריק. כנראה מחסן. מאחורי קיר שלו עמדו הצנחנים באש-תופת של המערך המצרי ואליהם הבקיעו טאנקים שלנו, בכוח שיפות-דלק אחרונות, דרך הלהבות והמבול המפורזל, כדי לחלצם. דרומה מזה דוממים מוצבי הג'יראדי. אותה שורת גבעות סומרת בונקרים וצריחי-ירי, מערך שני כביר-כוח, אשר כוחותינו פרצו בו פעם ופעמיים וכל פעם שב הכוח המצרי ונסגר כשהיה, ובפעם האחרונה נשתהו החיילים היהודים וכבשו את הגבעות המבוצרות הללו, הממולאות בטון ופלדה, בקרב פנים אל פנים. בחדר-המלחמה של האלוף טל נשאר מכל זה חצים אדומים על פני מפה מכוסה צלולויד. יום אחד שמענו את הסברו השקט העניני. הקרבות העזים,

העקובים מדם, שהתחוללו כאן, נשקפו עכשיו שנית מכמה תעודות של ציון-לשבה.

לא ראיתי את הריסותיהם של מוצבי-הגולן הגוראים, אך בשדות-הקרב של סביבות ג'נין, בצומת קאבאטיה, נערכה לא מכבר תערוכה חקלאית לתושבי הכפרים הערביים. מאות כפריים הסתובבו בתוך יריד צבעוני של מכוונת חקלאיות, חמרי זיבול והדברה, דגמי זרעים ושתילים. טראקטור חדש הדגים לפנייהם את דרכו בחריש, ומן הצד, בעוד נער יהודי חורש את התלם, דמם תל-הזכרון של החטיבה אשר שפכה פה את דמה. גל-האבנים ועל גביו טאנק חרוך, עקום תותח וצריח.

אומרים כי אחד מגורמי נצחוננו במלחמה זו היה גורם ה"אין ברירה". נכון, זו היתה מלחמה של אין ברירה. אך מתוך תעודות הצל"ש נשקפת עוד אמת אחת. והאמת הזאת אומרת, כי תמיד, גם בתוך מלחמה זו, כמו בכל מלחמה, היתה ברירה, היו אלף אלפי רגעים של ברירה, למלא חובה עד תום, או לא למלא אותה. גם לאלה שצויינו לשבה וגם לאלה אשר מילאו "רק את חובתם בלבד", אשר מסרו את נפשם בלבד, וגם האלמונים אשר עלילות-גבורה שלהם לא נראו ולא נזכרו, לכל אלה, במקרים אין ספור, היתה ברירה. אלא שתעודות הצל"ש הן המזכירות לנו כי מותר האדם מן המכונה הוא בכך שהוא נותן הכל גם אם יש ברירה. ישות זו של ברירה שנדחתה היא אולי סוד הנצחון.

3

דומה כי אין להפר רגעי-דומיה של אותם טקסים, בדיבורים על ענינים צדדיים, כביכול. אך לא תהא זו אולי סטייה רבה מן הנושא אם נזכור כי בזמן האחרון שמע הציבור מפי כמה וכמה אישים, אנשי חינוך ומדע והוראה, כי הנה הם מודים ומתוודים שדעתם על הנוער שונתה אחרי מלחמת-שת-הימים וכי אם דיברו בו סרה הרי הם חוזרים בהם מדבריהם. הנוער הוכיח את עצמו ומי פילל שכוחות כאלה ספונים בו.

אין ספק שדברים אלה כנים הם ואולי אפילו יש להם מקום. אך כיוון שהם נעשו רווחים כל-כך בעת האחרונה כדאי אולי להעיר שקרבן-עולה זה של נערי ישראל ראוי שלא ישמש עדות

להוכחת צדקתן או טעותן של דעות מסויימות ולוא גם דעות של מומחים-לדבר. סבור אני כי עיונים כמו אלה נמצאים ברובד אחר לגמרי, אינם שייכים כלל לתחום שבו "הוכיחו" החיילים בני הדור הצעיר מה שהוכיחו. סבורני כי כל דעות שהובעו, כבודן במקומן מונח, כאו כן עתה. ולא מפני שהן צודקות, או מוטעות, אלא מפני שהמלחמה לא באה כלל להיות צד בוויכוח זה והדעות המוסמכות אינן נוגעות עכשיו במציאות החיה יותר משהן נגעו בה קודם. אנשי החינוך שלנו רשאים גם אחרי מלחמה זו להמשיך לחתוך כקדם גורלו של נער צעיר על-ידי סקר מפיל-אימה שבו מוצגות לפניו שאלות דקדוק, או תנ"ך, או היסטוריה, ולכל שאלה כמה תשובות אשר רק אחת מהן נכונה ועל התלמיד לסמן אותה. זה הכל אפשר להמשיך בכך ואין ספק שזה ימשך. כל מי שלא ידע קודם שאין זו אלא פיקציה, כל מי שלא הבין קודם ששרירות המבחנים הללו, בתנאי-קיומנו כיום, בארץ הזאת, בעם המתהווה והנאבק כאן, היא שרירות שממדיה שווים רק לממדי האחריות שהיא נוטלת על עצמה, מי שלא הבין זאת קודם, למה יבין זאת עכשיו? המלחמה תחומיה אחרים לגמרי. שם עומד התלמיד בפני שאלה שבסופה עליו לבחור מכל התשובות האפשריות את התשובה המריצה אותו להציל את חברו מתוך האש, ולשוב חרוך, או להיספות במקומו. ואילו הסקר חותך גורל רק בימי שלום... אך דווקא משום כך, וגם מנימוקים אחרים, שעה שאני שומע את המחנכים האומרים כי דעתם על הנוער לאחר המלחמה שונה משהיתה, אני מהרהר כי לא דעתם על הנוער הם צריכים לשנות אלא דעתם על ערכה ומשמעותה החיה של עבודתם ושיטותיהם. אך ספק אם הם יעשו זאת.

4

באותם רגעי מתח ודומיה של טקסי הצל"ש עלה עוד משהו מוחשי ועז. עלתה העובדה האומרת שלגבי תכונות-יסוד אנושיות, שעליהן התבררה המתהווה כאן עומדת, אין עלית ואין אזורי-פיתוח. העם הזה, אשר על חלק ניכר ממנו דובר בסימפוזיונים חינוכיים מתוך דאגה עמוקה, צופן בחובו מיטב יסודות של אומץ ושל הקרבה ושל אחווה אנושית אשר ספק הוא אם אפילו עליית אקדמאים מתנדבים מארצות-רווחה תעלה את רמתו מבחינה זו. לא לשם

תיקונו של העם הזה אנו צריכים את העליה מארצות-הרווחה, אלא לשם חיסונו, בכוח ובכמות. ישנן איכויות שונות, אך ההבדל שביניהן הוא הבדל של מהות ולא של מעלה. יש דברים שהבאים יצטרכו אולי ללמוד מקודמיהם. מאלה שבאו אפילו מארצות-המצוקה. מאלה אשר גם כוחות רוח והשכלה שבהם, במובן האקדמאי, עוד עתידים להפתיע. גם כאן הוויכוח אינו ברובד שבו מתרחשים הדברים הקובעים.

5

ומלים אחדות על הקשר שבין העם ובין צבאו בימים האלה של חלוקת האותות. יש במדינה זו חיץ איתן ונכון בין הצבא ובין תהליכי החיים האזרחיים, המדיניים, אשר מחוץ לתחומו. צה"ל אינו מתערב בהוויה האזרחית של המדינה, כדרך שמתערבים בה קציני המפקדות בארצות הסמוכות. אך אין מעורה יותר מצה"ל בתוך העם וחיייו. דבר זה ניכר גם בטיב הסגל הפיקודי העליון. הוא אולי הגוף החברתי היחיד אצלנו אשר המסירות המקצועית, רמת השכלול שבידע, הספציאליזציה התכליתית המושלמת, הגיעה בו למדרגה כה גבוהה, ועם זאת לא הפכה את אנשיו ל"רק בעלי-מקצוע", לא נסכה בהם אותה מידה של דפורמאציה מקצועית שאנו מוצאים בתחומים מקצועניים למחצה ולשליש. מבחינה זו הכל יודעים כי הכוח הזה שהנחיל לנו את הנצחון במלחמה ראוי להיות מופת לציבור גם בימי שלום. במלחמה זו, אמר הרמטכ"ל, לא היתה אפילו יחידה צבאית אחת שלא מילאה משימתה ופעמים רבות מילאה אף יותר מזה. הסגל הפיקודי שלנו, שצמח מתוך הארץ הזאת, מתוך מאבקה ובנינה, גם הוא מילא משימתו במלואה. העם סומכים עליו ומאמינים בו.

שני פרקים

א. טעותו של נימוק-יסוד

1

בין הנימוקים הקמים נגד עקרון-העמידה על שלמות הארץ, יש אחד שהגיונו אינו ניתן לערעור. נימוק זה אומר שיחסנו לענין גבולות הארץ צריך להיקבע על-פי הכרח אחד שאינו מוטל בספק, והוא – שמדינת ישראל צריכה לשמור על אפיה כמדינה יהודית. האוכלוסיה הערבית שבגבולות החדשים עשויה לשנות במשך הזמן את מאזן הרוב והמיעוט ולבטל את צביונה היהודי של המדינה, וזאת עלינו להביא בחשבון לקביעת עמדתנו לגבי הצעות פתרון שלנו ושל אחרים. עד כאן הדברים ברורים. ואף-על-פי-כן דומה כי הדוגלים בנימוק זה, המתקבל על דעת רבים, אינם תופסים במפורש את משמעות ההנחה שעליה הוא מיוסד. נימוק זה, המכוון, לכאורה, לשמור על יסודה של מציאותנו כאן, נמצא חותר – למעשה – תחת עיקר העיקרים.

ברור שבאין עליה מן התפוצות עשויה תוספת האוכלוסיה הערבית בגבולות החדשים לשבש את צביונה של ישראל כמדינה יהודית, אך עד שאנו עושים הנחה זו יסוד למסקנה גורלית של ויתור-מרצון על לב מהותה של ארץ-ישראל ההיסטורית עלינו להבין יפה מה פירושה של הנחת-יסוד כזאת. פירושה הוא שאנו מניחים מראש שענין העליה ועקרון קיבוץ-גלויות יורדים מסדר-יומנו הלאומי ומשום כך לא נוכל לקיים בידינו את הזהות בין מדינת ישראל ובין הארץ בגבולותיה הטבעיים. השאלה הנשאלת מאליה מכאן-ואילך אינה אלא אחת: מדינה זו, שאנו מוציאים אל מחוץ לתחומה את עיקרה של ארץ-ישראל, מדינה זו שקיבוץ-גלויות אינו בא בחשבון שלה, מדינה זו באיו מידה ובאיוה מובן אנו מבטיחים

בכך את אפיה היהודי ? באיזו מידה ובאיזה מובן היא עתידה להיות אותה מדינה יהודית אשר אליה נתכוון השם הזה ?
שאלה זו אנו חייבים לשאול מפני שהעליה מן התפוצות אינה רק אמצעי לשמירת הרוב היהודי במדינתנו. אין העליה רק גורם דמוגרפי-כמותי, שבהיעדרו אנו נוטלים אמצעי אחר - כגון צמצום טריטוריאלי - לשמירתו של אותו רוב. עליה וקיבוץ-גלויות הם מיסודי היעוד הלאומי היהודי ומעיקרי תכליתה וצידוקה של תנועת-התחיה היהודית, על כל נפתוליה והישגיה ומלחמותיה. ייתכן כי עת להחליט שאפסו סיכויים לקיומו של עיקרון זה והגיעה השעה למחוק אותו מספר קורותינו ועתידותיהן. איני יודע אם בעלי הנימוק של "שמירת האופי היהודי" יאמרו כי אמנם כך הדבר, אך עמדתם מבוססת למעשה על הנחה יסודית זו. לשם שמירת אפיה היהודי של המדינה הם נוקטים למעשה עמדה המוותרת מראש על שני סימני-ההיכר היסודיים של אופי יהודי זה, על עקרון קיבוץ-גלויות ועל זהותה של מדינת ישראל עם ארץ-ישראל ההיסטורית.

2

שמירת הרוב המיספרי של הישוב היהודי במדינה נעשית איפוא על-ידי כך כתכלית זהה עם שמירת אפיה היהודי של ישראל, ומאחר שאנו מניחים כי רוב זה לא יישמר, אלא אם נוותר מרצון (ובדיון זה אנו מדברים על רצוננו אנו ולא על גורמי חוץ) על שלמות הארץ, הרי על-כרחנו עלינו להודות כי התכלית מצדיקה אף אמצעי כזה. הכל הובא, איפוא, בחשבון. הכל, פרט לספק אחד, העומד בעינו ועשוי לערער את הדברים מיסודם: איזה כוח יעמוד לו לאותו רוב יהודי במדינה לשמרו מפני אותה סכנת התמעטות שכבר התחילה מאיימת עליו אף בגבולות הקודמים שלפני ששת הימים, אותה סכנה שכבר התחילה מהבהבת באופק אף לפני ימי יוני, מחמת חוסר עליה מן הגולה, ושכבר שימשה, כידוע, גם נושא לאותות-אזעקה מוחשיים ופומביים ?

מדוע לא תהא סכנה זו, אף בגבולות הקודמים של המדינה, רבה ומוחשית, בהגיע שעתה, עוד יותר משהיא כיום בגבולות החדשים ? מדוע לא יהיו סיכויי העליה מן התפוצות, אף במידה הזעומה שבה נהיה מוכרחים להיעזר בהם, פחותים עוד יותר משהם

בזמן הזה, זמן שהוא על אף הכל שעתם הגדולה והפתוחה של סיכויים אלה, שעה שלא היתה כמוה מבחינה זו מאז הכרות המדינה, שעה שאולי לא תחזור לעולם ?

אם לא עכשיו נקום להיאבק על סיכויים אלה של עליה, שעה שהארץ כולה פתוחה ומחכה לעם, שעה שמלחמה זו ונצחון זה עודם שומרים על שארית המתח וההתעוררות שקמו באומה, אם לא עכשיו נקום להיאבק על סיכויים אלה, אימתי נעשה זאת ? לאחר עשר-עשרים שנים של התמעטות, של המשך עמעום הזיקה והתרופפות הקשרים בין המדינה והתפוצות ? בשם מה נקום אז להעיר ולעורר את העם היהודי ? בשם מדינת ישראל שאנו עמלים עכשיו להוכיח ולהסביר שאין היא יכולה ואין היא צריכה להיות בית-קיבול לשלמותם הרוחנית והחמרית של חיי האומה ? בשם עקרון קיבוץ-גלויות שאנו מוותרים עליו עכשיו מראש בלי לעשות כל מה שאפשר כדי להוציאו מן השיגרה והגיוון שהוא שקע בהם ? בשם חזון קשרי הנהרות בין האומה ובין ערש הוויתה ההיסטורית שאנו טורחים להפריכם ולהכחישם ?

כן, הוויתור על המאבק לעליה הוא מבחינה זו מסוכן אף יותר מן הוויתור על "השטחים המוחזקים" שאינו אלא מסקנה. סיכויי הצלחתה של ההיאבקות למען העליה, על אף הכל, ודאיים יותר והגיוניים יותר, ביחוד בשעה זו, מן הסיכוי לשמור על אפיה היהודי של המדינה באמצעות ויתור על יסודי הדברים שמהם אופי זה צומח ושמכוחם הוא עתיד להתקיים.

ב. טשטוש במסווה של ריאליזם

1

הדברים המוטלים כיום על הכף - מה עיקרם ? עיקרם בכך שהם ומאבקנו עשויים לקבוע אם שעה זו, שבה אנו עומדים, עתידה להישאר נטועה בתולדות האומה ולהיות פתח לצמיחה והתעצמות בגוף וברוח, או שהיא תוחמץ ותבוזבוז ותהא ראשית הצטמקות רוחנית וגופנית שאחריתה מי ישורנה ? הצרה היא שדווקא בשעה זו, שהרצון הברור וההכרה הבהירה

והעקרונות החד-משמעיים דרושים בה יותר מבכל עת אחרת, דווקא בשעה זו אנו רואים כיצד כוחות הרצון וההכרה תועים ותוהים באין תכלית ברורה והערפל הולך ומשטשטש קווייהם של עיקרים שאין לנו קיום בלעדיהם. אפילו דברים-שביסוד, כגון זכותנו ההיסטורית, המוחשית והחיה והטבולה בדמים, על הארץ הזאת, וזכות היאחזותנו בה, נעשים חומר לערעורים של תרגילי פלפול, עד שפעמים, למשמע הדברים, נדמה לך שמדינות-ערב מקדימות להכיר בקיומה של ישראל עוד לפני שאנו עצמנו מאשרים את זכותה להתקיים. זאת, כמובן, בעיקר ברובד העיוני, אלא שלא רק רובד זה שרוי בערפל ובשטטוש קווים. שטטוש זה ניכר גם ברובד הרשמי הקובע. וכאן הוא לובש צורות שעיקרן עקיפין ועירפולי ניסוח וגטיה לסגנון ולמנטאליות של חצאי-דברים ושל פנים-לכאן-ולכאן ושל הימנעות מהעמדת ענינים על עיקרם ועל חודם, ולא זו בלבד, אלא שרבה ההשתדלות להנחיל דרך זו גם לציבור בכללו ולהסביר שכך מוטב וכך ראוי ואין הכרח לומר מה אנו רוצים ובמה אנו דבקים ואל מה אנו מתכוונים.

צידוקה הרשמי של דרך זו הוא בכך שבזאת אנו מסייעים למדיניות-החוץ העומדת בהיאבקות קשה ומוטב לא להכביד עליה. דומה כי מעולם לא ידעו תולדותינו בארץ זו התחשבות כה רבה ומקיפה במדיניות החיצונית ובאסטרטגיה שלה. אפילו ייצרי-יסוד של התישבות והיאחזות, שהיו מאז ומתמיד סס-חיים וסס-בטחון לישוב ולמדינה, נכבלים מכוחם של חיישבים אלה ויש מהם מקבלים כבלים אלה בהבנה שהיא אולי הדבר המובן פחות מכל. מצד זה תירשם על לוח הימים הללו מועצת הקיבוץ המאוחד שהיתה קול-מחאה ראשון ותקיף של גוף מאורגן ושרשי, נגד השתבשות העקרונות ואמות-המידה שאחזה בנו. מועצה זו, שמחאתה נסבה בעיקר על ענין היאחזות והתנחלות, היתה כהתעוררות רבדים עמוקים של הכרה ורצון ברור נגד הלכיה-רוח והלכיה-מעשה העלולים להחמיץ שעת-כושר היסטורית שלא תחזור. דבריו של יצחק טבנקין על כך ש"בחמישה חדשים בוזבו הרבה ממה שהושג בששה ימים" נכונים לא רק לגבי ההתישבות. הם נכונים גם לגבי עמעום ההכרה, בזבוז כוחות הרצון והדריכות ועירפול העקרונות והתודעה הלאומית.

איש לא יאמר כי התחשבות בגורמי-חוץ היא ענין מופרך ומיותר. בן-אהרון, שדיבר על כך באותה מועצה של הקיבוץ המאוחד, התפרץ אל דלתים פתוחות לרווחה, שעה שטען והסביר לשוגים ב"הזיות" כי "לא אנחנו כיום הקובעים היחידים לגבי גבולותינו" וכי "שום גבול שאנו מקיימים ונקיים לא יפול בקדושתו מכל גבול אחר והוא תוצאה של כוח, לא רק צבאי, אלא כולל מאוד". נכון, כל גבול יהיה תוצאה של מאבק-כוחות ושל צירוף-כוחות, אך התנאי הראשון להפנייתה של תוצאה זו לכיוון של שלמות ושל התעצמות, ולא לכיוון של ויתור ושל הידרדרות, הוא גיבוש הכרתו ורצונו של העם היהודי והכרתה ורצונה של מדינת ישראל לגבי משמעותה של תקופה זו והמתחייב ממנה. שעה שבן-אהרון דוחה בזעף סיסמאות כגון "כל מקום שרגלו של חייל יהודי דרכה בו לא נזוז ממנו", אין הוא מתווכח אלא עם תמונה מסולפת שהוא עצמו מצייר, שכן השאלה אינה שאלת "לא נוותר על שעל אדמה" ולא בכך מתמצה התוכן הנכון של עמידת העם היהודי על שלמותה של ארץ-ישראל הנמצאת כיום בידינו בפעם הראשונה מאז החורבן ואולי בפעם האחרונה.

אכן, מסתבר כי גם במקרה הנוח ביותר של תוצאת המאבק בזירה המדינית העולמית, במקרה שההחלטה שתתקבל באו"ם תהיה הטובה מכל ההחלטות האפשריות, נצטרך לעמוד על זכותנו ולשמור על עמדותינו החדשות ככל שיהא לאל ידנו. אך מידה זו של יכולת, מידה זו של "לא לידנו" במה היא נקבעת? האם הכרתו הברורה ורצונו הברור של העם היהודי בישראל ובעולם אינם צריכים להיות מוטלים על הכף בשעה זו? האם לא מוטב היה אילו הוטל גורם זה על הכף עת רבה לפני השלבים האחרונים שבטרם החלטה?

עירפול זה של כוחות רצון והכרה, עירפול היוצא במסווה של ריאליזם המתחשב בגורמי-חוץ ובמיגבלות של כוחנו, הוא למעשה המגביל את כוחנו יותר מכל והוא הגורם לכך שבעוד ההתחשבות במדיניות-החוץ כובלת את כוחות רצונו והכרתנו ומרופפת אותם, נעשה רפיון זה גורם המחליש אף את מאבקנו המדיני החיצוני עצמו. מה שמדיניות-החוץ שלנו חסרה בשעה זו הוא בעיקר העורף הלאומי, נוכחות רצונו והכרתו הברורים של העם, הבאים לידי ביטוי בעולם לגבי זכותנו הלא-מעורערת על ארץ זו, ביטוי ונוכחות הקמים בכל התוקף המוסרי של אומה העומדת על עיקרי חייה ומביעה רצונה

זה לפני ואחרי ומסביב למאבק המדיני הרשמי. מימד נוסף זה הוא החסר כיום למדיניות-החוץ שלנו. במקום שהעם היהודי יהיה רקע והמחשה לדיפלומאטיה של מדיניות-החוץ הופכת מדיניות זו את העם היהודי עצמו לדיפלומאט. כך הכל נמצא עוטה ערפילים של דו-משמעות ושל טשטוש שאינו מחייב. לא ייאמן, אך עד כה לא הביע העם היהודי את צידוק עמידתו ביהודה ובשומרון אף בחלק העשירי מן התוקף שבה הביע חוסיין את זכותו לגבי שטחים אלה, אותו חוסיין אשר שגיאה פאטאלית של מדינאינו עשתה אותו לבעל-דבר שלנו לענין "השטחים המוחזקים", במקום לקבוע מיד לאחר ששת הימים כי שטחים אלה היו גולה בידי וואין אנו חייבים לו שום דין-וחשבון עליהם. ייתכן כי דבר זה היה מתקבל בעולם אפילו בקלות יותר מסיפוח ירושלים מזרחית.

העמדה הריאליסטית האמיתית פירושה לא כבילת הרצון וטשטוש ההכרה, אלא להיפך, אימוץ כוחות הרצון והתודעה על-מנת שיוטלו על הכף כגורמים שאולי אין חשובים מהם, שעה שנוכחותם ברורה ותקיפה והם עצמם חלק מן המציאות. בהיעדר יסוד זה משתררים הדמדומים והערפל שבתוכם הזמן אץ ועובר לבלי שוב. פזור הערפילים הללו של הריאליזם המדומה הוא תנאי לפיכחון האמיתי והרואה נכונה.

דחילי נוסחאות

1

אנו עומדים לפני פרק חדש במערכה המדינית, שאחרי ששת הימים, ואין לחשוב כי פרק חדש זה יניח למדיניות הישראלית להמשיך ולהסתפק בקו שאינו מחייב ואינו מפרש לוא גם מקצת עקרונות וכוונות. מסתבר שהלחץ החיצוני מעתה יהיה מאוחד יותר וכיוונו ברור יותר. אכן, גם לולא זאת, היתה עלולה אותה עמדת-עירפול של ישראל להיות במשך הזמן לרועץ, שכן גם בשעה זו מורגש בצד יתרונותיה הזמניים גם הנזק היסודי שבה, שעיקרו הימנעותה של ישראל במשך כל הזמן הזה שמאו המלחמה מלעמוד על מסקנות לגיטימיות וחיוניות שהיא רשאית להסיק מן המצב החדש.

מעתה, שעה שאישורם המחודש של כמה עקרונות-יסוד יהא אולי הכרח, צריך יהיה לעמול שבעתיים כדי למלא את החסר. מושגי-יסוד שקיומה של ישראל מושתת עליהם הוסחו מן הדעת. במקומם נשתרשו בדעת-הקהל העולמית תפיסות מזיקות ומטעות, שנהנו לא רק מעירפול המדיניות הרשמית של ישראל, אלא גם מן ההזנחה הלא-משוערת של ההסברה המדינית החיצונית, שהיתה צריכה וגם יכולה להתנהל בצד המדיניות הרשמית, ופעמים אף בניגוד לה, בכלים שאינם דווקא דיפלומאטיים מובהקים, ולא רק במסדרונות האו"ם, אלא בתחומים המעצבים את דעת-הקהל העולמית.

בעוד מדיניותנו החיצונית נמנעת מכל אישור של יסודי-זכויות שלנו, פרט לזכות הקיום, ומסתפקת בעיקרון האומר כי על כל השאר ידובר בשיחות ישירות עם הערבים, ובעוד אנו נמנעים מכל פעילות-הסברה מקבילה, הלכה ונקבעה דמות נוכחותנו ביהודה ובשומרון לא רק כעמידה שהיא פרי המלחמה אלא גם כעמידה שהיא ניגודם של סיכויי השלום. ריכוז כל תביעותינו וזכויותינו בתביעה האחת של משא-ומתן ישיר, עשתה מבלי משים את נוכחותנו בגבולות

החדשים כנוכחות של כובשים אשר נסיגתם אינה אלא שאלת תנאים מסויימים.

"שטחים תמורת שלום" או "החזקת השטחים מונעת שלום", נוסחה זו נשתרשה לא רק בעולם, שכן גם בישראל היא הולכת ונעשית רווחת בציבור ואין צריך לומר שהיא הקו המקובל על בעלי דעות מתקדמות, ואף מפלגה חשובה, היא מפ"ם, דבקה בעיקרון זה בניסוחים שונים ובהדגשות שונות, שעיקרן: לא השטחים עיקר אלא השלום.

2

עיקרון זה - לכאורה הוא סביר ומשכנע, והנקל לשער שבעליו מוצאים הד לדבריהם שעה שהם טוענים כי שלום ובטחון, ולא טריטוריה הם מטרתנו וכי עלינו להיות נכונים להחזיר שטחים (ומדובר כאן בעיקר על "הגדה המערבית") תמורת שלום, וכל מי שאינו מקבל נוסחה זו כפשוטה אינו אלא מן הנתפסים ל"הלכתי-הרוח השוביניסטיים", אם לא גרוע מזה.

ואף-על-פי-כן, עיקרון זה של "שטחים תמורת שלום" עשוי להיראות סביר ומשכנע רק בתנאי אחד: רק אם אנו מנתקים אותו לגמרי מנסיבות הזמן והמקום ומטיב העבר הקרוב ומסיכוי העתיד הסבירים, ומניחים רק את הנוסחה המופשטת.

ברגע שאנו נוטעים נוסחה זו במציאות הננו רואים כי "שטחים תמורת שלום" פירושו הוא שתמורת הבטחה ערבית להימנע ממלחמת-השמד בעתיד, עלינו לוותר על היתרונות הבטחוניים שהקנה לנו נצחוננו במלחמת-ההשמד הקודמת שהם ערכו עלינו.

אמנם כן, בעלי נוסחה זו מדייקים ואומרים לא שלום סתם, אלא "שלום אמת". זאת הם עושים מחמת העובדה הפשוטה כי אותן מדינות ואותם שליטים, אשר בעד חוזה כתוב שלהם אנו צריכים לוותר להם ויתור גורלי, הם אותן מדינות ואותם שליטים (אם לא יבואו גרועים מהם) שהפכו במשך שנים על שנים את משטר שביתת-הנשק לסיוט ואשר גם כיום אין הם חוזרים בהם מאיומי האש-והחורבן על ישראל וגם כיום אין הם רוצים לשמוע לא רק על שלום אלא אפילו על שיתוף, עד כדי כך שהמעצמות נמנעות אפילו מלהעלות ענין זה על דל שפתיהן ומדברות רק על שיגור מתווך ועל משהו מעין "ביטול מצב לוחמה".

אותה נוסחה, המוסיפה את האמת אל השלום וגורסת "שלום אמת", נאה היא אלא שגם אם יסכימו שליטי ערב לשיחות-שלום, הרי ימים יגידו אם הוא "שלום אמת" או לא, ומי שגורס "שטחים תמורת שלום" צריך להודות כי במקרה כזה אנו יודעים מה אנו נותנים, אך אין אנו יודעים מה אנו מקבלים, ומי שמתעלם מכך אינו מביא בחשבון לא רק את כוונותיהם הנסתרות של השליטים הערביים אלא אף את כוונותיהם הגלויות.

האם פירושם של דברים אלה ויתור על כל תקווה לשלום? לא ולא. פירוש הדברים הללו הוא לא התנזרות מן התקווה לשלום ומן המאמצים לקירוב השלום, אלא התנכרות והימנעות מיציאה ידי חובה כלפי השלום כדיבורים ובנוסחאות שביצוען עשוי לחתוך את גורלה של המדינה לסכנות גדולות מאלו שהיא עמדה בהן. פירוש הדברים הוא שהשלום הוא ענין של תמורות אמיתיות יותר מאשר מתן "שטחים" תמורתו. לא השלום עומד כיום אחרי כתלם של שטחים אלה. במידה ששטחים אלה הם חייץ, הרי הם חוצצים לא בינינו ובין השלום אלא בינינו ובין המלחמה.

עם זאת חובה להדגיש בכל לשון של הדגשה כי לא רק צרכי הבטחון הם המצדיקים עמידתנו בגבולות החדשים. הצידוק הראשון לעמידתנו בהם הוא צידוק יסודי מזה ורבי-היקף-וערך מזה, צידוק שגם הבטחון אינו אלא גושא כליו.

3

בסמוך לענין "החזקת" השטחים, עולה כרגיל שאלת "סיפוחם" וידוע שכוונות "סיפוח" מעוררות חלחלה בלב רבים-וכן-טובים בינינו. נוסף, איפוא, ונאמר כי לא זו מהותה הנכונה של השאלה. השאלה האמיתית אינה זו אם עלינו לספח או לא לספח את השטחים הללו שבידינו, אלא השאלה האמיתית היא אם עלינו להחזיר אותם לממלכת ירדן ולספחם אליה, רק משום שהיא כבר סיפחה אותם פעם בדרך של התקפת שוד, בניגוד להחלטות או"ם ועל אף התנגדותן הנמרצת של המדינות הערביות עצמן.

דבר זה יש לנטוע בתודעתנו אנו ובתודעת העולם, שכן מאז ששת הימים ועד עתה הנחנו לחוסיין לטעון ולהשריש בדעת-הקהל העולמית את ההכרה שהוא הבעלים החוקי של "הגדה המערבית",

ואילו אנו רק הסברנו וחזרנו והסברנו שאנו מוכנים לדון עמו על כך בשיחות-שלום ישירות, כאילו ענין סירובו לשוחח עמנו הוא המכשול העיקרי המונע בעדנו לעיין בטענותיו הסבירות. עמדה זו היתה כה מורגלת עלינו עד כי דבריו של ראש-הממשלה בנאואו המדיני בכנסת, שבו אמר כי חוסיין אינו שליט חוקי בגדה המערבית, היו ממש בגדר הפתעה ושיחת-היום בציבור הישראלי.

4

לא נשוב לדון כאן בטענת מתקדמינו, שאין לנו זכות מוסרית להחזיק ביהודה ובשומרון משום שבכך אנו כופים על התושבים הערבים שלטון שאינו שלהם. רשאים בעלי טענה זו להוסיף ולהאמין כי גם אם ניתן לתושבים אלה את מלוא הזכויות האזרחיות והפוליטיות אין אנו אלא מדכאים ומשעבדים אותם, שהרי אנו מונעים מהם את זכות הריבונות הממלכתית, המגיעה להם גם כאן, נוסף על שלוש עשרה המדינות העצמאיות של הערבים כיום - כנגד מדינת ישראל האחת.

נניח לטענה זו ונאמר רק מלים מספר כלפי העומדים ומוכיחים כי שטחים אלה הם כבר מאוכלסים ("אנו קיבלנו לא רק טריטוריה אלא גם אוכלוסיה ערבית") והתנחלותנו בהם פירושה עושק ונישול כלפי אנשים "הקשורים לאדמתם אולי יותר מן הביל"ויים בשעתם". ובכן, בלי לדקדק בהשוואות אין ספק שקשר הפלח הערבי לאדמתו אינו שרשי ונעלה פחות מכל קשרים אחרים, אלא שעובדה היא כי במידה שמדובר על התישבות יהודית ביהודה ובשומרון, מדובר על שטחים רחבים ריקים מאין יושב ועל כמויות-מים עצומות היורדות לטמיון. מי שמדבר על "נישול" כדאי, איפוא, להעיר לו כי מבחינה זו עתידה ההתישבות היהודית בשומרון וביהודה להיות כרוכה אפילו בפחות נישול מאשר ההתנחלות בעמק יזרעאל או בגליל, כולל הקיבוצים המתקדמים ביותר שעל אדמות נפקדים, ואפילו בפחות נישול מאשר בצפת או ביפו, כולל שיכוני המתקדמים שבאמנים.

פחד המאזן המיספרי בין הרוב והמיעוט גם הוא עולה על הפרק, כידוע, אף כי נימוק זה כבר מתחיל להשמיע קול-ענות-חלושה, שכן, הציבור הולך ומבין כי במידה שנימוק זה חל על יהודה והשומרון הוא חל גם על מדינת ישראל בגבולותיה הקודמים, שגם בה עשוי

מאזן זה להתהפך באין עליה. משום כך אפשר לומר כי מי שמעלה על דעתו נסיגה מיהודה והשומרון מחשש העדיפות המיספרית האזרחית של האוכלוסיה הערבית, בלי מאבק על העליה, מדבר, למעשה, על ענין שאינו שונה במהותו ובתוצאותיו ממה שהיינו עושים אילו החלטנו בשעתו על נסיגה מפני עדיפות צבאית של הדיביזיות הערביות, ללא התמודדות בשדה-הקרב.

המערכה המדינית, העוברת עתה אל שלב שיצריך עמידה על עקרונות ועל יסודי זכויות שלנו, תחייב גם חריש עמוק בדעת-הקהל העולמית שהוזנחה במידה שאין לה תקדים, אך תפקיד חשוב לא פחות מזה הוא סילוקם של דחלילי-מושגים שהצבנו מולנו להלך עלינו רתיעות ופחדים. הכוחות הקמים עלינו הם חזקים ואך איוולת היא לומר שאין חשש ואין פחד, אך אל גוסיף על כך איומים שבהם אנו מאיימים על עצמנו. זכות עמידתנו בגבולות החדשים צריכה להיות קודם-כל ברורה לנו לעצמנו, שכן זה שורש האמונה ושורש הכוחות שיעמדו לנו בהבטחת עתידו של העם היהודי.

טעמו של כבוד

1

אינני סבור כי יש מקום לדין-ודברים רציני עם השחקן הישראלי היוצא לשחק את תפקיד טוביה-החולב בלהקה של שחקני-מחזמר גרמנים, בגרמנית. בעתונות פורסמו כמה שיחות-ראיון אתו בענין זה ושולבו בכך גם דברי ערעור על החלטתו, אך למעשה לא עמו יש להתוכח, לא מצד ערך הנימוקים שבפיו ולא מצד מידת אחריות-שבהכרה שראוי לדרוש ממנו. במידה שיש בכך ענין לציבור, הרי צריך הערעור להיות מופנה אל הגורמים ששחקן זה מסתמך עליהם, והללו, גם הפעם, כמו במקרים אחרים מסוג זה, הם משרד-החוץ והשגרירות הישראלית בגרמניה.

חלקם של אלה בענינים כמו אלה ידוע לא מתמול, כל שעה שעל סדר-היום עולה תופעה שיש בה, על אף כל הסייגים הפרוצים, משום חידוש המעיד שאפשרויות עיקום-הטעם ושיבוש הרפלקסים-הטבעיים עוד לא נתמצו עד תומן. כל שעה כזאת מתברר שהגורמים הרשמיים הנוגעים בדבר במשרד-החוץ, ובשגרירות הישראלית בבוך, הם הכוח המניע והמעורר והיועץ בשטח זה.

כך לגבי משלחות מורים עבריים שיצאו לגרמניה לשיחות עם עמיתיהם בגרמניה וכך לגבי משלחת של גשים עסקניות וצדקניות שהפליגה לטיול ולסיור במוסדות-צדקה וטיפול-בילדים וטיפות-חלב בגרמניה, לאחר חיסולם של מיליון תינוקות-של-בית-רבן מישראל בידי המנגנון הממלכתי הגרמני לפני עשרים שנה ומשהו, וכך לגבי משלחות של נוער ישראלי, שאחת מהן עומדת לצאת בימים הקרובים למשהו מעין השתלמות בחוגים דראמטיים או בדומה לזה. כל אלה נימוק אחד בפייהם: "משרד-החוץ המליץ, המריץ, הפציר. השגרירות שלנו בגרמניה מעונינת". הדברים מגיעים עד כדי כך שפעמים אנשי משלחות כאלו רואים עצמם ממש כממלאי שליחות לאומית. אמנם שליחות מגרה ומענינת וכרוכה בטיול לאירופה, אך גם שליחות לא-

קלה, שכן לפני ואחרי הכיבוד מדברים עם הגרמנים על השואה ועל החובה לא לשכוח ומטיפים להם מוסר שעליהם לחנך ביתר הקפדה את הנוער שלהם. בקיצור - שליחות אחראית.

2

אכן, גם מופע זה, שאנו מדברים בו כאן - מופע השחקן הישראלי היוצא לגרמניה לשחק את טוביה החולב עם שחקנים גרמנים המתחפשים ליהודים של שלום עליכם - נראה לאנשי משרד החוץ הנוגעים בדבר, ולאנשי השגרירות, כענין שהוא כמעט בגדר שירות ציבורי וכדבר השייך לתחום של קשרי תרבות, אף כי קשה לתפוס כיצד בדיוק הם רואים בהופעה של סיוט-זוטא, כמו הנ"ל, ענין השייך בכלל לתחום התרבותי. גם מתוך דברי השחקן, היוצא לתפקיד זה, אנו שומעים כי הוא עושה זאת מתוך הכרת חובה וכדי להופיע שם "כיהודי גאה". אני מסופק אם שלום עליכם עצמו היה מצליח לתת בפני טוביה גיבורו פסוק ההולם את האפסורד האפל שבהסבר זה, אך לא עם השחקן, כאמור, אנו מתדיינים כאן, אלא עם הללו הרואים בהופעות כמו אלו גורם המחזק מעמדה וכבודה של ישראל.

3

ההופעות אינן, איפוא, אלא אמצעי, ואילו התכלית היא הכבוד. אין בי ספק שאנשי משרד החוץ והשגרירות אינם משמיעים בענין זה סברות בעלמא. מסתבר שהם מדברים מן הנסיון. מסתבר כי שיחות ופגישות ומגעים שיש להם נותנים להם יסוד סביר להאמין כי מראהו של שחקן ישראלי המפזם בכשרון רב "לזו הייתי רוטשילד" בגרמנית, במרחק מה מבית המשפט שבו עומדים עדיין בימים אלה לדין רוצחי ההמונים היהודיים, הוא אמנם ענין המוסיף כבוד לישראל ולעם היהודי. ואף-על-פי-כן, אף כי אין לי כל נסיון של מגעים בענין זה, ואף כי אין בידי כל אינפורמציה של ממש, הריני מעז להניח שאמונתם זו של הגורמים הרשמיים שלנו, גם אם היא אמת, אין היא כל האמת כולה.

אני אומר כי אין זו כל האמת כולה לא במובן המופשט של צידוק או אי-צידוק ההופעות הללו כערך לעצמו, אלא במובן המעשי שאליו

מתכוונים הגורמים הרשמיים של משרד-החוץ ושל השגרירות - כלומר לרושם שהופעות אלו עושות על הקהל הגרמני ולתרומה שהן תורמות לכבודה של ישראל.

ובכן, סבורני כי על אף אינפורמאציה רבה שיש ודאי בידי משרד-החוץ שלנו ובידי אנשי שגרירותנו על הרושם המכובד של הופעות אלו לפני הקהל הגרמני, אולי אין הם שומעים את הכל ואולי הם מנחשים את הכל. אני נוטה לחשוד כי אפילו בין הגרמנים המתפעלים בפני אנשי השגרירות או שירות-החוץ שלנו מן המחולות והזמירות שהישראלים מציגים בפני הקהל הגרמני, אפילו בין אלה יש אולי כמה וכמה שאינם מגלים כל מה שהם חושבים על כך, וייתכן כי מה שהם חושבים לפעמים הוא דבר הרחוק יותר מן הכבוד וקרוב יותר אל התמהון ואולי אפילו אל הבזו. כך לגבי האוהדים, המתקרבים, ואילו במה שנוגע לקהל הגרמנים הגדול, האטום, היושב באולמות, החווה בהצגות הללו, אינני בטוח אם גם בשגרירות יודעים בדיוק מה אותו קהל חושב, גם תוך כדי צחוק, גם תוך כדי הנאה, גם תוך כדי מחיאות-כפיים. לא כל שכן קהלו הגרמני הצפוי של טוביה-החולב הישראלי בברלין, שכן בענין אחרון זה מצטרפים דברים שטעמם נדיר באמת. מבחינת צירוף-הסממנים המיוחד חריף התבשיל הזה אפילו יותר מאותה הצגה של "עמך" בבימוי ישראלי בגרמניה, שכן שם עמד היהודי-הישראלי-הגאה לפחות רק מאחורי הקלעים וכאן הוא עתיד לומר ולרקד ממש על הבמה.

4

התבלין המיוחד שבתבשיל זה, לעומת כל תבשילים אחרים, הוא אף בכך שמופע זה קשור גם בשמו של שלום עליכם. כן, כדרך שמחברו של שימעלע סורוקר של "עמך" נגרר לפני שנים אחדות אל הבמה הגרמנית בעידוד הגורמים הרשמיים הישראליים, כך נגרר עכשיו שנית יוצרו של טוביה-החולב להאדיר לפני הקהל הגרמני את כבוד ישראל. במקרה זה אי-אפשר בכל-זאת, עם כל הרצון הטוב של קשרי-התרבות, להתעלם מן העובדה, כי מחבר זה, אשר שלום עליכם שמו, ואשר שום עיבודים של מחזמר אין בכוחם לטשטש את נוכחותו - הוא בכל-זאת תמצית לבה ושחוקה ומרוריה של יהדות הגולה, זו שהושמדה בידי הממלכה הגרמנית לפני כעשרים שנה,

בסיועו הבטוח ולא-מוטל-בספק של כל הקהל הגרמני הזה, אשר ביצע הוראות הממונים עליו, מי מרצון ומי בעל-כרחו. לגרור מחבר זה דווקא, להופעה כזאת דווקא הוא דבר המצריך קהות מיוחדת, או מוטב נאמר - עידון מיוחד במינו.

לא הייתי מצטט כאן את השורות החרות על מצבתו של שלום-עליכם, לולא זכרתין בעל-פה. אינני יודע מדוע דווקא הן שמורות בי. מיספר שורות של כל שירים שהם שאני יודע מן הזכרון אינו מגיע אולי אף לכדי עמוד אחד של ספר, ואף-על-פי-כן את אלו אני זוכר. וכך אומרות שורותיה של אותה מצבה בנוסח העברי הידוע:

"איש יהודי פשוט היה / יהודית כתב לשמח / לבב המון העם ונשיו / פה נטמן סופר מבדת. / - - ועת העולם מילא צחוק פיו / צהל מחא לו כפים, / בכתה נפשו במסתרים / עד אל עליון בשמים".

בזכרי שורות אלו אני מהרהר כי יש להניח שמחזיאיות-הכפיים של הקהל הגרמני לטוביה-החולב שלו לא יגיעו לאזוני, וכי אם נפשו בוכה במסתרים כקדם, אין זה שייך לפאנאטאסמאגוריה הזאת.

5

כל אלה וכמו אלה, לדעת משרד-החוץ ולדעת השגרירות שלנו בגרמניה, הן תופעות של תרבות ושל כבוד לישראל. יש, כנראה, מושגים שונים של טעמי כבוד וטעמי פגיעה-בכבוד. לשעבר היינו שומעים מפעם לפעם על מקרים של סילוק דגל ישראל מעל בית-ספר ערבי בכפרי המיעוטים ועל נערים שנענשו בשל כך על פגיעה בכבודה של המדינה. דעתי היא, כי יש לעונש הזה טעם מסויים של איפה-ואיפה אם אנו מקבלים בכבוד משלחת נשים החוזרת מביקור של נימוס במוסדות-ילדים בגרמניה. רצוני לומר בכך כי אין לדעת באיזה מקרה משני אלה כבודה של ישראל נפגע יותר. משום כך, משום שכנראה אין אמצעים חוקיים למנוע השתבשות כזאת של אמות-מדיה, הייתי מציע רק דבר אחד: שמשרד-החוץ והשגרירות וגם השליחים הנוגעים בדבר יימנעו לפחות מלנמק חזיונות כמו אלה בנימוקים של גאווה לאומית ושל כבוד המדינה והעם. אם נצרף אל מסעו העתידי של טוביה-החולב לגרמניה, את אירות משלחת צעירי הסוציאל-דמוקראטים הגרמנים על-ידי המש-מרת הצעירה של מפא"י, ואת נבחרת הכדורגל הגרמנית שתקים

מחנה-אימונים שלה דווקא בישראל, ואת משלחת הנוער הנוספת העתידה לצאת לגרמניה כדי לשאוב ערכי תרבות דווקא בשיתוף עם עמיתיהם הצעירים, בניהם של חיילי הוורמאכט - אם נצרף כל אלה יחד נוסף ונאמר כי מוטב לא לערבב בענינים אלה נימוקים נעלים מדי. אפילו יחסי אחווה-עולמית ורחשי ידידות אל כל הנברא-בצלם יש להם עדיין ענינים כה רבים לביטוי, עד כי באמת אין הכרח לדחוק את כל הטוב הזה אל יחסי ישראל וגרמניה אחרי השואה.

אני יודע כי יש כיום בעיות גורליות יותר, אך העליתי ענין זה כיוון שלדעתי הוא חשוב לבריאות הציבור לא פחות מגובה הארובה של רדינג ד', וחשיבותו לשמירת יסודי כבוד וערך-עצמי רב לא פחות מבסיס-הזהב של הלירה.

פעמים גם כשאתה יודע בוודאות שאתה משחית דבריך לריק, כדאי לאמרם ברבים.

האלופים והמגבית

1

לאחר נסיעה שבה אתה עובר למעלה ממחצית הדרך עד הסוּאץ, לאחר שדות-הקרב החרוכים עדיין, אתה רואה מרחוק את אהליה וצריפיה של היאחזות ברדאויל. בשער המשק - שלט חדש, עשוי פח ועליו שם-המקום - נחל-ים, ולמעלה מן השם הזה ראשי-התיבות U.J.A. שפירושו "יוניטד ג'יאיש אפיל", ואתה רואה ותופס כי תו-הזהות הראשון שכבר הספיק לקבוע עצמו כאן, במרחבים הללו שהמלחמה עוד עשנה מתוכם, הוא לא תו-החטיבות שנאבקו כאן, ולא תו-הגדודים שהקיוו כאן מדמם, אלא תו המגבית היהודית המאוחדת.

כן, זה השם הראשון המזדקר לעיניך כאן במרחבים שלאחר הקרבות האכזריים, והוא גם השם הראשון המזדקר בפתחו של כל קיבוץ וכל מושב בישראל. כאן, בברדאויל, זה נראה לך, במבט ראשון, משונה יותר מאשר במקומות אחרים, אף כי למעשה מה ההבדל? למעשה, אין דבר זה צריך להיות צורם יותר כאן מאשר בשעריהם של ישובי חומה-ומגדל או בפתחיהם של קיבוצי-ספר או מושבי-עולים אשר חלקה של המגבית בהקמתם הוא חשוב לאין-ערוך, אך לבטח לא חשוב יותר מחלק הדם והיוע והסבל והבדידות של המתישבים.

2

ייתכן כי רק מחמת ההרגל אין אנו חשים כיצד תוויות אלו של המגבית המאוחדת, המודבקות על כל נקודת-ישוב בארץ, משבצות בנופה החי של המדינה את נימת קופת-הצדקה, את נימת ה"בעבור שנדב". נכון, המדינה היא מדינה נתמכת בתרומותיהן של התפוצות. רחוק אני מלזלזל בתמיכה זו ורחוק אני מלהצטרף לאלה הרואים

את המגבית כענין שיש להגדירו בביטוי המתוק "שנור". אך כשם שאני מודה בתמיכה זו, אין אני סבור כי היא מצדיקה הדבקה תווית של צדקה על גבי ישובים, אשר כל עיקרם צמיחה עקשנית ונפתלת מתוך היסורים והעמל וההשתרשות. תוויות אלו של המגבית על גבי ישוביה של המדינה אינן מוצדקות יותר ממה שהיינו עושים אילו הצבנו לכל אורך הכבישים בישראל שלטים האומרים "נסלל בכספי משלם המסים היהודי". לדעתי, גם המגבית המאוחדת אינה אלא מס-חובה שהעם היהודי משלם למדינה. אך אפילו אם לא נגרוס כך, ספק אם רשאית מגבית מאוחדת זו לטבוע סימנית שלה על כל קיבוץ ומושב כאילו הם מוסדות-סעד שהיא מקיימת.

כאמור, רק ההרגל הוא המונע בעדנו מלראות זרותה וצרימתה של תופעה זו. צרימה זו תומחש אולי יותר אם נאמר כי לפי הגיון זה צריך היה להדביק תווית המגבית היהודית המאוחדת גם על תל-אביב וגם על חיפה ואפילו על ירושלים, שכן הערים הגדולות ותושביהן, חלק מקיומם ורמת-חייהם תלוי במגבית אולי יותר מאשר ישובי-הספר והקיבוצים.

אם כך ואם כך, שעה שראיתי את ראשי-התיבות של המגבית מזדקרים לפני-כל מעל שלטו של אותו ישוב חלוצי בודד, בואכה סואץ, חשתי לא רק את חשיבותה של המגבית היהודית המאוחדת כמכשיר לבנינה של ישראל, אלא גם את נכונותה להיות שלט מעל לבנין.

אין להניח כי תופעה זו של הדבקה תוויות-התרומה על גבי ישובינו הוא פרי רצונם המפורש של המוני תורמיה של המגבית. מסתבר שזה בעיקר פרי רצונם ושיטתם של הפקידים, הגזברים, ראשי הוועדות, הפרזידנטים, הציירמנים, בקיצור פעילי המגבית היודעים כי איסוף-הכספים צריך, כמו הצדק, לא רק להיעשות אלא גם להיראות, ולא רק להיראות אלא גם לטבוע חותם-זהות שלו על האובייקט המקבל והנותן גם יחד. אף כי ברור שחוץ מן הכבוד המופשט יש כאן גם רעיון מעשי. שכן מכוח התווית המודבקה יודע התורם בדיוק מה חוללה תרומתו, ודבר זה מעורר אותו להיענות למתרימים ביתר רצון גם להבא.

3

לרגל מה אני מזכיר את כל אלה? לרגל הידיעה שנתפרסמה בעתונים כי היו חוגים ממשלתיים וציבוריים בישראל שהתנגדו ליציאתו של רב-אלוף יצחק רבין לוועידת המגבית המאוחדת בארצות-הברית למסע של התרמות. התנגדו בעיקר החוגים במשרד-החוץ, שסברו בצדק כי מאחר שרב-אלוף רבין מיועד להיות שגרירנו בוואשינגטון, עשוי מסעו המוקדם הזה לפגום בהופעתו העיקרית, אלא שפקידי המגבית לחצו וראו בהופעתו במסע-המגבית של השתא דבר בעל חשיבות ראשונה במעלה ודעתם היא שנתקבלה. מאחר שהדעה נתקבלה והדבר מוחלט, אין, כמובן, שחר למחאות ולהתנגדות, אך יש בכל-זאת מקום לתמיהה ולשאלה. אפילו לערער, ולאו דווקא מטעם שהעלה משרד-החוץ אלא מטעם אחר. ביחוד אם נביא בחשבון שיציאתו זו של רב-אלוף יצחק רבין למסע-המגבית אינה אלא גולת-הכותרת לכמה וכמה מסעות של אלופי צה"ל בשליחות כזאת, לאחר מלחמת-ששת-הימים.

4

תמיהה זאת תהא אולי מוחשית יותר אם נקדים ונומר, כי אילו ידענו שבלי הופעתם של אלופי צה"ל במסע-המגבית היה איסוף-הכספים נמצא בשפל המדרגה וצרכיה הכלכליים והבטחוניים של ישראל היו נפגעים על-ידי כך פגיעה של ממש, הרי היינו אומרים כי חובה עליהם לנסוע ולוא גם על-כרחם ועל-כרחנו. יתר-על-כן, אילו הוגד לנו כי לשם השגת הסכום ההכרחי לישראל בשעה זו יש להסיע לחוץ-לארץ לשם תצוגה זמנית את הכותל המערבי, הייתי אומר כי אם אין קהל התורמים בתפוצות יכול בלעדי זאת, כי אז חובה לספק רצונו, שכן פיקוח-נפש המדינה דוחה כל חשבונות וטעמים. אלא שכידוע עוד לא הגענו לידי כך. הכל יודעים שהופעת המפקדים הקרביים של צה"ל, באסיפות המגבית, אף כי יש בה כדי להגדיל את ההכנסות אינה תנאי-בל-יעבור ואינה בגדר ענין המבדיל בין הצלחה וכשלון. האמת היא שמפקדי צה"ל דרושים להם לאנשי המגבית לאו דווקא כערובה בלעדית להצלחה, אלא כתוספת פרס של עידוד וכתמריץ שהזמן גרמו, כמין תוספת אטרקציה המתבקשת ממש לאחר מלחמת-ששת-

הימים... שכן אימתי אם לא עכשיו אפשר להביא גנראל יהודי ישר
משדה-הקרב העשן עדיין אל באנקט של תורמים ?
ואף-על-פי-כן, אף כי השקפה זו של אנשי המגבית יש בה הגיון
ואף כי השעה היא שעת-חירום המצדיקה את גיוס כל הכוחות להצלחת
המגבית, הרי ספק הוא אם יציאתו של מצביא מלחמת-ששת-הימים
למסע-ההתרמה הוא הדבר הצריך להמחיש את משמעותה וחובותיה
של שעת-חירום זו. לדעתי, עשוי מסע זה להמחיש לאו דווקא את
תחושת-החירום העילאית שבעם היהודי, אלא את תחושת יחסי הציבור
של פקידי המגבית.

5

משלוח המפקדים הקרביים של ישראל ממלחמת-ששת-הימים אל
ועידות-המגבית הוא ענין שבו אנו רואים בפועל ממש כיצד אנו
מפעילים, במקרה זה, את העוים שבאמצעים שבידינו לא לשם הבקעה
מתוך השיגרה אלא לשם יתר-דשדוש בתוך תוכה. תופעה זו מראה
בפועל ממש כיצד אנו נוטלים את סמליה המוחשיים והחיים של
ארץ-ישראל הלוחמת והנוצחת ומשבצים אותם בתוך סטיכיה שהיא
היפוכם הגמור, שהיא סמל לדרך הנדושה והמחטיאה, שבה הגיעו
רעיון התחיה והציונות עד עברי-פי-פחת.

בטוחני כי הגיונם הפשוט של יהודי התפוצות, וקורטוב עניויות
שוודאי קיים בהם, היה אומר להם כי מלחמה אכזרית ועקובה זו
אינה ענין שיש לשלב אותה בצורה בולטת כל-כך ומוחשית כל-כך
כמכשיר להצלחת ההתרמה. הריני בטוח כי יהודי התפוצות היו מבינים
כי לוועידות המגבית הללו אין הכרח להביא את מצביאי צה"ל כדי
שיספרו את מהלך הקרבות ועלילות-הגבורה של הנופלים, שכן אלה
שנפלו כבר תרמו את חלקם לכל המגביות היהודיות שבעולם ואין
לעשותם שליחים למגבית נוספת. משום כך הייתי רוצה לקוות, למשל,
כי אם נגזר על הרמטכ"ל להשתתף בוועידת-מגבית זו, יעלה בו
רצון להימנע הפעם דווקא מן הדבר שבעדו זכה בנסיבות אחרות
לשבח מוצדק ונכון - להימנע מלספר על קרבן החייל הפשוט, על
הגיבור האפור והאלמוני של המלחמה, ועל תרומתו של זה לנצחון.
יש דברים בגוני האומה אשר מוטב להשתמש בהם רק בשתי דרכים
בלבד: או ללא כל תכלית, לשמם, או לשם כורח עליון. שני
נימוקים אלה אין להם תוקף בבאנקטים של המגבית-המאוחדת.

שיגורו של רב-אלוף יצחק רבין למגבית זו - שיגורו של לוחם זה אשר שר-הבטחון תיאר אותו כנכס לאומי נדיר - אינו אלא אחת הדוגמאות לבזבוז שאנו נוקטים לגבי נכסים לאומיים, שאחד מהם הוא גם הזמן העובר לבלי שוב, תוך דשדוש בנדושות ובמוסכמות.

שדות-הקרבת של מלחמת-ששת-הימים דוממים עכשיו ועשנם, שנמוג לא-מכבר, מתמזג אי-שם עם עשן הגיטאות שבערו לפני עשרים שנה ומשהו, מתמזג אתם לשלמות הכופה עלינו חובות אשר כוחן וזעפן עשוי לפוצץ לא רק ועידה של מגבית מאוחדת. העם היהודי אשר חי תוך עשרים שנים את שתי תמרות-העשן הללו אינו יכול ואינו רשאי להסתפק בגינונים ובקבלות-פנים שבהם הוא מסתפק עכשיו. אל נכריח את מצביאי צבאנו, את פאר כוחנו ותקוותינו, להתמזג בהווי ובאווירה שהם ההיפך מטיבם ומטיבו של הזמן הזה. על העם היהודי לדעת כי אם עשויות תוצאותיה של מלחמת-ששת-הימים להשתקף בעיקר במגבית היהודית, הרינו הולכים בדרך אשר בסופה אין שחר לא למגביות ולא לתוספת תרומות ולא לתוספת שלטים.

משפט המישחק

1

במהלך הוויכוח הפנימי על גבולותיה החדשים של ישראל כבר הוברר כי יש בינינו חוגים לא-מבוטלים הסבורים בכל הרצינות, כי יהודה והשומרון הם רק שטחים זרים שאסור לנו להחזיק בהם וכי עקרונות שיבת-ציון, אשר מכוחם ובזכותם נבנתה הארץ, יש להם תוקף רק עד לקו שביתת-הנשק שנקבע לאחר התקפת השוד של ממלכת ירדן לפני פחות מעשרים שנה. דבר זה, רבים עמלים כיום לנטעו בהכרת הציבור כדעה שהיא לא רק לגיטימית מצד חופש הוויכוח, אלא גם, למרבה האירוניה, כסמל מוחשי לעיקרי המוסר של העם היהודי וקורותיו וייעודו להבא.

הדוגלים בדעה זו מייחדים לענין זה בזמן האחרון אפילו שני סמלים מובהקים. מצד אחד - מורשת נביאי ישראל וחזונם, ומצד שני - אופל תורת הכיבוש והעריצות, שבמקרה הטוב היא "משיחיות-שקר". לפי זה רואים משיחי-השקר רק את השטחים המציתים בהם יצרי התפשטות, ואילו נאמני מוסר היהדות רואים גם את האנשים החיים באזורים הכבושים, אנשים הדבקים באדמתם וראויים שזכויות-יסוד אנושיות שלהם לא תהינה למרמס.

חלוקה זו היא כה ברורה ומוחשית עד כי דומה שאין טעם לערער עליה בדרכי ההגיון המקובל. אין טעם, למשל, לשוב ולטעון כי שעה שוועידת הקיבוץ המאוחד החליטה על התנחלות בגבולות החדשים נתקבלה החלטה זו לא על סמך הנחה שהתושבים הערבים של יהודה והשומרון ייעקרו מאדמותיהם. אין טעם לשוב לטעון כי באיזור "הגדה המערבית" מצויים שטחי-קרקע נרחבים ופנויים וכמויות-מים עצומות הירדות תהומה, וכי התישבות יהודית בשטחים אלה עתידה להיות כרוכה בפחות נישול מאשר בכל מקום שהוא בגבולותיה הקודמים של ישראל. טענה זו היא פשוטה ופרימיטיבית מכדי שיהיה בה להשיב לשאלות של מוסר טהור.

אין טעם גם לקום ולטעון שקיומם של מיעוטים לאומיים הוא מיסודי מפת העולם בימינו ואם יהיה החלק המאה מן האוכלוסים הערביים בעולם במצב של מיעוט שווה-זכויות במדינה היהודית האחת, כנגד ארבע עשרה המדינות הערביות הריבוניות, לא יהיה בכך ענין של עוול משווע ושל רמיסת יסודי מוסר. כל הטענות הללו אין להן תוקף לגבי בעלי התוכחה, שכן מסתבר כי אם אתה נוטל מן התושבים הערבים של יהודה והשומרון את זכות ההגדרה העצמית, נוסף על מה שיש לערבים בטריטוריות אשר מן הים ההודי ועד מוצאי הנילוס, אתה רומס כבודם ומתעלם מזכויות אנושיות שלהם.

2

לזכות מאמרו של ס. יזהר ב"הארץ", מלפני שבוע, יש לומר שמתוך נימת דבריו ומן הלהט שבו הוא מצהיר שיהודה והשומרון אינם שטחים ריקים וכי יש שם אנשים, מסתבר שייתכן כי הוא הסיח דעתו מכך שגם ארץ-ישראל "הקודמת" לא היתה ריקה מאדם בבואנו להתנחל בה. משום כך הוא חוזר וסובב ושואל לכל אורך מאמרו אם יש לנו רשות לכפות על תושבי השטחים הללו את נוכחותנו ו"לעצב עליהם מציאות חדשה בלי לשאול אותם ובלי לשתף רצונם וכאילו לא היו". משום כך הוא שב ושואל "אם נכון שאנחנו נתפוס שטחים ונישאר תמימי מבט וזקופי קומה אנושית?" משום כך הוא חוזר וטוען כי עלינו לזכור כי "תמיד מדדו לנו בהגליה, בשילוח, בהחרמה, בהטרדה ובמרורים" ואין אנו רשאים למדוד כך לזולתנו.

כנגד עיקרים אלה ראוי אולי להזכיר, כי דוגלי מורשת המוסר, ויזהר בתוכם, לא התנגדו, כידוע, התנגדות כלשהי להקמת מדינת ישראל, אשר אוכלוסים ערבים נשארו בתוכה בלי ששאלנו את פיהם אם הם מסכימים שהמדינה היהודית תכלול את ואדי ערה ואת הגליל. ולכן, שעה שיזהר שואל בלהט "איך מתארים לעצמם חברי הטובים וההנרגשים מה משיבים לאנשים בשטחים שהם חומדים", הייתי עונה לו כי מאחר שהאנשים שבשטחים האלה שאני חומד נשארים לשבת על אדמתם, הרי התשובה להם תהא אולי קלה יותר מאשר זו שאנחנו משיבים, יחד עם יזהר, למאות אלפי הפליטים שגלו בשעתם ממדינת ישראל, מתוך בריחה שמרצון או בעל-כרחם, אלה שגם בהיותו חבר-

כנסת לא טרח יזהר לדרוש מאת המדינה לקבלם בחזרה, אף שביניהם
ובין אדמתם לשעבר היו "קשרי צמיחה ושרשים" וההבדל האחד
שביניהם ובין תושבי יהודה והשומרון הוא בכך שהללו יי שארו
על אדמתם.

כדאי אולי להזכיר גם ששטחים אלה, אשר יזהר מגלה לנו עכשיו
כי יש בהם אנשים, נכללו עד לתקומת המדינה אפילו בתוך גבולות
השטח שעקרון הבית הלאומי חל עליו, והתושבים התנגדו לכך,
כידוע, אפילו בדרכי פרעות ושחיתות, ויזהר לא זו בלבד שלא דרש
לשאול את פיהם אם הם מסכימים לבית לאומי יהודי, אלא היה בלי
ספק גם בין הטוענים נגד ממשלת המנדאט על שהיא מונעת התישבות
יהודית בשטחים שנאסרו על-פי הספר הלבן.

דברים אלה שאני אומר כאן אין כוונתם לקבוע שעולות ראשונות
הן תשובה וצידוק לעולות אחרונות. כוונתי לומר שעיקרי צדקתה
הגורלית של שיבת-ציון עמדו לא פעם אל מול בעיות-מוסר יסודיות
וקשות. אך ההתמודדות עם בעיות אלו לא היתה מעולם, כפי שהיא
עתה, בגדר חיטוט חפשי ולהוט, המשחק את מישחק המוסר וגורר
אל תוכו עיקרים ויסודות.

3

רצוני להעיר דבר גם לאותו פסוק שבו מגדיר יזהר את הסבורים
שיהודה והשומרון צריכים להיות חלק מישראל כאנשים "החומדים"
שטחים. אני מסופק אם יזהר יהא מוכן להגן על הגדרה זו עד הסוף
ואם הוא יכלול בהגדרה זו גם את החלוצים שחמדו את אום ג'יני
או את ראשוני העולים שחמדו את מלבס או את מי שחמד את
רחובות שבה הוא שוכן לבטח. "לא תחמוד" הוא אמנם לאו מפורש,
אך "לא תענה ברעך" גם הוא חלק מעשרת הדברות. ואם הוא כולל
בהגדרה זו את דוגלי שלמותה הטבעית של הארץ עליו לומר במפורש
איזה שטחים הוא מוציא מכלל זה; אם אלה שעד מושבת מכוון-
וייצמן או גם שטחים שקצת לאחריה? חבל שרבים מבין אלה שחמדו
את ארץ-ישראל כארץ מקלט ותחיה לעם היהודי וקראו לה בפירוש
ארץ-חמדה, אינם יכולים לשמוע תשובתו לשאלה זו. בין אלה שעברו
על לאו זה של "לא תחמוד" מצויים גם הללו שדחו בשעתם את
אוגאנדה הריקה-יחסית ובחרו דווקא בארץ שיש בה אנשים. גם זה

ענין ששייך למציאות ושעה שיוהר דורש בתקיפות רבה כל-כך לא להתחמק ממנה, עליו להיות גם נאה מקיים.

4

אכן, לשיא הלהט מגיעים בעלי התוכחה שעה שהם נותנים בפי יריביהם טענות שאינם קיימות כלל, על-מנת לקום ולערער עליהן. כך גם יוהר שעה שהוא שולל בזעף טענות כגון "מה היה קורה אילו הם ניצחו? או מי התגרה והתחיל? מי רצה שלום ומי הדליק מלחמה?"

האומנם אין הוא חס לא על הזמן ולא על הטירחה ולא על העברית הטובה כדי להתווכח עם דיבורים של סרק? האומנם הוא סבור כי שעה שהוא מייחס ליריביו טענות אלו הוא מדבר לענין? כך גם שעה שהוא יוצא חוצץ נגד אלה "המגנפים בפסוקים". איני יודע אם אנשים דתיים, המשלבים פסוקי המקרא בדבריהם, עושים מעשה "גפנוף". איני יודע אם לא הייתי גם אני מתפתה לשלב פה ושם פסוקי תנ"ך אילו היו שגורים על פי, אך כיוון שלא עשיתי כך, כמדומה, אף במאמר אחד וכיוון שגם החילוניים שבין חברי אינם עושים זאת, הריני מסופק אם יש שחר למרירות שבה שואל יוהר וקובל "מי אינו מגנף כיום בפסוקים, מתעטף מסתורין, תולש גביאים, קוטף כתובים וגורר לשונות בציצית ראשן כדי להצדיק ולהוכיח חזקה?" האומנם זו כל דרך מחשבתם של אלה שהוא חולק עליהם? הבאתי קטע זה של יוהר מפני שהוא אפייני למאמר כולו שדיבוריו סובבים זה על זה ומפליגים זה על גבי זה ומתווכחים זה עם זה, ויש בהם אמנם תקיפות-של-תוכחה, אך ספק הוא אם אפשר לדרוש על סמך זה מן העם היהודי לוותר מרצון ומראש על גבולות של שלמות טבעית אשר אינה רק פקדון שהעבר מפקיד בידינו אלא הוא גם פקדון, שהעתיד, ואולי העתיד הקרוב, עשוי לבקשו מידינו, אולי אפילו למען נחשול יהודים שיפנו פתאום לכאן, כן, אפילו מחמת מצוקה, ואשר זכותם להתישב ביהודה ובשומרון אינה פחותה מזכותנו לשבת בשרון ובעמקים.

נכון, אין לנו רשות לגשל אפילו ערבי אחד מאדמתו, אך יש לנו רשות להימנע מלהוסיף עוד מדינה ערבית ריבונית של יהודה-השומרון על מדינות-ערב הקיימות או למסור חבל-ארץ אלה לידי ממלכת ירדן רק מפני שזו חמסה אותן לפני פחות מעשרים שנה. יש לנו אפילו רשות לומר, כי אם ויתור כזה הוא מוסרי הרי זה על-כל-פנים מוסר פרטי ויחסי מאוד, ועוד לא ברור אם זו באמת תמצית מוסר הנביאים, או שזה רק מוסר בני-הנביאים של ימינו.

יש לנו אפילו הרשות להאמין כי מציאותו של מיעוט ערבי שווה-זכויות במדינה יהודית שלמה וריבונית היא לעם היהודי לא בבחינת מדרון של הסתאבות, אלא בגדר מבחן מוסרי, אשר האומה עתידה לעמוד בו בכבוד ואולי להיות בכך מופת לרבים. יש לנו רשות להאמין כי אם יכון השלום בינינו ובין מדינות-ערב יהיו יהודה והשומרון, על תושביהן הערביים והיהודים גם יחד, ראשית צמיחה של יחסי אחווה וכבוד לזכויות אדם ועם. כן, אין זה אלא חזון לאחרית-הימים, אך מה ששייך לחזון-נביאי-ישראל, לעולם אין לדעת אם אין זה משתלב בו במידה זו או אחרת. על-כל-פנים ספק הוא אם טענותיהם של נאמניו המוצהרים ממצות באמת את כל כולו.

איחוד של לא־מפלגות

1

המועד שבו תצטרך הממשלה לגמור־אומר ולהחליט על הגבולות, שיקבעו את דמות־גופה ונפשה של ארץ־ישראל, הוא אולי מועד קרוב יותר משאנו משערים. החלטה זו – גם אם לא תהא מוצהרת תחילה כלפי חוץ – לא תהיה ענין קל, אך ברור כי גם האחריות להיעדרה הולכת ונעשית כבדה יותר ויותר. הכל יודעים כי משמעותה של החלטה כזאת היא משמעות שחורגת מתחומי מדיניות של חיי שעה. ענין זה מצד אמות־המידה היאות לו עשוי לעמוד במחיצתה של ההחלטה הגורלית שנתקבלה ביום הכרות המדינה.

2

החלטה זו, לכשתתקבל, תעמיד את העם לא רק אל מול לחץ ואיומים – העשויים להירתע רק אם יווכח העולם שגם לו וגם לנו אין דרך אחרת – אלא גם אל מול משימות דחופות של התישבות ועלייה ובנין שיחייבו את מלוא התאזרותה של האומה ובראש־ורא־שונה את כל כוחות־העמידה וכשרון־המעשה והאומץ של המדינה והנהגתה.

הנהגה זו עיקרה יהיה מיוצג על־ידי שלוש המפלגות העומדות להתאחד בימים אלה והיא שתצטרך לשאת בחלק העיקרי של העול והאחריות. משום כך שעה שאנו שומעים כיום את אנשי הוותק המפלגתי מדברים על איחוד זה בלשון של "המשותף־הרב־מן־המפריד" ובמושגים של שלום־בית שיבוא ויגיע סוף־סוף ליישר הדורים ולהשבית רוגז לשם שבת־אחים גם יחד, הרינו שומעים אמנם דברים טובים ונכוחים, אלא שלא זה עיקר בשעה זו. האחוזה והשלום נחוצים במקרה זה לא משום מידות תרומיות, אלא מפני שאיחוד זה עתיד להנהיג את המדינה וכל כולו ייבחן ויוצדק רק

לפי האופן שבו הוא עתיד להשתקף בהנהגה זו ולקבוע את טיבה וצביונה. אמנם כל מי שמזכיר כיום מושג זה של "הנהגה", בקשר עם תהליך האיחוד, מעורר מיד רתיעה כמי שחותר תחת ליכוד-אמת, ואף-על-פי-כן, שאלה זו היא העיקר.

3

לאמיתו של דבר, כשאנו אומרים "איחוד מפלגות" אנו נוקטים לשון שאינה משקפת את המציאות, שכן מפלגות במובן הנכון, כלומר התאגדויות אידיאולוגיות הקובעות את השקפת-עולמם וצביונם החברתי של המשתייכים אליהן - מפלגות ממש - אינן קיימות כיום בישראל. אפילו מפ"ם היא מפלגה רק במידה שיסודו הרעיוני של הקיבוץ הארצי, ולא דווקא יסודו הפוליטי, מתקיים בה.

נכון, היה זמן - ולא בעבר הרחוק - שבו היו המפלגות הפוליטיות ביטוי עיקרי וזירה עיקרית של חיי המעשה וחיי הרוח בצייבורנו. ההיאבקות האידיאולוגית שבין המפלגות, אם לגבי זיקות ואורייני-טאציות של חוץ ואם לגבי דרכי בנין הארץ, אם ברובד הפוליטי ואם ברובד המעמדי, היתה היאבקות שחריפותה הגיעה לקיצוניות שאין למעלה ממנה. אך על אף הקולות שקראו לריסון והתריעו על שנאה ועל חמת-קצף ששברו קיבוצים וניתקו קשרי-ידידות ושיבשו יחסים של חברה תקינה, לא היתה זו מחלוקת של דברים בטלים. אש-מריבה זו שככה עכשיו לא משום שבני-אדם החכימו וכיבו אותה, אלא מפני שהבעיות שהזינו אותה ירדו מן הפרק. לא על כך יש לתמוה אלא על העובדה שיחד עם הבעיות ירדו מסדר-היום גם המפלגות שנלחמו עליהן ואם קמו מאז ואילך בעיות חדשות הרי לא הזירה המפלגתית היא זירתן העיקרית. זירה זו נתרוקנה כמעט וגרמו לכך דווקא האדוקות והלוהטות שבמפלגות, ואף הללו לא אמונתן שנתבדתה היתה בעוכריהן, אלא דרכי דבקותן באמונה זו, דרך שנעשתה סמל לקנאות אטומה, גם כשהיא דגלה בהגיון בלבד, וסמל לשיעבוד גם כשהיא הניפה סיסמות חופש. דרך זו רוקנה את הדחף האידיאולוגי מכל משמעות של אמת ושל פכחון אנושי ונטלה מן המפלגות הפוליטיות את כוחן וסמכותן ככלי ביטוי וכלי הדרכה להמונים. כך בעולם וכך אצלנו.

מבלי משים נהפכו המפלגות בישראל לגופים ציבוריים שקיומם, לגבי החברים מן השורה, בא לידי ביטוי רק בעניני התקשרויות מינהליות של הווי, מצד לשכת-העבודה, או השירות הרפואי, ומצד ההצבעה לעת בחירות. המפלגות נעלמו למעשה כגורם פוליטי של ממש. נשאר רק ההנהגות.

ההנהגות הללו, במידה שאנו מדברים במפלגות-הפועלים, אף הן נבדלות כיום זו מזו לא הבדלים פוליטיים של ממש, אלא הבדלים של מזג אישי, של צביון חברתי, של רקע, של קרקע-צמיחה. מצד מפ"ם עוד נשמעים אמנם קולות המביעים את יחס השלילה יהבו לגבי מגיעים וגורמים שאינם "רעיוניים", אך גם הנהגת מפ"ם עצמה עיקרה הוא בצביון האישי ובהרכב החברתי וייתוד זה הוא העמוק והקובע, על אף כל הדיבורים על "ייחוד-השליחות" של המפלגה וכדומה.

כך הדבר, על אחת כמה וכמה, לגבי שלוש המפלגות העומדות להתאחד. מבחינה פוליטית אין כאן שלוש מפלגות, אלא שלוש הנהגות. דבר זה בולט יותר במפא"י מאשר בשתי השותפות האחרות, שכן אחדות-העבודה, מכוח קשריה עם הרובד הקיבוצי, שמרה על מידה של אופי רעיוני גם ברובד החברים מן השורה, ואילו רפ"י היו בה חיים מפלגתיים של שלבי גיבוש והתארגנות. לא כן מפא"י שהיא מופת למפלגה שאינה מפלגה אלא צמרת בלבד. כאן הגיע התהליך לידי שלמות. במידה שנתעוררו במפא"י לפני כמה שנים חיים מפלגתיים רעיוניים ברובד שלמטה מן המזכירות, ראתה ההנהגה הוותיקה בהתעוררות זו רק תאוות-שלטון של צעירים מתפרצים. פולמוס הפרשה, היה למעשה, הודות לבן-גוריון, התלקחות אחרונה של חיים רעיוניים שמחוץ לרובד הארגוני במפא"י, אך ענין זה נסתיים, כידוע, כפי שנסתיים ועד היום אין הצמרת חדלה מלשים את הפרק הזה ללעג ולקלס ולהוקיעו לדראון.

מאותה תקופה ואילך שקעה הנהגת מפא"י בערפל דחוס של עסקנות וחישובי יוקרה ופעולות-מנע מפני סטיות והפרות-משמעת. חייה נהפכו לפעולה מכאנית רצופה המתנהלת בתחומים של ניהול ארגוני וכשאתה שומע כיצד דובריה מביעים חששות מפני סכנוח של כיתתיות העשויה להתחדש עם האיחוד, אתה כאילו שומע אותם חוששים שהחולה עשוי להחלים, חלילה.

לפי שעה עוד לא ברור אם ישאר בן-גוריון סיעת-יחיד בכנסת, או שיפרוש ממנה, אך אם יחליט לשמור על מקומו, ברור שסיעת-יחיד זו לא תהיה בטלה בששים-כפול-שנים בין הח"כים. לא פעם נאמר על בן-גוריון בשנים האחרונות שהוא שרוי במידבר פוליטי, אלא שלמראה צמרת מפא"י, שטענה כך, לא היה ברור היכן השממה האמיתית, שכן סימנו של מידבר אינו מיעוט האוכלוסים אלא ציחחות-הקרקע.

אמנם בדידותו עכשיו כאילו רבה עוד יותר וחבר-הכנסת דוד הכהן אמר אפילו כי אילו היה הולך אחרי בן-גוריון אל רפ"י לא היה עובב אותו עכשיו, אך על אף גימת אבירות שבדיבור הזה, ייבחן ערכו של האיחוד לא במידה שבה הוא עשוי להוסיף על בידודו של בן-גוריון אלא במידה שבה הוא עשוי לערער דברים שבידוד זה היה אחד מסימניהם. ההתמדה שהשקיעו הוותיקים בשמירת כבודה ויוקרתה של צמרת זו אינה חידוש, ודוגמא לכך אפשר להביא אפילו מדוד הכהן עצמו שסירב בשעתו להרשות לבן-גוריון להופיע לפני ועדת-חוק-ובטחון כדי להביא בפניה ענין שנראה לו בעל חשיבות בטחונית ראשונה במעלה. יושב-ראש הוועדה נימק ומנמק סירובו זה בכך שהוא ביקש למנוע העמקת התהום בין ראש-הממשלה הנוכחי ובין בן-גוריון. מסתבר שלא בלב קל החליט יו"ר הוועדה לנעול בפני המבקש את דלתי הוועדה, אך אינני יודע אם רבים תופסים את משמעותו של סירוב זה במלוא המידה. העובדה שאותו סירוב לא עורר אפילו המהום אחד של מחאה בהנהגת מפא"י ונתקבל כדבר המובן מאלי מעידה עד היכן הגיעה תעיית החושים שמקורה אותה פאניקה מתמדת של יוקרה ושל כבוד. אגב, סירוב זה עומד בתקפו עד היום ודלתי הוועדה הזאת סגורות בפני מי שבזכותו היא קיימת ובזכותו קיימים גם רוב עניני הבטחון שבהם היא עוסקת.

לקראת האיחוד נשמעים, כאמור, דברים נכוחים על אחווה וריעות ועל הצורך ברוח טובה של חברות וכבוד הדדי. כל זה נכון, אך כל זה לא ישא פרי אם אותה רוח טובה לא תהא גם רוח של טלטלה שתהיה עשויה קודם-כל לא להדק קשרים קיימים, אלא להתיר אותם

ולחדשם בצירופים אחרים. לא להעמיק ולהגביר זיקות קיימות, אלא ליצור אחרות במקומן, בדרך שתתאים יותר לדרישות האלמנטאריות של זמננו. מי שמדבר על כך שהאיחוד צריך קודם-כל תקופת רגיעה והכשרת לבבות מסיח אותו מעיקר יעודו. הדברים שיעמדו בקרוב להחלטה ולהגשמה הם דחופים מכל "תהליכים טבעיים" ו"התקמות יחסים" וכיוצא באלה. העתיד, שלשמו דרושה ההיערכות החדשה, הוא לא רק אחרי כתלנו אלא הוא כבר חלק מן ההווה ותוך כדי "תהליכים" ומניעת זעזועים, אנו עשויים לעבור על פניו ולהחמיצו. איחוד זה צריך לעשות הכל כדי לא להפסיד את הדברים אשר בלעדיהם אף הוא אינו הכרח ואפשר גם בלעדי.

בדלתיים פתוחות

1

תהלוכת חג-המולד עברה בשלום. כן, הגני מודה ומתוודה, כי גם אני, ודאי כמו רבים בינינו, התענינתי במשמעותו של טקס כביר זה בעיקר מן הצד המעשי של שמירת הסדר. אפילו העובדה הדמיונית-כמעט, שהמימשל הישראלי הוא הקובע סדרי המעבר בתהלוכה זו, והוא המודיע על ביטול או אי-ביטול רשיונות למשתתפיה, אפילו עובדה זו היתה שגיה במעלה. ההרהור הראשון לאחר שתהלוכה זו עברה היה הרהור של רווחה: לא היו תקלות.

ודאי, אין להכחיש כי למקרא התיאורים שבעתונות על-אודות הפאטריארך שעבר בראש ועל הבישופים הצועדים אחריו, ועל מאות אנשי הכמורה במסע ועל שורות הנזירים ופרחי-הכהונה היוצאים לקראתם מן הכנסיה אל הככר - למקרא תיאור מסעם של צלמי-הקודש והאיקונין והמשמרות הישראליים לאורך הדרך, ידעת כי מיפגש זה בין תהלוכת שיאי-סמליה של הנצרות ובין שלטון יהודי בבית-לחם, בכיכר כנסיית-המולד, הוא דבר אשר רק הבהוב של טירוף גאוני במוחה של ההיסטוריה יכול היה להעלותו במציאות. כל זאת ידעת, ואף-על-פי-כן, לאחר כל אלה התרשמת יותר-מכל מן השורה הכתובה האומרת שהסדר לא הופרע וגם נסיון החבלה האחד שנעשה לא היה רציני. בכך הסתפקת, ואין להתבייש בכך. הצד המעשי היה גם הוא, כנראה, בעל משמעות מסויימת והוא החשוב לגביך. לפחות לפי שעה.

אמנם היו כמה עתונאים בעלי שאר-רוח שהפליגו אל הצד העיוני שבמאורע זה. הפגתם התבטאה בעיקר בלגלוג הדק והחריף שהם מתחו על זרותה המגושמת הצורמת של הנוכחות הצבאית היהודית אל מול התהלוכה הדתית שעיקרה בספירות אחרות. אין דבר. מאחר שהכל נסתיים בטוב אין הלגלוג הזה מפריע הרבה. אמנם הוא הקדים קצת להתבטא, ואולי אף בו יש מידת צרימה שלא זה זמנה, אלא

שכך טיבו של ייצר וולגאריות צרופה המתחפשת ויוצאת באיצטלה של שאר־רוח. היא קופצת בראש ואין עצה, המשמרות היהודיים הוצבו לא כנגדה, אלא כנגד סכנות מוחשיות יותר. לא נורא.

2

איני יודע באיזו מידה היו המשמרות היהודים ונוכחות המפקדים הצבאיים של האיזור – שמילאו בכך חובה שהיא ממסורת התהלוכה – צורמים וזרים באותו מעמד. נוכחות יהודית זו לא נוצרה, כידוע, לענין זה בלבד ויש לה רקע מסויים, כשם שגם התהלוכה עם צלמי־הקודש הגיעה לא רק ממרחק קילומטרים מספר, אלא היא המשך של מסע ארוך למדי ובעל זכרונות לא־מעטים. תהלוכה זו, הנוכחות היהודית אולי אינה זרה לה במידה שבעלי הלגלוג משערים. תהלוכה זו של צלמי־איקונין ובישופים וכמרים ונזירים חתכה ועברה למעשה בתוך קורותיו של העם היהודי במשך מאות על מאות בשנים. קיסרים עלו וירדו, ממלכות כמו ונפלו, אך לארכם של הזמנים המתחלפים היתה תהלוכה זו מאירה את קורות העם היהודי ואת נוכחותו באור מוקדי־אש ומטלטלת מעליו צלצלי פעמונים מבשרי צליבה חדשה ומערבבת את עשן־המדורות בריח הלבונה הדק והמתוק.

תהלוכה נוצרית זו אולי אינה סותרת כל־כך את הנוכחות היהודית, לא בבית־לחם ולא במקומות אחרים. תהלוכות אלו הן שאישרו את קשריהם של היהודים עם תבל־ארץ זה, פעמים יותר משהיהודים עצמם אישרו וידעו זאת. תהלוכות אלו היו אחד הגורמים שקיימו את כוח זכרונו של העם היהודי, פעמים יותר משהיהודים עצמם קיימו אותן, עד שכוח־זכרון זה וכוח אמונה יהודית זו נעשו אחד המופתים הגדולים של תולדות הרוח בעולם. מיפגש זה, כיום, בבית־לחם, בין מסע זה ובין המשמרות היהודיים המוצבים לארכו, הוא מנקודת־הצומת המשוות משמעות לסיפור הקורות ונוסכות בו, לפחות למראית־עין, את יסוד הבינה ומשפט־הצדק.

מבחינת עימות זה אין לנו, על אף הכל, רגש-נחיתות לא רק למקרא מאמרי לגלוג נוקב של עתונאים משלנו, אלא אף למקרא מאמרו של אותו איש-רוח אנגלי חריף וזורק מרה, אותו סקפטיקן פיקח ודק-הומור, הוא מאלקולם מאגרידו', שביקר בישראל ופירסם השבוע מאמר של רשמים ב"אופסרבר". הוא בא לכאן לרגל הכנת סרט טלביזיה, הכרוך בצילומי מקומות מנתיב חייו של ישו, ובמאמר הרהורי-אגב הוא מספר כיצד, תוך כדי עבודה, בעוד הוא משחר אחרי דרך חיי ישו על אדמות, היה חוזר ונתקל בנציגי הציבור היהודי שלא תפסו כיצד אין הוא מתעניין ב"בעיות" שלהם, ובבעלי דרגות שונות של השלטון היהודי הצבאי, אשר ככל שלטון צבאי הוא קהה ומגושם, ומעורר בספקן המפוכח הזה קצת רתיעה וקצת בוז וקצת תמיהה כיצד עם פיקח ורוחני, כמו העם היהודי, הולך ונתפס למהות סרדיוטית זו.

בתוך השאר הוא משלב גם תמונת-הווי של רחוב ירושלמי ומספר כיצד שני צעירים ערבים נאסרים לפתע פתאום ומוסעים חיש בגי'פ משטרתי או צבאי, כשראשיהם נתונים בתוך עטיפות-שק שחורות, על-מנת שלא יראו את הדרך. למראה הדבר הזה היה לו רצון לדרוף אחרי הגי'פ ולקרוא בקול "לא ייתכן שתעשו כדברים האלה. כך עשו בברלין". הוא לא רץ, כמובן, ולא צעק ואינני יודע, מתוך מאמרו, אם הוא הוסיף לדרוש ולחקור בשל מה אסרו את הצעירים הללו. ייתכן באמת שלא השאלות הענייניות חשובות כאן. ייתכן שקיום העולם כולו אינו שווה עוולה אחת שנעשית לבשר ודם. אך כיוון שעל אף הכל גם מאלקולם מאגרידו' מוסיף לחיות ולכתוב בעולם זה ואינו קורא כל הזמן שכך עשו גם בברלין, כיוון שכך, לא נבוש אפילו מלומר לו כי למקרא ידיעות על מאסרים שהמטרה, או שירות-הבטחון, עורכים בימים אלה אנו מרגישים לפעמים אפילו תחושת הקלה ורווחה, כרגש שהוא חש ודאי פעמים אחדות, שעה שסקוטלאנד-יארד היתה מצליחה לתפוס בלונדון או בסביבות מקום-מגוריו, אחת הכנופיות הרצחניות המסכנות מפעם לפעם את שלומם ושלום הציבור. רצוננו אפילו להוסיף ולומר לו כי גם אחרי גי'פ של סקוטלאנד-יארד יכול אדם לרוץ ולצעוק שכך עשו בברלין ואם אנשים אינם עושים זאת באנגליה הרי זה משום שעיקר ההבדל בין סקוטלאנד-יארד ובין ברלין הוא לא בעובדת המאסר אלא בעובדה שהאסיר מובא לפני

בית־דין ונשפט בפומבי על פשע שמייחסים לו. יכולים אנו אפילו להוסיף ולומר כי זה שנים על שנים מטיחים בנו אשמות דמים וערעור יסודי המוסר בשאלות הנוגעות לא רק למקרי מאסר אלא לעצם זכות קיומנו כאן. כגון בשאלת הפליטים. שאלה זו אין לה באמת דוגמא לא בלונדון ולא בכל הקיסרות הבריטית ובשום מדינה שבעולם, שכן מדינות אחרות, במידה שהן גרמו לנדידת פליטי־מלחמה, קבעו ענין זה כעובדה בלי לעורר אפילו ערעורים של פורמאליות, לא כל שכן בעיות של יסודי מוסר. יכולים אנו לומר לו כי משום כך אין מדינה בעולם אשר פליטי־מלחמה יושבים סביבה זה עשרים שנה ואחיהם מסרבים לקבלם אף שהם־הם שגרמו מלחמה זו, ושבו וחזרו עליה פעם שניה ושלישית. יכולים אנו להוסיף ולומר כי גם שעה שאנו מדברים עכשיו על הצורך החיוני ליישב יהודים במערב־הירדן אנו מדגישים, לנו לעצמנו, בכל לשון של הדגשה, כי עלינו לעשות זאת בלי לנשל אפילו ערבי אחד מאדמתו, אף כי ייתכן שבנקודה זו לא נוכל לעמוד בהתחייבות המוסרית בכל מאת האחוזים. כן, זאת יש לומר מראש. ייתכן שיהיו גם כאן מקרי גישול. אין אני אומר זאת בתוקף סמכות ציבורית כלשהי, אלא על דעת עצמי אני מניח, כי אם נצטרך, מתוך כורח בטחון יהודי, להעביר קבוצת ערבים מסויימת ממקומה אל מקום אחר במדינה, נהיה מוכרחים לעשות זאת. כן, נעשה זאת אמנם לאחר מתן פיצויים מלאים ולאחר הבטחת מקורות־מחיה, אך נעשה זאת גם אם לא נפתור בכך את השאלה המוסרית של ניתוק אזרח מאדמתו. נעשה זאת כדרך שמדינה מעבירה איכר מנחלתו אל מקום אחר שעה שעליה לבנות מסילת־ברזל או לייסד מפעל שהוא לטובת הכלל. זאת נבצע ונדע כי על אף הכל וגם לאחר מעשה לא תהא תהלוכת דברי ימי ישראל נופלת לצדק, מכל תהלוכה אחרת, כולל מסעה של הנצרות.

4

כן, חמרגותה של הנוכחות הצבאית היהודית, לעומת מסע חג־המולד בבית־לחם היא על אף הכל מדומה במקצת. אנו רואים כיצד התהלוכה נכנסת לכאן מתוך פרוזודור ארוך מאוד ויחד עמה נכנס לכאן כל מה שכרוך בה במהלך קורותינו. מסדרונות ושערים נפתחים ואנו רואים גם מרחקים ורקע. אמנם כן, מידת צדק ומידת עוול אשר בכל

מעשה ומעשה אינן משתנות על-ידי גידול המימדים שמסביב, אך אולם בית-הדין שבו נערך המשפט בינינו ובין האומות נעשה על-ידי כך רחב יותר. פונה אל העבר ואל העתיד גם יחד. משפט זה אינו יכול להיערך אלא בדלתיים פתוחות.

דלתיים אלו - עלינו להחזיק אותן תמיד פתוחות לרווחה. גם למעננו אנו. במידה שהמדיניות הרשמית שלנו מצטמצמת כיום בטי-עון ליגאליסטי, שבו היא מצדיקה את נוכחותנו כאן, הריהי נאחזת ברובד שאינו מספיק, לא לגבי העולם ולא לגבינו. שום רגע בזמן ההווה אינו ממצה את הסיפור, ועלינו לזכור ולחוש גם את כללותו כדי לדעת כי אף במקרה זה של תהלוכת חג-המולד, והמשמרות הצבאיים היהודיים לארכה, לא עימות זה הוא תמצית החזיון ולא העם היהודי הוא החייב לכבוש ראשו מפני השואלים לטעם הדברים וצידוקם

1968

אי-החלטה נחושה

1

שני הדיונים התנהלו כמעט בעת ובעונה אחת. זה של הממשלה וזה של הנהלת הסוכנות.

את הדיון הממשלתי לא חדלו המשקיפים המדיניים שלנו מלתאר, במשך שבועיים כמעט, במונחים שעיקרם ה"קדחתנות". הוסבר כי לא ייתכן שבפגישה בין ראש ממשלת ישראל ובין נשיא ארצות-הברית לא יעלו על הפרק שאלות-יסוד ומשום כך הכרח הוא שהממשלה תקבע עמדתה לגביהן. דחיפותו של הכרח זה קיבלה תוספת דגש-חזק לאחר שביקורו של ראש-הממשלה הוקדם לפתע בחודש ימים ומכאן ואילך נעשתה הקדחתנות כחוט-השני בכל התיאורים וההסברים. ישיבות-הממשלה היו קדחתניות, המגעים בין הסיעות - קדחתניים, קצב עבודתם של המומחים, שהכינו את החומר, היה קדחתני.

כך נמשך הדבר כשבועיים ימים ולפתע הושלך הס והקדחתנות היתה כלא היתה. פתאום הוברר ואף הוסבר שיש פנאי ואין להיחפז וכי בפגישה בין ראש-הממשלה ובין נשיא ארצות-הברית אין שום הכרח או צורך להעיר ולעורר שאלות-יסוד ואך איוולת היא להניח שהממשלה צריכה לקבוע עמדה לגבי שאלות אלו, נוסף על מה שכבר נקבע והוצהר בכנסת. "דבר" אפילו הגדיר את כל הדיון כולו כ"פולמוס-סרק". בקיצור, כל סימני הקדחת נתעופפו כהרף-עין וקדחתנות מסויימת נשארה רק בהכחשות-הקדחתנות.

כך נמצאנו איפוא עומדים לפתע במצב שבו נהפך הדיון הממשלתי הראשון בשאלות של עיקר, לאינטרמצו טראגי-קומי ובמידה שנשמעו קולות מערערים על ניעור-החוצן הפומבי מנושא-הדיון ועל הדרך שבה הורדה בבהלה מסדר-היום שאלת-היסוד של שלימות הארץ, הוסבר כי הדבר נעשה למען שלימות הממשלה.

כך לגבי הדיון הממשלתי, ואילו בדיון הנהלת-הסוכנות, בשאלת העליה, היתה האווירה אחרת מלכתחילה. לכאורה, דובר כאן אמנם על ענין אשר בלעדי אין שחר לא רק לגבולות החדשים, אלא אף המדינה בגבולותיה הישנים נשארת בהיעדרו נתוקה ממשאבי-כוחה ומתכליתה העליונה והאמיתית. ואף-על-פי-כן, גם אם היתה בדיונים אלה אווירת חירום וקדחתנות לא היתה אווירה זו טעונה לא אישור ולא הכחשה, שכן הציבור, ואולי גם המשתתפים עצמם, ידעו כי אין זה קובע.

אמנם יש להודות שכאן נתקבלו החלטות מפורשות. הוחלט על הקמת ברית מגשימים בתוך ההסתדרות הציונית. כדי שנבין מה ערכו של מיפנה זה הסביר נשיא ההסתדרות הציונית, תוך הבעת ספקות לגבי היקף התוצאות המעשיות, כי אחת התוצאות הסבירות של החלטה זו (שאף היא אמנם עדיין רק בגדר הצעה) היא ש"להבא לא יוכל איש להיות ימים רבים מנהיג ציוני בלי לעלות לישראל". בין שאר הצעות או החלטות מהפכניות, הבאות להשיב לצרכיה של שעת-חירום היסטורית זו, אפשר למנות גם את "המחשבה, אך לא ההחלטה" לבטל את הסקציה האמריקאית של הנהלת הסוכנות ואת ההצעה המרעישת לצמצם את מספר חברי הנהלת הסוכנות לתשעה או עשרה, ומה שחשוב ומעניין עוד יותר, ש"נוסף על חברי ההנהלה הפעילים יהיו חברי-הנהלה שלא ינהלו מחלקות אך ישתתפו בישיבות חדשיות של ההנהלה לקביעת המדיניות"...

אכן, התמורה האמיתית שנתחוללה בדיון הציוני הזה היא, לדעתי, זו שהפעם לא עלו בו על הפרק אותם עיונים היסטוריוסופיים, אשר הפכו במשך עשרים השנים הגורליות הללו את רעיון התחיה הלאומית ראשו-למטה והעמידו במרכזה של הציונות את הדאגה לקיומן היהודי של התפוצות ואת "נצח הגולה". רבים מכירים כעת כי בלעדי הגשמתו של עקרונ קיבוץ-גלויות אין רעיון "נצח הגולה" מתפרש אלא כתהליך מהיר, ולגמרי לא נצחי, של טמיעה ושקיעה והתפוררות-התפוצות. כיום ברור כי הבעיה הדמוגראפית האמיתית שבגללה יש נכונים לוותר (במידה שהדבר תלוי בנו) על שלימות הארץ היא לא הבעיה הערבית אלא הבעיה הדמוגראפית ה יהודית של חוסר עליה. כן, אם יתברר שבגלל הוויתור על מאמץ עליון להעלאתו של עם ישראל נהיה צריכים לוותר על שלימותה של ארץ-ישראל, הרי שבסופו של דבר נישאר

באמת עומדים רק על עקרון שלימות הממשלה, ואם לא תהא זו בדיחת-השנה אין ספק כי משמעותו של תהליך זה, אם יימשך, הוא שהציונות עלולה ליהפך לבדיחת אלפיים השנים של דברי ימי ישראל בגולה.

3

כנגד כל דברים כמו הנ"ל יש תמיד מי שקם ושואל: ובכן, מה הדרך הנכונה בענין העליה? שאלה זו היא, כמובן, הגיונית בהחלט, אך אינני סבור כי אין אנו רשאים לחשוף את המעוות אלא אם כן אנו מתווים גם דרכים לתיקונו. רצוני רק להוסיף ולומר, כי הימנעות הממשלה מלעמוד לעת הזאת, קבל עולם ולעיני כל ישראל, על דברים שבעיקרון ושביסוד, והסתפקותה בניסוח מדיני פורמאלי הדוחה את השאלות החותכות גורל-העם עד למשא-ומתן ישיר עם שליטי מדינות ערב, הימנעות זו היא גורם שמוסיף ומחבל בהמחשת משמעותם של ימים אלה ומרבה טשטוש-חושים והיסח-דעת מן העיקר.

הנימוק העיקרי שבו מסבירים את אי-ההחלטה הנחושה אשר נקבעה בסיומם של הדיונים הממשלתיים הוא הנימוק האומר שאין הכרח לקפוץ ולקבוע עקרונות מדיניים, מאחר שאין עלינו שום לחץ בענין זה ויש פנאי. אכן, נימוק זה נשען על עובדה שכנראה אין לערער עליה. מסתבר שבאמת אין ארה"ב לוחצת בינתיים, אך גם אם נניח שכך יימשכו הדברים יש לשאול אם המסקנה מהיעדר-לחץ זה היא המסקנה הנכונה ואם אין אנו שוגים משגה יסודי שעה שאנו עושים את היעדרו הזמני של הלחץ בזירה המדינית גורם בר-תוקף לגבי רבדי-היסוד של קיומנו הלאומי. שאלה זו יש לשאול ביחוד מאחר שאותה נוסחה מדינית שבה אנו מסתפקים כיום, הנוסחה האומרת כי על הכל ידובר בשיחות-שלום בינינו ובין שליטי מדינות ערב, אינה רק טכסיס כלפי חוץ, אלא היא הממצה באמת את עמדתנו כיום. הצרה היא לא בנוסחה, שהיא אולי אפילו נוסחה מוצלחת, אלא הצרה היא בכך שאנו נוקטים נוסחה זו לא רק כדי שלא לגלות עיקרי עמדתנו בטרם זמן, אלא גם מפני שאנו עצמנו איננו יודעים מה הם עיקרים אלה. מחשבו-תינו לגבי שאלות-גורל של קיומנו הלאומי נעלמות כיום לא רק מזולתנו, אלא גם אנו עצמנו איננו יודעים מה הן. אנו מזניחים ארכה אין-שנית זו שניתנה לנו ואיננו עושים אף את המעט כדי לנטוע

עיקרי צדקתנו וכורח קיומנו בהכרת העולם ובהכרתו של העם היהודי. במקום זה אנו דוחים עיקרים אלה אל תחום שבו הם עתידים בהכרח להיעשות חלק מחישובים מדיניים ומסעיים-לחץ, העשויים רק לעוות דמותם ומהותם.

4

אי-החלטה נחושה זו שאנו נוקטים ורואים בה חכמה עליונה, היעדר זה של אישור עקרונות-יסוד לעת הכרעה שאין דוגמתה, הוא דבר שאין לו אולי תקדים בעולם ודבר זה סכנתו נעשית ברורה עוד יותר אם אנו שמים אל לב כיצד ואקואום רעיוני זה הולך ויוצר גם בהכרת האומות ריקנות שבה נמוגים הדברים שהציונות עמלה לנטוע בתודעת העמים לענין צדקת קיומנו כאן. ואקואום זה פותח שער גם בציבור היהודי עצמו לעיוות קווים לגבי עיקרי קיומנו. כמה רחוק הזמן שבו סברנו לתומנו כי רצונו המוצהר של "העולם הערבי" למחות זכרנו מעל פני האדמה הזאת אינו מטבע-הדברים ואינו תוצאה מוכרחת ונגזרת מעצם היותנו כאן. היה זמן שבו ידענו בכל-זאת להבחין ולקבוע איך-שהוא כי מה שאנו אומרים לערבים לגבי עתיד השלום בינם ובינינו על כברת-ארץ זו, הוא נכון יותר וצודק יותר מן הדברים שהם שומעים מפי שליטיהם, הרואים נחלה ראשונה ואחרונה זו של העם היהודי כגזילה בדינו, גזילה שמצווה להחזירה לערב באש ובחרב, נוסף על כל מדינות ריבוניות שהם קיבלו כפרי-בשל של שתי מלחמות-עולם. כיום הולך ההבדל ונעשה מטושטש יותר ויותר לא רק בתודעת העולם אלא בתודעתנו שלנו. עמדתנו כיום במאבק לחיים ולמוות נראית כיום בעיני רבים מבינינו לא כעמידה של אמת כנגד סילוף ולא כצדק של כורח-חיים כנגד שרירות של תאוות השמד, אלא זה מתפרש לנו פשוט כ"קונפליקט" שהוא מטבע-הדברים ואין בו לא צדק ולא עוול, אלא הוא כמין פקעת אשר "שני הצדדים" נסתבכו בו על-כרחם. מושג זה של "קונפליקט" אשר רבים וכן טובים קלטו אותו מתוך אותה הוברת חשובה של יהושפט הרכבי - אף כי לא כך כוונתו ולא אלה מסקנותיו - נעשה כיום נוסח חלק ונוח אשר גם שאלת חייו וגורלו של העם היהודי וגם חמת ההשמד שבלב שליטי ערב מתיישבים בו ממש שבת אחים גם יחד.

יחס זה משמש לרבים פתח להתעמקות כביכול בבעיות, אלא

שהתעמקותם זו, שעה שהיא נוטשת עיקרים ונעשית כמין זחיהות-
דעת של פאטאליזם ספקני, היא שטחיות סאלונית שאין לה כפרה.
דומה כי במדיניות המעשית של המימשל כיום ביהודה ובשומרון
ובשאר שטחים מוחזקים יש התעמקות רבה יותר בשרשי בעיות קיו-
מנו כאן מאשר בהרבה השקפות עיוניות-כביכול. מדיניות מעשית
זאת, ההולכת ומדגימה קבל עולם מופת של עקיפת מכשולים עם
הימנעות מיצירת מכשולים חדשים, כל שעה שאפשר להימנע מכך,
מדיניות זו עתידה לפתור אולי בעיות רבות יותר ויסודיות יותר
משבעלי הפאטאליזם-הקונפליקטי משערים.

אלא שגם מדיניות זו עשויה ליהפך כלי שתכליתו גשמטת, באם
לא נעמוד בעוד מועד על אישור עיקרי קיומנו ועתידנו כאן. בעיות
עקרוניות אלו התשובה עליהן היא ענין דוחק כאשר לא היה מעולם
ותשובה זו אנו חייבים לא למדינאים זרים אלא בראש-וראשונה לעם
היהודי ולעתידו. אווירה זו של יש-פנאי ושל אין-לחץ אינה אלא
אשליה.

עץ-החיים במשתלה

1

בשבוע זה נמסר בעתונים על השתלת-הלב החמישית במספר. העולם עוקב אחרי נסיונות אלה ומונה אותם אחד-לאחד כדרך שהיה מונה לפני עשר שנים ומעלה את ראשוני הלוויינים המשתלחים במי-רוץ אל החלל החיצון. שוב מתחולל חזיון מרתק ומרתיע, אלא שהריתוק והרתע טיבם אחר הפעם. ההבדל הוא קודם-כל בכך שהמתח המלווה את הביולטינים הרפואיים אין בו מאותו תבלין מדיני קובע, שהיה עיקרה של הדריכות, בה עקב העולם אחרי ראשית-המירוץ אל הקוסמוס, עד כדי כך שעצמת ההישג המדעי והאנושי של ההינת-קות מכדור-הארץ כמעט היתה שניה במעלה, לעומת חישובי מאזן-הכוחות שבין מזרח למערב ולעומת האפשרויות הקטלניות שהישג זה עשוי לפתוח להן פתח בעת מלחמה.

המתח מסביב להשתלת הלבבות שונה גם מתגובות הפליאה ורתיעת הפחד שנתעוררו לרגל הישגים קרובים יותר לתחום זה, כגון אותם מחקרים ביאוכימיים העשויים לתת בידי האדם מכשירי-פריצה אל תוך חדרי-חדריו של מנגנון-התורשה, עם כל הכרוך בכך לכוח שלטון אדיר וכל-יכול.

לגבי שתילת-הלבבות לא נשמעו גם אותם קולות ערעור, אם מצד המוסר הרפואי ואם מצד מוסר-הדת, מסוג הפולמוסים שניטשו לרגל תפניות אחרות בשטח הביאולוגיה של הזמן האחרון.

ואף-על-פי-כן מידת-הרתיעה ותחושת-הזרות שמעשה זה של השתלת-לבבות מעורר אינן מוטלות בספק, אם כי לעיקרו מסתבר כי מן הצד המקצועי אין במעשי ההשתלה הללו משום חדירה אל תחומים שלא נודעו ואין בכך משום מפנה לגבי מה שכבר נעשה ולגבי מה שכבר מקובל בשטח זה. גם איני סבור כי צודקים אלה המוצאים במעשה זה תוספת-משמעות החורגת ממדע הרפואה ורו-אים בו כמין חדירה אל שרשי חיים ומוות וראשית סילוקו של מסך

מעל היש החי שסודו ניתן עתה בידי גאוונו של האדם. ברור שענין העברתו של לב מגוף אחד אל משנהו הוא הישג כביר להעזה ולדמיון, אך יסודי-החיים וטיבם אינם נחשפים בכך יותר משנחשפים מהותו ומקורו וסודו של המתח החשמלי על-ידי הסבל המעביר מנוע מבית-חרושת אחד אל בית-חרושת אחר ומחבר אותו אל תקע חדש, או יותר משמהותו של מתח זה נחשפת על-ידי המהנדס או המדען, היודעים אמנם חוקיה ודרכי פעולתה של עֶצְמָה זו, אך אינם מגיעים אף אל קצה הכרת מהותה האמיתית.

אפילו אותו הישג אדיר של ראשית פיענוח הצופן הגנטי של מנג-נון-התורשה, אינו מגלה לנו אלא את דרכי פעולתו ותוצאותיו הגר-אות-לעין של מנגנון זה, ואף אם נלמד להפעילו בתנאי מעבדה, לא נפתור אפילו אפס חידת מהותו ומקורו וגם לאחריו אנו עומדים אל מול סוד היווצרותו של היש החי, ממש כמו שעמד אל מולו האדם בראשית הרהוריו על אדמות. ההבדל הוא רק בכך שכיום אנו מתחיי-לים לתפוס כי החידה היא מורכבת ומפליאה עוד יותר משהדמיון שיער מעולם. בפזמון ישן אמרתי פעם, על דרך ההיתול, כי "האדם הוא חידה הפותרת חידות". למעשה, הוא חידה החושפת חידות חדשות. גדולתו של המדע היא בכך שהוא מגלה ומפרש לנו את ש פ ת ה ח י ד ו ת של היקום ואילו הפתרון הוא אילם ואין לו שפה ופירושים.

2

הישג רפואי זה של שתילת לבבות מרתק אותנו, ונוסך בנו תחושת מסתורין ויראה, לא מפני היותו חושף או פותר חידות עולם. גם לאחר הישג זה נשאר עץ החיים נעלם מעינינו, על גופו ועל שרשיו, גם אם אנו לומדים לטפח דגמים שלו במשתלות. ייחודו של הישג זה ותחושת מסתורין שהוא נוסך בנו מקורם אחר. אחד מעיקריו של ייחוד זה קשור בערכה ומשמעותה של אותה משאבה פועמת, הנקראת לב. פעימותיו של שריר זה מזוהות, משחר-ימיה של האנושות, עם מהותם של חיים. פעימות אלו הן תמצית כל סימני-חייו של הגוף. הן המדברות בקול בשם שאר התהליכים החרישיים של המחשבות, של מירוץ הדם, של צמיחת הרקמות. אל פעימות אלו מטה הרופא אונו קודם-כל, אם כדי לשמוע את הגוף החי ואם כדי לקבוע שחייו חדלו.

ולא זו בלבד. האדם, מאז היותו חי מדבר, קשר בפעילות אלו גם את תחושות היסוד של קיומו. הייצר הוא ייצר-לב. השמחה היא שמחת-לב. חכמת-לב היא החכמה. שריר פועם זה נסתמל כמין צומת קשריו של הגוף עם הסובב אותו, לאהבה, לחימה, לשנאה, לחמדת-לב ולתאוות-לב, ולברית בין הלבבות, עד כי בלי משים אתה עשוי להרהר אפילו הרהור אוילי כמו זה: אדם שיחלים לאחר ניתוח של שתילת לב ויהלך ברחוב ויפגוש בילדיו של ה"תורם" הנפטר – האם לא "יתפעם" פתאום בגוף האדם החי לב אביהם הזר של הילדים הזרים הללו שאין החי יודע אפילו מי הם? דברים כאלה ובדומה לאלה גם הם מקורם של אותה רתיעה אינסטינקטיבית שמעשה השתלת-הלבבות מעורר בנו בלי-משים, עד כי נדמה כי כשם שגופו של החולה מפתח כוחות התנגדות לאבר הזר, כך מתעורר עדיין גם בהכרתנו סירוב להשלים עם המעשה, עד שנתגבר על כך.

3

אך רתיעה זו שאנו נרתעים עדיין מפני מעשה זה ומפני מסתורין שבו יש לה עוד סיבה. אמנם, על נטילת הלב מגופו של השכיב-מרע מחליטים הרופאים רק לאחר שברור להם שהחולה לא יקום מחליו, ואף-על-פי-כן העובדה בעינה עומדת: ההחלטה לגבי ודאות מותו של החולה, ולא המוות עצמו, היא התנאי הקובע את ראשית ההכנות לנטילת לבו מקרבו והיא המאפשרת את ביצוע השתילה. איני מתכוון כאן לצד הליגאליסטי, או לצד האתיקה הרפואית, שכן מצד זה אין מערערים על המעשה, אף כי ברור שיש משהו זר ומרתיע בעובדה ששמונה שעות לפני נטילת הלב מגופו של החולה, במקרה השתילה הראשונה בקייפטאון, החלו נעשו בו ההכנות הרבות, שהן הכרח לניתוח זה. ייתכן כי עם שכלול שיטות-הביצוע יתקצר המועד ובעיה זו תיפתר כמאליה, אך בעוד היא קיימת הריהי נוסכת בכל המעשה טעם וצביון שאף הם מייחדים אותו מכל השאר. ייחוד זה יש לו עוד צד שראוי לעמוד עליו. כל עיקרו של מעשה השתילה הוא בכך שלבו של האיש העתיד לחיות נחתך מקרבו, ויוצא מכלל חשבון, ובמקומו בא הלב הנלקח מן האיש שימות. אם יש, איפוא, בין שני האנשים הללו, התורם והמקבל, אחד אשר לבו עמד מלפעום, הרי זה דווקא האיש הנשאר בחיים, ואילו האיש המת הוא

זה שלבו מוסיף לפעום ברקמתם של חיים אחרים, והוא בבחינת "אני ישנה ולבי ער".

כאן אנו עוברים, איפוא, גבול שהוא חדש באמת: גבול משמעותה של הזהות האישית. שכן אם נשער, ואפילו מבחינת אפשרות עיונית בלבד, שתילה שבה יקבל האיש החי מן התורם לא רק את לבו, אלא גם רקמות אחרות קובעות-חיים - אם נשער זאת, אנו עשויים לעמוד ולשאול: שני האנשים הללו, זה שיקבל את הרקמות הנשתלות וזה שממנו הן נלקחו, - מי מבין שני אנשים אלה מת ומי מוסיף להיות?

עתידותיו של הישג-ההשתלה הם מקור נוסף למסתורין המרתיעים שבענין זה. החדשות שאנו שומעים כיום בשטח זה של השתלת לב-בות - ולא כל שכן באותו תחום של חקר מנגנון-התורשה שהזכרנו - הן ראשית חדירתה של האנושות אל תחומים לא-משוערים, ובסביבה זו אנו דורכים על קרקע נכריה ומבטיחה הפתעות יותר מזו שאנשי החללית הראשונה עתידים למצוא תחת רגליהם בהגיעם אל הירח.

החרמש והסהר

1

בעוד אנו עוקבים בעתון אחרי מהלך משפטיהם של אנשי "אל פתח", העומדים לדין צבאי, נתפרסמו, בסמוך לכך, תיאורי נסיבות משפטם של ארבעת הסופרים-הסוטים במוסקבה ותיאור ההפגנה שנערכה שם לפני בית-הדין. סוכנויות הטלגראף מסרו כי אף שהמשפט התנהל בדלתיים פתוחות, להלכה, הרי למעשה נמצאו הדלתות געולות בפני כל מי שלא נמצא כשר מלכתחילה, וכי בין אלה שרשות הכניסה נמנעה מהם הופץ כתב-מחאה שבו נאמר כי משפט זה הוא ביוזי כבודה של ברית-המועצות והוא מזכיר את תקופת משפטי-הטיהורים האפלים של שנות השלושים.

לכאורה, אין סמיכות פרשיות בין משפט-המחבלים שבישראל לבין משפט-המחברים שבמוסקבה ובכל-זאת, למקרא הדברים, עלה לרגע הרהור, שעל אף כל המסופר בעתוני רוסיה בענין שיטות-הדיכוי של השלטונות הישראליים, מסתבר כי המשפט שמדינת ישראל עורכת לאויביה-בנפש הוא הוגן יותר מזה שברית-המועצות עורכת לסופריה. אלא שהרהור זה אינו עיקר, שכן כל אותו משפט מוסקבאי אינו חידוש גדול, לא מצד שרירות-הגוהל ולא מצד רמיסת זכויות-האזרח. בשטח זה הושגו שם פעם שיאים שהמתרחש כיום אינו אלא צל-צילם החיוור. החידוש הגדול והמפתיע באמת הוא לא במשפט עצמו אלא בכך שאפשר היה להפגין נגדו, ולא רק להפגין אלא גם להישאר בחיים.

אמנם אותה הפגנה לא היתה אלא התכנסות של כמה עשרות מכרים וקרובי משפחה של הנשפטים, שניסו לשווא להיכנס לבית-הדין ונהדפו אחור, על אף "הדלתיים הפתוחות", אך הכתבים אפילו סיפרו בהדגשה כי אנשים אלה "השמיעו קולות ריטון" ומה שמפתיע עוד יותר: באותו מעמד חולק בין הנאספים, על-ידי נכדו של ליטבינוב ועל-ידי

אשתו של יולי דניאל (שנידון בשעתו לעבודת-פרך) כתב-מחאה מפורש.

רגש התהיה והפליאה על עובדה טבעית זו הוא מזור, לכאורה, ביחוד שעה שתופעות כאלו – שהן אלף-בית של זכויות אנוש – נעשות מקור סיפוק וגאווה לאוהדים שהתאוששו קמעה ממפולת הוועידה העשרים. נימה זו לא חדלה עד היום ולמעשה אפשר לומר כי אף אוהדיה הקיצוניים של הברית הסובייטית רואים אותה כמדינה-מתפתחת, בכל מה שנוגע לזכויות אזרח ושאר עקרונות חברתיים אֶלמנטאריים. גם כיום אנו מופתעים עדיין מכל תופעה שיש בה כדי להעיד כי חמישים שנה לאחר המהפכה הסוציאליסטית הגדולה מגיעה ברית-המועצות לאט-לאט להישגים של שוויון וחופש, בקצב ובמידה העשויים להעמידה כבר כיום על רמה שאינה גופלת מזו של ארצות נאורות כמו ערב הסעודית, או אפילו סוריה ומצרים.

2

לא הזכרתי ענין זה אלא לשם ענין סמוך, שהוא מן העומדים על סדר-יומם העיוני של בטאוני השמאל הפרוגרסיבי, שבהם אתה מוצא בזמן האחרון הרבה חיבוטים רעיוניים לנוכח דרכה של ברית-המועצות במזרח-התיכון לא רק מן הצד המעשי, שזה, כמובן, עיקר הדאגה, אלא גם מן הצד האידיאולוגי. עיקרה של השאלה הוא זה: כיצד ייתכן שברית-המועצות תקריב עקרונות נעלים שלה, כמנהיגת העולם שוחרת-החופש, לשם חשבונות של מדיניות אופורטוניסטית ותעלים עין מאפיים הריאקציוני של המשטרים שהיא תומכת בהם, הן תמיכה פוליטית והן תמיכה צבאית של תועפות נשק? הייתכן שהאופורטוניזם מגיע עד כדי כך שהיא מוכנה להקריב את ישראל קרבן לא רק למשטרים "ניאו-פאלאנגיסטיים" ופסבדו-סוציאליסטיים ולאומניים-מיליטאריסטיים, כמו מצרים וסוריה, אלא אפילו למשטרים פיאודליים מובהקים, כגון סעודיה, או לריאקציה משועבדת לאימפריאליזם כגון ממלכת ירדן? שאלות מרות אלו נשמעות, כאמור, לא רק מתוך חרדה מפני הסכנות שבמשלוחי הנשק הסובייטי למדינות ערב, אלא גם מתוך רתיעה רעיונית כנה ומובנת, לנוכח "סילוף ההלכה המארכסיסטית". אין ספק כי לו היו הזמנים נורמאליים קצת יותר היו קושיות אלו מופנות ישר כלפי מוסקבה, אפילו בצורת

מאמרים ראשיים ב"על המשמר", בנוסח הידוע של "באזני ברית-המועצות". אלא שמחמת השתבשות הקשרים נטוש כיום הוויכוח בעיקר עם מפלגות-השמאל באירופה, אשר במסכת השקפותיהן הולכת ונקבעת דמותה של ישראל כסמל האימפריאליזם ודמותן של מדינות ערב כמייצגות את כוחות הקידמה.

3

אכן, על אף חשיבותו העיונית של ויכוח זה יודעים גם התוהים והשואלים, כי הדרכים שברית-המועצות נוקטת כדי לחדור למזרח-התיכון אינן ענין לטרוניות אידיאולוגיות דווקא, אך כיוון שיש מתרעמים על כך, כדאי אולי להזכיר כי לא רק מדיניות-חוץ אלא גם מדיניות-פנים של ברית-המועצות עשויה עדיין לעורר קושיות ופע-מים אלו קושיות שהאזרחים הסובייטיים, בנבדל מן ההוגים שמחוץ לגבולותיה, רואים בהן את העיקר וטועמים בהן טעם של דם ומרורים. שנים רבות, בימי האופל של המשפטים ואחריהם, היה ענין זה טפל וחסר-ערך לעומת האור הגדול השופע ממוסקבה כלפי חוץ, אך כעת, שעה שגם בחוץ מורגשת קדרות-מה, מוטב שלא להעלים עין מכך. יתר-על-כן, אם יש ערך-מה לגינוי ולקטרוג מבחינה אידיאולו-גית, הרי יכול גינוי זה להיות בר-משמעות כלשהי רק אם הוא חל גם על מהותו של המשטר עצמו ולא רק על דרכיו בחוץ.

זיקתה של ברית-המועצות אל מדינות ערב, כפי שהיא כיום, אינה צריכה להתפרש רק כזיקה של אופורטוניזם, המשבש את המהות האמיתית והנעלה. האמת היא אחרת. האמת היא שההצהרות על השאיפה העזה לשלום במזרח-התיכון, שאיפה המשותפת, כידוע, לברית-המועצות ולמדינות ערב, והתנגדותן לכל תוקפנות, אינן ממצות את הקשר שבין השותפים. למעשה - על אף כל סיסמות-הדרור של עולם-המחר - יש בין מוסקבה ובין מדינות-ערב גם דמיון עובדתי לא מבוטל בענינים כמו טיב חירויות האזרח, תקינות המוסדות המשפטיים, חופש העתונות וכיצא באלה דברים שביסודי חיי חברה. איני יודע מה טיבה של העתונות בנסיכות-כוויית, למשל, אך מכל הידוע על עתוני מצרים וסוריה ושאר מדינות ערב, מסתבר כי מבחינת מהימנות-האינפורמציה וחופש-הדעה אין ספק כי עתונים אלה הם מן המעטים בעולם היכולים להשתוות עם "פראבדה" ו"איובסטיה".

מסתבר שאזרחי ברית-המועצות יודעים זאת היטב, על-כל-פנים במה ששייך לעתוניהם שלהם. לא לשווא אולי נראו בזמן האחרון סימנים שונים שהעידו כי תסיסת דעת-הקהל במדינות שונות, בגוש הקומוניסטי, היתה כרוכה גם בערעור על העמדה הסובייטית הרש-מית בזירת המזרח-התיכון. אין לדעת באיזו מידה מציקה התסיסה הזאת לשליטיה של ברית-המועצות ובאיזו מידה הם עשויים להתחשב בכך במדיניות-החוץ, אך אם יש גורם - חוץ מפחד ההתלקחות העולמית וחוץ מנוכחותו של הצי הששי - העשוי להרתיע אותם מצעדים קיצוניים, תהא רתיעה זו לא פרי חישוב אידיאולוגי ו"צמי-דות לערכי המהפכה", אלא פרי התחשבות באותה תסיסה אשר נכדו של ליטבינוב היה נציג שלה, שעה שהוא חילק את כתב-המחאה לפני בית-המשפט במוסקבה.

נציגיה של תסיסה זו מוצאים כיום דרכים גם להשמיע קולם בחוץ-לארץ ולעורר את דעת-הקהל בעולם. בשעתו נמסר כי אחד האמצעים שהשלטונות הסובייטיים נוקטים כדי ליטול עוקצם של הסוטים הוא להכריז עליהם כעל משוגעים. אם כך ואם כך מסתבר שהשלטון מבין כי זהו שגעון שיש בו שיטה, שכן דעת-קהל, משעה שהיא מתעוררת לתחיה, היא מתמידה ומתעקשת. ייתכן כי שליטי מוסקבה כבר מבי-אים זאת בחשבון ואם נכונה הסברה האומרת כי השפעתם על מדינות ערב היא השפעה מרסנת, הרי זה סימן שהם בדקו אולי ומצאו כי לנוכח מיספרם ההולך ורב של המשוגעים-המדומים במוסקבה מוטב שלא להוציא מכלל פיקוח את המטורפים האמיתיים בדמשק ובקאהיר. מה ששייך לנו, ברור כי ערכם המעשי של תהליכים אלה הוא אפסי לגבינו ואין בינינו נתפס למחשבה המגוחכת שאפשר לסמוך עליהם. אך ההשגות "העיוניות" שלנו על ברית-המועצות, אלו המער-ערות על מדיניות-החוץ שלה, הן מופרכות לא פחות. מדיניות-חוץ זו עשויה להימשך או להשתנות, ללא כל קשר עם נימוקים אידיאולו-גיים. הוויכוח העיוני האמיתי עם ברית-המועצות מתנהל בתוכה פנימה. ושם אין הוא "עיוני" כלל.

קדקוד־המשולש

1

השינוי שהתחולל בנוף הפוליטי של ישראל, עם האיחוד המשולש, אינו מליצה. ההר הגדול, שחלש על הסביבה, התמוג בן-לילה עם שני מיבנים גיאולוגיים סמוכים, והגוף החדש מתנשא עכשיו כצירוף של שיני-סלע ומכתשים וגבנונים. טיבו של מיבנה חדש זה עוד אינו מוגדר, אך גדלו־ותקפו ברורים. לנוכח ממדיו יש נתפסים אפילו לבהלה ותוהים אם מעתה יהא בכלל מקום לנוע ימינה או שמאלה. יותר מזה. לא רק הנוף נשתנה. נעלמו מלים אשר שיוו גוון מיוחד ומופר להווי הציבורי. הצליל "רפ"י" היה חדש, ביחס, אך שמות כמו "מפא"י", או "לאחדות-העבודה-פועלי-ציון", כשהם יוצאים לפתע מכלל שימוש, הרי זו כמעט מהפכה לשונית, המשנה את סעמו וצביונו של השיג־ושיח החברתי. ביחוד מפא"י. זו היתה מלת-מפתח. מאותן מלים שבלעדיהן אין לפתוח אפילו אשנב קטן אל תוך התקופה. במרוצת הזמנים עלו וירדו מלים כאלו, שצלילן הוא סמל לפרק מסויים וחייהן חיי שעה. אך מפא"י בילתה את כולן. עמה אתה עובר ופותח דלתי שלושים-ושבע שנים בזו אחר זו, עד שנדמה לך שאתה יכול להגיע עמה אל ראשית הבריאה. והנה פתאום לפתע היא במגרה של עתיקות כמו "עליה חדשה" או הגוש-האזרחי או צ"ס וצעירי-ציון. משונה הדבר, אך כבר מתחילים אפילו להזכיר אותה לטובה. זה סימן שבאמת הקיץ הקיץ.

2

איחוד מפלגות-הפועלים היה, כידוע, מטרה נכספת מימים רבים. מכוח מה קם עכשיו האיחוד הזה? מה חולל אותו? בשלהי המשא-ומתן המפרך בין המפלגות המתמוזגות השמיע ראש-הממשלה, במזכיר-רות מפא"י, דברים שיש בהם משום תשובה לשאלה זו, כלומר: "באו אלי חברים ואמרו - אתה צריך להיות שמח עד בלי קץ, כאילו

על אפיקי מים. איחוד בשדה הלאומי, ממשלה כמעט מקיר אל קיר, והנה בנוסף על כל זכית לאחד את פועלי ארץ-ישראל. דבר שברל ז"ל לא זכה לו".

אכן, מי שלא יסתפק בהסבר זה, ימצא גם גורמים נוספים ואחד המוחשיים ביותר היה, כידוע, מאמרו של בן-אהרון, שהעמיד את שאלת האיחוד על סדר-היום לפני כמה שנים ומאז אי-אפשר היה להורידה. גורם זה ואחרים הוזכרו גם בדברי ראש-הממשלה עצמו בוועידת-היסוד של המפלגה החדשה: ההידברות, המערך. הסבלנות וההתקדמות צעד צעד. כל זה נכון, ואף-על-פי-כן היה האיחוד לא רק תוצאה של תהליך שהבשיל לאיטו ובדרך הטבע. אילו היה "התהליך" לבדו פועל היינו רואים אותו ודאי נמשך בשקט גם כיום הוזה תוך "התקרבות רעיונית" שאין לה סוף. למעשה, התגשם האיחוד לא צעד-צעד אלא בהשתלשלות פתאומית ומהירה, שהזניקה את אחדות-העבודה ואת מפא"י זו אל זרועותיה של זו, לאחר הצעתו של שמעון פרס לאיחוד בין רפ"י ובין מפא"י בימי החירום. הונקה זו גרפה עמה גם את רפ"י עצמה, ומכאן ואילך החלו פועלים חוקי-המי-כאניקה היסודיים שאין עצה כנגדם.

3

אפי' המיכאני הנגזר של תהליך זה בשלביו האחרונים - נוסף על העובדה, שהתכנים הרעיוניים היו טעונים מכבר בירור וליבון - היא הסיבה לכך שעכשיו אנו עומדים למעשה לא בפני מסגרת גדולה חדשה אשר שלוש פרוגרמות מצטרפות בה יחד, אלא בפני מסגרת, המחכה לתוכן רעיוני הצריך להיקבע גם בכמה עיקרים של יסוד. אפילו שמה של המפלגה החדשה צריך כיום הגדרה ובירור. בדפי המוסף שיצא לכבוד ועידת האיחוד אמר שר החינוך והתרבות כי "מפלגת-עבודה פירושה מפלגת עובדים, והדבר הראשון העולה במת-שבה הוא ההסתדרות הכללית וציבור-הפועלים". אין להניח כי זהו הפירוש הממצה וכי זה באמת הדבר הראשון העולה במחשבה.

4

לענין זה של צורך בירור לגבי עיקרים, אין המפלגה החדשה שונה ממפלגות סוציאליסטיות אחרות בעולם, המבקשות יעודים ותכנים חדשים. מה שאנו שומעים כיום מפי חוגים אזרחיים, ואף מפי חברי

מפלגות הפועלים עצמם, על התיישנות והתרוקנות של מונחים ומושגים, הוא דבר שאינו מופרך, כמובן, אך מופרכת הנימה שמתוכה משתמע כי תורה שלמה כאילו נתבדתה ועומדת ככלי ריק. אפיינית לטעות זו היא מידת הלגלוג שבה הגיבו עתונינו על ענין השמעתו של ה"אינטרנציונאל" בוועידה. נכון, בפי אנשי רפ"י שהתנגדו לכך שהימנון זה יושר, היו נימוקים טובים, אך מה שאינו מוצדק הוא שלא רק בעתונים של "חוגי הימין" אלא אף ב"מבט חדש" אנו מוצאים דברים (מאת אלקנה גלי ועקיבא דרור) על "הנסיון להחזיר שיר מצחיק זה לתנאים של 1968", ועל כך שמוטב להתייחס אל כל הענין כאל "מהתלה ישנה".

האמת היא שהתיישנות "המהתלה" הזאת, וכל המושגים והמונחים הכרוכים בה, היא התיישנות שבאה לא מפני שהדברים נתבדו, אלא מפני שאותה מהתלה ומאבקיה שינו את פני העולם במידה אשר שום רעיון ושום הימנון ושום עיקרון לא ידעו כמוה לקצב ולממדים. אם נזכור כי רק מאה שנה עברו מיום שבו הופיע "המאניפסט הקומוניסטי" ואם נעלה על דעתנו מה היו פני החברה האנושית אז מבחינת זכויות העובד ותנאי העבודה הנוראים ומידת השיעבוד והניצול, במרכזי הציביליזאציה האירופית, נודה כי "המצחיק" שבהימנון זה הוא הסימן המובהק לנצחונו הכביר, לפחות בעולם המערבי וחרף תקופת ההסתאבות הסובייטית. הרבה הימנונות בעולם היו מאחלים לעצמם לזכות ולהיות מצחיקים כמוהו.

איני אומר שדברים אלה אינם ידועים, אלא אני אומר שאין הם ניכרים מתוך רוב התגובות שבעתונים על ענין שירתו של ההימנון. כל שיר אפשר לומר באופנים שונים, אך גם לא לומר אפשר בצורות שונות. והדרך שבה אנשים רבים אינם מזמרים שיר זה, טעונה, לדעתי, תיקון. אם יש הימנון אשר עיקרי פסוקיו צריכים באמת לגרום מבוכה לשרים אותו, הרי זה דווקא הימנון סמוך לנו יותר, שאין עליו עוררים, שכן בזמן שציונים בגולה שרים כי "עין למזרח צופיה" הם מציגים דוגמה בולטת של מלים שנתרוקנו, וזאת לא מפני נצחונו של הרעיון אלא מפני עלבונו.

5

כן, הכל מודים כי מושגי יסוד של המפלגה החדשה יצטרכו ברור וחדוש, אך מעניין שוותיקי הצמרת הקודמת מדברים בתקיפות מיו-

חדת לאו דווקא על מה שיש ללבן ולחדש לעתיד לבוא, אלא בעיקר על כך ש"יש להתגבר ולשכוח את העבר" וכיוון שהם מתכוונים לא לנטישת שגרות וניסוחים נדושים, אלא לענין אחר לגמרי, הרי מסתבר כי משאלתם היא ההיפך הגמור מן הראוי והדרוש.

אותו פולמוס שאליו מתכוונים ותיקי הצמרת, הפולמוס שפילג בשעתו את מפא"י, עיקרו היה לא בדברים שנאמרו בו ושאינ הכרח לשמרם בזכרון, אלא עיקרו היה בדברים שהוטלו בו על הכף והיו אבן-בוחרן לעמדות ולאנשים. הקרב, שערכה הנהגת מפא"י בימי הפולמוס ההוא היה קרב שחשף את שקיעתה של מפלגה שלמה וצמרתה. בעטייה של אותה צמרת נעשתה מלחמתה האחרונה של מפא"י מלחמת חשבון קטן ויקרה מדומה, לאחר שבמשך עשרות בשנים היתה מפלגה זו הכוח שעמד בראש מערכות חותכות-גורל של הישוב והעם. בהנהגתו של בן-גוריון היתה מפלגה זו כלי-ההבקעה העיקרי למען רעיון המדינה היהודית ולאחר מכן מנוף לקביעת עיקרים והגשמת משימות-יסוד, כגון כללותו של צה"ל וכללות החינוך ותנופת ההתישבות והקליטה.

מעמדו של בן-גוריון כיום הוא אחת הבעיות שגרר האיחוד, אך למעשה, גם בהיות מפא"י מסביב לו, לא היה בן-גוריון בודד הרבה פחות משהוא עכשיו. ההבדל, פרט לטיבם של כמה מבין החברים שעברו עמו לרפ"י, הוא לא בכך שאז הורמו בעדו ידים רבות שבכוחן נסתייעה הגשמת דברים שהם כיום מיסודי קיומנו. ההבדל הוא בכך שלאחר פרישתו חדלה מפלגה זו מלהיות מנוף וכלי-הבקעה ונעשתה כלי התבצרות והתגוננות של צמרת שוקעת, אשר הרבה מן הרפלקסים שלה לגבי מנהיגה הקודם משתקפים גם בתחומי השלטון המדיני ובמהלכי פנים וחוץ.

אכן, יחד עם היחס הרשמי כלפי בן-גוריון, יחס הלוכש בזמן האחרון רון איצטלה מגוחכת במקצת של קור-רוח אפוטרופסי שמגבוה, נמשך גם אותו נוסח של אנחה וגלגול עינים ו"יד על לב". רקע לכל אלה היא אותה תחושת-חטא המחלחלת ומבצבצת מדי פעם והמשרה את אוירת הבהלה המתמדת שעליה דיברתי, שעה שעמדתי על סירובו של יו"ר ועדת-חוץ-ובטחון להרשות לבן-גוריון להופיע בפני הוועדה. יו"ר הוועדה, במכתב שפירסם לפני זמן-מה ב"מעריב", בחר ש"לא להתיחס" לעובדת הסירוב שעליה עמדתי והסתפק בכך שציין כי דלתי הוועדה פתוחות לפני בן-גוריון אם יגיש הצעה לסדר-היום

במליאת הכנסת, כאילו בדברים שאמרתי בענין זה ביקשתי עצה או בכלל ביקשתי משהו. ציינתי רק שסיבת הסירוב היתה הבהלה המר-תיעה מפני חשש "קונפּרונטאציה" בין בן-גוריון ובין ראש-הממשלה הנוכחי, דבר שדוד הכהן לא הכחיש ואינו מכחיש ולא יכחיש. ראוי רק להוסיף שהסברו של יו"ר הוועדה, בענין הגשת הצעה לסדר-היום, הסבר שלא היה עיקר לפני-כן, נעשה עכשיו בטל אף מבחינת החוק, לאחר שהוצע למנוע מלהציע לסדר-היום ענינים שפר-מומם עשוי להזיק לבטחון המדינה.

6

מניעתן של תופעות התאבנות, מניעת השתבשות של אמות-מידה ושל אבני-בוחן, הוא ענין חשוב ודחוף למפלגה החדשה יותר מניסוח מצע רעיוני. אפילו שמה של מפלגה זו צריך להתפרש כיום פירוש מוחשי, שהוא דחוף יותר מן התוכן הרעיוני הטעון בירור. מפלגה זו תצטרך להנהיג בימים הקרובים את המדינה לעשיית העבודה הישראלית הגדולה בתחומי העליה והבטחון, הגבולות החדשים וההת-יישבות, ורק דרך ביצועה של עבודה זו תקבע אם המפלגה הזאת תהיה באמת מפלגת "העבודה הישראלית". מצויים בה אנשים היכולים לבצע עבודה זו. דוגמא לכך אנו רואים עכשיו בקווי-המדיניות וקו-המעשה המתגשמים בגבולות החדשים. המעוף והאומץ שבמדיניות זו הם מן החזיונות הנדירים, הנוסכים אמון בכוחה וסגולותיה של החברה הישראלית. הכמיהה הניכרת בציבור לאנשים המחוננים בסגולות אלו אינה כמיהה ל"איש החזק", כפי שהוותיקים מפרשים זאת בחרדה. לא אל האיש החזק נמשך הציבור אלא אל האיש החפשי, שאינו ירא מפני חוסר-תקדימים ואינו מודד את תנודות דעת-הקהל במאזני בית-מרקחת. יש במפלגה החדשה ויש במפלגות אחרות אנשים אשר סימניהם מיוזג של מעוף ושל שרשיות, של תנופה ושל נגיעה בגופי דברים, אנשים שהם פרי מובהק של ארץ-ישראל ועם זאת הם חלק לא-נפרד מן הזמן החדש והרוחות החדשות בעולם. מידת התלכ-דותם של אנשים אלה היא שתקבע את טיב קדקדו של המשולש החדש ואת תוכו גם יחד. היא שתקבע אם תהא המפלגה החדשה כלי מסורבל ומתאבן, או מגוף חדש וחזק וכלי-הבקעה לעתיד.

משפט זוטא

1

אשה, שהתפרעה בלשכת-הסעד, הועמדה בימים אלה למשפט ונידונה למאסר חצי-שנה, בערך, כמחצית מזה על-תנאי וכמחצית - מאסר בפועל. בעתון נמסר שהיא אָם לשמונה ילדים. פרט נוסף: בעלה נכה ועובד רק חמישה ימים בחודש. עוד פרט: הצעיר שבין ילדיה הוא בן-שנה, ולכן הורשה לה לקחתו עמה לבית-הכלא.

אפשר לומר כי "משפט-זוטא" מעין זה, מצד צירוף הנסיבות הנש-קפות מתוכו, יש בו חומר די-הותר לעשרה משפטים, ואף-על-פי-כן הוא מן השכיחים אצלנו. קילוח מתמיד של ידיעות כאלו זורם בעתו-בינו מזה שנים על שנים ברציפות שאינה מושפעת מתמורות העתים. מקומן של התרחשויות אלו לרוב באזורים המכונים אזורי-פיתות, שהם, כידוע, מעיקרי צידוקו ויעודו של המפעל הציוני. ובמקרים כאלה מדובר כמעט אך ורק במשפחות מרובות ילדים, ענין שגם הוא מוסיף מאורו לבחינה הרעיונית והעקרונית של הבעיה...

אין ספק כי לבם של רבים התחמץ בקרבם למקרא הכרוניקה הנ"ל, שבמדור הפלילים, ורבים ודאי הרהרו כי תופעות כאלו הן "כתב-אשמה נגד החברה" וכדומה. הרהורים אלה הם נכונים, כמובן, ואף-על-פי-כן, כל הרואה "מקרים-סוציאליים", מן הסוג הנ"ל, כעוולה מבחינה "אנושית כללית", או מעמדית, או אפילו מצד האפליה המוג-דרת יותר, אינו תופס את עיקר משמעותם. טיבו של הקיפוח הנשקף מתוך סיפורים כאלה הוא אחר. במידה שיש כאן כתב-אשמה נגד החברה הרי עיקרו לא חרפת-העוני או דרישת הצדק החברתי הכולל. כאן טובבים הדברים על עבירה חברתית מוגדרת יותר. עיקרה של עבירה זו - הסחה ציבורית מוסכמת של אמצעים כספיים ואחרים מן היעד הנכון אל מטרות-משנה.

דבר זה לא קשה לראותו. רמת-החיים הרווחת של אזרחי ישראל – כשכבה המבוססת מבחינה כלכלית – אינה, כידוע, פרי התפתחות טבעית נכונה או לא-נכונה, של המשק הישראלי עצמו. רמת-חיים זו נקבעה מכוח העובדה שמדינת ישראל בשעת על סיועו הכספי של העם היהודי בגולה, וסיוע זה ניתן לה ומקיים אותה על שום היותה מדינה אשר צרכיה נקבעים לא לפי כושר-הייצור של אזרחיה אלא לפי יעודה ולפי המעמסות המיוחדות שהיא נושאת בהן, כגון עומס הפיתוח וקליטת העולים, שהגיעו אליה בשנות העליה ההמונית, ועומס הבטחון. עיקרון זה מסיר מן הסיוע הכספי שהמדינה מקבלת את חותם ה"סעד", ונותן לנו רשות לראותה לא מדינה "נתמכת", אלא כמדינה נבנית ונושאת יעוד.

אכן, דרכי השימוש בסיוע כספי זה היו תמיד נושא לוויכוח. מפעם לפעם נשמעים קולות שאנו מרבים יותר מדי להפנות אמצעים אלה לפתרון שאלות תקציביות שוטפות ופחות מדי למפעלי הפיתוח והקליטה. עוד זכור הוויכוח שלפני המיתון, שאז נשמעו בכנסת טענות של ממש על ששכר עובדי השירותים הועלה בשנתיים האחרונות בעשרות אחוזים, ולבסוף, "כשהיה הכרח להצטמצם, הוטל העול על כתפי החלשים ביותר".

נוסיף לכך כי באמצעים אלה אנו מקיימים לא רק את רמת-החיים אלא אף את הרמה התרבותית של המדינה, ואת רמת התצרוכת הרוחנית שלה בכל שטחי הספרות והאמנות והבידור. יש, כמובן, בין כל אלה ענינים שחשיבותם אינה צריכה ראייה, אך אין להתעלם מן העובדה שקיומם מתאפשר בעיקר על-ידי אמצעים חמריים המגיעים לישראל, משום שיש בה אזורי-פיתוח, המצדיקים את התמיכה.

משום כך, שעה שאותה אִם לשמונה ילדים עומדת בלשכת-הסעד, בין המבקשים, עלינו לדעת כי מדובר כאן לא בסיוע הניתן לה "על חשבון משלם-המסים", לפי הנוסחה הידועה. כאן פני הדברים אחרים. במקרה זה צריך משלם-המסים לדעת כי לפני שאשה זו באה להסתיע על חשבוננו, נסתייע הוא על חשבונה, אם מבחינת רמת-החיים ודרגת השכר ואם מבחינת השירותים שהמדינה מספקת לו.

כך גם לגבי פרטי-הווי אחרים, מן השכחים אצלנו, כגון אב שהניח ילדיו על סף לשכת-הסעד וברח והמשרה מחפשת אחריו. מסתבר

כי לא את האב בלבד צריכה המשטרה לחפש אלא גם את שאר המעור-
רים בבעיה זו ומסתבר כי המחפשים לא יצטרכו להיעזר בגששים
כדי להגיע למקומות הנכונים, שיהיו פעמים מקומות לא-צפויים,
כגון משרדי סוכנות ומשרדי ממשלה ואפילו מופעי תרבות מפוארים
ותצוגות אפנה.

3

ברור שאין זו שאלה של כסף בלבד. ענין כגון ההזנחה המשוועת
בשירותים הרפואיים של אזורי-הפיתוח אינו מוצא תיקון גם מחשש
פגיעה בדימוקראטיה, אף כי ברור שגיוס רופאים או מורים או כל
עובדי-ציבור אחרים, כפי הצורך, אינו פחות מוצדק מגיוס לצרכי
בטחון. כבר התרגלנו לאירוניה המרה שבאותו פער משווע בין רמת
מוסדות-הרפואה המפוארים בישראל, שהם מן המעולים בעולם, ובין
המצב שבו נתונה אוכלוסיה שלמה מבחינת השירות הרפואי, מצב
שדוגמתו יאה לנידחות ולנחשלות במדינות העולם, מצב שבו עשרות
אלפי תושבים תלויים בחסדיה של מרפאה אחת עם רופא אחד או
שניים, על כל הכרוך בכך. במידה שעקרונות הדימוקראטיה שלנו
מונעים בעדנו מלתקן את הדבר בדרך של חקיקה ובאמצעי-חירום,
הרי מסתבר כי לא רק את רמת חיינו אנו מקיימים בחלקה על
חשבוננו של קיפוח זה, אלא גם הדימוקראטיה שלנו נשענת, במקרה
זה, על כתפים עמוסות שאינן כתפינו.

4

ענין זה יש בו עוד כמה צדדים שאינם טפלים לו. כך, למשל,
העובדה שאנו מעמיסים מקרים אלה על לשכת-הסעד ומסתפקים
בכך, רק מפני שאנו יודעים שמדובר בעולים אשר עלו מחמת המצו-
קה ואין להם ברירה אלא להישאר כאן, שכן אשה זו, גם לאחר שתצא
מבית-הכלא לא תעזוב את הארץ, לא היא ולא התינוק שיעזור לבן
לפתור את הבעיות הדמוגרפיות שאנו כה שקועים בהן כיום.
טעם נוסף מוסיפה לענינים אלה העובדה שחזיונות קטנים אלה
של לשכות-הסעד מתחוללים בעוד אנו מעבדים תקנות עליה-וקליטה
אחרות לגמרי, לגבי עולי ארצות-ההרווחה, תקנות שעיקרן מבוסס לא

על סעד אלא על כוח-המושך של תנאי דיור ותעסוקה ובחירת איזור-
מגורים וכדומה. אכן, עולים אלה אינם נראים עדיין אפילו באופק,
והבעיה אינה אלא עיונית בלבד.

5

איני מתכוון להביע כאן דברי ערעור על פסק-דינו של השופט.
מסתבר שהוא פסק דינו לפי מה שהיה לפניו, ולא היתה לו ברירה
אלא למלא חובתו. אלא שלא משפט זה עיקר. העיקר הוא אותו משפט
ש לא נערך, ולא ייערך כנראה, והוא המשפט שבו יעמוד הצד הנת-
בע כתובע. איני יודע מה מידת הבסיס המשפטי שאפשר למצוא
לענין זה, אך ברור כי הפרקליט יוכל לטעון כי האשה שבה אנו
מדברים מבקשת לא תמיכה אלא מה שמגיע לה לפי החוקים הלא-
כתובים שעליהם המדינה קיימת. גם בהיעדר משפט כזה, ברור כי
אנו חוסים מפניו רק בצל טענות פורמאליות בלבד.

אם כך ואם כך ברור כי לא רק מבחינת הצדק המופשט, אלא גם
מבחינת הזכות המשפטית ומבחינת תועלתה של המדינה צריכה
אותה אשה, עם שמונת ילדיה, לעמוד לא בסופו של תור המקבלים
מן המדינה אלא בראשו, ורק צרכי הבטחון משתווים לה במעלה.
ברור כי אפילו ענינים חשובים כמו הקצבות לתיאטראות או לפרסים
ספרותיים, מטעם המדינה או מטעם הרשויות המקומיות, מקומם
אחריה ולא לפניה, שכן מצוותן של הקצבות כאלו היא מצווה שבאה
בעבירה מפורשת, כל זמן שאשה זו אינה מקבלת את המגיע לה.

כל אותו עיקרון שלפיו נעשית בעית קיומה של אשה זו וקיום
ילדיה ענין למשרד-הסעד הוא עיקרון שאין לו יסוד. אם אנו רואים
זאת כענין של עזרה סוציאלית, הרי עלינו לראות כך את כל המפעל
הציוני ובנין הארץ.

אמנם שאלות בעלות ממדים כבירים עומדות כיום על הפרק, אך
שעה שדיונים שלנו פוסחים על זוטות כאלו יש בהם גוון של התחמ-
קות גם כשאנו עוסקים בענינים חשובים ביותר. הבעיות הגדולות
אינן מגמדות את השאלה הזאת אלא מוסיפות על צדק עקרוני שבה
ועל מידת דחיפות שלה.

כיוון שדברים אלה נודמנו לגליון שנת-העשרים של "מעריב", ראוי לציון לזכותו, כי עתון זה, אולי יותר מכל עתון אחר במדינה, היה פעמים רבות, הודות למדור הרפורטאז'ה הער והחריף בו, אספקלריה נאמנה לענינים שעמדנו עליהם ברשימה זו ובכך מילא תפקיד של המחשה ושל הבלטה, החשובים יותר מכל דיונים מופשטים. הציבור כולו צריך להכיר לו טובה על שירות זה.

ספּיחי קצף

1

לפני זמן לא-רב כתב שר-השיכון, מרדכי בנטוב, מאמר מלא שנינה ותוכחה בו התריע על תופעה ציבורית מסוכנת שעיקרה כך: "מתהלכים בתוכנו אנשים המרעישים עולמות כדי להוכיח כי שתיים כפול שתיים הן חמש. מדוע? מפני שזה יותר מארבע. והם, כמובן, רוצים יותר".

כדי לחסוך את טורח הניחושים מאלה שלא קראו את הדברים, נציין מיד כי אותם מופרעים, שאליהם נתכוון השר, הם האנשים הסבורים שארץ-ישראל זו, שלאחר מלחמת-ששת-הימים - ביחוד במה ששייך ליהודה והשומרון, שעליהם בעיקר סובב הוויכוח - היא שלמות טבעית, היסטורית ובטחונית, ששמירתה צריכה להיות משימה עליונה של האומה היהודית בזמננו.

על טירוף זה התריע שר-השיכון-והפיתוח גם לאחר מכן, בעתון העתונאים, שעה שדיבר על קבוצות-לחץ, הפועלות "כפי שפעל ההמון ההיסטרי ברחובות קאהיר, ערב מלחמת-ששת-הימים, כדי לשכנע את שליטיה שייצאו למלחמה".

קולו המפוכח של השר לא היה, כידוע, אלא אחד מרבים. זה חדשים על חדשים, מאז מלחמת-ששת-הימים, מוצג עקרון-הקשר שבין העם היהודי ובין השומרון ויהודה, ערש האומה, כהזיה של מופי חשיש, עד כי דומה לפעמים כי מכוחה של המלחמה הגענו בהיסח-הדעת למעמד של כובשים הניצבים בהונולולו, ולא בחבל-ארץ שהיה, עד לפני עשרים שנה, חלק לא-נפרד מן המהות, אשר שמה היהודי והציוני היה ארץ-ישראל.

אני מזכיר כאן הלכי-רוח אלה כדי להטעים כי יש להביא בחשבון אווירה זו, על-מנת להבין כי אותו משורר כביר-זכויות, שהשתתף בסמפוזיון של "מעריב", לא היה צריך אלא להוסיף על הקיים כדי

לומר ש"קמה בתוכנו תנועה שלימה, מעין חברת פסוקים בערבון בלתי-מוגבל ובה כלי שיר וכלי קודש - וכלי נשיפה", ולהוסיף דברים בענין "אנשי רוח הרצים בעקבות הלגיון הכובש", ובענין "התפעלות של עגל" וכדומה.

דברים אלה אינם יוצאי-דופן על הרקע שהזכרנו. חסרונם הוא רק בכך שהם איחרו קצת את המועד והם נראים כהתפרצות-פתאום של תרועה עזה מדי, דווקא בשעה שהתזמורת שוככת קמעה והדעות, כמדומה, הולכות ומצטללות. אכן, גם באותה שיחה של "מעריב" היתה התפרצות-קצף זו, הן מבחינת תכנה והן מבחינת נימותיה, הופעת יחיד.

2

אגב, אותה הגדרה של "חברת פסוקים בערבון בלתי-מוגבל" לא היתה אולי החריפה שבין הגלוות אליה, אך היא אפיינית ביותר לאותו הלך-רוח כולל, שלפיו מתפרש כיום כל דיבור על הזיקה בין העם ובין מולדתו ההיסטורית, כמיסטיקה ומיתולוגיה, גם בשעה שזיקה זו מובעת במונחים חילוניים מובהקים, כדרכם של רוב אנשי התנועה האמורה. נכון, יש בתנ"ך פסוקים שהולמים ענין זה, ולפני זמן לא רב היו פסוקים אלה אפילו יסוד של טיעון, בפני ראשי הישוב וראשי ההסתדרות הציונית, בפני כל ועדות מלכותיות ובינלאומיות. מסתבר שתכנם של פסוקים אלה היה גורם עיקרי אף במערכה המדינית שהשיגה את הצהרת-בלפור, למשל, ואף בהכרעת האומות המאוחדות ב-1947.

אם כך ואם כך, דבר אחד אפשר לומר בוודאות: במה ששייך למיסטיקה ולמיתולוגיה, יכול אדם למצוא כיום פסוקים מיתולוגיים לא פחות, ואולי הרבה יותר, בפרוגראמות ובתכניות-שלום ובראשי-פרקים שונים, כגון אלו של מפ"ם, למשל, אשר גם שר-השיכון וגם מי שדיבר על כך בסימפוזיון "מעריב" משתייכים אליה, ואשר ראשיהם מגדולי המומחים לכך בעולם כולו. פסוקים אלה, הנקראים בשם תזיסים ותיוות ורוזלוציות, רבים מהם מוטלים עכשיו כגרוטות של עולם-האתמול, לאחר שנשאבו מכתבי-קודש של עולם-המחר. יש רק לתמוה על כך, שבעוד דוברים אלה עוקפים בהירות את גרוטות יום-אתמול, אין הם נמנעים מלהוסיף עליהן חדשים לבקרים,

וביחוד צורם הדבר שעה שאתה שומע מפיהם גם הטפות בהלכות מוסר מדיני - כגון בענין מטרה ואמצעים, וכגון מה ששמענו מפי המדבר בשיחת "מעריב" - על הפוליטיקה שאינה צריכה בהכרח להיות לא-מוסרית, וכגון שגם מבחינת המוסר אין לכפות תנאים מראש על עם מנוצח, ועלינו להודיע מראש על ויתורים כדי להפיג את רגשי-עלבונם של הערבים, כלומר את צערם על שלא הצליחו להשמידנו. כן, שעה שאתה נזכר מה הצדיקו במשך עשרות בשנים חבריו של הדובר, וגם הוא עצמו, בתחום זה של מטרה ואמצעים, ושל מוסר מהפכני, אתה תוהה קצת על מידת להיטות של אנשים לא-מעטים להטיף ולהיות מורי הלכות בענינים אלה, עד כדי שהמד-בר בסימפוזיון "מעריב" הטעים אפילו שהוא "בעד מבצע קדש ורחץ" ולא "קדש ורצח". דיבור זה היה אמנם רק אימרה של דרך אגב, בגדר חידוד נחמד, אלא שהמדבר עצמו המשיך אותו באמרו כי "זה אמנם שייך לכמה סעיפים אחרים, ביחוד סעיף המוסר בפולי-טיקה, אך ממילא כבר נגעתיו בכך פה ושם".

כן, יש לומר כי גם מצד המוסר וגם מצד התועלת המדינית יהא זה לוקסוס רב מדי לבסס את עתידה של המדינה בשאלות חיים ומוות על מצעים כאלה ודומיהם. למזלו של עם ישראל, ולמזלה של מפ"ם, אין פרוגרמות שלה, גם המוחשיות יותר מזו שנתגסתה בסימפוזיון, נשארות אלא בגדר פסוקי השבעות שבעליהם יוצאים בהם ידי חובה הן כלפי הציבור והן כלפי עצמם, תוך כדי ודאות מרגיעה שפסוקים אלה לא יהפכו, בין כה וכה, למדיניות מעשית.

כשם שיש לברך על כך שלא נוסחאות אלו כי אם היצירה החלו-צית של "השומר הצעיר" נעשתה חלק מיסודות התחיה היהודית, כך יש לומר גם לגבי הופעתו של אברהם שלונסקי ב"מעריב", שלמזלנו קיימים לא רק דיבוריו אלה, אלא קיימת גם שירתו, וזו הוסיפה לעם ישראל יותר משהללו עשויים לגרוע.

3

באותה שיחה של "מעריב" גם הוכח כי מופרכת מיסודה ההנחה ש"הרמטכ"לים שלנו" נוקטים עמדה מנוגדת בתכלית לעמדתם של בעלי "השגיונות" ורואים את השטחים הללו כענין לויתורים מראש מטעמי תועלת מדינית ובטחונית או מטעמי מוסר וכדומה. ההיפך

בדיוק נסתבר מדבריהם של שני רבי־האלופים שהשתתפו בסימפוזיום, זיון, שלא לדבר על האופן המטעה בתכלית שבו הציג המשורר את עמדתו של משה דיין.

מדבריהם של יצחק רבין ושל רבי־אלוף יגאל ידין, בסימפוזיון זה, נשתמע בפירוש כי צרכי הבטחון וגם התבונה המדינית דורשים להימנע מכל "חפזון של נדיבות", וכי עלינו לראות את השטחים רק מבחינת הבטחון ולא כקלף למיקוח או כענין לוותר אשר יקרב, כביכול, את השלום.

ואף־על־פי־כן רצוני להעיר כאן משהו לדבריו של יגאל ידין, בענין מקומו של החישוב הבטחוני במסכת זו.

4

רבי־אלוף יגאל ידין אמר כי הוא משוכנע שאילו נחתם בשנת 1949 חוזה־שלום, היו רוב תושבי ישראל, ובכללם אלה המדברים גבוהה־גבוהה בנושא זה, מקבלים את גבולות שביתת־הנשק, למרות שאינם הגבולות ההיסטוריים, וכי משום כך הוא סבור שהארגומנט ההיסטורי הוא חשוב ביותר לענינים שונים, אבל אינו מכריע. "עובדה היא שיכול היה להיות אחרת, אילו היה שלום נחתם ב־1949. אולם יש גורם ריאלי ומכריע והוא הגורם הבטחוני. הוא צריך להיות, לדעתי, בדוננו בנושא זה, בחינת שיקול בל יעבור בקשר לעתיד מדינת ישראל".

הדברים האלה הם נכונים בהחלט, אך גם כשאנו מסכימים להם בכל, נראית משונה דרך־ההוכחה שבה מגיע יגאל ידין למסקנתו. ודאי, רוב העם היושב בציון היה מסכים לגבולות שביתת־הנשק, אילו נהפכו לגבולות שלום. יתר־על־כן, בשעתו הסכמנו אפילו לגבולות החלוקה שפסקו לנו מדינה זעירה ומפוצלת עוד יותר, עם אוכלו־סיה ערבית של 45 אחוזים. הסכמנו לכך לא מפני שסברנו שגבולות החלוקה הם שיא הצדק וההגיון, או מפני שסברנו שאמנם צריך גבולה המערבי של מדינת ישראל להיקבע, עם שביתת־הנשק, לפי תוצאות ההתקפה שערך הלגיון הערבי על גבולות־החלוקה. הסכמנו לכך מפני שאפילו "שואפי קרבות" שבינינו, אם היו כאלה, ידעו כי בלי מלחמה עקובה מדם לא נשנה את הדברים ומפני שבמלחמה אין אתה יודע לעולם כיצד היא עשויה להסתיים ומפני שהפסד במלחמה אחת הוא

בשבילנו הפסד בכל המלחמות כולן. עובדת הסכמתנו לאותם גבולות אינה מעידה על ערכו או חוסר ערכו של "הארגומנט ההיסטורי", לגבי דיון זה, אלא היא פרי הכורח המדיני והצבאי. גם אם לא נדבר על "אלפיים שנה", קשה לראות כיצד יכול "הארגומנט ההיסטורי", זה שהיה חל על הארץ כולה מראשית ימי ההתנחלות הציונית, להיות גורם "שאינו תורם לקידום הפתרון" בנושא זה. למעשה, גם שעה שאנו באים לקבוע את עתידם של "השטחים" רק מבחינת הבטחון בלבד, אנו יכולים לעשות כן רק משום ש"האר-גומנט ההיסטורי" תורם לכך הנחה יסודית ראשונה שבלעדיה אין הנימוק הבטחוני שלנו לגבי הגבול על הירדן, למשל, בר-תוקף יותר מן הנימוק הבטחוני הערבי - ולא חשוב אם נימוק זה צודק או אינו צודק, לדעתנו - האומר כי לשם בטחונן של מדינות-ערב צריכה ישראל להימחות מן המפה. משעה שאנו מניחים את הנימוק הבטחוני לבדו, אין הוא בר-ערך יותר או בר-הגשמה יותר, מנימוקו של הצד שכנגד.

5

באותו סימפוזיון של "מעריב" נתייחד גם פרק לשאלת העליה והדברים נתגלגלו לענין ההגשמה החלוצית. תוך כך נשמעה מפיו של מי שהתריס כנגד "כלי שיר וכלי קודש" גם הערה על כך שהללו אינם מראים דוגמה אישית של התנחלות. טענה זו היא דבר של ממש ומאחר שהזכרתי קודם דבריו של מרדכי בנטוב, אוסיף ואצטט מה שאמר גם לענין זה: "קמו לנו בשנה זו יהודים טובים המתפללים בדירות נוחות בצפון תל-אביב לשנה הבאה ביריחו. ילכו נא הם בלבד. אל ייהפך אצלנו לסמל היהודי מצפון תל-אביב, אשר בכספו של יהודי מגני-יורק שולח יהודי מקיבוץ ליריחו". נימוק זה הוא דבר של עיקר ואין להפריכו אף אם נאמר כי לפיו צריך בנטוב לאסור דיבורים בעניני התישבות גם על רוב שרי הממ-שלה ולא רק לגבי יריחו אלא אף לגבי ארץ-ישראל בגבולותיה היש-נים. מתוך ידיעה ברורה כי נימוק זה הוא אמת ומתוך ידיעה נוספת כי על אף אמיתו לא היה בו ולא יהיה בו כדי לחולל היחלצות התישבותית, אם בגבולות החדשים ואם בגבולות הקודמים, סברתי תמיד, גם בזמן שהשאלה עמדה רק לגבי מדינת ישראל "הישנה",

כי כדי לקדם את ענין ההתישבות וצרכי הספר והנגב השומם, צריכה הממשלה לראות בכך משימה חשובה לא פחות מן הבטחון הצבאי ולנקוט גם לגבי ענין זה אמצעי-חירום, עד לחקיקה, בדומה לדרך שבה הוקם כוחו של צה"ל. כן, אמצעי-חירום אלה הם אותה "חלו-ציות ממלכתית", אשר בנטוב וחבריו הלעיגו אותה ומצאו בה כל מומים שבעולם, ואילו הוגשם רק חלק ממנה באמצעים הראויים, היתה לא רק ההתישבות שלנו, אלא אף הדמוקראטיה שלנו, זו שאנו חוששים כל-כך מלהזיק לה על-ידי פגיעה בחופש הפרט, שרירה ובטוחה ואמיתית יותר, ולא היתה מסתפקת במדיניות של פיזור-אוכלוסים על חשבון העולים החדשים בלבד.

גם מרדכי בנטוב יודע היטב כי שום תוכחות, כולל אלו שבענין ההבדל בין נאה-דורש ונאה-מקיים, לא יהיו לתועלת בענינים אלה. משטר ממלכתי של היחלצות יש בו לא רק מן הכפיה, יש בו גם מן השחרור, המסיר מן הפרט כבלי היסוסים ואזיקי מניעות אמיתיות או מדומות ומסלק מכשולים מדרך.

אגב, לשאלת ההתישבות בשטחים יודע השר מה עמדתם של חברי מפ"ם בממשלה לגבי מניעת ההתישבות, לא רק ביריחו, כי גם בשאר אזורים חדשים, אף כשמתישבים כאלה מצויים בעין ונכונים להתנחל. מדיניות ממשלתית אחרת היתה יכולה לחולל תנועה התיש-בותית גדולה, גם בדרכים שלא יקפיצו את מועצת-הבטחון. הדברים אולי עשויים לחולל אפילו פחות רעש וסבכים בינלאומיים מאשר איחוד ירושלים, אשר נעשה, אגב, בעיקר מפני "הארגומנט ההיס-טורי".

גם במידה שמדובר על עליה מן התפוצות ועל קיום ההתעוררות שהחלה עם מלחמת-שת-הימים, ברור כי מפת ארץ-ישראל השלמה והבלטת המשימה הגדולה, הכרוכה בכך, עשויות להיות גורם קובע. אך מה נדבר על הצורך להגביר את כוחה המושך של מדינת ישראל לגבי "הנוער המבקש אידיאלים", אם כל עמידתנו והלך-רוחנו כיום הופכים לא רק את "השטחים", אלא את כל עקרונות שיבת-ציון לדבר שצידוקו מפוקפק ביותר ומי שהמוסר הוא נר לרגליו כבר יודע היטב שעלינו לכבוש ראשינו בפני האומה הערבית שאפילו הגדרה עצמית אנו מסרבים לתת לה, לאחר שארבע-עשרה הגדרות עצמיות כאלו קיימות כבר בארבע-עשרה מדינות-ערב.

הסיכוי האחד, לפי שעה, הוא בכך שסטיות אלו ממידות הדעה

הצלולה וההערכה הנכונה של פני הדברים, הולכות ומתמעטות. כבר כיום מתברר לכל כי לא "השטחים" הם ניגודו של השלום. ניגודו של השלום היא המלחמה. במידה שעמידתנו ב"שטחים" אלה עשויה להרחיק מלחמה, בה במידה עמידתנו בהם עשויה לקרב את השלום; ככל שיתפורו ענני הקצף והלעג המונעים מלראות את אמיתו ומש- מעותו של הזמן הזה, כך יוסיפו ויתגלו גם יסודי הכורח והצדק, אשר קיום העם היהודי, על כל ה"ארגומנטים" שבו, עומד עליהם.

תגובה שגלשה על גדותיה

1

דברי התגובה של דן מירון, על מה שאמר חיים הזו, בנאום-יובל שלו, בענין ספרות עברית וספרות אידיש, הם הזיון מיוחד במינו. ולא מפני חריפותם אלא מפני תכנם וטיבם. כדי לדון תגובה זו לכף-חובה אין אדם מוכרח לדון את דבריו של הזו כולם לכף-זכות.

כך, למשל, מסופק אני אם ראוי היה לו להזו לעשות חשבון-ספרויות זה דווקא לעת יובל שלו, אף אם למעשה בחר לדבר על כך רק מפני שביקש להימנע מלדבר על עצמו.

יש מקום, לדעתי, לחלוק על דברי הזו גם מצד "אל תעירו", ולא משום ששאלה זו שהוא נגע בה טעונה חמרי-נפץ. טעם זה לעולם אינו צריך להיות מניעה לדיון בענינים שעל הפרק. הטעם הוא אחר. הפולמוסים הכרוכים בענין זה ירדו מסדר-היום, אלא שלא כבענינים אחרים, אפשר לומר כי במקרה זה ירדה השאלה מן הפרק, אך חמרי-הנפץ שלה נשארו בעינם. משום כך אין זה נושא לנאום-יובל ולתזכורת כוללת של סיכום חותך, אלא לממדים אחרים של עיון. יכול אדם, כמובן, לחלוק על דברי הזו לא רק מצד "העיתוי", אלא גם לגופם, כלומר, לענין דעות שהובעו בהם, אלא שהתגובה שהגיב דן מירון היא מסוג אחר לגמרי. אין היא בגדר ערעור על דעות, אלא בגדר התרעה כוללת על סילוף טוטאלי ובגדר תדהמה על אבסורד שצץ לפתע-פתאום בלי שנדע כיצד ומנין ועל סמך מה. דן מירון היה צריך להביא בחשבון כי כמה מעיקרי הדברים שאמר הזו אינם עשויים להדהים כל-כך מלכתחילה, שכן הם בגדר קווים כוללים ורווחים בתפיסת הרבים. יכול המגיב לראותם כמשפטים-קדומים, או כטעות רווחת אך אין הדברים נהפכים לאבסורד גמור, מראש ועד סוף, על-ידי שמדביקים להם תו של שרירות או אונאה, או על-ידי ששולחים את אומרם ל"ספריה".

2

כך, למשל, לגבי דברים שאמר הזו בענין בזבזו של כוח-היצירה הלאומי לספרויות יהודיות בלשונות-נכר. דבר זה נראה לו לדן מירון כהנחה כללית ומופרכת מעיקרה. ואף-על-פי-כן הנחה זו, אם היא מופרכת ואם לאו, היא אחת מנימות-הלווי הרווחות ביותר והבולטות ביותר בכל מה שהגו וכתבו סופרי דור שלם על כוחות חיותו של העם וסיכויי התנערותו לתחיה רוחנית וגופנית. אפשר לחלוק על דברי הזו שאמר כי ספרות ישראל היתה נעשית העשירה בספרויות אירופה, לולא "בזבזו חמסני" זה, ואפשר אפילו להסכים לדעתו של דן מירון שבתנאים אלה היתה אולי ספרותנו נעשית "ביצת רקק מפעפעת". אלא שמירון אינו מסתפק בכך והוא פוסל מכל-וכל את עצם הצגתה של שאלה זו כדרך שהעמיד אותה הזו. דבריו של מירון בענין אי-חוקיותה של השאלה הם פארודיה על סגנון למדני שאינו במקומו ואינו לענינו, שכן לפי זה היה צריך גם ביאליק להביא בחשבון אי-חוקיות זו שעה שכתב בענין דומה להנ"ל "ואשר גדל מבניכם נשר ועשה כנף---לא-אליכם המאורות יוריד". לפי זה היה עליו לצרף את הערתו של מירון אף אל שמו של השיר ולנסחו כך: "אכן גם זה מוסר אלהים, אם מותר בכלל לדון בהתפתחות חוקית אימננטית, כאילו יש כאן בחירה מוטעית מצד איזו מהות סתמית שאנו מכנים עם".

3

חמתו של מירון נעשית מופרכת עוד יותר שעה שאנו עוסקים לא בתהליכים והערכות אלא בגופי עובדות. את דבריו של הזו על כך ששתי הספרויות נלחמו זו בזו וירדו זו לחייה של זו, דוחה מירון על-ידי שהוא שם את כל ענין "המלחמה" הזאת במרכאות כפולות וטוען שהיא היתה מלאכתם של עסקנים ונמושות בלבד, ולא של סופרים בעלי כוח-יצירה. אם מירון כולל במונח "עסקנים" ראשי תנועות ובעלי תורות פוליטיות וחברתיות, הרי הצדק עמו, אך מלחמה זו - שהיתה מלחמת הלשון העברית והלשון האידית - מפוצצת את המרכאות הכפולות שהוא מכניס אותה בתוכן, לא רק מהיותה סוערת ומלאה חימה ומרורים, אלא מחמת היותה אחת מנקודות-המוקד של פלגות-העם והשקפותיו ונטיותיו ופתרונותיו המוצעים, בעת פולמוס שהיה מן המרים והעזים בתולדותיו.

מעניין כי אפילו משורר אידי שאינו מן הנמושות, כגון מלך ראויטש, אינו מתכחש למהותה ולמשמעותה של מלחמה זו אף באסופת שירים שהוציא לפני כמה שנים. בהקדמה הוא מסביר, ביושר ובאומץ, מדוע ראה צורך שלא להשמיט מקובץ־שירים זה שיר מסויים, שבו מכונה העברית בשם "לוקשן קוידש", וכל גימתו של אותו שיר אף היא היתה להעיד שהמרכאות של מירון אינן עשויות להכיל ענין זה. "אם שיר זה או אחר - אומר ראויטש - אינו אמת כיום, הרי בשעת כתיבתו היו דבריו אמת".

4

איני סבור כי דבריו של הזו על "הבעל־ביתיות" של ספרות אידיש ממצות את טיבה. הייתי מזכיר לענין זה שסימניה הבולטים של ספרות זו היו גם היפוכה הגמור של בעל־ביתיות, הן מצד המחאה החברתית שהיא הביעה בתקיפות רבה והן מבחינת הנימה הבוהמית שנשתלבה בה, והן מצד יסודות כגון האדרת ה"עם־הארציות" בשלב מסויים, וכדומה. אך דן מירון אינו מזכיר את כל אלה, ובאותו טיול קטן שהוא עורך אתנו ב"ספריה", מפתיעה מידת חוסר הרלבאנטיות של רוב הדוגמאות שהוא מביא. יש לפקפק, למשל, אם מנחם מגדל הוא התשובה לדבריו של הזו על הגיבור ה"מתלבט" של הספרות העברית. שכן למעשה אין מנחם מגדל אלא היפוכה הגמור של דמות זו ואין בו כדי לסתור דברים של מי שנחכוון לגיבורי גנסיין או ברנר או פייארברג. כך גם לגבי הפואמות הדראמאטיות של לייוויק. צודק מירון כשהוא אומר כי בפואמות אלו "נבחן חזון הגאולה". אך על אף העמקות והכוח שבהן, אין עיקרן סובב על נושא זה שאליו נתכוון הזו, אלא עיקרן הוא בעיית תיקון העולם ושאלת הצדק והגשמתו וכדומה. אפילו הגולם הוא מבחינה זו רק אליגוריה יהודית לשאלה עולמית. כך גם משה לייב הלפרן, שמירון מביא אותו כדוגמא לסתור, ואף הוא אינו נכנס במסגרת הדברים שאליהם נתכוון הזו שעה שדיבר על הספרות העברית כמורת־דרך לאומה.

מה שאמר הוּזו בענין ש"לא היתה קמה מדינת ישראל אלמלא תחיות הלשון העברית והספרות העברית" הוא, כמובן, דבר נכון רק אם מצרפים לכך שאר גורמים, אך שעה שדן מירון מעיר כי "הדברים שגורים ואפשר גם נכונים, אף כי עדיין חסרים אנו תיאור קונקרטי של הדרך שבה הובילה הספרות העברית להקמת המדינה", הנני חושש כי אילו ניסה מירון להדגים "תיאור קונקרטי" זה היו דבריו גולשים שוב אל הנימה המופרכת של "החוקיות האימננטית" המוציאה דברים מתחומם וניגשת אליהם בכלים שמקומם ברובד אחר לגמרי.

איני יודע מגין לו לִדן מירון שדבריו של הוּזו על "תוצאות" נתכוונו לייבסקציה. אם כך הדבר, אין לפטור זאת במלים סתמיות שנקט מירון לגבי נושא זה, כשם שהוּזו לא צריך היה לפטור דבר זה באמירה כוללת של אגב. אך עיקרם של דברי הוּזו הוא במה שנאמר מיד בסמוך לכך, כלומר שהספרות העברית "קירבה את הגאולה" והוליכה למדינת ישראל. שעה שדן מירון אומר בשבחה של הספרות האידית שהיא "נאחזה בחיים היהודיים ושאפה להרחיב תחומיהם", היה עליו להוסיף שהיא נאחזה בחיים היהודיים שבגולה ושאפה להרחיב תחומיהם על אותה אדמה שעמדה עליהם אחר-כך לכולתם.

רחוק אני מרחק רב מלראות בכך שאלה של "מי צדק", אך כיוון שעמדתי בראשית הדברים הללו על ה"עיתוי" שאינו נכון, חובה להוסיף ולומר כי יש גם פנים אחרות ל"עיתוי" זה. בימים אלה שבהם הגולה הולכת ונעשית שוב תורת-חיים ואידיאולוגיה, מוטב אולי שלא להכחיש ולהשכיח מכל-וכל תהליכים אשר התעלמות טוטאלית מהם, כדרכו של דן מירון, היא ודאי פחות דבר-בעתו מאשר אמירתם.

בעודי כותב דברים אלה של תגובה-לתגובה, אני יודע כי אותן שאלות של יסוד שנרמזו בדברי דרשתו של הזו ושיוסיפו ודאי להידרש בדברי משיבים ועוררים, הן, על אף הכל, מעצם טיבו ומהותו של יובל ספרותי זה.

יובלו של הזו הוא תאריך שאין חשוב יותר ממנו ואין רב משמעות יותר ממנו בספרותנו בזמן החדש. יצירה זו היא מפעל נדיר לתנופה ולחיות, לחריפות הקווים והגוונים ולסחף הנושאים והענינים שחותמם טבוע בו. אין כיום בספרותנו יצירה אשר חשבונה של אומה וכבשונה של אמנות ממוזגים בה מיוזג עז מזה.

פעמים נראים לך מרחבי יצירתו של הזו כמו נוף שמוצאו מן הגעש שלא פסק, והוא עשוי צלמי-לבה שהגיעו מחביונה של אומה ושל חייה. שבירת הקווים ועיוות הצורות יוצרים כאן מיבנים לא-צפויים וסדר מפתיע של שכבות חשופות, כמו באותם רבדי-הרים שחיפושם מגלה ציורי-פתע חדשים של עורקים ושל גוונים שהיו ספונים בתוך האבן.

דבר זה חל גם על הלשון. הסטיליזאציה כאן אינה אלא מעטה דק הנבקע מדי פעם ומבעדו אתה רואה את העברית כשהיא גועשת ומצרפת צירופים ותבניות, אשר כוח-מורשת שבהן, שהוא עיקר, נהפך כאן, יותר מאשר בכל יצירה אחרת, לכוח של חידוש ושל זינוק. מצד ריבוי-הדמויות והמעשים הרי זו אולי היריעה הרחבה ביותר שיצרה הספרות העברית בזמננו, ועם זאת אין הרחבות גורעת כאן מחריפות הפרטים ובדילותם המזדקרת על כל שעל. אפילו מבחינת ה"נושאים" משקפת יצירתו של הזו, במידה שאין עזה ממנה, את תהליך המיפגש שהתחולל בדורנו בין הוויות ומורשות ומצוקות של אומה שנתפוררה להרבה ראשים, שכאן, בכרכים אלה, הם כאילו מתנשאים וצופים זה לעומת זה, וזה בפניו של זה. פני סיפורי המהפכה ופני יעיש והיושבת בגנים הם רק אחד העימותים החריפים המתחוללים בתחומיהם של שנים-עשר הכרכים הללו.

אכן, כרכים אלה של "כל כתבי", שניתנו עכשיו בידי העם, הם לא רק נכס. הם מהרבה בחינות יותר מזה וגם ההיפך מזה. עם היותם נכס הם גם רעבון ושקיקה ודחף שאינם פוסקים. בימים אלה של חיפוש "הזהות היהודית", אותו "חיפוש זהות" שנהפך אימרת-כנף נוחה ונעשה כמעט ל"הובי" לאומי, אשר החיפוש הוא עיקרו והזהות

היא טפלה לו, בימים אלה ראוי לומר כי זהות יהודית זו מזדקרת מתוך הכרכים הללו ככוח נדיר של מוחשיות ושל תקיפות. היא מזדקרת לא כאספקלריה, אלא כצלם-פנים ברור וחד, שעל אף צלקות ושבירות וריבוי-בבואות שלו, הוא אולי המובהק שבצלמי-אומות ומכוחו משיר גם צלמנו-אנו כיום את מעטה הטשטוש והסתמיות. יצירתו של הזו נוסכת בכ אותה תחושה נדירה שבה הספרות היוצרת נתפסת לך גם כפלא וגם כהכרח, ולא רק כענין ל"הערכה ספרותית", אלא קודם-כל כענין של כוח חי המעריך אותך לפני שאתה מעריך אותו, ומעניק לך יותר משאתה מתיימר לקבל ממנו.

מועד אחרון

1

המדיניות הישראלית העלתה השבוע שתי הצהרות בענינים-שביסוד. האחת היתה שיא של תקיפות קיצונית והשניה תמצית של גמישות ריאליסטית. הצד השווה שביניהן היה הצליל החלול, הסתמי, המביך, שעלה מתוכן. הראשונה באה לידי ביטוי בשיחתו של ראש-הממשלה עם כתב יונייטד-פראס, ואילו השניה שייכת לתכונה הרבה שקמה מסביב לצו של משרד-הפנים בענין "השטחים המוחזקים".

בשיחתו עם הכתב של סוכנות הידיעות האמריקנית אמר, כידוע, ראש-הממשלה, כי אם תתערב ברית-המועצות התערבות פעילה בסכסוך שבינינו ובין מדינות-ערב נילחם עד הישראלי האחרון.

הצהרה זו השאירה את הציבור נבוך קמעה ותוהה על פשר הדברים. מבוכה זו נבעה במידה מסויימת גם מן העובדה שדברים אלה, מצד החלטיות נחושה שבהם, לא נתיישבו אלא בדוחק עם אפיו ונוסח דיבורו הרגיל של ראש-הממשלה. עם זאת היה תכנם ברור בתכלית ולא הניח מקום לספק. ראש-הממשלה אמר למעשה שאם תתערב ברית-המועצות בסכסוך, נילחם בה מתוך ידיעה ברורה שסופנו להימחות מעל פני האדמה.

החלטיות חותכת זו אינה מניחה מקום לפירושים הרבה. ובכל-זאת, כיוון שהצהרה זו, כמסתבר, אינה פרי החלטה נחרצת שנתקבלה בישיבת הממשלה, ראוי להעיר שיש ספק אם הישראלי-המיועד-להיות-אחרון צריך לראות את הדברים האלה כהתחייבות מראש.

דומה כי אף בלי לעשות חשבון-כוחות או חשבון קיום-או-חדלון ובלי להעלות אפשרויות אחרות, כגון רתיעתה של ברית-המועצות מפני הסתבכויות נוספות וכדומה, אפשר לומר כי בענין זה שהעלה ראש-הממשלה דיה להחלטה בשעתה.

ראוי להוסיף ולומר, כי ספק הוא אם דיבור בדומה לזה יצא מעולם מפני ראש-ממשלה של כל מדינה שהיא בעת שיחה על תחזית פוליטית

כוללת. אפילו צ'רצ'יל, בנאומו המפורסם אחרי דאנקרק, שעה שהבטיח כי "אנו נילחם על הים, אנו נילחם ביבשה, אנו נילחם על החופים, אנו נילחם בערים" וכן הלאה, לא הגיע במידת החלטיות שלו עד האנגלי הפוטנציאלי-האחרון. העובדה כי סיכויינו במלחמה עם ברית-המועצות פחותים אף מסיכוייו של צ'רצ'יל לפני הקרב על אנגליה, אינה מוסיפה אלא גורעת מתוקף דבריו של ראש ממשלת ישראל ואפילו עושה אותם, על אף הנימה הדראמאטית, בעלי גוון חייכני במקצת. אפשר לומר כי הציבור שאב עידוד מן התחושה הרווחת שעל אף רצינות הנושא לא היה דיבורו של ראש-הממשלה רציני. אמנם כן, דיבורים כאלה נשמעו מפי מפקדים וראשי גייסות, אלא שערכם הוא בכך שהם נשמעו בנסיבות קרב ממש, כתשובה להצעת כניעה אחרונה, ובמסיבות כאלה אין זה על-פי-רוב דיבור של יאוש בלבד, אלא גם הפגנת-כוח ואפילו גורם מרתיע. כן, הכל אפשר למצוא בדיבור כזה, שעה שהוא נאמר במקום הנכון ובנסיבות הנכונות, הכל, פרט לאותה נימה של דרך אגב ושל תחזית סתמית כדרך שביטא זאת ראש-הממשלה.

אך נושא זה מוטב לא להאריך בו. תשובתו המסתייגת של שר-ההסברה, ישראל גלילי, שעה שנשאל בענין זה, אינה צריכה תוספת. אלא שבשבוע זה ממש זכתה המדיניות הישראלית לביטוי נוסף שהיה, כאמור, כמעט היפוכו של הקודם מצד הנימה והסגנון. ביטוי שני זה הוא רב-משמעות יותר וצריך להדאיג יותר מן הקודם, על אף היותו, לכאורה, מופת של גמישות ופיקחון.

2

כוונתי למתח ולהתרוצצות שאחזו את מדינאינו בענין צווי משרד-הפנים לגבי "השטחים המוחזקים". דומה שאילו ישבה סנהדרין שלמה וטרחה להמציא דוגמה שמתוכה ישתקף תליה היסודי של המדיניות הישראלית לא היו יגיעותיה מצמיחות מופת תמציתי יותר מן התגובה שהגיבה מדינותנו על הצווים האלה ומכל מה שנתלווה לכך עד לניסוח הרשמי שבה נתגבשה תגובה זו.

ניסוח זה קובע, כידוע, כי צו משרד-הפנים, שבו נאמר כי השטחים המוחזקים לא ייחשבו מעתה כ"שטחי-אויב", אינו אלא צעד פורמאלי, הבא להסדיר עניני נוהל ואין בו כל משמעות מהותית. אכן, זהו

ניסוח שדבריו פשוטים ומאירים וחד־משמעיים בתכלית ואינם מניחים מקום לספק. רק זו צרה, שמכמה בחינות, ואף מצד הדגש החזק שהוטל בניסוח זה ומצד התכונה שסביבו ומצד הנויפות שהוטהו במשרד־הפנים, נעשה ההסבר הזה בעל משמעות עקרונית רבה יותר ממשמעות הצווים שהוא בא להפריכם. אתה רוצה להניח כי רק מחמת להיטות של בהלה לא ראתה ממשלתנו להעיר, אפילו ברמיזה קלה, בתוך כל הדברים שנשמעו בענין זה, שאם אנו אומרים כי צו משרד־הפנים בענין שינוי מעמד השטחים אינו אלא פורמאליות נטולת משמעות, אין משמע מכאן שמכל הבחינות האחרות נשארים השטחים בגדר "שטחי אויב" כמו שהיו לפני המלחמה.

דבר זה לא נאמר לא במפורש ולא ברמז, וייתכן שלא היינו חשים בהיעדרו, לולא עלתה מתוך כל ההשתדלות של משרד־החוץ גימה אשר כל שומעיה, הן בישראל והן בארצות־חוץ, שאליהן בעיקר נתכוונו הדברים, מוכרחים היו להסיק מתוכה כי חלילה לו למישהו לחשוד בנו שאנו מתכוונים בכלל לשנות משהו לגבי מעמדם של שטחים אלה, כביכול, וכי יודעים אנו היטב כי שטחים אלה אינם אלא פקדון בידינו ואנו נושאים באחריות לגבי הבעלים האמתיים שהם חוסיין ונאצר וממשלת סוריה. שום זיקות אחרות וקשרים אחרים ובעלי פקדון אחרים לא הוזכרו בכל מה שנאמר בענין זה בעל־פה או בכתב.

3

להיטות זו נבעה מן החשש פן ישתמשו שליטי ערב בצעד הישראלי הזה כדי לסכל את מאמציו של יארינג להביא את הצדדים לידי שיחות ויאשימו אותנו בכשלונו. אך כדאי אולי לשים לב לעובדה שעל אף המחאות לא יצאו שליטי ערב מן הכלים יותר מאשר בהזדמנויות אחרות ונאצר מצא דווקא בנסיבות אלו הזדמנות לומר כי שחרור השטחים לא יבוא אלא שלבים שלבים ומועצת־הבטחון לא הובהלה והעולם לא התהפך ושגריר ירדן במצרים אפילו הכריז כי צעד זה של ישראל לשינוי מעמד השטחים היה צפוי ואין זה צריך להפתיע איש. כל זה מעלה בלבך הרהור כי אולי היה ראוי בכל־זאת להניח לפירוש זה שפירשו הערבים את הצעד הישראלי להיקלט לפחות בחלקו, לפחות באחד־מששים, ואולי דווקא בהתחשב בכך שאנו

עומדים לפני שיחות שבהן יונח עתידם של שטחים אלה על שולחן המשא-ומתן, כמוצהר על-ידינו השכם והערב.

מרץ רב זה שבו קמנו להוכיח למדינות ערב ולעולם כולו שלא ישינינו אלא קצצה קצוץ של ניסוח פורמאלי, כלומר שלא עלה אפילו על דעתנו שלא להוסיף גם עכשיו לראות בשטחים אלה "שטחי אויב" לכל דבר, מרץ רב זה היה אולי מופרז גם מבחינות אחרות, היינו אומרים אפילו - מבחינות של קשרים וזיקות שאין לשום אומה אחרת, ומבחינת התודעה וההיסטוריה וכורח-קיום, ושאר דברים שיש יהודים המגחכים לשמעם אך יש גויים שמתחסיים לכך ברצינות. אך מסתבר כי מה שלא הפתיע את שגריר ירדן במצרים הפתיע את משרד- החוץ שלנו עד כדי כך שחמתו על משרד-הפנים ועל "קול-ישראל" חרגה אפילו מגבולות הפרוטוקול ועד כדי כך ש"דבר" ראה צורך לכתוב במאמר ראשי כי "אם אמנם עורר הצו של משרד-הפנים דאגה אמיתית בלב שליטי ערב צריך ההסבר שלנו להרגיעם".

הבנה זו לגבי "הדאגה האמיתית" של השליטים הערבים לנוכה אותו צו העשוי להתפרש להם כאילו אנו חדלים לראות את שומרון ויהודה כשטחי אויב, אינה חורגת, על אף מידת רגישות פאנאטאסטית שבה, מכל האווירה אשר שררה השבוע מסביב לענין זה.

4

אנו עומדים, כידוע, לפני שיחות עם מדינות-ערב, והנני מסכים לאלה שסבורים כי אם הצד הערבי יסכים להיפגש אתנו לשיחות פנים אל פנים, ובתיווכו של שליח המזכיר הכללי של או"ם, עלינו להיענות לאפשרות זו. עלינו להיענות לכך גם אם יש בכך משום ויתור על עקרון השיחות הישירות שהכרזנו עליו בתקיפות רבה כל-כך. ויתור זה הוא עובדה ואין לטשטשו ולהחליקו בפיתולי הסברים כדרך שמדינאינו מנסים לעשות עכשיו כדי "להציל את הכבוד". הפרת העיקרון יש בה, לדעתי, במקרה זה, פחות אי-כבוד מאשר במאמצי ההסברים הדחוקים והמאולצים, המנסים לשכנע את דעת-קהל שלא ויתרנו שמץ ויתור ואנו "דבקים בעיקרון" ועומדים עליו "עמידה איתנה" וכיוצא באלה מן המלון הידוע.

שאלת מעמדו של יארינג בשיחות - אם הוא בבחינת "צד שלישי" או לא - חשובה כיום פחות מן השאלה מהו מטען הרצון ובהירות-

הכוונות והחלטיות-העקרונית שאנו מביאים לשיחות אלו. החזיון שהתרחש בשבוע זה, מסביב לענין "שטחי האויב", אינו אלא בבואה זעירה לאותו דמדום מסוכן שבו שרויה מדיניותנו לגבי ענינים ראשונים במעלה.

5

מדיניותנו היתה בנויה על הנחה שהערבים לא יסכימו לדבר אתנו בעתיד הנראה לעין. יסודה המוחשי האחד של התפישה המדינית שלנו היתה הסתמכות על "עיקשותם של שליטי ערב". על סמך הנחה זו קבענו שאנו פטורים מקביעת כוונות ועקרונות, והחכמה המדינית העילאית היא שלא להצהיר ולא להתחייב ולא לחייב, ובעיקר לא לומר דבר העשוי להזכיר למישהו כי מעמדנו בשטחים המוחזקים אינו רק מעמד של כיבוש צבאי, הצריך לשמור על התקנות, על-מנת למסור את הפקדון לבעליו כמו שהוא, אולי פרט לתיקוני גבול מסויימים.

שיטה זו היתה מישגה לא יכוּפּר לא רק מצד עצמה אלא גם משום שאותה "עיקשות" ערבית שסמכנו עליה לא היתה עיקשות סתמית ופאסיבית. זו היתה עקשנות של שינון עקרונות ברורים, שינון מתמיד, שלא פסק אפילו יום אחד מלחזור על טענות הבעלות הערבית החוקית על השטחים שחובה להחזירם לבעליהם החוקיים, - עיקרון שהלך ונשתרש בדעת-הקהל בעולם. לעומת זאת אנו הולכים לשיחות אלו לאחר שוויתרנו אפילו על המשא-ומתן הישיר, שאותו עשינו לעיקר העיקרים ולמענו זנחנו כל טענות אחרות ועקרונות אחרים, שעה שהסתפקנו, הן כלפי פנים והן כלפי חוץ, בהצהרות כי "בשיחות הישירות ידובר על הכל". אנו הולכים לשיחות אלו ואיתנו רק טענת זכותנו להתקיים על אדמות וטענת גבולות-בטחון שלא יהיו גבולות שביתת-הנשק. במידה שקבענו עיקרון כלשהו חוץ מזה, היה זה העיקרון המופרך שחזר ונשנה בפי שר-החוץ, כי עלינו לדעת שהמצב הנוכחי, כגון עמידתנו בשומרון וביהודה, הוא מצב שאינו מתיישב עם אפשרות השלום באיזור.

לא על משמעותה של מדיניות זו כלפי חוץ אני מדבר כאן, אלא על משמעותה כלפי עצמנו. מדיניות זו של עמידה על זכות-הקיום בלבד ועל זכות-הבטחון, מתוך דחיה והחרמה של כל שמחוץ לזה, הוא חידוש בדברי ימי העם היהודי. גם בשנות השיעבוד המרות ביותר שבדברי ימיו ידע העם הזה שלא להתכחש לזיקות וקשרים אשר היו מיסודי קיומו ובטחונו. מעולם לא הרשו לעצמם ראשי-עם יהודיים לדבר על ארץ-ישראל כדברים שאנו שומעים כיום הזה. מעולם לא היתה מנהיגות יהודית מרשה לעצמה להצהיר, ללא כל תוספת והסתייגות, כי שעה שהיא קובעת שחבלי ארץ זו, ובה שטחים שהם ערשה ולבה של האומה, אינם שטחי-אויב, היא מתכוונת רק לפורמא-ליות גטולת משמעות כלשהי. הרבה נכתב ונאמר על כך כי במקום התודעה הדתית, שקיימה את האומה עד הזמן החדש, באה התודעה הלאומית להיות לחישוק המלכד את העם. אילו היו קודמינו נוהגים בעקרונות הדתיים כדרך שאנו נוהגים כיום בעקרונות הלאומיים החילוניים, כי אז היינו עוברים ובטלים מן העולם מזה מאות בשנים. תהליך רצוף ומהיר של התרוקנות מעיקרים גרם לכך שעל סף השיחות הללו אנו עומדים בתוך דמדומים של רצון ושל הכרה שהתחלפו בנוסחות של חלקת-לשון ושל טכסיסי התחמקות מן העיקר. ייתכן כי זה המועד האחרון שבו עלינו לראות את הדברים כמו שהם, כדי שבבואנו להטיל את ארץ-ישראל על שולחן השיחות לא ניהפך, מבלי משים, ל"צד שלישי", המתווך בינה ובין שליטי ערב.

מדיניות על בלימה

1

הדברים שלהלן אינם המשך של טענות ומענות בפולמוס־השטחים. מצד המופשט נתמצה ויכוח זה, עד שהיה לזרא. ואילו מן הצד המעשי הולכת ונקבעת המציאות החדשה - זו ש"השטחים" הם חלק ממנה ושלוחותיה חודרות בכל. כך בתכניות הבטחון, כך בהסדרי המימשל, כך בתחיקה וכך במגעים ראשונים שבתחומי הכלכלה והמסחר. יש רק תחום אחד שבו אין קיום לא למציאות החדשה ולא לעיקרים שעליהם היא עומדת.

תחום זה הוא תחום מדיניות־החוץ של ישראל. מדיניות זו היא שמורת־טבע שאין פחות טבעית ממנה. מדיניות זו כולה הגיון עקבי, פרט למשגה המונח ביסודה וההופך את כל הנובע מתוכו לטעות.

זו מדיניות שאין בה שינוי ותמורה, מאז הקו הפאטאלי שהותווה בה מיד לאחר ששת הימים. רק הזמן ניגר בלי־הרף מבין ניסוחיה. כמו חול.

2

כיום עומדת מדיניות זו ושווה רגע לאחר "נס קפריסין", לאחר שניצלנו יחד אתה משיחות אלו, שעמדנו על מפתנן ללא תכנית, ללא עיקרי אמונה ורצון, ללא הכשרת דעת־הקהל בעולם. שהות קצרה זו היא אולי שעת־כושר אחרונה שניתנה לציבור ולממשלה למנוע את הדברים מלשוב ולהתגלגל כקדם. אם לא תתנער מדיניות זו מן הדמדום, המכלה את תכנה והופך אותה לתרגילי ניסוח ונתינת טיח שקוף על גבי בקיעים, היא עשויה להשאירנו לפתע עומדים על פני קליפתה הריקה, על פי תהום.

3

כל שעה שנשמעת בקורת על מדיניות זו, מזכירים דובריה את ההחלטה החגיגית של הממשלה והכנסת, כי ישראל תוסיף לעמוד על הגבולות החדשים כל עוד לא הושג הסדר שלום.

החלטה זו משמיעים לנו הדוברים בנימת-קול כה סולידית ומעוררת יראת-כבוד עד שרגע אתה גרתע באמת, נוכח מופת חותך זה, ומהרהר שאם כך הדבר מה רוצים ממנה באמת, ולמה מטפסים על הקירות? אף כי למעשה אין אותה החלטה של הממשלה והכנסת מעידה אלא על דבר אחד בלבד.

היא מעידה כי העם וממשלתו בכל-זאת לא יצאו מדעתם עד כדי לוותר על ישועת הנצחון אף בלא הסדר כלשהו, ולוא גם הסדר של אמירת תודה מצד מדינות ערב על האפשרות שתינתן להן לשוב למחוננו מעל פני האדמה.

טוב שהחלטה זו של עמידה-עד-להסדר קיימת. בינתנו עוד לא נסתתרה ולא היתה לדמדום של טירוף.

אך בכל מה שמחוץ לזה מהבהב במדיניותנו אותו נצנוץ של דמדום בתכיפות רבה יותר ויותר, ואם כך יימשכו הדברים עתיד הבהוב זה להאיר את כל גיא-החזיון כולו.

4

הקו המנחה את מדיניות-החוץ שלנו הוא לא-לאשר ולא-להכחיש את המציאות החדשה שלאחר ששת הימים, לא לומר דבר שיש בו משום גילוי כוונותינו כלפיה או דעתנו עליה.

אך למעשה לא פסקה מדיניות זו מלומר כל מה שאפשר כדי למנוע את הרושם שהמציאות הזאת, כמו שהיא, יש לה אחיזה בהגיון ההווה, או במורשת העבר, או בכורח בטחוננו של העתיד.

מדיניות-החוץ שלנו ראתה לנכון להצהיר בכל הזדמנות נאותה, כי המפה החדשה של ישראל אינה עולה בד בבד עם אפשרות השלום באיזור.

היא לא חדלה מלדון לכף-חובה כל מי שטוען לזכויות או לקשרים העשויים לשוות למציאות חדשה זו תוקף שאינו פרי הכיבוש הצבאי בלבד.

היא לא חדלה ממאמצים למנוע, או להפריך, כל צעד העשוי לשנות

במשהו את משמעותה של מציאות זו, מבחינת תקנות נוהל לפחות, לגבי מה שהיה לפני החמישה ביוני.

מבחינה עקרונית לא נבדלה מדיניותנו, לענין זה, מעיקרי השקפותיו של הצד שהובס במלחמת ששת-הימים. בהבדל אחד.

ההבדל הוא בכך שמדינות-ערב ובעלות-בריתן באו"ם אומרות כי מציאות זו צריכה להשתנות מיד, לפני כל משא-ומתן, ואילו המדיניות הישראלית אומרת כי שום שינוי לא יבוא עד למשא-ומתן ישיר. אלא שגם עיקר זה של משא-ומתן ישיר כבר אינו מה שהיה, אף שאנו מתאמצים למחות את עקבות סטייתנו ממנו, ומקדישים לכך הסברים דקים של העמדת-פנים והתחמקות.

5

משום כך לא נמצא אפילו מי שיתמה על שאסיפת ארגונים-למען-ישראל בארצות-הברית מקבלת בתשואות את דבריו של עוזר שר-החוץ האמריקאי, באמרו שהבעיה כולה מתמצית בשני עיקרים: הכרה מצד מדינות-ערב בקיומה של ישראל ונסיגה ישראלית מאזורי הכיבוש.

כן, אדם צריך לשהות רגע כדי לתפוס מה פירוש הדבר שאפילו עכשיו, לאחר שישראל היכתה את צבאות-ערב מכה גדולה כל-כך, עדיין העולם שואל מה לעשות כדי שהערבים יכירו בקיומה. אלא שלאור מדיניותנו, אתה מתחיל להבין אפילו מדוע משתמע מבין השיטין של דברי עוזר שר-החוץ האמריקאי, כי השגת ההכרה מצד מדינות-ערב בקיומה של ישראל הוא ענין קשה יותר מן הנסיגה הישראלית. ביחוד נוכח נאומי-ההשמדה החדשים של נאצר. זאת על אף ש"משקיפים בירושלים" עמלים, מצד שני, לשכנע את העולם ואותנו שנאומי-ההשמדה אלה נובעים מ"קשיים פנימיים" שיש לנאצר עם הסטודנטים שלו. הוא אינו אשם. הוא לא רצה אפילו, כמסתבר, במלחמה אתנו. רק משום קשיים שלו היה נאלץ לוותר גם על השיחות עמנו בקפריסין "נוסח רודוס".

6

אגב, על דעת איש לא עלה הרעיון כי אולי יש אפילו קצת בזיון מוחשי, פשוט, אֶלֶמֶנטָאָרִי, בכך שאפילו על רקע נאומים אלה אנו מוסיפים להבין לרוחו של נאצר הפוסל אותנו למגע כלשהו, והננו נכונים אפילו למשא־זמתן לא כל־כך ישיר ובלבד שנשב עם נציגיך בחדר אחד.

ייתכן שהיה צריך לומר ליארינג שאם נאצר גואם כך, אנו בוחרים לשבת עם נציגיך דווקא לא בחדר אחד ואולי אף לא בשני חדרים נפרדים.

ייתכן כי היה צריך לומר לו כי קצת לא נוה לנו להיענות ולהתחשב ב"צרכים הפסיכולוגיים של הצד המנוצח" שעה שאותו צד מוסיף להצהיר כי אחד הצרכים הפסיכולוגיים העיקריים שלו הוא הרצון להשמידנו.

אך מה לעשות שעה שאנו דוגלים, על אף הכל, ב"חתירה לשלום"?...

7

כן, החתירה לשלום היא מושג שמדיניותנו, בכל־זאת, מתעללת בו קצת שעה שהיא גורסת כי "השלום חשוב מן השטחים" וש"שטחים תמורת שלום" אינם מק־טעות ושיש להתחשב ב"ברירה המציאו־תית" בין שני אלה.

כאילו לא היו שטחים אלה בידי הערבים עד לחמישה ביוני וכאילו לא היתה עובדה זו אחת הסיבות העיקריות לכך שעשרים שנותיה הראשונות של המדינה היו עקובות מדם וכאילו לא היו דווקא "שטחים" אלה ראשי־גשר לסכנות ולכיתור ולאיומים שהודברו במלחמת־ששת־הימים.

כאילו לאחר קביעת "ברירה מציאותית" כמו זו יש משמעות כלשהי להצהרה החגיגית שגבולות שביתת־הנשק עברו ובטלו מן העולם.

כן, יש רק לזכור את ממדי השטחים הללו כדי להבין שבלי הירדן, למשל, כגבולה של ישראל, לא תהיה כל מפה של הסדר אלא בבחינת תיקון של קווי־שביתת־הנשק ותו לא.

8

כיצד מדיניות כזאת מתקיימת ונראית סבירה ?
 היא נתקיימה ונסתברה עד כה מכוח ההנחה שהערבים לא יסכימו
 למשא-ומתן בעתיד הנראה לעין.
 על כך סומכת המדיניות שלנו יותר מכל.
 מעולם לא היתה המדיניות היהודית נשענת במידה כזאת על
 קשיות-ערפו של הצד שכנגד.
 מעולם לא היתה בה מידה פחותה כל-כך של קיום עצמאי.
 יכול אדם לטעון כי על אף ריקותה של מדיניות זו היא יפה לשעתה.
 אלא ששעה זו עשויה להסתיים בכל רגע.
 דוגמא לכך ראינו בימים ש"על סף קפריסין".
 שעת נכונתם, האמיתית או המדומה, של הערבים לשיחות, היתה,
 בעטייה של מדיניותנו, אחת משעות-הסכנה הגדולות למעמדה של
 ישראל.

9

מדיניות-החוץ שלנו עיקרה התכסיס המכסה על התוך הנעדר,
 המטפח אשליות ומרגיע בהלות-רגע, כגון בענין מידת נאמנותה של
 ארצות-הברית בעמידתה לימיננו.
 זוהי מדיניות שהוציאה אל מחוץ לתחומה את כל יסודות הטיעון
 המהותי, העקרוני, שבו עמדנו בכל זירות בינלאומיות עד כה ושבלע-
 דיו מתערער גם מעמדנו בגבולות הישנים ובלעדיו נעשות טענותיהם
 של הערבים נגד נוכחותנו כאן בכלל טענות שיש בהן הגיון.
 תוצאתה המוחשית האחת של מדיניות זו היא הימנעות מכל פעו-
 לות התנחלות בגבולות החדשים. הינזרות מדברים שהיו מיסוד קיומנו
 בארץ זו מאז ראשית שיבת-ציון.
 מדיניות זו קרובה לשלב שממנו והלאה היא עתידה להתגלגל יחד
 אתנו במדרון תלול.

10

שעת-כושר זו שבין פרק לפרק היא, כאמור, אולי הזדמנות אחרונה לשינוי הקו מיסודו.

לשם כך עלינו לעשות דבר אחד. עלינו לראות כיסוד למדיניותנו את המציאות החדשה, האמיתית, את העובדה שזו הפעם הראשונה נחתכה מפת האיזור לפי כורח מוחשי, אורגאני, של הוויית האיזור, ולא לפי הסדרים שרירותיים ומקריים של צד שלישי או של פלישות-שוד, כמו במקרה סיפוח "הגדה המערבית" לממלכה הירדנית. עלינו להניח ביסוד מדיניותנו את העיקרון האומר כי על אף התרחקות הגולה מישאל כיום, מיועדת ארץ זו לרובו של העם היהודי שיצטרך לחיות בה חיים של הגיון, של שלימות ובטחון. אילו ביססנו מיד לאחר המלחמה את מדיניותנו על עיקרים אלה, היתה עמידתנו עכשיו נזקקת פחות לחסדי ניסוחים מלאכותיים כדי לסמוך בהן משענותינו, כל שעה שהן הולכות ונשמטות.

11

מדיניות-חוץ זו מתנהלת, כידוע, באישור הממשלה, וכל השרים אחראים לה.

אך ממשלת-הליכוד קמה כדי להושיע את ישראל במאמצים משור-תפים, ולא כדי שערעור יסודי קיומה יעשה מתוך אחריות משותפות. עת להוציא את עתידה של ישראל מבין סבכיה של מדיניות האש-ליות והדמדום.

נלא, עשוי הוא להימצא על פי תהום ואנו רואים ומחשים.

ארבעה פרקים

א. הסערה

שעה שחברי-הכנסת וילנר עלה לדוכן, כדי להציע להוריד מסדר-היום את המחאה על הדיבה הפולנית, קמה בכנסת סערה, מן העזות ביותר שנתחוללו בבית-המחוקקים הישראלי. שמץ ממנה שודר גם ביומן-החדשות של "קול ישראל". קולות-השיסוע הרצופים עלו כנחשול ולא היה ספק שהחימה היא רבה וסוחפת. זמן-מה עמד וילנר כשהוא חוזר על פסוק-הפתיחה של דבריו ואינו מצליח להגיע לסופו.

איני מפקפק אפילו רגע אחד בכנותה ובצדקתה של חמת המשסעים ואף-על-פי-כן, אם לדון לפי מה שבקע ועלה מתוך השידור, איני בטוח מי יצא נשכר מכך, וילנר האחד או הכנסת כולה.

דומה שהמליאה הנסערת היתה צריכה להביא בחשבון כי תמונה זו של אדם אחד הניצב על הבמה ואינו יכול לפצות פה מרוב קריאות הזעם והבוז המוטחות כנגדו מפיות כל הקהל כולו, היא תמונה בעלת מסורת עתיקה מאוד וברוב המקרים היא מעוררת אסוציאציות שאינן לזכות הקוראים "רד".

אין להתעלם מן העובדה כי הצדק, - כנראה, מתוך הנסיון - מתייצב במקרים כאלה, כמעט תמיד, באופן אבטומאטי, בטרם כל בירורים והבהרות, לימין האחד העומד נגד הרבים. אפשר לומר כי במקרה זה עמד לוויילנר היתרון-המיספרי של היותו יחיד ומנודה למול הקהל הגדול. וחבל שכך נתגלגלו הדברים.

עובדה היא כי באותם רגעים מעטים נתחלפו היוצרות. בעמדו אל מול נחשול-החימה של הכנסת נהפך נציג הרודפים - לנרדף; נציגם של אלה שאינם מניחים לקרבנותיהם לפצות פה נהפך לאדם שאין מניחים לו לסיים פסוק ראשון של דבריו; נציג השלטונות הפולניים

הפחדנים, המתחבאים מאחורי גבם של יהודים נאשמים על לא עוון,
נהפך ל"סלע איתן" העומד על זכותו, חרף כל ועל אף הכל.

קשה לשער שיבוש שרירותי יותר של ענין פשוט ונהיר, ומאחר
שזו אולי רק ראשיתה של מערכה, וחבר-הכנסת וילנר עתיד לשמש
בתפקידו לפחות עד לבחירות הבאות, הנני סבור כי לתועלת הענין
ראוי להביא זאת בחשבון.

על אחת כמה וכמה אם נזכור כי חבר-כנסת זה עומד על הדוכן,
בבית-המחוקקים הישראלי, לאחר שיד מתנקשה כבר תקעה בו סכין,
לפני זמן-מה, בשל דעות שהביע לאחר מלחמת-ששת-הימים.

גם חמתו של המתנקש היתה כנה ותולדות-חיויו רבות-הסבל מעי-
דות על כך כמאה עדים, ובכל-זאת אני סבור כי הערת השופטים,
לאחר ההתנקשות, שקבעו בפסק-דינם שהם "מבינים לנפשו של
הדוקר", ואף-על-פי-כן הם מרשיעים אותו בדין, היתה מיותרת.
לדעתי, צריך היה פסק-הדין, במקרה זה של דקירה, להיות יבש יותר,
עניני בלבד. בלי אותה לחלוחית של "הבנה לנפש המתנקש".

נדמה לי, כי הערה כזאת יש לה מקום בפסק-דין רק שעה שהשו-
פטים מתכוונים לנמק בה משהו - הקלה בעונש או זיכוי - אך
שעה שהערה כזאת היא הקדמה להרשעת המתנקש (הרשעה צודקת
והכרחית) הופך דיבור זה את העונשתו של מעשה פלילי לעונש שאינו
מגיע לנאשם והוא ניתן רק מאין ברירה. איני סבור כי הערות כאלו,
המכוונות בעיקר לקהל, צריכות ליהפך לשיגרה במדינת-חוק.

ההבנה לנפשם של המוחים בכנסת אינה גורעת כמלוא נימה מן
השלילה שיש לשלול את התנהגותם. היא רק מוסיפה לשלילה זו
את טעמן המר של הנסיבות ואת ההכרה שהחיימה היהודית ניתכה
כאן בדרך קלה ובטוחה מדי על אובייקט חשוף מדי.

נאומו בעל המעוף והתקיפות של השר בגין, שדיבר משפטים עם
מוציאי-הדיבה הפולנים, גם הוא היה נימוק להימנע מהתפרצויות,
שלא יכלו אלא לגרוע מן הדברים שנאמרו.

ב. הדיבה

הדיבה הפולגית - בענין הציונים העומדים, כביכול, מאחורי המהומות בפולין - היא, כמובן, דבר חמור ביותר, במידה שריח מופר של אווירת פוגרום עולה מתיכה. אך מבחינה עקרונית דומה לפעמים כי אישום זה, על סטודנטים יהודים וציונים שהיו כביכול חומר מתסיס ומסית להתמרדות, הוא ענין שעלינו לראותו לא רק כדיבה שיש לדחותה בשאט-נפש, אלא גם כאות-כבוד שחבל לוותר עליו ויתור גמור, ואף כי ספק הוא אם אנו ראויים לו במקרה זה, הרינו צריכים להתגאות בו.

קלסתר-פניו של הרבולוציונר היהודי הוא גם מן המובהקים והבולטים בגאלריה של שחרית המהפכה וגם מן העיקריים והמופריים בתהלוכות המעונים של ימי הטיהורים האפלים. קלסתר-פנים זה היה חלק מן התמצית, הן לקנאות, הן לאמונה, הן לקרבן והן לחיסול. רוזה לופסמבורג וטרוצקי הם שני הקטבים. ולשניהם לא היה חלק בניוון וברקבון שאכלו את המהפכה הזאת. רוזה לופסמבורג כבתה עם שחר ואילו טרוצקי היה קרבנו הראשון, הסמלי, הקובע, של הסטאליניזם. אך קלסתר-פנים יהודי זה נצנץ גם לפני המהפכה הרוסית וגם לאחריה, בכל מקום שבו נשמע באירופה קולם של כבלים מתנפצים. חזון התחיה היהודית שאף ועודו שואף גם כיום - על אף הכל - שהעם יחדל מלפזר כוחות יצירה ותסיסה והגות שלו בכרך, וירכז אותם כאן בארץ-ישראל. אך דומה כי בדבר אחד בלבד אנו מאחלים לו לעם ישראל שיוסיף להיות "קוסמופוליטי" ו"בן-בלי-בית": אנו רוצים להאמין שקלסתר-הפנים היהודי יוסיף לנצנץ בכל מקום שבו קמים מתרסים של מלחמת חירות-הרוח וזכויות האדם.

יש בינינו, כידוע, אנשים אשר עולמם האידיאולוגי חרב עליהם לאחר הוועידה העשרים במוסקבה ולאחר נאומו של חרושצ'וב. מאז הם מתלבטים בין נאמנות לבין כפירה. פעמים זו גוברת ופעמים זו. הכל לפי נסיבות השעה, אך רבים מהם מסרבים עד עכשיו לתפוס את המתרחש בגוש המזרחי. עיקר השקפתם, על אף כל הלבטים, היא שיסודיו של עולם-המחר הם איתנים ומוצדקים, על אף הכל, וכל הזעזועים שם אינם אלא תהליך של תיקון עיוותים אשר שיבשו את הדברים על פני השטח.

עד היום אין הם תופסים, או אינם רוצים לתפוס, כי מה שמתרחש בפולין, בצ'כוסלובאקיה ואף בברית-המועצות עצמה, היא מלחמה לא על "תיקונים" פה ושם, אלא דווקא על דברים שביסוד, על עיקרי הרויות אנוש, וניפוץ אויזקי-עבדות פשוטה כמשמעה, על דברים אשר בלעדם אין חברה אנושית יכולה להתקיים.

סירוב זה להאמין כי המאבק הנטוש בארצות הגוש הקומוניסטי הוא מאבק שביסודי ערכים, נובע גם מכך שהמאמינים הללו דגלו במשטר "הקומוניזם המתגשם" כשהם מצויים לא בתוכו, לא בברית-המועצות או בארצות הגרורות, אלא מעבר לגבול, בעולם שהם דנו אותו לכליה. תוך דביקותם במשטר ההוא, נהנו אנשים אלה למעשה מיתרונות המשטר הדימוקראטי הבורגני שהם חיו בתוכו. הם נהנו מחופש-הדיבור, מחופש-הדעה, מחסינות מפני מאסר שרירותי, מתהליכים תקינים של משפט ושל חוקה, ומשום כך אולי היה להם קל יותר להתעלם בעקשנות מזעקת-השיעבוד ומעובדות האופל והפקר-הדמים שטפחו על פניהם משם. הם הצדיקו כל עיוותים נוראים של עולם-המחר בעוד הם חוסים מפני עיוותים אלה במשטר מדינות-החוק של עולם-האתמול. מעטים אולי המקרים שבהם נהנו אדוקי-דת כלי-שהם במידה כזאת משני עולמות בעת ובעונה אחת.

יש ביניהם כאלה שנלכדו לזמן-מה בין צפרניו של העולם ההוא וחזו את אימי גיוונו פנים אל פנים, אך לאחר שנחלצו מן הסיוט לא שקטו עד שחילצו מתוכו גם אמונתם, על עיקריה. לאמור – "העיי-ותים" הם שגרמו, ולא היסודות. עכשיו יש מהם נכונים לכפור בעיקר,

מחמת יחסו של הגוש המזרחי כלפי ישראל, ואין הם נותנים אל לבם כי עמדתם זו, שהתעלמה ממופתי סילוף ושחיתות, עד שהדבר נגע במדינתם, היא עמדה פגומה ומעורערת לא רק מבחינה קומוניסטית אלא אף מבחינה לאומית יהודית, במידה שלאומיות זו אינה הסתגרות בתוך חשבון פרטי, יהודי, בלבד.

התסיסה האמיתית, הנכונה, בתחום המפ"מי הזה, באה עכשיו דווקא ממקום שאפשר היה לצפות לו פחות מכל. לא מפעילי העיר, אלא דווקא מן השכבה הצעירה של בני הקיבוץ.

ד. ההתמודדות

ייתכן כי הדבר בא משום ששכבה צעירה זו הוחזקה עד כה - מבחינת ניתוק פוליטי מן העולם החיצון - בתנאים שהיו דומים מעיקרם (על אף כל אלף הבדלות) לתנאים שבהם הוחזק הדור הצעיר בארצות הגוש המזרחי. היה חשש כי על אף החינוך ההומאניסטי המעולה, היה עתיד הסגר זה לגדל דור קונפורמיסטי ודורך בנתיב רעיוני-חברתי שסללו קודמיו. ההפתעה הגדולה - אשר ההנהגה הוותיקה צריכה לשמוח בה יותר מכל - היא בכך שדווקא נוער קיבוצי זה הוא עכשיו היסוד המתסיס והמערער על מוסכמות, הוא ולא היסוד העירוני של המפלגה.

אכן, ההנהגה טוענת כי אין זו התמרדות אלא "תסיסה", וכך טוענים גם המערערים עצמם, אך על אף הכל, עם כל הבדלי הנסיבות והממדים, נלחמים צעירי הקיבוץ הללו על הדברים שעליהם מפגינים כיום הסטודנטים בפולין או בצ'כוסלובאקיה - על חופש-הדעה, חופש האינפורמציה, חופש-השיפוט, חופש-המחשבה וחופש הדעה והדיבור.

תופעה זו יש לה, לדעתי, עוד משמעות, חשובה לא פחות מזו. תופעה זו עתידה להפריך את הדעה שהלכה ונשתרשה, כי הקיבוץ, כמבנה חברתי, אין לו עתיד שכן הוא מנותק ממניעי תמורות ודחפים של חברה טבעית. גיחה זו של צעירי הקיבוץ הארצי, לערער על המנהיגות ודרכיה, היא לא רק תופעה בעלת משמעות פוליטית. היא תופעה חברתית ממדרגה חשובה. היא מעידה כי מה שקלטו החניכים

במוסדות-החינוך של הקיבוץ לא היה סטרילי מחידקי תהייה ובחינת דברים מיסודם ומראשיתם. תופעה זו עתידה אולי להיות עיקר ועידת מפ"ם המתכנסת עכשיו והיא חשובה יותר מכל שאלות המערך העומדות לדיון.

הדבר שיישמע מפי צעירי הקיבוץ הללו בשאלות שעל הפרק, החל מן הנשק הרוסי במצרים ועד לדיבה הפולגית, עתיד אולי להיות שונה בתכלית ממה ששמענו עד כה - לא מצד שלילת התופעות, שלא נעדרה גם קודם, אלא מצד שלימות הראיה, החפשית מנוסחאות, הבאות במקום המציאות החיה. אין זו שאלת חילופי-משמרות, אלא הרבה יותר מזה. זו שאלה של חילופי מנטאליות, של שינוי כלי-תפישה ושיפוט. גישה ראשונה אל גופי דברים, אל הבחנה בין מציאות ודמיון, בין טוב לרע, בין צדק ועוול, לפי ענינם ולא לפי החלטות מנוסחות של ועדה מתמדת - זו שאלה של התנערות חדשה אל מול עולם חדש.

ההון והרקע

1

הכל יודעים ש"כנס המיליונרים" אינו שמה הרשמי של הוועידה הכלכלית הגדולה העומדת להיפתח בראשית החודש הבא בירושלים. אין הוא אולי גם שמה הנכון. לא מפני שהמתכנסים אינם אילי-הון, אלא מפני שעיקרה של ועידה זו יהיה לא דיון של גבירים על גודל סכומי הציקים שהם עומדים לתלוש מן הפנקסים, אלא משהו פחות מזה ויותר מזה. בין הבאים יהיו מחשובי אנשי העסקים באירופה ובארצות-הברית, מנהלי חברות, בעלי תעשיות, ראשי קונצרנים ומומחי שיווק, כולם יהודים, כמובן, שידונו "יחד עם עמיתיהם הישראליים" על ייצוב המשק הישראלי ועל דרכים ותכניות להכשרתו לקליטת השקעות.

אומרים שישראל היא למעשה המדינה היחידה בעולם שיש באפשרותה לערוך כינוס בינלאומי כזה למטרה לאומית כזאת. אך כינוס זה הוא מיוחד במינו וראשון במינו גם מבחינתה של ישראל עצמה.

דומה שזו הפעם הראשונה מתאספים גדולי ההון היהודי בעולם לדון, בקשר לישראל, לא על גיוס כספים לקניית אדמות, או רכישת נשק, או הקמת נקודות-ישוב, או ייסוד מפעלים שעיקרם תעסוקה וכדומה. כאן ידונו מה לעשות כדי שההון היהודי המושקע בישראל יתן רווחים לבעליו וכדי שההשקעות תהיינה לא מצווה שיש לקיימה, אלא עסק כפשוטו.

האנשים העומדים לבוא לכינוס זה כבר הביעו בהזדמנויות שונות דעתם על הקשיים הכרוכים בהקניית תודעה זו של "רווחיות" לפעולה למען ישראל. אין להכחיש כי הרתיעה מפני עיקרון זה, הכורך את היחלצות העם למען ישראל, בנימוק הרווח הכספי, אינה דבר של מה בכך. זהו עיקרון שיש בו, בהחלט, ניגוד מהותי לדברים ולמושגים

שתנועות חברתיות ולאומיות רואות בהם את העיקר מבחינת הדת והתכלית. יש בו ניגוד מהותי ליסוד החלוציות וההתנדבות, אשר בלעדיהן לא היתה מדינה זו קמה ובלעדיהן אין לה קיום.

2

לכך יש להוסיף גם את ענין העיתוי, כלומר את העובדה שוועידת-משקיעים זו נערכת דווקא מתוך ההתעוררות שבעקבות מלחמת-ששת-הימים, זו שהיתה תמצית השקעה מסוג אחר לגמרי, השקעה שבעליה לא ראו ולא יראו שכרם לעולם. אין פלא אם רקע זה יוסיף גוון משלו לנאומים הנמרצים והנכונים שיסבירו כי יהודי המשקיע בישראל צריך לדעת שהוא יראה תוצאה רווחית מוחשית מהשקעתו. אך משום כך, כיוון שהוועידה צריכה להתקיים, ואפילו תובה עלינו לקיים אותה, הייתי אומר כי "המלה המגונה" שבה אינה "הרווחיות" ולא אותה הייתי פוסל, אלא הייתי נמנע מלהשתמש לגביה דווקא במלים ובהגדרות ההולמות את הרקע ואת הסביבה, כגון "מאמץ עליון" ו"רוח של הקרבה והבקעה אל היעד הכלכלי" וכדומה. עלינו להיגמל מן ההרגל - שיתן ודאי אותותיו גם בוועידה זו - לדבר על הכל בטרמינולוגיה אחידה. עלינו לדעת כי הסוחר והבנקאי, גם כשהם "מבקיעים דרכים חדשות לשיווק", אינם חלוצים וגם כשהם "נאבקים בחירוף נפש על ביסוס הכלכלה הישראלית" אין הם מוסרים נפשם בפועל-ממש. יש הבדל. יש תקווה פות שבהן מושגים אלה רוויים תוכן אחר, מוחשי כל-כך, עד כי מוטב להניח אותם למקומם ולענינם בלבד. יש זמנים שבהם מוטב לא לנצל דימויים מסויימים, ואנו חיים כיום בזמן כזה.

3

את החידוש בוועידה הכלכלית העתידה הגדיר בצורה מעשית שר-האוצר, בשיחה עם סופר "למרחב" השבוע, באמרו כי "עד כה היו היחסים בין העם היהודי בגולה ובין הארץ, בכל מה שנוגע לתרומתם לביצור המדינה, מבוססים על התנדבות, תרומה למגביות וקניית בונדס. אנו מקווים שהוועידה תתרום לכך שיווצרו קשרים כלכליים על בסיס עסקי ומתוך צפיה לרווחים".

דומה כי אין לזלזל בעיקרי המיפנה הזה וגם אין להירתע מפניו. להיפך, יש לאחל שהוועידה תעיר ותמחיש את הכוחות והדחפים שהיא מתכוונת להפעילם.

כוח ההון היהודי בעולם וכוח הכשרונות והיצרים הפינאנסיים הכרוכים בו הם גורם כביר שאפשרויותיו עוד לא הופעלו למען ישראל אפילו בחלקם. עלינו לדעת כי ה"רווחיות" אינה רק מספיקי הכוחות הללו, אלא היא חלק ממהותם. "רווחיות" זו היא המהות עצמה, ובלעדיה כוח זה מתרוקן מתוכנו.

עלינו להבין כי כשם שהחלוץ אינו חלוץ אמיתי - ולכן גם לא חלוץ תכליתי - שעה שהוא פועל מטעמי רווח ושכר, כך הסוחר אינו סוחר אמיתי - ולכן גם לא סוחר תכליתי - שעה שהוא מנותק מטעמים אלה של טובת-הנאה ורווח.

ה"רווחיות" היא מחלפות-שמשון של אותו כוח שאנו מבקשים להפעילו בוועידה, וכל דלילה אידיאליסטית המבקשת לגוץ מחלפות אלה, לשם הופעה נאה יותר, נמצאת נוטלת כוחו.

4

כשרון הסוחר היהודי, על כל גילוייו, עד לעצמת גאוני הפינאנסיים ואילי הבנקאות, חדל להיות סימן-היכר לעם ישראל, הן אצלנו והן בעולם, פרט לרובד האנטישמי.

טשטושה של דמות זו בעולם נגרם, כנראה, במידה רבה על-ידי תהליך הטמיעה, אשר מחק את סימני-הזהות היהודיים מן המפעלים הכספיים שבניהם ומנהליהם יהודים, ובמידה רבה נגרם ודאי טשטוש זה גם בתוקף המבנה הכלכלי של המדינות, שנעשה סבוך יותר ורב קשרים ושילובים, עד שתווי האישיות אינם בולטים מתוכו.

ואילו בעם היהודי פנימה נדחתה דמות הסוחר היהודי על-ידי רעיונות התחיה הלאומית ותהליך ההתישבות בארץ-ישראל והקמת המדינה. במקומו עלו דמויות החלוץ והלוחם שנעשו כיום שם-דבר גם בעולם.

עם זאת אין לשכוח שהסוחר היהודי, הבנקאי היהודי, והכשרונות שנתגלמו בדמויות אלו, היו מן הכוחות העיקריים שקיימו את העם בשנות-גלותו הארוכות, כשהוא מנותק מכל אחיזה אחרת. האמונה הדתית ועיקרי מצוותיה ויעודה היו, כמובן, יסוד היסודות

לקיומו של העם, אך מצד המוחשי היה ההון היהודי, וכל הכרוך בו, כוח שהוויית האומה בגלות לא תתואר בלעדיו. מהותו של כוח זה אינה מתמצית בדמותו של מנחם מנדל ובמושג של "עסקי אוויר" בלבד. קשרי המסחר, הבנקאות, הבורסא, התיווך, היו הצפרנים המוחשיות העזות ביותר שנעץ העם היהודי בארצות החיים, על-מנת שלא להיעקר מהן ולא לעבור מן העולם. ההון היהודי, שהיה אחד מגורמיה של שנאת היהודים, היה גם המגן מפניה.

ההון היהודי היה מבטל גזירות וגירושים, היה מניע דופסים ומלכים להשיב אחר את התנכלויות הכמורה הרודפת ואף לבטל גירושים שנעשו ולהחזיר את היהודים אל ערים וארצות שנמצאו חסרות בלעדיהם את שאור התיווך והמסחר. גם כשהיה העם היהודי כטיט-חוצות, היתה חומתו חומת-זהב.

כיום שינינו את מילות פיט "ההבדלה" ואנו שרים "זרענו וצאננו ירבה כחול" במקום "זרענו וכספנו". שינוי זה ודאי שהוא מוצדק מצד הנסיבות והסביבה, אך עלינו לדעת כי אותו "כספנו" לא היה דיבור שיש להתבייש בו. היתה לכך משמעות טבעית ועזה לא פחות מאשר ל"צאננו" עכשיו. מאות שנים של מלחמה יהודית מקופלות בנוסח זה.

5

כוחה של חומת-הזהב ניטל משעה שנאת היהודים נכנסה לעידן חדש ונעשתה טורפת כל סייגים ומכלה הכל. מה שעשתה הציונות שעה שהבינה כי האדמה, ולא הזהב, עתידה להושיע את העם, היה דבר שנעשה בשעה האחרונה. ההון היהודי נעשה מאז מכשיר לרכישת אדמה ולביסוס הישוב ואחר-כך המדינה, אך עם זאת חל בענין זה עוד שינוי אחד.

השינוי הוא בכך שההון היהודי - או נאמר המגבית - נעשה לא רק מכשיר אלא גם תחליף. תחליף לעליה. הוא נעשה אמצעי של מילוי חובה בכסף. הזהב היהודי, שהיה תומה לעם מפני שונאים, נעשה כיום חומה בינו ובין ארץ-ישראל. לאחר שהיה כופר-נפש לעם מפני חמת זרים נהפך ההון היהודי כופר-נפש לעם מפני מולדתו ויעודו.

מבחינה פאטאלית זו לא תהיה הוועידה הכלכלית הגדולה שונה מן המגביות שקדמו לה. זאת עלינו לדעת ברור. גם השקעות רווח חיות לא תושענה באין העם עולה ארצה. במקרה זה אין הרווח וההצלה כרוכים יחד.

גם מדינה מבוססת מבחינה משקית תהיה עומדת על בלימה אם לא יהא עיקרון קיבוץ־גלויות מיסודי קיומה.

6

ועוד דבר אחד צריך שייאמר. עצותיהם ותכניותיהם של אילי־ההון היהודיים, יתקבלו כאן ברגשי הבנה וצפיה, ויש לקוות כי רבות מהן גם יוגשמו, הלכה למעשה. אך גם באי הוועידה וגם אנו צריכים לדעת כי מדינת ישראל זו, שאורחינו היהודים באים לסייע לנו לחזק את מעמדה, כדי שתהא נושאת את עצמה, יש בה, חוץ מן הטעון תיקון וביסוס, גם משהו מתוקן מאוד ומבוסס מאוד, והוא הקובע. גם עכשיו, לפני כל הגשמת תכניות של ייצוב כלכלי על בסיס של רווחיות, ברור שמדינת ישראל היא העסק הנכון ביותר והבריא ביותר, רב התקווה ביותר, מכל עסקים שעשה העם היהודי מיום צאתו בגולה. מדינה זו, גם כשאינה נושאת את עצמה, נושאת גם כיום יותר מזה. היא נושאת את קיום העם, את עתידו בחומר וברוח. מסתבר שאפילו משתתפי הוועידה, בעלי הקונצרנים הגדולים, אולי נשענים עליה כבר כיום יותר משהיא עתידה להישען עליהם. עלינו לזכור כי החלוצים והלוחמים, שמסרו נפשם על מדינה זו בלי שכר, עשו את הגדולה והיסודית שבטראנסאקציות היהודיות מאז החורבן ועד עתה, ולולא פירותיה של השקעה זו אין כל שאר השקעות ועסקים אלא הפסד ומאמץ שאין לו שחר. רק מנקודה זו ואילך, רק בזכות זו, אפשר לדבר על רווחיות, על אחוזים, על דיבידנדים.

הנוסחה הריקה

1

בזמן האחרון - לנוכח אפסות סיכויי התיווך של שליח או"ם, בין מדינת ישראל ובין מדינות ערב, ולנוכח התקשחות עמדתה של ממלכת עבר-הירדן - החלה המחשבה המדינית שלנו תוהה על אפשרויות הסדר עם הגורם הערבי הפלשתיני.

תוך כדי כך מנצנצת בעתוננו יותר ויותר הנוסחה הגורסת, כי ארץ-ישראל שייכת לשני העמים, העם היהודי והעם הערבי של פלשתינה.

נוסחה זו, שהיתה לפני כמה עשרות שנים נקודת-מוצא לבעלי הפתרון הדו-לאומי, הוסיפה להתקיים כשהיא נתוקה ממסקנות של הלכה-למעשה. היא כאילו עברה מן הרובד המדיני אל הרובד המוסרי ונעשתה רווחת בהרבה חוגים, כביטוי לעקרון הצדק שעליו ראוי לבסס את קיומנו בארץ, אף כי ספק הוא אם כל המשתמשים בה עומדים כראוי על תוכנה האמיתי ועל המשתמע ממנה.

ראוי איפוא להקדים ולומר כי נוסחה זו, שעה שהיא משייכת את ארץ-ישראל לשני העמים, פירושה לא רק שוויון זכויותיהם האזרחיות של תושבי הארץ, היהודים והערבים, לגבי החוק והמשפט, או חופש-האמונה, או הבעלות הפרטית על נכסים וקרקעות ושאר חירויות. נוסחה זו עיקרה ברובד אחר לגמרי. פירושה היא שהעם היהודי והעם הערבי הפלשתיני הם גופים שוויון-זכויות לגבי הבעלות המדינית על הארץ, ובפירוש על כל ארץ-ישראל כולה, עם כל המשתמע מכך לגבי שלטון וריבונות לאומית.

נוסחה זו יש לה, כאמור, היסטוריה פוליטית, ולענין משמעותה מבחינה עקרונית מוטב להביא דברים שנשמעו בשעתם מפי דוד בן-גוריון כלפי אנשי ברית-שלום. הקטע הבא הוא משנת תר"ץ (מצוטט לפי "ממעמד לעם", עמ' 99):

"אם כוונתכם להגיד שעליית היהודים אינה צריכה לפגוע בזכות הערבים או להביא לידי שעבודם הפוליטי, הרי לא רק שאסכים אתכם, אלא ארחיק לכת מכם. - אבל אם בנוסחה שלכם אתם רוצים לקבוע את שוויון ערכה של הארץ לגבי היהודים והערבים, הרי שוב אתם מחטיאים את העיקר ומסלפים את האמת. - רק רסיס אחד של העם הערבי (אולי שבעה, שמונה אחוזים, אם לחשוב רק את ערבי הארצות האסיאתיות) יושב בארץ-ישראל וקשור בה. מה שאין כן ביחס לעם היהודי. בשביל האומה היהודית כולה - בכל דורותיה ותפוצותיה - זוהי הארץ האחת והיחידה אשר גורלה ועתידה ההיסטורי קשור בה בתור אומה. רק בארץ זו היא יכולה לחדש ולקיים את חייה העצמיים, את משקה הלאומי ותרבותה המיוחדת; רק פה היא יכולה להקים את קוממיותה וחירותה הממלכתית. וכל מי שמתשטש אמת זו - את נפש האומה הוא קובע. - - במקום נוסחה משובשת זו אני אומר: ארץ-ישראל יעודה לעם העברי ולערבים היושבים בתוכה".

חריפות מיוחדת נודעה לוויכוח זה בשנות הארבעים, שעה שהנוסחה הזאת נעשתה עיקר-אמונה למפלגות השמאל הציוני והיתה אחד המכשולים הקשים ביותר במאבק לקביעת עקרון המדינה היהודית כתכלית מעשית דחופה וכמטרה מוצהרת של התנועה הציונית והעם היהודי.

אכן, מכשול זה לא היה אלא אחד מסבכי הסבכים הרעיוניים שהיה צריך להבקיע בהם. היה צורך בכוח רב של רצון דרוך, של מחשבה עזה, של מאבק ללא ליאות, כדי להעביר את רעיון המדינה היהודית הריבונית בתוך כל אלה. אתה קורא עוד ונדהם לעובדה שאפילו דברים הנראים כיום אֶלמנטאריים, כגון הצורך להכין כלים לעליה המונית של יהודים, היו טעונים היאבקות ושכנוע.

כיום, כשאנו קרובים לחגיגות מלאת עשרים שנה למדינת ישראל, כיום, כשדוד בן-גוריון זוכה, על אף הכל, לכך שוועדת חגיגות

העצמאות מציעה לו אפילו להדליק משואה בהר הרצל "בשם החותמים על מגילת העצמאות"... כיום נראה אותו מאבק על דברים שבעיקר כה רחוק ומשונה, ואף-על-פי-כן אתה יודע כי זמנו של מאבק זה לא עבר, ואותו מצבר מופלא של מחשבה מדינית דרוכה וברורה ושל תנופת-רצון וראיה רחוקה, הם הם הנחוצים לנו עכשיו, בימים אלה, לא פחות מאשר אז - לעת החלטות העשויות אולי לקבוע גורל כבאותם ימים.

3

אותה נוסחה של "ארץ-ישראל השייכת לשני העמים", נעשתה במשך השנים, כפי שציינת, ביטוי לעקרון הצדק המופשט שאינו מחייב, אך בזמן האחרון היא מתגלגלת גם בניצני גלגולים מוחשיים. המאמץ הנעשה בחוגים מסויימים ליצור ישות ערבית לאומית של פלשתינה, ספק אם הוא יוכתר בהצלחה, אך בינתיים אנו מתחילים לתקוע בדעת-הקהל העולמית את הרעיון, שאם אנו מחזיקים כיום בידנינו את יהודה והשומרון הרי זו לא גזילה מחוסיין אלא גם גזילה שגזלנו מן העם הערבי הפלשתינאי.

אכן, הקשר בין נוסחה זו של "הארץ המשותפת לשני העמים" ובין ההבנה לנפש ה"פתח" הוא כבר עכשיו גלוי יותר משאנו משערים. רק לפני שבועות מספר ראינו איזה רטט חיבה ואהדה תקף חוגים רחבים בציבורנו כלפי אותו צעיר ערבי, חבר הארגון הטרוריסטי, שהסתייג בעת משפטו מפעולות-הטרור וקבע אפילו כי אין הוא סבור שרק ליהודים שנוולדו בארץ יש זכות לשבת בה. זכות זו מגיעה, לדעתו, גם ליהודים שבאו לפלשתינ מחוץ-לארץ.

כדאי רק להזכיר גם דברים מעניינים שאמר פייצל עבד אל קאדר חוסייני (בראיון עם אמנון רובינשטיין ב"הארץ") בענין ירושלים. "זעמתי - אומר הוא - בראותי את עירי, את אל-קודס, תחת שלטון זר, ישראלי. חלק ניכר מן העיר שלי נלקח בעבר. עכשיו נלקח הכל. קוראים לעירי בשם אחר. אורשלים. משנים שמות רחובות ערביים. כופים עלינו שלטון זר. אורח-חיים זר. כופים עלינו בכוח מנהגים זרים לנו".

לענין המנהגים הזרים, שהשלטון היהודי כופה על הערבים, חזר בו חוסייני מדבריו והודה, כי אמר אותם ללא יסוד, אך דבריו על ירושלים נשארו כמו שהם. אני משער, שהמראיין לא העיר כלום

על דברים אלה מתוך הנחה שהם מדברים בעדם. אוסיף רק כי לדעתי יש ענין בדברים הללו לא משום תוכנם הפוליטי, או משום איבה שבהם, אלא מצד מידת איוולת ובערות (מדומה או אמיתית) שבהם. דומה שקשה לשער גודש רב כל-כך של אטימות ושל אין-שחר בשורות מעטות כל-כך. ובכל-זאת מסתבר שיש בנו כיום מידת "הבנה" אף לאבסורד מסוג זה ויש בין משכילינו שמוצאים בכך אפילו הד לנוקונפורמיום שלהם ולמלחמה באַסטבלישמנט ובשוביניזם היהודי.

4

אגב, מאמצינו ליצירת ישות ערבית פלשתינאית הם בבחינת חידוש אפילו לגבי הצהרת-בלפור, שדיברה לא על לאום פלשתינאי ערבי, אלא על תושבים לא-יהודים שהקמת הבית הלאומי היהודי אינה צריכה לפגוע בזכויותיהם.

אכן, דמיונם של הבריטים, מחברי ההצהרה, לא הספיק להם ליצור לאום פלשתינאי זה, שכן בימים ההם – לפני חמישים שנה בלבד – לא היה לאום ערבי פלשתינאי זה קיים אפילו בדמיון. היתה זו אוכלוסיה ערבית דלילה ונחשלת ללא כל סימן-היכר, פרט להיותה מן המטושטשות ביותר אשר באומה הערבית שבתחומי הקיסרות העותומאנית. המשכילים שבינינו, אלה המדברים בהיעלם אחד על העם היהודי והעם הערבי הפלשתינאי, צריכים להתברך בכך שהם מצליחים ליצור אומה שלמה על סמך חמישים שנה של היסטוריה מאז הכיבוש הבריטי, אלא שבכל-זאת יש לשים אל לב כי נכסי הרוח והחומר של עם פלשתינאי זה, בתור חטיבה לאומית מיוחדת, אולי אינם מספיקים עדיין, שכן במשך יובל-שנים זה לא התבטאו סימני-ההיכר הלאומיים הללו בהרבה יותר מנכסי התרבות של כתבי הוועד הערבי העליון והמופתי הירושלמי. ספק הוא אם זה עשוי להספיק ליצירת אומה, אפילו במאמצים מיוחדים.

המעניין שבדבר הוא שאפילו ציבורים ערביים ותיקים ובעלי ייחוד מפורש יותר אינם מוגדרים כאומות, אפילו על-ידי הערבים עצמם. אין אנו שומעים לא על עם עיראקי ולא על אומה סורית ולא על עם ערבי מצרי, אלא רק על מדינות עיראק וסוריה ומצרים. יתר-על-כן, אפילו אם ניטול מעצמה גדולה ובעלת ייחוד מובהק כארצות-הברית, למשל, ספק הוא אם מישוהו יהיה מוכן לקבוע בלא

היסוס שקיימת מהות כגון אומה אמריקנית. לאמריקנים לא הספיקו לשם כך ארבע מאות שנה של היסטוריה, עם לינקולן ועם וואשינגטון, ועם כל אוצרות התרבות והטכנולוגיה שלה, אך משכילינו עומדים לטפוח על פניה ולהראות כי הדבר אפשרי אפילו לגבי היסטוריה ששיאיה הם קאוקג'י או אחמד שוקירי.

5

כן, קיימת אומה ערבית גדולה, אשר תולדותיה הם חלק מאוצר התרבות האנושית, על אף תקופת הגיוון של מדינות-ערב כיום. על אומה זו, ולא על עם פלשתינאי או עיראקי או מצרי, מדבר, למשל, ססיל חוראני, הלבנוני, במאמר שהועתק בירחון האנגלי הנודע "אֶנקאונטר" לאחר ששת הימים. הוא מדבר על כך, ש"ההיסטוריה נתנה לאומה הערבית הזדמנות יחידה במינה לשוב אל קהילת הכוחות היוצרים בעולם", ועל "צירוף נסיבות של מצב בינלאומי שאיפשר מתן ריבונות לכל הטריטוריות שלנו וגילוי אוצרות-טבע עצומים, הנותנים לנו, כמעט ללא מאמץ מצדנו, את האמצעים לשנות את מבנה החברה שלנו ולהביאה לידי שגשוג ורווחה".

שום עם ערבי אחר, חוץ מאומה ערבית כוללת זו, אינו נזכר, באותו מאמר, ושעה שהוא מדבר על המצב שנתהווה לאחר מלחמת-ששת-הימים הוא אומר:

"אם השטחים הכבושים בידי ישראל במלחמה האחרונה לא יוחזרו, הרי ברור כי יהיה צורך ליצור מבנה ערבי מדיני חדש ממזרח לירדן. אם נניח שם ואקזאום ייכבש גם עבר-הירדן המזרחי תוך שנים מספר. למניעת דבר זה יש לאחוז באמצעים ליצירת מסגרת פוליטית חדשה, שבתוכה ימשיך חוסיין למלא את התפקיד שהטיל עליו הגורל".

6

גם הדברים הנ"ל מעידים כי העם הערבי הפלשתינאי קיים, לפי שעה, בדמיון משכילינו בלבד וכמידת סבירותו של זה גם מידת סבירותה של הנוסחה הגורסת כי שני עמים אלה הם שותפים שווים-זכויות לבעלות מדינית על ארץ-ישראל. גוססה זו, במידה שהיא ביטוי לעקרונ "צדק" שאינו מחייב, נקלטת יפה באווירת הספקנות שהיא

עכשיו באופנה אצלנו, לגבי כל מה ששייך לזכותנו על ארץ זו. הצלחתה של אפנת הספק, הקלות שבה התפיסה הסקפטית הכללית נקלטת, ללא כל מאמץ להתנגד לה, ללא כל נפתולים עמה, מעידה פחות על עיקרון מוסרי מאשר על היפוכו. היא מעידה כי בעלי ספקנות זו אינם משערים אולי מה פירוש היותנו לא צודקים בריבנו... הם יכולים להרשות זאת לעצמם שכן אין זה מחייב אותם לשום מסקנות עקרוניות. הם אינם מוותרים על צה"ל, המגן עליהם מפני ה"פתח". הם רק יודעים, שבינינו לבין עצמנו, ה"פתח" אינו כל-כך בלתי-צודק... כך שתפישה זו מעניקה גם בטחון וגם קורת-רוח וסיפוק עצמי של רחבות-אופק. כמה שונה כל זה מן המתח המוסרי, שבו נאבקו עם השאלה הערבית בוגי הישוב והמדינה, שעה שהבינו את חשיבותה הגורלית, הן מצד העיקרון והן מצד המסקנה המעשית לגבי המאבק הפוליטי ליסוד המדינה.

7

לריקות הרעיונית השוררת כיום בציבור לגבי עקרונות-יסוד של קיומנו, תורמת הרבה גם הממשלה, הנמנעת מכל מה שעשוי לאשר ולהחיש את המיפנה הגדול שהתחולל שוב בתולדותינו, לאחר תקומת המדינה, עם מלחמת-ששת-הימים. אך השפעתה ההרסנית ביותר, והמוחשית ביותר של עמדה ממשלתית סתמית זו היא ברובד החיצון, בהתערערות דמותנו ותוקף זכותנו המוסרית בדעת-הקהל העולמית, זו שאנו עתידים אולי להצטרך לה מאוד-מאוד לעת מבחן.

מידת החכמה-העליונה המפוקפקת שבעמדה ממשלתית זו, הנמנעת מכל אישור זכות ומכל הצהרת עיקרון, כבר מטפחת על פנינו, שעה שעם כל תנודה באדמיניסטרציה האמריקנית אנו כמו נשארים ללא משען, שכן הכוח האחד אשר אדמיניסטרציה זו מתחשבת בו, דעת-הקהל העולמית האמריקנית, הולך ונעשה אדיש יותר ויותר ובחלקו הוא פונה לנו עורף במפורש, ואילו החלק האוהד אותנו אף הוא אינו צריך ואינו יכול לנקוט עמדה ברורה יותר מזו של ממשלתנו, השומרת עמדתה בסוד גמור. על הפרק עומדת, למעשה, עכשיו רק השאלה באיזו דרך תוגשם החלטת מועצת-הבטחון בדבר הנסיגה הישראלית, תמורת הבטחות לביטול לוחמה וחופש-שייט, כלומר תמורת הדברים שהיו קיימים על גבי הנייר גם לפני מלחמת-יוני.

לא מכבר דיבר אחד מחברי הכנסת המובהקים והמשכילים, בראיון שנערך עמו בגלי-צה"ל, על חריצות זו שבה אנו מנצלים את אי-הבהירות שבאותה החלטה של מועצת-הבטחון. אפשר שצדק, אך היה צליל מאקאברי באותה זחיחות בטוחה שבה דיבר על כך שעקשנות מדינות-ערב פועלת לטובתנו ושאנו מקווים ששליטי ערב יוסיפו לעבוד בשבילנו. צחוקו, וצחוק המראיינים אותו, צלצל פתאום כמו בתוך חלל ריק, ללא אחיזה, ללא תכלית וסבר. צליל מעביר צמרמורת. זהו החלל הריק אשר בו עשויה כיום כל תגודה בממשלת ארצות-הברית, או ביחסים בין אמריקה וברית-המועצות, להיות ראשית לחץ כביר שיתנכל לגזור עלינו נסיגה, בלי שהספקנו לעשות דבר כדי לקדם אפשרות זו, אם על-ידי התישבות בעוד מועד בשטחים המוחזקים ואם על-ידי רכישת דעת-הקהל העולמית. תוך חלל זה אנו עוסקים עכשיו ביצירת אומה ערבית פלשתינאית, בעוד האומה היהודית בעולם מוסיפה ונוטשת בפירוש ובפרהסיה את עקרון העליה שבלעדיו אין לנו קיום. בעוד אנו מדברים בלי-הרף על השלום עם מדינות-ערב ובעוד דיבורינו על כך נכרכים בוותורים עקרוניים מראש, הננו משלימים למעשה עם האומה האחת שאסור לנו לעשות עמה שלום, האומה היהודית וכפירתה בעיקרי התחיה. כוחות המחשבה והמעשה והאמונה הצריכים להתייצב נגד כל אלה אינם בנמצא כיום.

עיקריו של "הסכסוך"

1

מה שמתרחש כיום בין ישראל ובין מדינות ערב מוגדר, כידוע, בשפת המדיניות העולמית, כ"הסכסוך הישראלי-ערבי".
ובלשון הטרקלין החברתי הישראלי: "הקונפליקט".

בימי המתח שלפני מלחמת-ששת-הימים כאילו נבקעה לזמן-מה קליפתו של סכסוך זה, ודעת-הקהל בעולם חדלה למשך זמן-מה לראות את שני הצדדים המעורבים בו כגורמים שווי-אחריות ושווי-צדק. לזמן-מה ניגלו עיקריו של סכסוך זה כעמידה של מעטים נגד רבים, של נצורים נגד הקמים עליהם לכולתם, של נאחזים בכברת-ארץ, שהיא נחלה ראשונה ותקווה אחרונה, לעומת נחשול של תאוות-השמד אשר חבורת שליטים ערביים עמדה להפכו לשטפון.

ברור שאילו נסתיימה מלחמת-ששת-הימים לא כפי שנסתיימה, היתה צדקתה של ישראל מתקיימת לעד, והצד הישראלי היה יוצא זכאי מלפני האומות, לאחר צאתו מן העולם.

אלא שהנצחון במלחמת-ששת-הימים שיבש, כידוע, את הדברים. "הסכסוך" הלך ונסגר שוב על קליפתו, והבדלי צדק או עוולה שבין הצדדים נעשו שוב ענין שאינו קובע.

יתר-על-כן, מכאן ואילך נעשה הסכסוך, יותר מאשר בכל שנות קיומו, למפגע בינלאומי, אשר ככל שהוא מתמשך כך הוא גורם טרדות אף לדורשי טוב, כגון לארצות-הברית ביחסיה עם עמי ערב, או לבריטניה בענין חסימת התעלה.

הצורך לפתור את הסכסוך הולך ונהפך על-ידי כך לתכלית בפני עצמה, ואילו הפרטים, דרכי-הפתרון ומידת הצדק או העוולה לגבי צד זה או אחר נתפסים כענינים שהעמידה עליהם מסתברת יותר ויותר כטפל לעיקר, ולא רק כטפל אלא אף כמכשול בדרך אל העיקר.
שלב מסוכן זה דומה שאנו עומדים כבר בתוך תוכו.

2

כך לא רק ברובד המדיני המובהק. גם לגבי דעת-הקהל העולמית, והכוונה לזו שהיתה אהדת לנו לפני הנצחון, הולך ונשלם התהליך המחזיר את הסכסוך לקדמותו, למצב שבו, על הצד היותר טוב, שני הצדדים צודקים במידה שווה, אף כי ישראל צודקת פחות.

תפישה זו, עיקרה בכך שהיא רואה שוב את הסכסוך הישראלי-ערבי כסבך טראגי ששני הצדדים שקועים בו במידה שווה ואשמים בו במידה שווה (אף כי ישראל אשמה קצת יותר) ואין להם תקווה להיחלץ מתוכו אלא אם גם בישראל וגם במדינות ערב יתגברו הנבונים על הקנאים.

במידה שיש למדינת ישראל מגע עם החוגים הנאורים בעולם - על אף חדלונה המשווע של ההסברה הישראלית - מתקיים מגע זה, בהתנדבות, על-ידי שליחים מתקדמים ישראלים, העמלים מזה חדשים להסביר לחוגי המשכילים השמאליים בעולם כי בישראל יש חוגים מתונים העומדים בפרץ בפני סכנת הקיצוניים וכי אם גם בארצות-ערב יקומו כוחות כאלה יש תקווה שהאנשים הישרים ושחרירי-השלום, הן בישראל והן בערב, יתגברו במאמץ משותף, אלה על קיצוניים שלהם ואלה על קיצוניים שלהם.

3

התפישה הרואה את הסכסוך הישראלי-ערבי כטראגדיה, כסבך ששני הצדדים שקועים בו, מושרשת גם בחוכנו. אין בדעתי לערער עליה. ברור שברובד האנושי, ברובד שבו הדם והסבל, היא נכונה. אך משעה שאנו רואים כך את "הסכסוך" עצמו, - כלומר משעה שאנו מעבירים תפישה זו אל התחום המדיני - אין לך מוטעית ומופרכת יותר ממנה.

כן, הטראגדיה קיימת והיא עקובה מדם ומסבל של "שני הצדדים" גם יחד. היא קיימת בשעה ששני צדדים אלה הם החייל הזונק על חייל ונאבק עמו לחיים ולמוות, היא קיימת בשעה שהצד האחד הוא הערבי הנשאר ללא קורת-גג לאחר פעולת-עונשין של צה"ל והצד השני הוא הדם הנספג באדמה לאחר מוקשי ה"פתח", שאותה פעולת עונשין באה לאחריו, היא קיימת בשעה שהצד האחד הוא הערבי הנמצא

בבנין נכבש וירא לצאת ולהיכנע והצד השני הוא החבלן היהודי המחכה, חשוף לאש ולמוות, עד שהמבנה יתרוקן מיושביו. לא כך ברובד המדיני של הסכסוך. כאן משמעות "שני הצדדים" אחרת לגמרי. כאן עומדות מצד אחד מדינות ערב אשר טריטוריות שלהן משתרעות על פני שתי יבשות והן אינן חדלות מלהתנכל, זה עשרות בשנים, בכוחות השוד והשקר והרציחות והפוגרומים, אל מאמצי ההשתרשות היהודית בנחלה זעירה זו, אשר כל החוקים והמשפטים, החל ממשפט האמונה ועד משפט העמים, על כל ההצהרות וכל הוועדות המלכותיות והבינלאומיות, הועידו אותם ליהודים. העולם לא ידע תהליך התנחלות אשר הגזל והדיכוי היו כה זרים לו. כאן עומדת מן הצד האחד מדינה יהודית זו, אשר ביום קומה עטו עליה שכניה למחות זכרה, ולאחר שלא עלה הדבר בידם, נאספו עליה בשנית, ולאחר שלא יכלו לה בשנית, נקבצו בשלישית כשהם מרקדים ריקודי שמד וכליון ונשבעים להעבירה באש, עד שנהדפו גם בשלישית. מי שרואה נסיונות רציחה אלה ונאנח ואומר שזו טראגדיה, יהיה צודק רק אם הוא רואה את הטראגדיה בכך שהמתנפל המיסכן, על אף כל יגיעותיו, אינו מצליח להשלים מלאכתו. זה שייך לא לתחום הטראגדיה אלא לתחומי הפשע הפלילי. ואם לאחר כל אלה, לאחר שצבאות ערב ניגפו בפעם השלישית, דורשים השליטים הערביים מישראל שהיא תיסוג קודם-כל אל קו-המוצא שלה, שלפני המלחמה, ורק אחר-כך אולי יאותו לדבר עמה, אם לאחר כל אלה עולה על הפרק ענין כזה, הרי שלכל היותר נוסף על-ידי כך ליסוד הפלילי גון הקומדיה האפלה.

4

הזנחת ההסברה שלנו בעולם, היעדר כל מאמצים לאישור גלוי של יסודי-זכות ועיקרי-קיום שלנו, בעוד "הסכסוך" נעשה כמין פקעת אחידה ללא סימני שוני בין הצדדים, הזנחה זו עלולה להתגלות כאחד הכשלונות החמורים ביותר שידעה הווייתנו המדינית. כך גם כלפי פנים. תהיה זו באמת טראגדיה אם תשתרש גם בתוכנו פנימה התפישה הרואה כ"סבך טראגי", וכ"קונפליקט" שווה-צדדים, את העימות בין מאמצי התחיה והקיום של ישראל, לאחר כל מוראות תולדותיו של העם, ולאחר כל מסירות-הנפש של חלוציו ולוחמיו,

מימי ראשית ההתנחלות ועד היום, ובין עמדתם של שליטי ערב, שהיא אחד הגילויים המנוונים והנפשעים ביותר שידעה המדיניות העולמית בכל הזמנים. תהיה זו באמת טראגדיה אם יתברר כי בעוד אנו טורחים לקבוע בגלוי, ולרוב ללא תועלת, מי הצד שהתחיל ביריות, בעת תקרית זו או אחרת, נחדל מלראות את ההבדל בין שני הצדדים בוירת התמודדות גורלית זו שבה עומד כיום העם היהודי ואתו תמצית כל תולדותיו ויעודן הלאומי, אל מול כוחות שהם כאילו תמצית כל השקר והסילוף והשנאה שליווהו בימי נודדיו. הכרה זו, במלוא תקפה ובהירותה, עשויה להיות לעזר גם במישור הממשלתי, בימים שבהם מתרקמות ההחלטות. ואין צריך לומר כי מבחינת תודעה ציבורית של חינוך וחישול אזרחי עשוי טשטושם של עיקרים אלה להיות גורם שאין מסוכן יותר ממנו לא רק לתחושת צדקתם אלא גם לכות צדקתם של המערכה היהודית והקיום היהודי.

5

כל אלה, כמובן, דברים שאין בהם חידוש. הם כה ידועים ושגורים עד שהבון־טון הציבורי והמדיני ממש מתעוות קמעה שעה שהוא נתקל בהם. כך גם לגבי שאר עניינים שבמליצה, כגון סמיכות-השמות הנשכחת-כמעט של עם-ישראל וארץ-ישראל, וכך אפילו לגבי עובדות של היסטוריה שעוד אינה עתיקה כל-כך, כגון שהישות-הפולשת-ינאית הטבעית והבלעדית של עיר כמו חברון, למשל, נעשתה מוחלטת ולא מוטלת בספק רק לאחר שפרעות תרפ"ט גאלו אותה מן הישות היהודית הזרה, או כגון שבקעת הירדן, הריקה כמעט, נעשתה אדמת-קודש של הממלכה ההאשמית רק לאחר שהלגיון הערבי פלש לתוכה, על אפן ועל חמתן של כל חברות או"ם, פרט לפאקיסטאן ולסעודיה. כל הדברים הללו נבלעו בתוך כללותו האלמונית של ה"קונפליקט". במשך עשרות החדשים שמאז הנצחון לא חדל חוסיין מלטעון טענות של קשרי-נצח מקודשים עם "האדמות הגזולות" מבית-המלוכה הירדני, ואילו אנו, כיוון שאנו מכירים היטב שהגוזמא הערבית היא קש וגבב, ידענו כי מוטב להסתפק בעיקרון אחד, ברור ואיתן - שאת דעתנו על כל זה נגלה בבוא העת, במשא-ומתן ישיר. כך השלכנו את כל העקרונות הנמלצים, הסובבים על גורל העם ועל הציונות וכדומה, ונפנפנו בלי-הרהף בעיקרון סינטטי זה של משא-ומתן ישיר. היה זה,

לכל הדעות, עיקרון פיקח ונוח לשימוש, או כמו שאומרים שמיש. אלא שאירע דבר מוזר: אמנם עיקרון זה הוא המינימום שבמינימום, אך מאחר שהתמדנו כל-כך לשנן אותו ולהכריז עליו ורק עליו בלבד, התחיל ענין זה לעשות רושם של עקשנות משונה וטורדת, עד שהעולם התחיל רוטן על מידת נוקשות וקשיחות שלנו. הגיעו הדברים לידי כך שאפילו אנו עצמנו מתחילים להרגיש שאסור להתעקש כל-כך, ומאחר שהלחץ גובר ואנו נדחקים להחליט משהו, אין להוציא מכלל אפשרות שהרקע להחלטה זו יהיו לא אותן גרוטות נצחיות ומרופטות שהשלכנו מידינו, אלא נסיבות המצב ברגע זה בתחום היחסים השוטפים שבין ארצות-הברית וחוסיין ושאר חישובים של יסוד מסוג זה. שעה שאתה שומע, תוך אווירת הבהלה הסמויה שמסביב לכל אלה, כיצד מדינאינו מוסיפים וטוענים שהודות לשיטתנו עד כה אנו עומדים עכשיו על בסיס מדיני איתן, אתה חדל באמת להבדיל בין הטראגדיה והיפוכה. יש רק לקוות כי החשבון היהודי הגדול, שנדחה מפני טכסיסי שעה, עתיד לקום ולכפות עלינו גור הגיונו וכוחו בעוד מועד.

עשרים שנה

1

שום פרוגרמה לא קבעה שקימה של מדינת ישראל הוא תנאי וערובה לקיומו של העם. אך כעת אנו יודעים זאת. מה שהוכרז באותו יום ה' אייר תש"ח, קבע לא רק את חידוש הריבונות היהודית אלא את המשך הקיום היהודי. מה שהוקם אז היה לא רק מסגרת-מדינית אלא עמוד-תווך.

הוויכוח על "מרכזיותה" של המדינה בהוויה הלאומית הוא, כידוע, על הפרק כיום בתפוצות-הגולה. אך למעשה כבר הוכרע הדבר. גם אם אין הוא מוצהר, הוא מושרש היטב בהכרה. זה אולי ההסבר לתופעה, אשר רבים עמדו עליה, שהחרדה שאחזה את התפוצות עם מלחמת-ששת-הימים היתה רבה אף מזו שגרמה מלחמת-הקוממיות. המדינה נעשתה במשך עשרים השנים הללו לא רק חלק לא-נפרד מן הישות הלאומית אלא גם תנאי-בל-יעבור להמשכה של ישות זו. הפעם חרדו התפוצות לא רק לגורל "הישוב", אלא אף לגורלן הן.

2

עם נצחון ששת הימים נתבדתה חרדה זו, אך יחד עמה נתבדה גם הסיכוי שהבהוב זה של הכרת שיתוף-גורלי יעמוד בעינו וישתקף לא רק באספקלרית-הזהב של המגבית.

מדינת ישראל הדפה את סכנת הכליון ונשארה עומדת על תלה ושוב היא משען ומבטח לתורת נצח-הגולה ומקור סיפוק וביסוס רוחני לתפוצות העומדות מנגד. סתירה גורלית זו היא המקפלת בתוכה את שאלת השאלות של עתיד המדינה והאומה גם יחד.

עם זאת, על אף כל תורות "שני מרכזים" וכיוצא, עוברות קורות-העם אל אפיק קורות המדינה. הן משתפכות אל אפיק זה מכל הזמנים

ומכל הערוצים. הגולה, כמהותה כיום, הולכת ונעשית הוויה יהודית שאינה ממשיכה אף את קורותיה שלה. היא תמצית של הווה בלבד. אפילו יום-העדות האחרון של קורות הגולה, יום הזכרון לכליון ולמרד הגיטאות, נשאר בה כיום-אזכרה בלבד. רק במדינת ישראל הוא מתנשא כישות נוכחת, על אימת תוכה ומשמעותה.

פרק-זמן זה, שבו נתרכזו יחד חג הפסח ויום השואה והמרד, יום הזכרון לחללי צה"ל ויום העצמאות, הבאים רצופים בזה אחר זה, פרק-זמן זה הולך ונהפך לצומת המכילה את לב לבה של ההיסטוריה היהודית, צומת שאין דומה לה בעמים.

3

ואכן, יום-העצמאות הזה, העשרים למנין, לא יצא מקופח מלפני מתכנני האירועים למיניהם, הן בישראל והן בתפוצות. ולא רק היום הזה לבדו, אלא כל שנת העשרים כולה.

ועדת האירועים המרכזית בישראל כבר פירשה כמה פעמים תכניתה ומכל מה שנתפרסם עולה תמונה שלמראיה אתה מפקפק לרגעים אם אמנם צריכה שנת העשרים למדינת ישראל להתנשא ולהתמשך כפסטיבל של אירועי אמנות וחברה, אשר כינוסים עולמיים והופעות עולמיות וביחוד שמות כוכבים עולמיים משובצים בו במידה שרק עם-עולם יכול להרשות לעצמו.

טוב לפחות שהדבר נעשה בשיתוף עם משרד התיירות. שכן פיתוחו של ענף זה הוא אולי הצידוק היחידי לממדים הללו.

כך לגבי השנה כולה. כל המקומות בה כבר תפוסים ודאי. ואף-על-פי-כן, את יום-העצמאות הזה, אותו לבדו, כדאי אולי להוציא, ולו רק לשעות מספר, ולו לרגעים-ספורים, אל מחוץ למסגרת פסטיבלית-תיירתית זו.

אל מחוץ לסימפוזיונים ולצוותי-המוחות, המספקים לו את התוכן. אל מחוץ למשאלים של אנשי-הרוח, המספקים לו את העומק. אל מחוץ לאמרגנים, המספקים לו את האמנות.

אל מחוץ לבמאים ולציירים ולפסלים המתוועדים יחד, כדי לחדש את צורתו ואת תכנון ולבטא אותו. בעיקר - לבטא. ביטוי מקורי.

כל זה חשוב. אפילו הכרחי. ואף-על-פי-כן, כאמור, יש פתאום רצון להוציא את היום הזה מתוך כל אלה. ולו לרגעים ספורים.

להשאיר אותו עם הבידור הפשוט ועם הקהל הרב, זה שאינו יודע לשמוח.

עם הקהל הרב ועם המצעד הצבאי, המתמשך ומתגלגל, המיותר או לא-מיותר.

להשאיר את היום הזה עם כל אלה. לראותו פתאום לא מהוקצע, מגוייד, מצולק, מאובק, כאותו יום של תש"ח. שכן, כזה הוא באמת.

שכן, על אף מרחק עשרים שנה הוא סמוך לאותו יום. הוא ממש נוגע בו. הוא בן-דמותו. הן לתוכן, הן למשמעות, הן לעמידה על סף. הוא חזק ממנו. אך בודד וחשוף כמותו. על אף שפעות-הברול שנוספו לו.

הוא חשוף וחד כמו שדות-הקרב ששקטו. והזמן הוא עמק החרוץ. שכן מיספר-עשרים זה אינו מיספר עגול. הוא מיספר משוסע וקרוע, פרוץ אל מרחבי עבר ועתיד ואין מבלעדיו גשר בין שני אלה. שפעתה של שנת היובל מכסה על עובדה זו.

רק בדבר אחד נבדל יום זה מן הימים ההם שלפני עשרים שנה. הוא נבדל מהם בכך, שעכשיו הוא כאילו תוהה ואינו רואה לפעמים את הדברים המוטלים על כף. שכן כיום כאילו יש ברירה.

אך מדי פעם הוא שב ונזכר שאין זו אלא מראית-עין. האמת היא שאין ברירה. כמו שלא היתה אז. אך יש כוח רב ויש דרך רבה שעברנו אותה לא על-מנת לחזור בה אחורנית. ואין הכוונה כאן ל"שטחים". כוונה לשאלות הפתוחות שהשטחים אינם אלא אחת התשובות היעודות להן. בתוך תוכן אנו עומדים כיום. הן שאלות של עם שיחיה ולא ימות.

כן, שמחתו ויגונו של יום זה, עָשְׂרוּ וְעָנִיו גם יחד, כל זה מצטרף יחד לכוח שובר לב.

אך הוא גם כוח פו עם כמו לב.

4

מדינת ישראל זו, אויביה כיום, כתום עשרים שנה, הם אויבים שקמו עליה לכלותה ביום תקומתה. מיומה הראשון לא ידעה מנוח.

ואף-על-פי-כן יודעים אנו שהיא קמה לאושר, לרווחה ולשלום.
אך כדי להביאה אל ראשיתה של דרך זו, היה צריך להבקיע
קודם סבכי התנכרות והלעגה וביזוי ומגוד-ראש מביית.
הרבה גורמים הכשירו תקומתו של יום-עצמאות זה וכל הכרוך בו.
אך יש רק אדם אחד אשר עליו אפשר לומר כי לולא הוא - לא היה
יום זה קיים.

מלחמת ההבקעה שלו דרך הררי שיגרות וחומות אטימות וסטיות
ומלל היתה ממלחמות-הרוח הכבירות שבדברי ימי העם.

איני מתכוון לקבול כאן על בדידותו כיום. זו שנגזרה עליו או
שגזרה על עצמו. היא המשך ישר מאותה מהות שממנה נחצבו קרבותיו
למען המפנה הגדול בתולדותינו.

הדברים יכלו כמובן להתגלגל אחרת. יכול היה בן-גוריון לנוח
עכשיו על זרי-דפנא ולהיות בראש קרואיה של שנת-היובל הזאת,
כשהוא מעוטף כאתרוג במוך של כיבודים.

אלא שהדברים לא כך נתגלגלו ולמעשה גם לא יכלו להתגלגל כך
ואני סבור כי מוטב שהם כפי שהם כיום.

ואף-על-פי-כן הוחלט, כידוע, לכבדו. הוחלט שהוא יהיה בין חתני
פרס ישראל. "פרס כבוד" על פעלו בהקמת המדינה וקידומה.

אמנם, קוץ אחד היה בכל הענין הזה. וכבר נמצא אפילו מי שהעיר
על כך בפומבי. פרס ישראל נועד, כידוע, ליצירה רוחנית, והענקתו
בעד מפעל-חיים כמו זה של בן-גוריון משבשת את מהותו של הפרס.

יש, כמסתבר, מושגים שונים של "יצירה" ומי יודע דרך הרוח?
אך לא זה עיקר.

שכן, משאתה תוהה על דרך-חיים זו של מאבקי מחשבה ואמונה
ודמיון ועוז-רוח, שחוללו תמורה שאין דומה לה בדברי ימינו החדשים,
אתה תוהה כיצד היה מועמד זה משתבץ בתוך סקס-ההענקה, שעה
שהיה נקרא לעלות לדוכן ולקבל פרס על הקמת המדינה, לאחר פרס
המחול ופרס הפיסול, ולזכות, בעד מפעל-חיים זה, ללחיצת-יד של
השר ומחיאיות-כפיים של הקהל.

למזלנו דחה בן-גוריון את הרעיון הזה. אחד מחתני-הפרס לשעבר
התרעם אמנם מאוד על נימוק הדחיה - "מילאתי רק חובתי, ואין
מגיע לי פרס בעד זה" - וטען שלא בן-גוריון לבדו מילא חובתו,
אלא כולנו מילאנו חובתנו ואין זו רבותא. ואף-על-פי-כן נימוק זה
נכון.

הוא באמת מילא רק חובתו. כל חייו. מעלייתו לארץ ודרך כל עמלו ונפתוליו והישגיו האינ-שניים למען העם והארץ, ועד שדה-בוקר, ועד שגחן על אשת-נעוריו אחרי יציאת נשמתה ואמר "לכתך אחרי במדבר". ועד היום הזה.

הצדק אהו. אין מגיע לו פרס בעד כל אלה.

אך מגיע לו שבדידותו כיום תיראה לנו רגע אחד כבדידות האפקים הגדולים, הנשארים תמיד מן החוץ ומן הצד, כבדידות הזירות הגורליות שבהן עמד לנו כוחו, יותר מכל כוח אחר בדורנו עד היום. מגיע לו שנדע כי על אף היות יום-העצמאות הזה רחוק עדיין מן השלום ומן השלמות, הרי בכל-זאת שונה היום הזה מן הימים שבראשית-הדרך.

וההבדל הוא בכך שהעיקר בכל-זאת כבר נעשה.

ועיקר זה - הוא שחולל אותו יותר מכל.

5

יום-העצמאות הזה מחכה יותר מכל לדבר אחד בלבד - הוא מחכה לשלום בארץ הזאת.

וכך כל יום מימי עשרים השנים הללו שמאז קום המדינה. וכך כל הימים שלפני-כן, מאז ראשית ההתנחלות בארץ.

פעמים אתה מהרהר כי בדברנו על השלום אנו מדברים למעשה על ענין שהעם היהודי לא ידע טעמו מימיו.

בכל שנות נדודיו לא ידע העם הזה טעם שלום.

לא הוא ולא הארץ הזאת.

המלה העברית שלום, הנישאת על שפתיים עם כל פגישה וכל פרידה, זו שאנו מבטאים אותה עשרות פעמים ביום, היא אולי הנעלמה ביותר מכל המלים העבריות.

היא גן נעול.

אנו אומרים אותה בלי לדעת מהי.

אחרי יום של חוצות ושל שוק ושל הווי ושל מדיניות, לאחר שהיא חוזרת ומתגלגלת פעמים אין-ספור, במשרדים, בחנויות, בתחנות, היא נשארת לבדה. סודית כשהיתה.

ייתכן כי בהישארה לבד היא נהפכת לדמעה גדולה, חמה, מלווהה, דוממת, מחכה.

ופעמים אולי אין היא דמעה או דומיה. פעמים היא אולי נהפכת לצווחה, לצעקה של קוצר-רוח, של עייפות אין-קץ: האומנם לעולם לא?

משום כך, משום שאנו כה נכספים אליה וכה מבקשים את הכמוס בה, אנו נכונים לחשוב לנו לזכות ולאושר אם נזכה לשמוע את צליל הברותיה - ולו רק הצליל בלבד - יוצא מפי אויבינו. יש עצבות לאין-שיעור במעמדו של עם יהודי זה, אשר זה עתה הסיר חרב-כליון מעל צווארו, ועכשיו הוא מחכה רק לחסד שיעשו עמו אויביו המובסים ויאותו לדבר עמו.

יש עצבות לאין-שיעור בנכונות זו להציע כל פיצוי, כל הנחות, להבטיח אושר משותף ושגשוג ורווחה, ולו רק בעד פגישה פנים אל פנים, ולו רק בעד אמירת שלום על-ידי צד שלישי, תוך כדי המשך נאומי-ההשמדה הידועים.

השלום! אשרינו שאנו משתוקקים אליו כל כך. אין זו גנות. טוב שעד כדי כך אנו נכספים אליו. אך מדי פעם בפעם עלינו להתנער מן ההיפנוזה. עלינו להתאווש לרגע. לראות פתאום כי עוד מעט ואנו נוטשים מרוב כוסף לשלום את הדברים שרק מכוחם אנו יכולים להשיגו, את גבול הבטחון שבידינו ואת זכרון מורשתנו וצדקתנו. כן, מזה חדשים אנו עומדים למעשה ומשננים באזני כל, שאמנם יודעים אנחנו כי עמידתנו כיום היא מכשול לפני השלום, אך כל מה שאנו מבקשים הוא - לומר זאת לאויבינו פנים אל פנים.

ביום-עצמאות זה, על פרשת-דרכים מפולשת זו, עלינו לבקש שעת פכחון והארה. אין אנו שכורי נצחון. שכורי נצחון הם אלה מבינינו שהישגי המלחמה באמת סחררו את ראשם והם סבורים כי ההישג רב מדי, כי זה שפע שאין אנו רשאים לשאתו, שעלינו להתפרק ממנו ויהי מה. הפכחון האמיתי רחוק מזה. הפכחון האמיתי אומר כי זו הפעם הראשונה בתולדותינו, בעמידתנו כיום, אנו יכולים לקוות לשלום, ולו רק מתוך ידיעה שהיפוכו של השלום - נחשול המלחמה - נעשה, הודות לעמידה זו, ענין קשה יותר לאויבינו. הפכחון רואה את הדברים כמו שהם. על עצבם, על הפלא שבהם, על כבדם וכוחם גם יחד.

מדיניות של דילוג־רב

1

יש בינינו, כידוע, אנשי בטחון שסבורים כי הגבולות הנוכחיים הם יסוד לבטחונה של ישראל. למעשה, זו דעתם של אנשי הבטחון כולם, וההבדלים ביניהם לענין זה הם רק הבדלי הטעמה והבדלי מסקנות, הלכה למעשה.

גם מומחים צבאיים מאומות-העולם הביעו ומביעים את דעתם, מדי פעם, בזכות ערכם הבטחוני של הגבולות הללו. כדי שלא יהיו, איפוא, סבורים בעולם שחישובים כאלה יש להם ערך לגבינו, הסביר שר-החוץ בראיון לעתון "לה-מונד", שאין נימוק זה קובע.

"גבולות השלום" – כך אמר – "אינם חייבים להיות זהים עם גבולות הפסקת האש, כיון שהשלום אינו צריך אותם תנאים טריטוריאליים שהם מחויבי המציאות עקב צרכי הבטחון ובגלל היעדר שלום". זוהי נימה חדשה. לאחר שמערכת ההסברה שלנו סילקה בהצלחה את "הנימוק ההיסטורי", היא מורידה מסדר-היום גם את הנימוק הבטחוני. לפי זה מסתבר שלעת שלום בינינו ובין הערבים לא תהא ממילא שום משמעות למושג בטחון. שכן לא הגבולות ישמרו על השלום, אלא השלום הוא שישמור על הגבולות.

2

גישה זו יש בה הגיון, אך ההגיון הזה יש לו תוקף רק בתנאי אחד: בתנאי שמתכוונים לשלום של אחרית הימים. אין ספק כי אותו שלום נצחי על אדמות, שבו יגור זאב עם כבש, לא יהיה זקוק לגבולות בטחוניים מובהקים. מסתבר שאפילו ממשלות ומשרדי-חוץ לא יהיו דרושים בעת ההיא. יתר-על-כן, הוא לא יצטרך לכל גבולות שהם.

אלא שבינתיים מדובר, כידוע, לא באותו שלום-עולמים, אלא הכוונה היא לשלום מסויים מאוד, שמחציתו האחת, זו שבידינו, היא בגדר משאלה הנהדפת אחור, ואילו מחציתו השניה מופיעה לפי שעה בצורה של נאומי-השמד ערביים ובצורת החלטות משטמה-ונקם של ועידת חרטום.

על-כרחך אתה תוהה, איפוא, אם השלום הזה, אף אם יעלה בידינו למשוך ולמשות אותו בשערות ראשו מתוך סבך השנאה ותאוות-הנקם של שליטי ערב, הוא שלום שאפשר להטיל עליו, כבר עכשיו, מראש ומלכתחילה, את עול שמירת גבולותיה של ישראל ולהפקיד בידיך את בטחונה. נדמה כי מי שסבור כך מדלג דילוג רב מדי על פני תהום רבה מדי. מדיניות-החוץ שלנו אולי יכולה להרשות לעצמה קפיצה זו, הודות למשקלן המועט של נוסחותיה החלולות, אך מרגע שאתה משווה לנגדך את משקל בעיותיה של מדינת ישראל, בעיות הבטחון והקיום פשוטו כמשמעו, אין לך ברירה אלא להסתייג מקפיצה זו מחשש ריסוק עצמות.

3

הסתייגות זו אינה דבר קל. זהו תפקיד אשר כל העוסק בו לא יינקה. שכן, מאחר שמדיניות-החוץ הישראלית דוגלת בשלום, היא רואה את כל המתנגד לה כמתנגד ממילא גם לשלום. הודהותה של מדיניות-החוץ שלנו עם השלום היא רבה כל-כך, עד שהיא חדלה להבחין בינו לבינה. מי שקם וטוען כי אולי הגיע הזמן להחליף מדיניות זו באחרת, משיבים לו בחיך סלחני שאין תחליף לשלום. מי שטוען כי מדיניות זו סותרת יסודי-ציונות (כגון בהימנעות מעמידה עקרונית-לפחות על זכותנו לגבי ארץ-ישראל השלמה), משיבים לו שהציונות לא ידעה משאת-נפש נעלה מן השלום. מי שמתריס כנגד מדיניות זו, שהיא מוותרת מראש על שטחים שהם ערובת-בטחון, עונים לו כי השלום חשוב מן השטחים. וכשהשואל מוסיף ומעיר כי שלום זה עוד אינו בידינו וכי בעד כל ויתורים עקרוניים שאנו מוותרים מראש אנו מקבלים הבטחות השמדה עקרונית, מסבירים לו כי השאיפה לשלום חשובה לא פחות מן השלום.

במזכירות מפלגת-העבודה הסביר שר-החוץ לא מכבר כי אפילו אם ידחו שליטי ערב את שאיפת ישראל לשלום, הרי יש לה לשאיפה זו חשיבות של נשק פוליטי דינאמי, המרחיק מעלינו את סכנת הבידוד בזירה הבינלאומית.

כנגד דעה זו יש, כידוע, נטיות וסימנים המעידים כי אין סכנת הבידוד בזירה הבינלאומית מתרחקת מעלינו ופעמים נדמה שהיא דווקא מתקרבת.

על-כל-פנים ברור כי מבחינה עקרונית אין השאיפה לשלום, כשלעצמה, גורם מספיק ליצירת דימוי מעורר-אהדה תמיד ובכל הנסיבות.

שכן לשאוף לשלום ולשחר אותו בכל הכנות יכול גם הכובש, או הלסטים, שעשה מלאכתו ולאחר מכן אין הוא מבקש אלא לישב בשלווה והוא מושיט ידו להתפייסות ולפשרה.

הנחה זו אינה עיונית בלבד. על אף טענותיו ומאמציו של משרד-החוץ אנו רואים כי זהו למעשה הדימוי הישראלי ההולך ודוחק מפניו את כל שאר הדימויים החיוביים, והוא הולך ומשתרש בדעת-הקהל בעולם.

אמרנו שתהליך זה מתרחש על-אף מאמציו של משרד-החוץ, אך למעשה מספק משרד-החוץ סיוע רב וחשוב לתהליך זה, והוא משיג זאת על-ידי שיטת הסברה שלו, העושה הכל כדי לשרש ולעקור את הרושם שעמידתה של ישראל בשטחים המוחזקים - ולוא רק עד למשא-ומתן - היא עמידה שיש בה צידוק בטחוני, היסטורי, או כל צידוק שהוא, פרט לעובדת הכיבוש.

לפני ימים אחדים הובאו בעתוננו דברים מתוך ראיון של שר-הבטחון, רב-אלוף משה דיין, עם כתב של עתון הולאנדי. הפיסקה שאני מצטט להלן אינה מתכוונת אולי לענין שאני עומד עליו כאן והיא נאמרה אולי בהקשר אחר, אך יש בה, כמזת שהיא, משום התראה חדה ואכזרית מפני אותה סכנת בידוד אשר משרד-החוץ מתברך כל-כך בסילוקה ובמניעתה.

בעמדו על כך שעלינו להיות נכונים תמיד להתחדשות המלחמה,

אמר שר-הבטחון כי אם תפרוץ מלחמה "עלינו להבין כי העולם יראה במעשי האיבה הגלויים של הערבים ובנסיונותיהם לגרש אותנו מעמדתנו הנוכחית, מערכה הגנתית גרידא, אשר כל מטרתה הוא כיבוש מחדש של השטחים המוחזקים".

טענתה העיקרית של מדיניותנו בענין "הבסיס האיתן" שהיא עומדת עליו ובענין הצלחתה במניעת הבידוד הפוליטי, על-ידי הימנעות אישור עקרוני ומעשי לעמידתנו בשטחים המוחזקים, מופרכת כאן בדרך שאינה צריכה פירושים.

6

למעשה, אילו ביקשה מדיניותנו לנקוט היפוכו של קו הסברה זו, ולפעול למען הבלטת הלגיטימיות של עמידתנו ב"שטחים", לא היתה צריכה להמציא יש מאין. לגיטימיות זו, סמיכות זו שבין העם היהודי ובין הבלאי-ארץ כמו יהודה והשומרון, יש לה, על אף הכל, שרשים עמוקים בתודעתם של עמי הנצרות. במידה שמציאותנו בארץ, מאז ראשיתה של הציונות, נסתייעה באהדתה של דעת-קהל עולמית, שהשפיעה על הממשלות, נבעה אהדה זו משרשיה של אותה הכרה היודעת שאין היהודים זרים בחבלי-ארץ אלה.

על-כל-פנים, הסברת הלגיטימיות הזאת היתה יכולה להתמודד בהצלחה עם טענות הבעלות של ממלכת ירדן, שזכויותיה המדיניות על שטחים אלה נובעות מתשע עשרה שנה של שלטון כיבוש שלא הופר על-ידי שום סמכות בינלאומית וראשיתו בהפרה גלויה של החלטות או"ם.

הימנעותה של מדיניותנו מכל טיעון ואישור של זכות בשטחים אלה היא שגרמה במידה מכרעת לכך ששטחי יהודה והשומרון מכונים כיום בפשטות בשם "טריטוריות ערביות", אף בפי אוהדיה של ישראל. היא שגרמה לכך שאפילו בשעה שהעולם משבח את המשטר השורר בשטחים המוחזקים ורואה בו מופת מדיני וצבאי, נשמעים שבחים אלה כהערכה להישגיו של שלטון כיבוש ארעי ותו לא. כגון אותו מאמר של שבח ואהדה ב"דיילי טלגראף", שקבע כי המשטר שהנהיגו הישראליים בגדה המערבית הוא אפילו ליבראלי יותר ממשטר הכיבוש האמריקאי, בשעתו, ביאפאן.

קורת-הרוח שבה נתקבל אצלנו שבח זה אף הוא מעיד כי שום

גוון נוסף, המבדיל בין עמידת האמריקאים ביאפאן, למשל, ובין עמידתה של ישראל בשומרון וביהודה, אינו עולה כיום לא רק על דעתם של זרים, אלא אף על דעתנו אנו. שום אבק הרהור נוסף ושום חיידק של הרגשת שוני וייחוד אינם משבשים כיום את היאפאניזציה הזאת של יחסנו לבעיית "השטחים".

דומה כי אחד הזינוקים העזים והמרשימים ביותר של מערכת ההסברה החיצונית שלנו, היה הזינוק שקם בשעתו לעקור מדעת-הקהל בעולם כל שמץ הרהור, העשוי למצוא משמעות מסויימת באותם צווים של משרד-הפנים שקבעו כי יהודה ושומרון אינם "שטחי אויב".

וכך בכל הזדמנות ובכל צורה, הן ברובד הממשלתי והן מחוץ לו, וכך עד לד"ר נחום גולדמן, שהסביר כי דעתו כדעת המתונים בישראל, שהם רובו של העם והם מבכרים הסדר של שלום על החזקת שטחים. ישראל מצויה כיום - כך אמר - במצב שיש בו אפשרויות גדולות ואם היא תתנהל כראוי יכולה מדיניותנו להביא לידי כך שהעולם הערבי יכיר בקיומה וייתכן גם שהמעצמות הגדולות יתנו ערובות של ממש לבטחונה בעתיד.

7

חזון נעלה זה של עתיד, ששיאיו הנשקפים מרחוק הם הכרה בקיומה של ישראל, בצירוף בטחון הנשען על ערובה של המעצמות, נתקבל ללא כל הרגשת צרימה ורתיעה. אדרבא, בתוך האווירה המדינית הכללית היה בו אפילו צליל של חגיגות מרוממת את הנפש. רק מעטים תהו אולי על כך שחזון זה, אשר אין בו דיבור וחצי-דיבור על עליה ושיש בו, כנגד זה, ויתור על עיקרים של ארץ-ישראל, יוצא דווקא מפי אדם שהוא נשיא ההסתדרות הציונית לשעבר. ובאמרנו "לשעבר", אנו מתכוונים לא לתפקיד-הנשיא, שד"ר גולדמן עודו משמש בו, אלא רק להסתדרות הציונית.

דלילותה של מדיניותנו ניכרה גם בדרכי פולמוס שלה עם המערערים עליה. עיקרם של דרכי ויכוח אלה – הדבקות כינויים שכבר נעשו שיגרה, כגון שוביניזם, ואפילו פאשיזם וכיוצא באלה, יחד עם יחוס כוונות וסיסמות שהיא מייצרת אותן על-מנת להתווכח עמהן, כגון "אף שעל אדמה" או "סיפוח ויהי מה".

דומה כי איש מבין המערערים על מדיניותה של ישראל כיום אינו סבור, ולא היה סבור מעולם, כי אפשר להחליף אותה על-ידי הצהרה ישראלית על "סיפוח השטחים" וסוף-פסוק.

שכן השאלה אינה שאלת הצהרה של ריבונות והחלפת נוסחה בנוסחה. השאלה היא שאלת מערכת של מושגים אחרים, של מנטאליות אחרת, של השלטת חוקי-הגיון טבעיים ונכונים שמכוחם היו אפילו ענינים "מפוקפקים" כמו מעשה ההתנחלות בגוש עציון, שנראה כה מופרך בראשיתו, ושעכשיו הוא מובן מאליו, או תחילת ההיאחזות בחברון כיום, צריכים להיעשות ממש מעצמם, לא כענין של הצהרה אלא כדבר שהוא מסוג הרפלקסים הטבעיים הקובעים את חיי הגוף. דרכי הנדודים הארוכים של דברי ימי העם, עד לרגע הפגישה עם יהודה והשומרון, היו צריכים להימשך מאליהם, עוד סנטימטרים אחדים, מכוח תגופתם הטבעית, כדי שמעשי היאחזות כאלה יסדרו אף ללא כל הסדר וייראו כתכלית העמידה בשטחים הללו. דברים אלה יכלו להיעשות, כידוע, בלי לתת פתחון-פה לשום טענות נישול או דיכוי ולהיות חלק לא-נפרד מן המדיניות רבת-התנופה וההשראה בשטחים המוחזקים.

גישה ציונית טבעית היתה מעמידה גם את שאלת המבנה האתני והפוליטי של תושבי הגדה באור נכון, כשאלה של מדיניות-פנים, במסגרת הריבונות היהודית, אשר אינה מוציאה מכלל אפשרות פתרון של אבטונומיה, בתנאי שפתרון זה יהיה מושתת על עקרון שוויון-זכויות אזרחי ופוליטי ועל עקרון הריבונות המדינית היהודית. מדיניות זאת היתה מעמידה גם את השאלה הדמוגראפית במקומה הנכון, לא כשאלה של עודף אוכלוסיה ערבית, אלא כשאלה של הסרון עליה יהודית, שבלעדיה גם מדינת ישראל בגבולותיה הקודמים אין לה עתיד.

מדיניות ציונית טבעית לא היתה נותנת מקום לאותה תיאוריה שמתוכה משתמע כי לשם שמירת אפיה של מדינת ישראל יש לוותר

על לבה של הארץ. שמירת האופי היהודי של המדינה צריך להיות לא נימוק לנסיגה, אלא ראש הנימוקים לעמידה "בשטחים" אלה שקבעו את זהותו של העם היהודי, כשם שהעם היהודי קבע את זהותם, ובלעדיו הם שטחים בלי שם ובלי זכרון. החרדה לאפיה היהודי של המדינה אין לה ולא ייתכן שתהא לה אלא מסקנה אחת: עליה מן התפוצות. האופי היהודי של המדינה יובטח לא על-ידי ויתור על ארץ-ישראל, אלא על-ידי אי-ויתור על עם ישראל. זו השאלה כולה.

גישה עקיפה מדי

1

אקדים ואומר כי אפשר להניח שאם החליטה הממשלה להימנע מלעשות פומבי רב מדי לציון יום שחרורה של ירושלים, היו לה טעמים ונימוקים של ממש. יש להניח כי ההיענות ללחץ בנקודה זו, מתוך כוונה שלא להחריף את הבעיה דווקא בשעה זו, כשמדינות-ערב עמלות להפכה נושא למבחן-כוחות נוח, היא היענות שנבחנה ונמצאה כדאית. לא כל רתיעה טכסית היא ויתור עקרוני ולא על כל "התחשבות בלחצים" יש לצעוק חמס.

לא על החלטת ההימנעות מן הפומבי, לגבי יום ירושלים, אני בא לתהות כאן, אלא על הדרך שבה הוצגה הימנעות זו לפני הציבור. בניסוח המוסמך נאמר, כידוע, כי "הממשלה" החליטה כי יום כ"ח באייר, יום שחרור ירושלים השלמה וגאולת הר הבית והכותל המערבי, "יוחג על-ידי תפילת הודיה ליד הכותל המערבי וכן על-ידי הקדשת שעה מיוחדת בבתי-הספר לנושא ירושלים בתולדות ישראל". עם זאת החליטה הממשלה להקים "ועדה שתקבע את סדרי ציון יום-העצמאות ומלחמת-ששת-הימים ויום שחרור ירושלים, בעתיד". הכוונה היא ש"וועדה זו תיתן דעתה לכך שבחודש אייר חלים בזה אחר זה אירועים המבקשים מתן ביטוי הולם".

הפגם שבהסבר זה - והוא פגם שאולי אין חמור ממנו לגבי ממשלה, בעמדה בפני דעת-קהל שלה עצמה - הוא נימת חוסר-כנות שבו. חוסר-כנות זה עיקרו לא בכך שהוא מצניע את הסיבה האמיתית לביטול ההגיגות הפומביות - את ענין ההתחשבות בנסיבות המדיניות ברגע זה - אלא עיקרו בכך שהוא מנתק את הדברים לגמרי מהקשרם הנכון וניגש אליהם גישה כה עקיפה ותמימה עד שאי-אפשר שלא לחייך למראיה. ניסוח ממשלתי זה מעמיד, למעשה, את הדברים ממש ראשם-למטה. במקום לומר כי הממשלה מצאה לנכון להימנע,

מסיבות כבודת-משקל, מלציין יום זה כמתוכנן, עומדת ממשלתנו דווקא על הצורך למצוא ביטוי הולם לא רק ליום זה בלבד אלא גם ליום העצמאות ולמלחמת-ששת-הימים, וברוח זו היא נותנת אפילו הוראות לוועדה שנתמנתה לכך דווקא ברגע זה.

טעם-לווי מוסיפה גם העובדה שמלחמת-ששת-הימים ויום-העצמאות צורפו להסבר זה כמליצי-ישר פחות לשמם ויותר כאמצעי להצדקת ההימנעות. עוקצה של בעית יום-ירושלים ניטל, כביכול, על-ידי שמבליעים אותה בתוך מכלול של בעיות, אשר שאר ימים גדולים מצטרפים בו יחד. אפשר היה אולי להתעלם מן המלאכותיות שבניסוח הזה ולראות בו הכרח שלא יגונה, לולא היו הדברים שקופים כל-כך.

בכך מצטרף נוסח זה לשאר נוסחאות ופירושים ואומדנים שנעשו לנו לחם-חוק בחדשי המערכה המדינית, ובלי משים אתה מהרהר כמה שונה כל זה מניסוחי צה"ל בימי המערכה הצבאית. ההבדל הוא בכך שהקומוניקאטים הצבאיים עוררו אמון מלא. הציבור ידע כי אין בם לא כיסוי ולא התחמקות.

בנוסח הממשלתי הנ"ל מדובר על "שעת מחנך", שתוקדש בבתי-הספר ליום ירושלים. ראוי היה שהממשלה תוסיף כי הודעתה שלה בענין זה אינה צריכה להיכלל בחומר שיובא לפני התלמידים, שכן אין זו דוגמא מחנכת.

2

עוד לפני החלטת הממשלה שמע הציבור על דין-ודברים, בעריית ירושלים, בענין ציונו הפומבי של יום שחרור העיר. אני כשלעצמי סבור כי לשתגיע עת סיכומים יוברר כי פעלו של ראש עיריית ירושלים למניעת תקלות וסיבוכים, אחרי המלחמה והנצחון, היה בין התרומות החשובות ביותר לייצוב מעמדה של העיר המאוחדת, הן מן הבחינה המעשית והן מצד שיכוך התנגדותה של דעת-הקהל בעולם.

אך תנופת מאמציו של ראש העירייה בכיוון זה חרגה, לדעתי, מגבול הסבירות שעה שהוא עמד, למשל, לבסס את הדעה כי עיריית ירושלים, בתורת גוף המייצג את כל אוכלוסי העיר כולם, ולא את היהודים בלבד, אינה צריכה לתת גושפנקא שלה לחגיגת הנצחון

היהודי של כ"ח באייר וכי מוטב להקים לענין זה ועד ציבורי של אישים.

מסתבר שהצעה זו נתקלה בנימוק האומר שבמדינה דימוקראטית מוכרעים הדברים על דעת הרוב, וייתכן שהיו עוד נימוקים אשר יכלו לה. אם כך ואם כך דעה זו נדחתה ויפה שנדחתה. וייתכן שיש בה הגיון, אך אם כך הדבר, הרי שמאותו טעם עצמו היתה מדינת ישראל צריכה להימנע מלהעניק "חסות" שלה ליום-העצמאות, שכן גם המדינה יש בה אוכלוסים שיום זה אינו שמחתם-דווקא, והקמת "ועד למען מצעד-צה"ל" אף הוא דבר העשוי להתקבל על הדעת מבחינה מופרכת זו.

יתר-על כן, מאותו טעם עצמו - מאחר שממשלת ישראל היא לא רק ממשלתם של היהודים היושבים במדינה - היתה צריכה גם מלחמת-ששת-הימים להתנהל לא לפי החלטת הממשלה ומדינת-ישראל, אלא לפי החלטתו ובשמו של ועד ציבורי יהודי.

3

באותם דיונים של עיריית ירושלים העלה ראש העירייה, כידוע, חוץ מנימוק חוקיותו של הייצוג הכולל, עוד טעם שעיקרו התחשבות ברגישותם של אוכלוסי העיר הערביים לגבי משמעותו של יום זה, נימוק שיש בו משום "בנפול אויבך אל תשמח" ושאינו לפטור אותו כלאחר-יד. נימוק זה הוא אנושי ועמוק ובמידה שהוא מיסודי "הרוח היהודית" הנכונה, הוא מקור גאוה לכל מי שזכה להיות מבניה של אומה זו. אך יש לו לנימוק זה שלוחות והסתעפויות שחובה לעמוד עליהן מחמת תהפוכות שמתחוללות בהן לפעמים.

כן, אותה התחשבות ברגשות התושבים הערבים, לאחר תבוסת יוני, הוא עיקרון שאנו רשאים להתגאות לא רק בערכו העצמי אלא גם בהתגלמותו המעשית, זו שהודות לה נעשו סדרי-המימשל ב"שטחים המוחזקים" לאחד המופתים הנדירים שבהם נמחקת הסתירה הנצחית-כביכול שבין המדיניות המעשית ובין הציווי המוסרי, בין ההגיון המדיני ובין התבונה האנושית החיה.

"התחשבות" זו אין נכונה ממנה, וכפי שהוכח אין גם מועילה ממנה מבחינה מעשית, כל זמן שעיקרה הימנעות מרמיסת זכויות הפרט, הימנעות מדיכוי, מהתנשאות ריקה, מהירות פוגעת ומתקיפות

הרואה הכרח להדגים עצמה על כל צעד ושעל, מחשש שמא ישכחו
שהיא קיימת.

אך "התחשבות" זו נעשית מטשטשת עיקרים כשהיא גולשת
בתודעת-הציבור אל מעבר לתחום שלה, שעה שהיא נעשית אמת-
מידה לקבוע עיקרי יחס אל ענינים שאינם מגופה, שעה שהיא קובעת
לא את יחסנו אל התושבים הערביים אלא את יחסנו אל עצמנו, אל
התמורות שנתחוללו בארץ, אל הארץ עצמה, אל עתידה ועקרונות-
הייה של האומה.

"בנפול אויבך אל תשמח" הוא עיקר שמתרוקן ממשמעות מוסרית
שלו ומתמלא תוכן זר ומעוקם, שעה שהוא מדלדל את משמעותם של
הקורות, שעה שהוא מקהה את משמעות הישועה והקרבת שבהם,
את משמעות השמחה הפצועה שזכתה לראות בנפול אויביה בנפש.
דברים אלה אין להם תחליף באותן הנאות ושמחות של לגלוג
ל"כיבושים" ול"בצחונות" וכדומה, הכל במרכאות-כפולות, כמובן.
תהליכים אלה גורמים לכך שאותה מידה של "בנפול אויבך" נעשית,
היא עצמה, ענין של התנשאות ובטחון מופרז המתעלם מן העובדה
שהאויב עוד לא נפל, עוד לא הובס, ועוד הוא זומם למחות זכרנו
מעל פני האדמה.

4

משום כך עלינו לקבל את ביטול חגיגות יום ירושלים לא כענין
הבא לטשטש את משמעותו של יום זה, אלא כענין הבא לחשוף את
מהותו החדה והבוטה, לחשוף את העובדה שהכל עוד מוטל על הכף,
שהמערכה עודה בעיצומה, ושהכוחות הקמים עלינו הם רבים ועצומים
ושבדידותנו רבה ושדברים אלה מחייבים אותנו שבעתיים לחוש את
מלוא צדקתנו וזכותנו, לחוש את כורח קיומנו ואת משפטנו שהוא
משפט הצדק. דברים אלה צריכים להיות מוחשיים גם בניסוחים
שלנו, בקביעת עקרונות שאין בהם דו-משמעות ועירפול, הן כלפי
חוץ והן כלפי פנים.

ועוד עיקר אחד. עמידתנו העקרונית התקיפה והברורה בענין ירושלים
הולכת ונעשית במדיניותנו כמין מפלט וצידוק לרפיונות ולספקות
לגבי כל השאר. ירושלים בתורת אליבי, ירושלים בתורת צידוק
לוותרנות מראש על מה שמסביב לה, הוא חזיון שלא ייתכן. תקיפות

עמידתנו בענין ירושלים צריכה להיות לא פורקן אלא תוספת חובה לגבי מה שמחוץ לה, עליה להיות לא עיקרון המסתפק בעצמו, אלא הנחת-יסוד לאישור זכותנו וכורח קיומנו בארץ-ישראל זו, שאנו יראים מפניה כיום ומכסים עליה בנוסחותינו הסבוכות, ביחוד אם נזכור – גם מבחינה מעשית פשוטה – כי אם יכולה אולי ארץ-ישראל להתקיים בידינו בלי ירושלים, אין ירושלים יכולה להתקיים בידינו בלי ארץ-ישראל שבסמוך לה. ככל שנחדל להפריד בין שתי אלו כך יתחזק מעמדנו בשתייהן גם יחד.

השינוי בממשלה

1

הדרך שבחרה ההנהגה הוותיקה, כדי לתת בידי יגאל אלון את סגנות ראש-הממשלה ואת משרד-הקליטה החדש, עשתה עוול הן לאיש והן לתפקידיו החדשים.

זו היתה דרך משובשת שטלטלה במשך שבועיים את ממשלת הליכוד על גבי שוחות ומהמורות, שאיימו לרגעים לדון אותה בריסוק איברים. הנוהל הפגום גרם שהמינויים האלה קוממו בראשיתם כמעט את כל המפלגות ועוררו מורת-רוח כללית כמעט בדעת-הקהל.

מסתבר שהדברים יכלו להתבצע בדרך אחרת. מסתבר שצמרת מפא"י-לשעבר, אילו נקטה נוהל תקין, היתה יכולה להשיג אישור למינויים הללו אף ביתר קלות. אלא שזה סגנונה של ההנהגה הנוכחית. זה הרגל שנעשה טבע. עיוות-הנוהל, המונח ביסודה כחטא-קדמון, נעשה כמין דפורמאציה מקצועית, המתגלה גם שעה שאין בה צורך כלל. משל למה הדבר דומה? לאותו בלש שמספרים עליו שהיה מסתכל בהדר זריחת החמה, כשהוא מצניע עצמו מאחורי עמוד טלגראף ועוקב אחרי הזריחה בהיחבא.

2

מינויים אלה נתפרשו, כידוע, בחוגים רבים וכן שונים לאו דווקא כענין שעיקרו לשמו ולשעה זו דווקא, אלא כתכנית הצופה עתידות. איני סבור כי פירושים אלה הם מופרכים. הכל מעיד כי ההנהגה הוותיקה בחרה ביגאל אלון להילחם לה מלחמת-מאסף עם רדתה מן הבמה. צריך להודות כי זה רעיון שיש בו תנופה וברק-דמיון. לבחור דווקא את מפקד פלמ"ח ואת המצביא שאין מסמל יותר ממנו את מלחמת-הקוממיות, לבחור דווקא בו כדי לערוך את קרב השקיעה

של מעוז "חברינו" ו"שרינו", זוהי בלי ספק בחירה המעידה על אי-הסתפקות באמצעים-לחצאים. השאלה היא רק אם יאות יגאל אלון למלא תפקיד זה ואם בסופו של דבר לא יתברר שתוכן תפקידיו החדשים יהיה היפוכן הגמור של הכוונות שהונחו ביסוד המינוי. אני כשלעצמי סבור כי התשובה היא ברורה והיא אינה זו שמתכנני-המינוי החדשים מקווים לה.

3

הטלטלה שהיתה כרוכה במינויים אלה, מחמת הפרוצדורה המשובשת, הצליחה להקהות אפילו את טעם החידוש שבהקמת המשרד לקליטה. אכן, נחוצה מידת כשרון מיוחד ונדיר של אפרוריות ושל טשטוש כדי להקפיץ עובש אפילו על חידוש מובהק, אך ההנהגה הצליחה בזאת, הצליחה עד כדי כך, שהקמת המשרד הזה לא נתפרשה, ובצדק גמור, אלא כטפל לעיקר וכענין שהוא בבחינת אמצעי לחשבונות אחרים, לא פחות משהוא תכלית לחשבון-עצמו. ואף-על-פי-כן צריך לקוות כי חידוש זה יבקיע מבעד לספיחים הללו. ייתכן כי ברבות הימים - אם לא יעמדו לשטן הגורמים האובייקטיביים, שאין לנו שליטה עליהם, והכוונה לקפאון ייצר-החיים-וההתנערות של התפוצות - יוברר כי הקמתו של משרד זה היתה אחד המעשים רבי-המשמעות שנעשו בזמן הזה.

עובדה היא כי כניסתם של שני קציני צה"ל מובהקים, לתפקידי ניהול בסוכנות היהודית, עשתה רושם של חידוש ושל מיפנה במידה אשר קונגרס שלם לא הצליח להשיגה.

הידיעה הקצרה, שהופיעה בעתון, כי יגאל אלון נפגש עם מי שהיה אלוף פיקוד המרכז, עוזי נרקיס, לדיון על תיאום בין הממשלה ובין ההסתדרות הציונית בעניני קליטה ועליה, היא בלי ספק ידיעה מהפכנית שהציונות לא ידעה דוגמתה זה שנים רבות.

אך נשוב לענין הסגנות, שהוא העיקר בשעה זו. נדמה לי כי בתפקיד זה יכול וצריך יגאל אלון לפעול לא רק בניגוד לכוונות ההנהגה, אלא אף ברובד אחר, שהוא גם חשוב יותר בשעה זו וגם דחוף יותר.

ממשלת הליכוד הלאומי שלנו יש בה סימן-היכר, המנוגד לעצם הגדרתה כממשלת-חירום. אם נניח כי ממשלת-חירום סימנה הוא יסוד משותף אשר מפניו נידחים, בעת הכרעה, כל חילוקי-דעות בענינים אחרים, הרי ממשלת הליכוד שלנו שונה מזה שוני שביסוד. היא יכולה אולי למצוא מכנה משותף בין פלגותיה בכל ענין שבעולם, אך הדבר המאיים בכל שעה לפלג ולפוצץ אותה הוא הדבר אשר לשמו הוקמה, כלומר נקיטת עמדה וקביעת קו להתמודדות עם הבעיות החותכות גורל שלאחר מלחמת-ששת-הימים.

פאראדוכס שני של ממשלת-ליכוד זו הוא, שבעוד חבריה נמנעים כלפי-פנים מהחליט על העניין העיקרי, הרי כל פי חוץ, בזירה הקובעת, נמשך למעשה קו של החלטה ברורה לצד אחד, והוא כמסתבר דווקא הצד שהעתיד אולי, לעת-הכרעה, להיות מיעוט בממשלה זו, קו שנקודת-המוצא שלו היא נכונות הוויתור על ההישגים שאין להם תחליף, לשם הסתגלות לנסיבות מתחלפות ולמדיניות של חיי שעה.

עד היכן עשוי להגיע חוסר-תיאום זה ראינו לא מכבר, בימי הסערה שקמה בממשלת-הליכוד לאחר שנודע לממשלה כי ישראל קיבלה את החלטת מועצת-הבטחון "בשלמותה". חלק לא מועט בתקרית קרדינאלית זו היה שוב לאותו טבע של שיבוש-גוהל, אשר גרם לכך שרק מפי אחרים ולא מפי ראש-הממשלה עצמו נודע לממשלה כי שר-החוץ התייעץ אתו התיעצות דחופה בענין זה. מן הפרט הזה הסיח ראש-הממשלה דעתו, בעוד הוא תוהה יחד עם כל השאר כיצד הוחלט מה שהוחלט.

המלחמה הגדולה, שערך משרד-החוץ לצידוק צעדו זה, היתה מלווה המולה כה רבה ועצבנות כה קיצונית עד כי לאחר שוך הסערה כדאי אולי להזכיר שוב כי הדבר הברור האחד שאותה החלטה קובעת הוא "נסיגת הכוחות הישראליים משטחים שנכבשו בסכסוך האחרון" וזאת ללא כל דיבור וחצי-דיבור על שיחות-שלום או משהו בדומה לזה. ראוי גם להזכיר כי אף שמשרד-החוץ נפגף בחזקה ובמרץ גובר

והולך בסעיף המדבר "בפירוש" על "גבולות בטוחים ומופריים", הרי האמת היא שמלים אלו אמנם מצויות בנוסח ההחלטה של מועצת-הבטחון, אך הן נאמרו רק בקשר לאישור זכותן של כל מדינות האיזור לחיות בשלום בגבולות בטוחים ומופריים שאין עמם איומים ומעשי אלימות. נפנופו של משרד-החוץ במלים אלו, כאילו הן סעיף אופרא-טיבי ממש, הוא נפנוף של הטעיה מזיקה ומסוכנת. מלחמתו של משרד-החוץ בענין זה לא היתה אלא המשך הקו הרצוף שבו אין להבדיל על-פי-הרוב בין המאבק על יוקרתו של המשרד ובין המאבק על בטחונה ועתידה של ישראל. מהדורה שניה של מלחמת-יוקרה זו באה, ואף במשנה-תוקף, לאחר שנודעו בציבור הדברים שאמר שר-הבטחון בענין אותה החלטה של מועצת-הבטחון. כנגד סכנה זו של גילוי האמת לציבור, ערך משרד-החוץ הסתערות, היכולה בהחלט להירשם כאחד מפרקי השפל של ההווי המדיני שלנו.

למרבה האירוניה הוסבר, מחוגי משרד-החוץ, כי בשעתו לא היה פנאי להיוועץ בממשלה בענין זה של קבלת ההחלטה על-ידי ישראל, מחמת שהמתח באו"ם היה רב בקשר עם המצעד העתיד של צה"ל בירושלים וצריך היה לעשות באופן דחוף צעד שיפיג את הרושם שהערכים הם שוחריי-שלום וישראל היא סרבנית. משום כך הוחלט בהתייעצות בין שר-החוץ ובין ראש-הממשלה לעשות על דעת עצמם צעד הנוגע ביסודי היסודות של מדיניותנו...

את ערך מינויו של יגאל אלון לתפקיד סגן ראש-הממשלה אני רואה גם בכך שבעמדת-מפתח זו תהיה לו אפשרות לקדם פני התפת-חיות פתאומיות כאלו, ואילו לשם כך בלבד בא המינוי הריהו לברכה. שאלות העומדות עכשיו על הפרק הן הצריכות להיות אמת-מידה ואבני-בוהן לכל הערכה בכל רובד שהוא. ומאחר שעמדתו ודעתו של יגאל אלון בשאלות הקיום של ישראל (ואיני מתכוון הפעם לפרטיה של "תכנית אלון" המפורשת) ידועות, הרי יש חשיבות במאזן-הכוחות של ממשלת-הליכוד גם לעובדה שדעתו עכשיו היא לא דעת שר-העבודה אלא דעתו של סגן ראש-הממשלה. על-ידי כך ייקבע יסוד ברור של עמדה נכונה ויציבה, אם לא בכהונת ראש-הממשלה ממש, הרי לפחות בסמוך לה.

צד זה הוא מהותי ומציאותי יותר מכל חישובים שניתלו במינוי זה על-ידי הצמרת הוותיקה. אם חשבה צמרת זו כי בכך מתחיל המירוץ למשרת ראש-הממשלה, כפי המושג הציורי שנשתרש בציבור, מוטב שיידעו גם בהנהגה וגם בציבור כי דווקא חישוב זה הוא המפוקפק יותר מכל. כל אחד מאתנו נמדד לפי מידותיו וזכויותיו- הוא ולא לפי גובה ההדום או הכסא שמישהו מציב מתחתיו. ביהוד אב כסא זה הוא מן הריהוט הנושן של ההנהגה הוותיקה. יש להניח כי גם יגאל אלון יודע כי במידה שקידומת זו שניתנה לו על ידי הצמרת יכולה להשפיע על דעת-הקהל, הרי היא עשויה גם לגרוע ולא רק להוסיף.

סיווגו של יגאל אלון במשרד-העבודה, לעת כזאת, היה מעשה של קיצוץ כנפים. שעה שמשרד-החוץ היה טוען כי שר-העבודה אינו צריך לחוות דעתו על עניני גבולות ובטחון היתה זו, על אף הסבירות הפורמאלית, אחת מבדיחות העונה. אלא שמעתה עלינו לדעת כי גם חשבונם של אלה שראו במינוי החדש רק ראשית מירוץ מסויים, אף הוא השבון-שווא.

כל אותה טרמינולוגיה של מירוץ שהתחיל אינה הולמת לא את המסלול ולא את היעד שאליו צריכים להיות דרוכים כיום הרצונות והמעשים. ודאי, תמיד יש תחרות ויש ייצר טבעי ונכון של תפישת-הגה, אך זירתה וכלליה של תחרות זו אינם זירתו וכלליו של טוטו-כדורגל או של חישובי מזכירות-מצומצמת. מינויו של יגאל אלון אינו אלא המשך תהליך בריא, לחידוש פני ההנהגה וכוחותיה. ייצר המציאות וייצר האתגר והחוש המדיני והציבורי הנכון יאמרו לו את הדבר הידוע לו מכבר, שעליו להיות לא מאסף לאלה שהועידו לו תפקיד זה בחיי-שוביהם, אלא אחד מכוחות-החלוץ של התקופה העתידה.

חוק ההתישנות

1

שגריר ישראל בבון מיחה בימים אלה נגד הנטיה המסתמנת בגרמניה להפסיק בשנה הבאה את שפיטת פושעי־המלחמה וליתן תוקף סופי לחוק ההתישנות.

תחולתו של חוק זה כבר נדחתה פעם, כידוע, בשל תנועת־מחאה עזה שקמה לפני שנים אחדות בארצות שונות, וישראל בתוכן, ואף בגרמניה עצמה.

אין ספק כי סגירת התיקים הנוראים של פשעי הנאצים פירושה סגירה אלימה של תקופה שעוד אינה יכולה להינעל. חשבונה וזכרונה של תקופה זו, הן אלה הניגלים לעינינו מדי פעם בצורת מיספרים כחלחלים על זרועות אנשים ונשים של יום־יום, והן הסמויים, הם דברים שעודם ממלאים את חללו של ההווה. מיליוני אנשים מבין החיים כיום, וכוונתי לא ליהודים בלבד, מחצית חייהם שרויה באותו עבר והם מעבירים אותו באלפי נימים אל תוך ההווה.

כפייתו האלימה של חוק־ההתישנות על כל אלה הוא דבר המעביר ומוחק מעל צלם־פניהם של ימינו אלה את תו ההגיון והבינה והזכרון. סגירה אלימה זו של תיקים פירושה כיבוי שרירותי של תודעת הטא וגמול, במסווה של פורמאליות משפטית סדירה.

תנועת־המחאה נגד תחולתו של חוק־ההתישנות עתידה להקיף ודאי חוגים רחבים בעולם. רבים יטו אוזן לשמוע את דברה של ישראל בענין זה.

דיבור זה יישמע ודאי, הן ברובד הרשמי והן ברובד הציבורי הכללי, ואין אני בא כאן להקדימו. רצוני רק לציין כי מסע־המחאה הישראלי, עם כל הכרחיותו וצדקתו, ייערך על רקע מיוחד במינו, וכדי שלא לעסוק בנושנות ניטול, לשם הדגמתו של רקע זה, רק כמה פרטים מן הרעננים והחדשים ביותר.

לפני ימים מעטים נערך בישראל מסע-מחאה עז וקצר בענין שגם הוא שייך לתחום יחסינו עם גרמניה. כוונתי למחאותינו בענין נכונותן של חברות-הפלדה הגרמניות הגדולות להיכנע לתכתיב החרם הערבי. בינתיים נתיישבה, כנראה, פרשה זו, אם בשלמות ואם לחצאים, ולא היא עצמה ענינו כאן.

כאן נעמוד על נקודה אחרת:

בעת הדיון הציבורי שנערך בענין זה התברר כי ממשלת ישראל והברת "כור", שעה שעמדו להזמין את הפלדה הדרושה לצנור אילת-אשקלון, קיבלו הצעות שונות, מאת ספקים שונים בעולם. הברירות היו רבות, ומהן גם נוחות ביותר. אך ישראל בחרה להזמין פלדה זו דווקא משתי החברות הגרמניות אשר היו חלק לא נפרד ממכונת-המלחמה-וההשמדה הנאצית.

כן, הברת "טיסן". כל מי ששמות ראשי מחולליה של תקופת-האופל הנאצית זכורים לו במקצת, יודע כי שם היה צמוד לשמו של היטלר לא פחות משמותיהם של גבלס וגרינג. זה היה שמו של איל-ההון שתמך בתנועה הנאצית בעת עלותה לשלטון וסיפק לה את הנשק שבו יצאה למסע-ההשמד העולמי, וגם עכשיו הוא עוזר לתנועה הניארו-נאצית בגרמניה.

ישראל דחתה איפוא כל הצעות שבעולם ובחרה לקנות את הפלדה דווקא ממנו.

ברור שהיו נימוקים מדיניים להעדפה זו, אך לא פחות מזה ברור כי נימוקים מדיניים אלה לא היו גזירה מן השמים, ובעת הריתחה שרתחנו על חברות-הפלדה הגרמניות הללו, בשל נכונותן להיכנע לחרם הערבי, שמענו אף את משרד המסחר והתעשייה רוגז על אלה שהעדיפו ספקים אלה על פני אחרים, זולים יותר ונוחים יותר.

דבר אחד אינו מוטל בספק: לולא רתיעתן של חברות אלו מפני חרם הערבים לא היה בינינו פוצה פה ומצפצף נגד התקשרות זו. מסתבר כי הצד הישראלי שחתם על החוזה ידע מה הנימוקים העשויים להכביד קצת על חתימה זו, אך נימוקים אלה חוק-ההתישנות חל עליהם מכבר.

נימוקים אלה עלו על הפרק בהיפוך-משמעות, רק בעת מחאותינו נגד כוונתן של חברות-ענק הגרמניות להפר את החוזה, שאז נשמעו,

אף מפי הוגים רשמיים שלנו, דברי תוכחה כנגדן, על שמתוך הישובים מדיניים הן שוכחות כי עליהן לנהוג יחס מיוחד בלקוחות היהודיים. לבנו התחמץ בראותנו כיצד הגרמנים שוכחים מה הם חייבים לזכרון השואה.

3

אך אותו רקע מיוחד שעליו עשוי להתנהל מסע-המחאה שלנו נגד חוק-התישנות פשעי-המלחמה, נוצר לא רק מצירופם של ענינים רבי-ממדים, כגון אלה הקשורים בענקי-הפלדה הגרמנים.

רקע זה מצטרף גם מכמה זוטות מיוחדות במינן, וכדי שלא לעסוק בנושנות ניטול שוב מן החדש ביותר.

ובכן, לפני שבועות אחדים חלפה בעתוננו ידיעה כי ישראל השתתפה ביריד של בגדי-ילדים-ותינוקות שנערך בקלן.

באחת הכתבות נמסר, בתוך השאר, כי ההשתתפות הישראלית לא עוררה ענין רב, מחמת שכמה וכמה מוצגים איחרו להגיע וארגזים אחדים לא נפרקו למועד. על אחד הדוכנים לא הוצגו, למשל, אלא חמש נעלים בודדות של תינוקות.

אני מסופק אם צריך להזכיר לקורא יהודי - ואולי אף לקורא מבני אומות העולם - שסמל זה של נעלי תינוקות הוא מן הדברים העולים לראשונה בדמיונו של אדם שעה שהוא מהרהר בעיקרי אימותיה של אותה תקופה.

הררי נעלי הילדים באושביץ. הררי נעלי הילדים בשאר מחנות-ההשמדה.

סבורני, משום כך, כי אם אנו רוצים לתהות על משמעותה של השתתפות ישראלית ביריד בגדי-ילדים-ותינוקות בגרמניה, הרי אותן חמש נעלים, שעליהן מסופר בכתבה, מספיקות כדי להמחיש לנו משמעות זו.

אך אין זה הכל.

באותה כתבה מסופר גם על תצוגה של תכשיטים ישראליים ב"בוטיק" גרמני נודע לתהילה. תצוגה זו נערכה בחסותו של שגריר ישראל בבון ובהשתתפות דוגמניות שהציגו את התכשיטים. בעת הפתיחה החגיגית השמיע בעל בית-המימכר הגרמני דבריו ואמר כי רק העם היהודי שניחן בנשים יפות ואינטליגנטיות במספר רב כל-כך, מסוגל לייצר תכשיטים כה נאים.

אינני יודע אם תמונה זו של תהלוכת דוגמניות ודבריי-הלל ליפי בנות-ישראל באזני קהל גרמני, ברורה יותר או ברורה פחות מתמונת הנעלים, אך על-כרחך היא מתקשרת בזכרונוך עם מה שמוספר בשעתו על אותן שורות שורות של נשיי-ישראל שעברו במחנות-המוות עירומות לפני קציני-המיון הגרמנים.

משום כך נניח לתמונות אלו ונאמר רק זאת:

מפעם לפעם ניטש אצלנו ויכוח מהו החומר שצריך להיכלל, לצרכי צנזורה, בסוג "חומר תועבה" שבדפוס או בצילום. דבר זה לא הוכרע עדיין, אך עד להחלטה אין ספק כי הגדרה זו אינה יכולה שלא לחול על תמונות-פתיחה חגיגיות כמו זו שהזכרנו לעיל ועל השתתפות ישראלית ביריד בגדי-ילדים-ותינוקות בגרמניה.

יש כאן מידת פרברסיה וביזוי אשר שום רשויות רשמיות אין בכוחן להפיג אותה.

אלא שאצלנו מענישים על ביזוי שם ישראל רק נערים ערביים המורידים את דגלי מדינת ישראל מעל בנין בית-ספר בחג-העצמאות.

4

ולרעננות הרקע שעליו עתידה להישמע מחאתנו נגד החיטנות פשעי הנאצים נוסיף רק עוד פרט אחד מן האחרונים.

בימים אלה מצאנו בעתונים קטעי שיחות של כתבים עם נערים ונערות, בוגרי כיתות י"א, שנבחרו למסע לגרמניה.

הדברים שנשמעו מפי התלמידים, להסבר הנסיעה וצידוקה, היו גם מן התחום המדיני ("גרמניה היא מדינה חזקה ובעלת מעמד חשוב ויש לטפח קשרים עמה") והן מן התחום הרוחני ("אינני שוכחת את השואה, אך אני רוצה למצוא שפה משותפת עם הדור הגרמני הצעיר").

כל זה מעיד על הכנה חינוכית נאותה ותידרוך הולם.

אף כי במה ששייד לנימוק המדיני ("גרמניה היא מדינה חזקה") דומני כי המחנכים שלנו היו יכולים לוותר עליו. נימוק זה הוא מן הסוג שאפילו מדינאים ותיקים נזקקים לו רק מהכרח, ולא מרוב טובה. כשנותנים אותו בפי נערים ונערות של בית-רבן, הרי יש בו לא רק משהו מחינוך לאופורטוניזם מן הסוג המובהק ביותר, אלא גם חינוך לאי-הרגשת המגוּחך, שכן טיפוח קשרינו עם גרמניה, מתוך כורח

מדיני, יכול היה להתנהל כשורה גם בלי עזרתם של בני כיתות י"א תיכון.

לעומת זאת ברור שאין לוותר על נימוק כמו "לא שכחנו את השואה אך יש למצוא שפה משותפת" וכן הלאה. בלעדי ניסוח זה קשה באמת לערוך את הנסיעה, וכאן אתה רואה בפועל ממש כיצד המחנכים גוררים את הנערים והנערות הללו אל תוך עולם הניסוחים הריקים, המכסים על הצביעות, הגושרים על פני תהומות של ממש במלים חלקקות אשר הנערים והנערות הללו כבר מתאמנים כיצד לא להחליק ולא למעוד על פניהן.

כל זה, יחד עם הנסיעה עצמה, יש בה מידה לא-מעטה של השחתת-הנוער, והעובדה שגורמים חינוכיים עוסקים בכך אינה משנה את פני הדברים אלא מוסיפה לכך רק את הצימוק המיוחד.

5

על-כרחך אתה מהרהר כי אם יש בין הגרמנים הבאים לישראל צעירים הנמשכים או נשלחים לכאן, אם מתוך תחושת אשמה וסבך לאין מוצא ואם לשם נסיון כפרת עוונו של הדור הקודם (ויש צעירים גרמנים כאלה), הרי הללו כנים יותר וראויים לכבוד יותר מן המחנכים והתלמידים היהודיים הנוסעים לגרמניה מתוך הפטרת פסוקים של "לא שכחנו".

צעירים גרמנים מועטים אלה שבהם מדובר באים לכאן משום שגרמניה מלאה צללי עבר שאין מפלט מהם והמעטים החשים זאת מבקשים פורקן והסבר ומוצא. הם חשים זאת משום שעד היום צריך נשיא גרמניה להצדיק חתימת ראשי-תיבות שלו על תכניות של בניית מחנות-ריכוז, הם חשים זאת משום שבימים אלה ממש מעיד ראש ממשלת גרמניה במשפט של פושעי-מלחמה, כשהוא נאלץ למסור עדותו בתוקף דרישת הסניגוריה, הם חשים זאת משום שאין בגרמניה לא מהנדס קשיש ולא רופא קשיש ולא עורך-דין קשיש ולא כל אזרח אחר שמעבר לגיל מסויים, שאינו חשוד על השתתפות בפועל בגוראה שברציחות שהיו מעולם.

זה הדבר המניע צעירים גרמנים מתי-מספר לבקש פורקן בישראל, פעמים אף על-ידי קבלת-עול בתוכה.

אך זהו בדיוק גם הדבר הצריך למנוע צעירים משלבו לצאת לגרמניה

על-מנת להפגין שם את מראהו של הדור היהודי הצעיר, השונה כל-כך מן היהודים שהובלו לטבח.

הנימוק הגורס כי נסיעות כאלו לגרמניה באות לשם הבטחת העתיד הטוב יותר הוא נימוק ריק. כל הרוצה לפעול כדי שדברים איומים אלה שאירעו, לא יישנו בעתיד, צריך לדעת מה הם מחייבים בהווה, צריך לחוש שאין לפסוח עליהם בניסוחים חסרי-ערך של "לא שכחנו ובכל-זאת יש לנסוע".

6

למען האמת יש לומר כי כל אותם ביוזיים שהזכרנו אינם נעשים ללא לבטים. הלבטים הם חלק לא-נפרד מאותו תבשיל של קהות ואטימות שעיקולו עתיד להיות קשה יותר אפילו מפלדת טיסן.

לבטים היו לבמאים שנסעו לגרמניה ולשחקנים שנסעו ונוסעים לשם, ולבטים היו לא רק לכנר הראשון על הגג אלא אולי, אפילו במידה גדושה יותר, אף לכנר השני שיצא אחריו לכנר, לפי-שעה בווינה, את נגינות היהודים בחזיון של דמויות שלום עליכם. לבטים היו וישנם לכל מי שמעורב במסכת מבישה זו, החל מן הסופרים ועד הבודרנים ועד לשמונת הפרופסורים של אוניברסיטת ירושלים שנפוצו למסע-הרצאות בגרמניה ואחד מהם אפילו סיפר בראיון ל"דבר הסטודנט" על לבטים מיוחדים שהיו לו אם להרצות בהידלברג, במחלקה שבראשה "עומד פרופסור שהיה ידוע בפעילותו הנאצית", - עד שהחליט להרצות.

לבטים היו אולי גם לאלה שהמריצו את יצרנינו להציג נעלי ילדים ביריד של בגדי-ילדים-יתנוקות בגרמניה.

לבטים אלה מוסיפים אפילו נופך דראמטיות לכל הענין כולו, שכן כל עיקרם הוא בכך שהמתלבט מתגבר על לבטיו, ועם זאת הלבטים מלווים אותו בדרך והוא מזכיר אותם בהזדמנויות נאותות, גם לקהל הגרמני, שעה שהוא משחק את מישחק הסבך הטראגי ושעה שהוא מספר אחר-כך, בשובו לישראל, כי הוא "הזכיר לגרמנים את השואה" ו"האולם כולו עצר נשימתו".

כן, יש לחשוש כי אם לא נתפוס בעוד מועד את השטחיות והזיוף שבדבר יתפסו זאת אחרים.

ייתכן כי אותו קהל גרמני, ששליחינו מתרוצצים בתוכו, יבין

פתאום כי בעוד אנו שולחים אליו מורים ותלמידים ושחקנים ובדרנים ומרצים וכיוצא באלה, אין אנו מבקשים למעשה אלא דבר אחד: אנו מבקשים רק ששחיתות זו שלנו תתקיים לא בחלל ריק אלא במקביל ובסמוך למשפטים של נאצים, העומדים לדין, ושל עדויות מסמרות שער על השמדת יהודים.

מאחר שחדלנו להתבייש בפני עצמנו ייתכן שקרוב היום בו נצטרך לכבוש ראשנו בפני קהל גרמני שיבין במה מדובר. כל זאת אני אומר לא מפני שאני סבור שעלינו לחדול מלדרוש את ביטול חוק־ההתישנות לגבי פשעי הנאצים. עלינו למחות בכל תוקף נגד כוונה זו של הפסקת המשפטים. טוב שבענין זה לפחות אנו יכולים לפעול עדיין בלי לבטים.

המהפכה שפקעה

1

מקובל כי גל המרי, הסובב כיום את כדור-הארץ, בצורת מהומות של סטודנטים, אחד הוא בכל המקומות. "מסאן פראנציסקו עד פראג ומפאריס ועד טוקיו, מטוקיו ועד בלגראד, ועד מוסקבה", - כך ובדומה לכך מתנסחת, כרגיל, מפת-העולם של הגל הזה, בלי הבדל, כביכול, בין המתחולל בארץ וארץ ובגוש וגוש.

יש מדגישים אפילו בפירוש את הצד השווה בין התסיסה שבעולם המערבי ובין זו שבגוש הקומוניסטי. לאמור - כאן ושם מרד ב"מימסד". כאן ושם - קריאת דרור לאדם מכבלי שלטון קופא, ממסגרות-חברה שנתאבנו, מכבלי מוסכמות. יש, כמוכן, אמת בתפיסה זו של מידת אחדות, ואף-על-פי-כן מידת השוני רבה יותר ובעיקר - מאלפת יותר.

2

אפילו לגבי המתרחש בעולם המערבי עצמו, יש להבדיל בין תנועה לתנועה ובין מרי למרי, בין אירופה לבין ארצות-הברית. מזה שנה ומעלה עוקב העולם בסקרנות כנה ופעורת-פה אחרי הניסוחים האידיאולוגיים של תנועות הסטודנטים באירופה ואחרי השמות המרחפים שם בחלל האוויר, שמות של אבות-רוחניים למרד, החל מטרוצקי ומאו-טסה ועד באקונין, וכמובן מארכס, ועד שמותיהם של הוגים מערביים שעלו פתאום לגדולה במידה שהפתיעה אף את בעלי הדבר עצמם.

טרוצקי, למשל, נעשה אב רוחני למרי, מכוח היותו קרבן המשטר הסטאליניסטי. הוא נבחר כסמל של התנגדות לשלטון טוטאלי בלי

לשים לב לעובדה שאיש לא היה קנאי יותר ממנו לעקרון הדיקטטורה של הפרולטריון וראיית המשפט המהפכני כפטור מכל סייגים, וכ"טרור אדום" בידועים.

שרירות זו של בחירת מורים מתעלמת מן העובדה שאפילו קרבן מובהק של סטאלין כמו בוכארין גרס בשעתו את הדיקטטורה של הפרולטריון במלוא משמעותה, וידועה תשובתו לכתב ששאל אותו בשנים הראשונות למהפכה מדוע אין מקום בברית-המועצות למפלגות אחרות מחוץ למפלגה הקומוניסטית:

"יש בהחלט מקום גם למפלגות אחרות" ענה בוכארין, "בתנאי שהמפלגה הקומוניסטית תהיה בשלטון והאחרות תשבנה בבית-הכלא".

סגוניות מיוחדת זו של הפאנתיאון המהפכני אשר לתנועות הסטודנטים באירופה, יחד עם צורת "אירועים" שהיו בעיקר חיקוי לאמריקה, גרמו שעד לתקופת המהומות-ממש לא התייחסו אל תנועות-מרי אלו אלא כאל גילויים פרובינציאליים אשר המטרופולין שלהם היא אמריקה.

אכן, ראוי להזכיר ולהדגיש בפירוש כי תנועות-המרי האמריקאיות היו כל השנים הללו ענין שאיש לא הקל בו ראש. תנועות אלו היו תמיד ועודן גם כיום תופעה חברתית ברורה ופוריה, הן מצד ביסוסו העיוני של המרי, הן מצד ביטויו הספרותי החשוב והן מן הצד האזרחי. מלחמת וייטנאם ושאלת הכושים שיוו לתנועות-המחאה צידוק מוחשי ומניע טבעי ומתמיד. במידה שהמרי הזה היה גם מחאה נגד סכנת השליטה הטכנוקראטית, היה לכך צידוק טבעי יותר בארצות-הברית, מחמת טיבה האורבאניסטי המובהק, מאשר בהולאנד, למשל, מקום ש"הפרובוס" נראו כבני כפר וכבוהמה פרובינציאלית, לעומת הביטניקים של גריניץ' וילג', וכל פרעות-שער ויערות בלורית שלהם לא עשו רושם של זקן אחד של אֶלן גינזברג.

3

אך השוני העיקרי, היסודי שבין תנועות התמרדות, הוא לא זה שבין הקמפוסים האירופיים והאמריקאיים, אלא זה שבין המערב ובין הגוש הקומוניסטי.

השוני הוא בכך שבעוד אנו מבקשים ניסוחים למטרות ולרעיונות

של המרי במערב - כגון מרידה נגד חברת-השפּע, נגד ניתוק הַרְשׁוֹת מן ההמונים, נגד הביורוקראטיה נטולת-הפרצוף, - הרי בגוש המזרחי הדברים ברורים הרבה יותר.

בגוש הקומוניסטי סובב רוח המרדנות על ענינים שאין להם בעיות הגדרה וניסוח. הדברים הנדרשים הם חופש הביטוי, חופש העתונות, חופש הדעה, זכות המשפט ההוגן, יסודי-חוקה וזכויות אנוש. כלומר, דברים שלשמם למעשה נתחוללה מהפכת אוקטובר לפני חמישים שנה ועכשיו הם נראים שם רחוקים יותר משהיו בימי הצאר. אפילו מושג: "עולמו של קאפקה", שהסטודנטים במערב מקדשים עליו מלחמה, יש לו בגוש הקומוניסטי משמעות אחרת לגמרי. בפראג נשמע כיום מושג זה לא כסמל של סיוט, אלא כמעט כיעד שאליו יש לשאוף ואליו יש לצאת לחפשי מתוך ההווה, שכן "עולמו של קאפקה" נתפס שם, כפי שאתה חש מתוך הנכתב והנאמר - לא בדמות סיוטיו של המחבר אלא בדמות חירותו לספר סיוטיו בלי סכנת מאסר ועבודת-פרך.

4

אין אני מתכוון לומר כי סיבות התסיסה במערב הן מלאכותיות משום שהן מורכבות יותר מאלו שבגוש הקומוניסטי. רצוני לומר רק זאת שאם בזמנים רגילים אפשר למצוא צד שווה בין המתרחש במזרח ובין גילויי המרי במערב, הרי צד שווה זה נמוג דווקא שעה שפאריס סומרת מיתרסים ומוארת דליקות. לכאורה, יש הוד ומורא של מהפכה אמיתית במראות אלה, אך חמישים שנות המהפכה הרוסית, היודעות משהו על ההמשך שאחרי המיתרסים, מסתכלות דומם אל מהפכה צרפתית זו של "דני האדום" וחבריו כמו שאוניברסיטה עתיקת-זמין מסתכלת בגנון.

היא רואה כיצד האש של המכוניות הבעורות מאירה את הכתובות על הקירות "מהפכה, אני אוהב אותך". היא רואה זאת בחיך מריר, לא מפני שבצד כתובות כמו "תחי המהפכה" מתנוססות סיסמות כמו "הנשים האדומות עדיפות", אלא משום שהיא מסופקת אם סיסמות כמו "מהפכה אני אוהב אותך" יודעות מה שהן סחות ואם הן שמו אל לב שהקולות העזים ביותר שקראו "תחי המהפכה" נשמעו ברוסיה לא רק לפני מהפכת אוקטובר, אלא גם הרבה לאחר מכן, במרתפי

הג.פ.או. מפי מחוללי המהפכה בעמדם אל מול כיתות היורים, עושי דבר המהפכה.

כאן אולי אחת התשובות לשאלה התוהה מדוע פקעה המהפכה בצרפת כבועת סבון, מדוע לא יצא מעמד-הפועלים להשלים מה שהחלו הסטודנטים, מדוע לא יצאה המפלגה הקומוניסטית? אותו חיוך מר של חמישים שנות מהפכה לעומת הסיסמות הישנות-חדשות, אותן ידיעות מפראג, אותן ידיעות מווארשה, הן אולי ההסבר. הן ולא רק הסברה שהבורגני הצרפתי הזעיר נבהל ברגע האחרון מפני הפרת הסדר, או סברתו של סארטר, שהמפלגה הקומוניסטית בגדה במהפכה מאחר שיש לה הוראות-קבע ממוסקבה, החלות על כל המפלגות הקומוניסטיות באשר הן, לא לסייע לתנועות הבאות להפוך משטרים מערביים, שכן העולם נתחלק בשעתו ביאלטה ועל חלוקה זו רוצה הקרמלין לשמור. אין ספק שסמכותו של סארטר בעניינים אלה מספקת כדי ליתן תוקף לסברתו, ואף-על-פי-כן מותר להניח שעדיין אין זה מסביר את הכל.

5

עד כמה נראו המאורעות בצרפת כמהפכה של ממש, יכולים אנו ללמוד מתוך שיחה שנתפרסמה ב"לייף" (שהגיע עכשיו ארצה) – עם סרוואן-שרייבר, עורכו של "אֶפְסֶרְס" הצרפתי, בימי הבאריקאד-דות בפאריס.

יש לפעמים יתרון גדול בכך שלא כל הפרסומים-שבדפוס מגיעים לכל המקומות בעולם במהירות-הבזק, ושעוד יש כתבי-עת שבאים באיחור של ימים ואף שבועות. הודות לכך אתה קורא את הדברים על פני רקע שנתחלק בינתיים, וחילופים אלה משווים לנאמר מימד נוסף ומשמעות מפתיעה.

כיום אנו קוראים איפוא כי סופר "לייף" שואל את עורך "ל'אֶפְסֶרְס" אם המשבר בצרפת פירושו קצו של דה-גול או קץ הגוליום. והעורך עונה: "בלי שום ספק. אולי לא בשבוע הבא, כמובן, אך ימיו ספורים".

את המאורעות בפאריס הוא רואה כמהפכה התעשייתית השניה לאחר 1789 והוא חוזה סיכוי של התפוצצות לכל חברה מאורגנת שבעולם. לכשנשאל מה יבוא במקום דה-גול, הוא אומר כי העם ימצא

מעתה צורות חדשות של השתתפות במימשל. לעתיד לבוא הוא חוזה אפילו את הידוש הפורום הרומי העתיק, כדרך של דימוקראטיה ישירה. אמנם זו אוטופיה, הוא אומר, אך כל מהפכה היא שוחרת-אוטופיה מטיבה.

רק שכרון השעה הוא שאיפשר לו, כנראה, לדבר בהקשר זה על האוטופיה בלבד, בלי להזכיר מה שמהפכה כזאת עלולה להביא לפני-כן ולאן היא עשויה להתגלגל בפרק שבין המיתרסים ובין האוטופיה.

6

ואף-על-פי-כן דומה כי ההסבר הטוב ביותר לכשלון מהפכת-מאי בצרפת, הוא טיבם של ראשי מחולליה, הם והדברים שנשמעו מפייהם.

בירחון הצרפתי "מאגאזן ליטרר", שגם הוא הגיע עתה, אנו מוצאים שיחה עם דני האדום. כדאי להביא כמה מדבריו כדי לחוש כי ניסוחים שצלילים הוא אולי סביר בימי מופעים רגילים, נעשים דבר מופרך ומגוחך שעה שהם נשמעים על רקע של באריקאדות ממש וכהסבר לדרכה של מהפכה מתגשמת...

בהשיבו לשאלה מה הן מטרות התנועה המהפכנית, הוא אומר: "תוך כדי פעולה, הולכת ומתיצבת באופן ברור יותר ויותר בעית המעבר מן התיאוריה אל הפראקטיקה ומן הפראקטיקה אל התיאוריה. בזמן שעמדנו במאבקים ברורים נגד הדיכוי הספסואלי, בעד חופש ההבעה הפוליטית, בעד פוליטיזאציה של הסביבה האוניברסיטאית, נתקלנו בדיכוי טוטאלי, עד להשתוללות הנוכחית. מכאן ואילך עלינו לפתח סטרטגיה חדשה של פוליטיזאציה כדי להציג בעיות פוליטיות ובהציגנו את הבעיות הפוליטיות הללו יתגלו לפנינו המטרות המדוייקות, בתוך האוניברסיטה, ובאופן כללי יותר בחוג מערכת החינוך, ומחוץ לתחום זה - תוך התקשרות עם מעמד-הפועלים".

אם נוסיף שקטע זה אינו אלא אחד הפנינים שבמהרות ייקל אולי להבין משום מה בחר "מעמד-הפועלים" שלא להפוך את צרפת ראשה-למטה למען פרוגרמה זו, ומשום מה הסתפקו עשרת מיליוני השובתים בהטבות-השכר שהשיגו ולא המשיכו במהפכה טוטאלית, בהנהגתו של דני.

כדי להוסיף תג לרמותו של המנהיג כדאי להביא גם שאלה

צדדית שנשאל ותשובתו לשאלה זו, תשובה שיש בה הכל, וחסרונה הוא רק בכך שאין היא תשובה אלא התחמקות.
"הוריד עזבו את גרמניה בזמן הנאצים - שאל הכתב הצרפתי -
ואתה אינך בעל לאומיות צרפתית".
"אני בעל לאומיות גרמנית - ענה דני בנדיט-כהן - ובכלל אני
מצפצף על כל לאומיות שהיא".

7

ההליכי-מרי עמוקים וכנים מתחוללים בדור הצעיר של החברה המערבית ואין ספק שהסכנות הצפויות לחברה זו אינן דמיון-שווא. כלי-הנשק הקטלניים שהחלטת הפעלתם היא מחוץ לפיקוח ציבורי, העוני המשווע של מחצית-העולם, סכנות המדע הפותח אפשרויות-שליטה לא משוערות של מעטים על רבים, כל אלה מצדיקים כל מאמצי תמורה, אך דומה כי האמצעי האחד שאין לסמוך עליו כדי לחולל בו את המהפכה הרצויה, הוא כיום המהפכה עצמה. וככל שהידים המחוללות אותה תהיינה מאומנות יותר וחזקות יותר, כן תגדל סכנתה.

אותו חיקוי של ריבולוציה שהתחולל בצרפת בימי מאי הוא לא מהפכה שנכשלה אלא מישחק לא-צפוי שנגמר בטוב פחות או יותר. הרובד שבו יש צד שווה בין מאמצי הפורקן בגוש המזרחי ובין המרי המערבי הוא קודם-כל הרובד שבו היחס לדברים הוא רציני ואמיתי, נקי מתבליני קרנבאל.

ייתכן שצעירי הגוש המזרחי, הנאבקים כיום עם יסודי-דברים, פשוטם כמשמעם, סופם להביא בשורה גם למערב, מכוח כובד-הראש, מכוח ההבנה שלא כל עת היא עת לשחוק, מכוח מגע בבשרם ודמם של ענינים כמו כבוד האדם וחירותו.

מחאה מחטיאה

1

הגדרת המאורעות המתרחשים בביאפרה כ"רצח עם" היא הגדרה שהומצאה לא בישראל. עתונות-עולם מגדירה כך את הדברים מזה שבועות רבים, והתיאורים המתפרסמים, תיאורי שואת-המונים, מעידים על כך.

איני יודע אם מישו בעולם חיכה לשמוע מה תאמר מדינת ישראל בענין זה. דבר אחד ברור, ההתעוררות שקמה בכנסת, לנקוט עמדה לנוכח התרחשות מחרידה זו, היתה התעוררות שמטבע ומהכרח. קשה לשער את בית-הנבחרים הישראלי מתעלם מן הנושא הזה. כן, מסתבר שהיותנו שייכים לעם-הנרצח הוא דבר שמטיל גם חובות מסויימים... הסיעות שהגישו את הצעות-המחאה שלהן לסדר-היום עשו דבר שאין לראות את כבודה של מדינת ישראל שלם בלעדיו.

אלא שהדיון שבא בעקבות ההצעות הללו, ונוסחת-המחאה שנתקבלה בעקבות הדיון, והמשא-ומתן הבינסיעתי, הפכו את המסכת כולה, באשמתה המפורשת של הנהלת הקואליציה, למשהו שאין לו תואר ושם.

2

הנהלת הקואליציה, שעמדה בפני ההכרח להחליט בדבר, יכלה לצאת מן הסבך בכמה דרכים:

א. היא יכלה לקבוע כי עזרה חמריית לנצוריי-ביאפרה חשובה יותר מכל מחאות, וכי מדינת ישראל והכנסת צריכות להסתפק בהגשת עזרה חמריית זו. ב. היא יכלה לקבוע כי אמנם ראוי למחות, אלא שהמחאה צריכה לחול לא על "רצח עם", כהגדרה הרווחת בעתונות העולם, אלא רק על פעולות מלחמה "לא הומאניות". ג. היא יכלה

לקבוע כי אמנם אי־אפשר שלא להזכיר ענין "רצח עם", אלא שאין להסמיד לכך ענין תקפה היהודי המיוחד של המחאה. אך מרגע שהוחלט לנקוט מונח "גנוסיד" ולמחות על כך בשם מדינת ישראל ומרגע שהוחלט להדגיש את משמעותה היהודית המיוחדת של מחאה זו, - להדגיש ש"הכנסת מייצגת עם אשר מנת חלקו היו לא רק רדיפות אלא גם השמדת מיליוני בניו" - מאותו רגע היה צריך להבין עוד משהו: היה צריך להבין כי לנסח, אחרי כל אלה, מחאה אשר חיבוטי הנוסח ודקויות הרתיעה־הדיפלומאטית ממש משועים מתוכה, הוא דבר מעוות, דבר של אבסורד ושל אירוניה מרה. לדבר על "רצח עם" ולפנות בדברי כיבושין אל שני הצדדים, לדבר על "רצח עם" ולמחות על כך בתורת יהודים מלומדי נסיון, ולהימנע עם זאת בקפדנות כה רבה מלזהות את הנרצח בשמו ולהיזהר כל־כך מכל דבר שיש בו משום פריצת מסגרות השיגרה, לדבר בשם השואה היהודית, בשם שרידיה וציווייה, ולהסתפק במה שהסתפקה מחאה זו שלפנינו - כל הדברים האלה מצטרפים למסכת של גיחוך מר ונוקב, כל זה כאילו בא בכוונה־תחילה להבליט לא כיצד צריך היה העם היהודי למחות במקרה זה - אם החליט למחות - אלא כיצד עליו לשקוע בטיטיוון סטרילי ומופשט של חישובים ועיונים ורתיעות שאך למותר להזכיר כאן טעמים המדוייק ומשמעותו.

3

מדינת ישראל עוד לא זכתה לתת לאדם היהודי ולאומה היהודית את שהללו שואפים לקבל מידיה, את תחושת האפשרויות החדשות, בנות־החורין, להפעלת הכוחות הגנוזים ביחיד ובעם לחיי רוח מלאים, להגשמת היעוד אשר למורשת הלאומית ולעקרונותיה, להשתלבות העם היהודי בחיי משפחות העמים, על כל מה שבכוחו לתרום לעולם מכוח נסיונו ותולדותיו.

העובדה שאפילו יום אחד מכל ימיה עד כה לא ידעה מדינת ישראל טעמים של חיי שלום, גרמה שההוויה הממלכתית נעשתה לא רק כוח משחרר אלא גם כוח כובל, שכן חירותו המוסרית של העם היהודי ושל היחיד היהודי נעשתה כפופה במסגרת החדשה לנימוק של "טובת המדינה" ל"ראזון ד'אטה" ההכרחי, יותר משזכתה לפורקן של כוח ושל שלמות. המוסר שהמדינה כופה עלינו במקרים רבים הוא מוסר

של נצורים. ברור שלעת מיבחן אין הוא נופל מכל מוסר אחר וברור שהשלמה עם פיצוץ בתים, למשל, כדי למנוע מפולת בתים אחרים, הוא ענין צודק יותר מהתרעה הנותנת סיפוק לבעליה. מי שאמר שאין הוא מקבל את העולם במחיר דמעת ילד, אמר אמת שאין למעלה ממנה, אך מכוחה של אמת זו אנו נאלצים לקבל את העולם יחד עם דמעת הילד כדי למנוע דמעות ילדים. במעגל זה אנו סובבים יום-יום ואנו יודעים כי אין זה פלפול אלא תריס מפני התוהו וההפקר. אך מסתבר כי הנימוק הממלכתי עשוי לגלוש על-גקלה מן הכורה אל ההרגל הנעשה טבע. כדבר הזה אירע בזמן הוויכוח בכנסת על אותה מחאה נגד "רצח עם".

4

לא אכנס לפולמוס עם נואמי הקואליציה שגלגלו עינים גדולות של פחדים דיפלומטיים ושל הפחדות פוליטיות ועמלו בכל כוחם לדחוק את המחאה אל תוך הניירת המשרדית. כדי להבליט את מידת הסטייה בכיוון זה נזכיר כי שר-החוק, לאחר שהסכים לעיקרי הדברים והוסיף משלו דברי הזדעזעות קיצוניים, אשר נגעו אף בזכרון השואה היהודית, הציע להעביר את הדיון בענין זה אל ועדת-חוק-ובטחון...

נסיון זה למנוע דיון פומבי על מחאה אשר כל עיקרה הפומביות והבלטת הקווים הגדולים והעקרונות הקובעים, נסיון זה עשוי היה להפוך את המחאה מראש לענין של ועדת-ניסוח סגורה, למיסמך זהיר ומדוקדק שאינו שווה את הנייר אשר עליו הוא כתוב והשווה ודאי פחות מטונה אחת של רפואות ומזון. זה היה נסיון אשר חוסר-זהירות שבו וחוסר תחושה מדינית נכונה שבו הופך כל שאר מיני זהירות וכל שאר תחושות פוליטיות למסכת מופרכת מעיקרה.

5

מחאה זו והדיון שקדם לה, אילו התגלגלו הדברים אחרת, יכלו להיות לא רק ביטוי יהודי ממלכתי החורג מן השיגרה, אלא יכלו אפילו לשלב יסוד חדש ונימה חדשה במדיניות הבינלאומית. כאן היתה הזדמנות, כאן היה שער פתוח, להגשים משהו מיעודה האמיתי

של מדינת ישראל, מיעודה הנקבע על-ידי תולדותיו של העם הזה, על-ידי מורשתו, על ידי עברו הקרוב.

מחאה כזאת, בענין כזה, אינה יכולה שלא לסלק הצידה, שלא להעיף עם הרוח, כמה שגרות ומוסכמות. ההצעות שנשמעו, לפנות אל מועצת-הבטחון, לדרוש הפסקת משלוחי נשק לניגריה, לכנס את עצרת האו"ם, להוקיע במפורש את מבצעי הטבח, לכוונן חיל-סעד בינלאומי, הצעות אלו של סיעות האופוזיציה (ביחוד "המרכז החפשי" והעוה"ז) הם מסוג הדברים שמחאה כזאת לא תיתכן בלעדיהם. אם נדחו ההצעות הללו היה צריך לקבוע במקומן אחרות ברוח זו ובכיוון זה.

מחאה כזאת היתה מצמיחה אולי אף תוצאות מוחשיות שאינן מבוטלות. היא היתה מניעה אולי גלגלי גורמים עולמיים שלא הונעו, מעוררת דרכי התאזרות חדשות ומקוריות, מטלטלת משהו בשגרות הדיפלומאטיות הקפואות של המדיניות הבינלאומית, ואולי לא רק בענין זה בלבד.

במקום זה ראינו מצד הנהלת הקואליציה מאמצים עילאיים של טשטוש, של עמעום, של התכוונות להקהות ויהי מה את עוקצה של המחאה, ליטול כוחה, לדחוק אותה בכוח אל תוך המורגל, המאובק והמכרסם את תולדות האדם כמו עש.

וכל זאת מתוך הדגשה שאנו מוחים כיהודים, וכל זאת כשזכרון השואה היהודית ברקע.

6

הדעה שנשמעה בכנסת כי ממדיה וטיבה של שואת העם היהודי באירופה הם מעבר לכל דמיון ומשום כך אין לעשותם ענין של הסתמכות ונקודת-מוצא לדיון, היא דעה מוטעית. יהיה זה באמת צחוק הגורל אם ממדיו של אותו פשע עולמי יגרמו זלזול בפשעים אחרים. אימתו של פרק החורבן של יהדות אירופה אסור להוציאו מכלל הוויתו של העולם בימינו ואותה תקופת-אימים צריכה להיות חלק לא-נפרד מאמות-המידה להערכתם של תהליכים ומעשים בעולם ההווה. אימתה של אותה תקופה אינה מכהה מוראותיהם של פשעים אחרים, אלא היא הושפת אותם ומוסיפה עליהם מכוחה המזועזע, מתביעתה וממשפטיה.

החלטת המחאה של הכנסת, המדברת על "רצח עם" והמסמיכה לכך את זכרון השואה היהודית ואת החובה שהיא מטילה על הנציגות הממלכתית של העם היהודי, בעשתה מסמך הסותר את עצמו ואת יעודו. לא מאורעות ביאפרה מתגמדים מול זכר השואה, אלא מחאה זו היא המתגמדת וחבל רק שאין גימוד זה הופך אותה לאין. מיסמך כזה מוטב לו שלא היה מתנסח כלל ובלבד שלא יתנסח בצורה זו ולאחר דיון כזה. כל מהותה של מדינת ישראל, כל תולדותיה ותולדות אומתה הם היפוכו הגמור.

רשות הבידור

1

הראיונות הפומביים נעשו בזמן האחרון אחד הענפים הפורחים של הווי הביילוי-החברתי-התרבותי במדינה. אולי הפורח שבכולם. אין ספק שלא לשווא הם מושכים קהל רב. הם מעלים על הפרק לוויכוח ולדיון קצר את שאלות-השעה ומאירים אותן לפעמים מזוויות לא-צפויות ומענינות; הם מביאים אל הבמה עסקנים הנלחצים לפעמים אל הקיר על-ידי המנחה, הכופה עליהם תגובות רעננות יותר וגלויות יותר מן המקובל במסגרות הרגילות. אפילו בעיות של יסוד, מתחומים "כבדים", כגון ציונות, דימוגרא-פיה, גבולות, גולה ומדינה, זהות יהודית וכדומה, מוארות כאן לפעמים בהבהובים חושפניים על-ידי גישות מפתיעות ועימותים פיקאנטיים. לא כל שכן שעה שבין נושא-יסוד למשנהו באות חדשות מאחורי הקלעים של התיאטרון, של המפלגות, של הכנסת, של הממשלה. נוסף על כך - וזו אולי באמת זכותם המיוחדת של ראיונות אלה - נחשפות כאן לעיני הקהל פינות-חיים סמויות של תמהונים, בעלי חלומות ובעלי אמצאות, בעלי מקצועות שונים ומשונים שלא היו זוכים לגילוי לולא ראיונות אלה. אנשים אלה הופעתם לפני הקהל היא ממש הזדמנות-חיים שלהם, ואפילו נימת-הלגלוג הקלה או הכבדה של המנחה, והקהל המחרה-מחזיק אחריו, אינה מרתיעה אותם. הופעות תמהוניות אלו, הנחשבות בדרך כלל כחלק הרציני-פחות בתכנית, הן מבחינה זו אולי הרציניות ביותר, לא רק בתכנית זו. ונוסף עליהם - מרדני-אמנות ומהפכני ספרות, ונוקפפורמיסטים קיצוניים מכל הסוגים, בעלי מרה אדומה או מרה שחורה, שהזיונות-חורבן שלהם באים כשמן בעצמות הקהל, ויחד עמהם נציגי-המימסד המובהקים, פקידים בכירים ומנכ"לים ומזכ"לים ופה ושם גם שרים ממש. כל זה מצטרף יחד לבלייל פיקאנטי ומושך, שרבים הקופצים עליו.

פריחתם של ערבי-ראיונות אלה היא במידה רבה תוצאת כמישתן של המפלגות והתרוקנותם של הפורומים הפוליטיים הגדולים.

ימי הברקים והרעמים הפוליטיים עברו, וכאן, בערבי הראיונות, האווירה אחרת. השאלות הגדולות, שהיו משחרות לטרף, דומות כאן כאריות היושבים על גבי שרפרפים בקרקס, או כנמרים המדלגים דרך חישוקים שהמנחה מציב לפנייהם. פעמים צר לראותן בכך, אלא שמוטב זה מאשר לא כלום.

וכך לא רק לגבי הפוליטיקה אלא גם לגבי שאר סערות-הרוח המתחוללות כאן, בתוך סביבה של מיווג-אוויר, עם הפסקות לקונסו-מאציה ועם הפטרה של תזמורת-ריקודים.

שכן נוסף על כל סממנים חריפים שמנינו לזכותם של ערבי-ראיון אלה יש בהם עוד תבלין אחד, הנותן מטעמו בכל השאר. והוא תבלין הבידור.

תבלין זה גורם שהשאלות העולות כאן לדיון – ותהיה חשיבותן רבה ככל שתהיה – מעוררות לא-דווקא את ייצר ההתענינות החיונית, אלא את ייצר הסקרנות, וההבדל בין הענין האמיתי ובין המופעים הללו הוא כהבדל שבין המציאות ובין המישחק. העובדה שהמנחה מצליח לרתק את הקהל אל כל הנושאים, שהוא מעלה לפניו במשך ערב אחד, באה לאו דווקא מעודף ה"איכפתיות", אלא מפני שלמעשה לא איכפת, ובלבד שיהיה מעניין ופיקאנט. עד כדי כך שבאחד הראיונות, ששודרו בראדיו, שמעו ודאי רבים, כמוני, כיצד המנחה מתרעם על הקהל שהוא מקבל במחיאות-כפיים, ובמידה שווה של חביבות, את שני הצדדים היריבים. טענתו של המנחה היתה טענה, ואף-על-פי כך הצדק היה עם הקהל. כיוון שהבריות באו לחוות במישחק, הרי הם מריעים לשחקנים לא לפי מה שהללו משחקים טיפוס חיובי או שלילי, אלא לפי הכשרון שהם מגלים על הבמה.

ואף-על-פי-כן, אף שהדיון אינו עיקר ואף שהוויכוחים הם מישחק, היו מנצנצים בערבי-ראיונות אלה, כאמור, גם קטעי אינפורמאציה ועיון שלא באו לידי ביטוי במקומות אחרים, ושהיו מפרנסים למחרת היום אף את כותרות העתונים.

3

פריחתו של ענף זה התבטאה עד כה בריבוי המיספרי של המופעים. אך בזמן האחרון חלה בו התפתחות שהזניקה אותו אל ממדים חדשים של היקף ושל השתתפות-קהל.

זינוק זה בא עם ההכרזה על ראשית מפעל הקאליידוסקופ. הבשורות על הקאליידוסקופ היו כה רציניות ובעלות-משקל עד כי נוצר רושם כי הממשלה היא המארגנת את המופע הזה, והיה צורך אפילו להכחיש זאת רשמית ולציין כי העסק הוא, למעשה, מה שקוראים עסק-פרטי.

כל מה שיש בערבי-הראיונות הוגבר כאן והוצא מטרקליני ההוטלים הממוזגים אל מרחבי היכל-התרבות ובנייני-האומה.

הדיונים והבירורים בערבי-קאליידוסקופ אלה נועדו להיות מעמיקים וחשובים יותר, ולכן נקבע לכך צוות-מוחות מיוחד שיעסוק בבירור עיקרי הענינים שעל הפרק.

בחירת האישים למופעים אלה גם היא תיעשה לא בדרך מקרית, ומסתבר כי מדי פעם ייבחר איש החודש, שיוצג לפני הקהל על-ידי המראיינים.

גם השתתפות הקהל נועדה להיות אקטיבית יותר ומבשרים לנו כי האלפים, הבאים לחזות בקאליידוסקופ, יישאלו שאלות שיהיה צורך להשיב עליהן בקול רם "הן" או "לאו" וכבר נרכש מד-רעש מיוחד שיקבע את חוזק התגובות וכל העם יהיו רואים את הקולות על לוח-המדידה.

ברור שלא פרטים אלה הם עיקר, אך כיוון שקאליידוסקופ זה עתיד להיות חזיון-קבע וכיוון שיש סימנים, כי מרצם של מארגניו עתיד להוליכו בגדולות, ראוי לעמוד כאן על כמה נקודות.

4

ברור כי למופעים הללו לא יחסרו אישים בעלי חשיבות. ויש להניח כי בין שנים-עשר אנשי-החודש העתידיים להופיע במשך השנה הקרובה יהיו ודאי כמה וכמה חברי ממשלה וחברי כנסת, ותקדימו של יגאל אלון, סגן ראש-הממשלה ושר-הקליטה, שפתח את שורת האישים, הוא תקדים מחייב.

עם זאת נדמה שיש קורטוב של טעם-כלאיים בהופעות של חברי

ממשלה, או שרים או אלופי מילואים, בתכניות אלו, שיעקרו הרבין, יחד עם להקות-מחול ותזמורות-ג'אז וכיוצא באלה. כוונתי לכך שהנושאים אשר חברי ממשלה אלה, או חברי כנסת, או אלופי המילואים, יצטרכו לעמוד עליהם במופעים אלה, מבחינת הזמן ורוחו ומבחינת השאלות העומדות על הפרק והמאורעות המת-רחשים חדשים לבקרים, הם לא דווקא ענינים שמקומם בתכניות אשר עיקרן הבידור.

טיבו של הזמן וטיב חדשותיו הוא כזה שאפילו לגבי הראדיו עולה לפעמים הרהור אם יפה עושה הנהלת שירות השידור שהיא מרשה להברות המסחריות להסמיך חומר שלהן למדורי החדשות, כגון שלפני כל מהדורה אתה שומע מגנינה, שעליצותה נראית אווילית שלא באשמתה, שעה שהיא מכריזה על מוצר פלוני שראוי ליהנות ממנו לפני המהדורה הבאה. שעה שאתה מעלה על דעתך באיזו חרדה מצפים לפעמים אנשים בארץ זו לאות-הזמן שלפני "הרי החדשות", אתה מהרהר שאם התברות הללו עצמן אינן מרגישות כמה פרסומת זו שלהן דוחה את השומעים, היתה אולי הנהלת שירות-השידור צריכה להעמידן על כך, אפילו לטובתן הן.

משהו מזה, ואולי הרבה יותר ממהו, חל גם על הופעות עתידות של שרים ומפקדים "בשאלות השעה" בקאליידוסקופ זה, העומד להשתרש בהווי הציבורי שלנו לקול תופים וחצוצרות ופזמונות-החודש ולהיטי השבוע.

זו נקודה אחת ראויה לעיון.

אך השתתפותם של אישי ציבור ואישי ממשלה במסגרת זו מעירה גם נקודה אחרת.

5

לכאורה אין השתתפותם של שרים וחברי-כנסת לעתיד לבוא, בקאליידוסקופים כאלה, עשויה להיות שונה מהופעות של מדינאים ודומיהם בתכניות טלוויזיה, כמקובל בעולם כולו, ואף-על-פי-כן יש הבדל יסודי בין הדברים.

ההבדל הוא בכך: בשעה שהטלוויזיה או הראדיו, מראיינים שרי ממשלה, או חברי קונגרס או פארלמנט, בבריטניה או בארצות-הברית, הרי הללו מופיעים לפני כלי תקשורת המונית חפשית לכל, ואילו

הופעה כגון זו בקאליידוסקופ שלנו היא הופעה המסייגת בפירושו את הקהל המשתתף בה ואינה מאפשרת את ההשתתפות אלא לאלה ששילמו לאמרגן הפרטי בעד הכרטיסים.

אמנם, לא כל הופעה של כל חבר ממשלה, בשאלות שמתחום תפקידו, צריכה להיות פתוחה לכל. ברור כי שרים וחברי-כנסת רשאים להופיע בפני חוגים מסויימים ומסוייגים, כגון סטודנטים, בעלי-מלאכה, אנשי המועדון המסחרי, וכדומה, ובמקרים כאלה לא ייתכן שרשות-הכניסה תהיה נתונה לכל.

אך בשום פנים לא ייתכן כי הופעת חבר ממשלה, בעניינים שמתחום עיסוקו, תהיה מיועדת, מכוחו של אמרגן פרטי, רק לקהל קוגני-כרטיסים.

והי נקודה בעלת חשיבות עקרונית לא-מבוטלת, ואיני יודע איך יוכלו בעלי הקאליידוסקופ למלא את החלל שיווצר בתכניתם אם ירצו לשמור על עיקרון זה. שכן, לפי זה יצטרכו להכניס לאולם את כל הרוצה להיכנס ולשמוע את השר, ולשוב ולהוציא את חסרי הכרטיסים לפני הופעת אפי נצר או התזמורת. ודבר זה ספק אם הוא ניתן לביצוע. העובדה שהטלוויזיה שלנו עתידה לצלם קטעים של קאליידוסקופ זה ולשדרם אחר-כך אינה מתקנת אלא מהמירה נקודה זו, שכן מדוע צריכה הטלוויזיה להביא ראיונות עם חברי ממשלה מכלי-שני ומדוע עליה לשלם לבעלי הקאליידוסקופ בעד זכות השידור לאחר שהקהל כבר שילם להם פעם?

מסתבר אם כן שבעלי המופע החדש יצטרכו להסתפק בצוותי-מוחות ובשאר אטראקציות, ואילו את חברי הממשלה יצטרכו להוציא מתחום העיסוק הזה.

על-כל-פנים זה נושא שאולי לא כדאי לדלג עליו בקאליידוסקופ הצפוי בקרוב בבניין-האומה בירושלים.

6

ייתכן כי אין בחוק הקיים שום אסמכתא המצדיקה את ההסתייגות הנ"ל, אך הסיבה להסתייגות זו בעינה עומדת. יגאל אלון, בהיענותו לבעלי הקאליידוסקופ, קיים מצוות היענות שרבים וכן טובים מקיימים אותה, אך סבורני כי דבר זה אינו צריך להיות תקדים לא לו ולא לאחרים, לא במסגרת זו ולא במסגרות דומות לה. לא ייתכן שסגן

ראשי-המשלה יופיע במסגרת בידורית כזאת להשיב לשאלות בענין הנוגע ליסודי קיומה של המדינה ולא ייתכן שאחרים ילכו בעקבותיו בענין זה. הדימוקראטיה עיקרה אמנם הדיון החפשי, אך הרבה מן התעיות והסטיות של הציבור, בענינים שבעיקרון וביסוד, - עד ליסודי-זכותנו להימצא בארץ זו - נובע מכך שהכל הושלך אל תוך קדירת-שותפים גדולה אחת של דיונים, והפולמוס בענינים שביסודי-קיום נעשה חלק מבילוי הזמן התרבותי והנעים וכל הקם להתדיין בענינים אלה, לפני הקהל הסקרני והמשועשע, מקבל בלי-משים יחד עם רשות-הדיבור גם את רשות הבידור. הרבה מהלכי-הרוח המעורערים, השומטים את אחיזת היסוד, נובעים מאווירה זו, שאין בה דבר שהוא מעל לוויכוח ומחוץ לוויכוח, אווירה שבה ניטל מן השאלות שעל הפרק עיקרון, ניטלת תחושת חשיבותן היסודית, החותכת גורל. תחושה זו רק היא יכולה להטות אותנו לפתרונות הנכונים.

ניהיליזם מהו

1

"יש להימנע במיוחד מהשקפה ניהיליסטית בדבר הכרחיותה של מלחמה כוללת חדשה. השקפה זו אינה מבוססת לגופה, והתפשטותה בתודעה הלאומית כרוכה בנוק רוחני ומדיני חמור".

התרעה בוטה זו נשמעה מפיו של שר-החוץ, במועצת סניף מפלגת-העבודה בירושלים, בתוך סקירה שעמדה על עיקרי מדיניותנו בשעה זו. חבל ששר-החוץ לא פירש מי הם, לדעתו, דוגליה של אותה השקפה ניהיליסטית או פאטאליסטית, ומה הסימנים המוחשיים להתפשטותה בתודעה הלאומית שלנו. עד כה ידענו כי תורה זו, של הכרחיות המלחמה הכוללת החדשה בין ישראל ובין מדינות ערב, היא תורתם של שליטי ערב בלבד, ואולי אפילו לא של כולם, אלא רק של הקיצוניים שבהם, ואף אלה יש שמהם נזהרים מלדגול בה בפומבי והיא מתגלית ברגע-האמת או השקר שלהם, כפי שאירע לאחרונה בנאומו של נאצר לאחר התקפת-השלום המפורסמת.

שעה ששר-החוץ שלנו מתריע איפוא על השקפה דומה, העלולה להשתרש, לדבריו, בתודעה הלאומית של ישראל, היה עליו אולי להימנע מהכללות ולפרש יותר אל מי ואל מה הוא מתכוון. היה עליו לעשות כן משום חומרתה הקיצונית של אשמה זו והמשתמע מתוכה, ומשום האחריות המחייבת את המטיח דברים כאלה בפומבי.

אך יותר ממידת אחריות הכרוכה באשמה זו, ויותר ממידת נזק מדיני שבה - נזק ששר-החוץ חרד לו כליכך - חשובה מידת אמת שבה.

מבחינת קשר מוחשי ישיר של סיבה ומסובב היו, אולי, דבריו אלה של שר-החוץ בגדר תגובה על דברי שר-הבטחון בהרצאה שלו בבית-הספר לפיקוד-ומטה. קטע של אותה הרצאה, השייך להקשר זה, שודר בקול-ישראל, וברור כי פחות מכל היה בדברים ניהיליזם של "הת-נבאות" למלחמה בל תימנע. היה זה תיאור ריאליסטי של מידת השפעתנו-אנו על רצון השלום של שליטי ערב, וההבדל העיקרי בין תיאור זה ובין דעות מסויימות של שר-החוץ היה לא במידת אמונה בטוב או ברע, אלא פשוט בכך שניסוחיו של שר-הבטחון נועדו להגדיר מציאות מסויימת ולא לבוא במקום המציאות.

ייתכן אפילו כי דעתו של שר-החוץ היתה נהה אילו סיים משה דיין דבריו באימרה כגון זו ש"המטרה החיונית ביותר של מדינותנו היא להעמיד את מגמת הבטחון ומגמת השלום והבנין על איזון המדוייק והשלם". פסוק אפייני זה, שהוא תמצית סקירתו של שר-החוץ בירושלים, הוא רק אחד מרבים, אך על אף "דיוק" ו"איזון" שבו, הוא בשמע יותר כלחש של השבעת-רוחות מאשר כתכנית מדינית. אלא שאם התכוון או לא התכוון שר-החוץ להרצאה הנ"ל של משה דיין, הרי התרעתו במועצת הסניף בירושלים משמעותה כוללת יותר.

הכל יודעים מה עזה שאיפת-השלום של שר-החוץ. שאיפה זו הוא כה מאמץ אותה אל לבו, עד שפעמים קשה למישהו מלבדו ליטול בה חלק ולהתהדר בה כמוהו. לא לשווא נשתרשה גם אצלנו וגם בעולם תחושת ההוקרה שהכל רוחשים לו על מאמציו להגן על שאיפת שלום זו מפני כל הזוממים עליה לכלותה.

ואף-על-פי-כן אין שחר לדבריו על אותה השקפה של הכרחיות מלחמה חדשה כוללת, העלולה להשתרש בתודעת האומה. האמת היא אחרת.

האמת היא שאם יש דבר אשר תודעתנו נרתעת מפניו, נתקפת צמרמורת בחשבה עליו, הרי זה ענין אפשרותה וסבירותה של מלחמה חדשה בינינו ובין מדינות-ערב. שום דעה, שום השקפה, מאלו ששר-החוץ מתנגד להן, אינן נובעות מתחושת הכרחיותה של המלחמה החדשה, אלא מן האמונה העמוקה, החיונית, האחת ואין שנית,

שאפשר למנוע מלחמה זו, שצריך למנוע אותה, שהפעם, אולי בפעם הראשונה והאחרונה, ניתן לנו להיאחו עד קצה גבול האפשרות בכל מה שעשוי להיות למכשול לפנייה, להכביד עליה, להדוף אותה בטרם קמה. תחושה זו אפשר למוש ממש באצבעות, למצוא אותה בכל מעשה והרהור ודיבור. לפני ששר-החוץ בא להשמיע דבריו החמורים, המאשימים, המיחסים לנו את המנטאליות של שליטי ערב, היה עליו להירתע מכך שבעים ושבע רתיעות, ואפילו שאיפת-השלום העזה שלו אין בה כדי להצדיק דיבור זה שיצא מפיו.

4

אותה מנטאליות חדשה של הכרחיות המלחמה הוקעה על-ידי שר-החוץ כניגוד למדיניותו הוא, מדיניות אשר שום נימוק אינו צריך להטות אותה מן "הכיוון המוצלח שהיא הולכת בו זה 14 חדשים". מדיניות זו, מה שחסר לה כיום, לדעת משרד-החוץ, הוא רק סך ארבעה מיליונים ל"י, להגברת מסע-ההסברה בחוץ-לארץ.

תקציב נוסף זה דרוש כדי להוסיף תגבורת מסבירים, להרבות פרסומים, להיעזר במומחים זרים, לפעול בין הסטודנטים וחוגי השמאל בעולם, לערוך ביקורי עתונאים בארץ וכדומה.

ברור שיש ויש מה לעשות בכסף זה.

ברור שיש לתקן את ה"אימאז" של ישראל, שהגיע עד שפל המדרגה, שכן מדינת ישראל נראית כיום, בעיני רבים, ביניהם אף אוהדים מאז ומתמיד, כמדינה כובשנית, העומדת בטריטוריות ערביות ומסרבת לזוז, על אף הכל.

אין ספק כי כל סכום שבעולם שווה את הסיכוי לתקן במשהו את הדימוי הישראלי הזה, ובכל-זאת, לפני שהממשלה תחליט להקציב את הסכום הנדרש, ראוי לתהות אם אין דימוי זה במידה רבה תוצאה של אותה מדיניות-ההסברה שאנו אומרים עכשיו להגדילה ולהאדירה.

5

כדי להבין משמעותה של שאלה זו ראוי לזכור מה היה בידי מדיניות-ההסברה של משרד-החוץ מיד לאחר ששת-הימים.

- בידי המדיניות הזאת היה נצחון צה"ל שבא לאחר איומי השמדה

מפורשים של מדינות ערב ולאחר התעוררות אהדה עולמית לאין תקדים לגבי מדינת ישראל וכורח קיומה.

- בידיה היה טעם מאורעות עשרים השנים האחרונות, שבהן היה שלטון של מדינות ערב, ביהודה ובשומרון, וברצועת עזה, שלטון לא-חוקי שבא בעקבות פלישה שרירותית, בניגוד להחלטת האומות המאוחדות, שלטון אשר שום מדינה שבעולם לא הכירה בו ואף נציג אוקראינה באומות המאוחדות, כפי שהוזכר לאחריה, ראה בו תוצאת פלישה נפשעת.

- בידיה היה יתרון המצב הבינלאומי המיוחד שאינן את להן המעצמות ומנע מאתנו כל איומים מפורשים ונתן לנו שהות ומרחב תמרון, במידה שהויתנו המדינית לא ידעה מאז ראשית ההתנחלות בארץ.

- בידיה היה יתרון תולדות ישראל - שהן במידה רבה נחלת המורשת התרבותית של העולם כולו - תולדות ישראל שהעניקו לעמידתנו בשטחים המוחזקים משמעות אשר שום צבא מנצח לא ידע כמותה, משמעות של תהליך היסטורי ושל מחיקת עוול מדיני של שליטים ערביים אשר יבשת שלמה ניתנה להם לשלטון ריבוני ועכשיו הוצא משליטתם חבל-ארץ זעיר זה אשר משמעותו לגביהם לא היתה דבר של ממש לכל אורך דברי-ימיהם, ואילו בתולדות העם היהודי לא היה נכס חי ועיקרי כמוהו.

- בידיה היה פרי הסברה ציונית, מאבק ציוני של עשרות בשנים, הסברה ומאבק שנטעו בהכרת האומות את מושג האחדות אשר שמה ארץ-ישראל ואת תחושת הקשר הנצחי שבין מהות זו ובין האומה היהודית.

גם אם נסתפק בסעיפים אלה בלבד ולא נוסיף למנות, תעלה השאלה אם אמנם יש צידוק להקצבה נוספת של אותם ארבעה מיליונים, לנוכח העובדה שגם בתקציב הזעום הקודם הצליחה מדיניות ההסברה של משרד-החוץ לשים לאל את כל היתרונות הללו, לזרותם לרוח, ולהישאר עם הטיעון הליגאליסטי העלוב האומר שאנו מקבלים את החלטת מועצת-הבטחון, אך לא ניסוג אלא אם יסכימו הערבים להיפגש אתנו לשיחות ישירות.

מה צורך יש בתקציב נוסף, אם גם בתקציב הקודם הצלחנו לנתק את עמדתנו כיום מכל הקשר ציוני, היסטורי, אנושי, תרבותי, ולהעמידו רק על מעמד של צבא כובש בטריטוריה ערבית קדושה...

מה צורך יש בתקציב נוסף, אם גם בתקציב הקודם הצלחנו לנטוע בתודעת האומות שהגבולות הללו אינם גבולות-שלום ושאינן אנו מתכוננים, חלילה, לקבוע עובדות שאינן לשנות...

מה צורך יש בתקציב נוסף, אם גם בלעדיו סייענו להביא את האימאז' הישראלי למדרגה זו שבה הוא נמצא כיום, מדרגה של מדינה המתעקשת על פורמאליות של שיחות...

ומי כמונו יודע שאינן לנו ברירה כי אם להתעקש בנקודה זו, שכן זו הנקודה האחת שהשארנו לנו להשעין עליה את צדקת קיומנו... כן, אם התקציב החדש נחוץ, הרי הוא נחוץ אולי מפני שלא הכל מאמינים לנו, לא הכל מסוגלים להאמין שאנו מחמיצים שעה אינן-שנית זו בתולדות האומה ושעד עכשיו, אם ניטול אחת הדוגמאות, אנו משאירים את שטחי הגבול ריקים מאין יושב, כדי שהתישבותנו לא תהיה מכשול לפני השלום, אף כי ברור שקודם-כל היא עשויה להיות מכשול לפני המלחמה...

ייתכן כי יש עוד בעולם מי שסבור שלא יצאנו מדעתנו עד כדי כך. התקציב הנוסף נועד, כנראה, לשכנע את אחרוני הספקנים.

6

באותו נאום בירושלים דיבר שר-החוץ גם על "מאכסימום בטחון תוך שמירת אפיה היהודי של הארץ". משמעות הדברים היא, כידוע, ויתור על שטחי יהודה והשומרון מחשש הפרת המאזן הדמוגרפי. לא כאן המקום לחדש את הוויכוח בשאלה הזאת, אך אם יש משמעות למושג ניהיליזם, הרי ניסוח זה של משרד-החוץ, שמשמעותו ויתור על שטחי יסוד של ארץ-ישראל, שטחים שהם תנאי-בל-יעבור לבטחון ישראל - ויתור על כך "לשם שמירת אפיה היהודי של המדינה", הוא אולי דוגמה שאינן למעלה ממנה למהותו של מושג זה שאנו מדברים בו, ואם יש ניהיליזם שסכנת השתרשותו בתודעת האומה היא סכנה מוחשית באמת, הריהו כאן, בנקודה זו, שפירושה ויתור על עיקרון העליה, ויתור על העתיד ועל העבר גם יחד, ויתור על יסודי היסודות שמכוחם אנו עומדים על רגלינו.

שני פרקים

א. חומר הדין

צו הגירוש שהוצא נגד שלושה ממתנחלי הברון הוא ענין שאין ליישבו על-ידי המתקת העונש או בדרך של מתן חנינה וכדומה. השאלה היא לא שאלת ביטולו של העונש אלא שאלת ביטול הצו. תיקון השגנה הזאת, שיצאה מלפני האחראים, הוא צורך חיוני שאפשר להסבירו בכמה נקודות בלבד:

- עיקרו של צו-הגירוש הזה אינו בכך שחומרת העונש אינה הולמת את חומרת החטא, אלא בכך שהוא מעתיק את הענין כולו אל תחום שאינו שלו. החטא (הקמת הקיוסק) הוא ענין שבין המתנחלים ובין תקנות הממשל, ואילו העונש הוא ענין שבין תקנות יסוד של העם היהודי ובין הארץ.

- עד כה לא היגלה הממשל אפילו ערבי אחד מן "הגדה" בשל עבירות על חוקי בנין או כל עבירה אורחית אחרת. ההגליות, במידה שהיו, היו עונש על עבירות מדיניות מובהקות, ואף זאת בהתחשב עם נתינותם הירדנית של הנענשים. העובדה שהממשל רואה אפשרות לגזור גלות על יהודים במקומות אלה, בשל עבירה אורחית, מעידה כי זכות הימצאותם של יהודים באיזור המדובר מסתברת לו כזכות שבאה מכוחו של הממשל בלבד. דבר זה אינו כך בשום פנים.

- אמנם כן, צו-הגירוש הזה אינו קם להגלות את המתנחלים הללו ממדינת ישראל. אך גם מדינת ישראל וגם הממשל קיימים כיום מכוח העיקרון שכפר, לפני קום המדינה, בכל גזירות גלות של יהודים מארץ-ישראל. כך מימי אשור ובבל ורומא עד היום. כל עיקרה של הציונות הוא כפירה בחוקיותם של אותם צווי-גירוש. המתנחלים לא היו יכולים להימצא כאן לולא נצחון צה"ל ולולא הממשל שבא בעקבותיו, אך גם הם וגם הממשל נמצאים כאן לא

רק מכוח תקנות אדמיניסטרטיביות, ולא תקנות אדמיניסטרטיביות יכולות להוריש מכאן לא את המימשל ולא אותם.

– משום כך, משמעו של חומר הדין במקרה זה אינו רק חומר הדין, אלא יותר מזה: החומר שממנו דין זה עשוי.

הוא עשוי מחומר שלא ממנו עשויות כל קורותינו כאן.

זהו חומר שהגוף היהודי אינו יכול לקבלו, חומר המוכרח ליצור יסודות התנגדות, כמו לעת מחלה.

אין אני בא ללמד דברים אלה לשום איש. האנשים שאני אומר להם זאת מעורים בכך יותר ממני. אני בא רק להזכיר כי דברים אלה קשורים בצו ההגליה ואין לנתקו מהם.

– גזירת גלות אדמיניסטרטיבית זו מעוררת אסוציאציות כה מרובות וכה מרחיקות לכת, אפילו מבחינה מדינית, עד כי אין לשער שמחשבה שניה לא תניע את המימשל לבטל פקודה זו. כאמור, ביטול לא על דרך המתקת העונש, אלא על דרך מניעת הצו.

ב. אנקת גבהים

1

השאלות שעליהן סבב הדיאלוג של רחובות, בין צעירי המשכילים של ישראל ושל התפוצות, אינן, כידוע, שאלות צעירות ביותר. יהדות ונכר, יהדות כלאום, או כמושג רוחני, דרכי חיפוש ואישורה של המהות היהודית, כל אלו בעיות בעלות ותק מכובד, אך לשבחן ייאמר שהן מתמזגות כיום יפה בחברת צעירים. יתר-על-כן, כמה מבעיות אלו, שהזקינו עם הציונות-במרכאות, נעשו אפילו סמל ללבטי האדם בחברה המודרנית, ובקצת תוספת איפור של מונחים רווחים, כגון "ניפור" ו"חיפוש זהות" ודומיהם, הן יכולות כיום להשתלב בכל קמפוס ולהלך אפילו יד ביד עם ה"היפיו", עם פרחים וגיטארות.

2

לא לשווא נשמעה גם בשיחת רחובות הטענה שמדינת ישראל, שנועדה לפתור את השאלות הללו, לא המציאה להן פתרון והננו עומדים לפניו כמתחילים מבראשית.

אלא שטענה זו כרוכה בשתי טעויות. טעות ראשונה היא שמדינת ישראל נועדה כביכול לפתור שאלות אלו. וטעות שניה היא ההנחה ששאלות אלו בכלל נועדו לפתרון.

מדינת ישראל, על אף ההנחה הרווחת, לא נוצרה לפתור את שאלות מהותה ויעודה של היהדות, או שאלות מהותו של היהודי. היא באה רק לתת לשאלות אלו מקום חיות ומקום קיום. שאלות אלו עלו לארץ-ישראל ונשתקעו בה וכשם שליוו את העם מאות בשנים, עם "מורה נבוכים" ועם "הכוזרי" ועם משה מגדלסון ועד משכילי גאליציה, כך הן מלוות כיום את המדינה.

סכנת תשובה סופית צפויה לשאלות אלו דווקא בגולה. שם הן עשויות להיפתר על דרך הטמיעה והחדלון.

מקובל שהאינטלקטואלים של התפוצות עוסקים בשאלות אלו ביתר עמקות מזו שהן זוכות לה בישראל. ייתכן. אך ההבדל העיקרי בדרך הצגתן של בעיות אלו בגולה הוא, לדעתי, לא במידת ההעמקה, אלא בכך שמתוך דיוניהם של יהודי הגולה בעניינים אלה אתה חש תמיד, נוסף על השאלה עצמה, גם ענין אחר ומטרת-לוואי שהיא לפעמים העיקרית. תמציתה של מטרה זו: להוכיח מדוע אין לעלות לישראל.

3

אומרים כי באותו דיאלוג של רחובות לא חסרו גם שעות ריתחה וכי את התגובות הנסערות ביותר עוררו דבריו של ג'ורג' שטיינר, מבקר צעיר בעל מוניטין, מרצה בקיימברידג'.

דבריו נתפרסמו בחתימתו ב"ג'ורזאלם פוסט", אם מכתב-יד של הרצאתו ואם כמילואים לה, וכיוון שכך אפשר לדון עליהם מכלי ראשון.

עיקר קביעותיו של שטיינר הוא בכך שסילוקו של ייצר ההשתייכות הלאומית הוא ערובה להצלחת האנושות מטירופי המלחמות המאיימות להביא עליה כליה. אפשר, כך הוא אומר, שהיהודי לא זו בלבד שאינו צריך לראות פסול במעמדו כאורח בין האומות, אלא עליו לברך על כך. לאחר שהוא דוחה את אשמת הנאמנות המפוצלת (שאינה אלא נאמנות לבחינה המוסרית המתחדשת תמיד) הוא מוסיף ואומר: "שעה שילעגו לנו על פגמי הדיבור המקומי שבפינו ועל שלא הגענו לידי

השתלבות לא-מודעת באידיום של ארצות-מושבנו, נודה באשמה ונאמר כי יחד עם היינה וקאפקה אנו משקיפים על המציאות לא מבעד לאשנב של לשון אחת אלא מבעד לחלונותיהן של לשונות אחדות. לאלה המתפארים בקברות אבות קדמונים נשיב כי למות בנכר אינו הבזוי בגורלות וכי מארכס טמון בהייגיט ופרויד בגולררס-גרין ואפרו של איינשטיין פוזר על פני ניו-ג'רסי".

עלי לומר מיד שהנני מסכים לכל מלה ומלה שבפיסקה זו, כל זמן ששטיינר עצמו עומד מאחורי הנאמר, אך מרגע שהוא אומר להכליל את הדברים, אין לי ברירה אלא לשער בנפשי כיצד ייראה יהודי של כל ימות השנה שעה שישב ל"מלעיגים" על היגיו או על תלישותו או על מעמדו כ"אורח בין האומות", ויצדיק מעמדו זה בטענה כגון "הלמאי מארכס ופרויד ואיינשטיין". תשובה זו, לדעתי, מגוחכת קצת אפילו בפי ג'ורג' שטיינר, אף שאינו יהודי פשוט, אלא שזה כבר ענין של טעם.

4

אך יש בפיו של שטיינר עוד נימוק לצידוקו של מעמד ה"אורח". ליהודים, או לפחות לחלק מהם - כך הוא סבור - צריך מצב זה של נדודים בנכר להיות בבחינת כפרה על חטא קדמון שחטאה היהדות בשעתה ולו גם שלא במתכוון. היהדות, לדבריו, מילאה תפקיד מסויים כאחד ממקורות הלאומנות והגזענות בעולם. "בכל מקום שבו ראתה עצמה אומה מן האומות נעלה על זולתה, בכל מקום שהכיבוש והשיעבוד הומתקו בריטוריקה של יעוד עליון, צלצלו פסוקי התנ"ך. אנו שומעים פסוקים אלה בפי דוגלי האפארטהייד, ותמונות העם הנבחר אינן נטולות שייכות גם לשנאת הנאצי את היהודי". הפירוש הנאצי למקור יהודי זה הוא אמנם, לדעתו של שטיינר, בגדר פארודיה ותחפושת שטנית "ואף-על-פי-כן, אם אין זה קשור אל מה שהיהדות עשתה מאותם פסוקים מקראיים, הרי זה קשור אל מה שאחרים עשו מהם." "היהודי נושא איפוא באחריות מסויימת לפשעי השבטיות והשוביניזם, ופשע זה כמעט השמיד את העם היהודי שעה שהוא חזר כמו בומאראנג מן העבר היהודי שנסתלף. תפקידנו עכשיו הוא אולי לתקן ולו רק על-ידי דוגמת חיינו הפרטיים התלושים, משהו מן

הטירוף הזה. להיות נודדים ופזורים הוא אולי בשביל כמה מאתנו צורך מוסרי".

היסוד הצורם בדברים אלה אינו מחץ-הרפיותם אלא קהותה של הרפיות זו. ההומוריסט היהודי דער טונקעלער כתב פעם, שגם על הגבוהים שבהרים יכול אדם להגות את המחשבות השטחיות ביותר. דוגמה מוחשית להערה זו הוא מראהו של שטיינר הצעיר המטפס אל שיאי היסטוריוסופיה יהודית כדי להוריד משם אנקת-גבהים זו על חטא קדמון של היהדות שמכוחו נעשה התנ"ך, על-כרחו, מקור ל"מיין קאמפף". ייתכן כי יותר מן הפשע ששטיינר מתריע עליו מפליאה הכפרה שהוא בורר לענין זה. ספק הוא אם אותם סיגופים של נדידה כאורח בין האומות מספיקות להטאת זו. העם היהודי על-כל-פנים יצטרך לחפש כפרות אחרות.

אכן, בכך אין חיבוטיו של שטיינר הצעיר מסתיימים עדיין. חשבונו הנוקב נמשך. ישרנותו אינה מניחה לו שלא להודות כי בלי מדינת ישראל לא תתקיים זהותו היהודית וכי ייתכן שהוא יצטרך לה במקרה פוגרומים "בארגנטינה ואפילו במיסיסיפי", אלא שלבטיו מתעוררים ביתר-שאת שעה שהוא שואל איך ייתכן בכל-זאת ש"ניני שפינוזה והיינה" יצדיעו לדגל ויישבעו שבועות נאמנות למדינה. לא נתווכח על מידת ה"אתה בחרתנו" שבדבריו של שטיינר ונאמר רק כי ניני שפינוזה והיינה מוצאים מקום ללבטים גם בתוך מדינת ישראל גופה ומציאותם בה אינה מסתכמת בהצדעות, והם בפירוש עמלים "גם בעדה וגם נגדה", כפי הפרוגראמה שקובע שטיינר לעצמו כ"אורח" בעולם. אלא שאם כך ואם כך, הוא מגיע בסוף מאמרו למסקנה כי עליו לעמול למען מדינת ישראל בכל הדרכים הכספיות ודרכי-התע-מולה, אף שהוא יודע שבכך אינו ממלא את עיקר החובה. כאן אנו יורדים סוף-סוף מן הגבהים אל רמת המגבית היהודית המאוחדת, וכיוון שגלשנו לארץ-המישור אפשר לפוש, מתוך הרגשה כי אחר ככלות הכל יכולים אנו להגיע גם עם ג'ורג' שטיינר הצעיר לעמק השווה.

נפילת פראג

1

הזעזוע שפקד את העולם למראה המחץ הסובייטי המדביר את צ'כוסלובאקיה, מקורו לאו דווקא בכך שמעשה פשע זה של ברית-המועצות אין לו תקדים בתולדותיה או משום שהוא קשה ומרתיע יותר ממעשים אחרים שלה. אילו נערך משפטו הכולל של הקרמלין, לא היתה רמיסת פראג עומדת אולי כעיקרו ושיאו של כתב-האישום. סעיף זה היה מוצא סעיפים מתחרים בו ולא רק בתחומי גילוייה של העריצות הסובייטית לגבי מדינות שמחוץ לגבולותיה.

ייתכן כי לפני סעיפי-האישום המביאים לדין את מחץ הדיכוי הסובייטי לגבי אזרחי מדינות שמחוץ לברית-המועצות, היה עולה סעיף הדיכוי והרמיסה שמשטר זה רמס ודיכא את זכויות אזרחיו הוא. שכן לפני מיגור בודאפשט ולפני הדברת פראג נמשך זה עשרות בשנים מסע-הדיכוי המשפיל והעריץ נגד אזרחי מוסקבה. מה שהתחולל בשנות הטרור האפל של שנות השלושים, מה שהתחולל במחנות-העבדים של הצפון הרחוק, מה שהתחולל בשנות הרדיפות והפחד שאחרי המלחמה, כל אלה ובתוכם משפט הרופאים וספיחיו הנוראים, לא היו מזעזעים פחות מן המתרחש עכשיו בכיכר ואצלאב של בירת צ'כוסלובאקיה. ההבדל הוא לא בטיב הפשע ולא בממדיו, אלא בכך שהפעם אין עליו מסווה, וקולות-המחאה העולים כנגדו בעולם שוב אינם מתערבבים בוויכוחים על "מהפכה שאינה טרקלין של מחול" או בדיונים על הזיקה שבין אמצעים למטרה ועל מידת המותר והאסור במעשים שיש לעשותם למען תכלית נעלה.

ההבדל הוא בכך שכיום, בפעם הראשונה, הכל מודים כי האמצעים הולמים בהחלט את המטרה. שכן האמצעים הם דיכוי אלים ואכזרי והמטרה היא ביסוסו ושמידת בטחונו של שלטון עריץ, הקם לסלק כל ניצנוץ של חירות ועצמאות המסכנים את קיומו. כך נסגר המעגל. חזיון המהפכה הגדולה מגיע לסיומו. בברית-

המועצות עוד חיים בולשביקים זקנים, ותיקי אוקטובר, שחגגו לפני שנה את יובל המהפכה. גאוותם היתה על כך שהם לא החמיצו את ההתחלה. כיום הם יכולים לומר בנפשם כי הם זכו לראות גם את הסוף.

2

המפלגות הקומוניסטיות הגדולות של אירופה, ואף שוחרי הקידמה והאור שבעולם וגם אצלנו, מגנים את מיגור פראג ללא הסתייגות. אף ברית-המועצות עצמה לא התאמצה להצדיקו בנימוקים הרגילים. הפעם לא נחשפו בצמרת השלטון של פראג לא מרגלים ולא מחבלים ולא סוכני האימפריאליזם ולא שכירי הציונות והג'וינט. הסכנה שברית-המועצות קמה לעקרה מן השורש אינה מוסווית הפעם. הכל יודעים ורואים, ואף מוסקבה אינה מכחישה, שפלישת הצבא האדום, וצבאות המדינות הסוציאליסטיות האחרות, לצ'כוסלובאקיה, באה לשם מטרה אחת מוגדרת וברורה: להחזיר את הצנוורה על העתונות. אכן, ברור שמבחינה זו הצדק עם הקרמלין. הסכנה היא באמת מוחשית ויסודית. מסתבר כי אפילו נסיון לשלב גורמים קאפיטאליסטיים במשק הכלכלי הצ'כוסלובאקי לא היה מעורר מה שעוררה רוח חופש-הדיבור וחופש-המחשבה שהחלה מנשבת בצ'כוסלובאקיה, שכן רוח זו היא הנוראה שבסכנות שמשטר זה ירא מפניהן. רוח זו מנוגדת למקור-חיותו, לכל כולו, ליסודי-קיומו.

אלה שקובעים כיום שבברית-המועצות נטוש מאבק בין היסודות "הדוגמאטיים" או "הביורוקראטיים" ובין שוחרי התמורות וכי החדש עתיד לנצח את הישן, אומרים דבר שהוא אולי נכון, אך אין לו קשר למתרחש כיום בפראג.

ייתכן כי רק עור-הקרנף של המוסר הפוליטי של המאה-העשרים מונע בעדנו להיזכר כי אפילו גומולקה, מן הקשים שבמסתערים כיום על פראג, טען לפני שתיים-עשרה שנה מה שטוענים כיום דובצ'ק וחבריו. לא בפראג אלא בווארשה נשמעו הדברים שקבעו כי "אין זה יכול להימשך עוד! פועלי פוזנאן לא מיחו נגד הסוציאליזם שעה שיצאו להפגין. הם מיחו נגד עיקום העקרונות היסודיים של הסוציאליזם. הנסיון המגושם להגדיר את הטראגדיה של פוזנאן כפרי תככים אימפריאליסטיים הוא נסיון נאיבי ביותר. היסוד הקובע בסוציאליזם

הוא מניעת גיצולו של אדם בידי אדם. הדרכים להשגתה של מטרה זו הן שונות". נאום גומולקה.

וכך לא רק ב"אוקטובר הפולני" שלפני שתיים-עשרה שנה וכך לא רק במרידת הונגריה. כך גם בברית-המועצות עצמה, שכן אם נטוש מאבק כזה בברית הסובייטית, הרי הוא נמשך זה עשרות בשנים ואם ינצח יסוד החירות הרי יהיה המשטר הסובייטי לא משטר "מתוקן" אלא משטר אחר ושונה לחלוטין. ההבדל בין היסודות הללו אינו הבדל של מידת החירות, אלא הבדל שבין קיומה וחדלונה של חירות זו.

3

כן, המאבק הוא מאבק ישן. אלה שמצביעים עליו כיום כעל פרי הנסיבות, שוכחים כי הוא נטוש, למעשה, מימיו הראשונים של המשטר הסובייטי.

בשנת 1918 נסגרו בפקודת השלטון הסובייטי כל עתוני הפועלים של מפלגות האופוזיציה ובאותה שנה עצמה כתבה רוזה לוכסמבורג: "החירות, שעה שהיא נחלתם של תומכי הממשלה בלבד, או נחלתם של חברי מפלגה אחת - - אינה חירות כלל. החירות פירושה תמיד חירותו של הזולת לחשוב אחרת. - - הכל תלוי בסימן היסודי הזה. - בלי בחירות כלליות, בלי חירות בלתי-מוגבלת של העתונות, ניטלת נשמתם של מוסדות הציבור. - עילית נבחרת של עובדים מתבקשת מדי פעם לאסיפות שבהן היא מקבלת במחיאות-כפיים את נאומי המנהיגים ומאשרת את ההחלטות. - - תנאים כאלה חייבים בהכרח להביא לידי ברוטאליזאציה של החיים הציבוריים, לידי רציחות והוצאות להורג של בני ערובה וכדומה".

המאבק אינו חדש, איפוא, ואף הסימנים אינם חדשים. בשנת 1920 ביקר ברטרנד ראסל בברית-המועצות ומה שהוא השכיל להבין אז לא ראו שוחרי קידמה ודורשי טוב סאלוניים אפילו בימי שנות הטרור של משפטי-הדמים, שלא היו דוגמתם בתולדות אדם. הוא כתב אז ספרון דק שבו הוא אומר כי "אם משטר כלכלי צודק יותר כרוך בכליאתה של הרוח האנושית ומניעתה ממחקר חפשי וחבישתה בתוך כלא אינטלקטואלי של ימי-הביניים, הריני רואה את המחיר רב מדי". הוא מוסיף וקובע כי בטעות מניחים הבולשביקים "שאינן

עבדות אלא כלכלית", והוא מנבא כי "המחיר שהאנושות תצטרך לשלם כדי להגשים את הבולשביזם בשיטות הבולשביסטיות הוא נורא מדי, ואחרי שישולם המחיר, אינני מאמין כי התוצאה תהיה זו שהבולשביקים מכריזים עליה".

4

משטר זה של עריצות היה איתן מכל ממלכות-דיכוי שבעולם. מדוע? מפני שהוא ידע להקים חומת-מגן של שוחרי טוב ודוגלי דרור בעולם כולו. תשואות ושבועות-אמונים של שוחרי קידמה עולמיים החרישו את שוועת הכלואים. החומות שחיפו על הכנות מחץ-מלחמה, כמו זו שניחתה כיום על פראג, היו חומות של אחוות-עמים. משום שיתוקה של דעת-הקהל בעולם כולו, הירשה לעצמו משטר זה לנקוט שיטות שמשטרת הצאר לא ראתה בחלומה. במשטר כזה לא יכלה שום התמרדות להצליח אלא שעה שהיא באה מלמעלה, מתוך השלטון עצמו. לולא הוועידה העשרים ולולא נאומו של כרושצ'וב, היינו שומעים כיום אף לגבי הפלישה לפראג מה ששמענו בעת-משפט הרופאים, גם מפי שוחרי קידמה שבינינו כאן, ש"המשטר הסוציאליסטי רשאי להתגונן מפני מחבלים מבית".

5

המרי הצ'כוסלובאקי היה שעתן הגדולה של הספרות והעתונות החפשית. הללו היו לא רק נס המרד. הם היו המרד עצמו, הם היו מוצאו ותכליתו גם יחד. למען עתונות חפשית השתטחו צעירי פראג אל מול הטאנקים הסובייטיים. את שכרון טעמו של חופש זה, את גודל הזכות לחוש אותו וליהנות ממנו, שמענו כאן שעה שבקול-ישראל נשמע קולה של אותה אשה אלמונית (מזכירת איגוד-הסופרים של פראג), שהראדיו שלנו התקשר אתה בטלפון, בימי התקוות והתרוממות-הרוח בצ'כוסלובאקיה, קול צוחק מרוב אושר, משמחה, מתחושת טעמה של חירות, מתחושת הזכות הגדולה לחשוב ולדבר בלי פחד...

עתונות חפשית... אם אנו נוטים לשכוח לפעמים מהו נכס זה, הרינו נזכרים, לנוכח כל אלה, מה גדולה הזכות להחזיק בו ומה רבה החובה

לשמרו ראוּי לשמו וליעודו. לשמור את כוחו מן היוהרה ואת חירותו
מן ההתפרקות, לנצור אותו מלהיות שוט-לנפגף-בו, או קרדום לחפור
בו, או מצנפת-ליצנים לשחק בה. לא להניח לעובש ולהיסח-הדעת
לבוון אותו. באחת - לנהוג בו כבוד.

אמנם פראג, ובכל־זאת...

1

בסוף שבוע זה נערכה בלונדון הפגנה משונה. כמה מאות איש הפגינו לא בענין פראג, אלא נגד החלטתה של הממשלה הבריטית להמשיך במשלוחי-נשק לשלטון הפדראלי של ניגריה. אני אומר "הפגנה משונה", אף כי ברור שבימים כתיקונם היה ענינה נראה סביר וההחלטה שהיא באה למחות כנגדה היתה מעוררת מחאות, ואולי אף הפגנות גם במקומות אחרים בעולם. אלא שכיום נראית מחאה זו של מפגינים למען ביאפרה כמיטרד שאינו במקומו ואינו לשעתו וכעיסוק המסיח את הדעת מן העיקר: ענינה של צ'כוסלובאקיה.

2

אמנם בזמן האחרון, לפני שהטאנקים הסובייטיים חצו את גבול צ'כוסלובאקיה, החלה זוועת הרצח המתחולל בביאפרה הודרת קמעה קמעה לתודעה האנושית בעולם ומעוררת מחאות, פעולות היחלצות לעזרה. העולם החל תופס כי באותה ארץ של קצווי אפריקה מתרחש אחד החזיונות הנוראים של זמננו, בסיועו של הנשק הסובייטי והבריטי ובעטיים של סבכי המדיניות העולמית. הקרמלין, שראה במלחמה שבין ניגריה וביאפרה הזדמנות נוספת להיאחו ביבשת השחורה, סיפק לניגרים מטוסים, פצצות, תותחים, שפעות תחמושת, קצינים סובייטיים וטייסים מצריים. בריטניה, שניגריה היא חלק מחבר-העמים שלה, טוענת שאם היא תחדל מלשלוח לשם נשק משלה תשמח ברית-המועצות לבוא במקומה ולמלא את החסר. ואילו ואשינגטון אינה ששה להסתכסך בענין זה עם בריטניה, העומדת לימינה במלחמת ווייטנאם.

ובכל-זאת, כאמור, החלה התעוררות בעולם וזו הלכה וגברה, הן בצורת לחץ מדיני והן בדרך של היחלצות ארגוני-סעד ויחידים. ישראל תרמה לענין זה גם משלוחי מזון ותרופות וגם מושב מיוחד של הכנסת.

לאחר דיון רב אישרה נוסח של מחאה שהביעה את החרדה היהודית המיוחדת לנוכח פשע זה של רצח-עם ואת טעם הזכרונות היהודיים הנוראים שמכוחם רואה ישראל חובה לעצמה שלא להחריש אל מול הזוועה. עם זאת נמנעה, כידוע, מחאה זו מכל "קיצוניות", מכל דיבור שיש בו משום הטלת אשמה על "צד אחד" בלבד ומכל "הצעות פזיזות"... כל המחאה כולה היתה ביטוי ליחס של אחריות, של כובד-ראש, כדרישת הרוב-בכנסת נגד סיעות המיעוט... ואף-על-פי-כן, "קלות-דעתו" של אייבי נתן, שיצא לביאפרה זו הפעם השניה (הפעם עם מנהל "מגן-דוד-אדום"), יש בה יותר כובד-ראש ומידת-אחריות מאשר במחאה הידועה של בית-המחוקקים הישראלי.

פעולות-הסעד השונות בעולם, אף שנתקלו בקשיים ואף שלא היו אלא כטיפה מן הים לעומת הפורענות הנוראה, היו, כמובן, חשובות לאין-ערוך בכל מקום שבו ניצלה בזכותן נפש אחת, אך היה ברור כי רק פעולה פוליטית נמרצת עשויה להפסיק את תהליך הכליון הנורא. צעד אחד תקיף של מעצמות-המערב היה עשוי לפרוץ לפחות את חומת המצור, למעבר חמרי מזון ורפואה. הבאת הענין לפני מועצת-הבטחון היתה יכולה להיקבע כשלב חשוב בדרך זו (על אף סברתו של הרוב בכנסת בירושלים, שהוריד, כידוע, מסדר-היום הצעה כזאת), אלא שהענין כולו נדחה לפתע הצדה, סולק, פקע, היה כלא היה וכל המוחות והלבבות פנו לעבר המתרחש בצי'כוסלובאקיה.

3

אין זה תפקיד נעים ביותר לדבר על כך בפרהסיה ולשלב נימת צרימה וספק בהתנערות הכללית שלנו על ענין פראג. להיות מעין עוכר-השמחה.

משום כך הנני נחפו להסביר שאין אני בא לטעון כי הזעם על גזילת חירותה של פראג אינו מוצדק או שהוא מופרז, לדעתי. לא ולא. רצוני לומר רק כי צחוק-הגורל הוא שקנאת החירות

המפעמת בימים אלה בעולם, לענין צ'כוסלובאקיה, נעשתה גורם של היסח-דעת ממסע טבח וכליון הנמשך בינתיים במקום אחר והעשוי ליהפך אולי לגזר דין מוות על עם שלם, על אנשיו, נשיו וילדיו.

אמנם כן, החירות היא נכס שאין נעלה ממנו וההיחלצות למחות על גזילת חירותו של הזולת היא מצווה גדולה וחובה קדושה, ובכל-זאת שעה שאתה רואה, מצד אחד, איש נאבק עם רוצחו, הקם עליו בסכין, ומצד שני איש מובל לכלא בעל-כרחו, דומני שלא תיטיב לעשות אם תחליט שעליך להיחלץ לעזרת האסיר ולנטוש את הנאבק עם הרוצח, מתוך הנחה שהחירות עדיפה מן החיים. שכן להחליט מה עדיף, חירות או חיים, יכול אדם רק לגבי עצמו ולא לגבי זולתו.

על אחת כמה וכמה אם נזכור כי סערת המחאות בענין צ'כוסלו-באקיה לא נועדה להיות ולא תוכל להיות אלא בגדר הפגנה, שכן אף פראג עצמה אינה מעלה על הדעת אפשרות של התערבות אמריקאית למענה, נגד ברית-המועצות. בעוד שבענין ביאפרה יכולה, כאמור, נקיפת אצבע אחת של המעצמות להבקיע לפחות דרך למשלוח מזון לגוועים ברעב.

4

ודאי שאין לזלזל בטראגדיה של פראג. ייתכן שהיא גדולה עוד יותר משאנו משערים בשעה זו. אמנם יש סבורים כי פראג נחלה מידת נצחון לפחות בכך שהנהגתה הקודמת נשארה על כנה, אך נדמה לי כי לא צריך יהיה להתפלא אם יתברר בקרוב כי אפילו שובם של אנשי ההנהגה הזאת אל תפקידיהם ישתלב בתנאיו של האולטימאטום הסובייטי, שכן במקום להקים ממשלת-בובות, שהיתה ממרידה את האוכלוסים ומעוררת תוספת מחאות ואיבה בעולם, תעשה מוסקבה דווקא את השלטון הקיים מכשיר לפעולות-הדיכוי העתידות.

נוסיף ונומר כי פעולות ההתנגדות של האוכלוסים בצ'כוסלובאקיה ורוח-המרי המפעמת בהם הם לכל הדעות לא דבר של מה בכך במשטר ההוא. אחד העתונאים של "אופסרבר" אף הרחיב את הדיבור על כך באמרו שכיום ראינו, "בפעם הראשונה בהיסטוריה", כיצד

מופעלת שיטת ההתנגדות האזרחית, זו שאנשי מקצוע שוקדים עליה מזה זמן־מה ורואים בה תחליף אפשרי להתנגדות צבאית, והיא תורה שלמה הצריכה לימוד.

ייתכן. אך לפי שעה מתברר כי מצבה של פראג אינו דווקא מצב של התנגדות מסוג חדש, אלא מצב אשר התנגדות מוחשית כבר אינה אפשרית בו כלל. לפי שעה הולך ומתברר כי כל אותה שיטה של התנגדות אזרחית יש לה ערך ממשי רק כל זמן שהטאנקים אינם מתחילים לרמוס בפועל ממש. דבר זה התברר, כנראה, גם להנהגה הצ'כוסלובאקית בשיחות מוסקבה, והוא שבא לידי ביטוי גם בכמה מן הנאומים שנשמעו מפיהם לאחר שובם לפראג, שעה שהתחננו לפני האוכלוסים להימנע מפרובוקאציות כדי לא להיגרר למרחץ־דמים.

לנו ודאי שאין ללמוד הרבה משיטה זו, שכן ברור כי אנו עומדים אל מול אויב אשר הטאנקים שלו לא יניחו לסטודנטים שלנו, אפילו בשלב ראשון, לטפס עליהם כדי להתווכח על הדרכים לסוציאליזם. בכלל, נדמה כי אותו שווייק נצחי, שרבים עוד סומכים עליו, שייך למציאות אחרת וכשאנו גוררים אותו על־כרחו מן האקלים של שלהי הקיסרות של פרנץ־יוזף אל אקלימו של סטאלין ויורשיו הוא יותר אנאכרוניזם חסר־אונים ולא יסוד שאפשר לקיים עליו מרי של אומה ומלחמתה על חירותה.

לא הוא סמל מאבקה של פראג, לא כיום ולא לעתיד לבוא. משום כך נראה לי כי כל הפרטים ופרטי־הפרטים על אותה "התנגדות נוסח־שווייק", עם היותם חומר חשוב ומעניין, לא היו צריכים לבוא עלינו בשפע רב כל־כך עד כדי לדחוק מפניהם כל ענינים שבעולם ובתוכם ענין התנגדותו, האזרחית גם היא, של עם ביאפרה ההולך ומושמד, פשוטו כמשמעו.

5

ילדי ביאפרה אינם קוראים עתונים ואינם יודעים את ההבדל בין עתונות חפשית, שהמלחמה עליה נראית לנו, בצדק, חשובה מכל, ובין עתונות מצונזרת.

יש בין ילדים אלה גם תינוקות שאינם יודעים אפילו גודל חשיבותו של עקרון חופש־הדיבור, שכן לא למדו עדיין אפילו דיבור כפשוטו. לא כל שכן חופש הדעה וחופש המחשבה וחופש האמנות.

משום כך קשה להסביר להם שהעולם, מרוב התעוררות על גזילת חירותה של צ'כוסלובאקיה, שכח לגמרי את מסע־ההשמדה הקם לכלותם.

לפני כמה חדשים אמר מנהיג ביאפרה אג'וקו: "אם שני סופרים רוסיים נאסרים, כל העולם מזדעזע. אך שעה שאלפי כושים נטבחים אין פוצה פה".

דברים אלה הם כתב־אשמה נכון ומחריד, ולא מפני שמאסר שני הסופרים הללו או מאסרו ועינוייו של אדם אחד בלבד אינו דבר שראוי להזדעזע עליו, אלא מפני שאנו יודעים כי שום מאסרי סופרים או דיכוי עתונות בצ'כוסלובאקיה לא היה מסיר מן הפרק את החרדה שנתעוררה על טבח ביאפרה אילו היתה ביאפרה כיום לא רחוקה כל־כך ולא כושית כל־כך.

הטבח בביאפרה נמשך כיום באין מפריע לא מפני שמצפון־העולם נרדם. מצפון שנרדם אפשר אולי לעוררו. אך שעה שהמצפון עסוק, ביחוד כשהוא עסוק בענין חשוב ביותר, אין עצה.

מבחנו המוסרי העליון של העולם בשעה זו אינו בענין צ'כוסלו־באקיה אלא בענין ביאפרה. בעוד העולם נרעש ונרתח, בצדק, על גזילת חירותה של פראג, מצווחת חירותו שלו, זו שבידיו, ושואלת מה הוא עושה בה ומה ערך לה אם מרוב קנאתו לה אין הוא רואה צרתם הנוראה של מאות אלפי אנשים, נשים וטף, אשר חירותם וחייהם נגזלים מהם גם יחד.

הממשלה והתחפושת

1

זה שבוע ימים, מאז החזרתם של חטופי המטוס, מתחולל על הבמה המדינית הישראלית חזיון משונה ומיותר, בו מדגימה ממשלתנו, לעיני הציבור, מעשי-להטים שאין להם פשר.

אותו ענין של "מחווה" שממשלת ישראל התחייבה לבצע לאחר שחרור החטופים - ענין שהדרך הטובה ביותר לגביו היתה לפרש אותו לציבור כפשוטו - מוצג תוך מאמצים מופרכים להפוך עורו, לשנות טעמו, לשוות לו את כל הצורות האפשריות, פרט לצורתו הנכונה.

תוך כדי כך מטילים בו הדוברים השונים טלאי על גבי טלאי, וכיוון שהטלאים סותרים זה את זה, וצבעיהם שונים, מופיע הענין כולו במעיל-מוקיונים צבעוני, נלעג וצורם.

מרוב השתדלות - שעיקרה, כנראה, האדרת שם כבודו של משרד- החוץ - אין בעלי הפרסומים שמים אל לב כי הקהל מקשיב להם כשהוא נבוך ומבויש לראותם בכך. בדרך כלל אין הציבור הישראלי רגיל לראות את מנהיגיו כשהם טורחים להטעותו ולבלבל דעתו ולהיחבא מפניו מאחורי מחיצות של קש וגבב. ייתכן כי רק מפני שפרשת החטיפה נסתיימה בטוב, אין מאמצי הטשטוש הללו נראים לקהל חמורים כל-כך, אף כי משמעותם קשה מן הגראה לעין.

2

אין אני מדבר כאן בשבחו או בגנותו של הסכם ה"מחווה". אפשר שעל-ידי כך באמת נתקצר זמן סבלם של השבויים וזה, כמובן, נימוק חשוב לזכות. אם כך ואם כך, ההחלטה הזאת נתקבלה בממשלה ברוב דעות וגם אם היא החלטה מוטעית, הרי הוויכוח עליה כבר

נערך ברובד הממשלתי ומתנגדיה ודאי פירשו התנגדותם במיטב הנימוקים.

אמנם יש כאן גם ענין עקרוני, שהציבור – גם בלי ידיעת הפרטים כולם – רשאי להביע דעה עליו. אין אני מתכוון בכך דווקא לתקדים העשוי להיווצר על-ידי החליפין. הנקודה העקרונית שאני מתכוון אליה היא בכך ששחרור מסתננים ומתנקשים, אשר נלכדו על-ידי חיילי צה"ל בסנת-חיים, אינו דבר שאפשר לקבוע מראש את שוויו כאמצעי-תשלום בטראנסאקציה כלשהי. כל זמן שאין אנו בטוחים שאסירים אלה שיצאו לחפשי לא ישובו לסכן את חיי המגינים על הציבור, אין איש יכול לומר בשום פנים כי שחרור האסירים הללו, בימים אלה, הוא כל המחיר ששולם במסגרת ה"מחווה".

אלא שאת הנעשה אין להשיב ואנו צריכים להניח שקובעי רשימת המשתחררים נתנו דעתם על ענין זה.

3

הספקות והשאלות שהממשלה טורחת לשכך אותם לא היו מתעוררים, כמובן, אילו היה ברור שהסכם ה"מחווה" הוא מוצא אחד ואין מלבדו. אלא שכידוע יש סבורים כי היו גם דרכי-מוצא אחרות ולא דווקא דרכי-תגמול בלבד.

שעה שנודע, לפני שבועות מספר, כי איגוד הטייסים הבינלאומי התערב בדבר והחליט להטיל חרם על גמלי-התעופה של אלזיריה, הורגש כי יש כאן התערבות ראשונה במינה של גורם רב-כוח, אשר צעדו זה הוא בעל משמעות לא רק לגבי הענין המדובר, אלא הוא חידוש העשוי להיות בר-השפעה גם בשטחים אחרים. עד כה ידענו כי המחלקה המדינית של ההסתדרות היתה משיגה הבעות-מחאה של איגודים מקצועיים, ביחוד באמריקה, בעתות מצוקה מדינית לישראל, ופעמים היה גם ערך מעשי למחאות אלו, אך זו הפעם הראשונה הטיל גורם זה מלוא משקלו ויוקרתו על הכף, עד כדי הסתכנות באולטימטום.

עכשיו מסתבר כי שעה שארגון-הטייסים ביטל לפתע את החלטת-החרם נעשה הדבר חלף הבטחה מפורשת של אלזיריה לשחרר את הנוסעים והמטוס עד לתאריך שהוסכם עליו וכי נקבע גם מועד

לחידוש תקפה של החלטת החרם (5 בספטמבר), אם לא תעמוד ממשלת אלז'יריה בדיבורה.

משרד החוץ יש לו ודאי טעמים משלו לדרך המשונה שהוא נוקט עכשיו, שעה שהוא גוהג ולוול בהחלטת החרם של איגוד הטייסים ומסייע בכך, למעשה, לממשלת אלז'יריה לקום על רגליה ולטעון במידה רבה של צדק שהיא לא נכנעה לאיש ולא יצאה ריקם מן הענין. העתונות הישראלית צודקת שעה שהיא דורשת חקירת כל הפרשה הזאת, אך דברי כאן מכוונים לא למהלכים שמאחורי הקלעים ולא לקביעת עמדה לגבי ה"מחווה", אלא לדרך הצגתם של הדברים לפני הציבור.

4

מיצוי קצר ונכון של המאמצים הממשלתיים בפרשה זו ניתן ביומן "מעריב" שקבע כי משרד החוץ מנסה להפריד בין השחרור (של העצורים הערביים) ובין ה"מחווה" כלפי ממשלת איטליה, כביכול. תמצית זו מבטאה נכונה גם את טיב טירחתה של הממשלה וגם את חוסר טעמה של טירחה זו.

ואכן, קשה לשער כי הציבור הישראלי ראוי לתבשיל ממשלתי זה המוגש לו כיום, שעה שמצד אחד אתה שומע כי כל הענין כולו אינו אלא ענין שבין ממשלת ישראל ובין איטליה ומצד שני מדגישים בפניך, כעדות לטיפול הנמרץ למען החטופים, כי שליח של משרד החוץ הוחש לאיטליה לבדוק מה הם תנאיה של ממשלת אלז'יריה, ויחד עם זה מבטיחים לך כי לא היתה שום התקשרות בענין תנאים של הממשלה האלז'ירית ותוך כדי כך מוסיפים וטוענים לפניך כי "המחווה לאיטליה היא פחות מן המחיר שדרשו האלז'יראים".

כן, ידוע לכל כי הדיפלומאטיה אינה חייבת לקרוא תמיד לדברים בשמם הנכון. מקובל בעולם שניסוחיה באים לא לשם גילוי אלא לשם כיסוי ופעמים ראוי אף להוקיר את המאמצים הנעשים בדרך זו כדי לצאת מן המיצר. המדיניות הישראלית ידעה שעות דיפלומאטיות כאלו, אך דומה כי היא עוד לא ידעה שעה שבה נעשתה הדיפלומאטיה מסווה כה שקוף וכה מיותר של אונאה עצמית, טכסיס כה מפורש של שיטת עקיפה לא כלפי חוץ אלא כלפי פנים, אמצעי להוליד בו שולל לא את המתנכלים שמחוץ אלא את הציבור שמבית.

אם נצרף לכך את דברי שר־החוץ ש"התרת הסבך הזה בדרכים מדיניות הוא מאורע שיש בו משום הישג למצפון הבינלאומי הנאור" (זאת על מעשה שוד שגזילתו לא הוחזרה אלא לאחר משא־ומתן מייגע על כופר) ושהוא "מאורע הראוי לציון בעולם כולו", אתה חש כיצד המושגים מאבדים משמעותם מפני המשמעות האחת, שהיא יוקרתו של משרד־החוץ. כל מלה כאן היא מעשה התפארות וניפוח, שלא היו, לפחות עד כה, מסימני־היסוד של ממשלתנו.

5

הרבה מדובר אצלנו על הצורך "להשתלב באיזור", להשתרש בו, להיות חלק לא נפרד ממנו. זה אחד היעדים החשובים ביותר של ישראל מאז ועד היום הזה. יעד זה עודו רחוק, כידוע, אך החזיון הדיפלומטי המוצג כיום אצלנו, אם אין הוא בגדר השתלבות באיזור עצמו, הרי הוא בפירוש השתלבות בדרכי סגנונו של האיזור, בטיב היחסים שבין מנהיגיו ובין הציבור שבארצותיהם, השתלבות בכל אותה תפיסה, הבונה הישגים בהבל־פה ונוחלת נצחונות על־ידי ניסוח.

חזיון זה משמעותו אינה מדינית בלבד. במידה שאחד מיסודי כוחנו הוא השוני האיכותי שבין ציבורנו ובין הארצות השכנות, הרי יש בסגנון זה גילוי מפורש ומסוכן של טשטוש ההבדל וביטול היתרון. זוהי תופעה שלא צצה יש מאין. היא בבואה של מנטאליות מסויימת, של אופי, של דרכי השקפה ומעשה, אשר מאבק ברור נטוש כיום בינם ובין היפוכם. כל שעה שמנטאליות זו מנצחת ומבקיעה ומשתלטת, היא שעה של סכנה תרבותית סמויה ואורבת ושל סיכון בטחוני ברור. כן, ענין המהלכים שקדמו להחלטת "המחווה" והמהלכים שלאחריה טעונים חקירה, אך משמעותם הכוללת של הדברים טעונה יותר מזה. היא מחייבת עמידה בפרץ.

שלהי־דמדום וראשית־פכתון

1. העיקרון המתרוקן

לקראת ההתמודדות המדינית הצפויה, בזירת האו"ם, חזרה ממשלתנו וקבעה כי היא לא תסטה מן העיקרון שעליו מיוסדת מדיניותנו מאז מלחמת־ששת־הימים.

תמציתו של עיקרון זה: חיובו של משא־ומתן ישיר עם מדינות־ערב על שלום ב־ר־קיימא ועל גבולות מוסכמים ומופריים. עיקרון זה זכה, במשך כל הזמן שמאז הנצחון הצבאי, לשבחים רבים וצודקים, מצד בעליו הישראליים, על גמישות שבו ועל מידת התירה־לשלום שבו, אלא שבעת האחרונה נשתבשו מעלותיו הטובות ונתגלה בו מקום־תורפה מצד לא צפוי כלל.

מסתבר כי דווקא גמישותו המהוללת הולכת ומסתברת בעולם כקשיחות, ואפילו כעקשנות מיותרת, ודווקא חתירתו לשלום הולכת ומתפרשת כ"דריכה במקום", ובסך־הכל מתברר, לדעת הגורמים העולמיים, שסמכנו עליהם בענין זה, כי אמנם כבודו של אותו עיקרון במקומו מונח, אלא שהגיעה השעה לדבר לגופו של ענין. תכלית. בעוד המדיניות הישראלית תוהה על גישה זו ודוחה אותה מכל וכל, כדאי בכל־זאת לשאול מה מקורה של תמורה זו.

מקורה בכך שבמקום להחדיר ולהשריש בדעת־הקהל בעולם את עמדתנו לגבי המציאות החדשה שנתהוותה כאן לאחר מלחמת־ששת־הימים, עמלנו כל החדשים הללו להסביר מה הדרך הרצויה לנו לשינויה של מציאות זו. במקום לפרש את מהותה ואת צידוקה, עמלנו להצהיר מה המחיר שאנו דורשים בעדה.

שכן לגופה של מציאות זו לא ערערנו, למעשה, על התפישה הרואה את עמידתנו בשטחים־המוחזקים כעמידה בטרטוריות ערביות ששייכותן המדינית לשליטי ערב היא מושכל־ראשון ועובדה שאינה ניתנת לערעור כלל.

כדי להדגים ענין זה דיינו אם ניטול אפילו שאלה צדדית כביכול, כגון עמדתנו לגבי ההחלטה של מועצת-הבטחון בדבר השליח לשטחים-המוחזקים.

מצד ישראל נשמעו כל הטענות הצודקות שבעולם לפסילת נוסח הסמכתו של השליח הזה, ורק נקודה אחת לא זכתה, מטבע הדברים, לשום תגובה ישראלית.

היא הנקודה שבה פותחת אותה החלטה ובה נאמר כי השליח יצטרך לחקור את מצב התושבים "בשטחים הערביים הנתונים תחת כיבוש צבאי ישראלי, בעקבות מעשי האיבה מן ה-5 ביוני 1967".

את הנקודה הזאת, שיש בה משום ערעור על כל עמידתנו כולה מראש, ומשום הפיכת כל הישגי ששת הימים לשאלה של זמן בלבד, אנו מקבלים מזה חדשים על חדשים בשתיקה-כהודיה, כדבר המובן מאליו.

משום כך, אף בימים אלה, שבהם הצטרפה המדיניות הישראלית להגיב על האיום הסובייטי עם הדרישה לפינוי מידי של השטחים, ועל השמועות בענין גנדודי הספק האמריקאניים, לא נשמע מפי "החוגים המוסמכים" שלנו אפילו דיבור אחד לגופו של ענין, לביסוס עמידתנו בשטחים המוחזקים הללו, והטעון הישראלי החזק ביותר היה טיעון ההסתמכות על הנשיא ג'ונסון, שלא סטה בנאומו, בוועידת בני-ברית, מ"חמש הנקודות" ועל "הפירוש שנתן השגריר ארתור גולדברג לאותן חמש נקודות בנאומו בנובמבר אשתקד".

כל דלותה של עמדתנו הלאומית, בתוך המציאות שלאחר ששת הימים, נשקפת מתוך תגובה זו, כל אותו ואקואום רעיוני שבו אנו שרויים, כל הבסיס הצר, ההולך ומצטמק, שעליו אנו משעינים את כוח צדקתנו.

2. הצטללות המוחות

עם זאת חובה לציין כי בעת האחרונה הולך ורב השוני בין ניסוחי המדיניות הרשמית החיצונית ובין הלכיהרוח ברובד הממשלתי והציבורי גם יחד.

בימים אלה, שבהם צומחים צבאות-ערב סביבנו מחדש, צמיחה מהירה ומאימת, בימים שמדי פעם מכסה אותם הדם השפוך על

הגבולות, בימים אלה נראה הוויכוח בשאלה "מה עדיף, שטחים או שלום?" כאבסורד צורם ודוחה.

הולכת וגוברת ההבנה כי אמנם "לא יצאנו לכבוש שטחים", אלא יצאנו להדוף את המלחמה, אך כיבוש השטחים הללו היה הדיפת המלחמה והמשך עמידתנו בהם הוא המשך הדיפתה.

הולכת וגוברת ההבנה כי אם השטחים הללו, ערש האומה ומקור רוחה, אינם אלא "קלפים" למשא-ומתן, שאלה היא אם רשאים אנו להשאיר את הבאים אחרינו חשופים אל מול העולם הערבי בלי "הקלפים" הללו שאנו משליכים אותם מראש על שולחן השיחות המיוחדות עם שליטי ערב.

מתברר יותר ויותר – וזאת על אף התראות של אנשי-רוח שבינינו בענין הסכנה הנשקפת לצלמו המוסרי של העם היהודי מחמת כל יום של שליטה בשטחים הכבושים – כי בהופעות של "גנראל דיין" בזמן האחרון ובכמה דברים שנשמעו מפיו בענין עתידן של האומה והארץ, וגם בכל דרכי המימשל באותם שטחי-כיבוש, יש יותר התמודדות אמיצה עם בעיות מוסרו וקיומו של העם ויותר חדירה אל שרשי מהותו, מאשר בהרבה הטפות של אלה שהקלסתר היהודי ושאר-הרוח הם מונופול שלהם.

הולכת וגוברת ההרגשה בציבור כי על אף סערת ההתמרמרות המוסרית שהתחוללה מסביב למתנחלי חברון, על אף אותה וכחנאליה של הלעזה והלעגה ושנאה שאפפה אותם, היה מעשה המתנחלים הללו תגובה אנושית ויהודית שבלעדיה אין לשער את התקופה שלאחר ששת הימים. הולכת וגוברת ההרגשה כי דבריו של השר יגאל אלון, שאמר למתנחלים זמן קצר לאחר בואם לחברון, כי אין הוא משער שממשלה ישראלית תקום לסלק אותם מעיר האבות, לא היו מעוררים כיום אותה הסתייגות ממשלתית קוצפת שעוררו בשעתם, שכן דבריו אלה, ולא הקצף שיצא עליהם, הם שהיו, על אף הכל, ביטוי גאמן ונכון לממשלה הישראלית, למהותה וליעודה.

לעומת זאת, ספק הוא אם היה הציבור מקבל בימים אלה ללא תגובה, ואף מתוך רוח הבנה, דברים כגון אלה שנשמעו לפני חדשים מספר מפי שר השיכון והפיתוח בממשלת ישראל, בענין גבולות הארץ השלימה ושאר מושגים שהאפנה המדינית והציבורית הקודמת דנה אותם מראש ללגלוג ולמנוד-ראש מפוכח ומבוגר-כביכול. כדאי לעיין כיום, לשם תזכורת, באחת ההופעות הללו.

3. מוצג של בית-נכות

כל המדפדף בחוברות "אאוטלוק" ימצא שם (בחוברת יולי) את דבריו של שר השיכון והפיתוח מרדכי בנטוב, כשהוא שואל ותוהה אם באמת קיים "אימפראטיב היסטורי לתוספת שטחים לשם הגשמתה של הציונות?"

לאחר שהשר מזכיר לנו, כי עד היום לא ניצלנו במלואם אף את השטחים שברשותנו (שכן הנגב, שהוא 60 אחוזים משטחה של ישראל, עודו ריק כמעט וכך גם חלק מן הגליל המערבי) ולאחר שהוא עומד על מידת צפיפות-האוכלוסים של הולאנד (לפי זה יש מקום בישראל שלפני ה-5 ביוני לעוד שמונה מיליונים נפש) הוא מוסיף וקובע: "הולאנד אף היא אינה בעלת צפיפות האוכלוסים הגדולה שבעולם. במדינה העצמאית של סינגפור יושבים שני מיליונים נפש על שטח של 2,000 קמ"ר, לעומת 20,000 של ישראל שלפני ה-5 ביוני. בשנים האחרונות קלטה הונג-קונג יותר מהגרים (מסין) משקלטה ישראל בכל שנות קיומה ויש שם מיליון תושבים יותר משיש לנו, על שטח של 1,000 קמ"ר בלבד".

מופתים אלה של סטאטיסטיקה מסינגפור ומהונג-קונג לקביעת עתידה של מפת ארץ-ישראל ולערעור "האימפראטיב הציוני", אפשר להסביר רק בכך שזהו גילוי נוסף לכשרון הפרוגנוזה המובהק וחוש האוריינטאציה הפוליטית, שנתנו אותותיהם בתולדותיה המדיניות של מפלגתו של השר. סטאטיסטיקה זו עתידה אף היא להיות אחד המוצגים באותו מוזיאון פוליטי שגרוטותיו הן מן המופלאות בעולם כולו. אך באותו מאמר קובע השר לא רק עיקרים סטאטיסטיים, אלא גם קווים של מדיניות ממש וכך הוא אומר:

"אם נחרוג מן המינימום ההכרחי ונדרוש שטחים בהתאם לכוחנו או לרצוננו, או לפי מידות החזון, הרי לא הערבים אלא גם העולם לא יראה בכך צדק כלשהו, אם הדבר הוא בניגוד לרצון אוכלוסי השטחים הנוספים הללו. אין כל טעם להניח שהבעיה תיפתר בדרך לשונית: כאילו די בכך שנקרא ל'גדה המערבית' בשם, יהודה ושומרון או שבמקום, שטחים כבושים' נאמר, שטחים משוחררים, או במקום 'דבר על, סיפוח' נדבר על, שיבה לארץ אבות', ומיד תיעלמנה כל אי-ההבנות והערבים יפלו על צווארנו מרוב התרגשות וכל העולם יעמוד דום ויריע".

אכן, ההנחה שהערבים יפלו על צווארנו מרוב התרגשות אם ישמעו "יהודה ושומרון" במקום "הגדה המערבית" היא באמת חסרת-טעם, אך כיוון שהיא לא עלתה בדמיונו של איש מלבד השר, פטורים אנו ממנה. השאלה היא אחרת. השאלה היא אם באמת הספיקו עשרים שנות שלטון ירדני בלתי-חוקי להפוך את יהודה והשומרון לגדה כה מערבית עד כי רוחות השמים הועתקו ונתבלבלו עלינו ומזרח הארץ נהפך לנו למערב מקודש של הממלכה ההאשמית ושמותיהם העבריים של אזורים אלה של ארץ-ישראל, אשר היו שגורים בפינו עד לפני עשרים שנה, נהפכו נושא לאירוניה הרואה אותם כ"פתרון לשוני" מופרך. לא, הערבים לא יפלו על צווארנו מרוב התרגשות, אך משהו או משהו עשוי היה ליפול על צווארנו ולאחוז בערפנו ולטלטל אותנו טלטלה ולשאול באיזו רשות קמנו לשים לצחוק מושגים ועיקרים שהיו יסוד תחייתנו הלאומית ובאיזו רשות אנו שומטים אותם מתחת לרגלי העם ותולדותיו.

4. קפיצת דרך אקדמית

דיבורים אלה ודומיהם, שהפכו את אוירה המדיני של ישראל לדמדום ולהזיה, הולכים ונמוגים, כאמור. כיום הם מצטמצמים, במידה שהמדובר בפרוגראמות פוליטיות מפורשות, בתחום ה"ישות הפלשתינאית". טענות הנישול והדיכוי והשיעבוד אינן מושמעות בפרוגראמות אלו אלא בחצי-פה, כיוון שהמצב בשטחים המוחזקים אינו מניח מקום רב לכך, ואף-על-פי-כן מוסיפות טענות אלו להיות מעיקרי צידוקה של דרישת הגדרה מדינית לאומית מיוחדת לאותו אחוז אחד של האומה הערבית הנמצא בתחומי ארץ-ישראל, שכן המוסר היהודי יימצא מוכתם ומחולל, אם לא יותר עם ישראל על גבולות בטחונו ותחומי מקור-מחצבתו, כדי ליצור עוד מדינה ערבית, בנוסף על ארבע עשרה המדינות הערביות, המשתרעות על יבשת שלימה. באסיפה שנערכה בתל-אביב בסיסמת "שלום ובטחון כן, סיפוח לא", הביא פרופסור אריה סימון, בראש דבריו, סיפור ששמע מפי ידידו על ערבי זקן, מפליטי 1948, שאותו ידיד פגש בו בהרי חברון לאחר מלחמת-ששת-הימים. אותו ערבי אמר כי עכשיו הוא מקווה לשוב אל כפרו בית-ג'וברין, אך לאחר ששמע כי כפרו זה שוב אינו

קיים ובמקומו יושב מזה עשרים שנה קיבוץ בית-גוברין, כבש ראשו ואמר בנימת עצבות, כי הוא מקווה לפחות לשוב אל מקום הנמצא בסמוך לשם, שכן "החיטה שם טובה וריח האוויר שם הוא הטוב שבעולם".

אין ספק כי זה סיפור עמוק ורב-רגש. הנוסח המקוצר שהבאתי כאן אינו מוסר אלא מקצתו ואינו מכיל את העצבות הכנה והמרעידה שבמקור, אך דווקא משום כך מפתיעה המסקנה שפרופסור סימון מסיק מתוך סיפור זה. אין הוא מספר זאת - כך הוא אומר - כדי להגיד, כי ערבי זה יכול לשוב למקומו או כדי להדגים את שאלת הפליטים, אלא הוא מספר זאת כדי שנראה כי "לא רק אנו אלא גם עם אחר קשור לארץ הזאת" ובשם קשר זה של "עם אחר", דורש פרופסור סימון להימנע מהתישבות אפילו בשטחים פנויים של הגדה המערבית (שכן גם לערבים יש ריבוי טבעי) וליתן הגדרה עצמית מדינית לעם הפלשתינאי, וכל זאת מתוך אנוחה צער על ערכי-המוסר שאינם נחשבים בזמננו ועל חובתנו לזכור כי "עבדים היינו" וכי עלינו להבין לנפש הגר ושאר דברים אשר בלעדיהם נמצאת מורשת המוסר היהודי מתחללת על-ידינו.

אפשר להסכים הסכמה מלאה לכל הדברים הללו ואף-על-פי-כן חסר בהם העיקר, שכן ספק הוא אם סיפורו של אותו ערבי זקן מעיד באמת על מציאותה של אומה פלשתינאית, שפרופ' סימון דורש מן העם היהודי ליצור לה מדינה חדשה.

מסקנה זו היא פרי קפיצת-דרך מחשבתית אשר אפילו האיצטלה האקאדמית אינה מחפה על מידת המופרך שבה.

קשרי הערבי הזקן הוזה לכפרו אינם מוטלים בספק, אך אין הם מעידים על מציאותה של אומה פלשתינאית, כשם שקשרי האיכר ממתולה אל אדמתו אינם סימן למציאותו של עם ישראל וקשריו עם ארץ-ישראל.

יתר-על-כן, החלוצים היהודים הראשונים שעלו לארץ בראשית המאה, וכן כל העולים שלאחריהם, לא זו בלבד שלא היו קשורים לאדמה זו אלא שהם סבלו יסורי התאקלמות באוויר חדש ומעיק, שעורר בהם לא פעם נוסטאלגיה אל נופים אחרים. ואף-על-פי-כן, ייצגו אותם חלוצים ראשונים את העם היהודי אשר שמר, הוא לבדו, על תחושת כללותה של ארץ זו. אמנם פרופסור סימון מביא על גל אחת גם שיחתו של שבוי ערבי שאמר לחייל היהודי שהוא

"פּלשתינאיי" ולא מצרי או עיראקי, אלא שגם זה אינו מספיק עדיין, על אף הכל, לסתור את העובדה כי ייחודה של ארץ זו, כחטיבה מדינית והיסטורית אחת, היה קיים רק בתודעתו של העם היהודי וכי מדינאיו של עם זה הם שעמלו, למשל, בזמן ועידת-השלום של 1919, למנוע קיצוץ גבולותיה של ארץ-ישראל, הם ולא התושבים הערבים שלא היו משמיעים אפילו ציוץ ערעור אילו נקבע גבול סוריה סמוך לירושלים או אילו נקבע שהגבול המצרי עובר בקאסטינה, היא באר-טוביה.

5. ישות מדינית שאיננה

כן, קורות-הימים יכלו להתגלגל אחרת ובארץ-ישראל יוכל היה לקום במשך הזמן עם שהיה נקשר בארץ קשרי קורות ומורשת, עבותות הוויה לאומית של זכרונות משותפים וצמיחת יצירות הומר ורוח, וחגים ומועדים, הקשורים בקורותיו בארץ זו, עם שאר סימנים שמהם נוצר ייחודה של אומה.

אך אילו אירע כדבר הזה, הרי שהפתרון הדו-לאומי לא היה יכול לבוא בחשבון כשאר פתרונות, מן הטעם הפשוט שהציונות עצמה לא היתה יכולה לקום, שכן מראשיתה היתה מסתברת לא כתנועת-שיבה לארץ אבות אלא כפלישה לארצה של אומה אחרת. שאלה זו לא נתעוררה לא מפני שהוגי הציונות לא חזו אותה מקוצר-ראות, אלא מפני שהיא לא היתה קיימת. יושביה הערביים של ארץ-ישראל היו אז, כמו שהם כיום, שבריר של האומה הערבית הגדולה, ואף אחד מן הגורמים השליטים, אשר הציונות נשאה ונתנה עמם, החל מווילהלם קיסר והשולטן בימי הרצל, ועד מנסחי הצהרת בלפור, בימי וייצמן לא העלו בפני דוברי העם היהודי את הטענה שעם אחר כבר יושב בארץ.

הנס הזה, ששום אומה בעלת ייחוד מפורש, שום ישות מדינית לאומית מוגדרת, לא קמה בארץ-ישראל מאז חורבן הבית, הנס הזה שאיפשר את התחיה הלאומית, ואת קיומו של עם ישראל עד היום, הנס הזה נהפך כיום בידי אנשי-רוח שלנו ובידי שכבות צעירות של מפלגות מתקדמות כלי מישחק אקאדמי פוליטי של סיסמות המועתקות שלא למקומן ולא לענינן והבוראות אומה בהבל-פה.

עמידה איתנה פירושה קודם-כל עמידה נכונה. טעותה הפאטאלית של עמידתנו המדינית עד כה היתה בכך שבמציאות החדשה שלאחר ששת הימים לא נשמע מפינו אפילו שמץ צידוק לכורח הבטחוני וההיסטורי של מפת ארץ-ישראל החדשה, אפילו שמץ ערעור על התפישה הרואה את חלקה המזרחי (שסופח לירדן אך לפני עשרים שנה בהתקפת שוד) ואת שטחי סיני (שסופחו למצרים תוך פשרה מקרית של משא-ומתן בין בריטניה ותורכיה) כמושכל ראשון של שייכות ערבית, כטריטוריות ערביות מששת ימי בראשית, אשר נוכחותנו בהן אינה שונה מנוכחותו של צבא כובש שבא מניו-זילאנד או מהונגלולו.

משום כך נסתברה עמידתנו המדינית מאז ששת הימים, כלפי חוץ, על אף כל הצהרותינו המדיניות שוחרות המשא-ומתן והשלום, לא כעמידה על עקרון השלום אלא בראש-וראשונה כעמידה על מקח הנסיגה המוכרחת. משום כך היה כל חודש נוסף מחמישה-עשר החדשים הלא-נשנים הללו, לא תוספת חזקה לעמידתנו בשטחים אלא תוספת קוצר-רוח בעולם לשהיות שאנו שוהים כדי לשים קץ לשלטון הכיבוש הזר.

בשעה זו אין אנו יודעים מה יהיה הנאום ששר-החוץ ישא בעצרת או"ם, אך אם לא יהיה בנאום זה מן המפנה העקרוני, אם לא תהיה בו השתקפות נכונה יותר של עיקרי תולדותיו ועתידו של העם היהודי, ושל קורות הארץ הזאת (אפילו רק קורותיה ביוכל השנים האחרון), לא תהא כל עמידה-מדינית-איתנה שלנו אלא לשון סגיי-נהור.

אילו הבאנו עמנו אל הזירה המדינית העולמית, לאחר ששת הימים, לוא רק את חלק המאה מן המטען הציוני, מן הארסנאל היסודי שמכוחו הבקיע העם דרך לתחייתו בין האומות ונטע בעולם את הכרת הקשר בינו ובין ארץ-ישראל, לא היה ה"אימאז" שלנו מצטמצם היום בתוך דמות של חיל-כיבוש בטריטוריות זרות, ללא כל תוספת משמעות וללא כל פירוש נוסף. תקופה זו, ששיוועה לחישוף מהותה, לגילוי משמעותה, לאישור נימוקיה, החל מן הנימוק ההיסטורי ועד הנימוק הבטחוני ועד הנימוק הפוליטי של תולדות השטחים הללו בזמן החדש, כל זה סולק הצדה וכל שעה שמישהו היה מעלה על דל-שפתיו את טעמי משמעותה האמיתית של המציאות החדשה היה

מיד נחשול הצדקנות הטרקלינית קם להתריע על שוביניזם יהודי ועל מיסטיקה ושכרון-נצחון. לכן אנו עומדים כיום בזירת האומות על טיעון פרוצדוראלי של פירוש החלטת מועצת-הבטחון בענין פינוי השטחים, ובידנו האחת הפיסת "הקלפים", שאין אנו מגלים את הצפון בהם גם לעצמנו, וידנו השניה מחזקת הניסוח הדיפלומאטי של מגמת השלום, שבו אנו מכריזים על נכונותנו להניח על שולחן המשא-ומתן את השטחים החוצצים בינינו ובין המלחמה.

אך תולדות ישראל וארץ-ישראל אינם דמדום ואינן עשן-חשיש. הלשון העברית שצמחה מתוך השטחים הללו, הספרים שעלו מתוכם; זכויות קשריה של האומה עם הארץ הזאת, קשרים שהיו מחזיונות-הרוח הגדולים של העולם, אינם כזב ואינם אנטי-מוסר ואינם צחוק. ההתקפה הרבה שנערכה מאז ששת הימים על כושר שיפוטו וחושיו של העם הולכת ונשברת. מדיניות-החוץ שלנו צריכה לשקף מעתה את דמותו הנכונה של העם, את רצון-החיים הנכון שלו, את אמיתו ואת צדקו כמו שהם ולא את כשרונם המקצועי של רבי הדיפלומאטיה.

צעד מוטעה והסתבכות מיותרת

1

סבורני, כי אביע לא רק דעתי, אלא גם דעת כמה וכמה מבין חברי התנועה למען ארץ-ישראל השלימה, אם אטיל ספק במידת התבונה והנחיצות של אותו צעד שיזמה התנועה, שעה שפנתה אל הציבור, באמצעות מודעות בעתונות, וקראה לו לבוא לחברון באיסרו־חג, לביטוי ההזדהות עם המתנחלים, בקבעה שבכך "נפגין אי־ריתיעתנו ממעשי טרור ונחזק ההתנחלות בעיר־האבות".

דעתי היא, כי פנייה זו, בזמן ובנסיבות שבהן נעשתה, לא היתה עשויה לשרת את כוונותיה המוצהרות ולא הלמה את התנועה ודרכי פעולתה, וכי הרושם השלילי שהיא עוררה בלב רבים היה רושם מוצדק.

סבורני כי רושם שלילי זה אינו צריך להיקבע בלב הציבור, אפילו ארעית, כקו אופי וכסימן־היכר לתנועה האמורה. בזמן הקרוב יצטרך אולי קולה להישמע בשאלות שבהן יידרש לה כל קורטוב של קשב מצד הציבור. דבר זה מצדיק כל השתדלות להפיג את הרושם השלילי שעשה צעדה האחרון בענין חברון. הסתייגות מבית, מתוך התנועה עצמה, הוא אמצעי ראשון לכך.

2

בין המטרות המוצהרות של אותה התכנסות מטעם התנועה, היתה, כאמור, הפגנת "אי־הרתיעה ממעשי הטרור". לדעתי, לא היה מקום לכך, לא רק מבחינת מידת נזק או תועלת, אלא גם מבחינה עקרונית.

הטרור הוא חלק מן המלחמה הערבית נגד מדינת ישראל, ובמידה שהפגנה של אי־רתיעה מכוונת כלפי הערבים, הרי ברור שאין לה מקום, כשם שאין מקום להפגנות של הציבור היהודי נגד ממשלות

מצרים או ירדן או סוריה. כלפיהן יכולה אירתיעה זו להיות מופגנת, להלכה ולמעשה, רק על-ידי ממשלת ישראל וכוחות הבטחון. "הציבור", או מה שקראו פעם "הישוב", אינו כיום ביחסי-הפגנות עם החזית הערבית.

כך כלפי חוץ, ואילו במה ששייך להפגנה כלפי פנים, היה אפשר, כמובן, לגרוס הפגנה של תנועה אקטיביסטית, אילו היו שלטונות-הבטחון או הציבור מראים סימני-רתיעה מפני טרור זה, אך דווקא פרשת חברון היתה אולי בזמן האחרון המופת החותך ביותר שיש בו כדי להעיד על ההיפך הגמור מרתיעה כלשהי.

גם התנהגות הציבור היהודי שנהר בהמוניו אל כיכר מערת המכפלה למחרת ההתנקשות, גם הצהרת שר-הבטחון, שקרא לאוכלוסים היהודים להוסיף ולבקר בהמוניהם בשטחים המוחזקים ובחברון, גם סידורי ההשגחה המיוחדים שהוחלט עליהם ועבודות האבטחה מסביב למערה, גם ההודעה על הקמת קרית חברון – כל אלה הצטברו והיו להפגנה כללית נמרצת, ציבורית ורשמית גם יחד, שאינה צריכה שום תוספת.

אותן מודעות של התנועה למען ארץ-ישראל השלימה, שקראו לציבור להפגין אירתיעה מפני הטרור, היו, איפוא, צעד מוטעה, לא רק מפני שיש סברה שהוא עשוי היה להזיק, אלא גרוע מזה – מפני שהוא מיותר.

שכן הערעור המסוכן ביותר שאפשר לערער על הופעה של תנועה ציבורית הוא לא היותה גורמת נזק, אלא היותה מיטרד מיותר. לא כל שכן בנסיבות השעה הזאת והמקום הזה.

3

כך גם לגבי כוונתה השנייה של אותה התכנסות, זו שקבעה כי בכך "נחזק ההתנחלות בעיר-האבות".

אחרי ההחלטה הרשמית על הקמת קרית חברון אפשר היה לגרוס הפגנה הבאה להדגיש את הצורך בזירוז הפעולה המעשית. אלא שבענין זה, כמו בכל שאלות ההתישבות, אין ההפגנה כלי יאה לתכליתו אלא שעה שהיא הפגנת אנשים האומרים "הגנו ועלינו", וספק הוא אם יאה לכך הפגנת ציבור אלמוני של אנשים החוזרים

מיד לאחר המיפגן איש איש למקומו. כך על-כל-פנים גרסה התנועה למען א"י השלימה עד עכשיו.

מכל הנ"ל מסתבר, לדעתי, כי ועדת-השרים צדקה שעה שהגדירה את ההתכנסות היוזמה בחברון כ"הפגנה מלאכותית", וכיוון שכך קשה למצוא נימוק שאפשר להעמידו כנגד סברתם של השלטונות שראוי היה למנוע הפגנה זו מחשש למתיחות מיותרת.

יכולה התנועה למען א"י השלימה לערער על סברה זו, אך דומה שאין כל יסוד להסיק מכאן מסקנות כלליות לגבי יחסו של המימשל לנוכחות יהודית או לגבי ענינים אחרים שבעיקרון.

הכל יודעים כי הממשלה, או המשטרה, הטילו לא פעם ולא שתים, איסור על הפגנות, מחשש מתיחות והתפרצויות, לא רק בשטחים המוחזקים, אלא גם בתל-אביב, ואיש לא הסיק מכאן מסקנות שביסוד, על אחת כמה וכמה בחברון בימים אלה.

משום כך משונה גם טענתה של התנועה למען א"י השלימה כי "כל מגע עם מזכירות התנועה היה מועיל להבהרת המצב ואף מסייע, אם היה צורך בכך, לשמירה מלאה ונאמנה על הוראות-המימשל המכוונות להבטחת השקט והסדר". דומה שאם היה צריך משהו "להרים שפופרת", הרי מצווה זו חלה קודם-כל על יוזמי ההפגנה ולא על השלטונות.

משום כך אין יסוד גם לנימת הרזיגנאציה העולה מהצהרת התנועה כי "לאחר ההחלטה ההיסטורית על הקמת קרית חברון ולאחר קריאת שר-הבטחון ליהודים לבוא לחברון בהמוניהם, רצינו לקוות כי ההתכנסות בסימן איסור-חג ליד מערת המכפלה תתקבל כחלק מן הקו הלאומי הכללי. תקווה זו היתה, כנראה, מוטעית".

נימה זו אינה משכנעת ואינה נחוצה. שכן, הרושם האמיתי הוא שבחברון נעשית על-ידי המימשל עבודה אמיצה ונכונה של אישור הנוכחות היהודית ביד תקיפה ומרוסנת גם יחד, עבודה יסודית וזהירה תוך מכשולים רבים. אם ראה המימשל צורך, תוך עבודה זו ולמענה, למנוע התכנסות מיותרת, אין זה מצדיק עדיין הרהורים נוגים על תקוות שנתבדו.

קידומה של הנוכחות היהודית בחברון נמצא כיום בתהליך שאינו טעון דירבון מופגן, על-כל-פנים לא דירבון מלאכותי. התנועה למען א"י השלימה יש לה חלק בתהליך זה. ושר-הבטחון הלא יסכים כי לולא אותו קומץ מתנחלים, שהתנועה סייעה בידם, לא היו הדחפורים עכשיו "מזויזים סלעים" בחברון, אך פחות מכל צריכה התנועה להדגיש פעילותה במקום כגורם מפורש ומוגדר. עליה להימנע מלסייג את עיקריה בתחום של ייחוד תנועתו.

ערכה וזכותה של התנועה הוא בכך שאילולא היא, היה מושג-הארץ בכללו נבלע, מבחינת הביטוי הציבורי, בתחומי הספקולאציות של "מה עדיף - שלום או שטחים" ובתחום אפנת האירוניה וההלעגה על יסודי הציונות ההיסטורית.

עם זאת נמנעה עד כה התנועה מכל עמידה של עימות בינה ובין הממשלה, ולא מפני חישובי כדאיות, אלא משום שחילוקי-הדעות הם לא בינה ובין גוף ממשלתי כלשהו, אלא בינה ובין גטיות הרווחות בתוך הגופים הממשלתיים פנימה, כל עוד לא נתגבש הקו המדיני המפורש של ממשלת ישראל. יהיה זה דבר מופרך ומיותר אם דווקא בתקופה זו שבה הגיעה מדיניות-הבטחון בשטחים המוחזקים לאיס-טדיה של הגשמת עיקרים שהם מיסודי הציונות השלימה, ייווצר ניגוד מלאכותי בינה ובין פעילי התנועה.

דבר זה עשוי לגרוע מכוחה ומכושר השפעתה של התנועה דווקא בזמן המתאים לכך פחות מכל.

המערכה על השלום

1. תמורות ורקע

השינוי הפתאומי, שהתחולל בימים אלה באקלים המדיני שסביבנו, אינו ראשון במינו. מאז מלחמת-ששת-הימים נתרחו כמה וכמה מעברים חדים כאלה, מאווירה של מגעים, של גישושים, של "נכונות ערבית לשיחות", של הרגשה ש"הגיע הזמן להחליט מה להציע", אל אווירה אחרת לחלוטין.

אך כמו בפעמים הקודמות, כך גם הפעם מסתבר כי תמורות אלו משקפות לאו דווקא את האקלים המתחלף פתאום מן הקצה אל הקצה, אלא את המעבר החד שעוברים אנו עצמנו מתחום לתחום, מן הריחוף בחלל-החיצון של הדיפלומאטיה, מן "הנפילה החפשית" וחסרת-המשקל בעולם הניסוחים והפרשנות של "המקורות המוסמכים", אל תוך האטמוספירה הדחוסה והחורכת של המציאות.

לא, אותם מגעים וגישושים אין רע בהם וייתכן שהם אפילו הכרח. סכנתם היא רק בכך שתוך אותו ריחוף חפשי ונטול-משקל אנו עשויים לטשטש ולהפסיד עקרונות וכללים ומצוות-קיום שבלעדיהם אין לאן לשוב מן המרחב-החיצון הפתוח.

שכן אין לנו מקום מחוץ למציאות זו, על סכנותיה, על יגונה שאין לו קץ, על הדמים השפוכים בה, ועל כוחה הרב, ההולך וגובר על אף הכל, הכוח שלא הכזיב ולא יכזיב.

זוהי מציאות שהמשטמה הערבית מקיפה אותה סביב וברקע שלה ניצבות החלטות חרטום של "לא שיחות עם ישראל, ולא משא-ומתן ולא שלום לעולם"...

זוהי מציאות שאפילו בשעות של מתינות אין הערבים מגיעים בה לכל היותר אלא עד להבעת נכונות לביטול מצב-הלוחמה, אם תיסוג ישראל מן השטחים שכבשה, בהיותם חוזרים ומדגישים כי על חוזה-שלום, חוזה כתוב וחתום, אין מה לדבר, ואף לא על הצהרה ערבית של נכונות לשלום...

ובכל-זאת ועל אף כל אלה שמענו מפי "המשקפים" שלנו בירושלים, בתקופת המגעים האחרונה, אך לפני שבוע ימים, כי המשימה העיקרית של הדיפלומאטיה שלנו כיום, היא "כיצד לתמרן את המהלכים באופן שלא יהיה מקום להאשים את ישראל בקפאון"... לצורך זה הספיקה מדיניותנו (זו שהממשלה כולה אחראית לה) לעשות לא מעט. היא הספיקה להביא לידי כך שכיום, שנה וחצי לאחר מלחמת-ששת-הימים, אנו עומדים נכונים לדבר עם הערבים אפילו על ענינים "מהותיים" ואפילו לא בשיחות ישירות, ואפילו עם מפות משורטטות, אך הערבים שוב דוחים את נכונותנו וממשיכים במלחמה ומדברים על פינוי השטחים קודם-כל, שכן למעשה התהפכה משמעות תוצאותיה של מלחמת-ששת-הימים עד כדי כך שכיום נראה שאנו עומדים ומציעים תנאי-שלום, ואילו הערבים דורשים כניעה ללא תנאי...

2. ירושת המלחמה

אמנם כן, מלחמת-ששת-הימים הסירה את חרב-הכליון מצווארה של ישראל, אך היא לא כפתה את השלום על האויב. היא נתנה לו את הפסקת-האש שביקש, ואף התנאי הזה, כידוע, אינו מתקיים. אפילו ניפוץ הכוח הערבי, שקם על ישראל, לא נשאר בגדר עובדה קיימת, שכן כיום כבר הגיע כוחם של צבאות-ערב למדרגה שלפני ששת הימים וסכנתו אף רבה אולי משהיתה.

אם יש דבר אחד שנשאר מאותה מלחמת-הדמים ומאותו נצחון הרי הם אותם "שטחים מוחזקים" שקמו עכשיו כחיץ בינינו ובין מדינות-ערב, אותם שטחים הנותנים לנו מרחב כוננות והרתעה.

אלא שדווקא שטחים אלה מציקים, כידוע, ליהודים רבים - ביחוד לנאורים ולמתקדמים שבינינו - עד כדי כך שיש רואים את השטחים הללו כקוץ ממאיר שננעץ בבשרנו בעטייה של המלחמה, שהיתה יכולה להיות כה מושלמת לולא ירושה זו שהיא השאירה לנו, אף כי מעלה אחת יש בהם בשטחים אלה, שכן הערבים אולי יסכימו ליתן לנו בעדם את השלום...

וכל מי שאינו סבור כך נחשב על-ידי הנאורים והמתקדמים לשואף מלחמה ומונע פתרון.

ובעת הגישושים האחרונים כתב עורך "דבר" כי "היו שנחרדו מפני תהליך שבירת הקפאון". ובעתון "על המשמר" כתב בר-ניר כי דוגלי ארץ-ישראל השלימה אינם רק תנועת אנטי-שלום אלא הם תנועה למען המלחמה.

על אחת כמה וכמה נאומו של שר-הבטחון בהיכל-התיובות, נאום שעיתויו בא להפריע, לדברי השר ברזילי, את תהליך השלום. ורק מאורעות הימים האחרונים הזכירו שוב כי יש לו לשלום אויבים גדולים יותר.

3. הדיבה הריקנית

חלוקה זו בין אוהבי-שלום ובין מחרחרי-מלחמה עולה לרובד גבוה יותר, רובד הגותי-פילוסופי כביכול, בבנין-העל הספרותי המסויים, שמעל חומותיו מדוקלמים מאז מלחמת-ששת-הימים מרבית דברי ההגות המעוקמים שנעשו לחס-חוק בטרקלין הרוחני שלנו. ברוח זו אנו שומעים מזה שנה וחצי את האמת המובנת מאליה והמנופנת ונהפכת לקאריקאטורה, כי לא למען שטחים ולא למען אבנים מתות ולא למען "מקומות קדושים" יצאנו למלחמה, כי אם למען החיים והחירות, ובאחת ההדגמות האחרונות של אמת זו אומר עמוס עון, בשיחתו עם גאולה כהן ב"מעריב", כי אילו הוטלו על כפות-המאזנים קיומו של הכותל המערבי מול חיי בנה של אם אחת, היה הוא, עמוס עון, בוחר בחיי הבן. דברים אלה נאמרים בארשת כה בוטה של אומץ ושל התרסה, עד כי על אף הרתיעה שאתה חש מפני ויכוח על המלים הללו, שהוטחו בפני הציבור כולו, אין לך ברירה אלא לעמוד ולתהות בפרהסיה על המישחק הריק והמלאכותי שבעל המשל הזה כופה על המלים הנאנקות הללו ועל המסגרת הליטרארית המטופחת, שבה הוא מציב אותן, על-מנת שתעשינה את רצונו.

"אין מקומות קדושים", אומר עמוס עון באותו משאל. "יש דבר אחד קדוש בעיני: חיי אנשים וחירותם. החיים והחירות ניצלו ממלחמה זו ממוות ומהרס. זה הכל".

כל הטון והתוכן של פיסקה זו משמיעים צליל נטול רקע, נטול אמת, נטול משמעות חיה.

שכן המצב האמיתי הוא רחוק מאותה תמונה יהירה וקמוטת-מצח של סופר צעיר, הקם לשפוט בין הכותל ובין הנער והוא מחליט לחיות את הנער ולהמית את הכותל, מתוך תחושה (שאינן לחלוק עליה במסגרת מלאכותית זו) שמשפטו צודק ואמיץ ונכון.

המצב האמיתי הוא אחר לחלוטין. הוא מצב של מלחמה אכזרית שבה נופלים אנשים צעירים בלי כל אפשרות להחליט בעד מה ליפול ובעד מה לא ליפול, שכן אותם "חיים" ו"חירות" (שבעל המשל רואה בהם, בצדק, את התכלית שאינן מלבדה) אינם במצב הזה מלים בלבד, מלים ריקות ונוחות לנפנוף בידי סופר צעיר; שכן במצב זה אנשים צעירים נופלים על-כרחם לא למען חיים וחירות כמושג מופשט ונבוב, אלא למען חייהם וחירותם של בני-אדם ושל עם עתיק ושבוע-יסורים, אשר חייו וחירותו מכילים את כל הדברים שמהם החיים והחירות עשויים, את הדברים שבלעדיהם הם סיסמא ריקה, את השמים והארץ, את הכתלים והגגות, את המלים ואת השתיקות, את זכרונות העבר ואת ההווה ואת העתיד.

וגם את "המקומות". כן, את המקומות "הקדושים" והאחרים.

שכן יכול אדם לכפור במושג ההלכי של הקדושה, ואף-על-פי-כן לא כל המקומות שווים. ולא רק בחיי הציבור אלא אף בחיי הפרט. יש מקומות – כגון קבר אבות או נוף ילדות או נוף של וידוי אהבה ראשונה, השווים לגבי איש ואיש יותר מן המקומות האחרים והם מן הדברים הנותנים משמעות לחייו וחירותו.

להמציא סיטואציות מלאכותיות וחסרות-שחר ולהתגנדר בנקיטת עמדה אמיצה כלפיהן, בימים שבהם אנשים מוסרים חייהם בלי לברור את היעדים הראויים לכך בדיוק על-פי הרצפט של עמוס עוז, – להמציא סיטואציות כאלו בימים אלה הוא מעשה של שעשוע קהה וצורם.

בגליון "מעריב", שבו נדפסה תשובתו זו של עמוס עוז, נמצאים גם דבריו של משה שמיר בענין זה, דברים נכונים ועמוקים, שאפשר היה להסתפק בהם, ואם בחרתי להוסיף על כך הריני עושה זאת משום שהצהרות ריקות כמו זו של עוז יש בהן, נוסף על כל, גם דיבה וטפילת אשמה שאינן קשה ממנה, כאילו יש אנשים שאינם מסתפקים בחיים ובחירות כשלעצמם, והם מוסיפים על כך אבנים מתות, או "שטחים" כדי שחיים צעירים יוקרבו גם בעד ספיחים טפלים אלה.

כדי למנוע את הרעל האווילי הזה מלחלח בתודעת הציבור יש לחזור שוב ושוב כי המלחמה נמשכת לא מפני שמישהו בישראל אינו רוצה בשלום או מפני שאנו מקדשים אבנים וכתלים ו"שטחים". לא בשל כך התחילה המלחמה ולא בשל כך היא נמשכת. היא מלחמה על החיים והחירות והשלום וכדי שמלים אלו לא תהיינה ריקות ולא הדרושנה קרבנות-שווא הן כוללות את כל גופי הדברים הקשורים בחיים, הנותנים טעם לחירות, המבטיחים את השלום. הצהרות כמו זו של עמוס עוז אין בהן סכנה ואין בהן חומר לדיון שעה שהציבור יודע את אשר לפניו, את אשר סביבו. אך בימים שבהם רצונו והכרתו של העם מנופצים ומעורבבים, בימים שבהם מדיניותו של העתיק בעמים היא המדיניות האחת בעולם שאינה יכולה לומר, לתוספת תוקף וכוח, שהיא מדברת בשם עיקריו ואמונתו של העם הכופה עליה קו ומטרה, בימים כאלה יש בהצהרות כמו זו, ביחוד כשהן כה רבות וכה שגורות וכה יאות לאַפנה הרוחנית, סכנת גיוון שאין זולזל בה. אין להניח לדיבורים כאלה ליהפך לנימת-לוואי ולצלצלי-מישחק, העורכים ראוות-ייצוג פרטיות בזמן כזה.

4. "מה נציע לערבים?"

אף אם נראה את "השטחים המוחזקים" רק מבחינה בטחונית בלבד ונקבל את דעת המומחים האומרים כי שטחים אלה שינו את ממדי בטיחותנו מן הקצה אל הקצה, הן מצד ההרתעה והן מצד המחסה ומרחב התמרון, עלינו לראות כיום את השאלה "שטחים או שלום - מה עדיף" לא רחוקה הרבה משאלה כגון "מה עדיף - צה"ל או שלום?"

כשם שהיינו רואים בטירוף תביעה ערבית לפרק את צה"ל כתנאי ראשון לשיחות שלום, כך עלינו לראות את תביעתם לפינוי השטחים, אף אם היא משתמעת מהחלטת מועצת-הבטחון, שמדיניותנו קיבלה אותה בשעתו כהישג דיפלומטי ישראלי כביר לצרכי יוקרה-מבית, כמובן...

בעלי המונופולין לשאיפת השלום שופכים את כל מר לעגם על הסיסמא "אף לא שעל אדמה", והם רשאים לעשות זאת, שכן זו באמת סיסמא נטולת משמעות, וכבר הוזכר כי היא נשמעה לראשונה

מפי מנהיגי "השומר הצעיר", שעה שהם התנגדו לחלוקה ודרשו ארץ-
ישראל שלימה וזכות להתישבות יהודית בכל אזוריה.

כדי להקל על עצמם את המלאכה מוקיעים שואפי-השלום הבלעדיים
מכל הסוגים את תביעות הסיפוח וה"סיפוחים" וכדומה, אך גם
סיסמא זו אפשר להשאיר בידם לשחק בה, שכן לא על סיפוח מדובר
אלא על משהו רב מזה ותקיף מזה, על זכותה וחובתה של התישבות
יהודית, כפרית ועירונית, בארץ-ישראל, בלי לנשל את הערבים
היושבים בה, על זכות וחובה של התישבות בשטחים הריקים של
הארץ, שטחים שהציונות ראתה אותם עד לפני עשרים שנה כחלק לא-
נפרד מחוונה, שטחים אשר עד לפני קום המדינה מחינו על כל גזירת
קרקע שמנעה היאחזות יהודית בהם, שטחים אשר שום חוק מדיני
או אנושי או אלוהי אין בכוחו להפקיע את זכותנו לשבת בהם ואשר
ערביותם המדינית, לגבי "הגדה" המערבית, למשל, היא פרי פיקציה
שנקבעה בכוח-הזרוע ולא הוכרה על-ידי שום גוף בינלאומי.

נקודה זו, אילו נוספה על תשע הנקודות של נאום שר-החוץ בעצרת
האומות, אילו באה אפילו במקום כל תשע הנקודות כולן, היתה אולי
חשובה יותר, אפילו מבחינת הדימוי, מכל התפתלויות-ניסוח של
"הצבת כוחות" במקום נסיגה ופינוי וכדומה.

מה נציע לערבים תמורת השלום, אם אנו עומדים בשטחים הללו?
כך שואלים הנאורים והמתקדמים המדומים. ובכן, אנו נציע לערבים
את השלום שסופו לבוא אם נעמוד ולא נחליף אותו בהסדרים, שאף
הם אינם ניתנים כיום. אנו נציע להם תיקוני-גבול הדייים, אנו נציע
להם כל מה שהשלום האמיתי כרוך בו, ורק דבר אחד לא נציע להם -
את העמדות המונעות בעדם מלהכריתנו.

דבריו של שר-הבטחון, שהמערכה הנטושה כיום היא מערכה על
השלום, הם דברים נכונים ונחוצים. זו מערכה על השלום ועל כל מה
שהוא כולל, על חיים שלימים, על חירות שלימה, על דעה צלולה, על
חושים נכונים. מדיניות-הבטחון שלנו היא כיום מדיניות-העתיד. יש
בממשלה הזאת אנשים - והכל יודעים שמותיהם - אשר הגיונם וכוחם
הם ערובה לדרך הנכונה ולהשגת המטרות הנכונות. בתוך הטשטוש
והתעיות הולכים ונעשים כיום, בלי הרף ומתוך רצון ברור ותקיף,
דברים שיקבעו את עתידנו לחירות ולחיים. הולך ומוגשם קו של הגיון,
של אמונה ושל כוח. וכל שעה שקו זה מובלט ומוצהר גלויות, כן
רבים הסיכויים שהמשטמה והסכנות תירתענה מפניו.

אבסורד לדוגמא

1

ענין אחד מן הענינים שעלו על הפרק בדיון שנערך ב"בית ברל", בשבוע שעבר, הסעיר את רוחות "הלשכה המורחבת" של מפלגת-העבודה המאוחדת יותר משאר שאלות. לפי טיבו היה זה, לכאורה, ענין עקרוני, ואם תתקבל החלטה לגביו עשוי הדבר להיות חידוש רב-משמעות בחיינו הציבוריים. אך יותר מן הענין עצמו חשובים דרכי-בירורו, רמתם ומהותם של הנימוקים, של ההנחות, של ההוכחות והתוכחות. כל אלה גרמו לכך שהדיון בסעיף זה נהפך לתמצית צרופה של טשטוש, של ערבוב דל-הגיון ורב-דחפים ופחדים אמיתיים ומדומים, תמצית העשויה להעיד לא על עצמה ועל ענינה בלבד, אלא על הרבה יותר מזה.

הענין עצמו אולי אינו מסוג הדברים שראוי להעסיק בהם את הציבור הרחב, ביחוד מאחר שהבירור לא תם, כנראה, והוא עומד להימשך. כוונתי להתרסה החריפה והנמרצת שנשמעה באותו דיון, מפי אנשי צמרת מובהקים, כנגד זכותם של חברי מפלגת-העבודה לקחת חלק בתנועה למען ארץ-ישראל השלימה.

אלא שטעמה ונימוקה של התנגדות זו הם הקובעים, כאמור, את ערכה העקרוני.

שכן התנגדות זו באה לא משום שמפלגת-העבודה קבעה עמדה בשאלת מהותה הרצויה של מפת הארץ, ולא ייתכן שחברי המפלגה יהיו קשורים לענין זה בתנועות אחרות. להיפך. בהמשך הדיון הודגש כי המפלגה אין לה עמדה בשאלות אלו וזה אחד הדברים הטעונים תיקון.

התנגדות זו לא באה גם משום שמצע התנועה לארץ-ישראל השלימה סותר במשהו קווי-יסוד או הנחות או ערכי מורשת של מפלגת-העבודה או הצינונות.

התנגדות זו לא באה גם משום שענין שלימות הארץ אינו נושא

שראוי לחברים להגות בו ולקבוע עמדה כלפיו, או מפני ש"התנועה" נוצרה מתוך הלכי-רוח שמפלגת-העבודה צריכה לפסול אותם. לא. ההתנגדות להשתתפותם של חברי מפלגת-העבודה בתנועה למען ארץ-ישראל השלימה באה, לפי הנימוקים וההסברים שנשמעו, מסיבה אחת ויחידה: משום שבתנועה למען ארץ-ישראל השלימה משתתפים, בתוך השאר, אורי צבי גרינברג וד"ר ישראל אלדד (שייב).

2

טעמה של עמדה זו נתפרש בעיקר על-ידי גולדה מאיר שהקדישה לענין זה את רוב דבריה. לשבחה ייאמר שהיא הרחיבה את היריעה וכדי לשבר את האוון שילבה בכך אפילו את משפט הרצח הידוע, שאיני מזהה אותו כאן במפורש כיוון שאף היא נמנעה מכל שמות וכל סימני-היכר, וכל דבריה בנקודה זו היו דברי סחור-סחור של הימנעות מכל קטרוג מפורש, ועיקרם הוקעת ההסתה שבעקבותיה אירע מה שאירע. יש רק לקוות שהיא לא תידרש לדין על דבריה אלה, שכן למעשה לא היתה בהם פגיעה באיש אלא רק אנחה כוללת על משהו שאינו מפורש ואינו מוגדר, ואם היתה בסגנון זה פגיעה במישהו, הרי דומה כי יותר מכל הוא עשוי לפגוע בנושא שהזכירה, שלא כך יש לדון בו, אם מחליטים להעלותו ברבים.

עם זאת היו בדבריה גם נקודות מפורשות יותר. היא קבעה כי שייב ראה לנגד עיניו רק הרס ופיצוצים ואי-אפשר לומר שהיה לו פרימאט לעם היהודי, למדינה היהודית, לבטחון העם היהודי, לחזון. "בימים שעמדנו נגד הבריטים היינו צריכים לעמוד נגד יהודים. את זה אי-אפשר לסלוח להם. אם יש לנו חשבון היסטורי עם אצ"ל ולח"י הרי זה לא משום שהיו חילוקי-דעות. זה בגלל העובדה שבזמן שעמדנו נגד הבריטים כפו עלינו גם מלחמה של יהודים מול יהודים".

דברים אלה של גולדה מאיר אני מביא לא כדי לומר שהם פסולים ואסור להשמיעם. יש נוטים למחוק כל פולמוסי עבר, אך הנני מודה ומתוודה כי תמיד יש בי הוקרה דווקא למי שאינו הופך כל פרקי תמול למשהו שעיקרו עיסה גדולה אחת של שבת-אחים-גם-יחד. סבורני אפילו כי אם יש חשבון היסטורי עם אצ"ל ולח"י הרי חשבון זה עיקרו, שלא כדעתה של גולדה מאיר, דווקא חילוקי-הדעות

המהותיים, המוחשיים והעקרוניים, אשר אותה מלחמה של יהודים נגד יהודים היתה תוצאה שלהם ולא נוצרה יש מאין.

יכולני איפוא לקבל דבריה של גולדה מאיר ואף להעריכם לגופם. אך מרגע שאני ניגש למסקנה שהיא מסיקה מכך, איני יכול שלא לשים אל לב כי היא וחבריה החשובים ביותר נמצאים כיום יחד עם אנשי אצ"ל ולח"י בכל ההרכבים המדיניים והחברתיים האפשריים, החל מן ההסתדרות הציונית וממשלת הליכוד ועד להסתדרות העובדים ועד למשלחות פרלאמנטאריות לחו"ל ועד לוועדות-חקירה שונות מטעם הכנסת או הציבור ועד להופעות בבמות-הסברה.

שיתוף זה הוא טבעי ונכון כיום, ולא מפני שחילוקי-הדעות לא היה בהם ממש, או מפני שהמישקע שהם השאירו הוא אפס ואין, אלא מפני ששני הצדדים מתגברים על מישקע זה למען בעיות חדשות שעלו על סדר-היום.

משום כך שעה שגולדה מאיר וחבריה חוזרים ומעלים מחדש כל אותם חילוקי-דעות וכל אותו מישקע דווקא לענין כה על-מפלגתי, ואפילו על-זמני, כמו ענין ארץ-ישראל השלימה שלאחר מלחמת-ששת-הימים, אני עומד ותוהה ושואל בנפשי מה היה אילו הודיע, למשל, ד"ר שייב בשעתו כי הוא מצטרף לאותה תנועה של "אורחים תומכי אשכול" מלפני כמה שנים. האומנם היו גולדה מאיר וחבריה קובעים בחמת נפש, כי חברי מפא"י צריכים לנטוש תנועה זו מפני שד"ר שייב נמצא בה? על אף כל הרצון הטוב איני יכול להניח שכך היו מחליטים במקרה זה.

3

אין להימנע מלהזכיר עוד נקודה אחת. יומיים לאחר אותו דיון בבית ברל נערך בבית הנשיא בירושלים טקס מתן האות של לוחמי המדינה "לכל הארגונים שלחמו למען מדינת ישראל", ובתוכם גם אצ"ל וגם לח"י. שרי ממשלת ישראל גם הם קיבלו עיטור זה ואני מניח, כי גולדה מאיר, אילו הוסיפה בשעה זו לכהן בממשלה, לא היתה מסרבת להשתתף בטקס רק משום שמנחם בגין השתתף בו או משום ששייב היה עשוי להשתתף בו. היא היתה באה לטקס על אף אותו עבר שהוזכר בדבריה, והיא היתה עושה זאת יומיים לאחר שטענה בבית ברל כי

בשם אותו עבר צריכים חברי מפלגתה לנטוש את תנועת ארץ-ישראל השלימה, הקשורה באותו עבר הרבה פחות מן הטקס בבית הנשיא.

4

הקטרוג המפורש בדבריה של גולדה מאיר, וגם הנימוק המוחשי ביותר, היה זה שד"ר שייב "אומר לגרש את הערבים מן הארץ". ניסוח זה, שקשה להעלותו על הדעת אפילו מבחינה מעשית גרידא, מצד אפשרות הביצוע, הוכחש בבית ברל על-ידי אחד המשתתפים בדיון, צבי שילוח, אך להכחשה זו עונה גולדה מאיר כדברים האלה: "כך קראתי בעתון. אינני יודעת אם הוא (שייב) ייפה את כוחו של צבי שילוח להכחיש זאת. הוא (שייב) יודע לכתוב. הוא אינו אנאלפ-בית. אם יש לו מה להגיד הוא יגיד. הוא אומר: צריך לגרש את הערבים".

הגיגום המשונה של פסוקים אלה משתבץ יפה בכל הגיונה ורמתה של ההנמקה באותו דיון.

התנועה למען ארץ-ישראל השלימה יש לה, כידוע, מצע-יסוד שבו נקבע היחס לשאלה הערבית בארץ-ישראל לפי קווי מגילת העצמאות, כלומר שוויון-זכויות מלא, אזרחי, תרבותי, דתי, משפטי בארץ-ישראל. גם אילו אמר ד"ר שייב כי יש "לגרש את הערבים מארץ-ישראל" היה אפשר להקשות, לכל היותר, מדוע אין חברי התנועה תובעים ממנו להסיק מסקנות מעמדתו ולפרוש מן התנועה. אך לדרוש מחברי מפלגת-העבודה לעזוב תנועה זו מפני שאחד מחבריה מביע דעה שאינה במצע ואינה בכל המוצהר והנכתב והנאמר על-ידי חברי תנועה זו במשך שנה וחצי, מאז מלחמת-שת-הימים עד היום - הוא, דומני, דבר שאיש לא היה מעלה על דעתו לדרשו משום גוף ציבורי שבעולם. ולגופו של ענין. כשם שיש בתנועה למען ארץ-ישראל השלימה אנשים הדוגלים בהחזרת הפליטים לארץ-ישראל, כך יש בה שייב הסבור כי השאלה הערבית תיפתר על-ידי טראנספר. דעתי היא, למשל, כי פתרון זה, לבד מכל שאר נימוקים שאפשר להעלות נגדו, הוא פתרון שיייתכן רק במצב של יחסי-שלום אידיאליים בינינו ובין מדינות ערב שיסכימו לשתף עמנו פעולה במפעל גדול של העברת אוכלוסים ואף מטעם זה בלבד אין להביא פתרון זה בחשבון מציאותי כיום. דעתי היא כי ד"ר שייב צריך להימנע מלהביע דעה זו בכינוסים של

התנועה, ואילו בהופעות אחרות עליו להדגיש (וכך הוא נוהג) שזו דעתו הפרטית. אך לעצם השאלה ברור כי אין לגזור אלם וחרם על דעה זו שהיתה נושא לויכוחים לגיטימיים בתנועת-העבודה ובתנועה הציונית. בכתבי ברל כצנלסון, למשל, אני מוצא לענין זה דבר כלהלן, משנת 1943 :

"ההיסטוריה של זמננו יודעת כמה טראנספרים המתקיימים בצורת שונות, רעות מאוד וגם טובות למדי. הנה סידרה סס"ר טראנספר של מיליון גרמנים שהיו יושבים באיזור הוולגה והעבירה אותם למקומות מרוחקים למדי ולא שמענו שאלה הבזים לטראנספר יתקוממו כנגד המעשה הזה, אף-על-פי שיש להניח שאותו טראנספר לא נעשה מרצונם הטוב של המועברים...-- איננו נוטלים לעצמנו שום זכויות לכופף יציאה על מישוהו. זוהי הנחה ציונית יסודית. -- אך אמרנו כי ייתכנו מצבים אשר יעשו העברת-אוכלוסים רצויה לשני הצדדים. -- מיהו הסוציאליסט המעוניין לפסול מראש את עצם הרעיון הזה ולהכתימו כבלתי-הוגן : האם מרחביה לא נבנתה על-ידי טראנספר ? -- אלמלא טראנספרים רבים אלה לא היה השומר-הצעיר יושב היום לא במרחביה ולא במשמר-העמק ולא בשאר מקומות. -- ואם מה שנעשה למען ישוב של השומר-הצעיר הוא מעשה הגון, מדוע לא יהיה הגון כשהוא נעשה בקנה-מידה גדול יותר, לא רק בשביל השומר-הצעיר, כי אם בשביל כלל ישראל ?"

5

אכן, הערעורים על השתתפות חברי מפלגת-העבודה בתנועה למען ארץ-ישראל השלימה התחילו נשמעים עת רבה לפני הופעתו של שייב ב"היכל התרבות", ובדיון של בית ברל נשמעו, בצד ההסברים של גולדה מאיר, גם נימוקים תמציתיים הרבה יותר, כגון זה שהביע אברהם עופר שקבע כי אורי צבי גרינברג ושייב הם פאשיסטים, וכשהביאו לפניו שמות אחרים של חברי התנועה, בתוכם שמות בני מהרשק ומשה טבנקין, קרא בשטף סערת-רוחו : גם הם...

אפשר לסלוח לאברהם עופר על שחמת הרגע הניעה אותו להרחיב כל-כך את מסגרת הפאשיזם, אך התשובה הנכונה להגדרה חד-משמעית זו שהוא הגדיר את אצ"ג ואת שייב אינה בכך שמטיחים כנגדו שמות

אחרים. לא נתווכח עמו כרגע, ורק נומר כי התפרצותו זו, התפרצות של המת-צדקות קנאית, היא בהחלט משהו קרוב מאוד לפאשיזם רוחני ורק הגיחוך שבה נוטל ממנה את עוקצה.

6

בדברי בן-אהרון לא הוזכר אפילו ברמז טיב הרעיון הכולל של התנועה למען א"י השלימה וטיב הרכבה הרחב והכללי. בן-אהרון טוען כי מפלגת-העבודה צריכה לקבוע מישנה פוליטית שחבריה יצטרכו להזדהות איתה ואז נחפש לנו בעלי-ברית. אך זו צריכה להיות מישנה "שאנחנו נהיה המחברים והאחראים עליה. כי אם מפלגה אינה יכולה לתת תשובה לחברים למאויים הפוליטיים שלהם והם צריכים לחפש את זה בכל מיני אגודות או תנועות בחוץ, הרי אין היא מקיימת את שליחותה".

דברים אלה מתעלמים רק מענין אחד בלבד. הם מתעלמים מטיבה המיוחדת, החד-פעמי, הלא-נשנה של הבעיה העומדת על סדר-היום. בעיה זו היא צומת לא-חוזר של מאבקי העם היהודי והציונות על ארץ-ישראל. ההכרעה בענין זה אינה כולה בידינו, אך בכל שנות נפתוליה וטיעוניה של הציונות בזירת האומות דיברו נציגיה לא בשם קווי-היסוד שאושרו במפלגה זו או אחרת, אלא בשם קווי תולדותיו ורצונו של העם היהודי. יכול העם שתהיינה בו דעות שונות בענין זה, אך אם נוצר והתגבש מאליו, מדרך הטבע, גוף שבו נפגשים נציגי כל הגוונים הפוליטיים והרוחניים שבציבור, למען הבעיה העיקרית והקובעת הכל, הרי זו תנועה הבאה להמחיש הנחות-יסוד של ישות יהודית כוללת, אשר בשמה דיברה הציונות תמיד ומכוחה נחלה את הישגיה. דבר זה הוא, דומני, בבחינת צורך-מה גם למדיניות הישראלית החיצונה שעה שעליה לעמוד בפני "לחצים" אמיתיים או מדומים. היא נכס והיא נימוק שהציונות לא ויתרה עליהם מעולם.

אותו אבסורד של פסילת תנועה כזאת רק מפני שד"ר שייב נמצא בתוכה (אורי צבי גרינברג, פאר שירת ישראל, נשר בהמשך הדיון, כדי שיהא נוח יותר להפחיד את הנאספים) הסתבר אמנם לרגעים לא כאבסורד גמור, שעה שאחד המשתתפים בדיון, ז. הרינג, דיבר בפירוש על הבחירות הבאות וטען כי "בבחירות הבאות תהיה מערכה מי ישלוט

בארץ הזאת". למערכה על השלטון ועל דמות הישוב, "דרוש לנו שותף כמו מפ"ם. מפ"ם תקבל את ההכרעה שלנו. שייב לא יקבל". אלה דברים גלויים באמת. המרתיע שבהם הוא שהתנועה לשלימות הארץ נתפסת כאן לא מצד הרעיון שהיא נושאת אלא מצד השפעתה המשוערת והמופרכת על מנין הקולות, והנצחון המקווה הוא לא נצחונה על אידיאה זו או זו למען פתרון לאומי זה או אחר, אלא נצחונה של מפלגת-העבודה המאוחדת וביתר דיוק - של משמרת מסויימת שבתוכה.

7

אינני יודע אם המשך הדיון בסעיף זה יצמיח החלטות. אם יוחלט לאסור על חברי מפלגת-העבודה להשתתף בתנועה למען ארץ-ישראל השלימה יהיה זה המשך טבעי של תהליך חסר-שחר שהחל לא בשבוע שעבר, אך ההחלטה לא תשנה הרבה מבחינת הערכת הדברים. הצרה היא שאין להאשים את בעלי הדעות הללו אפילו באדיקות ובדיכוי ובשלילת-חופש וכיוצא באלה. יש כאן משהו שונה מכל זה. יש כאן טשטוש הכושר לדון בדברים בלי רחש חישובים ולחש אנחות-צידקנות ופחדים והצצות לצדדים. יש הכל, פרט לעמידה אל מול פני הבעיה כמו שהיא.

תוך דבריה הביעה גולדה מאיר הזדעזעות מכמה וכמה תופעות. היא התריעה על הפרופסורים "המעמידים בסימן-שאלה מוסרי מה שכבשנו." "זה מזועזע", אמרה. כך גם לגבי נסיעתו של בני מהרשק "לארגן הפגנה ספונטאנית בחברון". לא ההפגנה היא נושא ערעורה, אלא נסיעתו בחבורה מסויימת. "לכאורה נוסעים בכביש אחד. אבל זה כל כך שונה שזה מזועזע".

כיוון שכך, לא נשנה אולי את מאזן הזעזועים אם נוסיף כי גם אותם דיון שעמדנו עליו, על רמתו ונימוקיו, הוא ענין כמעט מזועזע.

חשבון הפנקס הקטן

1

החרדה ל"שמירת אפיה היהודי של מדינת ישראל" יכולה, כמסתבר, ללבוש צורות משונות ביותר.

מתוך חרדה זו לאופיה היהודי יש חוגים שטוענים, מאז מלחמת-ששת-הימים, כי צו לאומי עליון גוזר עלינו להיפטר ויהי מה מאזורים מובהקים ועמוקי-שורש של ארץ-ישראל ההיסטורית, מחמת חצי מיליון ערבים היושבים בהם.

זאת, כמובן, מתוך הנחה, המשתמעת מאליה, שהגורם האחד, שיקבע את מאזן האוכלוסים במדינת ישראל לעתיד לבוא, יהיה הריבוי הטבעי של הערבים.

שכן הנחות-היסוד שעליהן נבנית תכנית זו של שמירת האופי היהודי של ישראל הן מחיקת עקרון העליה מכלל החשבון היהודי הלאומי, ביטול מראש של סיכויי כל מאמצים להגשמת עיקרון זה, התעלמות מכל נסיבות-עתיד העשויות להעמיד את העליה מחדש בכל הדחיפות על סדר-יומנו.

אם נוסיף למחיקת עקרון-העליה את הוויתור-מרצון על זכותנו וזיקתנו לגבי לבה של הארץ, שפירושו ויתור על עצם המושג ארץ-ישראל, כפי שגרסו אותו תולדות-העם ותולדות-הציונות עד לפני עשרים שנה, אפשר לומר, כי בעלי תכנית זו רואים את שמירת האופי היהודי של ישראל במסגרת של דה-ציוניזאציה של המדינה.

2

דבר זה, אנו גרתעים ממנו כשאנו שומעים אותו מפי דוברי מדינות ערב, אך מסתבר כי שעה שהוא מוגש לנו כחזון יהודי, העתיד לשמור על אפיה היהודי של ישראל, הוא עשוי להתקבל על דעתם של לא מעטים ולמצוא אפילו סניגורים בוויכוח המדיני בכנסת.

זאת, כמובן, מתוך התעלמות גמורה מכך שגם אם נוותר על לב הארץ בשל 500 אלף התושבים הערביים אשר בתוכה אין האופי היהודי של המדינה מובטח, שכן בלי הגשמת עקרון העליה בממדים הראויים, עשוי הריבוי הטבעי הערבי לשנות את מאזן האוכלוסים אף בישראל שבגבולות שלפני ששת-הימים וההפרש אינו אלא הפרש-ארכה של פחות מעשרים שנה.

וזאת מתוך התעלמות ממשמעותה הגורלית של תכנית-ויתור כזאת, האומרת שהעם היהודי אין בכוחו להכיל את יושבי "הגדה" הערביים משום שעל-ידי כך יהפוך את מדינתו למדינה ערבית, שכן עקרון העליה שהיה נושא כל משפטיו בשער עם אומות העולם, יורד מסדר-היום.

תכנית שפירושה הוא, שעם ישראל רואה צורך לוותר (אף במידה שהדבר תלוי רק בו, ואף בלי להביא בחשבון כל לחץ מבחוץ) על זיקתו וחובתו לגבי חבלי-ארץ שהיו מעיקרי אמונה וחזון אשר שמרו על אפיו היהודי יותר מכל החרדים לאופי זה עכשיו.

אכן, הודאה פומבית כזאת היא אישורו של כשלון לאומי היסטורי אשר לאחריה כבר באמת אין חשיבות רבה לעדויות-אופי אחרות.

3

ואף-על-פי-כן נמשך הדיון על כך מאז מלחמת-ששת-הימים ודעתם של בעלי העמדה הזאת היתה מן הנשמעות ביותר ומן השליטות באווירה המדינית והרוחנית במדינה עד הזמן האחרון ממש. עמדה זו באה לידי ביטוי ברוב הופעות של שר-החוץ ושל כמה וכמה שרים אחרים, ונודעה גם בתפוצות וגם בפורומים זרים של ההסברה.

משום כך היה משונה קצת לשמוע את פנחס ספיר מכריז כי הוא החליט להביע סוף-סוף דעה זו, כדבר שלא בא לכלל ביטוי עד כה, בבחינת למען ציון לא אחשה.

"אם יצורפו עוד מיליון ערבים למיעוט הערבי הקיים כיום במדינת ישראל - אומר פנחס ספיר - אין צריך להיות בעל חשבון גדול ואפשר לקבוע ברגע אחד כי במשך תקופה קצרה יגיעו הערבים לרוב בארץ זו, אפילו אם תימשך העליה בקצב של 20-30 אלף בשנה. אז תהיה זו מדינה דו-לאומית ואחר-כך מדינה ערבית".

אנו רואים - אף כי לא זה העיקר - כי מרוב חידוש העמיד פנחס ספיר את מספר הערבים, שיש לנו "ברירה" לצרפם או לא לצרפם למדינת ישראל, על מיליון, אף כי מכבר ברור כי אם אנו עומדים על ירושלים ועל רצועת-עזה ושאר תיקוני גבול יורד מספר זה עד פחות מן המחצית.

אלא שלא בנקודה זו נבוא עליו בטענות. שכן השאלה אינה "כיצד נחיה עם מיליון ערבים" אלא השאלה היא כיצד נחיה וכיצד יתקיים אפיה היהודי של מדינת ישראל וכיצד תתקיים מדינת ישראל עצמה בלי הגשמת עקרון-העליה בממדים נכונים.

התשובה לשאלה זו היא גם התשובה לשאר שאלות, וגם לשאלת אפיה היהודי של המדינה.

ואילו תשובתו ופתרונו של פנחס ספיר וחבריו פירושום ויתור על תוכן קיומה של המדינה לשם שמירה זמנית על אפיה היהודי, אפילו אם נניח כי אופי יהודי פירושו אך ורק עדיפות מספרית של האוכלוסיה היהודית ותו לא.

4

פנחס ספיר יש לו, כידוע לכל, פנקס קטן, המשמש לו לוח-עבודה. פנקס זה היה מכבר לשם-דבר והוא נתפרסם בישראל ובארצות-הגולה כמעט לא פחות מן המגילות הגנוזות. אלא שבזמן האחרון החליט פנחס ספיר לרשום בפנקס קטן זה את תחשיבי גורלו ועתידו של עם ישראל ולמעשה אין פגם בכך, אלא שתחשיביו אלה יש בהם, חוץ מן הדברים שנמנו לעיל, עוד מידה אחת שהיא עיקר.

מידה זו היא מידת ההעזה הדרושה כדי לראות את השעה הנוכחית, את נסיבותיה ואת שילוב גורמיה המתחלפים, כענין שעל-פיו בלבד מותר לנו לגזור דברים השייכים לא להווה בלבד, ולא רק לאותו "רגע אחד", שבו ספיר עושה את חשבון העתיד של המדינה והעם, לגזור על-פי תחשיבים מפוקפקים של רגע, דברים השייכים לכל מה שקדם לנו ולבאים אחרינו.

משום כך נושא חשבוננו של פנחס ספיר, מצד טיבו וטעמו, חותם של תנופה ושל היקף הנראים לכל היותר כחובקי זרועות עולם של רחבי ועידה מוסכמת או נבחרת, או של קאדנציה ממשלתית שלימה,

וזה אולי הרבה מבחינה אבסולוטית, אך אין זה מספיק מבחינת הבעיות המוטלות על הכף.

שעה שפנחס ספיר מסתמך בתחשיב זה של פנקסו הקטן על בן-גוריון, הרי זו סמיכות מופרכת מעיקרה. אמנם כן, בן-גוריון חזה את הסכנה הדמוגראפית הערבית אפילו בגבולותיה הקודמים של המדינה, עוד לפני ששת הימים, אך תשובתו לכך היתה לא תשובה נוסח ספיר אלא שאגתו הבודדת על סילוף התנועה הציונית, שהורידה את עקרון-העליה מסדר-היום הלאומי ודרישתו להגברת הילודה. אלא שבזמן שבן-גוריון טען שציונות בלי עליה אין לה שחר, הוכיחו חבריו של ספיר באותות ומופתים שטענות כאלו מפריעות למגבית היהודית המאוחדת.

5

אמנם פנחס ספיר אינו מעלה על דעתו החזרת יהודה והשומרון לפני שיחות שלום עם מדינות ערב, אך כנגד זה, לכשתגיע שעתן של שיחות שלום אלו, הוא רואה את החזרת השטחים הללו, כמסתבר מכל דבריו, לא רק כ"מחיר" שעלינו לשלם בעד השלום, אלא ממש כטובת-הנאה שאנו מקבלים, כהזדמנות להיפטר ממעמסה וסכנה רוחנית וחרמית גם יחד. מעמסה וסכנה זו נראות לו כה מוחשיות וברורות עד שלמשמע דבריו אתה מדמה לרגעים כי אף אם יתקשו פתאום הערבים שלא לקבל את השטחים הללו בחזרה, עלינו לעמוד על דעתנו ולכפות עליהם לקבל טריטוריות אלו.

באותו ראיון ב"קול ישראל" נשאל פנחס ספיר כיצד הוא רואה את השלום מבחינה מוחשית, ומובן שרבים נדרכו לשמוע מה הוא צופה לעתיד, לעת שלום, לאחר שאפיה היהודי של ישראל יובטח לפי תכניתו.

תשובתו לשאלה זו היתה מוחשית ביותר והדוגמא הראשונה שעלתה על דעתו להמחשת ברכות השלום היתה ש"במקרה התהוות שלום עם לבנון תתפתח תיירות משותפת שתוכל לעזור גם לנו וגם להם". הנגי מודה ומתוודה כי למשמע תשובה זו, אף שהיא הגיונית בהחלט, חשתי רגש פתיעה משונה ומסתבר כי רבים מצמצו בשמעם זאת, אולי מפני שלא ציפו כי דווקא דוגמא זו תקפוץ בראש ותישאר

למעשה בודדת, מאחר שמפני קוצר הזמן, כנראה, לא באו אחרות
אחריה.

אלא שיחד עם דברים אלה אמר פנחס ספיר עוד דבר אחד.

6

הוא אמר כי השלום ישחרר אותנו גם מתקציב־בטחון עצום, שאין
הוא מאמין כי נוכל לשאת בו לאורך ימים גם בעזרת יהודי התפוצות.
מתוך כל הלך־רוחו וגושיאו של הדיון, מתוך הקונטקסט כולו, ברור
כי דיבור זה הושמע לא כאינפורמציה בלבד, אלא גם ובעיקר
כנימוק, כהוכחה נוספת לכך שהשלום דרוש לנו וכדאי לשלם
בעדו גם בשטחים.

אין לחזור ולהזכיר שוב, כי ההבדל בין פנחס ספיר ובין אלה שדעתם
אחרת הוא לא הבדל מידת השאיפה לשלום, אלא המחלוקת היא לגבי
הדרך הנכונה להשגת השלום המיוחל הזה.

ואילו לגבי אותו דיבור של פנחס ספיר בענין התקציב, דומה
שאפילו מבחינת אינפורמציה גרידא יש בכך טעות יסודית, שכן
אפילו הדיוט בעניני תקציבים רשאי לקבוע כי גם שלום כתוב וחתום
לא ישחרר אותנו במשך שנים רבות מעולו של תקציב־הבטחון.

אך עיקרו של אותו דיבור תקציבי הוא ברובד אחר.

דומה כי עד כה לא העלה עדיין אפילו איש־ציבור אחד בישראל
את שאלת ההוצאות הכספיות כנימוק בוויכוח על הפתרון הלאומי
לעתידה של ישראל ולהצדקת ויתור זה או אחר.

איני יודע מי הסמיך את פנחס ספיר לקבוע כי עם ישראל, הנושא
בחלק מהוצאותיה של המדינה (בארצות־הברית אין מעמסה כספית
זו של המגבית עולה על אחוז אחד מתשלומי מס־ההכנסה שהיהודים
שם משלמים לאוצר האמריקאי), לא יוכל לשאת במעמסה זו "לאורך
ימים".

אך המרתיע והצורם שבכך הוא שאדם עומד ומשמיע בענין המעמסה
הכספית של דמי הרכש והוצאות החזקת צה"ל דברים שלא נשמעו
עדיין אף לגבי מעמסה נוראה לאין קץ של דמים אחרים, לגבי החשבון
העיקרי שהוא באמת הנורא מכל.

כן, מתוך כל מאורעותיה של התקופה, מתוך כל שעה שלה, עולה

שוועת השאלה האחת: "עד מתי?", "הלאורך ימים?". אך שאלה משוועת זו לא העומס התקציבי הוא ענינה. ודאי, על רקע זה אין הדיבור על כובד העול הכספי שלא נוכל לשאת בו, אלא פליטת-פה, אך אותו רקע קיים תמיד מאחורי כל דיבורינו ומעשינו. פנחס ספיר לא יחזור בו אולי מפליטת-פה זו, ואף-על-פי-כן צריך הנימוק התקציבי הזה להימחק לא רק מפנקסו שלו, אלא מפרוטוקול ויכוחינו הציבוריים.

האומנם ויכוח־סרק?

1

לפני ימים אחדים חלפה, מבלי משים, בין החדשות, ידיעה אפרורית כלהלן:

המימשל הצבאי של יהודה והשומרון העניק לעיריית שכם הלוואה בסך 200,000 ל"י לשמונה שנים (בריבית של ששה אחוזים). לא הייתי נוכח במעמד החתימה על הלוואה זו, אך הנני משער כי צד אל"ף (המקבל) אולי גיחך גיחוך קל אל תוך שפמו או זקנו, למראה תאריך הפרעון שתחולתו בעוד שמונה שנים מהיום. אלא שייתכן כי גם צד ב"ת (המלווה) הרהר אותה שעה במשהו. אם כך ואם כך, בעוד הצדדים חותמים, ומיד לאחר מכן, הוסיף הזמן לרוץ אל מועד שמונה השנים, כדרך שהוא רץ אל תאריכים ומועדים אחרים, רבים לאין־ספור.

ואכן, אולי מצתיק לחשוב על כך, אך כפי שהדברים נראים עכשיו אפשר מאוד כי הלוואה זו לא הונחה על קרן־הצבי והיא תוחזר במלוואה אם לא תבקש עיריית שכם ארכה מן הממשלה הישראלית, כתום שמונה השנים.

ראיתי צורך לומר כאן שבחה של הלוואה זו לא רק מפני שהיא מאזנת את תקציבה של עיריית שכם, אף כי גם זה דבר ראוי לשבח. היא ראויה לשבח מפני שהיא מאזנת ומחזקת גם את רוחו ומעמדו של הציבור היהודי במדינה, והיא אולי הצהרה מדינית חשובה יותר מכמה הצהרות מוסמכות אחרות, שנשמעו בישראל בשבוע זה.

2

כך, למשל, חמת הצהרתו של דוד הכהן, יו"ר ועדת־חוקי־ובטחון. בקומו להתריס כלפי אלה הסבורים שיש לנו זכות להחזיק ב"שט־חיים", מטעמי בטחון והיסטוריה ומטעמים משפטיים, הטיח דוד הכהן בכנסת שאלות כדרבנות:

"האם נחדש את התקופות העכורות בהיסטוריה שבהן רק הכוח קבע? האם נרצה שידביקו לנו הערכות כעם הכובש בכוח-הזרוע?" זאת בענין זכותו של העם היהודי לגבי שטחים שהעם והציונות ראו אותם תמיד כלבה של ארץ-ישראל ולא שיערו את הארץ בלעדיהם.

טיב משמעותה של הצהרה כזאת אינו צריך פירושים והמעניין שבדבר הוא שדוד הכהן ידוע בהתנגדותו החריפה לכל הצהרות (בעלות תוכן אחר, כמובן) מחמת הגזק הנורא שבהן.

עם המתנגדים להצהרות נמנית גם גולדה מאיר אשר קבעה בהרצאה שלה, השבוע, ש"קודם-כל אני עושה לעצמי רשימה על מה לא אוותר. לא נסכים לחלוקה מחודשת של ירושלים, לא נמסור בחזרה את הגולן, לא נסכים שעוזה תהיה שוב כעין אקדח המכוון נגדנו. - - ולא יעלה על הדעת שבענין השיט נישען רק על כוחות או"ם."

באמת קשה לטעון נגד רשימה זו, רשימה כה מסודרת וכה נאה. דבר לא נשכח כאן. וגם העיקרון נכון: ראשית-כל גרשום נא לפנינו, כל אחד על דף נייר, על מה אין הוא מוותר. ואף-על-פי-כן חסר כאן דבר-מה. חסר כאן ענין אחד שכאילו היה קיים מאות בשנים בהכרת העם ואחר-כך בציונות, עניין מסויים ששמו ארץ, מושג מסויים אשר שמו ארץ-ישראל, מהות אשר חיים ווייצמן, למשל, עמל בשעתו, וגם הצליח במידה רבה, להסביר לאנגלים, שהיא מהות יהודית כמו שאנגליה היא אנגלית, מהות אשר אין לחשוך אפילו רגע שהיא נשמטה מזכרונה של גולדה מאיר ושל אחרים, ובכל-זאת אין מהות זו מצויה באותה רשימה מדוקדקת ובדומות לה. במקום מהות זו של ארץ-ישראל, קיימת סיטואציה מסויימת, צירוף-נסיבות מסויים, שעל-פיו כל יהודי גוזר את מפת המולדת ההיסטורית על-פי עדיפויות משלו, כגון שכוחות או"ם אינם משענת בטוחה, או שישובים יהודיים צפוניים נמצאים אל מול הרמה הסורית ושרצועת-עזה נמצאת אל מול איזור ישראלי מיושב. ואילו במקומות שבהם אין לחישובים אלה תוקף, באים חישובים אחרים, בטחוניים, כלכליים, דמוגראפיים, ואף זאת לפי סדר-עדיפויות של איש ואיש, בתוספת התחשבות בסיכויי השלום, על כל דרגותיו האפשריות, ובצירוף חישובים כגון ערכה של "הגדה המערבית" לגבי המסכת הכלכלית של ירדן וכיוצא באלה.

האירוניה שבדבר הוא שדווקא מתוך חישובים אלה - יותר מאשר מתוך הצהרות על שלימותה ההיסטורית והבטחנית של הארץ, עולה

דמות עמידתנו בשטחים המוחזקים כעמידה של כיבוש, המזכירה את "התקופות העכורות אשר בהן רק הכוח קבע", דמות של התעקשות, כביכול, על פרוצדורה מסויימת של משא-ומתן, התעקשות לא-מובנת, שסופה לאבד כל משען ואהדה בדעת-הקהל בעולם.

3

אמנם כן, בכל ההצהרות הללו חוזר ונשנה פסוק קצר, אשר דבריו כמסמרות נטועים ועיקרו בכך שעל ירושלים לא נותר. ענין זה הוא כה מקובל וכה שגור ואיתן, עד שכבר אפשר להסתפק לגביו בתזכורת קצרה, חוזרת ונשנית, אבטומטית כמעט, תזכורת שאפשר להפליג ממנה אל כל החישובים הנ"ל ולהשאירה מתנוודדת אי-שם על בלימה, בבטחון גמור. פעמים יש אפילו רגש כי תזכורת זו, לא פחות משהיא באה כלפי חוץ, היא באה גם מתוך צורך של מתן פורקן כלפי פנים. כביכול, לאחר שאנו קובעים מושכל-ראשון זה, אנו חפשיים לנפשנו.

4

כל זאת לא הזכרתי אלא כדי להבליט את הרקע שעליו נשמעו בשבוע זה דבריו של בן-גוריון בכמה מן הענינים האלה. לא בפעם הראשונה מביע בן-גוריון בשאלות הללו עמדה אשר רבים מבינינו נרתעים מפניה בתמיהה ובצער. לא כל שכן עכשיו, שעה שדבריו נשארים לא יוצאי-דופן אלא דווקא מתמזגים, בכמה עיקרים שלהם, עם הלכי-רוח אשר כל כולם אינם מטיבו ומשרשו. בפגישה עם משלחת נשי "הדסה-ויצ"ו" מקאנאדה אמר בן-גוריון - והוא חוזר על כך בשינוי נוסח בהיכל-התרבות - כי אילו ניצבה בפניו הברירה להחזיר השטחים תמורת שלום-אמת, שלום של ממש, בכל המובנים, היה ללא ספק מחזיר הכל, לבד מן העיר העתיקה. אלא, כך הוסיף ואמר, השלום עם הערבים אינו מציאותי, ולכן כל הוויכוח על כך, אם להחזיר או לא, הוא ויכוח-סרק. אקדים ואומר מיד כי ברור שאין אפשרות לקבוע מראש - כי ב ש ו ם פ נ י ם ו א ו פ ן ל א נ ח ז י ר א ת ה ש ט ח י ם . ד ב ר כ ז ה , ל ד ע ת י , א י ן ש ו ם ע ם ב ע ו ל ם י כ ו ל ל ה צ ה י ר ל ג ב י כ ל ש ט ח ש ה ו א . י כ ו ל ל ה ת ה ו ת מ צ ב ,

אם של לחץ חזק שאין לעמוד בפניו, אם של אולטימאטום, אם של סכנת תבוסה צבאית לא-נמנעת, שבו הכרח לוותר לא רק על "שטחים מוחזקים". אלא שלא על כך נסבו דבריו של בן-גוריון ולא על כך אנו דנים כיום.

הברירה שעליה מדבר בן-גוריון היא אחרת. היא ברירה היפותטית – אפילו אוטופית – של "שטחים" תמורת שלום מלא, אשר בו למעשה אין הגבולות המדיניים אלא סימון של תחומי-ניהול אזרחיים שיחסי הידידות והרצון הטוב שביניהם אינם מוטלים כלל בספק.

מבחינה עקרונית אפשר, כמובן, לשער אפשרותה של ברירה בין "שטחים" ובין שלום בתנאי אוטופיה כזאת.

למעשה, הרי זה חזון שיש בו מרוח אחרית-הימים, שלום אשר אם נרחיב את ממדי משמעותו אנו יכולים לתאר בנפשנו נסיבות שבהן האומות מוותרות לא רק על משמעותם של גבולות מדיניים אלא אף על הגדרה ריבונית של מדינותיהן עצמן, ובתוכן של מדינת ישראל.

אלא שלא זו המסקנה היכולה להשתמע מן הדברים האלה כיום. שכן המסקנה המשתמעת מכך כיום היא שאנו בוחרים להחזיק בשטחים אלה רק מפני שאין שלום בינינו ובין הערבים.

שכן שעה שהדברים נשמעים כיום, בנסיבות הזמן ההווה והכרוך בהן, הרי ההד העונה כיום לדבריו אלה של בן-גוריון הוא לא הד אחרית-הימים אלא הד הסעיפים של החלטת מועצת-הבטחון. כיום מסייעים דברים אלה לא להגשמת חזון השלום העולמי וצדקתו אלא להמחשת צדקתה המדומה של החלטת ה-22 בנובמבר, אשר כולנו יודעים את משמעות הוויתור שהיא דורשת ואת משמעות השלום שהיא מציעה תמורתו.

ואילו מבחינה עקרונית אחרת מנוגדים דבריו אלה של בן-גוריון – "הייתי מחזיר הכל פרט לעיר-העתיקה" – לכל מה שטבוע וחתום בהכרת האומה ובתולדותיה לגבי מונח זה של שייכות אמיתית של השטחים הללו, שאם יש להחזירם למישהו מבחינה מדינית הרי רק לישראל יש להחזירם, כדרך שתזו והאמינו ותבעו גדולי חווי התחיה הלאומית ובן-גוריון בתוכם.

בעוד אני כותב שורות אלו סברתי שמא כדאי לשלב כאן קטעים מספר מדבריו של בן-גוריון בענינים אלה, כפי שהם מצויים בספרים, אך מיד נרתעתי מפני דרך זו של "ציטטים", שכן כל הוכחה כזאת של הבאת פסקה זו או אחרת מתוך הנאומים והכתבים, רק תחליש

את העדות העיקרית, את עדות כל דרכו ועמלו של בן-גוריון, העדות שמעידים בענין זה כל יסודי הוויתו הלאומית והאנושית, החל מעלייתו לארץ ואגרותיו הראשונות אל בית אבא ועד לעמידתו בשער נגד הוועדות המלכותיות השונות ומשפטיו עם העמים ועם קטני-אמונה מביית.

5

למען האמת היה עיקר צלילים של דברי בן-גוריון בשאלה זו לא צליל האוטופיה, אלא צליל המציאות הנגזרת. הוא קבע כי הערבים אינם רוצים שלום. השלום - אמר - אינו ריאלי כיום, ומשום כך יש לקום ולהתנחל ב"שטחים" ולעשות זאת מיד.

והרי על כך ממש גטוש הוויכוח, שאינו בשום פנים ויכוח-סרק, במידה שהוא חל על עקרון זכותו של העם על שטחים אלה וחוסר-זכותו לוותר עליהם מפני חישובי שעה.

עיקרון זה של צו תולדות אומה וצו בטחון - הפולמוס הנטוש סביבו אינו ריק, שכן עיקרון זה אינו חשוב פחות מאותו צו עקרוני אשר לשמו קידש בן-גוריון פולמוסו על עמדתה של ועדת השרים. אלא שאותה החלטה של ועדת השרים עודנה דבר שניתן לתקנו מבחינה עקרונית, ואילו בענין שבו אנו מדברים כאן, אם אנו מוותרים על זכותנו לגבי "שטחים" אלה, אין לכך תקנה עולמית.

בענין העקרוני הזה מוטב היה אילו שמעו גם משלחת ויצ"ו וגם הסטודנטים בהיכל-התרבות, וגם העם היהודי והעולם כולו מפני בן-גוריון לפחות מה ששמעו מפיו בשעתו הנציבים העליונים והוועדות הבריטיות והבינלאומיות ואף המוסדות היהודיים עצמם, החל מן הקונגרסים הציוניים ועד אחרון מוסדות "ההסתדרות", במשך כל דרכו מימי סגירה ועד מלחמת הקוממיות ועד יום פרישתו מן השלטון.

לא לוי אשכול ולא צמרת "העבודה" צריכים להיות עכשיו מטרה עיקרית למחץ הופעותיו של בן-גוריון. ראש-הממשלה הנוכחי הולך ומתקרב - אולי יחד עם צמרת שלמה ועם תקופה שלמה - אל סוף הקאדנציה שלו, כשהעול הרובץ עליו והאחריות שהוא נושא בה מקהים את חודי הטרוניות שיש לנו כנגדו. עיקר דמותו עכשיו היא דמות היגיעה הרבה והמאמץ הרב - אשר התהייה והמבוכה אינן גורעות ממנו, אלא אף מעוררות לפעמים את רגש ההשתתפות והאהדה כלפיו -

להיות המתווך וקולט-העוועים בין הנטיות השונות המתנצחות בממשלתו, וצריך להודות כי עמידתו, דיבורו ושתיקותיו בסבך הזה מרתיעות מלהוסיף על מצוקותיו, בכברת-דרך זו שלפניו. דברי-המחץ של בן-גוריון, כדי להגיע אל מטרתם, צריכים להבקיע הצטברויות רבות מדי של בעיות העומדות על סדר-היום, ומשום כך, מהכרת, עושים דבריו רושם של התקפות שענינן אינו עיקר בשעה זו. איני בא ליתן עצות, אך רצוני להביע את התחושה, הרווחת אולי בלב רבים, כי קולו של בן-גוריון צריך להישמע עכשיו אחרת, הן מצד הנושא והן מצד ההתכוונות.

קולו של בן-גוריון, דווקא מהיותו עכשיו משוחרר מסייגי תפקיד רשמי ומחישובים אמיתיים או מדומים של מדיניות-חוץ, צריך להיות כיום הקול שיעיד קבל עולם כולו, קבל עמים ומעצמות, על עיקרי חייה וציווייה של האומה היהודית, שיחשוף מחדש את הקווים הגדולים של "הטיעון" היהודי - קווים שנתרסקו ונתעקמו - שיחשוף את מהות זיקת הארץ והעם, כדרך שעמדה וניטעה גם בהכרת האומות מאז ראשית ההתנחלות החלוצית, הקווים הגורליים, המבטיעים מבעד לצירופי נסיבות של מיפוי פוליטי, המציבים שוב לעיני העולם את מושג ארץ-ישראל כשלימותו, כצדקו וכאמיתו, עם הקשר שבינו ובין קורותיו של עם ישראל.

אין כיום אדם שהעולם יקשיב לו בענין זה כדרך שיקשיב לבן-גוריון. הימנעותו של בן-גוריון מכך גורעת ממלחמת העם מקור-כוח שאין רב ממנו ושלא היה מעולם נחוץ יותר.

6

אכן, אפשר שלא היה השבוע נאום מדיני חשוב יותר מזה שהשמיע שר-הבטחון בכנסת, שעה שהשיב לשאלתה של חבר מפ"ם בענין המדיניות המעשית בשטחים המוחזקים. נאומו זה לא הכיל אמנם אלא עובדות ותזכורת של החלטות בענין שילובם של "השטחים" במדינת ישראל, על-ידי קישור רשתות קווי-מים וקווי-חשמל, על-ידי שיתוף מפעלים, על-ידי פעולות-תברואה משותפות וכדומה. אך חשיבותה של תזכורת זו, גם מבחינה מדינית, עוד תסתבר כשווה את הרוגזות הפנימיות שהיא עוררה.

ביחוד על רקע שאר דברים של שר־הבטחון, שמתוכם אתה חש כי שילוב זה של השקיה ושל חשמל ושל חברות־תחבורה ושאר קשרים, נעשה לא על גבי לוח חלק אלא לפי קווי קשר ורשת של חיבורי עורקים ועצבים שבין השטחים הללו ובין הכרתו ותולדותיו של העם היהודי. תשתית זו, שהיא מן העזות בדברי ימי עולם, סופה להתגלות יותר ויותר.

גזירת הסקר

1

מדי שנה בשנה כופה משרד-החינוך על רבבות תלמידים בישראל ועל משפחותיהם את מיבחן הסקר. ערעורים רבים ושונים כבר נשמעו כנגד אירוע חינוכי זה. רבים עמדו על כך שנחיצותו המעשית של הסקר (ככלי של אומדן והערכה) מפוקפקת, ואילו נזקיו הרוחניים נעלים על כל ספק. אך דומה כי לא פחות מכך יש לתהות גם על מידת חוקיותו של מיבחן זה כתופעה חברתית מצד מידת סמכות שבעליו נוטלים לעצמם ומצד מידת פגיעה שהם פוגעים בזכויות אזרחיה הצעירים של המדינה (התלמידים), אשר גם לגביהם, כמו לגבי האזרחים הבוגרים, לא כל אמצעי-השלטון יכולים להיחשב כשרים.

2

על-פי תוצאות מיבחן-הסקר קובע משרד-החינוך את שיעור ההנחה או הפטור משכר-הלימוד, לתלמידים שיעברו לבית-ספר תיכון. כנגד המערערים על מהימנותו של הסקר, ועל הזכות לקבוע על-פיו את רמתו של התלמיד, טענו מומחי משרד-החינוך כי הציון שמקבל התלמיד במיבחן-הסקר מובא בחשבון לגבי הציון הסופי רק בארבעים אחוז, ואילו בששים אחוז קובעים הציונים שמקבל התלמיד במיבחנים השוטפים של בית-הספר. מהימנותו של מיבחן-הסקר מוכחת גם מכות העובדה שתוצאותיו לא נמצאו סותרות את ציוני המיבחנים של בית-הספר אלא לגבי חמישה אחוזים בלבד מכלל התלמידים העומדים למיבחן.

כך טוענים מומחי משרד-החינוך, ואינם חשים כי מיספרים חותכים אלה הם חרב-פיפיות, המפריכה את נחיצותו של מיבחן זה ומעמידים אותו על בלימה.

שכן אם אמנם חופפים תוצאות מיבחן-הסקר כמעט במאה אחוזים את התוצאות של מיבחני בית-הספר, הלא על-כרחנו אנו תוהים ושואלים אם הוא שווה את כל הכרוך בו, את כל המסתעף מתוכו ומחלחל ממנו אל רבדים, אשר אולי רק מחמת היעדרו של חוק מפורש יוצא משרד-החינוך נקי בענין זה מאשמת הסגת גבול ופריצה לתחומים שאינם בסמכותו.

דיינו אם נשער רק שמץ מן הכרוך בכך, ביחוד לגבי משפחות הנמצאות עדיין בשלבים התחתיים של הסולם החברתי והתרבותי המקובל. דיינו אם נשער משהו מן הפקעת החיה הזאת, שמשרד-החינוך חותך בה, פקעת של תקוות הורים לגבי הילד, תקוות שמשרד-החינוך כופה עליהן להצטבר יחד לקראת סקר אחד שאליו הן עלולות להתנפץ במחי אחד ולבלי שוב, פקעת שבה נכרכים גם רגשי חרדתו של התלמיד, אשר המשרד עושה אותו אחראי להוצאות שהוריו יצטרכו להוציא עליו אם ירצו לשלחו לבית-הספר התיכון על אף הכל, פקעת של יגיעות ורגשי אשמה וכבוד פצוע ונחיתות ואזלת-יד בפני גורל חד-פעמי וחותר. כל הדברים הללו הם כלליות, אך פרטיהם והסתעפוי-יות שלהם בהווה ולעתיד לבוא חשובים ורוויי-מרורות עוד יותר. דברים אלה הם חלק ממחיר הסקר "הסותר את תוצאות המיבחנים בבית-הספר רק בחמישה אחוזים בלבד", ומחיר זה לא משרד-החינוך משלם אותו. כל הטעמים המרים האלה, אשר בית-הספר מדלל ומפזר אותם על פני שנות הלימוד הרצופות, נדחסים מכוח סמכותו של משרד-החינוך אל תוך סקר אחד, מוצבים על חודם, מקבלים טעם של דחיפות חד-פעמית, חורצת דין וקובעת הכרעות, אשר ענין ההנחה הכספית בטל בתוכה בששים.

3

כל שיטת המיבחנים והציונים הכרוכים בהם, אפילו כשהם שלובים במהלך הלימודים הרצוף בבית-הספר ואינם חורגים מתוך הווי-ההוראה הרגיל, כל השיטה הזאת נתונה כיום לבקורת ולעיון בעולם כולו, ורבים מפקפקים בערכה ובצידוקה. אלא שהסקר של משרד-החינוך חורג אף מתחום זה. הוא מוציא את המיבחן מתחומי בית-הספר ומעמיד אותו בתחום הממלכתי החברתי. כל התופעות השליליות הכרוכות

במיבחנים הרגילים מוכפלות כאן עשרת מונים ומקבלות כאן תוספת חריפות, שסממניה מחלחלים בכל רקמות העצבים של חומר-הניסוי החי וסביבתו. שבועות רבים לפני בואו כבר משרה מיבחן-הסקר על התלמידים ועל משפחותיהם אווירה שיש בה ממורא יום-הדין ומקדחת ההגדרה. מכוח סמכותו המסופקת של משרד-החינוך נהפך מיבחן הסקר הזה, של בני שלושה-עשרה ובני ארבע-עשרה, לתחנת-חיים אשר מצד מידת מתח הכרוכה בה ומצד ההכרעות, שהיא קובעת בעקיפין, מעטות כמוה אפילו בחיי האיש המבוגר בכל השנים שלאחר מכן. אם נוסיף לכך את נסיבות הזמן ואת הטעמים החברתיים, בארץ-ישראל זו של קיבוץ-גלויות, לא יקשה עלינו להבין כי סקר זה כרוך במשמעויות החורגות הרחק מעבר לתכליתו המוצהרת.

4

לנוכח כל אלה אתה שואל בנפשך אם אמנם הביאו מומחי המשרד בחשבון את האחריות שהם נוטלים על עצמם בסקר זה, על המריבות ושפיכות-הדמים הכרוכים בו, שעה שהם קמים לכפות על הנער, בגיל זה דווקא ובנוסה זה דווקא, עימות כזה עם הוריו, עם החברה, עם השררה הממלכתית, עם גאוותו וכבודו ושאיפותיו, שעה שהפקידות החינוכית משליכה את כל הדברים הללו על הכף, לעיני כל, במיבחן של חידון שנתי.

כן, מידת הזחיחות שבה קבעו מומחי משרד-החינוך כי רק בחמישה אחוזים בלבד סותרות תוצאות מיבחן-הסקר את תוצאות הבחינות של בית-הספר, יש בה עוד תבלין אחד, עוד משמעות אחת, הנותנת רשות לפקפק אם תופסים גוזרי הסקר את מידת השרירות, שבה הם מפעילים את סמכות השיפוט שבידם, שכן אם נניח כי המיבחנים הרצופים של שנות בית-הספר עשויים להעיד על רמתו ואפיו וטיבו של התלמיד יותר ממיבחן אחד של סקר מסוג זה, הרי שאין להסיק אלא כי משרד-החינוך עצמו קובע שלגבי חמישה אחוזים מן העומדים למיבחן מעוות הסקר הזה את הדין. חמישה אחוזים פירושים – בשנה זו, למשל – אלפיים וחמש מאות תלמידים.

אין לחשוב כי איזה בית-דין שהוא בישראל, או בארצות אחרות, היה מכריזו ברגש סיפוק, לגבי משפטים של דיני נפשות – ואת משפט

הסקר אין לקרוא בשם אחר - כי הוא עיוות במשך שנה אחת רק דינם של אלפיים וחמש מאות נפש.

5

פולמוס הסקר נמשך, כידוע, זה שנים לא-מעטות ולא כל נימוקיהם של מתנגדי המיבחן הזה, מבחינה מקצועית, זכורים לי, אך כמה מן הנימוקים שמורים עמדי.

מיבחן זה מפריע את מהלך הלימודים בבית-הספר, שכן הוא כופה את המורים לזנוח את התכנית הרצופה, לשם תירגול לקראת הסקר. יסוד השינון גובר והולך ובמשך תקופה ממושכת הוא תופס מקום רב עוד יותר מן המיועד לו מלכתחילה.

האווירה החולנית, הקדחתנית, המשתלטת בבית-הספר בחדשים שלפני הסקר משפיעה השפעה הרסנית על ההווי הלימודי והמשפחתי של התלמיד ופירותיה של פסיכוזה זו אינם דבר שנוי במחלוקת.

הסקר מערער את מעמדו של המורה בעיני התלמידים, מאחר שבשעת המיבחן, השעה המכרעת, הוא כאילו מסולק הצידה כדי ליתן למומחי משרד-החינוך לבוא במקומו ולקבוע את הדברים.

על סמך נימוקים אלה ואחרים נשמעה, עוד בשנת 1961, הדרישה לביטולם של מיבחני-הסקר, אך הם נמשכים, כידוע.

בשנה זו עמדו המורים, כידוע, שלא לשתף פעולה עם משרד-החינוך בביצועו של המיבחן, אך חזרו בהם. לדעתי, חבל שלא קיימו את החלטת ההימנעות. בכל הפולמוסים שהיו עם משרד-החינוך לא היו המורים צודקים יותר מאשר במקרה זה. לדעתי, היתה הימנעות זו גם מחובתם כלפי התלמידים, ולא רק חובה פדגוגית, אלא חובה אזרחית פשוטה של הגנה על אזרחים צעירים אלה מפני שרירותה של סמכות משרדית.

6

הרבה דובר אצלנו על הרפורמה בחינוך. זו היתה אולי המערכה הגדולה ביותר שניטשה אצלנו בתחומי ההוראה ועוד אין לדעת, כמובן, אם היא שווה את המרץ והלהט אשר שני הצדדים שיקעו בה ואת ההון והכוחות שיוצאו להגשמתה. ואף-על-פי-כן דבר אחד ודאי אפשר לומר

בזכותה: בעיות החינוך, שאלות שיטותיו, אמצעיו, עקרונותיו, הם שדה כה נטוש וכה משווע לחריש עמוק ולתלמים חדשים, עד כי כל שינוי ותמורה, ויהיו מה שיהיו, יש להם סיכויים רבים להיות בבחינת תיקון.

כן, שינוי מבנהו של בית-הספר היסודי והעמדתו על שש כיתות, אולי הוא תיקון חשוב ואולי הוא תיקון מועט. אך רפורמה זו גם אם היא מוצדקת וגם אם היא תעלה בהצלחה, שמה אינו הולם אותה. הוא גדול מכפי מידתה.

החינוך בעולם כולו, על דרכיו, שיטותיו ועקרונותיו, משווע לרפור-
מה. להשאירו כצורתו כיום, פירושו להשלים עם אחד מבזבוזיה
וכשלונותיה הגדולים ביותר של האנושות. אולי הגדול שבהם.
דומה שאין עוד תחום שבו ניתנו לרשויות הממלכתיות של החברה
האנושית, באומות השונות, אפשרויות כה גדולות, מצד הסכומים
המושקעים ומצד הכוחות המועסקים, כדרך שאנו מוצאים בתחום
החינוך. רק המלחמה אולי תשווה לכך מצד ההשקעות הכספיות ומצד
כוח-האדם.

בתחום החינוך מקבלת החברה האנושית למוסדות לימודיים שלה -
היסודיים והתיכוניים - את אורחיה הצעירים למשך שנים-עשרה שנים
רצופות, כדי ללמדם, לחנכם, לטעת בהם ידיעות, לעורר ולפתח את
כשרונותיהם. אילו היתה ההשקעה הגדולה הזאת מצמיחה לו רק חלק
מן המקווה, כי אז היו פני העולם אחרות. אלא שבית-הספר - ובענין
זה אין המתקדמות והמפותחות שבארצות ניפלות לטובה - הוא למעשה
אחת הפינות הצחיחות ביותר שבחברה. לא המורים אשמים בכך, שכן
דפוסי-החינוך הקיימים שולטים במורה לא פחות מאשר בתלמידים.
שנים-עשרה שנים אלו שבהן נמצא האזרח הצעיר במוסדותיה החינו-
כיים של החברה הן ההיפך מיעודן. הן שנים של עול מדכא, של שיגרה
מדכדכת, של הרבה עמל מיותר, של ספיגת ידיעות מיכאניות הנש-
כות ברובן במרוצת השנים, של בזבוז זמן והון וכוחות שאין דומה
לו בשום שטח משטחי הפעילות האנושית בימי שלום.

חוק-חינוך-חובה, עם כל הנאור והנעלה שבו, מה פירושו למעשה?
פירושו בכך שהוא דן את אזרחיה הצעירים של המדינה, החל מגיל
ארבע או חמש, למאסר שנים-עשרה שנה, או שמונה שנים לפחות,
על לא עוול בכפם וללא כל כתב-אשמה או פרוצדורה משפטית. תקופה
זו, תקופת השחרות והנעורים, נהפכת על-פי-הרוב לקטע האפרורי

ביותר, הכבול ביותר, הצחיח ביותר, בחייו של האדם הצעיר והצומח. ואם מצויות בתקופה זו נקודות-אור, הרי הן נזכרות רק לאחר שנים רבות, ככנס הבוגרים המתוועדים יחד לפגישת יובל, שאז מתברר כי נקודות-אור אלו הן לרוב מעשי הקונדס והשובבות, או ההתפרעות, שהיו נקודות החושך והאפלה בשביל המורים.

7

דרכיו והישגיו של "החינוך המשותף" בקיבוצים של ישראל עשויים להעיד כמה שדה זה נכון לתמורות וכמה אפשר לחדש ולרענן בו. ואף-על-פי-כן לא נבוא להאשים את מדינת ישראל על שלא קמה לסלול דרכים חדשות לחינוך. אמנם מהיותה מסגרת ממלכתית חדשה, המתחילה מבראשית, כביכול, ללא עומס שיגרות גדושות מדי, - וגם מצד טיבה המיוחד כמעבדה חברתית מיוחדת במינה בתחום קיבוץ-גלויות - יכלה ישראל, לכאורה, לפרוץ סייגים ולפרוש אפקים חדשים שהיו נעשים אולי מקור-השראה לרבים, אלא שהתנאי האחד והיסודי לכל אלה לא ניתן לה עדיין: השלום. הענינים שהעסיקה כל השנים ועודם מעסיקים אותה הם, כידוע, דחופים יותר ולא בה האשם על שלא נתפנתה ליעודים אחרים.

אך אם אין לקטרג על ישראל על שלא פרקה עול שיגרות בשדה החינוך ולא התוותה בו תלמים חדשים, יש ויש מקום לתהות על שעם תקומת המדינה הלכה ונשתלבה במערכת-החינוך נימה מעיקה וזרה שה"ממלכתיות" מתבטאת בה בדרכים נמרצות ושגורות מדי של שררה משרדית, של צווים אדמיניסטרטיביים ושל ניירת ממושטרת ומדורגת למהדרין. משרד-החינוך, כידוע, אינו שוקט על שמריו והוא הראה במשך השנים דוגמות של התמודדות רצינית וכנה עם הבעיות שעל הפרק, אך פעמים נדמה כי יחסי ההירארכיה הפיקודית בשדה החינוך, ויחסי הדרגות בין מפקדת המשרד ובין המורים, הוא צבאי יותר מאשר בצה"ל.

מיבחוץ-הסקר, עם כל אשר סביבו, הוא אחת הדוגמאות הבולטות לאווירה זו. אך סקר זה אינו רק ענין שבין המורים ובין המשרד. סקר זה הוא מכשלה חברתית חמורה ועוול ציבורי שהדיון עליו צריך לצאת לרשות הרבים.

פירושים שאינם למותר

1. פירושה של התנחלות

הממשלה עומדת, כנראה, להחליט בימים אלה בענין ההתנחלות בשטחים המוחזקים, ובעוד הדיון נמשך ראוי שנדע כי המחלוקת בשאלה זו אינה רק פלוגתא של טאקטיקה או התנצחות של גישות שונות הבאות לקבוע מהו הצעד הנכון בשעה זו.

אין זו שאלה של צעד זה או אחר, או של שעה זו או אחרת. הענין העומד להכרעה הוא ענין שביסוד, הן מן הבחינה העקרונית והן למעשה.

משמעותה של החלטה שלילית, בשאלה זו, לא תהא שונה במהותה מן המשמעות שהיינו עומדים בפניה אילו הוחלט בשעתו, באחת מתקופות ההתנצחות הרבות שידעה הציונות לאורך קורותיה, להפסיק את העבודה המעשית בארץ-ישראל, עבודת ההתישבות והבנין והעליה, עד להכרעה המדינית.

ההבדל הוא רק בכך שהחלטה שלילית כזאת כיום אין פירושה דחיה עד לקונגרס הציוני הבא או עד למושב הבא של הוועד הפועל הציוני. החלטה שלילית כזאת כיום - פירושה עשוי להיות סופי, ללא אפשרות ערעור וחרטה.

השאלה היא אם לעשות את הדבר שההגיון ויצר-הקיום גוזרים עלינו לעשותו, או להחמיץ מועד היסטורי שאין להשיבו.

נוסיף ונומר רק עוד זאת:

אם תתקבל עמדתם של שוללי ההתנחלות, הרי פירושו של דבר, מבחינה פוליטית, הוא שממשלת ישראל מאשרת שמפת הגבולות של המדינה, לפי גירסתה, היא מפת הגבולות שלפני מלחמת-ששת-הימים. הקו הירוק.

וזאת על אף כל ההצהרות שגבול שביתת-הנשק עבר ובטל מן העולם.

2. פירושן של "התקפות אישיות"

מצדדים שונים נשמעו אצלנו בזמן האחרון התרעות על ירידתה של רמת הוויכוח הציבורי, בשל "התקפות אישיות" שהיריבים תוקפים זה את זה.

איני סבור שהרעה היא באמת רבה כל-כך. לא כל עקיצה ולא כל הערת-לגלוג מדלדלות את הפולמוס ומנמיכות את קומתו. עוקצין כאלה פעמים אינם פגם, ופעמים הם יתרון מצד תבלין החריפות. מיטב פרקי הפולמוס בספרות הפוליטית שבעולם יש בהם, כידוע, מן הסממן האישי הזה.

ואף-על-פי-כן הגיעה השעה, דומני, לתבוע עלבוננו של אדם אחד - ולא דווקא מן החיים עמנו כיום - שההתקפות האישיות עליו נתברו בזמן האחרון.

כוונתי ליהושע בן-נון.

עובדה היא כי כל שעה שבעלי פולמוס מפוכחים שבינינו רואים צורך להפריך או לשים ללעג את טענות זכותנו ההיסטורית על ארץ-ישראל ואת זיקתו של העם היהודי אל ארץ זו, כמושג אחד ושלם וכולל, הם מוסיפים ומדגישים, כדי לשבר את האוזן, כי "לא נשוב לעולם אל מושגיו של יהושע בן-נון" או "לא עולמו של יהושע בן-נון הוא עולמנו ולא מפותיו מפותינו" וכיוצא באלה.

לדעתי, יש בהתקפות אישיות אלו טעם לפגם.

ראשית - כיוון שיהושע בן-נון נעדר מן הזירה המדינית, מוטב להימנע עד כמה שאפשר מלעקצו.

אך יש גם טעם שני המחייב, לדעתי, הימנעות זו. לדעתי, אין זה הוגן לעשות את יהושע בן-נון שעיר-לעזאזל ולהטיל עליו, בענין מפת הארץ השלמה, את האחריות לתפיסות גיאופוליטיות שלא הוא לבדו דגל בהן. בין שותפיו להשקפה, בבעיה זו, היו גם אישים אחרים ולא רק בימי קדם אלא אף בזמן החדש, ובהם דמויות כמו הרצל, וייצמן, ואפילו מאיר יערי, אשר כל כתביו וכל מעשיו מעידים עליו כי עד הזמן האחרון ראה אפילו הוא את ארץ-ישראל כדרך שראה אותה יהושע בן-נון, ולא עוד, אלא שאותה מפה של בן-נון עוררה אותו אפילו להתנגד בשעתו, יחד עם רבים וכן טובים, לחלוקת הארץ ולרעיון המדינה היהודית.

מי שטופל עכשיו על יהושע בן-נון לבדו כל אותן האלוצינאציות

בענין ארץ־ישראל וזיקת העם אליה, מעוות, איפוא, משפטו של יהודי, אשר לא הוא לבדו אשם ב"רוח השוביניזם ההיסטורי" הסוחף כיום, לפי "על המשמר", חוגים ניכרים בישראל, רוח שפעם קראו לה בשם ציונות.

3. פירושים של "סנטימנטים"

תמיד כדאי להבדיל בין מדינאים שהגיונם עז וחותר ובינתם צלולה ומבטם נוקב וחודר ומרחיק ראות, ובין בעלי הזיות ואחוזי דמדומי־קדחת למיניהם.

תמיד יש לצלולי־הדעת יתרון על פני טרופי־הדעת, השקועים במיס־טיקה רגשנית ומופרכת.

אלא שגם הפכחון אינו רוצה ואינו מסכים שיראוהו נטול "סנטי־מנטים" ומתנכר לרגשות.

משום כך, לאחר שפורסם בעתונים, כי פנחס ספיר אמר באחת ההופעות שלו, כי אין לו סנטימנטים לחברון ולשכם ולג'נין, ראה מזכיר מפלגת־העבודה צורך להעיר, בהודמנות אחרת, כי "לא אמרתי שאין לי סנטימנטים לחברון, אלא רק לשכם ולג'נין. העתונאים סילפו ויבושם להם".

קשה לקבוע בדיוק מהיכן נובע טעמה הקומי של הערת־תיקון זו, הבאה להעמיד דברים על דיוקם.

נניח, איפוא, ליסוד הגיחוך הקל הנלווה לענין זה ונעיר משהו לגופם של דברים.

היעדר של סנטימנטים לגבי שמות כמו חברון או לגבי ערים אחרות, אינו, לדעתי, פגם שיש להצטדק עליו או לתקנו. אני רואה צורך לומר זאת מפני שגם אני איני מרגיש עצמי שונה בענין זה מפנחס ספיר. דומה שאפילו אמרתי זאת, אפילו יותר מפעם אחת, ברשימות אלו בעתון.

אותי, למשל, מניח צליל השמות חברון, או יריחו, כמעט אדיש מבחינה סנטימנטאלית. אין שמות אלו מעוררים בי געגועים שאין להכילם. אלא שאדישות רגשית זו אינה שייכת כמלוא־נימה לעמדותי כלפי ערים אלו, וכלפי מקומות אחרים בדומה להן, בוויכוח הנטוש עליהם כיום בציבורנו.

ההכרה הברורה האומרת כי אומה אינה יכולה ואינה רשאית שלא לראות כחלק אינטגרלי מהווייתה וממפת ארצה היעודה, עיר כמו חברון, או אזורים כשומרון ויהודה, שהם מיסודי תולדות העם וזכרונותיו ותרבותו, הכרה זו ויחס זה אינם פרי סנטימנטים, כמו שהיחס ללוח-הכפל אין בו מן הסנטימנט וכמו שהכרת ההבדל בין הזכרון ובין הטשטוש, בין חוק ההגיון והחובה ובין האימפרוביזאציה העסקנית, אינה כרוכה בסנטימנטים.

משום כך יש משהו מן הצורם והדוחה באותה לחלוחית של רגשנות שבה מדברים על "השטחים" דווקא אלה המתנגדים ל"שילוב", או ל"אינטגרציה", שעה שהם טוענים, כי ארץ-ישראל השלימה שוכנת בלבבם פנימה ואין הם צריכים לראותה נכללת דווקא במפה המדינית כדי לאהוב אותה ולהיות קשורים בה. עד כדי כך הם מחשיבים את הסנטימנט.

4. פירושה של סטאטיסטיקה

לענין "סנטימנטים" ראוי גם לציין כי היסוד הרגשי, אפילו הרגשני, הוא מיסודות דבריהם של ריאליסטים מובהקים מסוגו של פנחס ספיר, שעה שהם קובעים בסערת-נפש כי הסכנה הדמוגראפית תביא לידי כך שאנו נהיה ל"מס עובד" לערבים וכי ארץ-ישראל השלימה פירושה חיסול מדינת ישראל. על אף הפכחון המדומה שבו נאמרים דברים מסוג זה יש בהם מידה כה רבה של התמסרות רגשית לניחושים של הסתמכות על תחזיות-עתיד מעורפלות, עד כי ספק הוא אם פנחס ספיר היה עושה תחשיבים כאלה בסיס להחלטות גורליות אילו נסבו הדברים, למשל, לא על ארץ-ישראל וכריתת לבה, כדי למסרו לבעלות מדינית של ירדן, אלא אפילו על ענין כדאיותה או אי-כדאיותה של מלחמת-בחירות באחת הרשויות המקומיות.

על סמך איזה חישובים, על סמך איזה אומדן מהלך עלינו פנחס ספיר אימים אלה של השטחים-המוחזקים, העתידים "לחסל את מדינת ישראל" מחמת הריבוי הטבעי של הערבים? הוא עושה זאת על סמך חישובים מספריים שהוא מקפיא וקובע אותם כבעלי תוקף לטווח של שלושים או ארבעים שנה. שלושים-ארבעים שנה, בעידן זה של תמורות ותהפוכות, שאין דומה להן למהירות ולהתפתחויות, ששיעורן

אינו צפוי! אומדן זה של פנחס ספיר אינו מביא בחשבון לא את אפשרויות הגדלתה של הילודה היהודית, לא את סבירות צמצומה של הילודה הערבית עם שינוי הרמה הכלכלית והתרבותית, ולא את סיכויי העליה היהודית מן התפוצות ואת התפקיד העצום שעשויים למלא בתחום זה כל אותם גורמים לא צפויים שמרצון או מהכרח.

בחוברת מאלפת על "סיכויי העליה והבעיה הדמוגרפית", מאת אפרים בן-חיים ופרופ' הראל פיש, אנו מוצאים כי עליית חצי מיליון יהודים, עד סוף המאה, תהא מספקת כדי לאזן את הריבוי הטבעי של הערבים. מספר זה בלבד (בלי לצרף אליו כל שאר נסיבות מסייעות) הופך את חישובו של פנחס ספיר לשרירותי-לב פסבדו-ריאליסטית, אשר כל שנה מן השנים שהיא חלה עליהן, עשויה להפוך אותה ראשה למטה, ובשמה הוא דורש לעשות עכשיו את מעשה הוויתור הגורלי שאין להשיבו. דומה כי לנוכח כל אלה אפשר לשאול לא רק מה מידת הפכחון שבחישובים אלה, אלא גם מה מידת האחריות הציבורית של כל אותם בעלי-חשבון הבוראים, מכוח השם-המפורש של הדמוגרפיה, גולם סטאטיסטי נטול-שחר שהדבר האחד הברור והוודאי שבו הוא הקרדום שבו מאיים חשבון מופרך זה לנפץ את שלמות חזונה של האומה מיום צאתה בגולה ועד היום. אותו סחף של יצר ושל רגש, המעורר אנשים לדרוש כיום החלטות-ויתור חוצות דין, על סמך חשבונות מעורערים, לטווח של שלושים שנה, אותו מדדום רגשני, אותם ערפילי מיסטיקה של סטאטיסטיקה, הם המהלכים כיום במסווה של פכחון ושל מדיניות ריאליסטית. לא חסרון סנטימנטים הוא חסרונם של פנחס ספיר וחבריו. ההיפך מזה.

מחאה ותזכורת

1

לפני כמה חדשים ביקרה בגרמניה משלחת תלמידים - כשלושים במספר - מבתי-ספר תיכוניים בישראל. בשובם ארצה נמסר בעת-זמננו, מפני דוברי המשלחת, כי הביקור היה גדוש רשמים. התלמידים הישראליים התארחו באכסניות-נוער גרמניות ובבתים פרטיים, סיירו במחוזות שונים ובעיקר בבאוואריה, מקור-מחצבתו של הנאציזם, ערכו ביקור במחנה-ההשמדה של דאכאו, שהו בבסיס צבאי, שוחחו והופיעו במקומות שונים בהדגמת פרקי פולקלור ישראלי, וביקרו גם ב"בית אבות" שבו שוכנים, בין השאר, ותיקי הוורמאכט.

אינני יודע פרטי הביקור באותו "בית אבות" ולא ברור לי איזה רושם עשו האורחים הישראליים הצעירים על הישישים החביבים הנחים בבית זה לאחר שנות עמל של מסעי-מלחמה נודעים. ייתכן כי הביקור החטוף לא היה אלא פרט זעיר במסכת סיוריה של המשלחת, אך דומה שאין צריך להרבה יותר מזה כדי לראות את נצנוץ הטירוף הנשקף בנקודה זו מתוך ההתפרקות הסוחפת כיום את מערכת היחסים שבין העם היהודי ובין הגרמנים. על אחת כמה וכמה בולט נצנוץ זה מתוך הנימה העניינית המובנת מאליה, שבה המשלחות השונות מדווחות לנו, עם שובן, על חוויות שלהן.

2

באותו נוסח ענייני וסביר נמסר, למשל, בשבוע זה בעתונים, כי מאחר ש"תנובה" ו"ארגון אמהות עובדות" משתמשים במכוניות גרמניות (ארגון האמהות קיבל את המכונית הגרמנית כתרומה) הופנתה בענין זה שאילתה אל הוועדה המרכות של ההסתדרות.

לנוכח שאילתה זו אין הוועדה מתכוונת, חלילה, לתבוע את המוסדות האמורים לביור. לא. הוועדה עומדת לדון שמא הגיעה השעה לבטל את ההחלטה האוסרת על מוסדות ההסתדרות להשתמש במכוניות מתוצרת גרמנית.

מכאן אתה למד שהחלטה כזאת, כנראה, נתקבלה פעם, למרבה הפליאה, והיא עודה קיימת.

החלטה זו נראית באמת כבריה משונה, שכן היא סבירה הרבה פחות, בתנאים הקיימים, מן הזיקה הסבירה שבין ארגון-אמהות בישראל ובין פירמה גרמנית-דווקא לייצור מכוניות. זיקה זו מתקשרת איכשהו גם עם אותו ביקור ב"בית האבות" הגרמני, אף כי כשאתה מדבר על כך אינך יודע באיזו משתי המלים האלו, ב"אבות" או ב"אמהות", רותחים דמי הלשון העברית מכוח צירופים אלה שהיא נקלעת אליהם על-כרחיה.

3

אם נוסיף לכך רק מקצת מיבול של ימים אחרונים ממש, נמצא כי משלחת של הדור הצעיר במפלגת-העבודה יצאה לגרמניה לפי הזמנת המדור לענייני משפחה ונוער וספורט של עיריית ברלין. ונמצא כי "קבוצת אישים" מישראל טסה לגרמניה לפי הזמנת "לופטהאנזה", לכבוד פתיחת הקו האווירי.

ונמצא, בין שאר זוטות, כי בנשף-העתונאים השנתי בדיסלדורף הופיע בין הכוכבים השחקן הישראלי אשר בידו מושלך סיפורו של שלום עליכם ערב ערב לפני הקהל הגרמני האלמוני, מושלך לצחוק ולהנאה ולהתלהבות ולטרף.

באותו נשף של עתונאים גרמנים בדיסלדורף הופיע השחקן הישראלי, כמובן, בפזמון מתוך "טוביה החולב".

כן, כשאתה מהרהר בכל הזיקות וההקשרים וה"עימותים" הללו, אינך יכול שלא לראות בכך את כוחה של ההשגחה העליונה ואינך יכול שלא להרהר שהיא נתנה, כנראה, במקרים אלה, יפוי-כוח לשטן לצרף צירופים ולביים בימויים, אלא שעל אף האפקטים העזים כבר אין הדברים עושים רושם. הסייגים שסייגנו בשעתו מתעופפים סביב כקליפות אחרונות שנתרוקנו מתוכנן, כמה החלטות שנקבעו בשעתן עומדות פה ושם כפוחלצי-חיות שעבר זמנן, ועירפול חושיו והגיונו

של העם היהודי בשאלה הגרמנית נמשך כפסטיבל של משלחות ישראליות ושל סיורי עסקנות ובילוי ובידור ואמנות, ורק מפעם לפעם קובלים דוברי המשלחות הללו בשובם, כי "תודעת השואה" אינה מורגשת די-הצורך בגרמניה וכי לא תמיד נענים האזרחים הגרמניים ברצון לשאלות ששואלים אותם התיירים היהודים בענין עברם.

כך, למשל, ציינו בצער גם דוברי משלחת התלמידים, כי אנשי הדור הגרמני הקשיש לא תמיד הניחו דעתם של האזרחים הצעירים, ולשאלות "היכן היו בימי המלחמה העולמית" השיבו לרוב באופן סתמי: "בחזית הרוסית"...

ייתכן כי במקום לשאול את האזרחים הגרמנים "היכן היו ומה עשו אז?", היו רבים מן התיירים היהודים צריכים לשאול את עצמם, בשעת הביקור, "היכן אנו עכשיו ומה אנו עושים כאן?" אלא שתנופת הדרדור במדרון אינה מניחה מקום לשאלות שאדם צריך לשאול את עצמו.

דבר אחד ברור: תנופת דרדור זו נעשתה כה שגורה וכה סטיכית עד כי חסר היה לכל התכונה הרבה הזאת איזה אקורד אחר מלכד ומשווה משמעות כוללת לדברים.

ואולי משום כך נחלצה הכנסת כולה לענין זה, שעה שהחליטה לשגר לגרמניה משלחת מטעם הסמכות העליונה של העם היהודי.

4

ייתכן כי אם אנו רואים את הכנסת רק כמוסד המאריך תקפן של תקנות לשעת-חירום, או מאשר היטלים של שר-האוצר, אין יציאת משלחת שלה לגרמניה שונה מיציאת קבוצות אחרות של עיסוק או בילוי נעים. אך אם נראה את הכנסת כמהותה המיועדת לה מטבעה, כגוף הממחיש ומסמל את דעותיו של העם ואת דעותו, ואת נטיותיו השונות ואת רצונו האחד, את סמכות חוקיו ואת משפט חוקתו ומוסרו, אם נראה אותה כך, הרי ברור כי משלחת זו היא בעלת משמעות מוחשית וסמלית שונה מכל השאר.

משום כך מסתבר כי פרופ' דב סדן, שהתפטר מן המוסד המחוקק של ישראל בשל החלטה זו על שיגור המשלחת, ראה את הכנסת כמהות נעלה ורבת-משמעות יותר מכפי שהיא רואה את עצמה.

טוב שמחאה זו של התפטרות הובעה והומחשה על-ידי איש זה דווקא, על-ידי אדם אשר הדראמאטיות ההפגנתית אינה ממערכי נפשו, על-ידי איש-רוח מובהק אשר גם "אינטלקטואלים" שבינינו לא יאשימוהו בצרות-אופק, אשר גם הקיצוניים שבנוקונפורמיסטים לא יטפלו עליו חטא לאומנות ושוביניזם, ואשר המפולפלים שב-פיקחים שלנו לא ימצאו בו עוון קהות או חוסר חוש-פרופורציה. במעשה-התפטרות זה אמר דב סדן את הדבר אשר בלעדיו לא ייתכנו חיי ציבור שפויים וחי-רוח אמיתיים ובעלי הכרה.

5

דב סדן ודאי יוסיף דברים בענין זה, אך גם במלים המעטות שהשמיע עד כה באוזני הכתבים, קבע עיקר גדול. הוא קבע ואישר למעשה את ההבדל שבין הרובד הרשמי, הממשלתי שביחסינו עם גרמניה, ובין הרובד החברתי, הרוחני, התרבותי והמוסרי, אשר רבים רואים בו - מתוך טעות שאין קשה ממנה - המשך טבעי ליחסים הדיפלומאטיים הרשמיים, למדיניות, למלוות, לרכש.

"שיסעו כל המיניסטרים - כך אמר - אך לא חברי הכנסת ולא הנשיא".

עמדה זו, אשר חסידי העיקרון של "הכל מותר או הכל אסור" רואים בו אופורטוניזם, רק היא הדרך שבה אפשר להחזיק את השאלה הגרמנית - שלא היתה רבת-משמעות ממנה בחייו הרוחניים והמוסריים של עם ישראל - קיום חי ונכון. לא כעיקרון מכאני מנותק מן הסובב, אלא כחלק בלתי-נפרד מתולדות העם ומחיי שעה שלו. ואף-על-פי-כן - אותן תופעות של אין-סייג ואין-חובה, שמקצתן הזכרנו, אינן פרי "אי-הבנה" עקרונית. לא משום כך שותקו חושי הציבור לנוכח כל אלה, ולא משום כך נערכו עד כה הפגנות-מחאה - למרבה הפאראדוקס - אך ורק לגבי מגעים שבמישור הרשמי, המחוייב מכוח קיומה ופעמים גם למען קיומה של המדינה. חושיו של הציבור שותקו לנוכח התפרקות זו שבתחום החברה והתרבות, מחמת שתי סיבות עיקריות.

סיבה ראשונה: סמכותם של אנשי רוח ואנשי אמנות שקשרו לגילויים אלה של לא-תרבות ולא-אנושיות חיה את ההילה אשר הדמים והמוראות אינם מכהים אותה כביכול, את הילת "הערכים"

הנצחיים, את ההשקפה הרואה את התרבות כנתוקה מן העולם, את ההשקפה הכורה תהום בין הפשע ובין הטרקלין, בין ההנאה הרוחנית ובין כל מה שהנאה זו חייבת בהכרח להעלות בלבו של אדם, או בלבו של "איש-רוח", אם הנאותיו הרוחניות הן באמת חלק מחייו. ויש גם סיבה שניה לאותן תופעות של התפרקות והפקרות: רבות מהן לא היו מתרחשות לולא עידודם והמרצתם של גורמים ממשלתיים, ביחוד של משרד-החוץ וספיחיו, אשר כל היוצא בשליחות פרטית וציבורית לגרמניה שואל בעצתם ומתכסה אחר-כך באישוריהם ובהמלצות שלהם.

ייתכן כי כל אותן צרימות חשכות של מגעים שלא ייתכנו, מסייעות לפכים-קטנים של הסברה והתקרבות מדינית וכיוצא באלה, אך ספק הוא אם לשם השגת מטרת משניות ומפוקפקות אלו רשאים "הגורמים הרשמיים" לחולל שמות כאלו בחושיו והגיונו של העם ולהפוך פרק זה של תולדותיו להידרדרות שאין משלה בחיי הרוח של כל אומה שבעולם. השימוש הכוזב בנימוק המדיני לענינים אלה נוטל את צידוקו של נימוק זה גם במקומות שבהם הוא בר-תוקף. ראוי גם לשים אל לב כי בהתפרקות זו אנו מטילים למעשה על הגרמנים להיות שלוחי מצווה שלנו. כל משלחת שלנו שוקדת להזכיר לגרמנים, תוך כדי סיורים וביקורים והנאות, כי עליהם לשמור חובות שתקופת השואה מטילה עליהם, כלומר, שהם חייבים למחות נגד פסקי-הדין הנלעגים של פושעי-המלחמה, שעליהם למנוע את חוק-ההתיישנות, שעליהם לחנך את הדור הצעיר ברוח הנאותה, בקיצור, ששומה עליהם להישמר מתהליך מביש של שיכחון ושל היה-כלא-היה. רק דבר אחד אין אנו אומרים להם. אין אנו אומרים שאנחנו נמצאים בעיצומו של תהליך כזה.

6

הדור שאנו חיים בו נטל לו תואר של דור התקומה. השם הזה לא נרכש חינם. רבים שפכו דמם בעדו. אך המטבע הזה יש לו גם צד שני. בצידו השני של המטבע הזה מאיימת השאלה הגרמנית לחרות את חותם הסילוף והשפל ובצידו של חותם זה הולך ונחרת גם סימן-השאלה הגורלי של משפטנו לגבי ארץ-ישראל, זו שבידינו כיום. סימן-שאלה זה עלול גם הוא להתכסות מסווה של כורח כוזב ושל

עירפול חושים וסילוף ההגיון ופריקת החובות, דברים שכבר כיום יש קוראים להם בשם אנטי-לאומנות ורחבות-אופק וכדומה. שתי פנים אלו, פני ארץ-ישראל (והדין שאנו עתידים לדון אותה) ופני השאלה הגרמנית, הם שיקבעו קלסטר-פניו של העם בדור הזה ואולי לא בדור הזה בלבד. קלסטר-פנים זה הוא ששייב לשאלה אשר לעומתה אין שאלת "מיהו-יהודי", על אף כל סבכים ומרורות שלה, באמת אלא ענין של רישום בדרכון. אותן שתי פנים של שאלת יחסנו לארץ-ישראל ויחסינו עם גרמניה, תקבענה לא "מיהו-יהודי", אלא מיהו ומהו העם היהודי.

איזהו גיבור

1

לפני ימים אחדים נדפס ב"מעריב" מכתב קצר מאת הפרופסור ישעיהו ליבוביץ, "להבהרת כמה מושגים". במכתבו זה הוא מברר, סעיף לסעיף, בפסוקים כדרבנות, כמה ענינים שביסוד, ודבריו מכוונים כלפי אחת מקוראות-העתון שבאה להרצאה שלו והביעה לאחר-מכן תמיהתה על כמה השקפות ששמעה מפיו.

מסתבר שאותה שומעת מופתעת (גורית קניגשטיין) לא היתה אולי תמיהה כל-כך אילו היו דעותיו ודרכי ביטויו של המרצה נהירים לה מראש. אך כיוון שלא היתה, כנראה, מוכנה לדברים, אפשר להבין לרוחה. דבריו של הפרופסור ליבוביץ אינם בגדר חוויה קלה למי שלא נתנסה בכך.

נושא ההרצאה האמורה היה "המשמעות הרוחנית והדתית של גבורה ונצחון". במהלך הדברים, שנתכוונו להוכיח כי גבורה ונצחון, כשהם לעצמם, אין בהם כדי להעיד על טיב בעליהם, קבע הפרופסור, כי "גם רבין ואנשיו, גם אייכמן ואנשיו, גם הקוזאקים של הצאר וגם חיילי האימפריה הרומית שכבשו את ירושלים, כולם היו גיבורי מלחמה וכולם היו מוכנים לחרף נפשם במידה שווה".

דברים אלה, ועוד כמה השקפות וניסוחים שבאו לכלל ביטוי באותה הרצאה, עוררו, כאמור, את תמיהתה של השומעת, ולאחר מכן את מכתב-התשובה של הפרופסור, שאינו מתקן מה שהביאה מפיו, אלא מלמד אותה לקח באופן כה חותך וממצה עד כי למקרא הדברים אתה כמעט מרחם עליה על שחוסר-הנסיון העביר אותה על דעתה ועורר אותה להסתכן ולספוג מנה שכזאת. אילו ניחשה שכך פני הדברים, אולי היתה שומרת מצוות יד-לפה.

מכתב-התשובה של פרופ' ליבוביץ ערוך, כאמור, סעיפים ממוספרים
ובסעיף ראשון הוא אומר :

"לענין הגבורה המלחמתית: ההיסטוריה ומאורעות ימינו מלמדים
שהנכונות והכושר לחרף את הנפש בקרב הם תכונות שהיו מצויות,
ומצויות גם היום, בטובים וברעים, בצדיקים וברשעים, בטהורים
ובטמאים, בלוחמים למען ערכים נשגבים ובלוחמים למען רשע וכסל.
לפיכך אין תכונות אלו מעידות כלום על רמתו האינטלקטואלית,
הנפשית או המוסרית - ואין צריך לומר הדתית - של האדם הלוחם
או הציבור הלוחם".

ייתכן כי הבהרה זו באמת מספקת וייתכן כי לולא דוגמות אייכמן
והקוזאקים היינו תוהים מה חידוש בא הפרופסור לחדש כאן. אם
נתכוון לומר שבכל צבא - ויהיו טיבו ומטרת מלחמתו מה שיהיו -
יש חיילים, או כיתות, או גדודים, המשיבים קרב באומץ ועומדים
עמידה איתנה גם במצור וגם באפס-סיכוי, הרי אמר דבר ידוע ומקובל
על הכל.

דבר זה מוצא לו ביטוי מפורש בכל מלחמה, בפי מפקדים, שעה
שהם מזכירים דוגמות עמידה אמיצה של חיילי האויב. אפילו במל-
חמת-העולם השניה נגד הגרמנים, ציינו מפקדי החזית המערבית
את עמדת השריון הגרמני לפני הבקעתו ב"בליטה" המפורסמת,
ואפילו בחזית הרוסית נשמעו לפעמים מפי מפקדי הצבא האדום
דברים בשבח עמידתן של חטיבות-אויב מובסות.

במלחמת-ששת-הימים אנו מוצאים דוגמה מובהקת לכך באותו
ציון פשוט שקבעו "אנשיו של רבין" על פני עמדה כבושה של גבעת
תחמושת, גבעת הדמים והקרבות האכזריים - ציון שאומר: "כאן
נפלו חיילי לגיון אמיצים".

אינני סבור כי בענין זה אפשר לומר יותר משאומרות המלים הללו.
אלא שהפרופסור ליבוביץ אמר בכל-זאת יותר מזה. שכן הניסוח
המיוחד-במינו שהוא ניסח את רעיונו, אינו ניסוח בלבד. מרוב חריפות
וברק הוא נהפך מאליו למהות חדשה, לרעיון חדש.

אלא שכדי לעמוד כהלכה על החידוש שבדברים הללו סבורני כי חובה להעיר שעל אף כללותו וקיצוניות שלו אין ניסוחו של הפרופסור שלם ויש בו מידת-טשטוש מסויימת. סבורני כי גם מטעמי הגיון וגם לצורך שכנוע היה הפרופסור צריך לערוך את הדוגמות, שהוא מזכיר, לא לפי סדר מקרי ומקוטע, אלא לערוך אותן צמדים צמדים, כדרך שגרס בדברי "ההבהרה" שלו, "טובים ורעים, צדיקים ורשעים". ואם הזכיר את "אייכמן ואנשיו" היה עליו להשלים את הצימד ולא לעבור מיד אל "הקוזאקים", אלא לומר, כי גם אייכמן ואנשיו וגם לוחמי הגיטו, גם הקוזאקים עורכי הפוגרומים והשחיתות וגם אנשי ההגנה העצמית היהודית, כולם צרורים בצרור אחד "לענין הגבורה המלחמתית" ולענין "הנכונות והכושר לחרף את הנפש בקרב".

אלא שהפרופסור הנכבד לא עשה כן. אולי משום שמושג הגבורה וביחוד מושג "חירוף-הנפש" אינו נדבק במידה שווה לכל אחד משני הצדדים הנזכרים.

ייתכן כי זה רק ענין לשוני, אך ייתכן שיש כאן במקצת גם ענין של מהות.

שכן גם אם נניח כי הפרופסור בדק היטב את מידת הגבורה ומידת חירוף-הנפש של הלוחמים שנוכרו בהרצאתו יתקשה אולי גם הוא להמשיך את רצף-המחשבה הזו, המשך טבעי ומתחייב, ולומר, למשל, (ולא רק בעברית, אלא בכל לשון שהיא), שבין חייליו של גנראל סטרופ, שורף גיטו וארשה, היו שחירפו נפשם בחיסול ההתנגדות, כשם שלוחמי הגיטו חירפו נפשם על עמידה אחרונה. הוא יתקשה אולי לומר זאת לא רק משום שהדעה הגורסת (ולא לשווא, כנראה) שהנבלים הם על-פיהרוב גם פחדנים, אלא גם מחמת שאר סיבות, כגון ההבדל בין חמת-רצח ובין חירוף-נפש.

ולא רק לגבי מאורעות היסטוריים, אלא אפילו לגבי כרוניקה פלילית בעתון, יהיה קשה לומר כי הרוצח חירף נפשו במאמציו לרוצח את הקרבן, כשם שהמגן על הנרצח חירף נפשו כדי להצילו.

דיבור כזה יהיה מופרך לא מפני שהמדידה שהפרופסור מדד את חירוף-הנפש לא היתה מדוייקת או מפני שהמכשירים היו פגומים.

דיבור זה יהיה מופרך משום שעמקנות שלו היא שטחיות למופת, ומשום שכובד-ראש מדומה שבו הוא מעשה ליצנות.

ולכן, אפילו מבחינה אינטלקטואלית - בחינה שהפרופסור מזכיר

אותה כענין חשוב ושהוא ודאי מונה אותה בין תכונותיו - עולה
מכתבה של אותה שומעת תמהה על מכתב ההבהרה של, שאינו
מבהיר אלא את האפלה שבה מגששים החריפות והברק המדומה של
הרהוריו.

4

בסעיף הבא של מכתבו עומד הפרופסור על מה שאמר בהרצאתו
כי "במלחמת-ששת-הימים נכבש הר הבית לא על-ידי החשמונאים
אלא על-ידי המתיוונים".

גם על קביעה זו אפשר היה לפסוח בלי להתעמק בה יתר-על-
המידה, לולא דברי ההבהרה הנמצאים.

וכך אומר הפרופסור:

"מדינת ישראל שלחמה את מלחמת-ששת-הימים היא מדינה
יהודית, שאינה מכירה בסמכותה של התורה ושמנתהלת על-פי
החקיקה של כנסת חילונית. מדינה שבה בעלה של גויה מפקד
על חיילים יהודים, מדינה המחנכת את ילדי ישראל חינוך ללא
תורה ומצוות, חינוך שמגמתו להקנות להם את הערכים ואת
אורח-החיים של החברה והתרבות של העולם המערבי הנאור
הלא-יהודי. במידה שניתן להשתמש באנאלוגיות היסטוריות, זוהי
מדינה מתיוונת מובהקת".

ובכן, כיוון שהפרופסור מדבר כאן על ההתיוונות כעל תופעה
מוגדרת היטב בזמן ובמקום, כשהוא מסמיך לה את החשמונאים, ראוי
אולי לשים אל לב כי ההבדל שבין החשמונאים (או החסידים) ובין
המתיוונים, לגבי מידת הדבקות במורשת הדתית, היה, כמובן, הבדל
יסודי, ואף-על-פי-כן גם המתיוונים שמרו מצוות הדת ואילו בימי
גזירות השמד ממש עבר הקו המבדיל לא בין חסידים ומתיוונים, אלא
בין יהודים ומומרים, או אנוסים, ובשום פנים אין לומר כי המתיוונים
כולם המירו דתם.

יתר-על-כן, גם לפני הגזירות וגם לאחריהן שאפו המתיוונים לקבל
מידי הסורים את משרת הכהן-הגדול בבית-המקדש, ולהסתפק במידה
זו של ריבונות בעניני פולחן. ההבדל המהותי שבינם ובין החשמונאים
היה בכך, שהחשמונאים נלחמו לא לממלכת כהנים בלבד, אלא למדינה
ריבונית ממש, ואכן הממלכה שהקימו היתה ההיפך הגמור מהשקפתם

של המתיוונים. זו היתה מדינה עצמאית אשר יחסיה עם גורמי-חוץ היו חילוניים בתכלית וסבכו על עניני טריטוריה ומסחר וגבולות ובטחון ובריחות צבאיות ואחרות.

לגרוס כי מדינת ישראל, זו שעיקרה הוא ניגוד לקוסמופוליטיות, לכפיפות הרוחנית והמדינית לשלטון זר, היא מורשת המתיוונים דווקא, פירושו באמת להעמיד דברים על היפוכם.

גירסה זו של פרופ' ליבוביץ אינה משתבצת בשום "אנאלוגיה היסטורית", או אחרת, פרט לאנאלוגיה שאפשר למצוא בין השקפתו זו ובין שאר דעות "מקוריות" ואַכסטראוואגאנטיות שלו, שכבר חדלו להפתיע.

5

להלן מבהיר הפרופסור את הדברים שאמר כלפי "פטפוטי השטויות" של אנשים הקושרים תואר "נס" לנצחון במלחמת-ששת-הימים וכלפי הגורסים כי נופלי מלחמת-ששת-הימים נפלו "על קידוש השם", דבר שהפרופסור ליבוביץ רואה בו "חילול השם".
וכך הוא מבהיר:

"היוצא למלחמה להגנת העם והמולדת ומת במלחמה - מסר נפשו על הגנת העם והמולדת. ההולך למות על שמירת התורה וקיום מצוותיה - מסר נפשו על קדושת השם. הוצאת המושג 'קדושה' ממשמעותו הדתית למשמעות חילונית - זוהי חילולו".

פיסקה זו של פרופ' ליבוביץ, אף שהיא פרי עקביות שאינה יודעת רתיעה ואינה נכונה לוותר כמלוא נימה אפילו לגבי נסיבות ומצבים שאולי ראוי לנקוט כלפיהם מנהג של לפני-משורת-הדין ולמחול אפילו על טעות של "הוצאה ממשמעות דתית אל משמעות חילונית", פיסקה זו היא בכל-זאת מופרכת מעיקרה גם מצד עצמה, ללא כל קשר עם התנאים והנסיבות.

שכן על אף התרסותיו של הפרופסור תוסיף הלשון העברית, כמו כל לשון שבעולם, להוציא ענינים ושמות ופעלים מרשות לרשות ואנשים יוסיפו להישבע "בכל הקדוש" גם אם הם מתכוונים בכך, דרך משל, לאביהם ולאמם ולא דווקא לאביהם שבשמים, ובני-אדם, גם אם אינם מאמינים בנסים ממש, יוסיפו לומר לא רק ש"פלוגי ניצל ממש בנס" אלא אפילו ש"ממש בנס לא איחרתי לרכבת", ויוסיפו

"לגמור את ההלל" גם בימים שאין אומרים בהם הלל הגדול. ואפילו הפרופסור ליבוביץ עצמו יוסיף לדבר, כמו במכתבו שב"מעריב", על "טהורים וטמאים" ולהתכוון בכך לא לדיני טומאה וטהרה שבתורה אלא למובנן המושאל של המלים, שכן בלי ההשאלות הללו אין לך לא לשון ולא ניסוחי השקפות ולא "מושגים" ולא "הבהרות".

6

השקפותיו של הפרופסור ליבוביץ - כפי שצינתי בראשית הערותי אלו - היו לשם-דבר. כשאנו מביאים בחשבון את מידת הריפותו ואת שלל עניניהו, נדמה לפעמים כי אילו היה בהן כוח-מחץ כמידת כוח-תנופה שלהן, כי אז היו הללו מסוגלות שלא להשאיר אבן על אבן מכלל מושגי המציאות שאנו שרויים בה ולהניח אותנו, יחד עם הפרופסור, בעולם התוהו.

מה שמציל אותנו ואותו גם יחד מסכנה זו, הוא שהשקפותיו הן כה חריפות וחדות עד שהן חותכות וחולפות בתוך הבעיות בלי להשאיר בהן סימן.

רק חשש אחד מנקר בכל-זאת:

בימים אלה אנו שומעים מסביב דעות כה מפתיעות וכה מקוריות בענינים כה יסודיים - החל מארץ-ישראל ומשמעותה וכל ענין שיבת-ציון ועד למשמעותם של צדק ושל עוול ועד לשאלה שמא בכלל כל ענין עם ישראל ותולדותיו יסודו בטעות אחת גדולה - עד כי לעומת כל אלה עשוי אפילו הפרופסור ליבוביץ להיראות כקונפור-מיסט מושבע ושומר מובהק של המימסד.

הכל כל-כך הפוך, עד כי גם השקפותיו המהופכות ביותר עלולות להסתבר, מבחינה יחסית, כאילו הן ישרות בתכלית וממש מובנות מאליהן.

משום כך יש אולי צידוק לגסיון שנעשה כאן לעיין בהן עיון חטוף.

שלשה פרקים

התמורה המתחוללת מאליה

במשך חדשים על חדשים, מאז הנצחון של ששת הימים, הוסברה נוכחותנו ב"שטחים החדשים" כנוכחות שבאה מכוח הכיבוש הצבאי בלבד, כהחזקת פקדון עד לשיחות-שלום. במשך כל החדשים הללו לא ערערה מדיניותנו, אפילו לגבי "הגדה המערבית", על הנוסחה המגדירה אותה כ"טריטוריה ערבית", אף שבעלותה של הממלכה הירדנית על איזור זה היא בעלות שלא הוכרה חוקית לא על-ידי או"ם ולא על-ידי המעצמות הקובעות. את המשך נוכחותנו ב"שטח-חיס", אף לגבי איזור זה של יהודה והשומרון, הסברנו רק בכך שיש חילוקי-דעות בינינו ובין מדינות-ערב בענין פירוש ההחלטה של מועצת-הבטחון.

אלא שמבלי משים נתחולל שינוי יסודי בעמדה זו. אמנם שאלת ההתישבות ב"שטחים", זו המונחת בימים אלה על שולחן הממשלה, אינה קשורה, לכאורה, בהסדר הסופי, ובכל-זאת יש בה עיקר אחד ראשון במעלה. עיקר זה הוא כיום נחלת הכלל, הן של היונים והן של הניצים, ומשמעותו המפורשת, או המשתמעת מאליה, היא בכך שגבולנו המזרחי הוא על הירדן.

מרגע שאנו קובעים כך ומרגע שאנו מגשימים עיקרון זה על-ידי מעשי התנחלות, נעשות כל שאר שאלות, כגון אינטגרציה או הת-בדלות, ואפילו תכנית-המובלעת של אלון, ולא כל שכן תכנית דיין, שאלות פנימיות של מדינת ישראל.

אני יודע כי בין אנשי התנועה למען ארץ-ישראל השלימה וגם בין חברי הכנסת יש שאינם סבורים כך, אך יודע אני גם כי בין דוגלי שלימות הארץ יש אנשים שיהיו מוכנים לא לדון לשלילה גמורה לא את תכנית דיין ולא את תכנית אלון, מרגע שתכניות אלו

עומדות מעבר מזה לגבולה המדיני של ישראל, אשר על הירדן. וכשיגאל אלון אומר שגם אם מוותרים על שטח אין אנו מוותרים על זכותנו ההיסטורית לגביו, הרי יש תהום בין ענין זה לבין מה שהיה מקובל במדיניות שלנו, ובייחוד במדיניותנו החיצונה, עד כה.

וכאן יש להדגיש עוד נקודה חשובה:

גם הצהרתו של שר-הבטחון בטלוויזיה האמריקנית, שישראל נכונה לוותר על "הרבה שטח", אינה חלה על השטחים האמורים. הדברים נאמרו בתשובה לשאלה בענין תגובתו של שר-החוץ המצרי לגבי "שבע הנקודות" והכוונה היא לא לגבול שעל הירדן ולא ליהודה והשומרון, שמעבר מזה לאותו גבול.

נוכחותה של היעדרות

שאלת ההסברה החיצונית שלנו אינה יורדת מסדר-היום והכל מודים כי סיבת דחיפותה הוא היעדרה הגמור.

אמנם כן, לא רק היעדר ההסברה הנאותה עשוי להסביר את העובדה שיחס עויין לישראל הוא כיום בעולם סימן של השקפה נאורה והומא-נית, ולא רק בשמאל-החדש.

בדרך כלל אנו רואים את נצחונה הצבאי של ישראל במלחמת-ששת-הימים כגורם עיקרי לתפנית זו של דעת-הקהל. אנו אומרים כי מדרך הטבע הוא שהצד המנצח אינו מועמד לאהדה, שכן המנוצח הוא המעורר את החמלה ואת ההשתתפות.

מידת אמת שיש בדעה זו בטלה בששים לעומת מידת ההתחמקות שבה. דומני כי נצחון ששת הימים עשה למען העם והמדינה הרבה כל-כך, עד כי אין זה מן ההגינות להעמיס עליו גם את עול האחריות לחילון ההסברה.

אמנם אין להגיה, כי הסברה נכונה היתה משנה את הדימוי שלנו בעולם מן הקצה אל הקצה, ובכל-זאת חובה לציין כי בכל שנות המאבקים הציוניים והמדיניים של ישראל לא הונח במידה רבה כל-כך הצד הרעיוני, העקרוני של מהות מאבקינו ותכליתם ושרשיהם. את כל אלה - את כל ה"חומר" הציוני, היסודי, שמכווחו הבקענו

אל "משפחת העמים" - צררנו בתוך שק של בלואים שסולק הצידה לאחר שהדבקנו עליו תווית של "נימוקים היסטוריים".

הנימוקים ההיסטוריים (ובתוכם כללנו גם עיקרים שהיו תמצית אמת שלנו וצידוק שלנו ונשק הבקעה שלנו אך לפני עשרים שנה, בימי המאבק על המדינה) אינם מתקבלים, כך החלטנו, על דעתם של הגורמים הקובעים.

ונימוקים אלה לא רק הונחו, אלא נעשו גם ענין למגוד-ראש ולהתקלסות מבית.

במשך הזמן שמאז מלחמת-ששת-הימים ספגו עיקרי הציונות מידי חוגים ציוניים מובהקים בישראל מנות השפלה, עלבון וגינוי שאולי לא היו כמותן מאז הוויכוח עם ה"בונד".

ולכן רשאים אנו לומר כי חדלון ההסברה החיצונה שלנו אינו רק פרי משגה או הונחה, אלא הוא פרי התרוקנותה של הווינתנו הישרא-לית מתוכנה הנכון והמודע.

ולכן אך לשווא אולי אנו נזופים בסטודנטים ישראליים בחוץ-לארץ שעה שהם מודים ומתוודים כי אינם יודעים מה להשיב לאנשי "השמאל החדש" כשהללו שואלים אותם, בעת יוכח, באיזו זכות נעשה יהודי לישראלי וכיצד הם מצדיקים את קיומה של ישראל "בטריטוריה ערבית".

ומשום כך שעה שיצחק טבנקין משמיע במזכירות מפלגת-העבודה דברים שהם מיסודי ההווה היהודית של תקופת התחיה, יש מי שקובע ב"דבר" כי יצחק טבנקין נשא "נאום לאומני תקיף, אם לא להשתמש במלה קשה יותר" וכי סגנונו הוא "סגנון שהיה שמור בעבר למנהיגים ערביים בלבד".

לאחר סילוקו של אותו מחסן גרוטאות ציוניות, ביססנו את כל "הטיעון" על הנימוק הבטחוני. הוא לבדו נעשה לנו נימוק ויסוד להשרשת צידוקה של עמידתנו לאחר מלחמת-ששת-הימים, הן בדעת-הקהל בעולם והן בזירה המדינית גופה.

ולא שמנו אל לב כי נימוק זה אינו צריך ואינו יכול לעמוד לבדו. שכן אם אנו מבססים את טיעון עמידתנו בשטחים החדשים ואת דרישתנו למשא-ומתן ולשלום-של-חוזה בטעמי בטחון בלבד, רשאים אולי האמריקנים, ואפילו הסובייטים, לטעון כי ערובה של המעצמות תיתן לנו, לדעתם, בטחון רב מזה שאנו מיחסים לגבולות נוחים ולחוזה עם מדינות ערב.

מעניין שדווקא החוגים הבטחוניים של ישראל, ובתוכם השרים ישראל גלילי ומשה דיין ויגאל אלון, אינם חדלים מלהדגיש בהופעות שלהם גם את הצד העקרוני השרשי של הטיעון הישראלי; ואילו חוגי משרד-החוץ עומדים רק על הנימוק הבטחוני.

וכל-כך השתרשה בנו בלעדיותו של נימוק זה עד שכיום, כשאנו תוהים מה יהא טיבו של המימשל האמריקני הבא, אומרים "חוגים רמי-דרג בירושלים", כי תפקידה של מדיניות ההסברה שלנו כעת הוא למהר להסביר לאנשי האדמיניסטרציה החדשה כי התמיכה בנו היא מטובת בטחונה של ארצות-הברית.

שכן שעה שאין הנימוק הבטחוני שלנו מספיק, אנו מצרפים אליו גם את נימוק בטחונה של אמריקה. ליתר בטחון.

ואנו מגיעים בהכרח לידי כך שאנו מעמידים עניני יסוד, כגון התקרבות בין הגושים, כענין המנוגד לבטחון ארצות-הברית, ואין אנו תופסים כי בכך אנו עשויים לקומם נגדנו את דעת-הקהל בעולם כולו, שכן אנו "מסבירים" את התמיכה בישראל כמנוגדת לענין שהעולם רואה בו, בצדק, יסוד כל משאת-נפש, את מניעת העימות בין גושים. וכל זאת בשם הבטחון.

את ההסברה האידיאולוגית העקרונית החושפת שרשים וטעמי-יסוד, אשר יש בה כדי להשפיע על דעת-הקהל ובעקבות כך גם על הממשל-לוח, השלכנו ככלי אין חפץ בו.

מישאל הסטודנטים

כנוהג שבעולם נערכים מישאלים לשם אחת משתי המטרות הבאות: א. כדי לעמוד על הלכי-הרוח הרווחים בציבור, ולהסיק מכך מסקנות, אם עיוניות ואם מעשיות, כגון לפני בחירות.

ב. לשם קבלת החלטה, אם לאומית, כלכלית, ואם מפלגתית, שאז אין המישאל אלא הצבעה בממדים אחרים ובדרכים אחרות.

לכן אפשר היה להבין כל מישאל שהתאחדות-הסטודנטים היתה עורכת, אם כדי לעמוד על הנטיות הרווחות בין חבריה בשאלה מן השאלות, או כדי להחליט החלטה מעשית בענין שכר-לימוד או שבייתה וכדומה.

אך מישאל כמו זה של ההתאחדות, בנושא לאומי כללי, מישאל

הנערך לא כדי לעמוד על הלכי-הרוח, אלא כדי "לקבוע לפי התוצאות עמדה שתחייב עקרונית את מוסדות ההתאחדות", מישאל כמו זה, דומני, לא נערך ולא ייערך בשום מקום בעולם.

מה פירוש לחייב את ההתאחדות עקרונית? לחייב - מאיזו בחינה? לחייב את ההתאחדות לחשוב לפי תוצאות המישאל? ההתאחדות כגוף הוגה אינה קיימת לא לפני המישאל ולא לאחריו.

או לחייב אותה עקרונית לפעול לפי התוצאות? נניח שתוצאות המישאל יקבעו שעלינו לזנוח את ה"שטחים", האם תאסור ההתאחדות על סטודנטים, הסבורים אחרת, לחשוב אחרת או לדבר אחרת, או לפעול אחרת?

ומאחר שאין אני סבור כי ענין ארץ-ישראל הוא "סוג יודיזה" כל עוד המישאל מתנהל, סבורני כי לא יהיה זה בזיון בית-הדין אם יוגד כי מישאל זה הוא אבסורד ציבורי מובהק. ויפה עשו הסטודנטים של הטכניון שנמנעו ממנו.

1969

ידיים חפשיות

1

המיסמך שברצוני לעמוד עליו כאן ראה אור לפני שבועיים והוא שיחת-ראיון של מזכ"ל מפלגת-העבודה, פנחס ספיר, עם המשורר חיים גורי.

לפני-כן פירסם גורי ב"למרחב" שיחה עם משה דיין ושיחה עם יגאל אלון, ואם הוא ראוי לתודת הציבור על שתי שיחות אלו, שהיכו הדים וסייעו לליבונם של עיקרים, הרי מגיעה לו תודה כפולה ומכופלת על שיחה שלישית זו, שכן יש בה לא רק בירור מאלף, אלא יש בה עוד משהו. כאן, ככל שאתה מוסיף וקורא בדברים, הולכת ונחשפת לפניך, כמו בלי כוונה, כמאליה, איזו מהות מיוחדת ולא צפויה, איזו מנטאליות שאולי ניחשת טיבה, אך רק עכשיו היא מתגלה לפניך במלוא ממדיה ומשמעותה.

כל אותה שיחת-ראיון היא מיסמך נדיר מצד הצביון והאופי.

2

השיחה נסבה, כאמור, על בעיות הזמן הידועות, ועמדתו של פנחס ספיר לגביהן אינה חדשה וכבר באה לידי ביטוי בכמה וכמה הזדמנו-יות בזמן האחרון. הוא נגד "אינטגרציה", נגד "סיפוח" מוסווה, נגד מעשי התנחלות במקומות שעודם שנויים במחלוקת, וכדומה.

לשבחו ייאמר, כי גם בהזדמנויות קודמות וגם בשיחה זו שלו עם חיים גורי אין אנו מוצאים בדבריו כמה וכמה גימוקים שבעלי המונופול על הצו המוסרי ועל השלום דוחקים מפניהם את העובדות ואת המוסר ואולי גם את השלום.

אין אנו מוצאים בדבריו גם את שוועת ה"אוי לי" של אלה אשר

עיניהם נפקחו פתאום לראות את "הכליון המוסרי" הצפוי לעם היהודי מהגשמת הציונות.

נימוקיו של פנחס ספיר הם אחרים, הם כביכול מעולם המעשה. אך דווקא הללו מצטרפים למסכת דמיונית, שגם אם שיערת מציאותה, אתה עומד תוהה עליה כעל חזיון שאין לו את.

3

אחד העיקרים ב"אני מאמין" זה של פנחס ספיר הוא הצו להימנע יהיה מה מכל דבר העשוי "לקשור את ידינו".

ציווי זה חוזר ונשנה כמה פעמים ואתה חש כי זהו ביטוי של יצר חירות שאין לדכאו.

הדברים אמורים, כמובן, לגבי ההתנחלות ב"שטחים".
לאחר שגורי שואל אותך, למשל, על יחסו לתכנית אלון, מוסיף פנחס ספיר:

"לא אתנגד לשנים שלושה ישובים במסגרת הנח"ל, מבלי להפוך את זה לענין פוליטי. אני נגד כל דבר שיקשור את ידינו. אני נגד ששה ישובים שם וברפיח ששה. אני נגד זה. כאשר נשב על-יד שולחן נקבע את הגבול לפי צרכי בטחוננו. אני נגד קשירת ידיים".

אגב, ככל שהאופק הפוליטי של בעל הדברים הללו הולך ונגול במשך השיחה, כך הולך ומתברר לך כי העצם המציאותי האחד באופק זה, העצם הבולט והברור ביותר, הוא השולחן שאליו אנו עתידים לשבת למשא-ומתן עם הערבים. לפי רהיט זה נקבעים הדברים החות-כים גורל, אך כיוון ששולחן זה, על אף היותו איתן ובל-ימוט, הוא רהיט נייד, העשוי לעמוד בכל מקום, הרי עלינו להתהלך על בהונות, ואפילו להימנע בכלל מלפטוע פסיעה כלשהי, שמא נימצא פתאום דוחקים רגלי השולחן.

בנוסף מאיר-עינים באה עמדה זו לידי ביטוי בדבריו של ספיר על תכנית דיין:

"להקים ארבע ערים ליד חברון ורמאללה ובית-אל וג'נין זה שגעון. זה קושר לך את הידים. ואם יאמרו לך אחר-כך שלום-אמת, אתה תקום ותפנה? זה לא ילך. כי כבר על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו".

וכשחיים גורי שואל מה ענין נהרות-בבל לכאן, מסביר ספיר כי

הוא ביקש לומר ש"מתקשרים למקום ויהודים שמתישבים באיזה מקום אינם זזים ממנו, ואתה מסבך את עצמך ללא מוצא".

4

דומה כי בנקודה זו אין אולי צורך להסביר באריכות שאפילו גדולי הסאטיריקנים שהיו מעולם לא היו מצליחים לעקם יותר מזה את עקרון היסוד של כל הווייתנו כאן. דומה כי אין צורך לפרש לקורא כמה חפשיים ולא "קשורי ידים" היינו כיום אילו קם, למשל, בימי הספר הלבן הבריטי, ענקי-מעשה כפנחס ספיר, והיה מלמד אותנו להבין כי אם נבצע תכנית עליית 11 הנקודות לנגב, בשנת 1946, לפני סיום המחלוקת שבינינו ובין הבריטים, עשויים היהודים להתקשר, חלילה, למקום ולסרב לוון, ובסופו של דבר נהיה עומדים ב"סבך ללא מוצא", כשהנגב הוא בידינו הקשורות בו, אוי לעינים שכך רואות.

5

האמת היא כי אותו עיקר של "ידים חפשיות" שספיר גורס, מנוגד לכל שרשי תוכנו וטיבו של הזמן שאנו חיים בו, לכל חובותיו ומצוות קיום שלו.

כל שאיפת הציונות ל"חיי חופש, חיי דרור" באה מתוך הידיעה שרק בדרך זו אפשר יהיה לקשור את העם אל חובות ההווה ואל עברו ועתידו, לתת בידי העם את גורלו, כלומר לתת עליו כבלי חיים אמיתיים, לשלול ממנו את כל אלף הברירות של חירות הכליון. דברים אלה שספיר רואה בהם כיום כבילת ידים, היו לא כבלים, אלא שרירים להווייתנו כאן, שרירים ועורקי-חיות וכנפים שהעבירונו על פני תהומות.

תחושה זו שהידים אינן חפשיות, שהן קשורות, תחושה זו היא המחזיקה עדיין את העם היהודי באחדותו, תחושה זו היא שהביאה, למשל, בשבוע זה לישראל את היהודי הצרפתי, מייסד מפעל המנועים בבית-שמש, מפעל אשר כללי-החופש אומרים, לכאורה, שמוטב היה לבעליו להימנע ממנו מחשש קשירת ידים.

ידים חפשיות ממעשי התנחלות, פירושן כיום לא ידים חפשיות מאזיקים, אלא ידים המשתחררות מאחיזה הכרחית על פי תהום.

ודומה שגם בלי להפליג בפרוגנוזות לגבי השולחן שבאופק, אשר
ההתנחלות הזאת עשויה אולי להעמידו לפחות בשתי רגלים על אדמה
עברית, גם בלי להפליג בפרוגנוזות, דיינו אם נביא לענין זה מלים
ספורות של הרמטכ"ל, שנתפרסמו ביום בו פורסמה השיחה עם פנחס
ספיר, ב-3 בינואר.

השאלה שנשאל הרמטכ"ל:

האם ההתנחלות בשטחים תורמת תרומה בטחונית?

התשובה:

אנו בעד התנחלות בשטחים. היא תורמת תרומה מידית לבטחון.
יש פאטרולים ומארבים, ואז ברור שקטע נוסף של החזית "מכוסה".

6

אך לא רק השולחן מאכלס את האופק הפוליטי של פנחס ספיר.
מעמם לפעם מתנשאות שם תחזיות מעשיות של התנבאות לעתיד, וכל
כולן ענינן אחד בלבד: הריבוי הערבי. "תוך כמה זמן, ואני אינני
רוצה בזאת, יהיו 45 ח"כים ערבים", ועוד לפני-כן: "הם יבחרו
לכנסת וכל רוח לא מצויה תהיה לסערה, אבל לפני סערה בחוץ תהיה
התפוצצות בפנים. הם 'דיביקר' גם את 300 אלף הערבים" שבגבולות
הקודמים.

שעה שאנו שומעים חזיונות-עתיד בטוחים אלה, שאין בהם אפילו
רמז לעליה יהודית ולשום אפשרויות-ביניים אחרות, ראוי לשים אל
לב שהשלום אין לו כמעט שום תפקיד בחזיונות הללו ואין הוא תופס
בהם מקום, אלא במידה שבשם עלינו לוותר ולהימנע כיום מכל
מעשה של התחזקות, רק מפני שהוא עשוי להפריע לשיחות העתידות,
שעוד אינן נראות אפילו בטלסקופ. אתה שומע טון של אדם מפוכח
הרואה מאניפולאציות של הרפתקנים שאינם יודעים מה הם סחים
ומה הם עושים, טון של אדם שקובע כי "היום יש לנו שבעה חברי
כנסת ערביים ואני קצת עוסק בבחירות ויודע איך מסדרים זאת
ואינני רוצה כרגע לגעת בכך".

וכמו מבלי משים מתבקש כאן המשך:

"אני קצת עוסק בבחירות ויודע איך מסדרים זאת", ולכן הפסיקו
מדיבורים של שטות והניחו לי לקבוע את גורל העם והמדינה.
שכן מהי סוף-סוף כל ארץ-ישראל זו, מדינת ישראל זו?

"אנחנו ארץ עניה, ארץ דלה, שבה נערכים סקאנדלים סביב מי ביוב. אנחנו שמחים שמיפּלס־המים עולה בעשרה סנטימטרים בכנרת. אינני יודע כמה יעלה לנו קוב מים מותפלים, חצי לירה או לירה. אז אני צריך עוד חתיכת הר שיושבים שם ערבים המסתכלים עלינו בשנאה ובקנאה?"

פיסקה זו הבאתי לא בשל אותו ביטוי בענין "חתיכת הר". לא כל פליטת־פה צריכה להרגיז ולהרעיש, אף כי ספק הוא אם כיום אפשר בכלל לכנות כך בעברית את השטחים העלובים הללו, אשר על אף היותם צרה צרורה יש להם בכל־זאת שמות עבריים בעלי ערך מסויים, כגון שומרון ויהודה ואפרים וכדומה. איני עומד גם על חוסר־השחר שבמתן כינוי כזה לחתיכת הר שהיא צורך בטחוני ראשון במעלה, לדעת מומחים מסויימים שלא "עסקו קצת בבחירות", אך בכל־זאת דעתם ראויה להישמע.

אני מביא זאת לענין אחר לגמרי, ואיני בא להתווכח כאן על ה"שטחים". פיסקה זו חשובה לא מחמת יחסו של ספיר ל"שטחים" השנויים במחלוקת, אלא דווקא מחמת הדרך שבה מוצגים כאן השטחים שבגבולות הנוכחיים. תמונה זו של סקאנדלים של מי־ביוב ושל לירה או חצי לירה קוב מים, היא לכאורה התחשבות ריאליסטית בפרטים, אשר אך איולת היא לערער על כוחם וחשיבותם. אלא שלאמיתו של דבר לא האדרת פרטי יומיום יש כאן, אלא טשטושם וערבוּם לתמצית כבירה של טריוויאליות, לכללות אחת דביקה, היפוך־כה של הגישה המפורטת והמפוכחת.

בתוך גימוד ענקי זה מתגשאת כמישען ותקווה דמותו של הכלכלן הטרוד, העמוס, זה ש"אין לו פנאי" משום שהוא "חייב להשיג כסף כדי שיהיה במה לשלם בעד לחם ובעד הפאנטומים ובעד חינוך תיכון", ותוך כדי כך מגדיר הוא גם את עצמו כ"שנורר", שלא תהא, חלילה, פירצה במימרח הטריוויאלי הזה, המכסה על הכל.

7

רבים רואים בספיר את סמל איש המעשה, רב־הכוח ורב־העמל, כפי שמושג זה התגלם בתולדות בנין־הארץ. אך אותם אנשי־מעשה גדולים, אשר יד להם בחזיון החיוני, היסודי, המופלא של הבנין וההתישבות, קורצו מחומר אחר לחלוטין. נציגיהם

כיום אינם מסוגו של ספיר. לא מחומר זה קורצו גם אותם ראשונים אשר שרידיהם עודם מתהלכים בינינו. הם "אנשי המעשה" שפעמים היה נדמה כי הם נבדלים ממורי ההלכה, שבין "אבות התנועה", לא במיעוט דמיון ובמיעוט השראה, אלא דווקא בנוסף נוסף של דמיון, של כושר המראה, שהיה מתמוגג מיוזג מיוחד עם כשרון מעשה כביר. כך היה אחד המובהקים, שהלך לפני ימים מספר לעולמו, הלל דן, מן העזים והמקוריים שבין הבונים, אשר כל ישותו היתה תנופה והעזה והתפרצות יחד עם עמידה איתנה ומפוכחת. כך גם הדור הצעיר יותר, אשר אחד מהם, ידיד מופלא, מרדכי קריצ'מן, "מיטיה", איש אפיקים, נספה לפני שנתיים על משמרתו באפריקה. הפרטים לא הצצו בינו ובין הכללות הרחבה והחופשית ולא מנעו בעדו מלהיות כוח נדיר ועז בשדה המעשה המחדש והבנין הצופה עתידות.

גם הם היו נגד קשירת ידים. גם הם דרשו ידים חופשיות. אך כמה שונה חופש זה שלהם מן התחליף המעוות שפנחס ספיר דוגל בו. מנטאליות זו שלו, כפי שהיא מתגלית בשיחה שתמציתה הבאנו, היא דבר המנוגד ביסודו לכל הנעשה והצריך להיעשות בארץ. הוא מנוגד למניעים והוא מנוגד לתכלית. חופש זה שספיר שוחר אותו הוא למעשה סכנת כבלים לעתיד היהודי, וכשאתה רואה שדווקא הוא עומד בראש הכוח הקובע כיום במדינה, אתה מהרהר כי מבחינה עיקרית עשויה תפיסה כזאת להיות קשה לישראל יותר מן האמבארגו של דה-גול, וכי סכנת ה"הסדר" שהיא עשויה לגרום אינה פחותה מזו של ההסדר הכפוי, המאיים מבחוץ, שכן בדרך כזאת אנו כופים על הבאות את החזון המערער והחולני הזה, המתכסה במסווה של כוח ושל מעשיות בריאה.

ההבקעה מן הדמדום

1

לפני זמן מה נמסר מפי יודעי דבר כי בחוגים מדיניים שלנו עלה רעיון שמא כדאי לפנות אל אחת מחברות הפרסומת הגדולות בעולם – מאותם משרדי מומחים ליחסי ציבור – על־מנת שזו תקבל על עצמה את מלאכת תיקון התדמית הישראלית בזירה הבינלאומית. כלומר, את מלאכת ההסברה בחוץ־לארץ.

אינני יודע אם מעיינים ברצינות בהצעה זאת. למעשה, אין רע בכך. עזרתם של מומחים אינה פסולה. כולנו יודעים שמדינת ישראל צודקת בריבה, אלא שהצדק צריך לא רק להיעשות ולהיראות, אלא יש לדעת גם "למפור" אותו, ומכירה זו תורה היא.

עד כאן טוב ויפה. אך עד שאתה מהרהר בהגשמתו של רעיון זה, עולה ספק בלבך.

שכן מסתבר כי אותה חברת־פרסומת תצטרך לתת דעתה לא רק על שכלול הכלים הטכניים של ההסברה, על דרכי התקשורת, על הפצת החומר, על המגעים עם מעצבי דעת־הקהל בעולם וכדומה, אלא יהיה עליה לברר לעצמה גם את העיקר, כלומר מה הדבר שהיא צריכה "למכור" אותו ולעשות לו נפשות, מה יסודותיו של צדק זה שעליו עומדת ישראל בריבה.

קרוב לוודאי שבשלב זה היו מומחי החברה מחליטים שכדי לברר סעיף זה מוטב לפנות לא רק אל מדינאים אלא גם אל מה שקוראים אנשי־רוח או אינטלקטואלים, כדי לשמוע מפהם נימוקים כוללים יותר, שיהיו מתקבלים על הציבור הרחב בעולם, זה שאין המדיניות עיסוקו.

וכאן ניתן לשער כי לאחר שיחות מספר עם אותם אנשי־רוח יהודיים, היו מומחי החברה מחליטים כי תחום זה של צדקת קיומה וריבה של ישראל מוטב שלא לגעת בו. בתחום זה היה מתברר להם, כי לכל היותר אנו גורסים שיש שני מיני צדק, של היהודים ושל הערבים,

ולדעת רבים מבין האינטלקטואלים היהודים, ייתכן אפילו שהצדק הערבי הוא רב קצת יותר, וכל "הסכסוך" כולו הוא בסופו של דבר ענין טראגי שאילו חזו אבות הציונות מראש את משמעותו לא היו אולי מתחילים בכל הענין כולו.

בסופו של מחקר קטן זה היו אולי המומחים מייעצים לאותה הברת-פרסומת שלא לקבל עליה מכשלה זו ואולי היו מוסיפים לסיכומו של דבר כי העולם הערבי, כנראה, לא ינצח את היהודים במלחמה. אך הוא אולי יצליח לשכנע את היהודים שאין מלחמתם צודקת.

2

לזכותה של מדיניות-החוץ הישראלית ודרכי הסברתה יש לומר, כי אותן נימות ספקנות אינן מטיבה. להיפך, לשונה רמה ובוטחת, אך תוכן דבריה הוא תמיד כמין חפץ זעיר, ולוא גם חשוב ויקר-ערך, הנתון בתוך עטיפה כבירת-ממדים, שכן התוכן הוא ליגאליסטי, טכני, סובב אך ורק על פירוש סעיף זה או אחר של החלטת מועצת-הבטחון, על גאום זה או אחר של נאצר, על נוסחה זו או אחרת של ועידה ערבית, או להבדיל, על כוונות וניסוחים של אנשי המימשל האמרי-קאני, שמדיניותו נעשית כמין פרשנית שלהם יותר משהיא פרשנית של ישראל.

דוגמא בולטת לכך אנו מוצאים בגליון האחרון של "ליאנספרס" הפאריסאי.

שר-החוץ נשאל, על-ידי כתב העתון, מה הרגשתו לגבי ההתפתחות הצפויה ביחסים שבין ארצות-הברית וישראל, ועיקר תשובתו לשאלה זו היה כי "גדמה לי שממשלת ארצות-הברית לא תקבל את הרעיון של פתרון כפוי על-ידי ארבע המעצמות, שכן פירושו של דבר מתן יתרון לברית-המועצות במזרח-התיכון".

וכשנשאל מה יהיה אם תטיל ממשלת ארצות-הברית אַמבארגו על מטוסי הפאנטום, אמר:

"הם מוכרים לנו את מטוסי הפאנטום לא מפני שזה אינטרס שלנו, אלא מפני שזה אינטרס שלהם".

מבחינת "הסברה" קשה לשער תשובה העשויה לעורר פחות אהדה בעולם. טוב, כמובן, לדעת שארצות-הברית שולחת לנו את המטוסים

לא רק מנימוקים אידיאליסטיים, והוא גם אינטרס שלה, אך לעשות אינטרס אמריקאני זה יסוד ראשון להסתמכות שלנו, ביחוד כשהוא כרוך באיבה בינה לבין ברית-המועצות, איבה שהעולם רואה בה סכנה לקיומו, הוא דבר אשר יש בו לא רק משגה טכסיסי של הסברה, אלא אולי גם משגה עובדתי. על-כל-פנים נדמה, כי אפילו רק כדי לצאת ידי חובה, היה ראוי ששר-החוץ שלנו יאמר כי אקט זה של אספקת מטוסי פאנטום לישראל בשעה זו הוא מעשה צדק, אשר שום מעצמה שוחרת-יושר והגינות בעולם אינה רשאית לראות בו דבר פסול, על אחת כמה וכמה לאחר שאנו יודעים כי במידה מסויימת, ולא מבוטלת לגמרי, יש לנימוק זה של צדק מידת תוקף בארצות-הברית, ולוא רק בהתחשב עם לחץ דעת-הקהל.

3

אמונתנו בצדקתו של מפעל התחיה הלאומית בארץ-ישראל לא היתה מעולם אמונה נוקשה, אטומה, חסומה בפני ספקות ולבטים. אך לבטים אלה נסבו תמיד על עיקרים של הלכה למעשה, על היחס בין מטרה ואמצעים והיו תמיד בבחינת תוספת עול ותוספת דבקות, שכן הם חייבו לשמור על סייגים, על מצוות של דיני-נפשות, על ענינים אשר רבים שילמו בעדם בחייהם, מסרו עליהם את הדם והנפש.

הלבטים כיום הם מסוג אחר לגמרי. הם "עמוקים" הרבה יותר, ומשום כך הם מאפשרים להתיחס בספקנות אל שרשי צדקתו של המפעל, אך אינם מפריעים ליהנות מפירותיו. הם מאפשרים, למשל, ליהנות מהפיכת יפו וחיפה לערים יהודיות, אך לצעוק חמס, בשם המוסר היהודי והאנושי, על כל רמז של התנחלות סמוך לשכם או לחברון בלי להוריש מתוכן אפילו תושב ערבי אחד.

כן, שאלת ה"גניסול" אינה כיום על הפרק, שכן זו הפעם הראשונה עומדת הציונות לפני אפשרות להתיישב על אדמות שאינן בבעלות פרטית, שטחים פנויים, ממשלתיים של ממשלת ירדן לשעבר.

המימשל הליבראלי בשטחים המוחזקים הביא גם לידי כך שענין הפרת הסייגים האנושיים לגבי הפרט, לגבי התושב הערבי, אינו בר-תוקף כיום.

כיום אין עומדת לפנינו גם השאלה המוסרית של הזכות להתיישב בערים שתושביהן ברחו והן נשארו ריקות.

מה הם, איפוא, הלבטים המעוררים כיום אנשי-רוח בישראל לחזות "כליון מוסרי" לעם ישראל, לאחר שהם של ימו עם דברים כמו הפיכת לוד ורמלה לערים יהודיות, כמו חלוקת אדמותיהם של כפרים נטושים לעולים חדשים ולוותיקים מבני המושבים והקיבוצים.

הדבר שבגללו חוזים אנשי-הרוח שבינינו כליון מוסרי לעם היהודי הוא מניעת ההגדרה העצמית המדינית מתושבי יהודה והשומרון, מניעת ההגדרה העצמית מאחוז אחד של האומה הערבית, שיש לה עד כה 14 מדינות ריבוניות.

מה שלא עשו המנושלים הערביים בימי ההתישבות, מה שלא עשו מקרי ההתפרצות במלחמת-השחרור, מה שלא עשו הערים שנתרוקנו מיושביהן הערבים, עושה כיום העוול הזה של הסיכוי להימצאות מיעוט ערבי, חפשי, שווה-זכויות, בעל קשרים עם כל ארצות-ערב שמסביב, במדינה יהודית.

זה העוול הנורא המחלחל עד עמקי נשמתם של הוגים וסופרים בעלי נפש שבינינו, זהו הדבר המוצא לו ביטוי במאמרים, בהטפות, בנבואות-ועם.

בכל תפיסתנו את נפתוליה של ההשתרשות היהודית בארץ-ישראל עמלו מנהיגי דור-התחיה לחסן את הישוב מפני האיבה לאדם הערבי, לחייל הערבי, אפילו לאיש הכנופיות הערבי, לאחר שהוא נלכד. עיקרון זה הוא חלק לא-נפרד מאותם לבטי מחשבה ומצפון שליוו את דור-התחיה, ואין ספק, כאמור, כי לבטים אלה לא החלישו את העמידה היהודית אלא חישלו אותה על-ידי תוספת תחושה של צדק, של פכחון, של כיבוש הייצר, שלא הפריע לכיבוש היעד, אלא סייע לו.

אך בד בבד עם עיקרון זה הלכה ונשתררה - ברובד הציבורי הכללי - גם דוקטרינה עיונית, הרואה את הסכסוך כולו כ"סכסוך טראגי", כלומר כפלוגתא אשר שני הצדדים נסתבכו בה בגזירת גורל ושניהם חייבים לפעול כפי שהם פועלים. השקפה זו, שיש בה, לכאורה, מן התפיסה הרחבה, הנאורה, ההומאניסטית אפילו, הלכה ונהפכה עם זאת גם לטשטוש ההבדל בין מלחמת-ההשמד של שליטי ערב, זו הנמשכת עשרות בשנים, ובין מלחמת ההתגוננות והיד המושטת לשלום, תמיד ובכל מצב, של היהודים. אפילו עכשיו, כשהערבים

דורשים מאתנו לשוב אל קווי החמישה ביוני (ויש מפליגים אף עד גבולות החלוקה, ששליטי ערב עצמם קמו עליהם באש) מעורר בנו הדבר התנגדות מדינית נכונה ותקיפה, אך "ההבנה" לצד השני אינה פוסקת אף בענין זה. אין זה מעורר בנו את החימה, את הבוץ, את שנאת השפלות והמרמה שבעמדה ערבית זו. מרוב "הבנה" התחלנו להבין יותר מדי, התחלנו להבין לא רק דברים שחובה להבינם, אלא גם מה שאסור להבין, גם דברים שהבנתם פירושה טשטוש כל הבדל בין צדק ועוול, בין אמת לשקר, הבדלים אשר ערבובם לבליל אחד אינו מוסר אנושי אלא חדלון כל מוסר וכל ערכים ואמות-מידה.

להט המוסרי ליצור "אומה ערבית פלשתינאית" מיוחדת, נבדלת, הוא כה רב עד כי מושג זה כבר נקלט בתוך ה"טיעון" כדבר המובן מאליו, ואנו מוצאים, אם ניטול דוגמא מאחד המאמרים האחרונים בענין זה, כי מאחר ש"שתי התנועות הלאומיות", זו של העם היהודי וזו של "העם הערבי הפלשתינאי", עומדות זו כנגד זו, הרי ש"התוצאה: התפרעויות, מאורעות, מלחמות". הקיצור, "תוצאה" טבעית ואף מוצדקת, כולל מעשי הדמים של 1921, של 1929, של 1936. או דוגמא אחרת ללהט הסנגוריה על מציאותה של "האומה הערבית הפלשתינאית":

לפני כמה שבועות, שעה שמרדכי בנטוב, שר בממשלת ישראל, נשאל על-ידי כתב "על המשמר" אם הוא סבור כי "ערביי הגדה המערבית הם עם נבדל מהערבים בארצות אחרות", אין דעתו מתקררת עד שהוא קובע כי נציג הערבים בלייק-סאכסס, ג'מאל אל חוסייני, אחיינו של המופתי הירושלמי לשעבר, שנאם בעת הדיונים ב-1947 נאום "ארסי וארוך", בו השתדל להוכיח כי היהודים אינם בכלל עם, "היו לו נימוקים סבירים יותר מאשר לעמיתיו היהודיים כאן", הכופים רים במציאותו של עם ערבי פלשתינאי נבדל. עד כדי כך. אפילו "נימוקים סבירים יותר".

4

כנגד תוהו זה של טשטוש עיקרים היתה חסרה עד כה איזו נקודת התכונות והתמצאות, איזו אמת-מידה שתרכו את נפצי האמת ותקים אותה על תלה. היתה חסרה תזכורת מגובשת של אוריינטאציה, כמו

ש'אדם עומד לרגע בחדר אפל ומחשב דרכו לאחר שלרגע בעלמו ממנו נקודות הכיוון ורוחות השמים.

דבר זה נעשה עכשיו בספרו של משה שמיר "חיי עם ישמעאל", ואם אני עומד כאן על ספר זה, הריני עושה זאת לא רק מפני שהוא חדש, מקרוב יצא לאור, אלא מפני שמכאן ואילך אי-אפשר יהיה לגשת אל כל בעיה מעיקרי הבעיות שעל סדר-היום בלי לעבור דרך ספר זה, הניצב בתוך תוכם של דברים, בצומת.

ספר זה הוא מאורע בהוויה הרוחנית שלנו כיום, הוא מזכיר לנו מה פירושה של התמודדות נכונה עם הבעיות הנכונות, הוא מוציא התמודדות זו מן הטרקלין ומעמיד אותה במקומה הנכון, בתוך הזמן, בתוך הנוף, בתוך הקורות.

סופר זה, שבזכותו וזכות ספריו, יותר מאשר בזכות כל סופר עברי אחר, נעשתה ארץ-ישראל החדשה, הנבנית, הנלחמת, ההוגה, זו של הכלל וזו של הפרט, נכס חי של ספרותנו, סופר זה גותן לנו כאן, בימים אלה של הכרעה, את תמצית הטיעון שהוא דם ואת תמצית הטיעון שהוא רוח, לקביעת צדקתה ותוכנה של הווייתנו בארץ הזאת. אחד מסימניו העיקריים של ספר זה הוא בכך שיחד עם הבלטת שרשיותם של התושבים הערביים בארץ-ישראל, יחד עם כל האהדה והכבוד לשרשיות זו, יחד עם זה ומתוך זה, מוכחת כאן, ושוב בצירוף גתונים וגופי הוויה, ריקותה העובדתית והרעיונית של אותה בריה מלאכותית ומזפרכת אשר שמה "לאום ערבי פלשתינאי". העימות בין שתי התפיסות הללו, תפיסת הנוכחות הערבית, על כל משמעותה האנושית, ותפיסת הלאומנות הערבית, על כל תלישותה - עימות זה הוא הישג רב של המחבר, שכן עד כה לא זכו שני היסודות הללו לצירוף כה עז וכה חושפני.

אין בספר זה לבטים לשמם, אין כאן מאותם "הרהורים בקול", מאותם חצאי-מחשבות שעיקרן אנחה ומשיכת-כתפיים של "הכל צודקים וגם אני צודק". אך אין לך ספר מתלבט יותר, מהרהר יותר, מבקיע יותר בתוך גופי חיים וגופי הלכות ועקרונות. אפילו התיאור החוויתי כאן הוא תיאור הוגה, ואילו ההגות היא פלאסטית, מוחשה ממש באצבעות. מחשבה חיה, גושמת. משום כך עולה כאן יפה אותו מיוזג בין הספרות המעולה ובין הקטעים הפובליציסטיים השרשיים. כמה וכמה פרקים של גופי ארץ חדשים וישנים, מקומם במיטב האנתולוגיות הספרותיות שלנו. פרקי המאבק והנפתולים של הישוב

משנות השלושים ועד עתה מגובשים כאן במיטב הכוח, המביא אותם אל תוך ימינו אלה. ספר זה הוא הבקעה נמרצת מתוך הדמדום שתקף את המציאות הישראלית בתחומי המחשבה והתחושה המדינית והרוחנית. מציאותו של ספר זה היא תוספת כוח ותוספת בטחון.

הגרדומים והשלום

1

המזכיר הכללי של האו"ם אמר כי התליות בבגדאד מחבלות במאמצי השלום במזרח-התיכון.

וברור שחוות-דעת זו אינה דבר מופרך.

שהרי מסתבר בהחלט כי אם אחת הבירות הראשיות של העולם הערבי עורכת זה כמה ימים הילולת שמחה המונית מסביב לתלויים ושופרות-השלטון משמיעים תרועות היסטוריות למיבצע רצחני זה, המבשר את שחרור פלשתינ, וברכות נוהרות אל התלוינים מכל קצווי המדינה, ואנשים ונשים וטף מובאים או נוהרים מעצמם לראות בנצחון על המזימה הישראלית המוקעת - הרי מסתבר בהחלט שאין זו, אם ננקוט סגנון המזכיר הכללי, תרומה למאמצי השלום.

ואף-על-פי-כן אין אותו ניסוח של המזכיר הכללי רק בבחינת אנדרסטייטמנט, או דיבור מועט המחזיק את המרובה. אמירה כזאת, לנוכח חזיון כזה, היא בדיחה אפלה ומרה, אשר רק חשכתן ומרוריהן של "בעיות האיזור" מקהות את עוקצה.

שכן שורש הרעה אינו בכך שהרצח המשפטי בבגדאד מפריע למאמצי השלום, אלא בכך שטיבם המיוחד של מאמצי השלום אינו מפריע לרצח המשפטי בבגדאד ולא רק אינו מפריע אלא אף מונע גורמים עולמיים מ"להתיחס" אליו לחוד, מאחר שהוא מסתבר ממילא רק כאחד הסעיפים שיבואו על תיקונם במסגרת "הסדר כולל".

הוא ומעשי הפשע ותהליכי הפשע הדומים לו.

אמת ויציב, אין לך דבר נעלה ממאמצי שלום ושאיפת שלום. אך תולדות העולם בעשרות השנים האחרונות מעידות כי שעה שה-שלום נעשה תכלית אחת ואין שנית, ושעה ש"המאמצים" למענו דוחים את כל השאר, הריהם מצמיחים את האלימות ואת הפשע, ומצמיחים את המלחמה.

גם אותו "הסדר כפוי", שהדיבורים עליו מתנהלים על רקע הגרדו-מים העיראקיים, עיקרו "מאמצי שלום".

ודומה כי משהו מעין זה צריך להיאמר גם כלפי פנים. על פרשת-דרכים זו, שבה ניצבים עצי-התליה של בגדד, חובה על העם היהודי ועל מדינת ישראל לעמוד רגע ולתהות, אם אותו עיקרון שאנו מכריזים עליו בלי-הרף - עקרון הנכונות לשיחות-שלום בכל מצב ובכל ענין וללא כל תנאים מוקדמים - הוא צודק ונכון. אין אני מתכוון כאן לגיסוח מדיני זה או אחר. אני מתכוון למשמעות המסתברת מעמדתנו ותפיסתנו כפי שהן כיום, משמעות שעיקרה - יעשו שליטי ערב מה שיעשו, יצהירו מה שיצהירו, אנו נכונים לשלום בכל שעה, אנו מוכנים בכל שעה למחוק הכל ולהשאיר שולחן חלק ולגשת למשא-ומתן, ללא כל תנאים מוקדמים. עלינו לשאול בנפשנו מה צליל יש להצהרות-שלום אלו שלנו על רקע ההיסטוריה העיראקית החוגגת, שאינה אלא המשך להילולת-ההשמד של כל שופרות ערב כולה לפני מלחמת-ששת-הימים ולכל מה שמאז ועד עתה, כולל ההודעות הנוספות של ראדיו בגדאד, שאין התליות הללו אלא התחלה ושכבר החל משפט חדש. עלינו לשאול בנפשנו אם אמנם רשאים אנו, ולא רק מבחינת התבונה המדינית, אלא מבחינת ציווי-היסוד של הפכחון והמוסר, להוסיף ולהצהיר על נכונות לשיחות-שלום בין תליה לתליה.

3

אני יודע כמה לא טוב ולא נאה ולא יאה לדבר "נגד השלום", למצוא פסול בהצהרות-שלום. אך דומה שהגענו לשלב שבו עלינו לחדול מן הטיעון היסודי שלנו שהמכשול ל"יישוב הסכסוך" במזרח-התיכון הוא רק סירובם של הערבים לשבת אתנו לשולחן המשא-ומתן. שכן הדברים הם כיום בשלב שבו חובה עלינו, ושוב לא רק מבחינת כדאיות מדינית אלא גם מבחינה מוסרית יסודית, להעלות על הפרק גם את סירובנו-אנו. כן, סירוב לדבר לשלום, כל עוד הצהרותיו ומעשיו של הצד השני הם כפי שהגם כיום. כן, סירוב וחוסר כל להיטות וכמיהה לשבת עם התליינים לשולחן אחד.

התליות בבגדאד אינן רק פשע נתעב. הן גם מלחמה. המשך המלחמה. כמו פעולות ה"פתח". המשך פחדני ושפל של קצינים מנוונים שנחלו תבוסה בקרב ועכשיו הם בוחרים להמשיך ולהילחם באסירים חסרי־מגן. מלחמה בטוחה יותר וקלה יותר ונוחה יותר לתרועות־נצחון. התליות הללו הן פשעי־מלחמה מובהקים. ואם ידנו יכולה להיות מושטת לשלום בעת מלחמה פנים אל פנים בשדה־הקרב, אין היא יכולה להוסיף ולשחר שלום בעת פשעי־מלחמה, הנעשים בין חומות־הכלא ובכיכרי התליות. עבר זמן הנכונות לשלום בלי כל תנאים מוקדמים.

4

באחת ההצהרות של ישראל, בענין הרצח המשפטי בבגדאד, נאמר כי "לשפלות המוסרית שברציחות הללו עצמן עוד נוספה זוועת הצגתן בכיכר ציבורית". אמנם נכון, אלא שעם זאת עלינו לדעת כי פומביות התליות הללו אינה הדבר הנורא ביותר בכל המסכת הנפשעת הזאת, להיפך, מבחינה מסוימת נראית פרהסיה זו של הצגת הגוויות כהבקעת האיפול המחריד של המשפט הסגור ושל הכלא החסום בפני כל. עצי־התליה הללו הן רק ראשו המבצבץ של הקרחון. הן רק עדות למתרחש לפניהן ואחריהן.

5

מדינת ישראל ויהדות העולם נמצאות עכשיו בעיצומו של מסע־מחאה ושל מאמצי השתדלות למניעת ההתעללות ביהודי ערב. אין לדעת, כמובן, באיזו מידה עשוי מסע זה לעזור ולהושיע. אלא שבינתיים נשתלבה בו גימה שראוי, לדעתי, להימנע מלעשותה שלטת או בולטת מדי. כוונתי לגימה המסורתית, הדתית מבחינת החומר שהיא מסתייעת בו, חומר הפסוקים ומטבעות־הלשון הלקוחים מאותו מקור נצחי ונשגב של ספרי־קודש, שהעם היה מציל אותם מתוך הלהבות ומוסיף עליהם עד ללהבות חדשות. לא הייתי אומר דבר זה לשום ענין אחר ובשום נסיבות אחרות, אך הפעם, נדמה לי, יש לומר זאת.

שכן, גרדומים אלה של בגדאד הם אמנם גם המשך לשורת המוקדים והתליות של המארטירולוגיה היהודית הארוכה והנוראה. ומדרך הטבע הוא שהם מעוררים כל מה שנצטבר באומה לעתות גזירות רעות. פסוקי הדם והדמעות כאילו עומדים הכן תמיד לעתות צרה ואינם צריכים שיעירו ויעוררו אותם עד שיחפצו, שכן אוויר הגזירה הוא אוויר חיותם, אלא שנדמה לי כי הפעם יש להניח דרכי ביטוי ומחאה אלו רק לאנשים דתיים באמת, ואין זה צריך להיעשות חותם.

באווירה זו נתפש אפילו נציג הקומוניסטים בכנסת לסגנון המסורתי, ואווירה זו גם גרמה שראש-הממשלה ינקוט לשון "השם יקום דמם", לשון שעתונות העולם פירשה אותה כהצהרה רשמית וכך הגענו לנקודה טראגיקומית, שבה עלינו להסביר למדינות-חוץ ש"לא היה בזה שמץ איום".

תליות בגדאד הן המשך לעלילות-הדם שמיום צאת ישראל בגולה, אלא שאותו יין קידוש, אשר למענו ביקשו, כביכול, היהודים את הדם, אינו כיום יין הקידוש של כל עלילות שקדמו. ליין הזה קוראים כיום בבגדאד בשם מדינת ישראל, אשר עליה סובב משפט-הזוועות המבוים.

בכך שונים הגרדומים הללו מכל מה שקדם להם בנתיב-היסורים של העם היהודי בגולה. אין הם המשך עלילות-הדם, אלא הם המשך מלחמת-ששת-הימים.

וכשם שהעלילה היא חילונית כיום כך צריכים להיות גם דרכי-המחאה נגדה.

הדרך המעשית, המדינית, החילונית, לסיכול המזימה, להצלת המוב-לים לטבח, היא הדבר הנדרש והדחוף.

שכן אם אנו אומרים שמדינת ישראל היא מעצם קיומה מגן ליהודים באשר הם שם, הרי יש גם צד שני לענין זה. מדינת ישראל היא זו שבגללה נמקים יהודים במדינות הערביות ומושלכים לכלא ומובלים אל גרדום. מעגל זה של ישועה שהיא גם פורענות הוא הבעיה המוסרית הגדולה והאמיתית של מדינת ישראל כיום. היא חשובה בשעה זו לא רק מבעית "הציווי המוסרי" של מתן הגדרה עצמית ל"אומה הפלשתינאית". היא חשובה ונעלה אפילו יותר מבעית השאיפה לשלום ומחובת ההצהרות על שאיפת-שלום זו. הצלת יהודי ערב היא עכשיו הצו המוסרי העליון.

הרופאים, השתילה, השאלה

1

שתילת-הלב הראשונה בישראל הצמיחה, כידוע, סכסוך מר בין קרוביו של "התורם" ובין הגהלת בית-החולים. רבים רואים בסכסוך זה, ובטענות הנסערות שגלוו אליו, פרי יצרים פרימיטיביים ותפיסה צרת-אופק, לא של הרופאים, כמובן, אלא רק של הצד שכנגד. בינתיים כאילו שכחו הרוחות, לפחות בתחום הציבורי, הגלוי לעין, אך בשבוע זה נתלקח הענין מחדש, ואם עד כה היה רצון להימנע מלהוסיף על כך כל מה שכבר נאמר בפרשה זו, אין ברירה אלא לעמוד על כמה נקודות שבה.

2

ההתרחשות שהעלתה את הענין מחדש על סדר-היום הציבורי נתחוללה בעת ראיון-פומבי שנערך בהיכל-התרבות, בו הופיעו המנתח ומנהל בית-החולים "ביילינסון" על הבמה, במסגרת מדינית ובידורית של תכנית ה"קאליידוסקופ", יחד עם שלושה שרי-ממשלה וכמה מקהלות ושורת אמנים ומופעי-מחול, הדגמת פזמונים מתוך הרביז "משהו-לא-נורמאלי", העומד להיות מוצג באחד התיאטראות, ועוד. דומה כי מראש אפשר היה לשער כי בקהל, שיגהר לחזות בכל אלה, יהיו גם קרובי משפחתו של "תורם הלב", אלמנתו ואחיו, שלא נמנעו, ובצדק, מלבוא ולשמוע שוב, ממקור ראשון, על נסיבות מותו של האח והבעל, אף כי היה עליהם להאזין לכך בתוך שפע של אטראקציות אחרות.

לדעתי, היתה נוכחותם בקהל, בהודמנות זו, טבעית ומחוייבת המציאות יותר מהופעת הרופאים על הבמה. מכאן ואילך נתרחשו הדברים כפי שנתרחשו. ההצגה הופרעה על-ידי קרובי-המשפחה, ואף כי אין זה מסימני הסדר הטוב, ייתכן כי

הפרעה זו היתה יותר "בסדר" מהשתלבות הרופאים ושילוב ענין ההשתלה במסגרת קאליידוסקופית זו, שכן המקום הפומבי היאה להופעה רפואית כזאת הוא אולי לא אולם-קונצרטים, אלא ועידת רופאים, או אולם-הרצאות של הפאקולטה. אך לא זה עיקר.

3

בשעתו קבע הד"ר קורן, מנהל בית-החולים "ביילינסון", כי הרגשתו היא ש"העתונות יכלה בהחלט לוותר על מחול-השדים מסביב לענין התורם של הלב השתול ולהתרכז בצד החיובי של ההישג המדעי". אמירה זו מופרכת היא לא רק לגבי המקרה המסויים הזה בלבד. שכן אותם דברים, הכרוכים במה שד"ר קורן קורא "מחול-שדים", אינם מתיישבים על-ידי שמדביקים להם כינוי זה או אחר. הם דברים הקשורים קשר בל-יינתק בכל מה שענין השתלת הלבבות העלה על סדר-היום לא רק אצלנו אלא בעולם כולו. העובדה שהנהלת בית-החולים "ביילינסון" החליטה לפתור את הבעיות הללו על-ידי העלמת שמו של התורם, אשר אווירת הסודיות סביבו הלכה וגברה, מכורח הנסיבות, עד שהיא נהפכה למיבצע בלשי כמעט - עובדה זו עוד אינה מעידה כלום.

לשווא גם ממליץ ד"ר קורן "להתרכז בצד החיובי של ההישג המדעי". צד חיובי זה הוטעם, כמדומה, במידת הערכה והתלהבות שאין למעלה ממנה, אלא ש"ההישג המדעי" גם הוא עודנו, על אף הכל, בגדר סבך של בעיות שאינן בתחום המדע בלבד. אנו, ההדיוטות, אין לנו אלא מה שאנו מוצאים בכתב-יעת ושעה שאנו שומעים מתוכם כי כל ענין השתלת הלבבות עודו בתחום הניסוי, יותר מאשר בתחום התראפיה, וכי ניסוי זה מעורר "לא רק בעיות רפואיות אלא גם ובעיקר את הבעיות המוסריות והחברתיות הכרוכות בו", וכי רק שלושה מבין 97 שתולי-לב בעולם חיו למעלה מששה חודשים אחרי השתילה, הרינו נוטים לראות גם את ההשתלה שנעשתה ב"ביילינסון" כניסוי ועדיין לא כהישג מכריע, שאפילו כך לא היה זה עשוי לדחות מפניו את כל השאר.

יתר-על-כן, אם כך הדבר, אין לנו ברירה אלא להרהר כי הנהלת בית-החולים "ביילינסון" היתה מיטיבה לעשות אילו התייחסה לבעיות

הללו ביתר הערכה, לפני הניסוי, ואילו השתדלה לבחור וליצור למען ניסוי זה נסיבות ותנאים שהיו מאפשרים יותר גילוי ופחות סוד, שכן מסתבר כי עוד אין לראות בהשתלות-לב מעשה הצלה, אשר לגביו אין בוררים במצבים ואין מתאמצים להכשיר תנאים של ידיעה ושל הסכמה מצד הנוגעים בדבר. עדיין אין זה בגדר מעשה הצלה, אלא בגדר ניסיון מדעי, ויש אומרים אפילו "ניסוי מעבדה", אשר סיכויי אריכות-הימים לאחריו עדיין אינם גדולים כיום הרבה יותר מאשר לפניו ובלעדיו.

אלא שהנהלת בית-החולים החליטה לאחוז באמצעי אחד בלבד: העלמת שמו של "תורם הלב", ומכאן נשתלשלו הדברים לידי עמדה קיצונית של איפול ושל התכחשות ושל מריטת עצבים שתוצאותיהם נראות עכשיו בעין.

4

למעשה אפשר היה לחזות מראש כי ההחלטה לשמור בסוד את שמו של התורם, ויהי מה, לא יכלה בשום פנים להתבצע בצורה הנכונה מפני מיעוט הברירות שהותירו הניחוישים בענין זה. משום כך, מרגע שהנהלת בית-החולים לא יכלה להכחיש את השערת קרוביו של האיש ונאלצה להסתפק בעמדה של לא-אישור ולא-הכחשה, נהפכה עמדתה, ולוא גם שלא מרצון, לעמדה של קשיחות ושל כמעט-התעללות במניעי-יסוד של טבע האדם, שלא היו במקרה זה בשום פנים מניעים פסולים, אלא אי-יכולת של קרובי האיש המת להשלים עם הספק ורצונם לדעת את האמת.

יש לשים אל לב כי עמדתה ותגובותיה של הנהלת בית-החולים, בענין זה, היו מלוות מראשיתן נימות החשדה ועלבון לגבי קרוביו של התורם, שהבטיחו וחזרו והבטיחו כי הם מבקשים את האמת לא כדי לבוא בתביעות ובהאשמות, אלא למען כבוד שמו של הנפטר, על-מנת שתרומתו תופר ותוכה לתודה ושבתו תדע לפחות כיצד היו נסיבות מותו של אביה. כך טענו האלמנה והאח.

אך הנהלת בית-החולים ידעה להחליט שדיבורים אלה אינם אלא דברים בטלים, וכי אחר-כך יבואו הקרובים בתביעות כספיות וכיוצא באלה...

אמנם היה גם נימוק עקרוני לשמירת אלמוניות-התרומה, אך כיוון

שברור היה כי הדבר לא יישמר (ואגב, גם בעולם, כידוע, אין אלמוניות זו נשמרת) נשארה בתקפה המלא הטענה המוחשית העיקרית: הם יתחילו במעשי סחטנות וידרשו כסף... לשווא העידו עליהם הקרובים שמים וארץ שאין הם דורשים ולא ידרשו כלום. הנהלת בית-החולים עמדה על שלה.

נעיר כאן בדרך אגב, כי שעה שנתפרסמו בעתונים תצלומי פניהם של האח והאלמנה, אי-אפשר היה שלא להתרשם עמוקות מן הדמויות הללו. סודות קלסטר-הפנים אולי אינם בגדר מדע כלל, לעומת מדע ההשתלה, אך התוכחה האילמת שנשקפה מן הפנים הללו העידה כי הפרימיטיביות וצרות-האופק אולי לא תמיד מצויות במקום שבו אנו מדמים לראותן.

5

אך העיקר עוד היה מזומן לעתיד. שכן, שעה שהחליטה סוף-סוף הנהלת בית-החולים "ביילינסון", לאחר פנייתו של עורך-דין בענין זה, להיענות ולהודיע לקרובים שאכן בן משפחתם הוא זה שמקרבו נלקח הלב, ואף לצרף מכתב תודה והוקרה וניחומים, לא נעשה הדבר אלא יחד עם קבלת התחייבות חתומה על-ידי הקרובים, בדבר הימנעות מכל תביעות.

התחייבות זו ניתנה בכתב, אף כי קשה לראות באיזו זכות ובאיזו רשות עמדה הנהלת בית-החולים על התחייבות כזאת, לאחר שהיא הסכימה לגלות את שם התורם. קשה להבין באיזו רשות רואה עצמו גוף ציבורי זכאי להסמך התחייבות כזאת, או כל תנאים שהם, למתן אינפורמציה כזאת, או כל אינפורמציה אחרת, לאחר שאין מניעה עקרונית בכך.

מתוך כל אלה ברור כי שלבים מסויימים בפרשה זו הפכו את מלחמתם של קרובי התורם למאבק על יסודי זכויות אדם.

6

אכן לא רק זכויות האדם, אלא גם מסורתה המפוארת של הרפואה היהודית סותרת, לכאורה, אפשרות זו, שדווקא בישראל תישמע הדרישה להתרכז רק "בצד החיובי של ההישג המדעי". דומה כי בכל

הדברים שנשמעו אצלנו בפרשה זו בזמן האחרון אין לך דברים עמוקים יותר מאלה. שהובאו מתוך ההלכה היהודית לענין זה של השתלה, שאין אגב, שום סמיכות בינו ובין אותה מחלוקת בענין נתיחת גוויות. למקרא הדברים שהובאו בפרשת ההשתלה, מפי כמה מורי-הוראה, נוכחת שוב לדעת מה מקופל באוצרות הבינה והדין של אומה זו, אשר ענינים אלה של דיני-נפשות הם חומר שהיא נוקבת בו עד היסוד, אולי משום שאין כעם היהודי בעל נסיון חיים ומוות, ומשום ששאלות אלו, על מה לחיות ועל מה למות, היו לו שאלות יומיום שלא ירדו מן הפרק.

כל העיונים הרווחים כיום בעולם בסוגיות הללו ש"מחוץ להישג המדעי", הם מאותות זמננו ואין הם "עיוניים" בלבד, על סיפו של עידן חדש זה שאנו עומדים לפניו, עידן של הישגי-מדע צפויים, אשר כמה מהם, כגון אלה שבתחום הגנטי, עשויים להציב בעיות חברה-ומוסר חותכות-גורל. עד כה היה האדם ער לסכנה הנשקפת לערכים אלה רק מצד השלטון המדיני, ולא מצד מומחי המדע, אשר הרפלקסים של ההגנה האנושית מפניהם מפותחים פחות לאין-שיעור.

7

כל יחסנו לסכסוך הזה שבין קרוביו של "תורם הלב" ובין הנהלת בית-החולים טעון שינוי יסודי. שר-הבריאות - אשר הכל מאחלים לו רפואה שלמה ומהירה - הראה יחס נכון שעה שהבטיח לקבל את קרובי משפחתו של "התורם" במשרדו, וייתכן כי יחס נכון זה, אם יתמיד, יסייע לשכך את הרוחות. לשם שיכוך זה, ולא לשם שילהוב-יצרים, נכתבים גם דברים אלה. אם יידעו הקרובים כי הציבור מבין לרוחם, אולי תפוג בהרבה המרירות הצודקת ואולי יתיישבו גם הספיקות.

עם פרידה מראש-הממשלה

1

מאמרים וסקירות ותחזיות שהלכו ונכתבו באותו בוקר על עניני מדינה, על מעשי מרכבה של ממשלה עתידה, על מפלגות וחישוביהן, בפסקו באמצע.

הדמות שהיתה רקע לכל אלה, שהיתה חלק לא-נפרד מכל חשבון, הדמות אשר תומכים ושוללים הפכו בה, אשר ידידים עמלו להוסיף עליה ויריבים עמלו לגרוע ממנה, דמות זו נשלמה פתאום, קפאה, נעשתה מוגמרת.

אלא שדווקא מעתה יתחילו להתחולל בה התמורות שיעמידו אותה באור הנכון ויקבעו מהותה האמיתית.

אין זו שאלה של ראייה נכונה יותר או נכונה פחות. זו שאלה של ראיות שונות. וכשם שהיינו מצוים לומר עד עתה את הראשונה, בעת פולמוס, כך נהיה מצוים לומר מעתה ואילך את השניה.

הווה ועבר, פרט וכלל, מתחלפים, משנים מקום. שנים רבות של נשיאה בעול, של עמל מתמיד ורב ופורה, עשרות בשנים, כל אלו יוצאות אל רקע ראשון. שעות אחרות, שנויות במח-לוקת, נעשות שניות במעלה.

2

לא, לאו דווקא זכותו עמדה לגדולות שנתחוללו בימינו אלה. הוא לא קורץ מחומר של מבשרים ומחוללי תקופות. לא יוצר כלים אלא נושא כלים. הגדולות צמחו סביבו, נשתרגו עליו, כמעט קמו עליו. דומה היה לפעמים כי הוא מסתכל בהן בתמיהה, כרואה-חשבונות הנושא ראשו מספר-המאזן וזוקף משקפיו ורואה פתאום את ההישגים האדירים שהוא שקד זה עתה על אחד מפרטי הכנסה והוצאה שלהם.

כל התקופה הזאת כולה, מצד מחץ שלה, מצד מהותה החדשה והרו-
עצת והדורשת החלטות של חיתוך גורל, תקופה זאת לא היתה ממהות
אפיו. הילוכו בתוכה היה נשמע לפעמים כדשדוש של נעלי-בית על
במה אדירה של חזיון גיבורים. ופעמים היה דשדוש זה נוסך רגיעה,
שאולי לא היתה מוצדקת, אך היתה מיוחלת ולכן היה בה פעמים
תוספת תקווה וכוח.

אך אם לא היתה התקופה ממהותו בגדולות שלה, בביררות שלה
המוארות אש ואבחת גורל, הרי היה בה ממהותו בחולין שלה, בפרוט-
רוט שלה, במלאכת תיקונים ומעשי פשרה ואיחוי-קצוות. הוא היה
מנסה לפעמים לטפוח לה על שכם, להתבדח אֶתה בשפת יומיום, אך
תמיד היה ברור לכל וגם לו, כי לא זו לשונה ולא זה סגנון שלה.
או אז היה מנסה, בשעת הצורך, לסגל כלפיה דיבור אחר, נוקשה
וחד ומצווה, או חגיגי ונמלץ, אך לעולם לא היתה נימה זו טבעית
בפיו, ודומה כי לאחר הופעותיו אלו היה פוטר עצמו מסגנון זה כמי
שפושט מעליו שריון כבד שאין בו "טעם יהודי".

3

פעמים היה משונה לראותו עומד במערכה נגד מנהיגים כמו שליטי
ערב כיום, על לשונם השופעת אש וחרב ורעל. ההבדל בינו וביניהם
לא היה רק הבדל שבין שאיפת שלום ובין תאוות מלחמה, או בין צדק
ועוול וכדומה. הוא נבדל מהם לא בכך שלא דיבר בלשונם, אלא בכך
שדיבר על ענינים אחרים לגמרי. גם שעה ש"עמד בשער ודיבר
משפטים" אל עמי עולם, הורגש כי בתוך תוכו פנימה היה מעדיף
אולי לומר שפשוט לא כדאי להילחם מפני שזה מפריע לערוך ישיבה
הגונה ולגשת אל השולחן ולדבר תכלית, והכל יבוא על מקומו בשלום.
לא בו האשם שהלך-מחשבות זה לא היה מן הענין. הדברים שהוא
ראה לפניו: מים, אדמה, מפעלים, הם באמת עיקר.

4

הסערה האחרונה שנתחוללה סביבו בענין אותה שיחה שלו עם
הכתבים האמריקניים, כבר היתה סערה שהוא צפה בה מן הצד.
אין ספק כי דבריו באותו ראיון – והם דברים שהיו שווים בהחלט

משבר ממשלתי וסערה ציבורית - לא היו בשום פנים ביטוי ליחסו האמיתי ולדעותיו השרשיות, המהותיות, לגבי ארץ-ישראל ועתידנו בתוכה. נהפוך הוא. בזמן האחרון הלכה ונסתברה כל ישותו כולה, לפי עמדתו בממשלה ובציבור, כמנוגדת בתכלית לעמדה שנשתמעה מאותו ראיון. אפשר לקבוע כי דברים שאמר באותו ראיון התכוונו רק לתכלית אחת - לעורר אהדה בלב השומעים, לפייס, לגשר, לגשש, לתווך, הכל מתוך אותה הנחה שלא העקרונות עיקר וכשגשב אל השולחן נראה. כל מהותו היתה מהות של הימנעות מהתקפת-מצח והתמודדות-מחץ עם הבעיות. אלא שתכונה זו שעמדה לו בתחומי ההסתדרות או המרכז החקלאי או משרד-האוצר פקע תוקפה ברובד חדש זה שהוא עמד בו. הלכו ונתרבו המקרים שבהם ראו אותו חוזר מ"שביל הזהב" ומדרכי העקיפין, כשהוא מרוט וחבוט יותר מכפי שהיה מתמרט בהתקפות-מצח ישירות.

5

הפולמוס הגדול בינו ובין בן-גוריון השאיר צלקת לא רק בחייו שלו אלא בחברה הישראלית כולה. תומכיו בפולמוס זה היו, כידוע, רבים ושונים ומקהלה גדולה טענה שהוא צדיק בריבו, אך גם מי שסבר אחרת - וכתב השורות הללו הוא בין אלה - ידע כי אשמתו ראשיתה בכך שהוא פשוט לא תפס מה הרעש. ריב זה היה יכול להימנע אילו תוקן הפרט האחד אשר ממנו צמח היער העב. כן, יש אנשים הפוטרים ענינים כאלה במשיכת כתף, ולוי אשכול היה מסוג זה של אנשים. ההבדל בינו ובין בן-גוריון היה הבדל בין אדם הרואה בכל כללות עקרונית את הפרוטרוט, שאינו שווה להרעיש עליו עולמות, ובין אדם הרואה בכל פרט את הכללות העקרונית כולה. אפשר לומר כי הריב הזה, במידה שהוא היה נטוש בין שני אנשים אלה, היה לשווא, לא משום מיעוט ערך הענין, אלא משום השוני הגדול בין היריבים שלא היה להם כלל מצע משותף לפולמוס. המשותף שביניהם נועד רק לעבודה משותפת, שכס אחד, ולכן נמשכו יחסי האמון והידידות ביניהם שנים רבות כל-כך.

6

כשם שהעם כולו קיבל בשעתו את לוי אשכול, לכהונת ראשות הממשלה, ברגשי חיבה ואהדה שמעטים זכו לשכמותם, כך היו רוב העם ואף רבים מחבריו מדברים בזמן האחרון בגלוי על הצורך להחליפו.

אלא שתוך כך הלכה ונעשתה נוכחותו כחיץ מקהה־ניגודים ומשהה בעיות, נוכחות נחוצה ורצויה לכל.

כך יצא שהוא עמד בזמן האחרון גם במרכז וגם מן הצד. הוא כבר לא היה מזוהה לא עם המזכירות ולא עם "חברינו", ולא עם צעירים יותר או זקנים יותר. פרק־הסיום כאילו התחיל מאליו, בלי שהרואים ניחשו טיבו. בתוך פרק זה כבר עמד לוי אשכול מובדל מן השאר. הוא, שהיה אמן הציורופים, החישובים, ההסדרים, השקיף כיצד חבריו הוותיקים שבצמרת מבשלים את הסעודה העתידה בלעדיו. הוא הסתכל בהם מתוך יגיעה ואולי לפעמים גם במגוד־ראש. כן, הוא היה עושה מלאכה זו ביד אמונה יותר, אילו הוצרך לעשות זאת למענם. תהליכים מדיניים פנימיים, שנוכחותו השתתה אותם, כאמור, יתחילו מעתה לפעול לקביעת המשכה של המנהיגות. ראשות ממשלת ישראל בימים הללו אינה דבר שבושה להרהר בו. אך הדבר ש צ ר יך למנעו הוא יצירת אווירה של רחשים ולחשים מאחורי הקלעים.

בעוד כמה חדשים יבחר העם את הקבוצה שתנהיג את האומה ואת האיש שינהיג את הקבוצה, והאומה יכולה להתברך בכך ששעה זו אינה שעת מבוכה ותהייה. כוחות צעירים אשר ארץ־ישראל הרתה וילדה וגידלה אותם, עומדים הכן להנהיג את האומה בימים חותכי גורל אלה שלפנינו.

7

הסתלקותו של לוי אשכול אינה רק הסתלקות של ראש ממשלת ישראל. היא סמל של חילוף משמרות היסטורי בהנהגת העם היהודי. שעריה של תקופה סובבים בשעה זו ועם היותם שערי נעילה הם גם שערים־נפתחים אל ימים אשר כל מה שנעשה עד עכשיו היה בבחינת הכנה לקראתם. על סף ימים אלה ילווה העם לבית־עולמו את לוי אשכול, כלוות אחד הראשונים, אחד הנאמנים והמובהקים שבעומסי העול ונושאי הכלים של תקופת התחיה ושל ארץ־ישראל.

שני פרקים

א. המערך הסמוי

1

ממשלת הליכוד הלאומי עומדת לקום מחדש, וזו שעה נאותה לחשוף את הטעות, הרווחת בחוגים רחבים של מפלגת-העבודה, לגבי טיבו של ליכוד זה ומשמעותו.

הדעה המקובלת ב"עבודה" היא ששיתופן של מפלגות-הימין בממשלה זו - וביחוד שיתופה של גח"ל - הוא מעין מחווה, ואפילו מעין קרבן, שמפלגת-הרוכב מקריבה למען אחדות האומה. רבים מבין הסבורים כך טוענים אפילו, כי נדיבות זו היא מיותרת ומוטב בלעדיתה.

דעה זו אינה מביאה בחשבון עובדה יסודית אחת: אמנם כן, כיום, בפעם הראשונה מאז קום המדינה, יש בידי מפלגות-הפועלים לקיים ממשלה בלי שותפים.

אך זו גם הפעם הראשונה בתולדות המדינה, ואולי בתולדות מפלגות-הפועלים, שאנו רואים כיצד חלק נכבד ועיקרי של ראשי תנועת-העבודה מוצא עצמו שותף ליריביו מימין - לגבי עיקרי הלכה ועיקרי מעשה של המדיניות הלאומית, ואם תרצו הציגנית, - יותר משהוא שותף לחבריו במפלגה.

הכל יודעים היטב כי מן החשובים שבין שרי מפלגת-העבודה - יגאל אלון, ישראל גלילי, משה כרמל, ועמהם משה דיין - הם כיום בעלי תפיסה מדינית שבה הם מוצאים תמיכה במנחם בגין או ביוסף ספיר, נגד שרים אחרים מחברי מפלגתם ואפילו נגד המזכיר הכללי של "העבודה".

אמנם, שעה שמשנה דיין אמר, לפני כמה שבועות, בעת המשבר הממשלתי שאיים לפלג את ממשלת-הליכוד, כי פרישת גח"ל מן הממשלה עשויה להיות "מהלומה כבדה", עוררו דבריו קולות-מחאה ולגלוג במפלגתו, והיו שראו בכך "התרפסות" ודבקות תכסיסית

ב"מיתוס של ממשלת-הליכוד" שהגיעה השעה לנפצו, ואף-על-פי-כן ברור, כי באמרו זאת, דיבר משה דיין לא רק בשמו אלא גם בשמם של אלון וגלילי וכרמל. אמנם הללו שתקו ולא אישרו דבריו, אך פרישת גח"ל היתה משאירה אותם, כידוע, בלי תמיכה מוחשית במערך-כה המדינית, החשובה אולי אפילו יותר מן המערך. במערכה זו, שבה עומדות על הפרק שאלות עיקרון ומעשה שהאומה לא ידעה כמותן לדחיפות ולמשמעות גורלית, קיים מערך סמוי ולא רשמי, אך ידוע לכל וקובע-הכל, בין כמה וכמה מראשי תנועת-העבודה ובין ראשי מפלגות-הימין, על אף הברית הרשמית הכרותה בינם לבין השרים בנטוב וברזילי. ומה שנוכח לגבי השרים נכון לגבי רבבות חברים ברחבי תנועת-העבודה.

2

תופעה זו היא תהליך טבעי ונגזר. אולי היא תופעה שאין טבעית ממנה ואין חשובה וקובעת יותר ממנה, על אף היותה בלתי-ליגאלית, כביכול.

שכן שאלת ארץ-ישראל ועם ישראל, על עקרונות המעשה שהזמנ הזה כופה עלינו לגביה כיום, היא העומדת עתה על סדר-היום הלאומי. שאלה זו יצרה שדה-כוח חדש, שדה מאגנטי שלא היה כמוהו לחד-פעמיות ולתקיפות וחוללה קיטוב חדש בכל החברה הישראלית כולה ובמערכי רוחה ותפיסותיה. קיטוב זה, הפוסח ומדלג על קווי-חלוקה מפלגתיים מתמול, לא פסח גם על "תנועת-העבודה".

כן, איחוד מפלגות-הפועלים נתאפשר על-ידי שגורמי מחלוקת מת-מול תקפם פג, או נתרופף, אך תוך כדי כך קמה וניצבה על סדר-היום בעיה חדשה זו, אשר מלחמת-ששת-הימים דחסה לתוכה את כל עיקרי הציונות ותולדות ישראל ומשמעותם, וכוח רב זה הוא שנעשה מדרך הטבע סלע-מחלוקת מוחשי יותר וקובע יותר מאשר הבדלי ההשקפות מלשעבר על הזיקה "לעולם-המהפכה" וכדומה.

אם נוסיף ונשים לב כי בעניני פנים, כגון מדיניות-השכר ובעיות "הסתדרותיות" אחרות נשאר המרחק בין "העבודה" ובין מפ"ם מוחשי כשהיה, אפילו בניסוחי הפרוגרמה ואפילו מצד חופש ההצבעה, עולה הקושיה מהו התוכן האידיאולוגי האחיד, הברור, הממלא כיום את

המיבנה הגדול הזה "מעריך" שמו, לבד מזכרונות פולמוסים שהיו והתעלמות מן הפולמוס העקרוני והמוחשי של זמננו, שלא היה עז כמוהו ושתקפו חותך את ההווה ואת העתיד.
אך זו שאלה לעיון אחר.

מה שחשוב ברגע זה, הוא שאותה תפיסה, הרואה את "ממשלת-הליכוד" כנדיבות גרידא מצד "המעריך" ואותם קטרוגים על "התקש-רויות" עם "כוחות שמחוץ לתנועת-העבודה", כל אלה אינם למעשה אלא ענין של טרמינולוגיה שניסוחיה נראים כמוצגים של בית-נכות. הבעיות הנכונות ו"ההתקשרויות" האמיתיות הן מחוץ לטרמינולוגיה זו.

3

מידת ההודעזעות הסתמית הזאת מפני זיקות אל "כוחות שמחוץ למפלגות-הפועלים", מצאה לה ביטוי בזמן האחרון גם בכמה הצהרות של ראשי מפלגת-העבודה בענין המישאלים הידועים, שבהם "הרחוב" מתבקש לחוות דעתו על עניני השעה, על המפלגות, על האישים.
מזכ"ל מפלגת-העבודה, וגם גולדה מאיר, קבעו, כידוע, ברורות ונמרצות, כי מישאלים אלה הם חטא בלייכופר לדימוקראטיה.
מבחינה עקרונית קשה לתפוס טעמה של דעה משונה זו, שכן מישאלים על דעת-הקהל הם, לכאורה, אחד מסימניו של משטר דימוקראטי, ואפילו אחד מחובותיו.
אלא שהכוונה היא, כנראה, ללחץ שמישאלים אלה באים ללחוץ על הפורום המפלגתי, הצריך לקבוע דברים ולנסח החלטות.
ואכן, מבחינה זו אפשר להבין את התנגדותה של צמרת "העבודה" למישאלים הללו, שכן אותו פורום, או אותם מוסדות: הלשכה והמוכיר-רות והמרכז, הם כיום במידה רבה ניגודו של עיקרון אשר מישאל חפשי מקיים אותו, ניגודו של בחירות חפשיות, ניגודו של תחרות מועמדים חפשית ושל הצבעה המשקפת את התקופה ולא את המנגנון.

4

טיבו של פורום מפלגתי זה עשה את בחירתה של גולדה מאיר לראשות הממשלה לבלתי-נמנעת, אך אם נביח לענין זה של ייצוג נכון, אפשר לומר כי לגבי הבעיה העומדת עתה על סדר-היום הלאומי, יש

לברך על בחירה זו. בין כל אנשי הצמרת הוותיקה נראית גולדה מאיר כרצויה ביותר לתפקיד שהיא מיועדת לו כיום.

ייתכן אפילו כי בחירתה תהא לא רק ערובה ל"המשכיותה" של ממשלת-ליכוד, אלא גם ערובה לכך שכמה מן המושגים היסודיים בעיקריה ובניסוחיה של מדיניותנו יבואו על תיקונם במידה מסויימת. מבחינה זו יש ערך גם להחלטה שנתקבלה לפי דרישת גח"ל, לנסח מחדש את הפרק המדיני בקווי-היסוד של הממשלה. אך התחדשותה של ממשלת-הליכוד יכולה להיות שעת-כושר להרבה יותר מזה.

זו שעת-הכושר לשנות את נימת היסוד של מדיניותנו שהלכה ונהפכה במשך עשרים החדשים הללו לתרגיל של פירושים להחלטת מועצת-הבטחון, נימה שבה תקענו בהכרתן של אומות העולם ושל דעת-הקהל העולמית את ערביותן המדינית של "הטריטוריות" כמושכל ראשון שאין לערער עליו ועשינו את לבה ועיקרה של ארץ-ישראל כענין הקשור מששת ימי בראשית ב"ממלכה ההאשמית" הירדנית.

הקמת המימשל החדש בארצות-הברית, העמדתה של שאלת המזרח-התיכון על סף דיונים חדשים, הכרותו של הנשיא ניקסון כי הוא אינו מתכוון לפתרון של כפייה, הקשחת העמדה הערבית, כל זה נותן לנו שהות נוספת, אולי האחרונה, לתקן את המעוות הפאטאלי בטיעון שלנו, שבסופו עומדת החלטת מועצת-הבטחון על "החזרת השטחים". תיקון דחוף זה אינו, כמובן, עיקר העיקרים. הגשמתו של עיקרון זה – גם בלי ניסוחו המפורש – הגשמה שפירושה מדיניות נכונה של התנחלות ושילוב קביעת עובדות, היא העיקר. אך במידה שיש ערך להסברה ולטיעון צודק, עשוי רק התיקון העקרוני לשפר את דמותה של ישראל בדעת-הקהל בכיוון הנכון, ועשוי להכביד על האויבים ולהקל על דורשי טוב לעת הכרעות.

אך לא רק התועלת המעשית מחייבת תיקון זה. אנו חייבים זאת גם לתולדות ישראל וארצו, אנו חייבים זאת לכבודו של העם הזה, לתחושת צדקתו, לכבוד צלמו שאנו מסייעים במו ידינו לעשותו סמל של עוולה כובשנית, המתקיימת רק מכוח סירובם של הערבים למשא-ומתן. ממשלת-הליכוד החדשה צריכה להיות לא רק ממשלת-מעבר עד לבחירות. היא ממשלת-מעבר אל שלבים מכריעים של גיבוש מדיניות ישראלית העשויה לחתוך את משמעות עברנו וגורל עתידנו. לפי זה צריכה ממשלת-הליכוד החדשה לכוון דרכה ולקבוע עיקריה.

1

מסע הגינוי והמחאות נגד הפשעים המשפטיים בעיראק נמשך, לכאורה. מסע זה מתגבר כל פעם שצפוי חזיון-תליות חדש, ושוכך בין גרדום לגרדום.

דבר זה מעיד על הסתלפות יסודית של פעולת המחאה וכיוונה. את גל הגינוי הראשון עורר, כידוע, ענין הפומביות הבארבארית של התליות, על רקע ההשתוללות המריעה של ההמונים, אך מאז ועד היום מוסיפה דעת-הקהל בעולם להתרכז רק בתופעות החושפות את הפשע ולא את הפשע עצמו.

שכן לא יהא זה פאראדוקס אם נאמר, כי פומביות התליות לא היתה עיקרה של אותה התעללות ביסודי זכויות אנוש. המחזות שהתרחשו בכיכר הגרדומים של בגדד פגעו אולי ברגשות הצופים בעולם, אך מבחינה מהותית היתה פומביות התליות הדבר האחד אשר פיזר את האפלה הנוראה, המכסה על המתרחש בכלא העיראקי, וכל זמן שה- מחאות טובבות בעיקר על ביצוע פסקי דין המוות, הרי הן דורשות למעשה לסלק את סימניה של האימה ולא את האימה עצמה.

אפיינית מבחינה זו היא הדרישה הנשמעת מפי דוברים שונים בעולם להשהות את ביצוע פסקי-הדין. ההשהיה הזאת פירושה - להשליך את הנידון בחזרה אל בית-הכלא, אל תוך הזוועה אשר הגרדום הוא אולי הפורקן האחד והאחרון לגביה.

מחאות כאלו מונעות אולי מריטת עצבים של הקהל העולמי, אך אינן מונעות את הפשע הנורא ואת כל הכרוך בו.

2

ועדת זכויות האדם של או"ם אישרה, כידוע, החלטה "המביעה צער על שישראל מפירה את זכויות האדם בשטחים הערביים הכבושים". לנוכח קומדיה אפלה זו אין ישראל צריכה להסתפק בכך שהיא מכריזה על אי-שיתוף-פעולה עם הוועדה לחקירת מצבה של האוכלוסיה הערבית בשטחים, כל זמן שלא יחקר מצב היהודים בארצות ערב. הימנעות זו אינה מספקת.

ישראל צריכה לדרוש בכל תוקף ובכל ההתמדה יציאת נציגים של

מוסדות בינלאומיים אל ארצות ערב לחקירת מצבם של היהודים שם, לדרוש זאת בפועל ובלי חשך, להפעיל לשם כך את כל הקשרים וכל האפשרויות, להדגיש כי אין אנו מסתפקים בכך שאנו דוחים את הוועדה שנתכוננה לבוא לישראל לבדיקת מצב האוכלוסיה הערבית, אלא אנו דורשים שתי ועדות, אחת שתבוא אלינו ואחת שתצא אל ארצות ערב. דבר זה צריך להיות רק אחד מן הענינים שעלינו לתת דעתנו עליהם בקשר לזוועה העיראקית.

עלינו לחשוב על דרכי הרתעה ודרכי ריסון לגביה, לגבי הפשעים הנעשים בבורות-הכלא שלה, כדרך שאנו חושבים ודאי על דרכי הרתעה מפני התנקשויות במטוסי "אל על".

ייתכן כי דבר זה צריך להיות אחד הענינים הראשונים שעליה צריכה לתת דעתה הממשלה החדשה.

יש לדעת כי כל עוד הפקרות עיראקית זו נמשכת, משלמים היהודים שם בעד כל פעולת תגמול או הרתעה שאנו עושים כנגד המתנכלים אל ישראל ואולי הם משלמים גם בעד כל הצהרה תקיפה ונכונה שאנו מצהירים בעניננו.

עלינו לקבוע בכל התוקף והבהירות כי כל עוד מזכיר האו"ם והגורמים הבינלאומיים האחרים משתדלים רק למנוע או לדחות את התליות אין מחאתם אלא חיפוי על העיקר.

דעת-הקהל העולמית צריכה לדרוש חקירה במתרחש בין חומות הכלא העיראקי. ישראל צריכה לעמוד בראש מסע זה של תביעה ומחאה.

עלינו לעשות את ההתעללות ביהודי עיראק וביהודי שאר ארצות ערב חלק לא-נפרד מחשבוננו של "האיזור", עלינו לראותו ולהראותו כענין שווה במעלה לפעולות הטרור של "פתח" ולהצהרות-ההשמד של מדינאי ערב נגד ישראל. עלינו להזכיר כי משקיפי או"ם דרושים בעיראק, למגיעת "הידרדרות" באיזור, לא פחות ואולי יותר משהם דרושים ליד הסואץ.

אחרי המירדף

1

אין ספק שגם אם נאמץ את דמיוננו עד קצה כל גבול לא נוכל לשער אפשרותו של מצב שבו ייתכן שהיפך ממה שאירע באותו מירדף שנערך באמצע השבוע הזה. כלומר, מצב שבו יסתתרו לוחמי צה"ל מאחורי נשים וילדים יהודיים ויעשו אשה יהודיה מיניקה להסוואה ולמחבוא להם מפני אנשי ה"פתח". חיילי צה"ל לא היו יכולים לעשות כדבר הזה - אף אם נניח לכל טעמים אחרים - קודם-כל מפני הטעם הפשוט שאשה יהודיה, ותינוק בחיקה, אינה "גורם מרתיע" ללוחמים הערביים, ומשום כך היה צריך החייל היהודי במצב זה, כמו בכל מצב אחר, לעמוד בין האשה היהודיה ובין הלוחם הערבי כדי להגן עליה מלהירצח.

הבדל זה נובע לא רק מן השוני שבין רמת המוסר או בין "הוראות-הקבע" של שני הצדדים במלחמה זו. הבדל זה הוא כל טיבה של מלחמה זו עצמה.

כן, צה"ל יכול להשיב אש תחת אש ופלדה תחת פלדה ומארב תחת מארב ומוות תחת מוות והרס תחת הרס. יש לו לצה"ל מאה דרכים להשיב מלחמה. רק דרך אחת חסומה בפניו: אין הוא יכול להשיב נבלה תחת נבלה ופחדנות תחת פחדנות.

אכן, מלחמתה של ישראל אינה "המשך המדיניות באמצעים אחרים", אלא היא לנו המשך החיים והחירות באמצעי האחד העומד כיום לרשותנו, ומשום כך אנו נותנים בה את העיקרים והציוויים ו"הוראות-הקבע", שמהם החיים והשלום עשויים.

לכן כבולים המירדפים הללו ב"הוראות-קבע" אשר אין כבודת מהן ואין מגוס מהן. אך בעוד אנו "מבינים" זאת, או מחייבים זאת, כדבר המסתבר מאליו, עלינו לזכור בכמה כוח-סבל ואומץ וסכנה עולה הגשמתם של עיקרי המוסר הכובלים הללו. עלינו לזכור זאת גם כדי להבין כי שעה שאנו שומעים על פקודה להריסת בתים, שהיו מחסה או מאגר לחבלנים, אין זה חייב להיות דווקא נושא לוויכוחי-כורסה

על המותר והאסור. עלינו לדעת כי עד שמגיעים נותני הפקודות ל"אמצעי קיצוני" זה, שילמו חיילי צה"ל את מלוא המחיר, בדם ובנפש, בעד הוויתור על אמצעים אחרים.

2

יש בינינו, כידוע, רבים המכתירים את אנשי ה"פתח" בכתר של אידיאליזם. עטרה זו, אשר כולנו כיום פיקחים ומפוכחים במידה מספקת כדי לראות בה מליצה גרידא שעה שמדובר בעניינים כמו "ארץ אבות" או "שיבת ציון" או בכלל ציונות, עטרה זו הגנו מתייחסים אליה ביראת-הכבוד שעה שהיא נקשרת בראשי יאסיר ערפאת ואנשיו. ובכן, אין אני נחלץ כאן לנפץ כתרים או להתווכח על צידוקם. ביחוד מאחר שבין הנופלים הערביים יש ודאי כאלה שאינם אשמים לא במלחמה המסואבת, שהם מקדשים, ולא בזהרר ההילה הנקשרת לה. ואף-על-פי-כן צריך שייאמר כי תואר זה של אידיאליזם, שיש בינינו מכתירים אותם בו, מופרך הוא ואין לו שחר.

תואר זה הוא מופרך בראש-וראשונה לאו דווקא מפני שדרכי המלחמה של ה"פתח" הן פסולות, אלא מפני שהאידיאל שלהם הוא פסול. מי שאומר אידיאל אומר צדק, אומר משאת-נפש נעלה לא רק לגבי הדבקים בה, אלא מבחינה אובייקטיבית, כערך מוחלט. ומשום כך, שעה שאנו אומרים "אידיאליסטים" עלינו לזכור כי האידיאל שבו מדובר הוא תורת-שקר מלאכותית, פלילית, אשר בשמה מתנכלת אומה ערבית בעלת 14 מדינות עצמאיות אל קיומה של מדינה יהודית אחת זו, מתנכלת בדרכי אש ושחיטה ושוד, מתנכלת בדרכי הדיבה והזיוף והיפוך עובדות ראשן למטה, מתנכלת בכך שהיא פוסלת כל דרכי פתרון ושלוש הן לגבי מאות אלפי פליטים שלהם והן לגבי אותו אחוז אחד של ערבים שבעולם, שמובטחים לו חיי שוויון ושלווה במדינה יהודית, חיי חירות וכבוד, שכן כל זה שוקע בתוך חשכה של שנאה וכזב ונפנוף בדגלונני-לאומנות מלאכותיים של עם פלשתיני חדש אשר בשמו, כביכול, ועל בשרו נחרשת מזימת ביטולו של מעשה צדק עולמי, ראשון ואחרון, לעם היהודי העומד על נפשו.

ועוד משהו לענין זה. אל גשכח כי אפילו בעת אותן פעולות סבוכות וקשוחות, הנקראות "מירדף", פעולות שבהן, לכאורה, הכוח היהודי, הסדיר והמצוייד היטב, רודף את קומץ המחבלים, אפילו בפעולות

אלו אין כתר האידיאלים וזהר דווקא בראש הנרדפים... אל נשכח באיוולתנו כי הרודף היהודי במקרים אלה מחרף נפשו למוות לפני כל זיו-סלע וכל פי מערה אשר אש עשויה לפגוע בו מתוכה, אל נשכח כי הרודף היהודי הוא עצמו נרדף כאן, ולא על-ידי תאוות רצח או נקמה, אלא בכוחו של צו מוסרי עליון, האומר כי עליו להמשיך במירדף עד הסוף, עד קצה כל נקיק ועיקול וניקרת-צוק, על-ידי צו מוסרי האומר לו כי מחבל אחד שיימלט ולא ייתפס, יורע הרס וחורבן בעורף, צו מוסרי הכופה אותו לא להרפות, להסתכן עד כלות כל הקצים ומעבר להם בפעולה זו שבה הנרדפים יש להם מאה דרכי מארב ופגיעת-פתאום, ואילו הרודף גלוי וחשוף ומתקדם בלי חשך, על-אף-כל ועד כלות כל.

3

יכולים אנשי "השמאל החדש" בעולם, וגרוריהם הנבוכים אצלנו, לדבר על שני מיני צדק ועל "שני צדדים" ועל "סכסוך טראגי אשר שני העמים נסתבכו בו" וכדומה, אך מלחמה זו, חרף כל, אינה מלחמה "משותפת", כביכול, ליהודים ולערבים. לא. מלחמתה זו של ישראל היא מלחמה בודדת לא רק משום שאין לה בעלי-ברית בעולם, אלא גם מצד עצם מציאותה, מצד הכורח שבמציאות זו, מצד היותה כיום תנאי אחד ואין שני לחיים ולחירות ולאדמה ולשמים. ולכן אנו מבדילים בינה ובין המלחמה הערבית גם להתנהגות, גם למטרות וגם ל"לוח-מחירים" של דברים אשר עליהם ועל קידוש שמם מוסרים חיילינו את נפשם.

זהו שוני יסודי, אשר רק הטרקלין המוסרי יכול להתעלם ממנו.

4

כיוון שהזכרתי את הטרקלין אוסיף ואומר עוד זאת: אינני יודע איזו אנדרטה אפשר להציב במקום בו נפלו רב-סרן חנן סמסון ורב-סרן יוסי קפלן וסמל בועז ששון. איני יודע אם צריכה זו להיות אנדרטה של אם ותינוק בחיקה, אשר שלושת לוחמי צה"ל אלה מסרו נפשם ונפלו משום שנרתעו מפניה, או פסל שצורתו אחרת. יש להניח כי במקרה זה לא תישמע אצלנו הדרישה להקים אנדרטה

גב לאותם שבעת לוחמי "פתח" שהסתתרו מאחורי האשה המיניקה, עד שהגיתו במטח-יריות, ברגע שחיילי צה"ל הפנו אליהם גבם. יש להניח כי במקרה זה יזבן מה שהיה צריך להיות מובן לכל, בעת הוויכוח על האנדרטאות בירושלים. יש הבדל בין מציבה על קברו של חייל או חבלן ערבי שנספה ובין אנדרטה המכבדת לא את הנופל אלא את מלחמתו. אותה אנדרטה שהוקמה בירושלים היא ביטוי לא לצער האם הערבית על נפול בנה, אלא ביטוי לציבור הערבי ולצבא הערבי ולמלחמתו, שהיא מלחמה נפשעת, מלחמת שוד ורצח והשמד. להצדיק הקמת אנדרטאות ערביות כאלו בירושלים פירושו טשטוש גמור של הבדל בין מלחמה צודקת ומלחמת עוולה, בין הקרבן ובין שופך-הדמים. האנדרטה שהוקמה בירושלים, נניח לה שתעמוד, ננהג בה כבוד, ולא נפריע למניחי הזרים למרגלותיה, אך עם זאת נדע כי מצדיקי הענין הזה בשעתו טעו בחשבם כי עמדתם היתה ביטוי לעיקרון מוסרי. השקפתם באותו ויכוח היתה לא דרישת הגשמתו של עיקרון מוסרי, אלא טשטוש של כל עיקרון, מחיקת הבדל בין מלחמה למלחמה, קידוש הלחימה באשר היא לחימה ותו לא.

5

לפני שלושה שבועות ראיתי את המקום שבו נפל סגן-אלוף צבי עופר במירדף הידוע של ואדי קלט. המערה אשר מתוכה נורה אליו הצרור, שהפילהו מן הצוק, היתה אולי דומה לכוך שבו ישבה האם הערבית עם תינוקה, זו שהחבלנים אשר הסתתרו מאחוריה אולי החזיקו אותה בכוח איומו של נשק בין אש לאש. הקצין שאליו נלוויתי, באותו סיור שקט ומאובטח בוואדי קלט, הסביר את פרטי המירדף ולא לכל דבריו יכולתי להקשיב כהלכה כיון שמפעם לפעם, תוך אחיזה בזיוי סלע, על-מנת שלא לגלוש למטה, הרהרתי מה היה פירוש הדבר להלך ולטפס כאן, בעת מירדף, עם חגור מלא, שעה שבכל רגע עשויה להיפתח עליך אש מתוך פיה האפל של מערה. לאחר שהגענו אל מערת המחבוא, במעלה ההר המסולע, עמד הקצין והורה בידו ואמר: כאן נפל צביקה. המקום היה חשוף כולו ולוע המערה פעור הישר אל מקום זה. תוך כך נסתבר לי כי הקצין המדבר היה, כנראה, גם הוא כאן, בשעת אותו מירדף ועמד אותה שעה במרחק צעדים מספר בלבד מן המערה הזאת. קצין זה היה אלוף פיקוד המרכז,

רחבעם זאבי ("גאנדי")... לא שאלתי אותו איך ייתכן כי מפקד החזית כולה נמצא אף הוא במקום זה בעת ההיא. לא שאלתי מפני שידעתי כי שאלה זו היא זרה כאן ורחוקה מכאן כמרחקו של טרקלין-ויכוחים מן הצוקים הללו. כן, השאלה נראתה זרה ופראית בסביבה זו ואל מול האיש הזה, ורק משום שכך הדבר, אנו רואים שצה"ל הוא כפי שהוא כיום ומדינת ישראל זו קיימת.

לאחר שיצאנו מוואדי קלט ובאנו לבסיס הצבאי, ראינו שני אזרחים מהלכים שם, שותקים, תוהים, מחייכים חיוך נבוך לחיילים המוליכים אותם לסעוד. היו אלה הוריו של סרן גד מגלה שנפל באחד המירדפים הקשים יחד עם אלוף אריה רגב. הם חזרו מסירור בהיאחזות ארגמן, שנקראה על שם שני הנופלים. האב והאם נראו עייפים קמעה, תוהים כמו שני ילדים, רק פעם אחת שמעתי אותם מזכירים את שם בנם. הם קראו לו גדי. הם הגיבו בחיוך שקט על תשומת-לבם של החיילים והקצינים שקיבלו פניהם בבסיס זה שבו שירת הבן. אחר-כך ישבו אל השולחן ומפקד הבסיס נשא כוס ואמר: לחיי צה"ל.

6

מפעם לפעם אנו שומעים, ואומרים, שאין לחץ על ישראל בגבולות שלאחר מלחמת-ששת-הימים. הכוונה היא, כמובן, ללחץ מדיני של המעצמות. ואף-על-פי-כן כולנו יודעים מה נורא הלחץ הטבעי, הקיים, הנגזר, הנשקף מתוך פניהם של הנופלים, שעה שאנו מוצאים את שמותיהם ותצלומיהם בעתונים. פעמים פני ילדים ממש. אין אני מתכוון לערבב את הדם הזה ב"זיכוח על השטחים". אין זה לחץ שאומר לסגת או לא לסגת. אך זהו לחצה הנורא של מלחמה זו שבה עומד העם היהודי. מלחמה זו שבה יש לנו רק ברירה אחת: להיוואש ממנה ולמות, או להמשיכה ולראות כיצד אנשים צעירים מתים על-מנת שאחרים יחיו. כל לחץ אחר לא יהיה נחשב במאומה, אם נדע לחוש את הלחץ הזה ולהבין את הכרוך בו ואת המשתמע ממנו.

ראש חדש למחשבה חדשה

1

כל שעה שמהלך מדיניותנו החיצונה משתבש ונתקל בקשיים, מתבטא דבר זה מיד בבהלת הצהרות והסברים של מומחי משרד-החוץ, שעיקר דבריהם כך:

- הכל בסדר גמור!

ובאם הקשיים קצת חורגים מן הרגיל, והנחות-היסוד מתערערות באופן רציני, אנו שומעים הסבר מלא יותר, ששיעורו כך בערך:

- מעולם לא היה מצבנו המדיני איתן במידה כזאת.

כדבר הזה אירע גם בימים אלה ממש, אלא שהפעם מיהר המצב-כהוויתו להבקיע מבעד לתחזיות הוורודות מדי, ובעתונינו אנו מוצאים עכשיו כי שיחות שר-החוץ עם ראשי הממשל בוואשינגטון היו "נוק-בות וקשות, אם לא למעלה מזה" ("למרחב").

והמשקיפים מספרים כי בטיוטת התכנית, שהכינה וואשינגטון לשיחות ארבע המעצמות, אין היא עומדת על פתרון-שלום באמצעות חוזה דווקא, ואינה מתכוונת אלא לתיקוני-גבול קלים בלבד, לעומת קווי ה-4 ביוני 1967, ובענין ירושלים היא סבורה כי לירדן מגיעות לא רק זכויות של מעמד דתי בלבד ובשאלת הפליטים היא מעלה אפילו אפשרות של החזרה טוטאלית.

בקיצור, משהו שמתקרב, בערך, לסיכום של "אין מתום". על-כל-פנים לפי שעה.

מי שאומר, איפוא, כי לישראל נכונה מערכה מדינית קשה וסבוכה, אינו טועה. אלא שדווקא עכשיו, יותר מאשר לנוכח התחזיות הוורודות, יש טעם לומר - מצד ההווה-האסטרטגי וסיכויי המאבק הפוליטיים ומשאבי-הכוח ואפשרויות-התמרון וההשפעה - כי מעולם, אולי באמת מעולם, לא היה מצבנו הלאומי והמדיני כה רב תקוות לעתיד.

2

בשלב חשוב זה - אולי שלב מכריע - של המערכה עלתה גולדה מאיר לעמוד בראש ממשלת ישראל וצריך לומר כי שלוש הופעותיה הפומביות עד כה - בנאומה בכנסת, בשיחה עם עתונות-חוץ ובדברים שהשמיעה בטלוויזיה (לפי מה שנמסר בעתונים) - העידו כי תגובתה על הדברים היא התגובה הנכונה.

על-כל-פנים הרושם הראשון בציבור ובעתונות, היה, כידוע, חיובי ביותר. אין זה רק ענין של תקיפות. יש בהופעתה, בלי ספק, משהו משיעור-הקומה ההולם. עובדה היא כי בכל הצמרת הוותיקה אין אתה מוצא אחד שהיה יכול לשאת כך בכהונה זו. ייתכן כי בה, יותר מאשר באחרים, נשתמרה אותה מהות של שרשי-ראשונים. ייתכן כי היא מאתן נשים חלוצות של ראשית, שהחזיקו מעמד, יותר מן הגברים, מול כוחה של העסקנות. כאן, בדמותה, אתה חש שוב משהו מגזע של בן-גוריון ליד ההגה.

כבר בהופעתה הראשונה הורגש ייחוד גישתה אל הבעיות. לכאורה, גישה של פשט, של הווי, של מוחשיות שימושית שאין בה זינוק והמראה, אך עם זאת בלט בתגובותיה ותשובותיה גם יסוד חזק של עקרונות ברורה, של העמדת הבעיות לא רק על תמציתן המוחשית אלא גם על חודן העקרוני.

אך שום שיעור של התאמה לתפקיד לא יהא בו כדי להתמודד כהלכה עם אתגרי הזמן, אם לא יתחולל שינוי יסודי בקווי ההתמודדות, ביסודות שעליהם התמודדות זו נשענת. ממשלת ישראל יש לה ראש חדש, אך הדבר שהיא זקוקה לו, הוא גם מחשבה חדשה. השינוי צריך להיות מורגש לא רק ברובד הטכני של ניהול המדיניות אלא גם ברובד הרעיוני, הרובד המהותי של התוכן.

3

לגבי עיקריה של מדיניות-החוץ הישראלית בשעה זו, אין, כמסתבר, חילוקי-דעות בממשלה.

אך חילוקי-הדעות - ולמעשה קפאון הדעות וקפאון המחשבה - הם לגבי קווי המדיניות והמעשה בתחום הפנימי, זה שבלעדיו אין המאבק המדיני החיצוני אלא קליפה בלי תוך. לגבי קביעת הקו כלפי פנים יש כיום, כידוע, קול אחד הדורש

החלטה, המדגישה בלי-הרהף את דחיפות הדבר והמציע כיוון מעשי וברור, פרי מחשבה דינאמית ואמיצה שלא חדלה להיות ערה לחילופי הנסיבות ולהתפתחותן.

זהו כיום קולו של שר-הבטחון, אשר עיקריו הם התנחלות ושילוב כלכלי של תושבי השטחים, על-מנת להמעיט תלותם במדינות ערב, ושאר עיקרים בכיוון זה, כולל מחשבה על החלת החוק הישראלי על "השטחים" וביטול הדינר הירדני כהליך חוקי בתוכם. כל זאת, כידוע, תוך שמירת שערים פתוחים בין תושבי הגדה ובין ממלכת ירדן.

איני נכנס כאן לענין הגדרתן של מטרות סופיות, אך אין ספק כי גם תכנית לתקופת-מעבר חשובה תכנית זו מבחינת שלימות הארץ לא פחות מכל אקט מדיני של קביעת ריבונות ישראלית על השטחים. זהו קו אשר בלעדיו אין כל הכרזה של ריבונות אלא אקט הצהרתי גרידא, ואילו אתו יחד נעשית הכרזה כזאת כמעט מיותרת.

רשאי, כמובן, אדם להתנגד לקו הזה מנימוקים מדיניים ומנימוקים כלכליים וכדומה. אך ההתנגדות צריכה להיות יאה לענינו של הנושא, להיקפו ולרמתו. ואילו מה ששמענו לענין זה מפי גולדה מאיר, לפני היתה ראש-ממשלה, הוא דיבור שדלילותו אינה הולמת את השאלה.

4

וכך אמרה גולדה מאיר בשיחה עם צעירי המפלגה :

"אני רוצה מדינה יהודית ועבודה יהודית. אחת הסכנות הנשק-

פות לנו זו עבודה ערבית. יש מקצועות כמו בנין, שעובדים בהם

כמעט רק ערבים. אין כמעט עבודה שחורה שעושים יהודים. זה

מרוקן את הציונות מכל תוכן. רק יצירתנו העצמית בארץ הביאה

לנו את המדינה. אני חושבת שאת בעית הערבים יש לפתור

בשטחים עצמם. איני רוצה שהאופי היהודי של המדינה ייעלם.

כי אז לא יהיה מה שימשוך יהודים לבוא לארץ".

פיסקה זו הובאה בעתונים במרכאות כפולות ולא תוקנה וכנראה היא

באמת כפי שנאמרה. ובכן, גם אם נניח כי עבודה שחורה יהודית היא

באמת שאלת השאלות כיום, בתקופה שבה אנו עומדים לפני משימות

דחופות של הקניית מקצוע ומומחיות לעובדים, גם אם נניח כי את

ההימנעות מעבודה שחורה גורמים רק הפועלים הערבים המצויים, גם

אם נניח כי אפשר לתקן מצב זה על-ידי מניעת עבודה כזאת מערבים,

גם אם נניח כי זה הוא הדבר הקובע את יצירתנו העצמית בארץ, גם לאחר כל זאת ספק הוא אם זו נקודת-המוצא הנכונה לדיון בנושא העשוי לקבוע גורלה המדיני של ארץ-ישראל. כן, גולדה מאיר מדברת בפסקה זו על עתיד המדינה, על אופיה, על משמעותה של הציונות, על גורל הארץ והאומה, אך הצרה היא שמתוך כל הנאמר בפסקה זו אין להיפטר מן הרושם שדעתה זו מתבססת על תופעה שאינה שייכת אפילו לעקרון העבודה העברית אלא לתחום האיגוד המקצועי ובעיקר לאגודת פועלי הבנין. לא זו נקודת-התצפית ונקודת-המוצא לדיון בשאלות אלה. גולדה מאיר מסוגלת ודאי לוויכוח עניני יותר, וצריך להניח כי הכהונה החדשה תהיה לה מיצפה חדש גם לענין זה.

5

לגבי מדיניות-החוץ יש כאמור, תמימות-דעים בממשלה. היעדים ברורים: התנגדות לפתרון כפוי, עמידה על שלום של חוזה. אך עם כל זאת, ומתחת לכל זה, ברובד היסודי העקרוני, נמשך ללא תמורה קו טיעון מדיני אשר כיוונו טעון תיקון מהותי מן היסוד. מבחינה זו עוד לא העידו הופעותיה של גולדה מאיר על שינוי כלשהו ורצוני לעמוד על קטע אחד מנאומה בכנסת, קטע שלכאורה אין בו פגם, אך בו הובלט אחד המישגים הפאטאליים של מדיניותנו, כפי שהיא מנוהלת מאז מלחמת-ששת-הימים.

בנאומה בכנסת אמרה גולדה מאיר כדברים האלה:

"[שכנינו] יודעים היטב כי עמידתנו, במקום שאנו עומדים לאחר מלחמת-ששת-הימים, אינה תוצאה של מגמת התפשטות, אלא תוצאה ישרה מן המזימות שלהם להשמיד את מדינתנו, מזימות שנכשלו, למזלנו".

דברים אלה הם, כמובן, אמת לאמיתה. ואף-על-פי-כן אין הם האמת כולה וחבל שבכל הנאום כולו לא מצאנו דבר שישלים את הטעון-השלמה לגבי האמת החלקית הזאת.

אמת זו היא חלקית לא משום שדברי גולדה מאיר אינם נכונים, אלא מפני שהתהליכים אשר גרמו את עמידתנו כיום "במקום שאנו עומדים לאחר מלחמת-ששת-הימים" אינם מתמצים רק במזימה הערבית להשמידנו ובהכשלתה של מזימה זו.

תהליכים אלה – ולא לגולדה מאיר או לשאר חברי הממשלה או למישהו מבינינו יש להזכיר זאת – כוללים עוד משהו. אף אם ניטול רק את הזמן החדש, את עשרות השנים האחרונות, נמצא כי תהליכים אלה שגרמו את עמידתנו כיום ביהודה ובשומרון, כוללים לא רק את חוסיין ומוזימתו, אלא גם גורמים אחרים, רבים וכן שונים, כגון מזימות החלוצים הראשונים, אנשי ביל"ו ואנשי עליה שניה ושלישית, אשר שטחים אלה "שאנו עומדים בהם כיום" היו מראשוני סיבות עלייתם ארצה, וכגון מזימות הצהרת בלפור והבית הלאומי היהודי, אשר שטחים אלה נכללו בתוכם, ואפשר אפילו להוסיף ולומר כי עמידתנו כיום בשטחים הללו נגרמה פחות על-ידי קוצר ראותו של חוסיין (אשר לא שעה לעצת ישראל לא לצאת למלחמה), מאשר על-ידי רוחק-ראותו של הרצל, חוזה הציונות המדינית, וכי מלחמתו של בן-גוריון להקמתה של מדינת ישראל גרמה לעמידתנו כיום "במקום שאנו עומדים" יותר ממלחמותיהן של כל מדינות ערב גם יחד נגדנו.

כהמשך לכל אלה אפשר אפילו להוסיף ולקבוע כי אף שאין לנו ולא היו לנו ולא יהיו לנו כוונות התפשטות ואף שלולא המזימה הערבית לא היינו עוברים את הקו הירוק, אין לראות את עמידתנו כיום, מעבר לקו זה, כעמידה בטריטוריה אשר בעלותה הערבית המדינית היא מושכל ראשון, או כעמידה של צה"ל בוונצואלה או בפאראגוואי. לכל ההשלמות הללו לא היה זכר בנאומה של גולדה מאיר בכנסת, אף כי שורת ההגיון נותנת שלפחות בנאום כזה, נאום-כתר של ראשית כהונה, היה מקום להתוות קצת קווים כוללים של ביסוס ותזכורת. היעדרם של דברים אלה היה כה מוחלט, עד כי אותה פיסקה על "נחלת אבות" ששולבה בנאום, צילצלה באמת כמליצה יתומה ומטוש-טשת וחסופה שהיה בה אחד מששים של עלבון לתוכן הכלול בה – תוכן אשר לא מעטים (וגולדה מאיר בתוכם) כרכו אותו פעם יחד עם קדחת וחינין וברחש ודפיציט, שלא לדבר על ענינים קשים יותר שסופם מציבות, מאז החאן בחדרה ועד הר הרצל. כן, היה אחד מששים שבעלבון באותו פסוק חטוף על "נחלת אבות", ביחוד אם נזכור כי רבי ממשלה אישרוהו כמי שכפאם שד והוא נכלל בנאום לא כענין לגופו אלא כציטטה מקול-קורא שפורסם בשעתו על-ידי הממשלה והסוכנות.

טשטוש זה, כאמור, אינו חדש במדיניותנו. דבר זה בא לידי ביטוי אך לפני זמן קצר בראיונו של ראש-הממשלה המנוח עם כתבי "ניוזוויק". הסערה פרצה אז, כידוע, בשל אותו דיבור על "האזורים המיושבים של שכם וג'נין", אך דיבור זה אינו אלא פרט לעומת עיקרם של דברים שנקבעו בראשיתו של הראיון ממש.

את שיחתם פתחו הכתבים כך :

- כיצד אתה מצדיק את המשך כיבוש האדמות הערביות בידי ישראל ?

אחרי ניסוח כזה של שאלה, אין, כמובן, מקום לדבר על תיאוריות מדיניות, אלא רק על תאריכי פינוי, אך התשובה לשאלה זו ניתנה לפי אותו קו שנסתמן בנאום של גולדה מאיר בשבוע זה.

וכך אמר לוי אשכול לכתבי ה"ניוזוויק":

"אילו קיבלו מדינות ערב, כמו כל העולם, את יסוד מדינת ישראל, לא היה קורה כדבר הזה. לא היה כלל צורך לשנות את גבולותינו כמלוא הגימה. אבל אחרי מלחמת-ששת-הימים זהו נס שאנו עדיין כאן. - - כיבוש השטחים בידינו הוא תוצאה של מלחמה. בשנת 1949 כבשה ירדן את הגדה המערבית בניגוד להתלטות או"ם. בשנת 1967 אנו כבשנו את הגדה. נראה כי שוכחים שהערבים היו ראשונים שהתקיפו".

ובכן, גם בתשובה זו של אחד מראשוני החלוצים, של ציוני עד מוח-עצמותיו, לא היה שמץ ערעור על ערביותם המדינית של יהודה והשומרון. כל מהותם של שטחים אלה מסתברת מתוך התשובה בכך שבשנת 1949 כבשו אותם הערבים, שלא כחוק, ובשנת 1967 כבשנו אותם אנחנו, מפני שהערבים התקיפו אותנו.

אכן, הסערה שפרצה מסביב לאותו ראיון, עם כל היותה מוצדקת, היתה אולי מיותרת. לא רק משום שהיא פרצה מסביב לדיבור שלא היה עיקר (ענין האזורים המיושבים של ג'נין ושכם), אלא משום שנושא השערוריה האמיתית היה צריך להיות לא פסוק זה או אחר ולא ראיון זה או אחר, אלא יסודי התפיסה המדינית שלנו בכללותה. כל זה נובע מכך כי לאחר מלחמת-ששת-הימים - לא כבעת קיומו של הקו הירוק - החלה מדיניותנו לראות את השטחים הללו כמשהו השייך מששת ימי בראשית לממלכה הירדנית ההאשמית, כמשהו שיש "להחזירו" למישהו, וכשאומרים "להחזיר" אין הכוונה לפלחים בעלי

הנחלאות, שעל זכותם להוסיף ולהחזיק באדמותיהם אין מערער, אלא לחוסיין מלך ירדן, לבעלותו המדינית הערבית, שכן את טענותיו אנו מקבלים מבחינה עקרונית, ויש בינינו שמקבלים אותן גם למעשה. אם כך תימשך ראייתנו זו, עשויה מלחמת-ששת-הימים להיחרת בזכ-רוננו, יחד עם "דבקותנו בהחלטת מועצת-הבטחון", כמאורע אשר בעקבותיו - כן, דווקא בעקבותיה של מלחמה זו - היה עם ישראל נכון לוותר מרצון ויתור בעל משמעות היסטורית, שאין למעלה ממנה, על לבה של ארץ-ישראל.

משום-כך, שעה שאנו משבחים, ובצדק, את ההצהרות התקיפות והנכונות של מדינאינו בשעה זו, נוכח הנטיות המסתמנות בוואשינגטון, עלינו לשים אל לב כי תקיפות זו אינה גורם בר-ערך מלא, כל זמן שהיא עולה מן הקרקע הצחיחה, המקצועית, הטכנית, הפרוודו-ראלית, של מדיניותנו כפי שזו התנהלה עד היום.

אחד מיועצי הנשיא נכסון אמר בימים אלה, כי בין הגורמים העיקריים העשויים להשפיע על מדיניות הנשיא יש למנות את דעת-הקהל באמריקה, האוהדת את ישראל, אך אהדה זו לא תקיפותנו יצרה אותה ולא התקיפות תקיים אותה. עלינו להביא בחשבון כי שעה ששר-החוץ אומר, כי ישראל לא תקבל שום פתרון כפוי וכי אפילו המארינס לא יכריחו אותה להסכים לכך, הרי זה יפה מאוד, אך ראוי לזכור כי לאחר שאנו מאשרים בלי הרף, זה שנה וחצי, שעמידתנו אינה אלא עמידה בטריטוריות ערביות כבושות קשה קצת לקוות להבנה יתירה מצד דעת-הקהל להתנגדותנו לכפיית פתרון המתיימר למלא דרישות בטחונה של ישראל (על-ידי ערביות המעצמות ועל-ידי הצבת כוח בינלאומי וכיוצא באלה). על אחת כמה וכמה שעה שהעולם נכסף להידברות בין המעצמות ולשיתוף ביניהן. עלינו להבין כי כל זמן שאנו דוגלים בטיעון הבטחוני בלבד, יהיה קשה יותר ויותר לשכנע את העולם שרק גבולות בטוחים, כפי הבנתנו אנו, הם ערובה לבטחון. אמצעי-בטחון יש להם תחליפים. רק לצדק אין תחליף. רק לזכות הלאומית, האנושית, זכות העבר וזכות ההווה, זכות הקורות של זמננו ושל ימים עברו, קורות אומה, קורות תרבות, קורות לשונה, קורות קשריה עם שטחים אלה, וגלגוליהם של שטחים אלה בזמן האחרון, והוקעת זיוף גלגוליהם על-ידי אויבינו, רק אלה הם דברים שאין להם תחליף. אך את כל אלה נזחה מדיניותנו, שמטה זאת מתוך תפיסתה, מתוך טיעונה, מתוך עולמה.

עלינו לערער את הנחות-היסוד של ערביות השטחים הללו מבחינת בעלות מדינית, עלינו לערער את הנחות-היסוד של החלטות מועצת-הבטחון (בשעת-כושר זו של התנערות הערבים ממנה וחילופי המימשל), אך אנו מוסיפים להכריז בלי הרף על "דבקותנו" בהחלטה זו אשר בסופה תלויה חרב-דמוקלס של הנסיגה, ואנו עושים את "התמיכה בשליחות יארינג", הבאה להגשים החלטה זו, כאחד מעיקרי אמונתו וחזונו של עם ישראל.

תפנית מדינית חדה של יציאה מתוך הסבכים הריקים הללו, שינוי מחשבה, שינוי טעמה ותוכנה של מדיניותנו, זה כיום תפקיד ראשון במעלה של ממשלתנו החדשה.

המאבק עם עצמנו הוא שיקבע

1

טוב גינוי חריף מהספד נאה. מוטב שיגנו אותנו, ואנו חיים, מש־יהללו אותנו ואנו בעולם האמת. כך, ובדומה לכך, מתנסח כיום האני־מאמין (הרעיוני, אם אפשר לומר) של מדינאינו במערכה הפוליטית והציבורית של ישראל עם המעצמות ועם דעת־הקהל העולמית.

אין ספק כי יש בו בניסוח זה מה שקוראים "חכמת־חיים" וברור כי לגופם של עניינים מוגדרים ומפורשים, כגון הופעות במועצת־הבטחון, הוא עיקרון נכון ובר־טעם.

ואף־על־פי־כן, במידה שעיקרון זה חורג מתחומיו המפורשים, במידה שהוא הולך ונהפך כעין השקפת־עולם פאטאליסטית, כעין מוטו לכל המערכה המדינית והאידיאולוגית שעם ישראל ומדינת ישראל עומדים בה כיום, עלינו לשאול בנפשנו אם אנו פטורים מספקות לגביו. דומה כי מעבר ומבעד לנסיבות החולפות, הולך עיקרון זה ונעשה כמין השלמה עם תבוסה רעיונית שממדיה ומשמעותה עלולים להיות גדולים מכפי שאנו משערים. לא חשוב אם אנו סבורים כי תבוסה זו היא ארעית ואינה מוצדקת. למעשה אנו מקבלים אותה עלינו ומוצאים לנו אפילו צידוק בכך שהכשלון בענין זה טוב מן הכליון.

אמנם מפעם לפעם מתאזרת מדיניותנו להדוף התקפות־שטנה, או לשכך גילויים של הלכי־רוח עויינים לנו – ובלשון המקצוע נקרא הדבר בשם מאמצי הסברה לשיפור התדמית – אך תוך כדי התאזרות זו אתה רואה שוב כי אנו ממשיכים בקו המדיני הכולל, בקו הרעיוני העיקרי, אשר בעטיו – על־כל־פנים בסיועו הנמרץ – הגענו למצב זה של התגוננות רעיונית ומוסרית.

2

חלחלת־התאזרות כזאת עברה על מדיניותנו בימים אלה, עם ביקורו של חוסיין בארצות־הברית ועם הידיעות על הרושם החיובי שהוא

עשה שם על המימשל ועל דעת-הקהל. כן, עובדה היא שהגענו גם לכך, שאחרי שנתיים של מאמצים מדיניים והסברתיים, מאז מלחמת-ששת-הימים, זעות אמות הספים של מדיניותנו מפני מחץ אישיותו ורושם שיעור-קומתו של מלך זה, של המנהיג המפואד והמפוקפק בכל מנהיגי ערב כולם. לנוכח תופעה זו עולה הרהור בלבך כי אם כך הדבר, אם במירוץ זה עם חוסיין צריכה ישראל לאמץ כוחותיה כדי לא לכרוע תחת מחץ רישומו בתחרות הצדק והמוסר, הרי ייתכן כי אך לשווא הם כל מאמצינו ל"שיפור התדמית" ואפשר שהמצב הוא באמת בגדר של לא ייאמן כי ישופר.

אם כך ואם כך, תוך כדי התאזרות זו, נערכה, כידוע, מסיבת-עתונאים גדולה ודהופה בירושלים ושר-החוץ הופיע בה להשיב לחוסיין. על-פי מה שנמסר בעתוננים אמר שר-החוץ כי "ישראל קיבלה את החלטת מועצת-הבטחון מחודש נובמבר 1967, לפיה יש להגיע לגבולות קבועים, בטוחים ומוסכמים, ואין לחוסיין זכות לקבוע גבולות בטוחים הם גבולות שביתת-הנשק, ואין להשיג שלום בלי משא-ומתן. כאשר יושג השלום תיפתר שאלת המעבר במים בינלאומיים כענין המובן מאליו".

לכאורה, דברים כדרכנות, וייתכן כי הם הדברים שצריך היה לאמרם באותה מסיבה, ואף-על-פי-כן לנו עצמנו רשאים אנו להזכיר כי אותה החלטה של מועצת-הבטחון משנת 1967 קובעת לא רק ענין גבולות בטוחים ומופריים. ענין זה אמנם כלול בה בתוך שאר סעיפים, כעיקרון כולל, שכוחו יפה לגבי כל מדינות האיזור בכל עת, אך המצב המפורש, המיוחד, שאותה החלטה של מועצת-הבטחון חלה עליו, משתקף בה בעיקר בסעיפים ראשונים שלה, כגון הסעיף הראשון, המקדים וקובע ראש-לכל כי אין להרשות בשום פנים "רכישת טריטוריות בדרכי מלחמה", וכגון ההמשך הקובע כי עיקרו של שלום צודק ובר-קיימא במזרח-התיכון הם נסיגת כוחות ישראל משטחים שנכבשו בסכסוך האחרון, ורק לאחר מכן בא סעיף "סיום טענות הלוחמה" (ולא חלילה חוזה-שלום), ורק לאחר מכן קביעת זכותן העקרונית והכוללת של כל האומות כולן להיות בגבולות בטוחים ומופריים, ללא איום ופעולות אלימות.

במידה שמדובר במלחמת טיעון בינינו ובין הערבים ראוי לזכור כי מעולם אולי לא עמדה מדינה מנצחת כלשהי במצב טוב יותר, מבחינת הצידוק החוקי והמוסרי, ממעמדנו כיום בגבולות החדשים של ישראל. מעולם לא היתה שייכותן המדינית של טריטוריות מלאכותיות יותר ומפורשות פחות משייכותן ההאשמית של יהודה והשומרון ואף משייכותן המצרית של סיני. כל אותו מונח של "טריטוריות ערביות" הוא דבר שהיינו צריכים להתנגד לו מלכתחילה, מן היום הראשון שלאחר הנצחון, להתנגד ל"מובן מאליו" שבו, לדחותו בכל התוקף. כל הגדרתם של שטחים אלה עד כה היא תוצאה של הסדרים מקריים שנעשו על-ידי כוחות שמחוץ לאיזור, בנסיבות מלאכותיות של צורך השעה. כך לגבי סיני, ששייכותו המצרית נקבעה על-פי הסדר בין הקיסרות העותומאנית ובין בריטניה, ושמעולם לא היה בו ישוב ערבי מצרי. כך לגבי רמת הגולן וכך לגבי הממלכה ההאשמית, אשר כשם שהוקמה על-ידי בריטניה כך יכלה שלא לקום בשעתה, וכך לגבי הגדה המערבית שסופחה אל ממלכה האשמית זו בהתקפת-שוד של הלגיון, סיפוח אשר האו"ם לא הכיר בו, כידוע, ואף הליגה הערבית כפרה בחוקיותו. כן, דרושים היו כוחות איתנים של מדיניות ישראלית חסרת-מעוף וקטנת-אמונה, כדי לטשטש את כל הנתונים הללו, כדי לזרותם לרוח ולהישאר עם שליחות יארינג ועם החלטת מועצת-הבטחון כדגלים וסיסמות של משאת-נפש. פעמים נדמה כי אנו עצמנו איננו תופסים אל איזה מדרון מיותר, לא הכרחי, לא נחוץ, גלגלה מדיניות זו את מעמדם של עם ישראל ומדינת ישראל, את משמעות תולדות האומה וקשריה עם הארץ, את משמעותם וערכם של הקשרים הללו בתרבות העולמית, על כל הכוח הספון בכל אלה.

ייתכן כי בשעתו באמת לא היתה ברירה אלא לקבל את החלטת מועצת-הבטחון. אך המדיניות הישראלית לא רק יבילה החלטה זו. היא קיבלה אותה בקול תרועה כהישג כביר. ולא עוד אלא שבמשך כל החדשים הללו שמאז ששת הימים, במשך כל השנתיים הללו, לא חדלה מדיניותנו מלהזכיר לעולם שאנו דבקים בהחלטה זו ומחזיקים בה והוגים בה יומם ולילה, וגם שעה שהערבים היו מתנערים ממנה וכופרים בה היינו נושאים קולנו ומכריזים כי ההחלטה שרירה וקיימת, לבל יפוג תקפה, חלילה, ולבל יבוא ספק בלב מישהו כי אנו מוכנים להגשימה. במסגרת "הסדר כולל", כמובן...

כל זאת, על אף שכיום כבר ברור – לנוכח התודעה החודרת בנו יותר ויותר כי הגבולות החדשים הם הכרח קיום לישראל – שאותה החלטה היא אחת התעודות המסוכנות ביותר שעם ישראל ידע בכל תולדותיו עד היום הזה. על פירושיה של החלטה זו סובבות למעשה כיום גם שיחות הארבע ולא לשווא אנו שומעים כי נקודת המחלוקת העיקרית כיום בין ארצות-הברית ובין ברית-המועצות בשיחות אלו היא בכך שברית-המועצות טוענת שעל ישראל לסגת לפני שהערבים יכריזו על נכנות לשלום, ואילו ארצות-הברית גורסת כי הנסיגה צריכה לבוא אחרי הצהרת הנכונות הערבית.

דבקונו הנמרצת בהחלטת מועצת-הבטחון היא – וכאן עיקר הרעה – בראש-וראשונה פרי העובדה שבלבנו פנימה השלמנו עם החלטה זו, עם כל הכלול בה, ואת "עיסקת החבילה" עשינו עם עצמנו עוד לפני שהשגנו הסכמתם של שליטי ערב. בכל הסברותינו כלפי פנים, וממילא גם כלפי חוץ, אישרנו כי גבולות חדשים אלה הם מכשול לשלום וכי אף שאנו יכולים להחזיק בהם אין אנו רשאים להחזיקם.

4

אותה נוסחה שחוייין השמיע בארצות-הברית, ש"ייתכנו תיקונים בגבולות" (וכוונתו לקויי-שביתת-הנשק או אפילו מפת החלוקה...) צריכה היתה להיקבע כנוסחתנו אנו לגבי גבולות הפסקת-האש מיד לאחר מלחמת-ששת-הימים.

דבר זה היה מסתבר במשך הזמן גם לדעת-הקהל בעולם וגם, באין ברירה, לממשלות – אילו תפסנו מיד את משמעות הדברים שהתרחשו, אילו היתה אותה התרחשות מאירה את תולדות העם באותו גץ חשמלי של התחברות עם הארץ כולה, אילו נשמע בתולדות ישראל אותו קול נקישה של סגירת-מעגל, אותו "קליק" היסטורי של התלכדות האומה עם נחלתה.

כן, מיד לאחר מלחמת-ששת-הימים היה עלינו לשים ללעג ולקלס, לדחות בחימה, כל ציוץ של חוייין בדבר קדושתם ההאשמית של "השטחים" הללו, לדחות התחצפות זו בכל כוח חמת הצדק, בכל הידיעה שבכך אנו מסייעים לעקירת שקר גדול, שבכך אנו עושים את העולם צודק יותר ונכון יותר. אילו כך עמדנו, היה הדבר חודר בהכרח

גם אל תודעת העמים והממשלות, כמו שחדר ענין ירושלים המאוחדת ששוב אין לנתקה מגוף האומה היהודית.

אלא שעמדתנו היתה ההיפך הגמור מכל זה. ולא רק כלפי חוץ אלא גם בקרבנו פנימה. רק משום כך הגענו גם לתופעות, כגון (אם ליטול דוגמא אחרונה) אותו סימפוזיון של "ניו-אוטלוק", שבו עמד איש-רוח מובהק ולוחם חירות כפרופסור פיטהארט הצ'כי וסיפר לנאספים, בארשת רצינית גמורה, כמה שמחה נפשו שעה שחבר ישראלי אמר לו כי המאבק הנטוש עתה בישראל הוא "מאבק על נפש העם", כלומר הוויכוח בענין הגבולות החדשים בישראל הוא ויכוח בין שוחרי מוסר ובין שוביניסטים, וכי הכללת מיעוט ערבי במדינת ישראל סופה הסתאבות שתהפוך את העם היהודי לאומה רודנית ועריצה. זהו טיבו של המאבק, לדברי אותו ידיד ישראלי של פרופסור פיטהארט, ואיש מבין הנאספים בסימפוזיון לא קם לומר לו לפרופסור האורח כי אותו ישראלי שאמר לו כך הוא כסיל, וכי גבולות אלה הם ערובה לנו שלא נצטרך לעמוד בהתנגדות פאסיבית, כדוגמת הצ'כים, נגד כובש ערבי, בהבדל אחד שבמקרה זה לא יושעו אותנו שום טכסיסים של שווייק או של אנש-רוח אמיצים. איש לא קם לומר לו לפרופסור פיטהארט כי אם מציאותו של מיעוט אֶתני זר במדינה ריבונית היא בהכרח שורש הסתאבות של העם השליט, הרי שלפני הדאגה לצלמה המוסרי של ישראל יש לקום ולשנות את מפת העולם אשר מדינותיו רובן מכילות מיעוטים. איש לא קם להסביר לו לפרופסור פיטהארט כי יש לנו כל היסוד להאמין שמיעוט ערבי זה במדינת ישראל הריבונית - אחוז אחד זה של האומה הערבית בעלת ארבע-עשרה המדינות הריבוניות - יהיה לא שורש הסתאבות לנו אלא סופו להיות מופת עולמי של חיי אחווה ושוויון.

5

אגב, עם סיומו של אותו סימפוזיון נתפרסם גם "סיכום דיונים". הסיכום ראה אור ב"על המשמר" ואחת הרזולוציות שבו אומרת כי "מדיניות של הקמת ישובים אזרחיים ויצירת עובדות מוגמרות בשטחים המוחזקים אינה מתיישבת עם שאיפתה המוצהרת של ממשלת ישראל למו"מ עם מדינות ערב לשם קביעת גבולות בטוחים ומוסכמים". בהבדל התוהו המחשבתי והפוליטי הנשקף מרזולוציה זו אינו חדש.

הוא משקף, כידוע, את עמדתה של מפ"ם בשאלת "השטחים". זהו ניסוח שתוכו מנותק מתביעותיו של הזמן הדוחק, משאלות הגורל החותכות העומדות להכרעה, מעמדת מדינות ערב, מנאומי מנהיגיהן, מנטיות הלחץ המצטבר בעולם נגד ישראל, מן הכורח לעשות, ובהקדם, את הדרוש כדי שלחץ זה ייתקל דווקא בכמה עובדות מוגמרות, אשר הלגיטימיות המוסרית והמדינית שלהם אינה נופלת מלגיטימיות קיומה של מדינת ישראל עצמה ושל רצון-החיים של העם היהודי.

על מידת המופרך שבאותה רזולוציה עמד בשבוע זה העתון "למרחב" שהגיב על כך תגובה נמרצת ונכונה. הוא שאל: "האומנם לא חשו אותם חוגים מסכמים את הגרוטסקיות שבהצגת שאלת ההתנחלויות לחוות-דעתם של שמאלנים מחו"ל, כגון פאול ג'יקובס, או ארמאן טאן, אשר הישווה את ארגוני הטרור הערביים לרויסטאנס, לווייטקונג וכו'. הם-הם שצריכים לתת לנו הכשר להקמת ישובים אזרחיים ולקבוע אם זה מתיישב עם שאיפתה המוצהרת של ישראל למו"מ?"

זו, כאמור, שאלה נכונה, אך הצרה היא שתכניתה של מפ"ם, על סעיף ההתנחלות שבה, אין לה אותו יתרון שהיה בכל-זאת לאמונותיה הפוליטיות של מפלגה זו בעבר: יתרון היותן נחלתו של מיעוט, יתרון חוסר הסיכוי שלהן לקבוע גורל. הפעם יש לה לטעייה אפלה זו בעלי-ברית בממשלת ישראל.

ואין זו גרוטסקה אלא טראגדיה שיש כיום בממשלה ובצמרת מפלגת-העבודה אישים העושים את נימוקי השלום והבטחון ואת נימוקי "שמירת אפיה היהודי של מדינת ישראל" נימוק לערעור הקו שהוא תמצית אפיה היהודי של מלחמתנו ותמצית שלומה ובטחונה של המדינה.

המאבק הנטוש כיום בענין זה - בתוך ממשלת ישראל - חשוב יותר לעתידם של העם והמדינה מחילוקי-הדעות או תמימות-הדעים שבשיחות הארבע ואף מרכישת אהדתו של השמאל החדש.

כבר לאחר ויכוח

1

פתע אתה שוהה רגע, פונה כה וכה, מביט סביב, ומבין כי נסתיימו ויכוחיניו.

העיונים והדיונים, השאלות-ותשובות, הסימפוזיונים, בעיית גבולות היסטוריים או גבולות בטחוניים, שאלות דמיון ומציאות של דמוגראפיה, סוגיות שטחים תמורת שלום, או שטחים כמכשול לשלום – כל אלה עוד מרחפים בחלל האוויר, אך כבר הם כעופות-כנף אחרונים עם חילוץ העונות.

כל זה הולך ונמוג. נשאר העובדה העיקרית. זו האומרת כי מדינת ישראל, המוסיפה לעמוד על חייה, ממשיכה בכך את המלאכה שהתחילה בה ביום הכרזת העצמאות, היא אותה מדינה שהוכרזה לפני עשרים שנים, ורק גבולותיה כיום הם אחרים משהיו. והדם נשפך על גבולות אלה מפני שהם גבולות ישראל, ולא מפני שהם גבולות של "שטחים מוחזקים".

ואם בראשית הדברים רווחה הגירסה שראתה את הגבולות החדשים הללו כ"קלפים" בידיו, הוצא כיום המונח הזה מכלל שימוש ואינו נשמע עוד. שכן החוש הנכון והטבעי הוא שקבע, בלי אומר ודברים, שאין אלה קלפי-מישחק. אין עם שופך דמו על קלפים. אומה אינה קוביוסטוס.

2

יש קוראים לגבולות הללו גבולות-הפסקת-האש. אך כל יום אנו רואים שהגבולות הללו דולקים והם אש בוערה. אנו מאמינים אמונה עמוקה, אמונת חיים ושלום, כי האש היא זמנית. אך ככל שהיא מתארכת ומתמשכת כך היא מוחה ושורפת לא את הגבולות אלא את זמניותם. את ארעיותם.

ושליטי ערב, הטוענים כי לא יסכימו בשום פנים למשא-ומתן אתנו על הגבולות החדשים הללו, אומרים דבר שאין לו שחר. שכן מאז ששת הימים אין הם חדלים מלשאת ולתת עם ישראל על הגבולות הללו, ודווקא במשא-ומתן ישיר, של תותחים ומקלעים. וככל ששיחות אלו הולכות ומתמשכות, כן מתחילים להבין גם הם וגם אנחנו, כי מה שהם מתכוונים להשיג ב"משא-ומתן" זה לא יושג לעולם. אף לא בדרכים אחרות. לפני ימים אחדים שודר ב"קול ישראל" קטע מראיון מוקלט של נאצר עם כתב אמריקאני.

ישראל - כך אמר הראיס - אינה יכולה לתבוע גם שלום וגם "שטחים". אין היא יכולה להחזיק בשני הדברים גם יחד. ניסוח זה אינו חדש. למעשה שמענו אותו עד הזמן האחרון גם בסימפוזיונים ובוועידות שלנו. מפי רבים וכן טובים. בהבדל אחד: כשנאצר אומר שאין ישראל רשאית לתבוע את שני הדברים גם יחד - גם שלום וגם "שטחים" - הוא מתכוון לומר שאין היא רשאית לתבוע אפילו אחד מהם. ולכן, אף שלכאורה, כדעת כמה וכמה מבינינו, הוא מתפרץ בניסוחו זה לדלתיים פתוחות, הרי מזלה של ישראל הוא שדלתיים פתוחות אלו אינן שער שבו הוא יכול להבקיע את המערך הצבאי של התעלה.

3

רשאים אנו, כמובן, ואולי אף חייבים, להוסיף ולהתפלמס בינינו לבין עצמנו בעניני עיקרון ויסוד, כגון בדברים הקובעים את אפיה היהודי של המדינה ושאר בעיות שאין ציבור בר-דעת יכול בלעדיהן. אך הולכת וגוברת ההרגשה, כי גם בתחומים אלה מוסח מרכז-הכובד ומתחלפת דרגת חשיבותם של הדברים. דברים שנראו עיקר מסתברים כיום כשניים-במעלה לעומת עניני שעה מובהקים, ולא רק משום שעניני השעה דוחקים יותר, או עומדים בראש התור, אלא אף מבחינת הערך המוחלט. כבודם של עיונים מסויימים במקומו מונח, אלא שמקום זה נעשה כיום מרוחק יותר, ולכן גם חשוב פחות. נדגים נקודה זו במשל מדברי ראש-הממשלה.

בין הדברים החותכים, הנכונים, רבי-הכוח, שנשמעו מפי גולדה מאיר בימים אלה, שמענו מפיה, ב"קול-ישראל", כזאת:
"איני מן הפחדניות הגדולות, אך פחד תוקף אותי ואימה נופלת עלי בחשבי כיו"א... - וכאן בא תיאור סכנתו של תהליך צפוי העשוי להפוך את העם היושב בציון לעם של בעלי צווארונים-לבנים, תהליך של התרחקות מעבודת-כפיים. אנו נהיה האגרונומים ואחרים יעבדו בשדה; אנו נהיה המהנדסים ואחרים יבנו.
כל זאת בקשר עם התכנית להעסיק בישראל שלושים אלף ערביי "השטחים".

אין אני מביא ענין זה כדי להביע בו דעה בשאלת "השילוב". לא כאן המקום להתפלמס על כך.
אך הנימוק שנשמע מפי גולדה מאיר בבעיה זו הוא נימוק כה מקיף וכה רב-קשרים עם גורמים אחרים ותהליכים אחרים, עד כי מרוב חשיבותו הכוללת ניטלת חשיבותו לגבי השאלה שהוא עומד עליה.
שכן תהליכי אורבאניזאציה, או "אקאדמיזאציה" וכיוצא באלה, לא מדיניות "השילוב" תקבע אותם ולא היא שרשם ומוצאם. אך לעומת זאת עשוי "שילוב" זה לקבוע דברים בעלי חשיבות עליונה, מקיפה ומעמיקה יותר מכל תהליך אחר, בשאלת החיים של המדינה, שאלת יחסי השכנות עם הערבים
אותו פחד שנפל על ראש-הממשלה מפני "הצווארון הלבן" הוא אולי מוצדק, לגופו, אך כיום סכנה זו מרוחקת יותר מסכנות אחרות. ויש מוקדם ומאוחר בפחדים.

4

אומרים כי הממשלה "עוד לא החליטה". ענין ההתנחלויות עודו מונח על שולחנה.
ואף-על-פי-כן אולי נדייק יותר אם נאמר, כי הוויכוח, למעשה, נסתיים גם בממשלה, ואם אין היא ניגשת למעשי התנחלות ולמעשה גיוס מתנחלים, הרי אין זה סימן של חוסר-החלטה אלא של הימנעות מלהגשים את המוחלט והמוכרע והמוכרח.
כך הדבר אפילו לגבי ירושלים, שבענין זה ההחלטות ודאי אינן חסרות. אגב, גם שם חשובות דרישותיו של ראש-העירייה להחשת קצב האיכלוס והבנייה, יותר מהפלגות עיוניות על טיבה ועתידותיה של

עיר-הקודש, ויותר מרעיונות כגון מה שהביע ראש-העירייה לא מכבר, שערבים רשאים להקים להם בירה שתשתרע מבית-לחם ועד רמאללה והם רשאים אפילו לקרוא לה בשם ירושלים.

לפני זמן-מה היה רעיון זה מעורר בלי ספק מרקחה לא מעטה, ואילו כיום, הכל אולי יסכימו פשוט כי הוא רעיון מזוטר, ולוא רק מן הטעם הברור שאם מצינו ירושלים-של-מטה וירושלים-של-מעלה אין להוסיף על כך ירושלים-של-רמאללה.

5

בינתיים, בתוך גבולותיה של מדינת ישראל זו, הגיע ועבר זה עתה יום-העצמאות.

הוא היה שונה הפעם מכל אלה שקדמו לו. הוא כאילו נכנס באמצע, לא בדיוק בזמן הנכון, באין הדעת פנויה לו כל-כך, מחמת המתח. אפילו מצד המספר "הסידורי" לא היתה בו חגיגות שלמה. עשרים ואחד. לא עשור. לא יובל. גם המיצעד ניטל ממנו ולרגעים היה נדמה כי בכלל אין הוא מוצא מקום לעצמו.

אך אלה שהסתכלו בו רגע, שראו את פס-הדמים אשר כיסה את פניו, את פס-הדמים ואת הגבולות הבווערים סביבו, המשלבים אורם הנורא בפנסי הצבעונים ובדגלוני החגיגות, אלה שראו פניו לא ישכחו אותן. אולי רק יום-העצמאות הראשון דומה לו מבחינה זו להוד, לעוני, לשפע, לצער ולכורח.

יגונו הנורא היה הפעם הדוק-שפתיים ורק משרוקיות-הנייר הצבעוניות צווחו עד כלות בשמה ועם שחר הלכו יהודים בקאפוטות-משי אל בתי-כנסת לתפילת חג, ומאחרים בנשף חזרו מתוך הלילה הרועש וגדנ"עים, עם תרמיליהם, חפזו לעלות לירושלים אל צעדת-החומה, והיום היה כולו כאילו מעשה ידים, "מוצר" שראינו בתהליך עשייתו, אך חגי ישראל העתיקים הביטו בו מתוך שנת תשכ"ט זו, חגים עתיקים שיש בהם בני שלושת אלפים שנה ויותר, הביטו בו כשהוא עומד באמצע, תוהה מה לעשות, וכמו אמרו לו "אחינו אתה" וכמו ידעו כי הוא עוד ישוב ויעלה ויבוא ויגיע וייראה ויירצה, ואף כי ראינו בעשייתו הרי אין הוא "מוצר" חדש, אלא הוא נטפי שרף שנטפו מן הגזע העתיק, שרף שנצטבר והבשיל ונתמלא כוח והבקיע ועכשיו הוא לוחט כדם-התמצית של הקורות.

שני פרקים

א. מקצות "הארץ"

1

הוויכוח על האחד במאי מתחדש אצלנו כל שנה, ועיקרו של ויכוח זה – מבחינת הנושא המוחשי, השייך לכלל הציבור – הוא ענין הופעתם של העתונים.

אני כשלעצמי סברתי ועודני סבור כי גם העומדים על שמירת-החג במלואו צריכים היו ליתן דעתם שמא יש להוציא מכלל השבתון את העתונים היומיים, ולא דווקא מפני שהם "שירות חיוני". אפשר, הודות לראדיו, להתקיים יום אחד בלי עתון. אך נדמה כי דווקא מנקודת-מבט של הידור השבתון היה יום האחד במאי נשכר הרבה אילו היו הגליונות החגיגיים של עתוני השמאל מופיעים דווקא ביום זה, וקהל-קוראיהם היה מוצא לפניו את החומר כשהוא חדש ומשתלב ממש בעניני דיומא ולא כשהוא גליון של יום אתמול.

השנה יצאו העתונים בצורה מקוצצת ויש לתהות על מידת התבונה שבאמצעי חצוי זה, אך תגובה מיוחדת במינה מצאנו לענין זה ב"הארץ". תגובה זו מעידה כי גם בעתון מקוצץ יש מקום לכל מה שאפשר להעלות על הדעת ואף למעלה מזה.

2

במאמר מערכת שנימתו נימת אירוניה קלילה, פריבולית כמעט, קובע "הארץ", כי "פועלי ישראל עצמם כבר שכחו מה טעמו הסמלי של חג זה" והוא מוסיף כי "בארצות שונות מקיימים ימי חופשה שונים שאיש לא זוכר את טעמם המקורי" ו"מאחר שפועלי ישראל אינם

יכולים ליהנות מימי-החג המרובים של הכנסיה הקתולית, אפשר בהחלט לאחל להם שינחו באחד במאי. בואו ונחזיק טובה לאבות הסוציאליזם שקבעו את חגם בעונה שמזג-האוויר בדרך כלל נוח".

לאחר מכן מוזה "הארץ" על קיצוץ העתונים. "גם בפורים שמח ואין זה מפריע שהאוטובוסים נוסעים והעתונים יוצאים".

ובכן, ייתכן כי פועלי ישראל – ולא רק פועלי ישראל אלא פועלי העולם כולו – שכחו, כדברי "הארץ", מה "טעמו הסמלי של חג זה", אלא ששיכחה זו אולי היא סימן לא רק לפחיתות משמעותו של היום אלא גם לבצחונו הגדול. ראוי כי נזכור שמשמעותו של היום הזה מתמצית בכל-זאת לא רק בסיסמות הקרמלין וכי יש לו היסטוריה משלו, והיסטוריה זו, על אף הכל, אינה פורים. דיינו אם נדע כי אחד העיקרים – ולמעשה עיקר העיקרים – בהחלטת קביעתו של האחד במאי על-ידי האינטרנאציונאל השני לפני שמונים שנה, היה עקרון המאבק ליום-עבודה של שמונה שעות, ודבר זה בלבד דיו להעיד, כי יום זה, על כל שאר עיקרים שלו, הוא לא רק סמל אלא גם כוח אשר שינה את פני העולם יותר מכל משמעויות של כל יום אחר בדברי ימי הזמן החדש. כן, שינה את פני העולם על-ידי שהוציא המוני אדם, למעשה את רוב מנינם של תושבי אירופה וארצות-הברית, מחשכת מצוקה ושיעבוד ושרירות עריצה של ראשית העידן התעשייתי, ואם דברים אלה נשכחו, הרי יום זה ואלה שמסרו נפשם עליו, הם שהשכיחו זאת. כל זה כרוך לא רק בשיפור תנאי-עבודה, אלא בפתיחת שערים לחירות הרוח – זו ששיעבוד הגוף הוא הקשה שבאויביה – לחירות-המחשבה ולחופש-הביטוי, שכן הרבה מן הדברים הנעלים, אשר חירויות אלו הצמיחו בעולם, באו הודות לכך שאותו מאבק ליום-עבודה אנושי – אם ניטול רק ענין זה בלבד – העניק להם את התנאים הפיסיים ההכרחיים, ואת הזמן הפנוי...

ענין זה בלבד הוא אולי נימוק מספיק כדי לומר כי אותו דיבור על "אבות הסוציאליזם שקבעו את חגם בעונה שמזג-האוויר בדרך כלל נוח" הוא דיבור שאינו יאה לעתון למבוגרים, אף שעוד פחות מזה הוא יאה אולי לעתון לילדים, העוללים, מחוסר-ידיעה, לקבל זאת ברצינות.

אך צימוק נוסף עוד שמור לקורא בסופו של אותו מאמר-מערכת ב"הארץ". צורתו המקוצצת של העתון ביום זה – כך נאמר שם – "יכולה להזכיר לנו כמה תלושים הם ראשי ההסתדרות מצרכי הציבור

כאשר הם גוזרים בימים אלה של מתח בטחוני גבוה – בימים הדורשים ערנות עילאית של הציבור למתרחש סביבו – עתון מקוצץ ומסורס". כאן, לנוכח נימוק בטחוני עילאי זה אתה שוהה רגע ומהרהר כי על אף הכל אולי אין השד גורא כל-כך. גם על ארבעה עמודים בלבד, מעמודי העתון, עוד אפשר להשעין את המתח הבטחוני לבל יתפורר. כן, אין ברירה אלא לקוות כי המתח הבטחוני, במידה שהוא קיים, יתקיים ולא ייהפך לעיי מפולת גם אם יחסרו לו ביום זה כמה מדורים של "הארץ", ביחוד אם נשים אל לב שמדור השיחה הקלה, המרעננת והמבדרת מצא לו תחליף הפעם במדור המאמר הראשי.

ב. ההטפה המיותרת

1

כולנו זוכרים עדיין את הזמן – והוא אינו רחוק – שבו היה ה"ביצור-עיסט" אחד משמות-הגנאי השגורים ביותר בחוגי השמאל המתקדם. סימנו הראשון של הביצועים היה "חוסר-ערכים". סימנו השני – הישענות על כוח הכלים הממלכתיים להגשמת משימות לאומיות. בסמיכות לכך נתפרש, כמובן, הביצועים כניגוד לחלוציות. הכלים הממלכתיים, כך טענו מרה רבים וכן טובים, לעולם אינם תחליף לרעיון החלוצי.

דבר זה הוא נכון ביסודו.

ואף-על-פי-כן כשאנו רואים כיום, דרך משל, את מאות הישובים, הכפרים ועיירות-הפיתוח, הערים, מפעלי-החרושת, שהוקמו בישראל בעקבות גלי העליה הגדולים שאחרי מלחמת-הקוממיות, הרינו אומרים בלבנו כי ספק הוא אם אין בהם באמת שום חלוציות "רעיונית ובעלת הכרה", אך דבר אחד נעלה על כל ספק: החלוציות לבדה – עם כל היותה רעיונית ו"ערכית" ו"סגולית" – לא היתה מחוללת את כל אלה. ועל אף כל מי שטען במרי לגלוג כי "לא בדרכי פקודות ולא בצווים אדמיניסטרטיביים נבנה את הארץ" וכי דרך זו עשויה להוביש את מקורות ההתנדבות וההיחלצות, על אף כל אלה אנו רואים כיום תופעה משונה לכאורה:

הגוף אשר כל כולו התגלמות כוחה של פקודה, הגוף אשר כל כולו בנוי על חובות-גיוס ממלכתיות שאין מפלט מהן - כלומר צה"ל - גוף זה הוא כיום מופת החלוציות, ההתנדבות, המסירות "הערכית" ו"הסגולית". הוא למעשה כיום שיא הביטוי הלאומי והאישי של התכונות הללו.

וגוף זה לא היה קם בשום פנים רק מכוח היחלוצות, או התנדבות, או הכרה פנימית וכיוצא באלה.

שכן אם נכון הדבר שאין הממלכתיות תחליף לחלוציות, הרי בשום פנים אין לומר כי החלוציות היא תחליף לכלים הממלכתיים.

2

כך היו פני הדברים גם לפני קום המדינה ורק חילוף-המונחים גורם לכך שפעמים אנו נוטים לצייר לנו בדמיונו דמותו של "ישוב" אשר כל דחפיו ומניעיו היו פרי ההיחלוצות הרצונית, הרעיונית, המתנדבת. "קול קורא" של הוועד הלאומי בשעתו, אל הישוב, היה לו למעשה כוח-כפייה ותוקף של פקודה, לא פחות מאשר לפקודות ממשלתיות בימינו אלה, אם לעניני כספים, כגון מגבית ההתגייסות או כופר הישוב, ואם לענינים מעשיים שבמשמעת ובהתנדבות. היעדר סמכותו השלטונית המפורשת של הצו וחוסר הכלים התחוקתיים לביצועו נתמלאו על-ידי מערכת חברתית חזקה ומדריכה, ששינתה רק את אופי הצו אך לא את מהותו.

3

גורם חשוב ומוצדק של רתיעה מפני כוח "הכלים הממלכתיים" כשהם לעצמם, הוא החשש לדימוקראטיה. רתיעה זו היא בלי ספק תריס בפני סכנות - גם כשהן רחוקות - של צמצום חופש המחשבה והביטוי, של קיצוץ החירויות האישיות והציבוריות. אך רתיעה זו מגיעה לידי קאריקטורה שעה שאנו רואים, למשל, כי מתוך חשש מפני דעת-הקהל, החרדה לחירויות האזרחיות, אין הממט שלה מרהיבה עוז למלא - אם ננקוט דוגמה בולטת ומשוועת - את המחסור ברופאים בישובי-פיתוח. עוד זכורה ההתמרמרות שקמה שעה שהוצע לחייב רופאים, לפי מודד מסויים, לשרת במושבי-עולים, או

להטיל על תלמידי הפאקולטה הרפואית חובת עבודה בישובים אלה למשך תקופה מסויימת אחרי סיום לימודיהם. חומה זו לא הובקעה. נשארה בעינה ההסכמה הכללית כי אמצעים כאלה הם ניגודה של דימוקראטיה. שכן, מצב זה שבו שרויים ישובים שלמים, ממקומות מרוחקים מן המרכז, בלי רופא, לעומת שפע מוסדות הרפואה במרכזים העירוניים – מצב זה הוא כפי המסתבר דימוקראטי בהחלט. לא, אין אמצעים דימוקראטיים ולא-דימוקראטיים מלכתחילה. מה שקובע הוא אם הוחלט על נקיטת האמצעי המסויים באורח דימוקראטי ואם הדבר מבוצע בלי אפליה, בלי שרירות-לב ומתוך בקורת ציבורית מתמדת.

4

דברים אלה עלו על דעתי לשמע קולות הנכאים הנשמעים בימים אלה מחוגי "ההסתדרות", המטפלים בהתנדבות לעזרת הישובים שעל הגבול.

אנו שומעים כי מזה כמה חדשים אין העוסקים בכך יכולים לספק למשקי-הספר מתנדבים במספר הדרוש. מתוך מאה אלף עובדי המדינה התנדבו עד כה רק כאלף, ומבין 110.000 עובדי מפעלי ההסתדרות נענו "רק מעטים"...

יש מוסדות – כך נמסר – שמהם צריכים לבוא לפי החישוב המישים עובדים "ובאים רק חמישה", ומאחת העיריות הגדולות שהיתה צריכה לספק מאה מתנדבים "הופיעו רק שני אנשים"...

והמנצחים על הפעולה מוסיפים ומציינים, כי כיום יש לספק ארבע מאות מתנדבים לשבוע, אך המספר הולך ויורד.

ובקשר לכך מדובר, כמובן, על הצורך "להגביר את מתח ההיחלצות" (כמעט הוספתי "של הישוב"...) ואת יסוד ההתנדבות האישית, הרע-יונית...

ייתכן כי דיבורים אלה יש בהם הגיון, אך לנוכח הענין העומד על הפרק – עבודות ביצורים במשקים, הצורך לסייע בעבודות דחופות, המתקפחות מחמת השהייה במקלטים וכדומה, – נראים הדיבורים הללו כמליצות-רפאים.

דומה כי עצם השימוש במושג "התנדבות" או "היחלצות", לענין יציאת אורחים, מי ליום ומי לשבוע, לאיסוף עגבניות או לעבודות-חפירה, הוא ביטוי צורם בימים אלה, שכן לנוכח המתרחש יום-יום על הגבולות, במלחמה כפשוטה, יש לשמור ביטויים מסויימים לנושאים מוחשיים יותר.

אין אני מבין גם מדוע צריכה דווקא "ההסתדרות" לטפל בכך ומדוע צריכים אנו לשמוע כי מאחר שלהוצאות הדרושות לביצוע התנדבות זו (כגון הסעה וביטוח של המתנדבים והקמת בנייני-ארעי בשבילים) יש צורך כיום בחצי מיליון ל"י, נוסף על המיליון שכבר הוצא, "מקוויים כי אפשר יהיה לגייס סכום זה מן הקרן למען ישוּבֵי-הספר, שאליה יועבר שכר-העבודה של אחד במאי".

כן, עם כל הכבוד וכל ההערכה לאנשים המטפלים בענין זה, נדמה כי כל נימת הדברים וכל תכנם מתאימים יותר לגיוס כספים מטעם אגודות נשים של "יום סרט", ולא לענין של סתימת פרצות בחזית המלחמה, פשוטה כמשמעה.

ולכן, שעה שאנו שומעים מפי העוסקים בענין זה, כי אם לא ישתפר קצב ההתנדבות צריך יהיה לפנות אל הממשלה ואולי לשאוב כספים מקרן ימי החופשות כדי לשכור עובדים לעזרת המשקים, הנני מקבל רק חלק ראשון של הדברים. נכון, יש לפנות לממשלה, שכן זה ענינה שלה ועליה לבצע את הצריך ביצוע בשטח זה בדרכים פשוטות, מעשיות, של תקנות מתאימות, בלא צורך "לקוות" שהדבר יבוצע. יש להסדיר ענין זה של "עזרה למשקי-הספר" - לא כהתנדבות, על כל הכרוך בכך, אלא כהפעלת חובת שירות פשוטה, מעשית, מינימאלית, בלי נאומים, בלי מסיבות, בלי הטפות-מוסר על שיתוף-גורל וכיוצא באלה. צריך להסדיר ענין זה בדרך תקנות ממלכתיות, כמו שמוסדר ענין היציאה למילואים, ענין השירות בהג"א, ככל שאר היטלים ישירים ועקיפים. להסדיר זאת בכל הדרכים היאות לכך, המשרדיות, הממשלתיות, החל ממילוי שאלונים, למשל, על מידת הכשרה מקצועית, על סוג בריאות, על מצב תעסוקה, וכדומה (ושא-לונים כאלה ודאי כבר מצויים באיזה מקום והם כבר מלאים וממויינים לענינים אחרים) ועד קביעת תפקידי היוצאים לשבוע-השירות, איש לפי הכשרתו ויכולתו. דברים אלה ימנעו גם תופעות חביבות מאוד, אך קומיות במקצת, של מתנדבים ומתנדבות אשר הופעתם ודרך עבודתם

היא חומר לתמונות-הווי נחמדות של ימי שלום ולא לימי מלחמה.
דרך ממשלתית זו יש לנקוט עכשיו לא רק לענין משקי-הספר אלא
גם למשימות אחרות שבאופק, החל מהתנחלות ב"שטחים" ועד פעולות
הקמת ערים חדשות וסלילת דרכים וכל שאר משימות, אשר העתיד
הקרוב צריך וחייב לראותם מופעלים ומחגשמים, אם ברצוננו לצפות
גם לעתיד רחוק יותר.

ואילו מה ששייך ליסוד "הרעיוני", "למתח החלוצי", ל"רוח ההת-
נדבות" - מי יודע דרך הרוח ? זו עשויה להתגלות גם הפעם, כמו עד
כה, דווקא במסגרות אלו של מילוי חובה לפי צו.

ישראל השלישית

1

שאלת האבטלה והמצוקה ברצועת עזה עוד לא עלתה כמעט על סדר-יומנו הציבורי, לא מצד עצמה ולא מצד משמעות בטחונית שלה, או מצד חשיבותה לגבי "התדמית הישראלית", אך היא מטפסת ועולה, וכבר אין זה מן הנמנע שהיא עשויה להתגלות לפנינו פתאום, כביכול במפתיע, מכל הצדדים הללו גם יחד.

אנשי המימשל ברצועה אומרים, כי המצב בתחום הכלכלי שם הגיע "אל מתחת לקו האדום" והמחלוקת בין המחמירים והמקילים היא בכך אם החלק המובטל של האוכלוסיה כבר נמצא בתנאים של תת-תזונה ממש, או שהוא עודו על הסף.

שמונה עשר אלף מפרנסים נמצאים כיום מחוץ למעגל התעסוקה ופירושו של דבר הוא שכמעט שלישי מן האוכלוסיה חי במשך תקופות ארוכות של אבטלה על קיצבת מזון ששיעורה ארבע לירות לחודש לנפש.

בני-המזל שביניהם, בעלי העבודה החלקית, עובדים 15 יום לחודש. כל שלושה או ארבעה חדשים נמצא העובד מובטל כחודש ימים. שכרו של עובד חלקי כזה מסתכם, לפי זה, בשלושים לירות ישראליות לחודש. וכשאתה מבקר בלשכת-העבודה בעזה ורואה את הקהל הרב המצט-טופף בחצר החשוכה ונדחק אל החלון המסורג אשר פקיד אובד עצות יושב מאחוריו -

וכשאתה רואה את הפנים החדות, התאבות, הנלחצות אל שבכת-הברזל של החלון ואת הידים המושטות עם פתקי הרישום -
וכשאתה עובר משם אל הרחבה שבה יושבות הנשים, המחכות לסעד, עם ילדיהן -

כשאתה רואה זאת לאחר שהיית נוכח בשיחה של אנשי המימשל עם שני נאשמים בחבלה, האחד צעיר שאשמתו זריקת רימונים, והשני, שאשמתו עקיפה יותר, קשיש, מראשי המשכילים והאמידים בעיר -

כשאתה רואה כל זאת יחד הנך מבין כי אותם מראות של אבטלה, על בלואיה ומרוריה, עם היותם ענין רע ומר בכל מקום ומקום, מקבלים כאן משמעות של חומר-נפץ נוסף ומוקדי-סכנה נוספים על כל הקיים גם בלעדי זאת -

והנך מהרהר כמה חבל שבעיה זאת מונעת בעדך מלדבר על הצד החיובי, העיקרי של הווי היומיום ברצועה, חיי מסחר תקין ושוק שוקק ולימודים כסדרם ותלמידי-תיכון המהלכים עם ספרים פתוחים ומשננים שיעוריהם לקראת הבחינות -

והנך רואה מה מופרכים הם הנימוקים האדמיניסטרטיביים, או ההסברים האידיאולוגיים והעקרוניים, המונעים בעדנו מלגשת אל בעית האבטלה הזאת כדרך שאנו יודעים לגשת אל בעיות בשעה שאנו מחליטים כי הכרח לפתור אותן.

אמרתי "נימוקים אידיאולוגיים" ואין זו פליטת-קולמוס. שכן, מבחינה תקציבית אפשר להקנות את חומרת המצב ולספק תעסוקה למובטלים בהקצבה של חמישים מיליון לירות ישראליות לשנה.

ומבחינת שוק-העבודה יכולה ישראל כיום להעסיק 30 אלף מתושבי השטחים, ואנשי הממשל רואים בכך בפירוש גם אמצעי בטחוני של ייצוב יחסים וצמצום הקרקע לחתרנות. אך כל הפתרונות האפשריים מתנפצים אל יחס של התעלמות מן הבעיה, הן מכוח השיגרה והן מכוח הגישה "הרעיונית".

2

חמשת אלפים מובטלים מן "השטחים" עובדים כיום בישראל לפי הסדרים של משרד-העבודה והמימשל הצבאי. פועלים אלה מקבלים שכר של עשר לירות ליום, בערך - סכום אסטרונומי לגבי התנאים ברצועה.

נוסף על אלה עובדים בישראל כעשרת אלפי פועלים מן "השטחים" בדרך לא-רשמית, לפי חוק הדחף הטבעי של כוח-עבודה מובטל מזה, ושל כוח הספיגה של ישראל, החסרה ידים עובדות, מזה. פועלים אלה מקבלים כמחצית מן השכר הרשמי, כלומר בין ארבע לחמש לירות ליום, וגם הם רואים עצמם, לעומת המצב במקומותיהם, כמי שזכה בפרס הגדול של הפייס ושל ה"לוטו" וה"טוטו" גם יחד.

דרכם של פועלים אלה אינה קלה. הם נמצאים כל שעה ושעה בין הפטיש והסדן, בין ארגוני-החבלה, הרואים את עבודתם של אלה בישראל כבגידה, ובין סכנת הקנסות והמאסר, הנשקפת להם מצד שלטונות ישראל. קנסות על העסקת עובדים אלה מוטלים גם על בנותי-העבודה היהודים, אך אין הם נרתעים מכך, ועל אחת כמה וכמה אין זה מרתיע את מבקשי העבודה. המצוקה, הצורך לפרנס את המשפחות התלויות בהם, כופים אותם להתגבר על כל קשיים והם מופיעים לעבודה גם בימי מתיחות מיוחדת ואף מפירים לפעמים את העוצר, המוטל בימים כאלה על מקומות-מגוריהם.

הנקל לשער את חומרת המציאות שמאחורי העובדות הללו, מציאות הנובעת מהימנעות ממשלת ישראל מלמלא, בענינים "אזרחיים" אלה, את חובתה כלפי תושבי האזורים הנתונים לשלטונה.

3

תכניות ליצירת מקורות-תעסוקה "בשטחים עצמם" אינן חסרות, כמובן, אך גם לו היו תכניות אלו בתהליך של התגשמות אין הן מכוונות לטווח הקצר - שהוא המכריע כיום גם לטווח הארוך - ואינן הולמות את הצרכים הדחופים.

כנגד תכניות אלו קיימת תכנית "השילוב", שעליה נטושה כיום מחלוקת עקרונית, ושאת תמציתה אפשר למצוא בדברי שר-הבטחון, הגורס כי לא רק מבחינת פתרון לבעית האבטלה, אלא גם מטעמי מדיניות כוללת, יש לתת לערביי "השטחים" - והמדובר בשלושים אלף נפש, כלומר עוד חמישה-עשר אלף נפש, נוסף על אלה העובדים כבר ממילא - לעבוד בישראל, בלי להעתיק אליה את מגוריהם.

אך כאן יוצא חוצץ אחד הנימוקים "המוסריים", "העקרוניים", המתנגדים לפתרונות כאלה, ונימוק זה, בפיו של שר-החוץ, אומר כך: "זרימת פועלים מן השטחים, תוך עמידה על כך שהם לא יגורו אתנו, משחזרת בדייקנות את המציאות בדרום-אפריקה".

לא פחות ולא יותר. אפילו "בדייקנות".

לפי זה מסתבר כי עקרונית-המוסר דורשים לסגור כיום את המובטלים הללו במקומותיהם ולהסגיר אותם לחרפת רעב ומצוקה, ואילו כשאנו אומרים להעסיקם בשוק הישראלי, החסר ידים עובדות, הרינו דוגלים ב"אפארטהייד" וחוטאים ל"אפיה היהודי" של המדינה.

קשה לשער נימוק מעוות יותר מזה. דומה כי עד כה לא היתה מקובלת עלינו שיטת צידוקה של עוולה בנימוקי-מוסר דווקא.

4

צביון מיוחד במינו, על רקע זה, מקבלת גם עמדתה של ראש-הממשלה לגבי השאלה הזאת.

לדעת ראש-הממשלה (וגולדה מאיר הביעה דעתה זו פעמים רבות) יש לפתור את הבעיה על-ידי יצירת תעסוקה ב"שטחים" עצמם ולא בישראל, דבר שאפילו המחשבה עליו - כך אמרה לא-מכבר בראיון - "מזעזעת אותי".

מהי סיבת הוועווע שמחשבה זו גורמת? מסתבר שאין זו סיבה בטחונית וראש-הממשלה אף אינה מזכירה נימוק מסוג זה, שכן חוגי הבטחון רואים בכך, כאמור, דווקא גורם חיובי (ומאחד מאנשי המימשל ברצועה שמעתי אפילו שיתכן גם להסיע את הפועלים לעבודתם בישראל בצורה מסודרת ומאורגנת ברכבת). הנימוק הוא אחר. לדעת ראש-הממשלה יש להתנגד לעבודתם של פועלים אלה בישראל "לא מפני שהם ערבים, אלא מפני שאני מאמינה, כפי שהאמנתי תמיד, כי על היהודים לעבוד בישראל בכל העבודות, לא רק במה שקוראים עבודות נקיות, או עבודות 'הצווארון הלבן', אלא בכל העבודות שבהם מלכלכים את הידים, בכל העבודות הקשות. לדעתי, בלי שהעבודות כולן נעשות בידי יהודים לא היינו מגיעים לעצמאות ואנחנו יכולים לאבד את האופי של המדינה על-ידי שבנקל נאמר - יש עכשיו הרבה פועלים ערביים. אנחנו נהיה המנהלים, אנשי המדע, האקאדמאים, המהנדסים".

ייתכן כי אלה דברים נכוחים, אך הייתי רוצה לראות את גולדה מאיר מסבירה לראש-משפחה ערבי, הצריך להביא לחם לפי הטף, כי עליו לוותר על כך, לא מפני שאין עבודה ולא מטעמי בטחון, אלא מפני שעליו להיות שותף להגשמת עקרונות "ארץ-ישראל העובדת" ולסייע לשמירת אפיה היהודי של המדינה.

גם אילו היה מצב התעסוקה בישראל גרוע מכפי שהוא כיום לא היתה אפילו טענת "עניי עירך קודמים" בעלת תוקף בענין זה, שכן עניי-עירך אין פירושו "עניי עמך". עוזה היא כיום עיר הנמצאת בשלטון ישראל וערביי "השטחים" הם כיום תושבי ישראל, וכשם

שהתנגדנו לאפליה בין ישראל הראשונה והשניה כך נצטרך למנוע
אפליית שבין אלו ובין השלישית.
רק החלטת ויתור על "השטחים", ויתור מראש, ללא כל מדיניות
תקיפה ונוסחות סתומות או מפורשות, רק החלטה כזאת עשויה להצדיק
את הימנעותנו ממילוי חובות אֶלֶמנטאריות של ממשלה לגבי תושבי
השטחים הללו.

שלושה פרקים

א. הערה לדו־שיח

במדור "היום הזה" של הראדיו נערכה, לפני ימים אחדים, שיחה עם סופר גרמני - היינריך בל - המתארח בישראל. השיחה נסבה בעיקר על תופעה שהמראיין (ד"ר שלמה אהרונסון) הגדיר אותה - לפי המונח הגרמני - כ"היסחפות", או היגררות, של הציבור אחרי מנהיגיו, בעלי השלטון המדיני. במלים אחרות - תופעת ההליכה-בתלם, או הקונפורמיזם.

המראיין ביקש מן הסופר להביע דעתו על "תופעה זו בחברת-השפע של ימינו" ושניהם הסכימו וקבעו כי יש לראות ענין זה בחומרה רבה ביותר, ביחוד במשטר דימוקראטי, שכן במשטרים טוטאליטאריים כרוכות אמירת-לאו לשלטון בהסתכנות רבה ופעמים היא שאלת היים ומוות, אך שעה שהציבור מקבל הכל והולך בתלם במשטר חפשי, שבו יש לו אפשרות למחות ולהתנגד, נעשה תהליך זה מדאיג באמת.

כל השיחה התנהלה - על אף קוצר המצע - בנימה של דאגה כה יסודית ומקיפה, עד כי לכאורה אין להוסיף דברים, אך כיוון שהראדיו - ביחוד במדוריו המוקדשים לבעיות החברה - אינו פורום לדיונים על עקרונות מופשטים בלבד, או לניסוחים תלושים לגמרי מן הקרקע והרקע של עולם המעשה, מתבקשת כאן הערה אחת:

עם כל הכבוד לבעית ה"היסחפות" או הקונפורמיזם ב"חברת-השפע" היה משונה קצת לשמוע כיצד חומרתה של בעיה זו בגרמניה של ימינו - והמשוחחים דיברו בפירוש לא על חברת-שפע סתם, אלא על החברה הגרמנית - מוצגת בחרדה רבה כל-כך לעומת סבירותה היחסית במשטרים טוטאליטאריים. היה ראוי להביא בחשבון - לפחות כעובדת רקע - כי אותה תופעה של קבלת-מרות או הליכה-בתלם, הודגמה לא מכבר בגרמניה הטוטאליטאריית, בממדים שנימוק הסבירות אולי

אינו תופס לגביהם על אף הכל, ממדים שאיימו להטביע את העולם כולו בדם ובחשכה, תוך שיתוף חסר-תקדים של כל שכבות העם הגרמני, מסופרים ועד שופטים ואנשי מדע, ומהדיוטות ועד כוהנים בהיכלי כל האמנויות והחכמות, ותוך היעדר התנגדות, ולוא רק בחלק האלף מוז שקמה בארצות-אירופה הכבושות.

אם נביא בחשבון את הרקע הזה נראה כי בקבעם שה"היסחפות" במשטר טוטאליטארי היא תופעה שאפשר להסבירה (וכמשתמע גם להצדיקה) בנימוק של חוסר-ברירה, דלגו המשוחחים דילוג קל מדי וחסוף מדי לא רק על הבעיה עצמה אלא גם על כמה וכמה דברים חשובים שנשמעו בסוגיה זו כנגד אותו נימוק של אין ברירה ושל מילוי-פקודה, דברים שהיו עיקרם של דיונים בערכאות, החל ממשפטי נירנברג ועד משפט אייכמן בירושלים ודרך משפטי משתפי-הפעולה בצרפת ובארצות אחרות של אירופה ועד משפטי פושעי-המלחמה הנערכים עדיין גם כיום.

זאת אני אומר לא מפני שהנני סבור שעם כל אורח גרמני הבא לישראל יש לשוחח ולדון בפומבי על "נושא השואה". להיפך. פעמים, ביחוד באותם עיונים קבוצתיים של אינטלקטואלים יהודים וגרמנים, נהפך נושא זה יותר מדי לענין שדנים בו כמו בחוויה משותפת... ומצד זה אין רע בכך שדיון כזה נמנע הפעם.

יתר-על-כן, הנני בטוח כי גם המראיין וגם הסופר (הידוע כמתנגד חריף של ספיחי הנאציזם) הביעו בהודמנויות אחרות את דעתם על אותה תקופה בצורה מפורשת וממצה, ואף-על-פי-כן שעה שמשכיל יהודי וסופר גרמני משוחחים בראדיו שיחה שמתוכה חייב השומע להסיק, ולו גם על-כורחו, כי אותו ענין של קונפורמיזם בגרמניה הטוטאליטארית, ענין אשר בסיועו ובעקבותיו הושמד שלישי העם היהודי, הוא סביר יותר מן הקונפורמיזם של חברת-השפע, אין דרך אלא להעיר על כך מלים מספר, לא על-מנת להוסיף עיון, אלא רק על-מנת ששיחה משונה זו לא תרחף באווירה של ישראל בלא הד ובלא תגובה. זה הכל.

כף-המבשלים הגדולה שסיפקה למחבר הספר "שש שנים, ששה ימים" את החמרים והתבלים לספרו היתה כף נדיבה. הסודות סופקו בשפע שאין לו תקדים ונצטרפו לנזיד חריף ומדושן, ואף-על-פי-כן עובדה היא שחיבור זה נתקבל בציבור לא כצורר מיסמכים סנסאציוניים, אלא יותר כענין שהפיקאנטיות שבו היא עיקרו. אפילו העתונים, שפרסמו בשעת הופעת הספר, לפני שנה כמעט, כמה מובאות מחוכו, עשו זאת לא כמוצאי שלל רב של גילויים מרעישים, אלא מתוך יחס שנוקטים לגבי רמזים ולחשים שכוונתם חשובה מתכנם. יחס זה הוא שגרם לכך שאיש לא תמה ולא שאל מדוע אין סערות מתחוללות מסביב לחיבור זה ומדוע אין איש דורש למהר ולגנוז צרור זה של סודות-מדינה. יחס הספקנות לגבי מהימנותם המוחלטת של הדברים הוא שהגן על מחברם. דבר זה היה צריך מ. א. גלבוע להביא בחשבון שעה שהוא תוהה וקובל עכשיו מדוע לא נטפלו אליו במשך שנה תמימה כמעט, ורק לאחר שהוא כינס מסיבת עתונאים והשמיע בעל-פה כמה מן "הסודות" שבחיבורו, פונים אל היועץ המשפטי. הצרה היא, כנראה, בכך שאותם צימוקים עצמם, כל זמן שהיו רק כתובים בספר, לא היו אלא בבחינת פרטים שערכם היה כערך המסכת כולה, וזו נסתברה בציבור לכתחילה כצירוף חד-צדדי שנערך למטרה קבועה מראש, אך מרגע שפרטים כאלה נשלפים מתוך הקונטקסט, המאציל עליהם מרוחו ונהפכים להצהרה בלעדית לעתונאים, ניטלת חסינותם. כך לגבי מה שהצהיר המחבר במסיבת-העתונאים בעניין מהימנות הדיווח של ראש אגף-מודיעין, או לגבי מה שהובא בימים אלה באחד העתונים ש"בתשובה לשאלת כתבנו אמר גלבוע שהתיאור המוגזם שניתן בישיבת הממשלה ב-4 ביוני על-ידי השר דיין הביא כמעט לתוצאה הפוכה - היינו לדחיית המלחמה".

כן, המלחמה! ההחלטה על המלחמה! עיקר כוונתו של ספר זה באה להוכיח כי החלטה זו לא היתה פרי ממשלת-הליכוד וכי גם ממשלת אשכול, היא לברדה, היתה מכריזה מלחמה. לעצם הענין אינני סבור כי מישוהו מפקפק בכך. המלחמה היתה מתחוללת והנצחון היה בא גם לולא צורפו שלושת השרים החדשים לממשלה וגם אילו היה משה דיין לא שר-הבטחון אלא מפקד גדוד או מפקד חטיבה בחזית. המלחמה היתה מתחוללת והנצחון היה בא, וכדי לשכנע אותנו בענין זה אין

צורך אפילו להוסיף לחיבור עדות של זלמן ארן, שגם ה"יונים" החליטו על המלחמה ימים אחדים לפני קום ממשלת-הליכוד.

אכן, אם היה מקום לתביעה משפטית רצינית בענין הספר עצמו, הרי מסירת החומר למתברו של ספר זה היא שהיתה ראויה לתביעה כזאת. מסירת חומר זה היא, כמובן, שערוריה מובהקת, אלא שגם בענין זה יש להרגיע את הציבור ולומר כי אין מקרה זה מלמד על הכלל ואינו מעיד על יחס זלזול של שרים וראשי-עם בחומר מסוג זה. רבים זוכרים עדיין כיצד רעשו אמות הסיפים במפא"י וסביבה שעה שדוד בן-גוריון השתמש בחומר של ועדת שרים לשם הגשת פנייה ליועץ המשפטי של הממשלה בענין ממלכת. רבים זוכרים עדיין גם מקרה אחר שבו ביקש בן-גוריון את הפרוטוקולים של ישיבות מרכז מפא"י, מתקופה מסוימת שלפני 1965, וחומר זה נמנע ממנו בכל התקיפות הראויה.

אין להסיק, איפוא, מסקנות כוללות מן העובדה שחומר חסוי נמסר למ. א. גלבוש לשם כתיבת ספרו. אנו רואים כי יש מקרים המעידים דווקא על חרדה קיצונית לחומר כזה. הכל לפי מעלתו של הכותב ולפי טיב המטרה שאליה הוא מתכוון.

ג. ניצול מעשי מדי

פעמים אחדות ביום משדר, כידוע, הראדיו את החדשות רק ברשת בי"ת, שהיא "הגל הקל". כך גם לגבי מהדורת החדשות של שבע בבוקר, אשר רבים בארץ מחכים לה, מדרך הטבע, במתיחות רבה יותר (אם תיתכן כזאת) מאשר למהדורת-הביניים.

לכאורה, מאי נפקא מינא רשת אל"ף או בי"ת, אך רשת-בי"ת זו היא המשדרת את מודעות הפרסומת, וכדאי היה מאוד שמנהלי הראדיו יכחישו את ההשערה שהם ביטלו את שידור חדשות-הבוקר ברשת אל"ף, כדי להפוך את החדשות לאמצעי של פיתוי, המכריח את הציבור לשמוע את שבחי הפרפומריה והאפנה והטכסטיל והמשקאות והבידור-רים, הזוכים על-ידי-כך לשעת-שיא של האזנה.

אם תבוא הכחשה כזאת או לא תבוא, העובדה בעינה עומדת: כל המחכה לחדשות הבוקר, וכל המחזיק את הראדיו פתוח זמן-מה לפני

כן, כדי שלא להחמיץ אותן, נאלץ להקשיב תוך כדי מתח (ואנו יודעים היטב מה טיבו של מתח זה לגבי רבבות משפחות בישראל כיום) לשפע צחקוקים ורינונים וציוצים וחכמות ושאר "פעלולים", המלווים את הפרסומת, ואם יחליט מישהו לסגור בשל כך את מקלט-הראדיו, ולא לפתוח אותו עד לשניות האחרונות שלפני החדשות, גם אז אין לו מפלט, שכן מנהלי הראדיו יודעים נפש מאזיניהם, ולכן קבעו לכמה חברות מקום קבע של פרסומת ממש לפני אותו הזמן, כדי שבאמת לא יהא מנוס.

אינני סבור בשום פנים שיש לאסור על פרסומת בראדיו, וכולנו יודעים ש"יש לשמור על המוראל", ואף-על-פי-כן יש לתת לרבבות המשפחות, המחכות בנקיפת-לב לחדשות, את האפשרות לשמוע אותן ברשת אל"ף, בלי אותו יריד של פיזוון ושל פיזוום ושל נאקות עליצות ורינה וגילה על מצרכים ומוצרים העושים את החיים שמחים וששים כל-כך, החל מן האושר המזומן למאזינים על כל מדרך-סף-חנות ועד להצהרות כגון ש"טוב לי, טוב, שבני-הבית כולם בריאים ושלמים"... פירושים למותר. אכן, ניצול זה שמנהלי הראדיו מנצלים את מדור החדשות, בימים אלה של מלחמה, למטרות-עקיפין הוא תופעה פסולה לא רק מצד מריטת עצבים שבה אלא מצד שרירות וחשבון, אשר לא רק שירות ציבורי, אלא גם בעל עסק פרטי, עשוי להיענש עליהם. אם אין אנשי הראדיו מבינים זאת מעצמם צריך שיהא מי שיכריח אותם להפסיק מנהג זה. כל התערבות-מגבוה שתבוא לשם כך תהא מוצדקת וכל כפייה לא תהא פסולה. מה שאנשי הראדיו כופים על הציבור, בענין הזה, פסול שבעתיים.

שני פרקים

א. עמדת הקיפוד

1

ניסוחי המדיניות הישראלית שהיו פתוחים עד כה למשמעויות שונות ונמנעו מלהעמיד דברים על חודם, שינו טעמים בזמן האחרון וכמו נתכנסו, כל כולם, בתוך עמדת-הקיפוד הסומרת של התיבה הזעירה "לא".

שינוי-נוסח זה בא כתגובה על שיחות-הארבע, או שיחות-השתים, והיה תו-היכר עיקרי להופעותיה האחרונות של גולדה מאיר, ראש ממשלת ישראל, שקבעה בימים אלה, ברורות ונמרצות, כי לא נקבל כל הצעות הסדר שאין בהן עמידה על עקרון המשא-ומתן ועקרון ההסדר החוזי, ואם יועברו ההצעות למועצת-הבטחון נאמר "לא" ובמקרה שהן תוגשנה לעצרת האו"ם נחזור ונאמר "לא".

יש להניח כי נימה זו נשמעה בזמן הנכון ובצורה הנכונה וכי רישומה, במידה שמדובר על כתובת מפורשת ועל שלב מדיני מוגדר, יהיה לברכה. אך ככל שיפוג רושם החידוש שבאמירה חדה זו, כן עשוי להתגלות החסרון המהותי הטבוע בה.

חסרון זה ענינו בכך שתשובה כזאת של "לאו" חותך זקוקה - עוד יותר משזקוקים לכך הניסוחים המטושטשים והכוללים - לתוכן אידיאי נכון וברור, למשמעות מפורשת, חיובית, של אמונה בצדקתה העקרונית של עמדה זו, כדי שהיא לא תיראה כהתעקשות גרידא. ככל שה"לאו" הוא חד יותר ובוטח יותר, כך צריכים בסיסו ורקעו להיות רחבים יותר ועמוקים יותר, על-מנת שהוא יסתבר לא רק כמסקנה קיצונית של נסיבות-חירום, אלא כחלק לא-נפרד מהתפתחות טבעית ורצופה שלא תמול התחילה ולא מחר היא מסתיימת.

על אחת כמה וכמה אם נביא בחשבון כי אפילו נוכח הניסוחים הגמישים יותר התחילה העמדה הישראלית להתפרש בזמן האחרון

כהתעקשות על ענינים של פרוצדורה וכסרבנות המסכנת את שלום האיזור והעולם.

תשובותיה של ישראל לקטרוג זה – שהלך ונעשה במשך השנה הזאת אחד הגורמים העיקריים לעיצוב דעת־הקהל בעולם – עיקרון היה במה ששמענו בזמן האחרון מפי שר־החוץ, לאמור: רק מי שזוכר מה שזכור לנו מימי המצור שלפני שנתיים, יבין את עמדתנו עכשיו. ובראיון של גולדה מאיר עם כתבי "טיים" אנו מוצאים תשובה זו כשהיא בוטה עוד יותר: "עמים רבים הפסידו מלחמות בהיסטוריה ואדמותיהן של אומות רבות נכבשו בידי זרים. דברי ימינו הם טראגיים הרבה יותר. היטלר חיסל ששה מיליונים יהודים. אם נפסיד מלחמה אחת תהא זו בשבילנו המלחמה האחרונה ושוב לא נהיה פה. מי שאינו מבין זאת לא יבין את עקשנותנו".

טיעון זה מתקבל בדרך כלל בהבנה. אלא שטיבה של הבנה זו הוא מיוחד במינו. הענין הישראלי מסתבר כיום בעולם – והכוונה, כמובן, לדעת־הקהל האוהדת – כדבר שיש להבינו גם אם אין להצדיקו. הנימה הנשמעת מפי מדינאים – החל משר־החוץ של אמריקה ועד יעקב יעבץ שביקר זה עתה בישראל – היא נימת הבטחה והרגעה כי לא תהא כפייה, ועם זאת נימה של תקווה כמוסה כי על־ידי גישה נכונה אפשר יהיה להשיב את איוונם הנפשי של הישראלים על כנו. מבחינה מסוימת נראית עכשיו מדינת ישראל – אף לדעתם של אוהדים – כמקרה המחייב טיפול עדין, שאינו רחוק מן הטיפול הקליני. ההתעקשות הישראלית יש לה סיבות חשובות, אך כיוון שהתעקשות זאת עשויה לסכן את הסביבה ואת שלום העולם, יש לעשות הכל כדי לשכנע את הפאציפיסט שיסכים לעצת הרופאים.

2

הנטייה להעביר את ענינה של ישראל אל תחום הפסיכולוגיה המעשית, לא באה מאליה. המדיניות הישראלית יש לה, כאמור, חלק רב בתהליך זה.

וצריך להודות כי מבחינה אובייקטיבית, לגבי משקיף נייטרלי מן הצד, אין עמידתה של ישראל יכולה להתפרש אחרת. אין אנו יכולים לדרוש מגורמי־חוץ שיראו את תמונתנו שונה מזו שאנו מציירים לפניהם.

במשך שנתיים ימים, מאז הנצחון, נמנעה המדיניות הישראלית מכל דבר ומכל דיבור שיש בו שמץ של עיקרון, של שורש, של מסקנות הנובעות לא רק מגאום זה או אחר של נאצר או חוסיין, אלא מתוך רבדים ותהליכים שביסוד.

במשך שנתיים ימים נמנעה המדיניות הישראלית מלהשמיע אפילו ציוץ אחד של ערעור על ההנחה הברורה והיסודית, כביכול, אשר לפיה חוסיין הוא הבעלים הטבעי והחוקי של הגדה המערבית ונאצר הוא בעל החזקה הטבעית ביותר שבעולם לסיני. במשך שנתיים ימים נמנענו מלהשמיע אפילו דיבור אחד על טיב המקריות והשרירות אשר קבעו את המפה המדינית של אזורים אלה בעשרות השנים האחרונות. מאז מלחמת-ששת-הימים מדברת המדיניות הישראלית, מדברת הציונות, מדבר עם ישראל, רק על גבולות ועל קווים, על קו-שביתת-הנשק שלא נשוב אליו ועל קו-הפסקת-האש שנעמוד עליו עד למשא-ומתן, ורק מושג אחד נעלם מתוך מערכת המונחים הללו, מושג הארץ, אותה מהות אשר כדי להיזכר בטיב משמעותה אין צורך אפילו להרחיק אל נבכי ה"היסטוריה", אלא די להיזכר בתקופה שמראשית ההתיישבות היהודית החדשה בארץ-ישראל ועד לפני עשרים שנה.

3

לא מכבר, לאחר שחוסיין ביקר בארצות-הברית ועשה שם רושם עז כל-כך במתינותו ובנימת דבריו, נימה של נגזל ושל נעלב ואינו עולב, ענתה לו גולדה מאיר בפתיחת מושב הקיץ של הכנסת, בנאום יסודי ומקיף. היא אמרה כי "חוסיין מתעלם מן ההתפתחות של ראשית יוני, שהוא עצמו חולל אותה. הוא מתעלם בידועים מהתפתחות מדינית שאין ערוך לחשיבותה ההיסטורית: ביום 5 ביוני קיבל המלך הירדני שדר מאת ראש-הממשלה לוי אשכול ז"ל. בשדר זה שהועבר באמצעות הגנראל בול הבטיח ראש-הממשלה, כפי שחוסיין עצמו מצטט בספר זכרונותיו, לאמור: אם תימנעו מלהתערב כי אז לא יקרה לכם כל נזק. אילו נענה חוסיין לקריאה זו היה המצב אחר".

אין אני טוען כאן כנגד תזכורת זו. ברור שהיא תזכורת חשובה ובעלת משמעות. ובכל-זאת ספק הוא אם בכך בלבד היתה צריכה ההיסטוריה של הגדה המערבית - אם כבר מדברים בהיסטוריה - לבוא לכלל ביטוי בנאום מקיף של ראש ממשלת ישראל

לפני הכנסת. ודאי שמגוחך להעיר הערה כזאת לאישיות ציונית חלוצית כגולדה מאיר, לאישיות שכבר היא עצמה חלק מתולדות הארץ, אלא שמדובר לא בנאום זה או אחר, ולא במדינאי ישראלי זה או אחר, אלא במנטאליות של המדיניות הישראלית, אשר זה תוכנה וזה היקף עיקריה בשנתיים הגורליות הללו. אילו גענה חוסיין באותה שעה לשדר של לוי אשכול כי אז היה המצב אחר והוא היה מוסיף לשלוט בגדה המערבית כדת וכדין. ואילו עכשיו, אם אנו עומדים על גבול הירדן, הרי חוסיין עצמו אשם בכך.

גם בראיון של גולדה מאיר ב"טיים" אנו מוצאים את הטיעון שנעשה חלק לא-נפרד מן המדיניות הישראלית מאז מלחמת-ששת-הימים. גם באותו ראיון מדובר רק על קווים וגבולות, קו שביטח כי נתניה לא תהיה במרכזה של רצועה צרה שרחבה 12 מילין מן הגבול ועד הים, וענין רמת הגולן, שלא תהא בסיס להפגזות וכיוצא באלה. כל זאת, כנראה, מתוך הנחה שהעולם מבין רק נימוקים בטחוניים ומרגע שאנו אומרים כי קו פלוני הוא הכרח לבטחוננו אמרנו הכל, ואם טוענים כנגדנו כי מפה זו של הארץ היא מפת גזילה של שטחים שנשדדו מחוסיין ומנאצר, הבעלים המדיניים הטבעיים והמקודשים, אנו משיבים כי הם עצמם אשמים. לולא התקיפו היה המצב אחר.

4

דוברים אמריקניים אומרים כי אם תעמוד ישראל בסירובה לקבל המלצות, שיוחלט עליהן, תפנה ממשלת ארצות-הברית אל דעת-הקהל. גם בחוגי המדיניות הישראלית מדובר בהסתערות על דעת-הקהל בעולם, אך ספק הוא אם נשיג משהו, בכיוון זה, באותו טיעון בטחוני-גרידא, שבעטיו בזבזנו במשך שנתיים מה שהציונות נטעה בתודעת העולם, לגבי מושג ארץ-ישראל ומשמעותה, מימי ראשית ההתישבות היהודית החדשה בארץ ועד ימי לייק-סאפס. עמדת-קיפוד זו שאליה נדחקנו כעת, הבסיס הצר הזה שעליו אנו עומדים בריבנו עם העולם, לא היו גזירה מן השמים. הם תוצאה הגיונית ומוכרחת של מדיניות שלא היה בה לא הכרח ולא הגיון. הדעת נותנת שבמאמץ נכון נוכל להחזיק מעמד גם בניסיונות דחוקות אלו, אך יש לדברים אלה גם בחינה שמחוץ לסיכויי ההצלחה המעשית לעתיד לבוא, והיא הבחינה הרוחנית, העקרונית, הבחינה המחייבת אותנו בכל-זאת לעמוד ולתהות איך

הצליחה מדיניות ישראלית נבוכה להביא את עיקרי קיומו וצדקו של העם, עיקרי צדק שמעטים כמותם בעולם, הן מצד ערכם המוחלט והן מצד המחיר ששולם בעדם, לידי מצב זה, שבו הם נראים כתסביך נפשי, כאידיאה-פיכס, כהתרופות עצבים, בקיצור, כמקרה עדין ומיוחד אשר דורשי טובתה של ישראל מבטיחים לטפל בו בלי אמצעי-הלם ומתוך יחס אהדה והבנה.

טוב, לפחות, שתמונת חולי זו אינה מדוייקת. טוב שהעם והמדינה הם שפויים ובריאים בגופם וברוחם. ואילו מה ששייך למדיניות - אך חולי הוא ויעבור.

ב. אזעקת-השווא הגדולה

לא פעם אחת אלא כמה פעמים עמלתי והבקעתי בתוך שצף תוכחתו של פרופסור יעקב טלמון בענין יחסנו לשאלה הערבית, יחס שבגללו נצטרך לוותר, כמשתמע מדבריו, על מעמדנו כעם במשפחת העמים, יחס הטומן בחופו סכנת שמד ליהודי-התפוצות שלא יוכלו שאת את העוולה, יחס שהוא חטא ליושר ולתבונה ולתחושת הצדק של הטובים באנושות.

בינתיים נתפרסמו, כידוע, ב"מעריב" שתי תשובות מקיפות לתוכחה זו, ואיני בא להוסיף על דבריהם התקיפים והנכונים של שר-ההסברה, ישראל גלילי, ושל שלום רוזנפלד. רצוני רק לשאול את פרופסור טלמון על מה הוא מבסס באופן קונקרטי כל אותו מגדל עצום וחסר-שחר של דיבות? האומנם הספיק לו לשם כך אותו פסוק שהובא בעתון מתוך דיוני הקיבוץ המאוחד, ובו נאמר כי "אין אנו רואים בערביי הארץ קטיגוריה אֶתנית, ציבור בעל ייחוד לאומי בארץ"? האומנם צריך אדם להיות דווקא היסטוריון ומלומד כדי להסיק מכך כי אנו מתיחסים אל הערבים כאל "נייטיווס", כאל ילידים, כאל אבק אדם? האומנם צריך אדם להיות מלומד ולעמוד בוויכוחים מוסריים מעמיקים עם נאורים יהודים וגויים בחוץ-לארץ, כדי לראות כ"נפנוף אגרוף" את הכוונה לתת זכויות של מיעוט לאומי לאוכלוסיה הערבית, זכויות מלאות, בכל המובנים ומלוא ההיקף, פרט לזכות (שגם אינה נדרשת כלל) להקים עוד מדינה ערבית, החמש עשרה במספר, נוסף על ארבע

עשרה המדינות הערביות הקיימות ? האומנם פוסל פרופסור טלמון מציאותם של מיעוטים לאומיים שווי-זכויות בכל מדינה שבה הם מצויים או רק סיכויי של מיעוט כזה במדינת ישראל מעוררים בו פלצות מפני דיכוי ורדיפה ? האם לא קרא פרופ' טלמון אפילו שורה אחת מכל מה שנכתב ונאמר בארץ בשאלה זו, על-ידי כל אלה שהוא מייחס להם כוונות גזעניות והתעללות של רודפים מובהקים ? אני סבור כי פרופסור טלמון, לאחר ששפך חמתו ותוכחתו בראש חוצות, צריך למצוא עכשיו בכל-זאת איזו אסמכתא לדבריו, לחפש אחריה במאמרים ובנאומים ובשיחות ובהצהרות הרשמיות והלא-רשמיות שנשמעו בישראל בשאלה זו. כן, למצוא לפחות אסמכתא אחת כדי שאותו היכל של קטרוג והאשמות בנויות-לתלפיות, שהוא עמל בו, ימצא לפחות נקודת-משען אחת ולא יהא פורח באוויר. אני סבור כי עליו למצוא אסמכתא זו בכל הדחיפות ועליו לעשות זאת, אולי, עוד לפני שהוא מחליט מה לענות לאותו יהודי נאור שאמר לו כי אם נמשיך ביחסנו זה לערבים יהיה עליו להרהר באפשרות של שמד, כדי לא להיות נקלע בין נאמנותו לישראל ובין נאמנותו לערכים אנושיים. לא בכל יום מאשימים את ישראל, אפילו בימים אלה, באשמות אשר אף גדולי הרודפים והמדכאים שהיו מעולם לא תמיד זכו להן, ושעה שמלומד מסוגו של פרופסור טלמון מגלה אמת כה גדולה ונוקבת כדאי לו שיוסיף לבסס אותה ולהוכיחה.

שני פרקים

א. תהלוכה ושתי פנים לה

1

בני-יורק נערכה בשבוע זה תהלוכה יהודית של הזדהות עם מדינת ישראל. רבבות יהודים צעדו בסך, במסע של סיסמות ודגלים וזמרה ונגינה. שורות הצועדים נתמשכו כמהלך שלוש שעות וחצי. אומרים כי בני-יורק לא ראתה כהפגנה הכבירה הזאת.

ברור כי היתה זו הופעה פוליטית ולאומית עזת רושם. בצדק קידמו עתונינו בברכה את המיפגן הזה כאישור פומבי לאחדות האומה. אין לה למדינת ישראל – כך צויין – בעל-ברית נאמן יותר מן העם היהודי. לא לשווא ניכרה התרגשות כנה גם בדבריהם של נציגי ישראל שישבו, בין שאר אורחים חשובים, על בימת-הכבוד, בשדרה החמישית של בני-יורק, ומידת התרשמותם מצאה לה ביטוי בתשובותיהם לשאלות כתב הראדיו הישראלי.

“הם פאנטסטיים, היהודים האלה”, אמר הקונסול הכללי של ישראל בני-יורק, רהבעם עמיר.

ואף-על-פי-כן היה בה באותה תהלוכה עוד צד אחד אשר אין להעלימו ואין להשלים עמו, שכן משמעותו מנוגדת – דווקא מבחינת האחדות הלאומית שמיפגן זה בא להבליטה – לעיקר תוכנה ויעודה של תקופתנו.

2

הרבה נכתב ודובר בשעתו על ההתרגשות שאחזה בתפוצות בפרוס מלחמת-ששת-הימים, שעה שדומה היה כי נשקפת סכנת כליון למדינת ישראל, אף כי מידות ההתפעלות וההפתעה, שהובעו אז בישראל, לנוכח אותה אהדה, היו אולי חזיון מפתיע יותר מן האהדה עצמה, אם נזכור

כי לאחר ככלות הכל מדובר בעם היהודי. אין ספק כי אילו נתמשכה, חלילה, המלחמה היתה אותה אהדה מוצאת לה ביטוי עז עוד יותר, הן בממון והן בדרכים אחרות, אלא שלמזלה של מדינת ישראל ולמזלו של העם היהודי לא היה צורך בכך. מלחמת יוני היתה מלחמת-ששה-ימים וכיום, מקץ שנתיים, אנו רואים כיצד מערכת היחסים שבין מדינת ישראל והתפוצות חזרת, ברבדים הקובעים של האידיאולוגיה והמעשה, אל המתכונת שמאז. עיקרה של מתכונת זו הוא בכך שמדינת ישראל והגולה הן שתי מהויות שאין מקום ליריבות ביניהן וכשם שהגולה היא משען ומיבטח לקיום הלאומי במדינת ישראל כך המדינה היא גורם מלכד ומחיה את אפיין היהודי של התפוצות ונותן – על אף הפאראדוקס הציוני שבדבר – תוכן לאומי וצידוק לקיומן. כשאנו אומרים תוכן לאומי, אין הכוונה דווקא לתוכן רוחני במשמעותו המובהקת, שכן מבחינה זו נתחולל כמין תהליך שחידש את תורת "המרכז הרוחני" בשינוי מקום ובשינוי גמור של משמעות. לפי תפיסה זו נראית כיום מדינת ישראל, לרבים בתוכה ולראשי מנהיגי הגולה, דווקא כמרכז גופני, מוחשי לקיום הלאומי היהודי בעולם, ואילו יהדות-התפוצות ממלאה, או עתידה למלא, את תפקיד הפריפריה הרוחנית הגדולה, הן מבחינת ריבויים ורמתם של משכיליה והן מצד שמירתה של המורשת היהודית הצרופה, זו שמדינת ישראל, מכורח נימוקיה הממלכתיים, אינה יכולה לשמרה תמיד כנתינתה...

בכך חזרו בעיות הדו-קיום בין הגולה ומדינת ישראל למסגרת ולמהות שקבעו את צביוןן במשך עשרים השנים שמאז תקומת המדינה ושהקפואו למעשה את רעיון התחיה הלאומית והתגשמותו מרגע שנשלמה העליה מארצות-המצוקה.

3

מערכת היחסים שבין ישראל והגולה נבדלת כיום, על אף כל אלה, מן התקופה הקודמת, בענין אחד והוא ההתאזרות המעשית לעידוד העליה מארצות-הרווחה. מדובר על גישה חדשה ועל דרכים חדשות. לאחר השנים הארוכות, שבהן היתה העליה מארצות-הרווחה בבחינת מצווה ערטילאית שאין כופרים בה ואין מקיימים אותה, ולאחר אותו פרק-זמן של סוף שנות החמישים וראשית הששים, שבהן נעשה נסיון להוציא את עקרון העליה אף להלכה מן המצע הציוני, נראים כיום

סיכויים לכמה וכמה רבבות עולים מדי שנה, ועל אף הקולות המתחילים להישמע לגבי האפשרות לקיים קצב זה במלואו, מורגשת אופטימיות בקרב הכוחות החדשים שנרתמו לעבודה זו.

הגישה היא מעשית בעיקר. דאגה לקליטה נכונה, פישוט תהליכים, קיצוץ בסבכים הביורוקראטיים, דרכי תעמולה אישית בגולה, אך דומה כי במקום שבו ניכר כוחה של גישה זו, שם עתידה להתגלות גם חולשתה. הסיסמא "מעולה לעולה כוחנו עולה" היא סיסמה נכונה, אך עיקרה מופנה כלפי תושבי ישראל, לענין קליטה ויצירת אווירה חברתית נוחה מסביב לעולה, אך מה ששייך לפעולה בגולה דומה כי התעוררות זו, והסיפוק המובע לגביה, הוא למעשה גם גורם העשוי לטשטש את הממדים האמיתיים, הגורליים של בעית העליה, ולגונן על המצפון היהודי מפני המחץ שימים אלה היו צריכים להועיד לו.

אם נראה את שיעור הממדים הצפויים לעליה אין להימנע מלומר כי מחץ חודה העקרוני של בעיה זו, כפי שהיא צריכה היתה לעמוד על הפרק בימים אלה, הוקעה אולי במחיר זול מדי, במחירו של שיעור-עולים אשר לפיו עתידים אנו להצטרך לעשרות שנים כדי להעלות ארצה פחות מעשרה אחוזים מן העם היהודי שבתפוצות.

לא, אין אני מתכוון בשום פנים לומר כי מליצות נמרצות יותר עשויות לשנות שיעור זה. כוונתי רק לומר כי על אף ההתעוררות בתחומי העליה, ראוי שנדע כי לא ענין זה הוא כיום סימנה של מערכת היהסים שבין המדינה ובין העם בתפוצות, לא הוא אלא היפוכו, כלומר מתן האישור המיוחד, והתקיף עוד יותר מאשר בעבר, ליחסי השלום בין מדינת ישראל ובין הגולה, שלום שבין שתי מהויות נבדלות, שאין אחת מהן עדיפה מתברתה ושתייהן לגיטימיות במידה שווה, וזאת בתקופה שבה טרם הוגשם חזון קיבוץ-גלויות אפילו בחלקו.

4

דבר זה בא לידי ביטוי בדיוני המועצה הציונית שנערכה לא מכבר בירושלים, מועצה שבה דובר על חיזוק הקשרים עם הגולה, על העמקת הזיקה אל התפוצות בקרב הדור הצעיר בישראל, על דאגה לחינוך עברי והנחלת הלשון העברית לנוער בגולה וכיוצא באלה, ורק על נושא אחד לא נערך כל דיון, על עקרון שלילי הגלות, שלילה שבלעדיה מתגמד ונמוג תוכנה של תקופת התחיה הלאומית.

השלום הוא, כמובן, ערך מיוחד ונכסף בכל מערכת-יחסים אנושית ואף-על-פי-כן אם נשים אל לב כמה רחוקים עדיין יחסי השלום שבין ישראל ומדינות ערב, נבין אולי ביתר שאת כמה הקדים לבוא השלום שבין מדינת ישראל והתפוצות וכמה צריך בואו בטרם-עת להדאיגנו לא רק כעיוות רעיוני יסודי אלא גם כמקור סכנה מצד הקפאת כוחה של המדינה, לדולל יעודה וצמצום אפקי התפתחותה, הרוחנית והחמרית, שרק הם יקבעו את מקומה בתולדות העם.

אותה תהלוכה בניו-יורק היתה במידה רבה ביטוי למצב זה, שבו נעשה העם היהודי בעל-ברית למדינת ישראל, עומד לימינה, בלי להיחשב כחלק ממנה. משום כך, עם כל התרשמותנו מגילויי האהדה של אותו בעל-ברית נאמן, היה בה באותה תהלוכה צליל הצריך לבסוך, בצד רגש הסיפוק וקורת-הרוח, גם רתיעה וחרדה. משהו מעין זה היה גם במיפגני המכביה האחרונים, העתידיים להתחדש בקרוב. לכאורה, מיפגן של נעורים יהודיים, מתכנסים יחד, אך למעשה גם חזיון מרתיע של משלחות יהודיות, שדגליהן דגלי שבעים אומות ומישחקיהן מישחקי תחרות בין אנגליה וישראל, או בין אוסטרליה וארצות-הברית וכן הלאה וכן הלאה.

באותה הפגנה יהודית בניו-יורק, באותם קולות של הלמות צעדים ששמענו בראדיו, באותן סיסמות סולידאריות ותמיכה, היה גם משהו מנימתה של תהלוכה מתרחקת, הולכת ומתרחקת מן העיקר, הולכת וניתקת מן היסוד, מן הדברים שבלעדיהם ניטל עיקר משמעותה של תקופה זו. משום כך נדמה כי את התגובה הקולעת ביותר למיפגן שמענו לא מפי נציגי ישראל אלא מפי כתב הראדיו, יגאל לוסין, שאמר כי צליל אחד היה חסר באותה תהלוכה, קולו של "חליל הקסמים" המוליך לארץ-ישראל.

ב. קו לקו

"האויב נכשל במאמציו לפרוץ את קו בר-לב, כפי שהוא נכשל בפריצת קו אבא אבן" - כך אמר המנהל הכללי של משרד-החוץ, גדעון רפאל, בעתון העתונאים בבית סוקולוב. לא שמעתי את הרצאתו של המנהל הכללי באותו עתון-עתונאים

וגם איני יודע באיזו מידה הוא מזדהה עם המדיניות הישראלית החיצונית לכל אורך הקו. אך אותו פסוק של גזירה שווה בין "קו בר-לב" ובין "קו אבא אבן" כפי ששודר בראדיו, ניתן לעיון גם בלי קשר עם המסגרת המפורשת שבה הושמע, שכן הוא, למעשה, חלק אינטגרלי של השקפה, אשר מדיניות-החוץ הישראלית חורה עליה פעמים אין-ספור מאז מלחמת-ששת-הימים, כל פעם ששר-החוץ היה חוזר ומזכיר כי העובדה שישראל לא זזה עדיין מגבולות הפסקת-האש היא הישג של מדיניות-החוץ הישראלית.

בימים אלה ממש חזר שר-החוץ על השקפה זו בסכמו (במועדון ההנדסי בתל-אביב) את שתי שנות המאבק המדיני. הוא ציין כי "הצבנו לעצמנו שתי מטרות: למנוע גיבוש מדיניות בינלאומית שתלחץ עלינו לגטוש את הגבולות הנוכחיים, ללא שלום וגבולות בטוחים – ולחתור לשלום. את הראשונה השגנו וההישג מרשים, משום שיש בו מיפנה נמרץ לעומת מה שידענו לאחר מערכת סיני ויש בו משהו בלתי-הגיוני נוכח יחסי-הכוחות בזירה הבינלאומית. את השנייה לא השגנו, משום שהיא מותנית בהסכמת הערבים".

על מידת המופרך שבהשקפה זו, המיחסת את עמידתנו על הגבולות עד כה למדיניות-החוץ ולהצלחתה במניעת "גיבוש מדיניות בינלאומית" זו או אחרת, אפשר לדון אף בלי להיכנס כלל לזיכוח על עתידם הצפוי או הרצוי של ה"שטחים".

אם נסכים, למשל, להערה שהשמיע שר-הבטחון משה דיין, בימים אלה, כי העתיד הוא שיקבע אם שטחים אלה שאנו עומדים בהם כיום הם שטחים "משוחררים", או "כבושים", הרי ניתן לקבוע כי מדיניות-החוץ הישראלית כבר נתנה תשובה לשאלה זו. היא קבעה מיד לאחר הנצחון, ולא חדלה מלהכריז במשך שנתיים אלו כי אנו רואים ואף חייבים לראות את השטחים הללו כשטחי כיבוש שאנו מחזיקים בהם כפקדון מידי חוסיין ונאצר עד למשא-ומתן.

ייתכן כי מדיניות-החוץ שלנו הצליחה בשעתו למנוע במועצת-הבטחון קבלת החלטה מפורשת יותר לרעתנו, כגון החלטה שעלינו לסגת בלי כל תנאים שהם, כלומר לעשות דבר אשר מקומו רק בעולם הטירוף, אך שעה שהיא זוקפת לזכותה לא מניעת החלטה גרועה יותר בענין נסיגה, אלא את מניעת הנסיגה עצמה, את עצם המשך עמידתנו כיום על הגבולות הללו, הריהי מעוותת את פני המציאות לאין הכר. שכן האמת היא שאנו עומדים עדיין על קוים אלה

לא בזכות מדיניות־החוץ שלנו אלא בזכות כוח־ההרתעה הצבאי של ישראל, המונע את שליטי ערב מלנסות להשליכנו מן העמדות הללו, ואילו מה ששייך להישגי מדיניותנו, הרי רק הסרבנות הערבית לשבת לשולחן המשא־ומתן היא הדוחה את פרעון שטר הנסיגה שמדיניות־החוץ שלנו חתמה עליו.

לומר כי כשם שהאויב לא פרץ את "קו בר־לב", כך גם לא עלה בידינו לפרוץ את "קו אבא אבן", פירושו, איפוא, לומר דבר שאין בו שמץ של משמעות סבירה. אך חוסר־השחר באימרת־כנף זו אינו מסתכם בכך בלבד.

"קו אבא אבן" – אם ננקוט תואר זה כסמל שמשמעותו: המדיניות הישראלית – הוא שגרם לכך שהשטחים אשר מאחורי קו בר־לב – אם נכנה בשם זה את ההישג הצבאי של ישראל במלחמת־שת־הימים – הם ריקים עד היום מהתישבות יהודית. נימוקיה והלכי־רוחה של מדיניות־החוץ הישראלית – אשר לא רק שר־החוץ אחראי להן – הם שמנעו עד עכשיו יצירתו של מצב אשר בלעדיו אין שחר לא לתואר שטחים "כבושים" ולא לתואר שטחים "משוחררים", מצב שהיה הופך את האזורים הריקים שבתחומי קווי־הפסקת־האש ל"שטחים מיושבים". המדיניות הישראלית היא שמנעה זאת, ומבחינה זו ברור ש"קו אבא אבן" הוא לא רק מושג המתיימר לשווא להיות שורש עמידתנו עד כה על הגבולות הללו, אלא הוא ניגוד ה של עמידה זו, מבחינת החלל הריק שהוא מקיים מאחורי הקווים הצבאיים, מתוך הנחה מפורשת שאין ליצור עובדות אשר יפריעו את הפינוי.

גם אילו היתה הדיפלומאטיה הישראלית שונה מכפי שהיא כיום, היה צריך להימנע מאימרת־כנף, המערבבת יחד את הקווים שעמידה בהם כרוכה בדברים שטעמם טעם הדם והאש עם הקו המדיני, הסובב בעולמות אחרים לחלוטין. התיימרותה של מדיניות־החוץ הישראלית מזה שנתיים ימים, לזקוף לזכותה את "העמידה על הגבולות הנוכחיים", היא התיימרות מופרכת שיש לדחותה בכל התוקף הן מצד העובדות והן מפני שראוי להפריד את העמידה הצבאית של ישראל על הגבולות כיום מכל הצמדה אל ניסוחים שהפיקציה היא עיקרם.

שלושה פרקים

א. ריתוק מלמטה וניתוק מלמעלה

1

צוֹ-הֲרִיתוּק, שהוצא לחיסול שביתת הדוורים, נוסך רגש-מועקה בלב מפעיליו, הן משום עצם הצורך להזדקק לאמצעי זה והן משום שהוא מופעל דווקא נגד קבוצת אנשים הנמצאת כמעט בתחתית הסולם של דרגות-השכר ותנאי-העבודה.

ובכלל-זאת דומה שמוטב כך, שכן אילו חזרו הדוורים לעבודה לא מכוח כפייתו של צו, אלא מכוח שכנועם של נימוקי הבטחון ונסיבות החירום שהוטחו כנגדם, היה חלק נכבד של הציבור הישראלי צריך לחוש עצמו לא בנוח מחמת המרחק שבין יחסו הוא לנימוקים נעלים אלה, בתחומי המעשה השונים, ובין החומרה שבה הוא מטיל את כל כולם על כמה מאות נושאי-מכתבים.

נכון, שביתות פראיות הן דבר פסול לכל הדעות ולא לשווא כתב עתון פועלי ישראל, "דבר", שלאחר צווי-הריתוק "ילמדו עובדי הדואר שלא זו הדרך למאבק מקצועי", אלא שתוך כדי כך ממשיך העתון מיד וקובע כי "עם זאת שומה על הנהלת הדואר ועל האיגוד המקצועי לבחון את הגורמים שהביאו להצטברות המרירות וליחסי-עבודה מעורערים ואם יש מעוות לתקנו בהקדם". אכן, זהו בדיוק המעשה שהיה צריך לעשות לפני השביתה וזוהי בדיוק המרירות שהיה צריך ליתן עליה את הדעת לפני שהיא הגיעה לידי "הצטברות" ואלה הם בדיוק יחסי-העבודה שהיה צריך לתקנם לפני שהכל נוכחו פתאום לדעת שהם באמת "מעורערים". עכשיו מתנהל משא-ומתן ברוח אחרת ויש להניח כי לאחר שביתה זו יתוקן בכל-זאת משהו וחלק מן הדרישות הצודקות של הדוורים ייענה. מסתבר, איפוא, בניגוד גמור לדעת "דבר", כי אם "ילמדו עובדי הדואר" משהו משביתה זו, הריהם עתידים ללמוד כי לולא שבתו לא היה איש נותן דעתו על תיקונים, שכן מצב הניתוק

מן הבעיות המוחשיות של "המרירות" ו"ההצטברות", מצב שבו שרויים קובעי הענינים, היה נמשך כקדם. שבייתה פראית זו, שדרישותיה לא היו פראיות כל-כך, מעידה, איפוא, שבנסיונות הקיימות, אולי דווקא זו הדרך למאבק מקצועי אצלנו, גם אם סופה צויר-ריתוק.

2

בשבועות האחרונים העלו הדיונים שנערכו בכנסת ובממשלה, בעניני כלכלה וחינוך, כמה עובדות מאלפות. נביא אחת מהן: בישראל יש כיום קרוב לתשעים אלף משפחות מרובות ילדים. משפחות אלו הן 12 אחוזים בערך מכלל תושבי המדינה, אך מספר ילדיהן הוא 42 אחוז מכלל בני-גילם במדינה, ומחציתם של אלה אין להם לא מזרון ולא מיטה לישון עליה.

נזכיר עוד כי למעלה משלוש מאות אלף נפש בישראל גרים במש-כנות-עוני ממש ועשרה אחוזים מכלל המשפחות בישראל משכורתן שלוש אלפים לירות בשנה.

כנגד זה אנו שומעים כי בדיון הכלכלי האחרון, שנערך בממשלה, דובר בעיקר על בעיית הצריכה המוגברת של האוכלוסים ועל הצורך "לרסן את העליה המהירה ברמת-החיים ואת הגידול המופרז של ההכנסות". הרשויות הכלכליות טוענות כי "יש לספוג מן הציבור חצי מיליארד לירות" כדי לצמצם את הצריכה והיבוא.

שתי תמונות אלה עומדות זו לעומת זו, ומי שרואה אותן יחד, כשתי מלכויות שאין אחת נוגעת בחברתה, צריך רק לקוות כי מצב זה לא יגרום זעזועים חמורים יותר וקשים יותר לריתוק משביתת הדוורים. נכון, יש מדינות שבהן יש תופעות של עוני משווע יותר, אלא שאצלנו יש בתופעה זו מידת עוולה כפולה ומכופלת, הן מפני מקורות ההון הלאומי הנתרם, הנהפך מקור הכנסה לשכבות-הרווחה והן מפני סיס-מות שותפות-הגורל, הנשמעות אצלנו יותר מבכל אומה אחרת, בזמן זה של מצור ומלחמה.

ואף-על-פי-כן, דבר אחד הוא נעלה מעל כל ספק: אותן "משפחות מרובות ילדים" לא תשבותנה בכל מצב שהוא מלגדול ולצמוח, גם תוך כדי היותם ישנים יחד בערימה על הרצפה. בענין זה לא תהיינה שביתות פראיות, שכן השבייתה הפראית האמיתית, בתחום הזה, היא שביתתם של מדינת ישראל ושל הציבור מלהיחלץ לתיקון הדברים

האלה. היכן הצו שירתק את הממשלה ואת החברה בישראל לבעיות אלו, שפתרון הוא ענין חשוב ודחוף לא פחות מחלוקת המכתבים הסדירה ?

ב. נפש טרופה

1

לפני שבוע מצאנו בין החדשות ידיעה קצרה שבה סופר כך : באניה "מולדת" הגיע לחיפה צעיר אחד בשם קלוד אנדריי פוקס, בן 22, מגרנובל שבצרפת. בבואו הצהיר : "אני יהודי ואני מרגיש כי מקומי בישראל". האיש נשלח לבדיקה רפואית, במוסד לחולי-נפש. לאחר מכן גורש מן הארץ.

סמיכות זו בין ההצהרה "אני יהודי ואני מרגיש כי מקומי בישראל" ובין העברתו של הצעיר מיד לבדיקה פסיכיאטרית, היא, כמובן, יותר סמיכות של ניסוח מקרי מאשר קשר שבין סיבה ותוצאה. לא הצהרה זו בלבד היא שעוררה חשד לגבי איוונו הנפשי של האיש. מתברר כי הוא באמת לא בריא ברוחו, ואף-על-פי-כן אין גירושו מוריד את הבעיה מן הפרק וייתכן כי יש עוד מה לשאול.

ביחוד אם נביא בחשבון כי גירושו הפעם (כפי המסופר באותה ידיעה ב"הארץ") אינו הראשון במספר אלא השני, ופעם זו לא היה הגירוש טעון אפילו החלטה מיוחדת אלא היה אבטומאטי ונעשה כדבר המובן מאליו.

כן, זו לו לאיש פעם שניה שמגרשים אותו מישראל. לפני חצי שנה כבר ניסה קלוד אנדריי פוקס לעלות לישראל, באותו נימוק מטורף, שעליה זה מתחייבת מתוך היותו יהודי. בפעם ההיא קפץ משום-מה הימה ונמשה והועבר לבדיקה בעכו ואחר-כך גורש כלעומת שבא. תוך כך הוכנס לרשימת האנשים שאינם רצויים ובבואו עכשיו בפעם השניה ביצעה כנגדו המשטרה (שאינה, לענין זה, אלא זרוע מבצעת של הוראות משרד-הפנים) צו-גירוש קבוע ועומד.

2

חוק השבות - אחד מחוקי היסוד של המדינה - קובע, כידוע, כי לכל יהודי הרשות לעלות לישראל, פרט למקרים שבהן מוכח לרשויות

המוסמכות כי הוא פועל נגד העם היהודי או עלול לסכן את בריאות הציבור או את בטחון המדינה.

סייג זה, שהמדינה משאירה בידיה למקרים מיוחדים, מסתבר כאמצעי התגוננות שאפשר להבינו ולהצדיקו. אך השאלה היא אם בהפעלת התקנה הזאת נגד קלוד אנדריי פוקס, לא עברה מדינת ישראל את גבול ההתגוננות הלגיטימית.

שאלה זו אולי לא היתה נשאלת אילו עמדנו באמת בפני שטפון של מטורפים יהודים המתפרצים לעלות ארצה. אך ידוע שלא כך הם פני הדברים. יש להוסיף כי קלוד אנדריי פוקס אינו שייך גם לסוג פושעים פליליים או עבריינים המבוקשים על-ידי ערכאות של מדינות-חוץ.

משום כך – גם אם נניח כי מדינת ישראל צריכה להתגונן מפניו – ייתכן שהיה ראוי להביא בחשבון אפשרות של דרכי התגוננות אחרים. לא דווקא על-ידי גירוש חוזר ונשנה.

כגון שמדינת ישראל היתה אומרת כך :

אמנם האיש הוא מופרע ואמנם מכל הבחינות לא חסרת משוגעים אני, אך הבה אקבל נא נפש עלובה ותועה זו. אקלוט נא את האיש הזה ואנסה להשיב את עצביו לאיתנם, שכן אם אני שבה ומגרשת אותו בפעם השניה, ולאחר מכן אולי בפעם השלישית, אני עתידה אולי לרפא אותו ואמנם מן המחשבה המטורפת שבתורת יהודי מקומו בישראל, אך בכל שאר מובנים אני עושה מעשה שאפילו אזרח פרטי היה מהסס לעשותו לגבי קרוב-משפחה חולה, שכן שעה שאני מנערת חצני ממנו אני משליכה אותו אל מפתנם של זרים (במקרה זה צרפת) כשהוא מטורף שבעתיים.

3

ראוי לשים אל לב גם זאת, שמחלתו של קלוד אנדריי פוקס כנראה אינה מזדקרת לעין מיד, אם הצליח האיש להגיע שתי פעמים עד נמל חיפה כנוסע רגיל. אפשר שבפעם השניה לא היו מרגישים כלל בטירופו, לולא נכלל מראש ברשימה שעל-פיה חל עליו צו-גירוש אבטומאטי, וייתכן, איפוא, כי גם הוא עצמו היה יכול להשמיע כמה טענות שיש בהן הגיון (לפחות הגיון למראית-עין, כמו בהרבה מנימוקיהם של ראשי-ציבור ואנשי-מדינה הקובעים את גורלו). מחלתו פטרה את

מדינת ישראל מלהיכנס בוויכוח אתו, ובכל-זאת היו הרשויות המוס-
מכות (והפעם משרד-הפנים) צריכות להעמיד עצמן לרגע במקומו, אם
אפשר לומר כך, עד שהן דנות את דינו. ייתכן כי היה עליהן להרהר
שמא אין הגירוש הזה מצוות-עשה או גזירה מן השמים ושמא, במקרה
זה, כל המקיים נפש מטורפת אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא.
אפילו אותו נימוק לא-שפוי ש"יהודי אני, והנני מרגיש שמקומי
בישראל" היה צריך, אף הוא לעצמו, לעורר קצת יחס מיוחד כלפי
איש זה, ולו רק מפני שזהו נימוק משונה שאין מרבים לשמעו בימים
אלה. לענין זה כדאי להזכיר מה שמצאנו לפני ימים אחדים ב"דבר",
על-אודות יורד אחד מישראל המתגורר בקאנאדה. לשאלת כתב-העתון
מתי בדעתו לחזור לארץ, אמר היורד כי אין הוא מבין מדוע עליו
לחזור ומדוע סבורים הבריות כי ישראלי היושב בקאנאדה הוא פחות
ישראלי ממי שיושב בישראל? אני מביא כאן טענה מאירה זו, רק
מפני שברור כי מדינת ישראל תקבל את הישראלי הבריא הזה בזרועות
פתוחות בכל שעה שיהיה ברצונו לחזור.
אינני יודע מה עושה עכשיו קלוד אנדריי פוקס. אולי הוא יושב
באיזה מוסד למופרעים, בצרפת, ומוחו החולה בוהה ואינו יודע מה
אירע לו. לרגע נדמה שגם מוחנו אינו תופס משהו.

ג. היסטוריה שלא במקומה

אסיפת סטודנטים בפראנקפורט, שבה עמד לנאום השגריר הישראלי
בן-נתן, לא נתקיימה. היא פוצצה על-ידי צעירים מן השמאל-החדש
בסיוע רב של ערבים ובסיוע קל יותר של אנשי "מצפן". לאחר
שהפרעות נמשכו שעה ארוכה, אמר השגריר בן-נתן כי אם לא
תתקיים האסיפה יהא זה מאורע היסטורי בתולדות גרמניה, שכן בפעם
האחרונה אירע דבר כזה בשנת 1934.

על אף הערה זו המשיכו הנאספים לקרוא "הא הא, אל-פתח כאן"
ודרשו מן השגריר כי יחזור בו מן הכינוי "ניאו-נאצים" שהוא הטיח
בפניהם לפני שנה.

פיצוץ אסיפה הוא, כמובן, ענין רע, והדבר מעיד על איבתו הגוברת
של השמאל-החדש לישראל ועל השפעת התעמולה הערבית. אך דומה

כי בצדק לא השפיעה על הנאספים הערתו של השגריר בדבר שנת 1934.

התפרעויות השמאל-החדש והסטודנטים אינן אפייניות לגרמניה דווקא ואינן נושאות חותם אנטי-יהודי דווקא. בפראנקפורט עצמה אירעו התפרצויות הרסניות הרבה יותר נגד אנשי "המימסד" הגרמני, ובאמריקה מפוצצים כיום לא רק אסיפות, אלא מחריבים אולמי-הרצאות וגוררים משם את המרצים או מכריחים אותם לטפס ולצאת בעד החלונות.

במידה שיש להן לתנועות השמאל-החדש נימה של אופי פאשיסטי, בין שאר נימות המשמשות בערבוביה, הרי אין זה ענין של ניאון-נאציזם דווקא וההתקפות של הסטודנטים הגרמניים על הקאנצלר קיזינגר, אשר שגרירנו מאומן אצלו, התקפות שעיקרן גינוי עברו של הקנצלר, אף הן אינן מעידות על חזרה אל שנת 1934. פיצוצה של אסיפה כזאת יכול היה להתרחש בכל מדינה אחרת ומסתבר כי אם הזכיר השגריר את ימי עליית הנאצים לשלטון עשה זאת בעיקר מפני "חן המקום על יושביו" ומפני שהביא בחשבון את אופי הסביבה ואת תולדותיה המיוחדות.

אלא שכאן אנו מגיעים לעיקר. השגריר הבליט כאן סמיכות היס-טורית, שאינה מחוייבת המציאות, בעוד שהוא מתעלם, במקרים אחרים, מן הרקע ומן הנסיבות המחייבות סמיכות זו הרבה יותר. ההיסטוריה ואופי-הסביבה נעשים נוכחים ונוסכים טעמם באירועי ההווה לאו דווקא ברגע הרצוי לנו. דומה שאם יש מקום להזכיר את שנת 1934 ואת המאורעות שבאו אחריה, הרי על רקע זה נראית, למשל, הצגת "טוביה החולב" בפני קהל גרמני אלמוני, כמאורע הרבה "יותר היסטורי" מאשר פיצוצה של אסיפה על נושא המזרח-התיכון. אותה תזכורת שהזכיר השגריר לסטודנטים של השמאל-החדש את שנת 1934 היא בכלל חלק מנטייתנו, של כולנו, לדקדק עם ההיסטוריה הגרמנית ולדאוג לה יותר משאנו מדקדקים עם ההיסטוריה היהודית. זכרון הנאציזם הגרמני, כרקע, שייך להצגה הגרמנית-ישראלית של שלום-עליכם (הצגה שהשגריר רואה בה תופעה יהודית גאה) ולהרבה אירועים אחרים, שהם תמצית הצרימה המרתיעה וששגרירנו הוא אחד מתומכיהם, ואילו הסמיכות שבין אותו רקע ובין התפרעות הסטודנטים היא פחותה מכך בהרבה.

לא כל-כך פשוט

1

איני סבור כי יש תקדים לרגישות שבה עקבו המשקיפים בישראל אחרי ההדים הציבוריים - להבדיל מן הצד הפוליטי המעשי - של הופעות ראש ממשלת ישראל בבריטניה. תסביך האשמה ההולך ומש-תרש בקהל הישראלי, מכוח המחץ של תנועות סטודנטים מבחוץ ותנועות-פרופסורים מבית, גרם לכך שהצד הפומבי של מסע ראש-הממשלה נעשה כמעט עיקר לגבינו. דומה כי מעולם עוד לא גילינו מידת קשב כה רב ומידת להיטות כה ערה לכל מחמאה מפי עתונאי בקבלת-פנים, לכל שבח מפי נואם באסיפה, אפילו שעה שאותו נואם היה מדגיש כי הוא מתכוון רק להערכה אישית ולא למדיניות.

לשמחתה של ישראל - וכמדומה גם להפתעתה - מתברר כי צד זה של המסע, צד המגעים הציבוריים וההסברה - עלה, כנראה, בהצלחה. ההדים שנתקבלו מחוץ-לארץ הדגישו ביחוד את פשטותו של הטיעון הישראלי, כפי שהוא נשמע מפי גולדה מאיר. התרשמותו של "גאר-דיאן", שציין כי הענין הישראלי הוצג על-ידי ראש ממשלת ישראל ב"פשטות הנוגעת ללב", היא, כנראה, נחלת הכלל.

אכן, מן הבחינה המוחשית הישירה העמידה גולדה מאיר את הדברים על תמצית שבאמת קשה להתנגד לה. לאמור, כל מה שאנו דורשים הוא ששליטי ערב יישבו אתנו לשולחן המשא-ומתן. כל התערבות מבחוץ - כגון שיחות הארבע - פוטרת את הערבים מן החובה האלמנטארית הזאת. כל ערובות, פרט לאלו שתצמחנה ממשא-ומתן ישיר, לא תספקנה אותנו. אנו אומרים לידידינו - אל תסכנו את בטחוננו. רק אנו עצמנו נהיה השופטים מהו בטחון בשבילנו.

כל זה באמת פשוט מאוד וקולע אל התמצית. השאלה היא רק אם אין זה פשוט מדי ואם אין אנו מפסידים על-ידי פשטות זו - שהיא, אגב, עיקר הטיעון הישראלי מאז מלחמת-שת-הימים - כמה עיקרים

שבלעדיהם נעשית הצגת הדברים אמנם סימפאטית ואנושית, אך גם מופרכת במקצת.

שכן עם כל הכבוד לפשטות זו, צריך בכל-זאת להביא בחשבון כי משקיף שאינו מתמצא בפרטים וברקע, הנראים לנו מובנים מאליהם, עשוי להוסיף ולומר שאמנם התביעה שנאצר וחוסיין יסכימו למשא-ומתן היא מינימום, אך בכל-זאת עובדה היא שאנו דורשים זאת בעוד אנו עומדים בטריטוריות שלהם, טריטוריות אשר על שייכותן המקודשת לחוסיין ולנאצר לא ערערנו מעולם ואף אישרנו אותה בחתימה מפורשת ובהצהרות לאין-ספור. הטענה שאין שום צד שלישי רשאי להתערב בחישובי-בטחון שלנו (ושום נימוק, חוץ מבטחון, אינו מובא בטיעון שלנו, כי הס מלהזכיר) היא טענה הנראית במצב זה, עם כל פשטותה, כעמדה מפוקפקת יותר משאנו מדמים בנפשנו.

טבעית וסבירה מבחינה זו היתה שאלתה של העתונאית שתמחה – בפגישה של ראש ממשלת ישראל עם עתונאי-חוץ בלונדון – מדוע מדברת גולדה מאיר רק על בטחון ואינה מדברת על צדק. אני מביא שאלה זו לאו דווקא מפני שאני מייחס לה כוח-מחץ רב מצד עצמה, אלא מפני שהתשובה שהשיבה לכך גולדה מאיר, כפי ששמענוה בראדיו, עשויה היתה רק בנסים לשכנע מישהו או להוסיף לתדמית הישראלית שאנו הופכים בה והופכים בה לשווא. גולדה מאיר ענתה, כי אם אנו דורשים שיחות על גבולות מופרים ובטוחים הרי מושג הצדק כלול בכך מאליו ועצבנותה של תשובה זו ניכרה גם בתוספת המיותרת שקבעה כי השואלת רשאית, אם רצונה בכך, להטיל אל תוך הניסוח הישראלי גם את הצדק, ואפילו באות גדולה.

2

נכון, לא התדמית היא עיקר. מוטב שתהא תדמיתנו גרועה ואנו חיים וקיימים – אמרה גולדה מאיר בפגישה עם נציגי ועד שליחי הקהילות – משתהא תדמיתנו גאה ואנו חדלים מלהתקיים. דבר זה ודאי שהוא אמת ושעה שהוא נאמר פעם או פעמיים, בנימה אירונית, יש בו רענונות נכונה ומשכנעת, אך הדברים מרצינים ומחמירים שעה שאתה נוכח לדעת כי זוהי באמת תמצית ההשקפה היהודית הלאומית בימים אלה, כפי שהיא מתנסחת בפי דובריה. הדברים מחמירים משעה שאתה נוכח לדעת כי לאט-לאט נעשית המדיניות הישראלית – ולמעשה

כך היא כבר מזמן – מדיניות של נימוקי בטחון מעשי, המתנזרים מכל "קוסמטיקה" של צדק ושל חשבון-לאומים ושל זכויות עבר והווה ועתיד, מדיניות של עומתה נשמעות אף ההצהרות הדקלמניות של נאצר ושל חוסיין, בהצהירים שהערבים אינם עוסקים ב"מכירת שטחים", כבעלות תוכן שרשי יותר ומשכנע יותר.

על אחת כמה וכמה שעה שאנו חוזרים ומדגישים – דבר שעבר כתוט-השני בכל הופעותיה של גולדה מאיר במסעה – שלולא רצונה של מוסקבה לא היתה פורצת מלחמת-ששת-הימים. טענה זו – שסבי-רותה היא בספק גדול – אנו טוענים על-מנת לפסול את שיחות הארבע מחמת השתתפותה של רוסיה בהן. את השיחות אין אנו מסכלים בכך, כמובן, אלא שבדרך אגב – וזו תוצאתה הוודאית היחידה של טענה זו – אנו פוטרם את שליטי ערב מאחריות למלחמה והם נעשים עשוקים כפליים, הן בידי ברית-המועצות, שסיבכה אותם במלחמה על-כרחם, והן בידי ישראל שגולה את אדמתם.

3

במידה שנקלעים אל תוך מדיניותנו עיקרי היעוד הלאומי והציוני, הריהם מתעוותים לבלי הכר בתוך חללה הריק והמעוקם. אחד מסימני האירוניה הנוקבת של תקופתנו היא העובדה, כי אפילו עיקרון יסודי כמו שמירת אֶפִייה היהודי של המדינה אינו מובא עכשיו אלא כדי להוכיח כי ארץ-ישראל זו שבידינו כיום, כפי שתזו אותה תולדות הציונות ותולדות העם, מראשיתן ועד חלוצי ההתישבות החדשה בתחילת המאה, כי ארץ-ישראל זו היא סכנה לקיום הלאומי.

ביטוי של שיא לעיוות זה מצאנו בימים אלה בדבריו של שר-החוץ שהתריס כנגד סכנה זו בקבעו שהוא והסבורים כמוהו "רוצים שישראל תהיה יהודית כמו ששוודיה היא שוודית וכמו שצרפת היא צרפתית". הפסוק שבו מנסה שר-החוץ להצדיק את השקפת ההפרדה והוויתור, פסוק זה של "ישראל יהודית כמו ששוודיה היא שוודית וכו'" הוא, כידוע, פאראפראזה של ניסוח שהיה מסיסמות-היסוד של המאבק הציוני המדיני בעת החדשה, והכל יודעים כי וייצמן התכוון בכך לא להרכב הדמוגראפי של האוכלוסיה אלא לשייכותה המדינית של הארץ, של הארץ כולה, אפילו לפני שעבר-הירדן הופרד משטח המגן-דאט, לארץ-ישראל כולה, על הערבים ועל היהודים שבתוכה, עם אלה

שיתקבצו אליה מן התפוצות. דבר זה אין בו ספק, ואף-על-פי-כן אין פוצה פה שעה ששר-החוץ נוטל פסוק כזה, ועושה אותו קרדום לגדע בו את משמעותה של תקופת התחיה ומשמעות תולדות האומה, קרדום לויתור מרצון על ארץ-ישראל זו בגלל שש מאות אלף ערבים שהיא מביאה עמה (נוסף על ערביי ירושלים ורצועת עזה שכבר השלמנו עם מציאותם, אף כי שר-החוץ מתעלם מכך בחשבון המספרי שהוא מנפנף בו). ויתור זה, הנחתו היסודית היא, כמובן, שענין קיבוץ-גלויות תם ונשלם ומצבן של תפוצות ישראל מוקפא כפי שהוא ברגע זה ומכאן ואילך יש רק להבטיח איך-שהוא את הגבולות וסוף-פסוק. כן, כל הלך-הרוח הזה בא לא מתוך קהות-חושים או ליקוי הגיון, אלא מתוך שיהודים מסויימים בתוכנו נוטלים לעצמם רשות לחתוך את גורלו של העם, את משמעות עברו והווהו ועתידו, לפי הצירופים המסתברים ברגע זה ממש בישיבת הסניף המחוזי או הלשכה הארצית של המפלגה או של חלק מן המערך. כך נהפכות גם סיסמות-היסוד של תקופת התחיה לסיסמותיה של תבוסה רעיונית לאומית שאין דוגמתה להתעלמות לא רק מעברה ועתידה של האומה, אלא גם מנסיונותיו ואפשרויותיו של הרגע הזה עצמו, שבדרך תפיסתנו אותו אנו קובעים מהלכן של הקורות.

באופן זה, בעוד אנו דוחים בחימה את דיבוריהם של שליטי ערב על דה-ציוניזאציה של מדינת ישראל, אנו מכריזים למעשה על אבטור-דציוניזאציה לא רק של המדינה אלא גם של האומה ותולדותיה.

4

לפני ימים אחדים עמדה קבוצת אנשים על ראש הר גריזים, אחד ממקומות-המיצפה המפתיעים שבארץ. רוח חדה וחזקה נשבה וכמו זינקה מראש ההר לעוף על פני הנופים המשתרעים סביב, נופי הרים ובקעות שקווייהם מתעגלים, פה ושם אפילו רכים ומתולתלים, נופים שקלסטר-פניהם כה שונה מן הסלעיות החדה של ארץ יהודה, נופים שעליהם נאמר שהם ארץ המדה טובה ורחבה, נופים שברגע זה קשה היה, עם כל הרצון הטוב, לראותם רק בדמותו של אותו מספר גורא של שש מאות אלף ערבים שימחקו את אפיה היהודי של המדינה...

למטה רבצה שכם שזה עתה עברנו בקאסבה שלה, זו שחוצותיה נראים כסדקים ארוכים בתוך גוב מתגובב על הצרות והגויות ועליות-

גג ומרתפים, ובאחד הסדקים הללו באה לקראתנו משאית שמילאה את כל חללו של הרחוב ונראתה כאן כמו פיל המתעייל בקופה של מחט, ושעה שמשאית זו הלפה על פנינו נשקפו פתאום מתוך תא הנהג פניו המחייכות של בחור יהודי בגופיה, חושפת שער-כתפיים נוצצות מזועה וחכליליות-עור מחום-צהרים, בדיוק כפי שנהג-משאית כזה נראה בצומת בית-ליד או במיסעף בית-שמש...

עכשיו, מראש ההר, ראינו את העיר כולה, על חוצותיה, על כיכריה הסוחרות, שכנראה לא בכל יום נערכות בהן הפגנות, על בית המושל אשר בו נערך לפני כמה ימים טקס מינויו של ראש-העירייה החדש, על כל חוטי העיסוקים העירוניים הטבעיים המשתרגים סביב לענין, עיסוקים שלא בכל שעה ובכל יום הם רצופים געגועים אל חוסיין דווקא, עיסוקים שכמותם אתה מוצא בנצרת ובכפרי הגליל הגדולים, ובערים ערביות של המשולש הידוע, עיסוקים שקשריהם עם ירדן ועם כוויית הרחוקה אינם תמיד קשרי מזימות ואפילו בעצם היום הזה נדמה לך כי בעוד כמה שנים עתידים קשרים אלה לשאת אופי שאינו שונה מקשריו של כל מיעוט אחר, בכל ארץ אחרת, עם עיקרה של האומה שמעבר לגבול הפתוח...

במרחקמה משם נראה גם התל האפור של שכם הקדמונית, זו המוגדרת כ"מקראית", זו שאינה כיום באופנה היהודית כמו כל מה ששייך ל"קושאן" התנ"כי הנלעג, ויש נמנעים מ"להתיחס" אליה כדי שלא להיות חשוד על חוסר-תרבות וחוסר-זיקה לערכים נאורים... בין זה לזה נראה מראש ההר גם נתיב המלחמה של ששת-הימים ומסלול חיילי הנח"ל שעליהם הוטל לעבור שותתי דם בחוצות הללו עד שהעיר הניפה דגלים לבנים...

הרוח הוסיפה בינתיים לעוף ולחתוך במרחב, כשהיא חולפת בהר בין שרידי המקדש הרומי, הנושא על גבו שארית של מצודה מימי ביצנץ ובין שלט שומרונני שעליו אתה מוצא כתוב "עקידת יצחק", שכן לפי המסורת השומרונית אין הר גריזים אלא הר המוריה... לא, אין אני מביא את כל הדברים הללו לשם "ליבוי יצרים", ואין אני אומר כי הר כזה מעורר בי ריגשה שאין לעמוד בפניה. איני חושב כי החאן בחדרה הוא מקום היסטורי הנופל בחשיבותו מן המקומות האלה. אפילו ששים שנות תל-אביב הן, לדעתי, תאריך שאינו מתבטל בפני אלפי השנים הנשקפות אלינו מן התל אשר לשכם הקדומה או אפילו מגדבכי אחאב בהר שומרון הסמוך. אך למראה נופיהם של

ההרים והבקעות הללו, המשתרעים סביב בתנופת אדירים, הרים ובקעות אשר בחלקם הגדול אין בהם לא ערבים ולא יהודים, אין אתה יכול שלא להרהר כי פרוגראמות הוויתור על כל זה, ויתור מרצון, ויתור למען שמירת אפיה היהודי של המדינה, הוא משהו פראי וחסר-שחר אשר שום אומה שפויה לא היתה מעלה אותו על דעתה, דבר שעיקרו אולי לאו דווקא התנכרות ל"היסטוריה", אלא עיקרו הוא התנכרות להווה, התנכרות לאחן בחדרה, התנכרות לדגניה אל"ף ולחצר כנרת ולבית-החמר הראשון של הביל"ויים בגדרה, התנכרות למאבקיו ולמשמעות נתיבו ויסוריו של עם, אשר על פרשת-דרכים זו של ימינו עליו להחליט אם הוא עושה את חשבון חייו או את חשבון לבלריו... חשבון לבלרי זה נסחף ונמוג כמוץ ברוח, השוטפת עכשיו את ההרים הללו, כמו שהוא קמל ונהפך לאפר בלהט בקעת-הירדן שעברנו בה לפני-כן, בין יריחו ובין הנהר, מקום שהאדמה כאילו איבדה צלם אנוש ואין היא לא עפר ולא סלע אלא שלד נצחי ודומם, שאין לו שום משמעות וערך לגבי שום אומה שבעולם, פרט לעם אשר חייליו עומדים כאן עכשיו אפורי-פנים ולוהטי-קסדות ומשגיחים על מעבר סחורות לגדה המזרחית, ועל מכוניות החוזרות משם כדי לשוב למחרת היום על עקבותיהן, לרגל המסחר, ועל ביקורי-קיץ של מתלמדים הבאים מארצות ערב אל משפחותיהם שבישראל. חיילים וקצינים אלה, אשר פניהם דומות בלהט הצהרים הללו לאדמה הנוראה שסביבם, עמלים כיום למען האופי היהודי של המדינה הרבה יותר מאלה הממנים עצמם אפטרופסים לאופי הגלוי והנעלם הזה.

לאחר גינוי

1

ברור, כי בתנאי המדיניות הישראלית הקיימת, ולפי התקנות הקיימות, מילאו השלטונות את חובתם היסודית בסכלם את נסיון ההתנחלות של שלושים הצעירים היהודים בראשית שבוע זה.

ברור כי לנוכח המדיניות והתקנות הקיימות אין לנסיונות ההתנחלות פארטיזאניים שום סיכויי הצלחה מעשית וגם ערכם ההפגנתי עשוי לפוג לאחר כמה נסיונות, שכן חיילי צה"ל הם שיצטרכו לטפל בהם ולסלקם ואפשר לחזות מראש למי תהיה נתונה, בצדק, אהדת הציבור, אם תיהפכנה הפגנות אלו למעמסה ואולי אף לסכנה לכוחות הבטחוניים.

ואף-על-פי-כן, מי שבא, לאחר סיכולו של נסיון ההתנחלות, לגנות את הצעירים שאמרו להתנחל בניגוד לתקנות, לגנות אותם בלבד ולהסתפק בכך, נמצא עושה מלאכתו קלה מדי.

שכן אותן תמונות של מצוד אחרי מתנחלים יהודים בארץ-ישראל, והצבת מחסומים וגרירת המתנחלים אל המכוניות, כל זה אינו אלא חלק מן התמונה הכללית של המדיניות שגרמה את הדברים.

והשאלה שיש לשאול היא אם אמנם יש לראות את מעשה המתנחלים כדבר האחד הבלתי-טבעי והבלתי-נכון בכל המירקם המעוות הזה.

2

אותם שרים ואישי-מפלגה שכבר הספיקו להצהיר כי נסיון פארטיזאני זה של מתנחלים הוא ענין שהפוליטיקה עיקרו, מוטב שיחפשו את הפוליטיקה במקום קרוב יותר.

שהרי אם יש מקום שבו הופקע ענין ההתנחלות משרשיו העקרוניים והועבר לתחום הפוליטי ולמישחק הכוחות המפלגתיים, הרי אין מקום זה אלא ממשלת ישראל והנהגת המערך כיום.

בימים אלה, בשנה השלישית למלחמת-ששת-הימים, בעוד תכניות התנחלות נידחות בישיבות הממשלה משיבה לשיבה ומדחי אל דחי, אנו שומעים את המזכיר הכללי של מפלגת-העבודה אומר כך:

”אין זה סוד שאישים מרכזיים במפלגה מחזיקים בעמדות ובגישות שונות ביחס לבעיות שישראל מתלבטת בהן בעת הזאת. ברור כי עמדות אלו יבואו לידי ביטוי במצע המפלגה להסתדרות ולכנסת. אך רק תוך הבנה וסובלנות הדדית תוכל המפלגה לגבש את המצע שיהא מייצג את כל גוני הקשת שלה. מפלגת-העבודה סבורה כי מצע כזה הוא בהישג-יד וכי המשותף במפלגה עולה בהרבה על המפריד”.

אם נעיר כי מצע זה, שבו מדבר המזכיר הכללי, צריך להתוות את תכנית-הפעולה של ממשלת ישראל, לאחר הבחירות, בשאלות גורל של המדינה והעם, נבין מה רב המרחק בין רצינות הבעיות שעל הפרק ובין חוסר-רצינותה של ההנחה כי מצע כזה יכול וצריך לבטא את ”כל גוני הקשת”. דבר זה הוא ב”הישג-יד” רק אם מניחים כי המטרה היא הכנתו המוצלחת של תבשיל הניסוח הפוליטי כתחליף לעיסוק בבעיות עצמן. לנוכח כל אלה קשה שלא לגחך שעה שאתה רואה את הטורחים בכך משרבבים ראשם לרגע מתוך גלי העסקנות הפוליטית וקובלים מרה על שקבוצת צעירים הופכת, כביכול, את ההתנחלות לפוליטיקה.

3

דוגלי המדיניות האוסרת את ההתישבות ביהודה ובשומרון, במקומות שבהם דחיפותו של ענין זה רבה כיום משהיתה בכל תולדות הציונות – מחמת הזמן הקצר שבו עשויים הדברים להיחתך – הם ראשי תנועות חלוציות הנושאות גם כיום בעול בכל מקום שבו הדבר נדרש ומקבל אישור. ידוע שלא רבים מן השכבות הרחבות בעם נחלצים לעזור להם במילוי חובה זו וההתרסות על מיעוט ההיענות מוצדקות הן, אך לא פחות מזה תהא מוצדקת התמיהה על כך שממשלת ישראל אינה נוקפת אצבע כדי לנסות ולגלות שמא בכל-זאת חבוי בעם בימים אלה פוטג-ציאל ראוי של נכונות להחיות מפתה החדשה של ארץ-ישראל במעשי בנין והיאחזות, בהתנחלות עירונית, הקלאית, תעשייתית ואפילו מסחרית שעיקרה שותפויות עם תושבי ”השטחים” במפעלי ייצור ופיתוח. במידה שנכונות זו קיימת – הריהי נבלמת ונידחת כמו שנידחו

שלושים הצעירים שביקשו לעקוף את המחסומים בדרך להר-גריזים ולשילה.

בדברי תשובה שלה לשאלתה של שמואל תמיר, בענין שלושים הצעירים הללו, השיבה גולדה מאיר, ראש ממשלת ישראל, כי דיבורים בלבד לא נחרש עדיין אפילו דונאם אחד. נכון מאוד, אלא שראוי להזכיר כי גם דיבור זה שלה סוף-סוף רק דיבור הוא וההבדל בינו ובין דיבורים אחרים הוא בכך שדיבוריה אלה לא רק שאינם חורשים דונאם כלשהו אלא שהם מונעים חרישה בידי כל הנכונים לכך.

יש בדבריה אלה של גולדה מאיר כובד-ראש מדומה, המכסה על שטחיות שאינה רחוקה מכל "מלל" אחר. יש בתשובתה זו מן ההתנשאות הנעשית אפיינית יותר ויותר לוותיקי תנועת-העבודה, הנשענים בבטחון רב ומוצדק על עברם החלוצי, גם כשהוא כבר נסתר מאחורי שנים רבות של עסקנות, אך עודו מספיק כדי לשלול מכל חוגים אחרים זכות "התערבות" בעיניים אלה. פעמים, שעה שאתה רואה את מדיניותה הנוכחית של הממשלה ואת מצדיקיה מבין הוותיקים יש לך רושם כי עברם החלוצי ביישוב הארץ כה ממלא את כל ישותם עד שהוא נראה להם מבלי משים כצידוק מספיק וטבעי למניעת יישובה בהווה, ועל-כל-פנים לשלילת זכותם של אחרים למחות על כך מחאות של "מלל", אף כי פעמים רבות מתברר כי בוויכוחים אלה סולדים הוותיקים רק מפני מלל של זולתם.

מדיניות ישראלית זו, שוותיקי ההתישבות במידה רבה אחראים לה, היא הגורמת שענין ההתנחלות - העירונית והכפרית גם יחד - אינו קורא בשעה זו לעם כולו, לעובדי, לחקלאי, לבעלי-תעשייה שלו, לבוא ולהיאחזו בארץ-ישראל זו הנמצאת בפעם הראשונה, ואולי האחרונה, בידי העם היהודי. מדיניות זו היא האחראית לכך שתנועה עממית כזאת לא קמה, ולא ננקטו כל אמצעים לעורר אותה ולחוללה, ושעה שמתגלה נצנוץ של נכונות כנה ואמתית, כגון זו שנהדפה עתה, הרי נזעקים ותיקי החלוצים להכריז, כי הללו "נושאים את שם ההתישבות לשווא".

באיוולתנו אנו עמלים ל"נטרל" גם את כוח-המשיכה הדתי של תבלי-ארץ אלה לגבי חוגי נוער מסורתי, הנכון להיחלץ, ובמקום שנראה כוח-משיכה זה כנכס אנו ממציאים בלי-הרף כינויי-גנאי כדי לשים אותו לצחוק ולהוקיעו כ"מיסטיקה" וקנאות חשוכה.

ותיקי ההתישבות והחלוציות, הקמים לגונן על המדיניות הישראלית הזאת, לא הם מייצגים כיום את עברה החלוצי של ארץ-ישראל, ועל אף כל התיימרותם לא הם דובריה. דומה כי בין כל ותיקה של תנועת-העבודה וראשיה, מוצאים אנו בשעה זו רק אחד אשר קולו ממשיך את החוט השרשי, הציוני שלא נטמע בתוך הפקעת המטושטשת שלעת הזאת. קול זה הוא קולו של יצחק טבנקין, אשר גם אם אין הברים מקשיבים לו, הרי הוא נשמע רענן ואקטואלי יותר מהרבה דברי-התנשאות חלוציים הנשמעים מעל במת הכנסת. המדיניות הישראלית רשאית להתעלם מן השאלות המשתמעות מדבריו, אך אלו הן שאלות-החיים של תקופתנו:

"כיצד אנחנו, בהכרעתנו החפשית, לוקחים עלינו את האחריות שלא ליישב ולפתח כל שטח אפשרי בארץ-ישראל הנמצאת ברשותנו, שלא להפעיל את מלוא היכולת והאמצעים הנתונים בפועל ממש בידינו וזאת מתוך שיקולים של זהירות או נוחות דיפלומאטית לטווח קצר בלבד... והרי בכך מפקיעים היהודים, לראשונה בתולדות הציונות, מרצונם שטחי ארץ-ישראל שנועדו להצלת יהודים - ועושים אותם קלפים העלולים להימסר לשלטון אנטיציוני. זאת היא המשמעות האובייקטיבית היחידה של האיסור שהטלנו על עצמנו להתיישב בשטחים אשר שוחררו במלחמת-ששת-הימים".

העמדה הסבירה והמובנת ביותר, הן בבעיה הכוללת של ההתנחלות ב"שטחים המוחזקים" והן לגבי "תקרית הר גריזים", היא עמדת מפ"ם. "על המשמר", במאמרו הראשי, אינו צריך נימוקים רבים כדי להסביר כמה ענין זה פסול. די לו בכך שהוא קובע כי מתנחלים אלה אמנם טענו שאינם מפלגתיים והם פועלים רק מתוך אהבת הארץ, אך למעשה הם מייצגים ביזמתם חסרת-האחריות את התנועה לשלימות הארץ או אחד מאגפיה.

ואילו מה ששייך לטיבה של התנועה הזאת, הדברים ידועים, ורק לפני ימים אחדים מצאנו באחד המאמרים ב"על המשמר" כי "אל-פתח ואנשי ארץ-ישראל השלימה - פועלים למעשה לחידוש המלחמה,

שכן אלה כמו אלה יודעים כי לא ישיגו את השלום כמתכונתם הם, בלי מלחמה נוספת ואולי סידרת מלחמות נוספות".

הגדרה זו אינה ראשונה במינה ב"על המשמר" ואילו הוספנו דוגמאות בענין זה היינו נוכחים לדעת כי שתי תנועות אלו, אל־פתח והתנועה לארץ־ישראל השלימה, לא רק דומות זו לזו בכל, אלא שהן בכלל תנועה אחת, הפועלת משני כיוונים נגד תכנית־השלום של מפ"ם, זו שלמענה צריך העם היהודי לוותר על התישבות בארץ־ישראל שבידיו, בשעה האחרונה העומדת אולי לרשותו.

לגבי תכנית זו ראוי לציין כי מזה כמה שנים היה נדמה כי אין מפ"ם יכולה להוסיף עוד על השיאים שאליהם הגיעה בדרכה הפוליטית, במה ששייך לאוריינטאציות ולתכניות שנעשו מופת של קוצר־ראות ושכרון־חושים, ושלא נהפכו למכשלה לעם כולו רק הודות לכך שתנועה זו לא קבעה את הדברים ולא חדלה להיות מיעוט. אלא שכיום מסתבר כי היא פרוגראמאטי חדש מתנשא בדרכה בצורת תכנית כוללת לפתרון הבעיות שלאחר מלחמת־ששת־הימים, אלא שעכשיו – וזה עיקר המכשלה – אין למעשה הבדל בין תכניותיה שלה ובין מדיניות הרוב השליט.

מדיניות זו מחזיקה את הארץ, הפתוחה לפנינו כולה זו הפעם הראשונה בתולדותינו, כשהיא נשמרת ריקה וחסומה בפני מתנחלים יהודים, בפני היעוד האחד ואין שני שהיה שמור לה בכל יום ויום מימי חייו של העם עד לפני עשרים שנה. מדיניות זו, שגם ראשי הקיבוץ המאוחד, אשר ההתישבות ב"שטחים" היא בפירוש אחד מעיקרי מצעם, עומדים בתוכה כבולי ידיים, מדיניות זו אין ספק שהיא מסוכנת לבטחון ישראל ולעתיד האומה הרבה יותר מ"יוזמתם חסרת האחריות" של אותם שלושים צעירים שאמרו להתנחל בהר־גריזים או בשילה.

משום כך, גם שעה שאנו פוסלים ומגנים את נסיון ההתנחלות הפארטיזאנית הזאת, גם שעה שאנו אומרים כי אין מקום ואין צידוק לנסיונות כאלה אשר המשכם עשוי להידרדר אל מצבים שבהם הם עשויים להפסיד גם את ערך ההתרסה והמחאה שבהם, עלינו לדעת עם זאת, כי מעשה שלושים הצעירים היהודים הללו הוא טבעי יותר מן המדיניות שגרמה אותו. הוא טבעי כתגובה על מצב שנתעוות, ובמקום שנהא מופתעים ממנו כל־כך, מוטב שנבין כי לא ייתכן שקו מדיני חותך־גורל, המנוגד ליסודי העיקרים הטבועים בדברי ימי העם ובתולדות ישוב הארץ, לא יעורר בציבור הישראלי גילויים של זעזוע

ויתקבל באדישות רבה יותר מאשר הגדלת המכס על מקלטי הטלוויזיה. אם נסתפק בכך שנגנה את מעשה המתנחלים ולא נראה את העיקר, את הקו המדיני המעוות שהצמיח מעשה זה, אנו עשויים להמשיך את ההתאבנות הציבורית והלאומית, אשר סכנתה רבה לאין ערוך מסכנת "חוסר-האחריות" של הקמים להפר אותה. תוך תהליך של אפאטיה והשלמה אנו עשויים להגיע בענינים גורליים אלה לידי מצב שבו לא נרגיש אפילו כיצד הזמן חולף לבלי שוב, עד שנתעורר מן הקפאון ונראה כי הבעיה ירדה מסדר-היום וארץ-ישראל, זו שבידינו, נעלמה ואיננה ואפשר סוף-סוף לגשת לארגון סניפי המפלגה ולמינוי הגזברים והמוכירים.

שני פרקים

א. רוח תזוית

דומה כי שגרירנו בבון נמצא כיום בתוך רוח-תזוית של הרצאות והופעות המצטרפות לחזיון שאין לו תקדים.

מדינאים של אומות העולם, פרופסורים של אוניברסיטאות ובעלי כהונות אחרות נמנעים כיום מנסיונות-שווא לנהל ויכוחים פומביים באסיפות, המועדות, מטבע הקהל השמאלי-החדש, לתוהו ובוהו. אך את שגרירנו אין זה מרתיע.

ומדי פעם, לאחר הופעותיו, מוסרים הכתבים כיצד הוא יושב ומעשן את הסיגר, בשלווה ובאומץ, בתוך השתוללות כללית, אשר הסיסמות "אל-פתח כאן" הן הנוחות והמתונות שבסיסמותיה.

אמנם כן, לפעמים מצליח שגרירנו להשחיל מלה או שתיים אל תוך המיקרופון, הנקלע בין היריבים ונתלש מיד אל יד בהתכתשויות איתנים -

ופעמים, לאחר שעה או שעתיים של שאגות ג'ונגל, מתקשר איזה בדל ויכוח -

אך ברור כי יסוד ההסברה או ה"דו-שיח" בטל בששים בתמונה הכללית, שהיא תמונה מבוהקת של קרקס שהיה לחרדת-אלוהים.

בנסיבות אלו לא ייפלא כי הופעותיו של שגרירנו, במידה שיש לו אוהדים בקהל השומעים, מעוררות הדים חיוביים בעיקר מצדן הספורטיבי.

רבים מציינים בעיקר את קור-רוחו ואת השלווה הסטואית שבה הוא מעשן את הסיגר בתוך מבול החרפות והגידופים, עד שהיריד מסתיים והשגריר עובר להפגין את איתנות-הרוח הישראלית בעיר אחרת.

לעת ביקורו הקצר בישראל נפסק לימים מספר מסע "ההסברה" שלו בערי גרמניה ואוניברסיטאות שלה.

אך לאחר ביקור זה לא עברו אלא כמה ימים וכבר אנו שומעים על הופעה חדשה בפני קהל גרמני צעיר, הופעה שהפרעות לה והתוהו השואג סביבה נמשכו שעה וחצי ברציפות.

אינני יודע אם זה שיא, או שעוד חזון למועד, אך כיוון שאין להניח כי סגולותיו הספורטיביות ותכונות האומץ הסטואי של שגרירנו זקוקות לאישור נוסף, אולי מוטב לשכך את התנופה שהוא משקיע בהופעות אלו ואולי מוטב להפסיקן כליל. אין ספק כי עמידתו בהן מוסיפה לו כבוד, אך השאלה היא אם זה מוסיף כבוד גם לענין שבשמו הוא מופיע. ואם אני עומד על ענין זה של כבוד, הריני עושה זאת רק משום שזה הדבר האחד שנשאר בכל הפרשה הזאת, שהרי "הסברה" ודאי שאין כאן.

השגריר סבור אולי כי החלטתו הנחושה להמשיך במסע ההרצאות היא לכבודה של המדינה, אך דומה כי בנקודה זו טעות בידו וממשלת ישראל או משרד החוץ צריכים להעמידו על טעותו.

ב. המאור הקטן

1

בחודש זה ראו עיני האדם בפעם האחרונה את הירח כפי שהוא נראה מאז בריאת העולם. החל מן המולד הבא כבר יהיה זה ירח אשר רגלי אדם דרכו על אדמתו.

ובתוך לוח הביקורים והפגישות של נשיא ארצות-הברית, למשל, כבר הוקצה זמן בחודש הבא ל"קבלת-פנים לחוזרים מן הירח".

ויש, כידוע, ביקורים שהוקדמו לרגל ענין זה וביקורים שנידחו לאחריו וכך עומד סעיף זה כשהוא כבר משולב בתוך ההווי.

אמנם כן, גם לאחר מכן עוד יוכל אדם לחיות חיים שלמים ולא לבקר אפילו פעם אחת ב"ים השלווה" או לטפס במורדות המכתשים הירחיים. יהיו, כמובן, חוגי עילית חברתית אשר אנשיה יוכלו לומר מפעם לפעם, כבדרך אגב, "זה עתה חזרתי מחוץ-לארץ" (כלומר, מחוץ לכדור-הארץ), אך עוד שנים רבות תהיה זו, כנראה, חברה מצומצמת.

עוד ימים רבים יוסיף הירח להאיר כקדם ללא כל שינוי, אך העולם שיואר בו כבר יהיה עולם אחר.

הכוח שיטיס את חללית אפולו-11 יהיה לא רק כוחם של מנועי הסילון. חלק רב בטיסה הזאת יש, כידוע, לכוחה של המדיניות העולמית ושל התחרות הבינגושית.

אך גם זה עוד אינו כל החשבון כולו.

שכן שותפים עיקריים למיבצע-אפולו זה הם, כמובן, קופרניקוס וגלילאו וניוטון ואותם הוברי שמים בבליים ואשוריים אשר השקיפו השמימה מראש מגדליהם וחישבו מועדי הלבנה וערכו טבלות מהלך כוכבי-הלכת וגלגל המזלות.

אגב, גם אותם אסטרונומים בבליים ואשוריים צפו בכוכבים לא רק כדי להגדיל תורה אלא גם בהתכוונות מפורשת למדיניות הבינלאומית ועניניה, שכן אחד "התמריצים" שעוררום לעשות לילות כימים על מגדלי התצפית היה הצורך לנבא סיכויי מסעות מדיניים ומלחמתיים של מלכי אשור ובבל במלחמה הקרה עם גוש הממלכות של ארץ-היאור. חישובים מדיניים אלה נשכחו. נשארו לוחות-החימר של חישוב ליקויי חמה ולבנה ותנועות גלגליהם.

עכשיו אומרים כי אנשי אפולו-11 יטלו עמהם אל הירח את הדגל האמריקני להשאירו שם לעדות. זכות זו מגיעה להם לאמריקנים הללו. אין כל ספק. אך דומה כי יפה היו עושים אילו לקחו עמהם, במסעם זה, גם לוח-חימר קטן, בן חמשת אלפים שנים, לוח שמהלך הלבנה ומועדיה חרות בו בכתב-יתדות עתיק, להניח גם אותו על אדמת הירח, שי ל"מלפת השמים" אישתר מאת ראשוני שוחריה.

המכשירים החדשים, פרי הישגי הטכנולוגיה האדירה, מזכים אותנו בצילומים שרק בטעות אנו סבורים כי הגנו תופסים את משמעותם. אנו רואים את הבאקטריה ואת הווירוס המצולמים במיקרוסקופ האלקטרוני. אנו רואים בענקי-טלסקופים את הגאלאכסיות, אשר האור יצא מהן בדרכו אלינו לעת היברא כדור-הארץ. אנו רואים את עקבות החלקיק האטומי, אשר משך זמן קיומו חלק המיליון של השניה. ואף-על-פי-כן דומה כי המשונה מכל המראות הללו הוא צילום כדור-הארץ מן החלל החיצון.

צילום זה גורם לך כמעט תחושת נקע בצוואר. כאילו יצאת מתוך עצמך ואתה מסתכל כך מן הצד.

4

הריב בין הקוסמוגוניה החדשה של קופרניקוס וגאליליאו ובין הכנסיה הנוצרית לא היה רק ענין של היחלצות ההגמונים נגד הפגיעה בפשוטו של מקרא אשר לפיו הארץ לעולם עומדת והשמש, אשר עליו נאמר "שמש בגבעון דום", הוא ההולך וסובב. הריב היה גטוש, כביכול, גם על כבוד האדם ומקומו בתוך הבריאה ומבחינה זו יש דמיון רב בין עמדת הוואטיקאן דאו ובין עמדת הכנסיה האדומה בברית-המועצות, בימים שבהם גידונו תורות מדעיות לשבט או לחסד לפי היותן "אופ-טימיסטיות" או "פסימיסטיות" ו"דקאדנטיות". כך, למשל, המחלוקת המפורסמת בענין תורת התורשה, שהוכרעה על-ידי האקדמיה-הרוסית-למדעים לטובת ליסנקו, בהסתמכות על ציטטים מכתבי סטאלין, בניגוד לתורה "הריאקציונית" של המערב.

תורת ליסנקו טענה, כידוע, על סמך נסיונות-הרכבה מסויימים שאפשר "לשפר" זני צמחים על-ידי הקניית תכונות שתיהפכנה לחלק ממנגנון התורשה, דבר שהתקשר יפה עם ההשקפה הרשמית על "האדם הסובייטי" העתיד להיווצר בהדרכת הוועד המרכזי של המפלגה ו"מהנדסי-הנשמות".

יש לשער, במידה רבה של ודאות, כי אילו שלטו בריה וו'דאנוב בימיו של קופרניקוס לא היתה תורתו מבקיעה אלא לאחר מאות בשנים ואף זאת לא בכוחה היא אלא בכוח איוו ועידה-עשרים. מסתבר כי עד אז היו גם כמה וכמה מבין מתקדמים שלנו טוענים, בשם כוחות-המחר, כי הארץ היא שטוחה והשמש מסתובבת מסביב לה.

אגב, בימים שבהם למד קופרניקוס באוניברסיטה של קראקוב את הקוסמוגוניה העתיקה של תלמי, גילה קולומבוס את אמריקה.

5

בשבוע זה ביקר בישראל טייס אפולו-7, וולטר שירה. הוא סייר בסיני, העפיל אל סגטה-קתרינה, וכשנתכבד ברכיבה על גמל, אמר :

”שלוש פעמים כבר רכבתי בספינת-חלל, אך זו לי פעם ראשונה שאני רוכב על ספינת-המדבר”.

כך אמר ואותה שעה נשא הגמל ראשו והשקיף על סביבותיו בגאון ובסיפוק על שאמריקני זה, אשר ידע עד כה, כבן לארץ מתפתחת, רק כלי-רכב פרימיטיביים כספינות-חלל, הגיע עכשיו אל דבשתו של כלי-רכב מורכב ומסובך הרבה יותר.

כן, מורכב ומשוכלל יותר, שהרי ברור כי רבבות חלקיה העדינים והמסובכים של החללית ומכשירי הניווט והקשר והדחף שלה, אינם אלא בבואה קלושה וחיוורת לעומת פלאי סבכי המכשירים וחוטמי-הקשר המכונסים בתוך קופסת גולגלתו הזעירה של הגמל. אותה קופסת-מכשירים הופכת את הגמל לספינה רואה ושומעת ויודעת ובעלת אופי ורצון, לעומת החללית שאינה שומעת ואינה רואה ואינה יודעת.

חידת ההבדל בין שני כלי-רכב אלה נסתרת מאחורי אותו רגע נעלם שבו החלה פרודת חומר דביק, באחת הימות שבעולם, לנוע מכוח רצונה שלה.

טועה מי שסבור שהמדעים מתיימרים לפענח את חידת הרגע ההוא כשהם קובעים כי ”לאחר ביליון שנים של קיום הפלאנטה שלנו נוצרו בה תנאי לחץ וחום ורטיבות אשר סייעו ליצירת שרשרות מולקולאריות גדולות מן הרגיל ותוך היווצרות חומצות אמיניות ופרוטאינים נתעורר באחת הפרודות הללו יסוד החיים... ומכאן ואילך החלה ההתפתחות”.

הדברים, כמובן, מענינים ורבי-ערך מצד עצמם, אך ברור כי אין הם פותרים את החידה אלא רק מנסחים אותה אחרת. וזיק החיים שנתעורר ”בחומצה האמינית” טיבו ומוצאו נשארים נעלמים כקדם.

ולכן אין שחר לכל הדיבורים הבאנאליים על המדעים ההורסים את ”המסתורין” שביקום. מעולם לא היו מסתורין אלה עזים יותר, מפעמיים יותר, חיים ומוחשיים יותר.

... וכאשר נגע האסטרונואוט וולטר שירה במתג פיו של בעל הדבשת שלח זה רגלו והחל פוסע לאט והירח עלה אותה שעה והחל מאיר את ההרים והטיל את צל הגמל ורוכבו על החול החיוור וחידת הצל הגע הזה היא עיקר הכוח העתיד להזניק בעוד שבועיים את שלושת חבריו של רוכב-הגמל אל הירח.

צוק מצדה

1

בשבוע זה נערך על צוק מצדה טקס שבו הובאו לקבר ישראל שלדי גבוריו של סיפור המצור והכליון שאחרי חורבן הבית. סיפור מצדה שאין עז ונורא ממנו בתולדות עמים. לגבי טקס זה של הטמנת השלדים, היתה, כידוע, מחלוקת מסויימת, אך דומה כי חוש נכון הינחה את העוסקים בדבר לכלכל מעשיהם במקום הנכון ובצורה הנכונה.

ושעה שמצאת כתוב בעתון כי הדברים נערכו "בטקס צבאי מלא" לא היתה כל חציצה בין פסוק זה של ימינו ובין הסיפור הקדמון ושום גוון מלאכותי לא נתערב בו.

שכן ידעת כי פקודת האש של מטח הכבוד ניתנה בלשון שבה דיברו גיבורי הסיפור העתיק, והחיילים אשר ירו את המטח היו בני אותו עם שנצוריו ניספו כאן, ואף כי עברו קצת מאות שנים – למעשה, כאלף ותשע מאות שנה – בין סיפור המעשה ובין חתימתו שבהווה, מתאחים הדברים כמו מאליהם וטקס החתימה כאילו רק הועתק מפרק מוקדם אל פרק מאוחר יותר, במהלכה של מלחמה אחת הנמשכת עדיין.

אמנם כן, בינתיים נתחוללו כמה תמורות של אגב. קיסרות רומי נפלה ושקעה בינתיים, וממוצביו של הלגיון העשירי, אשר צר על מצדה, לא נשארו אלא קווי-תווי חיוורים הנראים עדיין לעין המסייר, או המסתכל בצילומים שנעשו מראש הצוק או מן האוויר. ולאחר קיסרות רומי שקעו ועברו מן העולם גם ממלכות אנטיוכיה ואלכסנדריה ופרס ואחריהם מסעי-הצלב, וחלפו מלוכות העת החדשה, וצוק מצדה, שעמד דומם בתוך כל התמורות הללו, התהיל רואה את ראשוני הבייל"ויים והמושבות הראשונות, מפתח-תקוה ואילך, ואחריהן העליה השניה, וכן הלאה, והדברים ידועים.

והמלחמה נמשכה, בהפסקות-מה, כל השנים הללו, דרך מלחמת-השחרור ומלחמת-ששת-הימים וכל מה שבין זו לזו –

והיא נמשכה גם ביום שבו נערך הטקס על המצדה, והגליון העשירי
אמנם נסתלק בינתיים, אלא שלעומת זאת נתעוררו קטעים אחרים של
חזית, על הסואץ ובשמי סוריה.
אך סיכום-הביניים אומר כי המצב הצבאי - לעומת סיפורה של
מצדה - הוא טוב משהיה אז.
והוא רב אפשרויות ורב-סיכויים.

וחוט זה של המשכיות המלחמה אינו אלא אחד מאלפי חוטים ונימים
של המשך, שכן ארץ זו היא המקום האחד בעולם ובתולדות התרבות,
שבו - אם ניטול רק דוגמא אחת מרבות - מצטרפים מימצאי החפירות
הארכיאולוגיות לנכסיו החיים של עם, אשר התלים הנחשפים הם חלק
מתולדותיו שלו ולא של אומה אחרת עתיקה, שעברה ובטלה מן
העולם.

ורק בארץ זו מתגלית יום אחד, דרך משל, אבן-כותל שהכתובת
שעל גבה אומרת "וראיתם ושש לבכם" והדברים נשמעים כמעט
כתחזית של משקיף מדיני של ימינו, וההבדל הוא רק בכך שהמשקיף
נקרא בשמו הפרטי, ישעיהו, והמקורות שעליהם הוא מסתמך שמורים
עמו בסוד, וידוע רק שהוא מוסר דברים שנודעו לו מפי הגבורה.

ואף פרט זה אינו אלא אחד הסימנים לכך שארץ זו, בתורת כללות,
על מישוריה והריה ואבניה ותלי עתיקות שלה, עד ערי-הפיתוח שבהווה,
צורה כמהות מפורשת ומיוחדת רק בתולדותיו של עם אחד בלבד.
טול ממנה חותם תולדותיו של העם היהודי, והיא מתפוררת מיד לנפות
ומחוזות חסרי ייחוד והיכר.

וזאת עלינו לזכור ולהבין שעה שאנו מדברים על עתידה של ארץ
זו, ככללות מדינית, ועל ישויות לאומיות הקשורות בה.

2

זאת עלינו להביא בחשבון כדי להישאר בתחומי ההגיון והסבירות,
כדי שנדע כי אין אנו בני-חורין ליצור עמים בהבל-פה של החלטות
מנוסחות או של עיונים מפוקפקים, אשר מידת רוחב-הדעת שבהן היא
מדומה, שכן היא נשאת בתחום הספקולאציה הפוליטית.

כגון זו שאנו מוצאים בדברי סגן שר-הקליטה כפי שהובאו
ב"מבפנים" ואשר על פיהם מסתבר כי "העם הערבי הפלשתיני" הוא
כה ריאלי עד כי אפשר לראותו ממש כאילו הוא "תאום" לעם ישראל :

... תוך כדי מאבק נולד והופיע, כתאום לעם היהודי בארץ-ישראל, גם עם פלשתיני ערבי. ייתכן כי עם זה כלל לא היה קיים לפני חמישים או ארבעים שנה, או אף עשרים שנה. אולי היה זה פאראדוכס אירוני של הגורל וההיסטוריה, שהציונות היא שגרמה ליצירתו של העם הפלשתיני”.

אכן, דומה כי רק לשווא מייחס אריה אליאב את הפאראדוכס הזה לגורל ולהיסטוריה, שכן פאראדוכס זה הוא כולו שלו. נוסף רק כי מי שנוטה להגדיר את הישות הלאומית הפלשתינית כמוצר-לווי של הציונות אינו חש אולי כי ישות לאומית זו, אף אם היא פרי דמיונו ודמיון הסבורים כמותו, ראויה ליחס כבוד רב יותר משהוא מגלה כלפיה בהגדרה זו. הישות הלאומית הערבית, ככללות, מצויה במקומות צמיחתה האמיתיים כמהות עמוקה הרבה יותר וטבעית הרבה יותר מזו שאריה אליאב מייחס לה.

ה ה ו ה היהודי בארץ זו, ההווה המושרש בעברה של הארץ, בעברה הקרוב והרחוק גם יחד, ההווה השלוח וצומח אל תוך עתיד ה, הווה זה אין אנו בני-חורין לצרף לו שותפים של ישויות לאומיות כראות-עינינו, אך אין אנו גם בני-חורין לעשות בו כבתוך שלנו. רק מתוך טשטוש של חושי התמצאות, אולי טשטוש בן-חלוף, אנו מתרגלים כיום לערוך לנו תחשיבי רשימות פרטיות על מה לוותר ועל מה לא לוותר, ורק מתוך הינתקות לא-מוסברת ממירקם הוויתו שלו עצמו יכול, למשל, בן-גוריון לומר שתמורת שלום-אמת “הייתי מוותר על הכל, חוץ מירושלים ורמת הגולן” (זאת לאחר שביקר שם ונוכח שמקום זה נחוצ...). בכוונה-תחילה נטלתי מבין בעלי הדעות הנשמעות כיום את האיש הזה אשר מידת שרשיותו היהודית והארצישראלית היא דבר שאינו ניתן לערעור, כדי שגראה כמה אנו חורגים לפעמים, כולנו, מתחומי המותר לגבי תחושת-בעלים שיש לנו על ההווה ועל עיקריו.

שכן, יש בהווה זה עיקרים אשר רק כורח עליון עשוי ליתן לנו רשות לכופ עליהם את חשבוננו לבדו. יש בו בהווה הזה “קווי-יסוד” שהותוו לפנינו והם נטויים אל מעבר לנו ובכל תכניות שלנו עלינו להתחשב גם בקווים אלה, כדרך שאפילו הכנסת הריבונית, אם ניטול שוב דוגמא אחרונה, חייבת להתחשב בחוקי-יסוד שלה. יש דברים ועיקרים אשר המדיניות השוטפת צריכה להיות נערכת מדי פעם על פיהם, ורק אשליה היא לחשוב שיש בידינו לשנותם על-פי צרכי

ההווה. קווי-יסוד אלה עלינו להביא בחשבון השוטף כמו שאנו מביאים בחשבון את הטופוגראפיה של הארץ, את קווי הריה ועמקיה ומקומה תחת השמש. תחושה זו של עיקרים קיימים אינה תחושה כובלת אלא תחושה משחררת, מאחר שהיא מוסיפה לדברים תוכן קיים ואיתן שבלעדיו אין החירות אלא ריחוף תלוש בחלל ריק.

3

תחושת הבעלות המדינית על הארץ, תחושת הזכות העמוקה, היסודית לבעלות זו, אינה כרוכה בהתנשאות שרירותית של אדנות, לא לגבי נכסים שלנו ולא לגבי נכסים פרטיים של זולתנו. אותו צילום שבא לא מכבר בעתונים ושבנו ראינו את ראש עיריית ירושלים ואת איש משרד-הדתות, עם תייר מסויים, ליד אבן עתיקה שהיתה מיועדת, כביכול, לתערוכה בחוף-לארץ, יכולה להיות סמל ליחס שטחי ומוטעה זה המחלחל לפעמים אל תוך מגעינו עם הארץ הזאת ועם ההווה שאנו שרויים בו. תחושת בעלות מופרזת זו לגבי נכסים שלנו נעשית מופרכת שבעתיים שעה שהיא מצטרפת אל תחושת נחיתות בפני כל בעלות אחרת, שעה שאנו חרדים להעביר תושב ערבי מושרש ממקום למקום אפילו מטעמי בטחון, תמורת כל הפיצויים וכל הסידורים לשיכון ולנחלה בשטח סמוך. אותן שאלות "פרובוקאטיביות" שנשאל ראש עיריית ירושלים בראדיו הישראלי, בענין העברת התושבים הערבים מן הדירות שבדרך אל הכותל, העברה מטעמי-בטחון יסודיים, מעידות כמה אנו מבולבלים בענינים הגיוניים ופשוטים אלה. בעת המהפכה התעשייתית באירופה לא היה כלל בגדר ספק כי מקום שבו צריכה לעבור מסילת-ברזל, למשל, יש לפנות ממנו את האיכר היושב בו, או את בעל-האחוזה, או את בעל "גן הדובדבנים" ולפצותו כראוי. העברה זו של תושבים, כדי למנוע פגיעות בנפש, כדי למנוע שפיכות דמים, היא דבר צודק, כן, צודק הרבה יותר ונאור והומאני הרבה יותר מאשר הפיכת בתים נטושים לקריות אמנים אשר בענינן עוד לא שמענו אפילו קול נאור אחד של מחאה מצד מתקדמינו. הללו רואים כפשע בל-יכופר התישבות יהודית בשטחים פנויים שמעבר ל"קו הירוק", בעוד שקרית-בידור ומועדוני-לילה אמנותיים בסימטאות נטושות של יפו היא לגביהם תופעה תרבותית מוצדקת וכפר האמנים שקם על

חורבות עין-הוד הוא, כפי הניסוח שמצאתי בחוברת "אריאל", בבחינת גאולה שניתנה ל"גל אשפה".

קווי-היסוד של הקורות, של הצדק ושל ההגיון, הם הצריכים להנחות אותנו בתוך ההווה, אשר רבים מסבכיו אנו יוצרים במו ידינו. לשם כך עלינו לזכור מדי פעם את עיקרי מהלכו של הסיפור שאנו חלק ממנו, סיפור שיש בו מקום ליסורי ראשוני המתנחלים של התחייה הציונית, לספינות-ההעפלה ולחפירות מצדה אשר במהלכו, כפי שמסופר, "התקינו חוליות-הקשר טלפון בארמון הורדוס" ועד לבונקרים של הסואץ והמוצבים שעל הירדן.

כל זה גם יחד מופקד כיום בידינו וכדי שנתמצא בתוך כל זה עלינו לדעת כי אין חשבוננו ברגע זה יכול להיות כל החשבון כולו.

מצע תועה ומתעה

1

אינני יודע באיזו מידה יכול מצע־בחירות מפלגתי להיות נושא לערעור משפטי או לתביעה אזרחית בערכאות. אך דומני כי להלכה יכולה היתה ועדת־הבחירות המרכזית, או גוף ציבורי אחר, לחייב את המערך ששייב מכוח מה הוא קורא לבוחרים להצביע בעדו ובעד מצעו, בעוד שמצע זה, מעצם טיבו, שולל מן הבוחר את זכותו האַלמנטארית להשפיע על הכרעתן של הבעיות העיקריות העומדות על הפרק בתקופה זו.

אמנם, החלטתו של הבוחר להצביע בעד מפלגה זו או אחרת אינה נקבעת על־ידי דקדוקי ניסוח של מצע דווקא. עיקרי הגורמים הקובעים החלטה זו הם דמותה של המפלגה ודמות הנהגתה מצד יסודי עמדות ועקרונות כלליים שקדמו למצע, וככל שהמפלגה ותיקה יותר כך מסתברת, לפי כל אלה, גם גישתה לשאלות המיוחדות הטעונות הכרעה. אלא שגורמים אלה — דמות הנהגה והעקרונות הכוללים — אינם תופסים במקרה זה שלפנינו.

אשר לצביונה הפוליטי של הנהגת המערך, הרי נדרש הבוחר, על אף המצע המשותף, להצביע בעד צוות של אישים אשר דעותיהם בשאלות שעל הפרק משתרעות על פני כל הקשת האפשרית של החברה הישראלית כיום. תהא דעתו של הבוחר כדעת יגאל אלון, או תהא דעתו כדעת פנחס ספיר, או כדעת משה דיין, או מאיר יערי, — לא דבר זה קובע. שכן ברגע שהבוחר מטיל לקלפי את הפתק בעד המערך הוא מקיים, למעשה, את ההיפך מן האקט שהבחירות מסמלות, כלומר אין הוא מפעיל את זכותו להשפיע על ההכרעה, אלא הוא מפסיד זכות זו על־ידי שהוא נותן גושפנקא שלו לכל מה שיוחלט לפי מישחק־הכוחות הכולל של הנטיות המנוגדות במערך, כאילו לא היו בחירות בעולם. השאלה הנוקבת ששאל שמואל שניצר ב"מעריב"

לפני שבועיים, "מה משמעות הפתק שהוא (הבוחר) מטיל לקלפיו", חלה על יסוד מהותן של זכויות האזרח, הנמצאות מתקפחות ומשתבשות בדרך זו.

אכן, גם במפלגת-העבודה עצמה, בלעדי המערך, מצוי אותו קיטוב של דעות, ההופך כל מצע משותף וכל הצבעה בעד מצע כזה לפיקציה, אך צירופה של מפ"ם הוסיף לכך את הצימוק האחרון והבליט בכל החריפות את העובדה שעל-ידי כך נוצר מיבנה, המנוגד בתכלית לחלוקה הטבעית של הדעות לגבי שאלות-היסוד העומדות על הפרק בתקופה זו, מיבנה המבטל מעצם טיבו את ערך קולו של הבוחר, ושולל ממנו, למעשה, את זכות-הבחירה.

2

כך בנוגע לקשת הדעות שמאחורי המצע, ואילו במה שנוגע לעקרונות הכוללים, שהיו יכולים להיות קו מנחה לבוחר וערובה לכך שהצבעתו אינה לבטלה, הרי עקרונות אלה אין להם זכר במצע ובמידה שהם רקע לדברים, הרי מתברר לך, מרגע שאתה בא אל תחום עקרוני זה, כי לאחר שנתיים של מדיניות-חוץ ישראלית ושל ניסוחים ממשלתיים, נראה אותו תחום של עקרונות כמו לאחר הפגזה שלא הותירה קיר אחד עומד על תלו.

זאת לגבי ענינים שהם, לכאורה, נכסי-צאן-ברזל של הציונות המדינית ושל התחיה הלאומית, החל מעקרון זכות ההתנחלות בגבולות ארץ-ישראל המנדטורית (כדי שלא לומר, חלילה, "ההיסטורית") ועד להגדרת מהות הסכסוך שבינינו ובין שליטי ערב ועד מושג אפיה היהודי של המדינה והמשתמע ממנו לגבי המדיניות הציונית.

כל זה נראה כיום כשטח של עיי חרבות, וכיאה להריסות מתחילים לשוטט בין עיים אלה, כבריות שאינן שייכות למקום ולזמן, מושגים המתיימרים לקבוע שאלות גורל, במקום העקרונות שנשתבשו, מושגים כגון עקרון "העבודה העברית" או סכנת מקצועות "הצווארון הלבן", אשר על אף האבסורד שבדבר, עלינו לקבוע לפיהם את יחסנו למפת הארץ בשעת גורל, או ענין הריבוי הטבעי של הערבים, אשר על-פיו עלינו לגזור, כבר עכשיו, את גבולות הארץ והאומה.

3

אין שורות אלו נכתבות בשום פנים בזכות הפילוג דווקא. במידה שמדובר על רפ"י-לשעבר, אין לערוב כי פרישתה והופעתה ברשימה, עם משה דיין בראש, יקיימו את נבואות הסקרים ויתנו לה כוח-השפעה רב יותר לעת הכרעה. לעומת זאת, אין ספק שפרישתה עשויה להשאיר את אחדות-העבודה במיעוט בין אנשי ספיר ואנשי מפ"ם, ושכר הפילוג, לגבי ההכרעות העיקריות, יצא בהפסדו. כן, חישובים אלה של כדאיות, של ספירת קולות, של הצלחה בקלפי, הם הצריכים לקבוע בשאלה זו, ולא יחסנו לערכה הנעלה של האחדות הנכספת או לרעה שבפירוד.

לא נדבר, איפוא, לא בעד הפילוג ולא נגדו ולא נקום לערער על דוברי המערך, הרואים אותו כפורענות שאין דומה לה. אך כיוון ששמענו בזמן האחרון דברים רבים כל-כך בגנותה של פורענות זו, כדאי אולי להעיר על אחד מששים של פורענות המצויה, או ייתכן שתהא מצויה, גם באחדות, שעה שזו נעשית מטרה תחת שתהא אמצעי.

4

אל שלושת פרקי-היסוד של המצע: בטחון, מדיניות-חוץ, שטחים - נוסף, כידוע, כעין פרק "תורה שבעל-פה", כלומר הסכם בדבר קווים כוללים של מפה וגבולות, אשר נואמי המערך יהיו רשאים לשרטט לפני קהל הבוחרים. ובכן, עם כל הכבוד להסכם זה, הרי ברור כי "התורה" האמיתית והקובעת היא לא זו ש ת י א מ ר אלא זו שכבר נאמרה בענינים אלה על-ידי בעלי הדעות השונות במערך, במשך שנתיים אלו.

אם ניטול, בפרק מדיניות-החוץ של המצע, אפילו ניסוח תמים כמו זה האומר כי "כל הסכם-שלום יהיה חייב להבטיח את עצמאותה של ישראל, את ריבונותה, ואת יכולתה להתגונן, מתוך שמירה על אפיה כמדינת יהודים" (הדגשה שלי - ג. א.), הרי ברור כי סייג "האופי היהודי" נובע כאן מן ההשקפה הידועה הגורסת כי יהודה והשומרון הם סכנה לעתידן של המדינה ושל האומה, מחמת שש מאות אלף הערבים היושבים שם.

העובדה כי דבר זה אינו נאמר בפירוש במצע אינה ענין של טשטוש וחיפוי. השקפותיהם של שר-החוץ ושל מזכיר המפלגה, בנושא זה, לא הוסתרו מעולם, ואם הם שותפים למצע אחד עם יגאל אלון, הגורס כי

גבולות בטוחים סופם שיהיו גם גבולות מוסכמים, ועם משה דיין, הגורס גבולות־בטחון אסטרטגיים וקביעת עובדות אשר יתוו, בסופו של דבר, את המפה, הרי אין זה אלא אחד מסימני התווה אשר מצע זה מגבש אותו ומגישו לבוחר בחבילה ארוזה של פרקים וסעיפים.

אם נוסיף לכך כי בסיום הוועידה נשמעה ברמה הצהרת ראש־הממשלה, ש"אנו לא נוותר על אף שעל אדמה הדרוש לבטחוננו", ראוי שנציין כי אווירת האחדות שבה נשמעו דברים אלה היתה כה רחבה ומלאה עד כי היה בה מקום גם ל"אף שעל" בטחוני זה של ראש־הממשלה וגם לדברים שהשמיע חזן, שעה קלה לפני־כן, בקבעו במועצת מפ"ם, כי דוברי המערך יוכלו להסתמך בנאומיהם גם על הצהרת נציגנו באו"ם כי ממשלת ישראל חוזרת ומאשרת את החלטת מועצת־הבטחון מיום ה־22 בנובמבר 1967. מכאן ואילך כבר יצטרך הבוחר בעצמו להיזכר כי החלטה זו מגדירה את כל השטחים שמעבר לקו הירוק כטריטוריות ערביות אשר נסיגת ישראל מהן היא תנאי עיקרי להסדר.

ספק הוא אם תולדותיה של מדינת ישראל ידעו מיסמך מטעה יותר ממצע זה של המערך. להגיש מצע כזה לבוחר ולקרוא לו להצביע לפי זה, פירושו לשים לצחוק את עקרון הבחירות ואת זכות האזרח להביע דעתו באמצעותו.

5

לא, איני סבור שהמצע צריך להיות עשוי מסמרות נטועים של גבולות משורטטים. איני סבור שהמצע צריך לקבוע, למשל, ששכם ורמאללה הן בהחלט ערים כבושות, כל עוד אין שלום, אך חבלי יהודה והשומרון, אשר ערים אלו נמצאות בתוכם, הם חבלי־ארץ ששותרו ונפתחו מחדש להתישבות יהודית ולחיים יהודיים, כיעודם האחד ואין־שני בכל תולדות האומה ובדברי ימי הציונות המדינית, חבלי־ארץ אשר תשע עשרה שנות שלטונו המדיני של חוסיין לא יכלו למחות מהם בתודעתנו לא רק את מהותם "ההיסטורית" אלא אף את הגדרתם הפוליטית המאגן־דאטורית, אשר ראתה בהם, עד לפני עשרים שנה, חלק לא־נפרד מן הנחלה המיועדת להיות מקלט בטוח לעם היהודי, במשפט העמים ובזכות ולא בחסד.

התפיסה המסולפת והמוזיקה של טיעונו המדיני עמלה במשך

השנתיים, שמאז מלחמת-ששת-הימים, לעקור תזכורת זו מהכרת האומות, אך מצע מדיני של מפלגה ציונית מרכזית כמפלגת-העבודה, מצע של המערך, היה צריך אולי להתגבר בכל-זאת על מעצורים ולהזכיר דבר זה, לו רק ברמז.

גם ענין "הקונפליקט" שבינינו ובין הערבים היה ראוי אולי להבהרה מסויימת במצע זה. איני סבור כי האיבה שהעולם הערבי רוחש כלפינו היא רק פרי הסתה או אי-הבנה או רצון רע. ואף-על-פי-כן, דומני כי כמה וכמה ערביסטים מלומדים שלנו מרבים כל-כך לרדת לעומק שרשיה הטבעיים של איבה זו עד שהם מגיעים לרובד אפסולוטי, שבו אין הבדל בין צד לצד ושני הצדדים גם יחד נעשים שותפים ל"קונפליקט" של צדק מול צדק, ושל זכות מול זכות, עד כדי הפיכת ערביי הגדה לעם מיוחד בתוך האומה הערבית, שמדינותיה משתרעות על פני קונטיננט שלם, והציונות היא הקמה לגזול מן העם הפלשתינאי החדש הזה, על-ידי רצון התישבות ביהודה ובשומרון, לא, חלילה, את השדות והכרמים, אלא את ההגדרה העצמית של המדינה הערבית החמש-עשרה במספר. אכן, מרוב הבנה שאנו מבינים את האיבה הערבית אנו גם מצדיקים אותה עד כי פעמים אתה תוהה מדוע אין אנו אוהזים בערפנו ומטלטלים עצמנו הימה. כל זה, כמובן, יאה לעם יהודי חכם ונבון ורק דבר אחד הולך ונשכח מלבנו בכל אלה, דבר הניווט והרקבון של השליטים הערביים אשר סכסוך-דמים זה ואיבה זו הם פרי תכניהם ומזימות-תיסכול ותיסבוך שלהם, שנעשו אחת התופעות המחפירות שבהווי הבינלאומי של תקופתנו. גם דבר זה אילו נאמר בצורה כלשהי במצע של המערך היה חוסך אולי דיונים בענין "תורות שבעל-פה".

כמה דברים של עיקר, של יסוד, לא היו מוזיקים גם כתוספת לאותה פיסקה חזרת ונשנית, הקובעת כי כל עוד מדינות ערב מסרבות לבוא עמנו במשא-ומתן תוסיף ישראל לקיים במלואו את המצב כפי שנקבע בהסכמי-הפסקת-האש. חבל שגם מתוך המצע, כמתוך כל מדיניותנו בשנתיים האחרונות, משתמע כי "מצב" זה אין לו טעם, פרט לסירוב הערבי לשאת-ולתת עמנו. חבל שמצב זה עומד רק על הנימוק הבטחוני, כצידוק להתבססותנו בגבולות החדשים. נימוק זה הוא, כמובן, חשוב ביותר, אך שעה שאנו משאירים אותו עומד לבדו, אפשר תמיד להציע במקומו בטחונות אחרים, לאו דווקא גבולות. אפילו ערובות של ארבע המעצמות יכולות להיחשב, לדעת גורמים שונים - לא רק באו"ם אלא גם בישראל פנימה - כתחליף לגבולות בטוחים. המצע היה צריך לכלול

כשהו שמתוכו יסתבר כי ערובות, למשל, במקום גבולות-בטחון, אינן מתקבלות על דעתנו, לא רק מפני שאין אנו סומכים עליהן, אלא מפני שערובות אינן מקום שאפשר לכנס בו פזורי עם, ערובות אינן מקום שאפשר לחרוש ולזרוע אותו ולהקים בו ערים וכפרים.

כן, אילו עמדנו, במשך שנתיים אלו שמאז המלחמה, על כמה עקרונות-יסוד כאלה, במקום להכריז חדשים לבקרים על "דבקותנו בהחלטת מועצת-הבטחון ובשליחות יארינג" היתה גם התדמית שלנו אחרת מכפי שהיא כיום. אמנם יכול אדם לטעון כי אין מצע-בחירות של מפלגה ציונית צריך לעמוד מחדש על ענינים שהם בבחינת אלף-בית, על צדקת ריבו וזכות חייו וקיומו של העם היהודי. ואף-על-פי-כן מסתבר שאין דברים אלה מיותרים לתזכורת. שכן שיא האירוניה הוא בכך שעל ניסוחם של כמה מעיקרים אלה – ליתר דיוק: על אופן יישומם לגבי תכנית-הפעולה המעשית בארבע השנים הבאות – היתה עלולה להתנפץ אחדות המערך ואולי אף אחדות המפלגה.

6

בזמן האחרון נשמעו מפי ראש-הממשלה ומפי דוברים אחרים של המערך דברים כה רבים וכה נמרצים בשבח האחדות, עד כי מן הנמנע להוסיף על כך. קשה להוסיף דבר גם לתיאור אימות-הפילוג, שצויר כאפוקאליפסה ממש וכיום-הדין וכסוף העולם. להרגעת הציבור צריך רק לומר כי חלחלה זו נובעת במידה רבה מחשש הפסד הקולות שהרשימה הפורשת עשויה לגרום למערך, ולדעתך, כאמור, זה חישוב לגיטימי בהחלט. אך משום כך אולי מוטב להמעט במליצות שאינן לענין ובהפחדות, כגון שהפילוג הוא מתנה לבאצר או ש"הבחורים במוצבים" לא יבינו זאת. כל הדיבורים הללו הם כה מופרכים וכה צורמים, עד כי אתה תוהה אם אותה אחדות נכספת, אשר תנועת-הפועלים זכתה לה סוף-סוף, אין לה באמת שום צידוקים אחרים, עמוקים יותר, והעיקר נכונים יותר. אתה תוהה אם באמת אין אחדות זו ראויה שידברו עליה ברצינות יותר, אל מול בעיות-הגורל שהיא נקלעת ביניהן, ושלא יסתפקו באמירות כגון "נתווכה, אבל ביחד", "נשב ביחד ונריב ונחליט יחדיו". כן, אותו מושב של בעילת הוועידה, שבו נוכחה כל צמרת המערך, בכפיפה אחת, היה מושב שנחשב בעבר כחזון לאחריית-הימים, אך הנה, כשבאו הדברים והיו למציאות, נראה

כל זה כמין אפילו חלול ומרתיע, אשר גיבוריו קמים ומשמיעים בו דבריהם כמו מתוך זמן אחר, מתוך סיפור אחר, אשר רק רפלקסים חיצוניים שבו פועלים עדיין ומגיבים עדיין אבטומאטית על מלת המפתח "איחוד".

לא היעדרה של אחדות זו עד היום הוא שורש הטראגדיה. תנועת- הפועלים הבלתי-מאוחדת היא תנועה אשר הישגיה מגמדים את כל פלגותיה. הטראגדיה האמיתית היא בכך שבבוא האחדות הזאת, הריהי באה כתפאורה כבירה למישחק קטן, שאין קשר בינו ובין שגב הבעיות המחכות על הסף.

“מה יהיה הסוף?”

1

לפני שבועות אחדים, בוועידת המפד"ל, שאל אחד ממשתתפי הוועידה את שר־הבטחון – שהיה נוכח במושב הפתיחה – שאלה קצרה ומעשית ביותר :

– אדוני שר־הבטחון, מה יהיה הסוף ?
שאלה קטנה זו, שהיא, כמובן, שאלה גדולה, מקבלת בניסוח פשוטני זה אפילו גוון של הומור.

לאחר מכן, בטקס־הסיום השנתי של ביה"ס לפיקוד ומטה, ייחד שר־הבטחון דבריו לשאלה זו. הוא עמד על נימתה ה"יהודית" המיוחדת והתשובה שהשיב נתבססה, בצדק, על ההנחה שכוונתו של השואל היתה לאו דווקא ל"סוף" ממש, כלומר ליעד האחרון, ולטיב המטרה הסופית. משום כך ייחד המשיב את תשובתו לא לשאלת "מה יהיה הסוף?", אלא לשאלת "מה יהיה?"; לא לתכלית הנכספת, אלא לדרך אליה, לכורח המאבק ולערכי האמונה והאומץ שאי־אפשר בלעדיהם, לאותו "אל תירא אברהם", המלווה את העם מאז ראשיתו ועד עתה. דבריו אלה של שר־הבטחון, על אף כללותם המופשטת – ולמעשה דווקא בשל כך – היו מן החשובים והמרתקים ביותר שנשמעו אצלנו מאז מלחמת־ששת־הימים.

ואף־על־פי־כן יש באותה שאלה, שהיתה נושא הרצאתו, עוד נקודה אחת ונקודה זו עיקר ניסוחה היהודי הוא דווקא "מה יהיה הסוף?" לא במובן בקשת תכלית אחרונה ומטרה סופית, אלא במובן ה"תכלית" כמשמעותה העממית המדוברת, כלומר איך נצא מתוך מעגל זה שאנו סובבים בו? לאן כל זה מוליך?

ולכך מצטרפים, כמובן, ספייחיות שאלות ותהיות, כגון האם אין דרך אחרת? האם בטוחים אנו כי זה הקו הנכון? האם אין אנו שרויים במבוך שאין מוצא מתוכו?

הכל יודעים שאין זו שאלה עיונית בלבד ואין צורך להסביר מה החריפות המיוחדת שנוסכים בה הימים האלה. שאלה זו יותר משהיא נשמעת בקול, הריהי כבושה כיום בלבבות רבים. כל קרבן שנופל בחזית "המלחמה הזעירה" מעורר אותה מחדש במלוא כוחה ואם יש משמעות למלים "מלחמת-התשה", הרי שאלה זו היא כוחה המתיש של המלחמה הזעירה הזאת.

בימי מערכה "של ממש", במלחמת צבאות ערוכים זה מול זה בחזיתות ובשדות-קרב - וביחוד במלחמה סוחפת כגון זו של ששת הימים - ניטל הרבה מכוח-מחצה של שאלה זו. שטף המאורעות, כורח ההמשך, ההכרח להוסיף ולהילחם ויהי מה, כאילו אינם מניחים לשאול כל שאלות שהן. במלחמת-ששת-הימים היה ברור לכל "מה יהיה הסוף" אם לא נעמוד עד הסוף. בנסיבות כאלו ניטל תקפה של האמירה הנודעת, שהמלחמה אינה אלא מדיניות בשינוי אמצעים. בחינותיה ה"מדיניות" של המלחמה נידחות הצידה ומה שנשאר היא שאלת חיים ומוות, שמתוכה ברור כי ברגע שאנו נרתעים הרי המלחמה מוחה אותנו מעל פני האדמה, עם כל שאלותינו ותשובותינו גם יחד.

לא כן, כאמור, במלחמת-התשה כמו זו שאנו עומדים בה עכשיו. כאן נשמר הרקע "המדיני" של המאורעות. ורקע זה מניח מקום לשאלות. יתר-על-כן - הוא מחייב לשאול. המלחמה היא זעירה, התקריות הן מצומצמות, אך לאחר כל תקרית ובין דם לדם, עולה השאלה מחדש, ולא התקרית הבודדת היא המבקשת תשובה, אלא כל המערכה כולה היא השואלת, וככל שהשאלה חוזרת ונשנית, כך כוח-המחץ שלה הולך ורב.

ברור שכוחה של שאלה זו לגבי הציבור היהודי, היותה מנקרת ואינה מרפה, היותה גורם מפורש של התשה, אינו דווקא סימן של חולשה או מורך-לב. מקור תקפה של השאלה, לגבי ישראל, הוא בעיקר תחושת ההערכה הנכונה והמרתיעה של המחיר המתמיד שמלחמה זעירה זו דורשת, ולא מפני מספרם של הקרבנות, אלא מפני רציפותם המתמדת המתמשכת, הנעשית כמין הלמות קצובה, נגזרת, הנהפכת לסיוט חרישי ורצוף, ומפני היות הדם הזה קרבן-עולה של חיים צעירים. אין הציבור היהודי צריך להתבייש אם יש שתוקפת אותו מחשבת-רתיעה לנוכח המחיר הזה. העם היהודי רשאי להתגאות בזעזוע הרצוף שגורמת לו מלחמת-התשה זו, אשר קרבנותיה מועטים, לכאורה,

לאין ערוך מאלה של מלחמה כפשוטה וכממדיה המקובלים, אך כל קרבן מעמיד מחדש את הציבור בפני מחץ כל המלחמה כולה. אם סבורים שליטי ערב כי הם ישברו בדרך זו את רוחה של מדינת ישראל, הרי הם טועים, כמובן, אך אין להכחיש כי הם נקטו שיטה אשר לגבי מהותו של העם היהודי אין קטלנית יותר ממנה – מלחמה מתישה, מלחמת המחיר החוזר ונשנה יום-יום, ועם היותו מחיר נפש אחת, הרי הוא גם מחיר עולם מלא. כל המחיר כולו וכל פעם מחדש.

3

"מה יהיה הסוף?" ברור שאותן דל"ת אמות של הפרט, מקום שהחיים הנקפדים פירושם עולם שחרב על הנשאים בו, הוא המקום שבו שאלה זו כבר אינה טעונה תשובה ואף אין לה תשובה לעולם. שום מטרת-מלחמה ושום יעד לאומי אין בכוחם לשכך את כוח מחצה באותן דל"ת אמות. שם אין היא מותירה מקום לדיונים ועיונים. אלא שכאן אנו עומדים על מקומה של שאלה זו בחיי הכלל, אך דומה שהתשובות המקובלות, שמדיניותנו משיבה לשאלה הזאת, אינן עשויות אלא לטפח את זרעי-המבוכה הנובטים מתוכה, שכן אם אמת הדבר שהשטחים הללו שהעם היהודי עומד בהם ומשלם את מחירם הנורא אינם מלכתחילה אלא נכסי-ארעי, כפי הצהרותינו בכל הזירות הבינלאומיות, וכפי המשתמע מוויכוחינו הנסערים על מידת זכותנו להתנחל בהם, אם אמת הדבר כי אנו עומדים במלחמת-ההתשה הערבית רק למען "שיחות ישירות ללא תנאי", יש בהחלט מקום לתהות אם אין דרך אחרת ואם אמנם רשאים אנו לשלם מחיר זה בעד דרך זו דווקא.

4

במשך כל שנות גלותו הכיר העם היהודי את כוח מחצה של מלחמת-התשה שהעולם לא ידע דוגמתה לרציפות ולהתמדה. אמצעי עמידתו של העם במלחמה זו היו רבים ושונים. היו לו כוחות "בטחון" יהודי, שנעשה שם-דבר, היה לו אגף-הדרכה של מורים ומאורות-גולה, היה אגף-אפסנאות של הון יהודי, הן לצרכי מדיניות-חוץ והן לצרכי עזרה הדדית מבית, והיה אגף כוח-אדם ואגף-מבצעים, אך נוסף על כל אלה

היה עוד דבר אחד נותן־כוח ומוסיף כושר־עמידה. היתה הכרה ברורה כי מערכה זו שהעם היהודי עומד בה נטושה לא מפני שהוא מתעקש דווקא על פירוש משלו להחלטות מועצת ההגמונים, או דווקא על שיחות פנים אל פנים עם הבישוף האזורי, אלא הוא עומד במערכה מפני שהוא חייב בה מכוח עיקרי־אמונה שהוא קיבל עליו ומכוח מורשת עבר וחזון־עתידי שהופקדו בידי. אותם עיקרי אמונה לא היו מסוג של "אני מאמין בשליחות יארינג" ובדומה לכך, עיקרים שמדי־ניותנו סועדת בהם את רוחו של עם ישראל.

העם היהודי עמד איתן כל שנות יסוריו באותה מלחמת־התשה מפני שהוא ידע כי אין לו תשובה יהודית אחרת למלחמה זו, שכן התשובה האחרת היא זו של אויביו ופירושה שמד וטמיעת הנפש, או כליון הגוף והנפש גם יחד. הכרה זו, שנתנה לעם היהודי את כוח־העמידה, לא היתה הכרת יאוש של אין־ברירה, והיא לא מנעה יהודים מלהקפיד, גם בתקופות האפלות ביותר, שלא לחלוץ אנפילאות שלהם שעה שהיו עולים על משכבם לישון, שמא יישמע פתאום קול שופרו של משיח והם יצטרכו לרוץ להקביל פניו וחבל על כל רגע שיבטלו על נעילת הסנדל.

כן, בדומה לכך עלינו לדעת כי אם יש לה לשאלת "מה יהיה הסוף?" תשובה שונה מזו של עמידה במלחמת־התשה זו, הרי אין זו יכולה להיות תשובה יהודית, אלא היא התשובה הערבית, כלומר התקפלות ונסיגה והסכמה להיות נתונים לחסדם של שליטי מצרים וסוריה וירדן. הכל יודעים כי אלה המשיאים לנו עצה זו, אלה הגורסים כי בדרך אחרת לא ניחלץ מן המעגל הסגור של דם תחת דם, אינם אלא כאותו גיבור של בדיחה ידועה, שראה אדם נאבק עם שבולת־מים, המאיימת עליו לטבעו, ונשא קולו וקרא אליו מן החוף לאמור: "מה יהיה הסוף? חדל להתאמץ ורד תהומה. אתה תישאר בלי כוחות".

5

אך כדי ששאלה זו, "מה יהיה" או "עד מתי", לא תרחף כמו בעולם התווה ולא תהיה חומר לבעלי עצות, עלינו לזכור עוד עיקר גדול אחד:

עלינו לדעת, כי מלחמת־התשה זו שאנו עומדים בה, באה לא משום שנקלענו לסבך שאין מוצא ממנו, אלא היא תוצאה של היחלצות

שנחלצנו מתוך סבך ומלכודת, היא פרי נצחון אינ־שני שהוציא אותנו למרחב והנחיל לנו סיכויים וכושר־עמידה שדוגמתם לא ידענו מעולם. כל עיקרה של אפשרות זו לשאול מה יהיה הסוף ולהפליג אל ויכוחים ואל דיונים על כך היא פרי העובדה שכיום, אם ניטול דוגמה אחת מרבות, יש לנו מירווח של 27 דקות־התראה מרגע המראתם של מפציצים משדות־תעופה של מצרים ועד לבואם על פני ערינו וכפרינו, לעומת ארבע דקות שהיו לנו לפני מלחמת־ששת־הימים. במשך כל דברי ימי מלחמתו ונדודיו של עם זה בגולה לא היו לו עשרים ושבע דקות כאלו.

בהרצאתו לפני בוגרי ביה"ס לפיקוד ומטה אמר שר־הבטחון כי את הכתוב "אל תירא אברהם" עלינו לפרש לא על דרך של "אל תדאג", או סמוך עלי, אלא לפי משמעות שעיקרה אל ירך לבבך, אל תיתפס לייראה ופחד בהיאבקות הממושכת הנכונה לך. "דרש" זה – אשר הוסיף, אגב, לאותה הרצאה, יחד עם כמה נקודות דומות לה, תבלין מיוחד במינו וכמו משך פתאום על דבריו של המצביא היהודי, המדבר אל קציניו, נימה מפתיעה, ואפילו צורמת לרגע, אך למעשה מופלאה ועמוקה, של צליל "מגידיים" יהודים מעולם אחר ורחוק כל־כך – "דרש" זה מסתבר מתוך נסיבות הזמן ההווה ומתוך כוונת ההרצאה. אך נדמה כי עם זאת אפשר כיום לגרוס את הכתוב גם כפשוטו. אפשר כי בימינו אלה, בפעם הראשונה מאז צאת ישראל בגולה ומאז ראשיתה של תקופת התחיה בארץ־ישראל, דווקא הודות למירווח זה שניתן לנו ושאנו רואים אותו בטעות כסבך, אפשר למצוא באותן מלים "אל תירא אברהם", או "אל תירא עבדי יעקב" גם אחד מששים של "אל תדאג, אברהם", או "אל תדאג, עבדי יעקב. יהיה טוב".

המומחים לחופש

1

בעתונים וברחוב מופיעה בימים אלה מודעת-פרסומת לקראת הצגת-תיאטרון העוסקת במשפט-הרוזנברגים הנודע, שנערך בארצות-הברית בשנות החמישים.

בראש המודעה נקבע כעין מוטו, או פסוק של פתיחה-ומיצוי, והוא: "אשמות-שווא בשירות המישטרים".

ללמדך שנושא ההצגה נתפס כאן לא כענין מובדל לעצמו, אלא כתופעה בעלת משמעות כללית יותר.

ברור, כי אין לערער על גישה זו. רבים בעולם סבורים עד היום כי משפט הרוזנברגים עיוות את הדין והיה כולו פרי של היסטריה שתקפה את אמריקה בימי מאקארתי. אין ספק כי מנקודת-השקפה זו ראוי בהחלט לעשות את הפרשה הזאת, שזעזעה בשעתה את האדיר במישטרים הדימוקראטיים, חומר להכללות ולהסקת לקחים.

אין אני מכיר את המחזה ואיני יודע דבר על מחברו והשקפותיו, אך הנני נוטה להאמין למפיק ההצגה, שעה שהוא מסביר (בשיחה שנתפרסמה ב"דבר השבוע") כי יש בהצגה זו ענין מיוחד גם לקהל הישראלי, הצריך ללמוד ממנה כיצד להיזהר מפני סכנות צפויות של ציד-מכשפות.

אמנם, תוך כדי הטעמת האקטואליות הישראלית המיוחדת של הנושא, מוסיף המפיק וקובע אפילו מסמר בזו הלשון:

"איני רואה - כך הוא אומר - הבדל עקרוני בין מאקארתי ובין הופעת איש מסויים בישראל".

אלא שלשון-חידות זו אינה ענין לדיון מהותי. על-כל-פנים, לפי טיבו של הניסוח, נראית רמיזה מעורפלת זו כשייכת יותר לאותו נוסח של "אשמות" שהן נושא ההצגה, אשמות שבמקרה זה אמנם אינן "בשירות המישטרים", אלא בשירות הדיבה, או בשירות אפנת הרגע, או אפילו פשוט בשירות הקופה הצריכה תוספת אקטואליות.

אין לערער גם על "ההשלכות" הקושרות את נושא ההצגה עם זכר המישטר הנאצי. באחד הצילומים, מתוך ההצגה העתידה, אנו רואים נאצי במדים (כנראה, איש גסטאפו) דורך במגפו על גבי אדם הזוחל לפניו על ארבע, ואין זו תזכורת מופרכת. הנאצים, לפני עלותם לשלטון, ואף בימים הראשונים לשלטונם, נעזרו הרבה בעלילות-שווא, ושריפת הרייכסטאג היא עד היום שם-דבר. ראוי רק להעיר, כי דווקא בשעה שהממשלה נכונה בידיהם, כלומר, בעת היותם ל"מישטר", לא נמנו "אשמות-השווא" בין כלי-המשחית המובהקים שלהם. על-כל-פנים, בגדול ובמובהק שבפשעיו לא נזקק המישטר הנאצי לאמצעים אלה. שעה שהוא השליך את היהודים אל מחנות-המוות, בעוון היותם יהודים, לא היתה זו אשמת-שווא. זו היתה עובדה אשר הממלכה וחוקיה, שנהפכו למכונת-רצח, קבעו אותה כסיבה מספקת להשמדת עם.

2

לעומת זאת, אם קיים בתולדות הזמן החדש מישטר אשר הפסוק "אשמות-שווא בשירות המישטרים" מעלה אותו על הדעת מיד, באסור-ציאציה ראשונה, הרי זה המישטר הסובייטי. לאחר הוועידה העשרים נעשה סימן זה מקובל על הכל, וכיום, לאחר תקופה מסויימת של היסח-דעת, נוספה לו אקטואליות מחודשת, עם פרשת פראג ועם פרסום ספרי העדות החדשים (של אלמנת סלאנסקי ושל ארתור לונדון) ועם בריחתו של קונוייצוב וכיוצא באלה.

שעה שאנו רואים, איפוא, על גבי המודעה שתי זרועות מושטות זו לקראת זו ומתאחדות בלחיצת-יד, ובכפות ידיהן השלובות מפרפר קרבן האדם הקטן, האזרח חסר-המגן, הרינו מזהים את הזרוע האחת, לפי צבעי הדגל האמריקאני שעל שרוולה, ואילו הזרוע השניה, אף שאינה מזוהה במפורש, מסתברת כזרוע המישטר הסובייטי.

כאן, לכאורה, צידוקו הטבעי של הפסוק "אשמות-שווא בשירות המישטרים", אך כאן, למעשה, גם האבסורד המובהק שבו.

חישופו של אבסורד זה עשוי ללמד גם על מידת הרצינות שבה עלינו להתייחס לפעמים לסמכותם של חוגים מסויימים בעניני חופש וחירויות-האזרח ולטיב הכשרתם ומומחיותם המיוחדת להיות מורי-הוראה בתחום זה וללמד לכולנו מהו החופש וכיצד לשמור עליו ולהילחם לו.

כדי לפרש את הדברים נציין קודם-כל כי למראה הזרוע האמרי-קאנית והזרוע הסובייטית שבפלאקאט ולמראה הקרבן הזעיר המפרפר בכפות-ידיהן השלובות, יש להזכיר הבדל קטן שלא בא כאן לכלל ביטוי.

ההבדל הוא בכך שבכל שנות עריצותה של הזרוע הסובייטית הודהו כיתות מובהקות של נאורים ומתקדמים בעולם, וגם אצלנו, לא עם הקרבן המפרפר במלכודת האגרוף המוחץ, אלא דווקא עם האגרוף עצמו. הודהות זו באה לידי ביטוי גם בהפגנת חרשות גמורה לגבי אנקות הכלואים והמומתים והמתוודים במשפטי הזוועה וגם בלהט של תשואות וקידות חן-חן ל"כוח הכוח".

יש להוסיף כי שתי מידות אלו, גם החרשות לגבי אנקת הנרדף וגם התשואות לרודף, באו לאו דווקא מתוך אמונה שלימה ש"אשמות-השווא" הסובייטיות הן אמת מוחלטת, אלא בעיקר מתוך שאשמות אלו היו בשירות המישטר. זה היה צידוקן. העובדה כי אשמות אלו שירתו את המישטר היה לנאורים ומתקדמים שלנו, ולדומיהם בעולם, אישור הפוטר אותם מחובת מחאה והגנה על הקרבן. יתר-על-כן, עובדה זו עוררה אותם לשפוך חמתם על כל מורדי אור שהעזו להביע אהדה לקרבנות ולא לתליינים.

ראוי להוסיף כי הסכמתם של מתקדמינו לאותה שיטה של "אשמות-שווא בשירות המישטר" היתה הסכמה כה טוטאלית עד כי גם כשבאה שעת ההתפכחות, התחוללה התפכחות זו לא מכוח העובדות שטפחו על פני כל, אלא רק משום שחישוף "ההסתאבות" וגינויה באו מפי המישטר עצמו לאחר שהתחלפו השליטים. מה שלא עשו שנות דור של עריצות אפלה עשה נאום אחד של חרושצ'וב בוועידה העשרים. כשם שנאורינו קיבלו את "אשמות השווא בשירות המישטר" בלא חקירה ודרישה, כך קיבלו עכשיו בלי חקירה ודרישה את ביטולן וגינוין, רק משום שהדבר יצא מפי הגבורה.

העובדה שכמה וכמה מבין אותם נאורים ומומחי-חופש - לאחר אותה תקופת הכשרה והתמחות של שנות חרשות מוסרית ופוליטית שאין דוגמתה - חוזרים עכשיו, לאחר התאושות, להיות מורי-הוראה

לציבור בעניני חירויות האזרח, ללמד אותו להבדיל בין טוב לרע ובין עבדות לחירות ובין אור לחושך, ולעוררו, כבני-סמך, על סכנות הנשקפות לדימוקראטיה, עובדה זו היא קוריוז שאין צריך לפרש ממדיו ומשמעותו. מסתבר כי אותו שכרון אטום ולוהט שמנע בעדם מלתפוס בשעתו את היסוד המרתיע והאפל שבעמדתם, הוא המונע בעדם כיום לראות את נימת הגיחוך שבה.

משום כך, שעה שמפיק ההצגה "כוח הכוח" - המשתלב תכופות השתלבות פעילה ונמרצת הן בקו הכללי של לוחמי החופש הוותיקים שלנו והן במיפגניהם הפוליטיים החולפים - קם ללמד לציבור בישראל מהי חשיבותה של חירות רוחנית וכיצד יש לשמור עליה ובאיזו מידה אנו מתקרבים לתקופה של ציד-מכשפות והיכן עלינו לחפש את מאקארתי על-מנת להוקיעו ולהיזהר מפניו - שעה שהוא מלמד את כל הדברים האלה, הרינו מהרהרים כי ההצגה "כוח הכוח" יכולה להיות חשובה וראויה לכל הכבוד, אך כדי להשתכנע מן הפרשנות הזאת ובעיקר כדי להצדיק את נימתה האפוטרופסית המייסרת והמפ-חידה, דרושה מידה רבה של כוח המוח.

ומלים מספר לענין עצמו: רבים סבורים, כידוע, כי הזוג רוזנברג לא היה אשם בריגול. אך גם כשאנו מסכימים שהיה כאן קשר של השירות החשאי שגרם את עיוות הדין, הרי עובדה היא כי העתונות החפשית ודעת-הקהל, אף באמריקה עצמה, היו מכשול כה מוחשי ותקיף נגד עיוות זה, עד כי מסלפי המשפט לא הגיעו אל מטרתם אלא לאחר מאמצים לאין קץ, כשלושונם ממש שלוחה החוצה מרוב יגיעה, ויש לפקפק אם היו יכולים לחזור מיד שנית על מיבצע כזה. רק מתוך עירבוב גמור אפשר לדבר בהקשר זה על אשמות-שווא בשירות המישטרים, ולהפוך את משפט הרוזנברגים סימן-היכר משותף ואות-התראה משותף לדימוקראטיה האמריקאנית ולמישטר הסובייטי, למשל, אשר "אשמות-השווא בשירותו" שילחו מיליוני אדם אל מחנות-עבדים והמיתו רבבות באין דין וסחטו וידויים שאין משלם בקורות אנוש. אם ניתן דעתנו על כך ואם נוסיף על עירבוב זה של מין בשאינו מינו את דקדוקי הסלקטיביות הבררנית והיודעת לקבוע תמיד איזה מקרי-דיכוי ראויים לעצמות-מחאה ואיזה מקרים "שווים פחות", נבין אולי כי יש ייצרי חופש אשר מידות טשטוש-ההבחנה ועיוות כושר-השיפוט הכרוכות בהם מסוכנות לחופש ולזכויות-האזרח לא פחות מכל מאקארתי משוער.

זהות ומלחמה

לא מכבר נערך על הכרמל דו־שיח בין אנשי־רוח יהודים, של ישראל ושל ארצות־הברית.

נושא הדיון: מורשת היהדות ודרכי הנחלתה מדור לדור. בתוך שאר דברים ציינו האורחים האמריקאיים, לפליאה ולשבח, שישראל מוצאת זמן לדון, בימים אלה של מלחמה, בשאלות כמו זהות יהודית ודרכי שמירתה, או ערכי מורשת והבטחת חיותם ומשמעותם לעתיד לבוא.

שבח זה, ייתכן שישראל ראויה לו, אך נימת הפליאה, שנצטרפה לכך, אולי אינה במקומה.

שכן מיום תקומתה ועד עתה, דרך כל המאבקים והמלחמות, אין ישראל עוסקת, למעשה, אלא בעניינים הללו בלבד ואם יש מקום אשר שאלות אלו של זהות יהודית ושל המשכיות־המורשת, מוטלות בו על הכף, הרי ישראל היא מקומן ומלחמה זו חותכת גורלן יותר מכל גורם אחר בעולם.

השאלות הללו הן, למעשה, תכנה ותכליתה ושרשה של המלחמה הזאת, אף כי, מחמת הדחק, אין הן מנוסחות ניסוח רב־היקף וארוך־טווח, אלא גורלן מוכרע מדי יום ביומו, יחד עם שאלות חיים ומוות כפשוטן, באותן שניות אשר בין המלים "דובר צה"ל מודיע" ובין המשך הפסוק וסיומו, עם תחושת הרווחה הבאה בעקבות המלים הללו, או עם סיכום הדם והזעקה ששולמו בעד כברת־דרך וכברת־זמן נוספות של שמירת הזהות היהודית והעברת המורשת עוד שעה אחת או יום אחד קדימה אל העתיד.

ואם יש טוענים כי צלמה של ישראל אינו טבוע בחותם היהודי השלם ובסימני־ההיכר של הזהות היהודית ומורשתה, וכי לא ישראל, אלא התפוצות הן השומרות כיום את אוצרות־רוחה של היהדות ואת עומק משמעותה, אם יש טוענים כך, אין אתה יכול אלא לחייך רגע לשמע דברים אלה ולהרהר כי אף־על־פי־כן הרי ישראל זו, היא

הנושאת, בהבקיעה דרך שנות מלחמה אלו, את לשונו של העם, את כתבו העברי, את בתי-הספר, את האוניברסיטאות וגני-הילדים, את הספריות ואת הספרים העבריים, ואת הידיעה לקרוא בהם ולהבינם. והיא כיום ערוכה אחת ואין שנית לקיומם של כל אלה, ומלחמתה היא שתחרוץ את גורלם.

ואם יש מקום לשבח ולפליאה, הרי זה מגיע לאורחינו מן התפוצות שמצאו זמן, בעודם חרדים על כל שעה של שמירת הזהות היהודית במקומותיהם ועל כל יום נוסף של הנחלת המורשת היהודית בהיקף ובטווח של דרשת בר-מצווה, לבוא ולדון כאן, במלוא התנופה והעומק, במהות תכניו של הקיום היהודי והבטחת מורשתו לימי עתיד רחוקים... בתוך האוויר החם והרטוב של שלהי אלול אלה מתנשאת על סף השנה החדשה – עם ראשית-עשור וחילוף את כ' באות ל' – אותה צנפה אדירה של מורשת יהודית אשר שמה ימים-נוראים והיא שפעה של דינים ומנהגות ומלכויות וזכרונות ושופרות, שפעה אשר אין שום קאתדראלה שבעולם דומה לה גם לחוקות וגם למסתורין, לקווים ישירים ללא סטיה ולסבכי פרטים וכללים ומבואות ומוצאות, ואתה מביט ורואה כיצד כל זה, כן, גם זה, על אף צלמה הלא-יהודי כביכול של ישראל, מורם על אותן כתפים של מלחמה יהודית, כדי לשאת כל זאת הלאה, אל תוך העתיד, מורם יחד עם כל החדש, עם מוסדות-המדע ומכונני-המחקר, עם עבודות השדה והחרושת, עם האוצרות ועם ההבלים, על גבם של חיילים צעירים, של גערים, בני-זקוניה של האומה, הנעשים מבלי-משים אבותיה, שכן הם הנותנים לה כיום את חייה ואורך-ימיה.

שכן פני האומה מתחדשות ומחליפות תגים וקווים, והזהות היהודית לא תמיד היא מהות אחת, והיא משנה טעמי-תכנים ומשמעות, אך אם יבוא יום והעם היהודי, השוקט בארצו, יביט רגע אחורנית, לראות את צלמו ושרשו בימים עברו, יתגלה לו מרחוק צלמה זה של ישראל הלוחמת, בדמותו של חייל צעיר, ואותה שעה לא יידע העם כיצד לקרוא לו לנער הזה, אם לומר לו: בני, בני, – או לומר: אבי, אבי, רכב ישראל ופרשיו, רכב ישראל וסבליו העמוסים לעייפה.

הדרוויש כשותף לקונפליקט

1

התפרצות הטירוף הג'יהאדי של ממשלות ערב, לאחר הדליקה במסגד אל-אקצה, שוככת בהדרגה. אותו בליל שוצף של שקר ושכרון-חושים, של חימה המלבה את עצמה ושל שמחת קפיצה-על-המציאה, של זעקות-שבר ויללות-נקם על "אויבי אלוהים" - כל זה נסתבר, כנראה, גם לשליטי ערב כהפרזה-פורתא, לאחר שהבינו כי הם תפסו מרובה וכי העולם, יותר משנסחף בחזיון זה, גרתע מפניו.

רשאים אנו לשאוב עידוד מכך שקיצוניותה של חמת-השתוללות זו היתה במידה רבה פרי חוסר-אוניס להוציאה אל הפועל.

ונראה כי גם ההתפרצות הזאת לא יכלה לשבש את התהליך העיקרי המסתמן בעולם לגבי המזרח-התיכון, תהליך שעיקרו פחות עצבנות ופחות קדחת של סף מלחמה כוללת.

גם את השלב החדש של הטרור הערבי - שלב גלובאלי כביכול, עם הפיצוץ שבוצע לא מכבר במשרדי "צים" בלונדון וחטיפת הבואינג האמריקני - עלינו לראות כהווייתו.

שכן התפשטות גיאוגראפית זו של טרור אינה אסקאלאציה של הצלחות והישגים אלא בעיקר פרי חוסר תוצאות של ממש בחזית העיקרית. אילו הצליחו ארגוני-הטרור הללו להגשים לוא רק חלק-מה מתכניתם, לאחר שהתימרו להפוך את ישראל כולה לזירת התקוממות ערבית, לא היו מבקשים תחליפים של פיצוצים בלונדון ושל הצגות צ'ה-ג'ווארה באוויר.

דבר זה עלינו לדעת לא מפני שזה נחוץ לחיוק המוראל, אלא פשוט כדי להעריך נכונה את המציאות.

אך פרק זה של מדיניות הלחימה הערבית, פרק הזעקה הדרווישית של ממשלות ערב הקוראות לנקם בכופרים, על רקע הגרדומים של בגדד, וציניות-הליסטים של סוריה, ויוהרת-הראווה של הגאנגסטריזם המעופף על פני כל אלה, פרק זה יש בו עוד נקודה חשובה. הוא חשף פתאום את הקלסטרון הנשכח קמעה, אך המוחשי כל-כך, של חבורת השליטים המנוונים, ההופכים אפילו את דתם שלהם כלי זיוף וכזבים ושוט-שיסוי, קלסטר-פנים שונה במקצת מן הדמות שנתקבלה על דעת-הקהל בעולם - במידה רבה בסיוע מדיניותנו ובעזרת משכילינו הנודעים - דמות הצד הנגול והמקופח ופצוע-הגאווה...

ולזמן-מה, לפחות לשעה קלה בלבד, לא כל-כך נוח להמשיך באותו טון שעתונאי העולם הורגלו בו, טון אשר כל בעל-טור נוקט בבואו להטיף מוסר לשני הצדדים גם יחד, באשר שניהם כה צודקים וכה אינם-צודקים, אף כי הצד הערבי צודק קצת יותר...

ואם אמרנו כי מדיניותנו ומשכילינו סייעו לתפיסה זו של צדק-מול-צדק לא אמרנו אלא מקצת שבחם.

למעשה עמלנו הרבה, בהתמדה ובשקדנות, לנטוע יחס זה לא רק בהכרת האומות - שמא לא יספיקו מאמצי הערבים לבדם לשכנע את העולם - אלא גם בתודעתנו אנו.

לא רק בשעות רגיעה יחסית, אלא גם בעיצומן של התלקחויות משטמה ואיומים סביבנו, הוספנו לטעון כי אנו שומרים את כל "האופציות" פתוחות וידנו מושטת בכל שעה וללא כל תנאים, עד שיאותו הנגולים לשבת עמנו אל שולחן המשא-ומתן, אף כי יודעים אנו כמה קשה עליהם צעד זה מחמת שלא נזהרנו בכבודם והבסנו אותם במלחמה שבה אמרו להשמידנו ולב מי לא יבין לרגשותיהם. אולי טוב שאנו מכריזים בלי-הרף על נכונותנו המתמדת למשא-ומתן ללא כל תנאי, אלא שלפעמים, לפחות בזמן שהצד השני טורח בהילולות גרדומים ובשצף איומי השמד על הכופרים, היה כדאי שנוכיר, ולוא רק כהוראת שעה, כי אנו משיבים לרגע ידנו אחורנית וכי אנו מפסיקים לשעה את עמידת הצפיה והושטת היד וממהירים לעסוק זמן-מה אפילו בענין כה נפשע כמו יישוב השטחים המפרידים בינינו ובין תאוות הטבח של שותפינו לסכסוך.

אותה גירסה של קונפליקט בין שני צדדים שווי-צדק היתה לנו, כאמור, ביחוד בשתי השנים האחרונות, נושא למאמץ הסברה חיצונית ופנימית, הן בבנין-העל של מדיניותנו והן בתחומי העיון הטהור. גירסה זו, בעיקר בקוויה הכלליים, עיקרה היסח-דעת גמור מתול-דותיו המוחשיות של ה"סכסוך", מתולדות האיזור ומדברי ימי הציונות גם יחד. וכדאי להביא כאן אחת הדוגמאות האחרונות להסברה זו, מתוך מאמר שבחוברת האחרונה של "ניו מידל-איסט". מחבר המאמר מוצג כמותח בקורת עקבית על המימסד הישראלי, ודבריו הם תשובה לשאלות ששאלוהו סטודנטים ערבים בהאג.

לא נתווכח כאן לא עם התורה העיקרית שלו, שהיא זכות "האומה הפלשתינאית" להגדרה עצמית ולמדינה מיוחדת משלה, ולא עם הטענות המופרכות התומכות אותה. נסתפק בתמצית של פיסקה אחת מתוך המאמר, פיסקה שהיא בבחינת הנחת-יסוד וענינה מקורות הסכסוך הישראלי-ערבי.

ובכן, לפני מאה שנה - כך קובע בעל המאמר - קמה באירופה המרכזית והמזרחית התנועה הציונית שהיתה תנועת-שחרור וביקשה להגשים רעיונותיה החיוביים בפלשתינה הרחוקה, שנקראה בפי היהודים בשם ארץ-ישראל ובה קשורות הדת היהודית וההיסטוריה היהודית קשרים הדוקים. "אך בדיוק באותו זמן שבו התחילה הציונות למצוא מהלכים באירופה, החלה תנועה לאומית גדולה אחרת במזרח-התיכון. בכל העולם הערבי, לרבות פלשתינה, קמו התושבים נגד שיעבודם בידי הקיסרות התורכית. וכך, בשני מקומות שונים בעולם, קמו שתי תנועות-שחרור שונות, חדורות רעיונות חיוביים, בלי שידעו דבר זו על-אודות זו, ושתיהן שאפו להגשים מטרותיהן באותה ארץ עצמה. הערבים לא יכלו לדעת מה מתחולל ומתהווה במקומות רחוקים כמו קיוב, באזל ופטרבורג. ואילו הציונים באותן ערים לא ידעו דבר על המתרחש במזרח-התיכון. תיאודור הרצל, המייסד הגדול של הציונות המודרנית, היה עתונאי בווינה כשכתב את 'מדינת היהודים'. הוא לא ביקר מימיו בארץ-ישראל, לפני כתיבת ספרו, והספר אינו מזכיר את הערבים היושבים בה".

זו הנחת-היסוד ואין ספק כי סינכרוניזאציה זו של ראשית הציונות, מלפני מאה שנה, ושל התעוררות העולם הערבי שנתכוון בדיוק באותו זמן "לאותה ארץ עצמה" היא חידוש שפשוט חבל להשאירו בחוג

מצומצם של סטודנטים ערבים בהאג. כך גם התיאור המדעי-סטרילי של ראשית הציונות, המוגשת באריות-חיטוי פטרוגראדית ללא כל זיהום ועירבוב של יתושים ושל ברחש ושל ביצות-קדחת ושל עליות חסידים וישוב ישן ושל ביל"ויים ועליה שניה וחלוציות ומאבקים, שאולי הקדימו קצת אפילו את העולם הערבי מבחינת ההתכוונות הלאומית "לאותה ארץ עצמה", אשר העתונאי-הווינאי דיבר עליה בלי לדעת מהו סח.

לא נעמוד על שאר פליאות רבות שבמאמר. נעיר רק כי אילו נמצאו יצורים חיים על הירח, היו רוב הדברים יכולים להיכתב על-ידי אחד משוכני ים-השלווה או לוע-קופרניקוס, ולכן, כדי להוציא מלב הקורא השערות של סתם, נציין כי מחבר המאמר הוא במקרה חבר-כנסת יהודי, אורי אבנרי, ואני אומר "במקרה" לא על דרך האירוניה, חלילה, אלא משום שבאמת איני סבור כי יש לבוא בטענות על המחבר. דרך ההסבר שלו, מבחינת הקו הכללי, אם לא מצד פרטים מסויימים של טיעון, חצובה ממש מן השתות והיא חלק לא נפרד מן ההגות הציונית של ימינו הן בעולם הרוח והן ברובד הפרוגראמאטי.

נזכור רק – לשם צידוק חלקי-לפחות של חוברת "מדינת היהודים", שלא הביאה בחשבון את זכות ההגדרה העצמית של העם הפלשתינאי – כי אותה ארץ, שבה מדובר, היתה אחד החבלים הנידחים ביותר וחסרי הייחוד האתני הלאומי בכל רחבי העולם הערבי, וכי תשעים אחוז משטחה של ארץ זו (אף בלי עבר-הירדן מזרחה) לא היו מעובדים כלל, וכי לא רק הרצל אלא אפילו ממשלת בריטניה, שהיתה, כידוע, גורם לא מבוטל בהתעוררות העולם הערבי למרד בתורכים, בימי מלחמת-העולם הראשונה, לא ידעה, כנראה, כי באותה ארץ, ריקה ברובה, קיימת "אומה פלשתינאית" מיוחדת, ולכן, כמסתבר, לא הוזכרה זו אף בהצהרת בלפור, שבה מדובר רק על תושבים ערבים שאין לפגוע בזכויותיהם, ולא רק בריטניה, אלא אפילו חבר-הלאומים כולו לא ידע דבר זה שעה שהועיד את שטח המנדאט, לרבות עבר-הירדן מזרחה, להקמת בית לאומי ליהודים, ואפילו האמיר פייצל לא התמצא, כנראה, בדברים שעה שכתב לפרופ' וייצמן כי הוא מסכים להגשמת שאיפות הציונות "בסוריה הדרומית". כך שאפילו המושג "פלשתינה", כחטיבה גיאופוליטית, לא היה קיים לגביו...

כל הרקע הזה מקבל כפל-משמעות דווקא כיום, לאחר שהתעוררות העולם הערבי השיגה בכל-זאת ארבע-עשרה מדינות ריבוניות, וכל

המתם של שליטי ערב סובבת, למעשה, רק על אותו אחוז אחד נותר של "הטריטוריות הערביות" אשר שמים וארץ יהיו לתוהו ובוהו אם תקום, חלילה, כברת-ארץ זו לנחלה לעם היהודי ואם לא יחלקוה מחדש בין המדינות הערביות הקיימות, או (כגירסת המשכילים היהודים) אם לא יקימו בשביל תושביה הערביים מדינה ערבית נוספת.

4

האמת היא כי אותו פירוש של צדק מול צדק מעמידה את שאיפות התחיה של עם ישראל לא על מדרגה אחת עם הלאומיות הערבית בגילווייה ההיסטוריים הלגיטימיים, אלא הוא מוריד את תולדותינו ומשמעותם, בנסיבות הקיימות, אל מדרגת שוויון עם מידת צדקם של שליטי ערב, המושחתים והרקובים שבין השליטים המדיניים בזמן החדש.

ואם אני מדבר על השליטים ולא על העמים הערביים, הריני עושה כן משום שייתכן כי אותה תורה שהערביסטים שלנו מטיפים לה השכם והערב, ששנאת עמי ערב לישראל היא חלק בלתי-נפרד ובלתי-נמנע מהשתלשלות הדברים, אותה תורה אולי אינה, לאחר ככלות הכל, אלא סברה כשאר סברות ואם אנו מקבלים אותה בלי ערעור הרינו קובעים למעשה את חדלונן של תקוות שלום לעתיד שאפשר להביאו בחשבון. אולי יש לשים לב משום כך לגירסות אחרות, כגון זו של אותו סופר-נוסע שביקר לא מכבר בקאהיר וסיכם רשמיו בעילום-שם בחוברת "אנקאונטר", בה הוא אומר כי התמונה המקובלת בעולם, תמונת נאצר העוצר בקושי בעד האומה הערבית מלהתפרץ למלחמה, היא מוטעית וכי העם המצרי נכון להשלים עם ישראל אלא שהמשטר הוא הזקוק לפסיכוזה מלחמתית ולא מן הנמנע הוא כי משטר אחר, או שליט אחר, שיבוא במקום נאצר, ינקוט עמדה אחרת, שכן "אין לזלזל באפשרות של שינויים מהירים בהלך-הרוחות ובכיוון של המדיניות המצרית".

5

לשונה של כנופית השליטים הערבית כיום אינה לשוננו ודרכי מלחמתה אינן דרכי מלחמתנו. בתחומים אלה אנו נשמרים מלהידרדר אל שפל מדרגתם. רק דבר אחד אנו מסכימים להוריד אל רמתם שלהם, את צדקו של עם ישראל במלחמתו. עלינו להתנער מגירסת שוויון זו. עלינו לחדול מלראות את חבורת

השליטים הערביים כמגשימה את הצדק הערבי. עלינו לראות את הטראגדיה שב"סכסוך הישראלי-ערבי" לא בכך שהוא ענין של צדק מול צדק אלא בכך שהאומות הערביות נקלעות בו בין שחיתות שליטיהן ובין כורח-החיים וההגיון של הצדק היהודי שאין לו לאן לסגת ואין לו על מה לוותר.

לא נגד הצדק הערבי אנו נלחמים אלא נגד רקבון השליטים הערביים ונגד טירוף החולי שהם כולאים בו את עמיהם. ורק משום כך אנו בטוחים כי עתיד של שלום עוד נכון לאיזור הזה.

לא כמדינה מוחזקת

1

ראש-הממשלה, גולדה מאיר, יוצאת לאמריקה לפגישה עם הנשיא ניקסון. אך מסעה זה יפגיש אותה, כמאליו, גם עם הגדולה והחזקה שבתפוצות, עם יהדות ארצות-הברית. למעשה עם העם היהודי.

מה יוגד להם ליהודי הגולה במיפגש זה ?

אין כוונתי לשאול אם ידובר על חובת העליה לישראל או לתהות באיזו מידה של הטעמה ושל דחיפות יוזכר ענין זה. בדרך-כלל מקובל כיום להזכיר את הנושא הזה בכינוסים של יהודי התפוצות, בנימה של בדיחות-למחצה, כדבר שגם הנואם וגם קהל הנאספים יודעים שאין טעם לדוש בו בחומרה, ומוטב לפטרו בנימת הומור, הן מצד התזכורת והן מצד מחיאות-הכפיים.

כוונתי לא לשאלת העליה כשהיא לעצמה, אלא לאותו מירקם-יחסים שבין ישראל ובין התפוצות, אשר שאלה זו, ומעמדה כיום, אינם אלא חלק ממנו. כוונתי לכל אותן מוסכמות שנשתרשו במירקם זה, מוסכמות שאין בהן כנות ואין בהן מן המציאות כמו שהיא.

נושא זה כל שעה היא שעתו, ואם אנו רואים את ביקור ראש ממשלת ישראל בארצות-הברית כשעת-כושר לומר מלים מספר בענינים אלה, הרינו עושים זאת גם משום שגולדה מאיר, לאחר בן-גוריון (שמאבקו על נפש העיקרון הציוני נתפרש בזמנו כאנטי-ציונות) היא כיום האישיות הממשלתית האחת, המסוגלת, לפי מיבנה נפשי שלה ובתוקף סמכות שלה בין יהודי התפוצות, לטלטל ולנפץ לפחות משהו באותה מסכת-יחסים מוסכמת ומסולפת שבינינו ובין הגולה. לפחות לתת אות לראשיתו של מיפנה הכרחי.

איני בא להאריך בהרצאת מהותה של אותה דוקטרינה לאומית חדשה שירשה את מקום הציונות הקלאסית, אף כי היא למעשה ניגודה והיפוכה. הדברים ידועים. פרט לכמה חילוקי-דעות המתגלים פה ושם, בסימפוזיונים ערטילאיים, אין מערער כיום על תורה זו, שעל-פיה נעשה קיומה של מדינת ישראל, באורח פאראדוקסאלי, משען וצידוק להמשך הקיום היהודי בגולה, על-ידי שישראל "זוקפת את קומתם של היהודים בתפוצות ונוסכת בהם גאוה ומנחילה להם כבוד" וכיוצא באלה, ואילו התפוצות גומלות לה על-ידי שהן מחזקות אותה בחומר, בעודן מוסיפות לשאת, אולי אף במידה רבה יותר ממנה, את יעודה הרוחני של היהדות ההיסטורית - דבר ההופך למעשה ראשה-למטה לא רק את הציונות המדינית אלא גם את תורת "המרכז הרוחני".

מקובל בינינו שרקע רעיוני זה יש לו "השלכות" על ענין העליה לישראל. איני יודע באיזו מידה היה רקע אחר, רקע ציוני-ממש, מגדיל וממריץ את ממדי הגשמתו של עקרון קיבוץ-גלויות. ייתכן כי שום תיקונים רעיוניים לא היו משפיעים הרבה לענין זה. אך בתוך נופה של אותה דוקטרינה שלטת, אשר לפיה אין מדינת ישראל אלא אחד המרכוזים היהודיים החשובים, ולדעת רבים אולי לא הקובע שבהם מבחינה היסטורית רחבה, בתוך נוף רעיוני זה, מתעקם לא רק עקרון העליה, אלא כל מלחמתה של ישראל כיום, כל מלחמת-הדמים הזאת הנטושה כיום על הגבולות, אף היא עשויה לקבל מתוך כך משמעות זרה ומרתיעה.

כדי להמחיש משמעות זו דיינו אם ניטול לוא רק אחת מן המוסכמות המקובלות עלינו כיום, זו האומרת, למשל, כי מעלתה וערכה של מדינת ישראל הוא בכך שיהודי התפוצות יודעים כי אם יתהפך, חלילה, הגלגל על אחד המרכוזים היהודיים בגולה ותבוא עת מצוקה, הרי מזומנת להם תמיד מדינה יהודית שתהא נכונה לקבלם ולהיות להם מקלט, שלא כבאותם ימים בהם היו היהודים נרדפים באין פותח שער לפניהם. דבר זה הוא, כמובן, נכון ביסודו.

יתר-על-כן, הוא מעיד אפילו על חוש בריא של שמירת "אופציה", על כל צרה שלא תבוא.

ואף-על-פי-כן אין מפלט מן ההרגשה כי יש בה בבריאות זו משהו לא טבעי וחולה ומעורער. אין מפלט מן ההרגשה כי בעוד ישראל עומדת במלחמה אכזרית זו על הגבולות החדשים, למען "המפה

החדשה", יש מידה של פרברסיה לאומית באותו עיקרון הגורס שלא רק השטחים הם "שטחים מוחזקים" אלא המדינה עצמה, אם בגבולותיה החדשים ואם בגבולותיה הישנים, היא לגבי רובו של העם בבחינת "מדינה מוחזקת", למקרה שהישיבה במקומות אחרים תהיה לא-נוחה או כרוכה בסכנות רבות מדי.

בתוך גוף רעיוני זה נראית מדי פעם גם צדקת מלחמתה של ישראל כמעוררת ומבקשת אחיזה, שכן גם הקשר ההיסטורי שבין העם היהודי ובין ארץ-ישראל – זה שעליו אנו מסתמכים בכל מאבקינו הרעיוניים והפוליטיים נגד טענת הערבים, הגורסת שאנו זרים כאן – גם קשר היסטורי זה נעשה באמת רק היסטורי בלבד. אנו מוסיפים, כמובן, לדבר על כך שהעם היהודי "נשא את ארץ-ישראל בלבו כל שנות קיומו ונדודיו ושאף אליה והגה בה ונמשך אליה", אך אין אנו חשים כי לא לשווא אנו מדברים על כך בלשון עבר וכי גם לשון-עבר זו משמיעה צליל הלול ומוזיף בנסיבות ההווה, לאחר ששערי הארץ פתוחים זה עשרים שנה והמדינה משוועת לשווא לעם היהודי שיבוא בה.

3

גם אנו בישראל וגם יהודי התפוצות זוכרים בגאווה ובתודה את מלחמת-הקוממיות שבה נתכוננה המדינה ובה נחתך דין האומה לחיים ולא לכליון. העובדה כי באותה מלחמה גורלית לא מנה הישוב היהודי בארץ-ישראל אלא שש מאות אלף איש – קצת יותר מרבע וקצת פחות מן החלק החמישי של מיספר יהודי ניו-יורק – עובדה זו מתפרשת אף היא לגאווה, שעל-ידי כך נעשה נצחונה של ישראל באותה מלחמה כנצחון המעטים על הרבים. אך עובדה מיספרית זו יש לה גם צד אחר, והוא צריך להיות לא רק מקור גאווה אלא גם מקור רתיעה ותמהון על שהציונות, בכל תקופת התחיה הלאומית, לא כינסה בארץ-ישראל, עד מלחמת-הקוממיות של שנת 1948, אלא אותו ישוב יהודי זעיר של קצת למעלה מחצי מיליון. אל נאמר כי ההגבלות, שהטילה ממשלת המנדאט, הן שגרמו את הצמצום הזה. גזירות השלטון הבריטי לא היו מכשול אלא בפני עליית המצוקה של העקורים לאחר מלחמת-העולם, או של יהודי ארצות-ערב, ואילו יהודי ארצות-הרווחה לא זעו גם אז וגם לפני-כן.

עד שנת 1933, שנה שבה החל להגיע גל העלייה הגרמנית, עם השתלטות הנאצים בגרמניה, לא היה שיעור העולים לארץ-ישראל אלא כתשעת אלפים בשנה. לא יותר מזה. וזאת בימים שבהם לא היה, למעשה, כל מכשול חיצוני לעלייה.

מחרידה המחשבה כי לולא מצוקתם הנוראה של יהודי ארצות-ערב ולולא המפעילים הנרדפים, לא היה אותו ישוב של מחצית המיליון גדל גם אחרי מלחמת-הקוממיות, יותר משהוא גדל כיום, לאחר מלחמת-ששת-הימים.

ואם אנו עומדים כיום, לאחר מלחמה זו, כשארץ-ישראל כולה פתוחה לפנינו, ואנו רואים לנגדנו לא את הארץ אלא את הבעיה הדמוגראפית שהיא מעמידה לפנינו, עלינו לדעת מה פירוש הדבר. פירושו הוא שבמשך כל שנות קיומה לא הביאה הציונות לארץ את המינימום הדרוש כדי לעמוד בפני סכנת טמיעה באוכלוסיה הערבית שנוספה כיום, אוכלוסיה של מיליון אחד בלבד. פירושו הוא, כי לולא בריחת הערבים בשנת 1948 היינו עומדים בפני אותה בעיה עצמה גם בגבולותיה הקודמים של מדינת ישראל, וכי גם בלי "השטחים המוחזקים" צפויה לה למדינת ישראל, בקצב הנוכחי של העלייה ולנוכח הריבוי הטבעי של הערבים, אותה סכנת טמיעה ואיבוד "האופי היהודי", גם בגבולות הישנים וההבדל הוא רק בהפרש הזמן בלבד. זהו צדו השני של הנצחון במלחמת-ששת-הימים. נצחונה הצבאי הגדול של מדינת ישראל חשף את התבוסה הרעיונית ההיסטורית הגדולה של הציונות ושל עם ישראל.

4

איני יודע אם יש בכוחן של תוכחות ומסעי התעוררות ושבת-מוסר לשנות מצב זה. מסתבר שלא. ייתכן כי אין ברירה אלא להשלים עם כך ולסמוך, ביודעים או בלא-יודעים, על גורמי-חוץ מציקים שיעוררו ספקות בלב יהודי הגולה לגבי עתידם במקומותיהם. אך כנגד שתי דרכים אלו, של ערעור על המצב או של השלמה עמו, נוקטת הנהגתנו המדינית והלאומית דרך שלישית, שהיא האחת שאין לה צידוק משום בחינה שהיא. דרך זו אינה לא תוכחה ולא השלמה עם פני הדברים, אלא פשוט הסוואתם והצגתם בצורה שהיא היפוכה של המציאות. דרך זו עיקרה בכך שאין אנו חדלים מלהעלות על גס את עמידתן

של התפוצות לגבי מדינת ישראל ומלהציגה כמופת של הודהות ושל שותפות. העובדה שמלחמת-ששת-הימים, כמלחמת-הקוממיות בשעתה, לא שינתה כלום במערכי חייהן של תפוצות הרווחה, פרט לתוספת תנופה למגביות, אינה מונעת בעדנו מלדבר עד היום בהתפעלות אין קץ על "ההתרגשות" שאחזה את יהודי הגולה לנוכח סכנת הכליון שנשקפה לישראל, ומלספר בהתלהבות על יהודים שהיו "מטלפנים יום-יום לשגרירים ולקונסולים של ישראל" בהבעות חרדה ועידוד. אמנם כן, רגשי התודה וההוקרה המפעמים את ישראל לנוכח אותה מידה של התעוררות הם ודאי טבעיים ומוצדקים, ואף-על-פי-כן הרינו מחפים על המציאות והופכים את משמעותה על פיה שעה שאנו שומעים ומקבלים בלי ערעור דיבורים על גילויי "החלטתו הנחושה של העם בתפוצות לעמוד לימין מדינת ישראל בכל עת", כפי ששמענו לא מכבר מפי יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, או שעה שראש-הממשלה, גולדה מאיר, אומרת, כפי שאמרה באחת הוועידות האחרונות של נציגי הגולה, כי "כל עוד העם היהודי עומד לימינו, נעמוד גם אנחנו". דיבורים כאלה ודומיהם (שכן זה הנוסח המקובל כיום על כל מנהיגינו) נוסכים ברובד היחסים שבין המדינה והעם בתפוצות את הנימה הגרועה מכל, את נימת חוסר-הכנות, נימת הזיוף, ההולכת ונטוית כחוט-השני בהויתו של העם היהודי בזמננו.

5

חילופי-הגברי שנעשו ברשויות הממונות על העליה, בישראל, היו כרוכים, כידוע, בחילופי גישה וסגנון בדרכי משיכת העולים. אין לדעת אם התגברות זרם העולים בזמן האחרון הוא גם פרי החילופים האלה, או רק תוצאה של התערערות מסויימת בתנאי-החיים בארצות-המוצא. אלא שגישה חדשה זו ראויה לתשומת-לב גם מצד עצמה. תפיסה זו הוציאה למעשה את ענין העליה מתחומי החובה הלאומית והמשמעות הציונית והפכה אותו לעיסוק פראגמטי, הסובב בעיקר על מידת הכדאיות המעשית לנוכח סיכויי הקליטה והתעסוקה בישראל. דברים אלה אין לזלזל בהם, כמובן. ערכם הוא ערך ראשון במעלה, אך ההסתפקות בכך, תוך התעלמות מן הצד העקרוני שבדבר, מצד המשמעות הלאומית-האישית שבו, יש בה אולי ויתור על גורם שהאומה והמדינה עוד עשויות להצטרך לו. את טיבו החדש של צד ההסברה

בתחום זה אנו מוצאים, למשל, בדבריו הגלויים והיסודיים של אל"מ מרדכי בר־און, שניסח את הצד העקרוני של הפעולה בקרב נוער התפוצות בימים אלה, בדרך זו: "מדברים לא על עליה, אלא על שנת שירות בארץ. - אני עושה מאמץ (שהנער) יישאר בארץ, אבל גם אם לא אצליח, נשאר הנער יהודי טוב. יש לו ידיעות על ישראל, והוא שומע עברית. ילדיו עתידים לשוב כעבור עשרים שנה. גם הם לשנת-שירות כזאת. תהליך זה יוצר מצב פסיכולוגי אותנטי יותר, אמיתי יותר ונוח יותר לפעולה. כלומר, לא רק עליה, וכשאינן מדברים על עליה בלבד ורק על עליה, הם באים בהמוניהם".

ענין ה"באים בהמוניהם" אולי אינו ממצה את הדברים בשלימות, אך לא זה עיקר. העיקר הוא בכך שניסוח זה של קו הסברה, עם כל האמת הפשוטה שבו, פירושו למעשה סילוק העיקרון הציוני המרכזי והיסודי, ויתור לא רק על המליצות, שלא נשאו פרי, אלא גם על תכנון שהוא על אף הכל התוכן האחד ואין-שני של תחיית האומה ושל תקומת המדינה ותכליתה. אם אנו אומרים שמצב זה הוא אותנטי ואמיתי ונוח יותר לפעולה, בלי לאמר כי פירושו הוא ערעורה של אידיאולוגיה שאין לה תחליף ושבלעדיה אין אנו צריכים מעתה אלא לסמוך באמת על "צרת היהודים" לפתרון "השאלה היהודית", אם אנו אומרים כך, הרי אין אנו אומרים את העיקר.

אווריה זו היא הגורמת גם לכך שפיתוח ענף התיירות מן התפוצות, בעיקר לחגים, נעשה עכשיו ביטוי עיקרי ובית-קיבול ראשון במעלה למכלול היחסים של המדינה והעם היהודי, ועיקר טיפוחם של יחסים אלה מתבטא בהקשבה להדים שאנו שומעים על מצב השירותים בהוטלים ועל התיקונים שיש לעשות בתחום זה של "הסבר פניך לתייר". גם התיירות היא, כמובן, ענין חשוב, אך שעה שהיא נעשית תוכן לאומי, עיקרי כמעט, לקשרים שבין המדינה והתפוצות, הרי היא נהפכת ראי עקום לתקופה ולתביעותיה שלא היו דוגמתן בתולדות האומה.

6

לא הצהרות חירום ולא מליצות של כרוזים עשויות לשנות את פני הדברים. העליה הגדולה בוא תבוא והיא אולי על הסף, אך השלמתנו עם המצב הקיים היא לא רק "מחדל" אלא גם חולי, אשר אחד מגילוייו

הוא, כאמור, יצירת מציאות מדומה ומזוייפת של יחסים במקום ראיית המציאות כהווייתה. בעוד אנו צופים, בתקווה סמויה, אל כל סימן של אי־נוחות ושל התערערות במעמדם של יהודי התפוצות, עלינו לדעת כי הדבר האחד שעלינו להביא בחשבון, קודם־כל, למניעת סילוף משמעותו של הזמן הזה, הוא לא רגש אי־הנוחות של היהודי ביחסים שבינו ובין סביבתו בגולה, אלא אי־הנוחות והוסר־השקט שלו ביחסים שבינו ובין מדינת ישראל. עלינו להוציא מתחום היחסים הללו את יסוד הצביעות והמלאכותיות שבאוירת הטפיחות ההדדיות, שהמדינה והגולה טופחות זו על כתפי זו, לאות שאנו בסדר והתפוצות בסדר וכל הכבוד לכולנו. עלינו לדעת כי גורל המפה החדשה של ישראל כרוך לא רק ביחסים אחרים עם האוכלוסייה הערבית בגבולות החדשים אלא בקביעת יחסים אחרים עם העם היהודי בתפוצות העתיקות. עלינו לדעת כי ענין החלת החוק הישראלי על השטחים־המוחזקים, עם כל חשיבותו, הוא ענין קובע פחות מאשר החלת החוק הישראלי על תפוצות ישראל. חוק זה צריך להיות גלוי ותובע ומדריך־מנוחה, ומאמצינו צריכים להיות מכוונים לחישוף כוחו ולא לטשטשו ולהחלתו בזחיות־דעת של הסוואה.

שני פרקים

א. לשופט על-הסף

לאחר ששופט בית-הדין העליון, הד"ר בנימין הלוי, הודיע על כוונתו לפרוש מכהונתו ולהיכנס לזירה הציבורית, החלו מנצנצות בכמה עתונים רמיזות ועקיפות, המכוונות לעברו.

הללו נמשכות עדיין גם עכשיו, אחרי שפרישתו היתה לעובדה ושמו נכלל ברשימת גח"ל לכנסת, ומסתבר שהן עשויות לא לדעוך, אלא להתגבר בעקבי מלחמת הבחירות.

מדובר על כך ש"הפוליטיקה קסמה לו" לשופט, וש"חשקה נפשו בעסקנות" ושהוא שמר, כביכול, בסוד את כוונתו לפרוש וניצל את "הסעיף הקטן", המאפשר לו להשהות פרסום החלטתו עד לרגע האחרון ממש.

הנני רואה, איפוא, חובה לומר מלים מספר לענין זה. ואני עושה זאת בלי שנתבקשתי על-ידי איש.

במשך כל שנות פעולתו בבית-הדין העליון לא הכרתי את השופט בנימין הלוי, ובמידה שנקבע בי יחס אליו היה זה בעיקר יחס של הסתייגות רבה מניסוח פסק-דין מפורסם שלו שניתן באחד המשפטים הגדולים שידעה המדינה.

דעתי זו לא שונתה גם עתה, אך בשנתיים האחרונות נפגשתי אתו, פעמים אחדות, יחד עם כמה אנשים, והכרתי את הדחף הנמרץ המעורר אותו כיום לעקוב אחרי המאורעות הגדולים, העשויים לחתוך גורל. לאחר שנודע לנו יחסו לעקרון שלימות הארץ, שאלנו מפיו במה יוכל לסייע לדבקים ברעיון זה. תשובתו היתה זו: הוא מוכן לעשות לשם כך כל מה שיידרש, אך לשם כך עליו להתפטר מתפקידו כשופט, ואם אנו סבורים, כך אמר, שעליו לעשות צעד זה, הוא מוכן לעשותו מיד. לפי כל הנסיבות לא היתה זו בשום פנים אמירה של מן-השפה-

ולחוק. היתה זו נכונות מפורשת שהובעה לא בצורת הרהורים מופשטים, אלא בצורה שאינה מניחה פתחים לשוב, והיה ברור כי אם יוחלט שעליו להתפטר מתפקידו הריהו קם ומוציא נכונותו זו אל הפועל. הדבר היה לפני שנתיים, בערך. הבחירות לכנסת עוד לא נראו אפילו באופק, ואילו פרש אז השופט הלוי מתפקידו, כאשר הציע, היתה כל "העסקנות הקוסמת לו" מתבטאת אולי בחתימה על גילוי-דעת או בהופעות בכמה אסיפות פומביות.

אותה נכונות עצמה הביע השופט לפני המשוחחים אתו גם שנה לאחר מכן, לעת שיחה נוספת, וגם אז הורגש ללא כל ספק, כי דבריו הם פרי הכרה עמוקה לגבי מהותם של הימים הללו ופרי תחושת החובה לא לעמוד מנגד, אלא ליטול חלק במאבק על הדעות ועל ההכרעות. הדיבורים על דחיית ההחלטה עד לרגע האחרון, תוך ניצול סעיף מסויים, אין להם שחר כמו שאין שחר לכל שאר רמיוות ועקיצות. הללו יימשכו ודאי עד תום מלחמת הבחירות, אך לא הן תקבענה את יחסו של הציבור אל השופט שראה חובה לצאת אל הזירה המדינית לעת הזאת. דברי לזות-שפתים אין בכוחם להטיל צל לא על שירותו הרם והנאמן בעבר, ולא על דרכו הציבורית מעתה ולהבא, בשירות המדינה והעם. ברכת יישר-כוח שלוחה לו בזה.

ב. כפיה אלחוטית

1

בעתונים נמסר שהראדיו עומד להוסיף, בקרוב, שתי מהדורות של חדשות בכל יום.

האחת בתשע בבוקר והאחת בשלוש אחרי-הצהריים. שתיהן בגל הקל. כלומר, עוד שתי מהדורות שיוגשו למאזין באריזה של פרסומת מסחרית מפנים ומאחור.

אמנם, לאחר כמה וכמה מחאות שנשמעו, מצדדים שונים, נגד הצמדה כפויה זו של דוכן-המכירה-הפומבית אל דוכן הידיעות מן החזית ומן הזירה המדינית, נתנו, כנראה, האחראים את דעתם לדלל קצת את השפע המסחרי, ביחוד לגבי מהדורת-החדשות הראשונה, המלאה, של שבע בבוקר, ושוב אין אתה נאלץ לשמוע במידה גדושה כל-כך את

צלצלי השמע של המעדנים והצבעים ומדבירי-החרקים, כשהם נדחקים עד לשניה האחרונה שלפני אות-הזמן ממש, כדי להיקלט על-ידי המאזין בזכות החדשות הסמוכות. ריוח קצת. לפחות באחת המהדורות. אך צדה העקרוני של הבעיה אינו נקבע על-ידי כמות הפרסומת הנצמדת. השיטה היא הקובעת והיא הפסולה.

2

בענין זה הוגשה לפני כמה חדשים שאילתה בכנסת. בהסתמך על מה שנכתב בעתונות, שאל חבר-הכנסת מ. בן-פורת "מדוע מנצל הראדיו את מדור החדשות, בימים אלה של מלחמה, למטרות עקיפין" של פרסומת.

התשובה שניתנה לשאילתה זו היא דוגמה כה מובהקת של התחמקות עד שקשה להאמין כי שר-ההסברה, ישראל גלילי, אחראי לניסוחה. אותה תשובה נאחזה בפליטת-קולמוס של חבר-הכנסת השואל, שגרס כי החדשות "הועברו" אל רשת הגל-הקל של המודעות המסחריות. ובכן, הוסבר כי החדשות לא "הועברו", אלא הן מתחלקות כך וכך (וכאן בא פירוט השעות) בין שתי הרשתות, וכי בשעות הבוקר אין רשת א' משדרת כלל.

כל זאת בלי לעמוד אפילו במלה אחת על העיקר, והוא שחמש פעמים ביום (בשעות 7, 8, 10 בבוקר, וב-4 אה"צ וב-10 בערב) אין ברירה למאזין אלא לשמוע את החדשות בצירוף הפרסומת הצמודה, ומתוך זה שלוש פעמים בשעות הבוקר, החשובות במיוחד, שכן הן באות לפני צאת עתוני הערב.

אלא שלא חשבון זה הוא עיקר ואף לא העובדה שהימים הם ימי מלחמה.

3

השאלה העקרונית והקובעת היא, לדעתי, זו: האם יש לראדיו רשות לגזור על המאזינים שמיעתה של תכנית כלשהי (במקרה זה הפרסומת) באמצעי-כפיה (במקרה זה - הצמדת הפרסומת לחדשות שאין המאזין מוותר עליהן).

סבורני כי מנהג זה פסול לא פחות ממנהגו של יצרן או סוחר שהיה כופה על הציבור, מכוח מונופולין שבידו, תנאים שלפיהם אין האזרח יכול לרכוש מיצרן חיוני מסויים, שאי-אפשר בלעדיו, אלא אם הוא קונה יחד עם מיצרן זה סחורה אחרת שהמוכר מעוניין להיפטר ממנה או שהיא מכניסה לו רווח יותר.

דומה שבעולם-המעשה אין דבר זה בבחינת "פגם אסתטי" בלבד, אלא שהוא בבחינת עבירה הנעשית על-ידי החוק.

זאת אף בלי כל קשר למצב-מלחמה. ההבדל הוא רק בכך שבימי מלחמה העונשין על כך חמורים יותר, לפי תקנות לשעת חירום.

מי שיאמר כי משל קיצוני זה תופס מרובה, ראוי לו לשים אל לבו שמבחינה עקרונית צריך הקריטריון הזה להול על הראדיו עוד יותר מאשר על איש-העסקים הפרטי, שכן מדובר כאן בשירות ציבורי שתפקידו, בתוך השאר, לעורר את הציבור על היענות לצרכי חירום ועל מידות אזרחות-הוגנת של הימנעות מניצול מצבים מיוחדים לצרכי הפרט. זכותו של הראדיו לעמוד על משמרתם של עניינים אלה נפגמת כל שעה שהוא עובר בעצמו, בפרהסיה, על הכללים הללו.

4

אם אמרנו כי לגבי המהדורה הראשונה והעיקרית, של שבע בבוקר, רפה קצת הידוק ההצמדה של הפרסומת אל החדשות, ואנשי הראדיו נמנעים בדרך כלל מלשדר בשניה האחרונה שלפני מהדורה זו מודעות צורמות במיוחד, הרי לגבי שאר מהדורות לא חל שינוי בדברים והמייבחר הוא כקדם, מגוון ומלא הפתעות. אכן זו צרה, שאפילו מידת הרגילות, שהמאזין מתרגל בכך, אינה מקהה את מידת הפגיעה, ואדם עשוי להירתע תמיד מחדש כשהוא שומע פתאום, בשניות הסמוכות לחדשות, במקום קולו של הקריין, פרץ של צחוק מתלעלע, או לחישת מסתורין העולה פתאום מן המקלט בלי שהשומע תופס ברגע הראשון שמדובר במישחה או בחומר ניקוי, או בליל פתאומי ומבהיל של פיצוצים ושריקות והמהומים שענינם, כפי שמתברר מיד, מטעמים ומעדנים או סיכה ומריחה. כמה מן האפקטים הקוליים הללו, מבחינת השפעתם על חלושי עצבים, הם אולי ענין למשרד-הבריאות לענות בו. אגב, לענין כפיה, ראוי להזכיר כי המישר "בחצי היום", שיש בו על-פי-הרוב פרשנות רקע וגם חדשות אחרונות, ניתן גם הוא בצירוף

פרסומת, והמאזין אינו יכול לשמעו בלעדיה. מדור זה – "בחצי היום" – ערוך היטב והוא מן התכניות הפופולאריות ביותר, והמגיש אותו, יצחק רועה, עושה מלאכתו בטעם ובצורה נאה ורהוטה, עד כי פעמים הוא מצליח להקהות אפילו את צרימת השעטנו של הפזמונים המשתלבים באינפורמציה המשודרת, אך מה ששייך לפרסומת, זו כפויה כאן לפעמים עוד יותר מאשר במדורי החדשות, שכן במדור זה היא ניתנת לא רק לפני הידיעות, אלא גם ביניהן. את מידת השרירות שבכך ניטיב אולי להמחיש אם נומר שאילו נקטה העתונות שיטת ערבוב דומה לזו של הראדיו, היינו מוצאים בעתון חדשות בזו הלשון:

ראש־הממשלה, הגברת גולדה מאיר, הגיעה לפילאדלפיה. אכול חומוס. מיבחר בונפוניירות. פאות נכריות. רוג'רס נפגש עם גרומיקו. לחנות היום נכנסתי. זה פאנטאסטי. הודו הוזמנה לוועידה המוסלמית. העם החליט בוקר טוב כוכב זוהר, וכיוצא באלה.

ייתכן שכמה וכמה פירמות היו משלמות לעתונים טבין ותקילין אילו הסכימו הללו לשלב את פרסומיהן בצורה כזאת, בגוף החדשות ממש.

5

לדעתי רשאי הראדיו לשלב פרסומת בחדשות רק אם הוא מניח ברירה למאזין לשמוע אותן ברשת אחרת בלי תבלין זה. כל זמן שהראדיו אינו עושה כן הוא עובר על כללים שהחוק מקפיד עליהם לגבי סוחרים המפירים תקנות המסחר ולגבי רוכלים המציבים דוכנים במקומות שאינם מיועדים לכך. פריבילגיה זו אינה מגיעה לשירות־השידור ביחוד, אם נזכור כי מכוח מהותו ותפקידו הוא חייב לדקדק בכמו אלה יותר מאחרים.

נחל צין

1

מנגד, בהיחוק ובמובדל, התכווצו מישטח הירק וציבור-הגגות של שדה-בוקר. ואילו כאן עמדו מיבני המידרשה חשופים בתוך המרחב החשוף. בכל החלונות נשקפה השממה הבוהקת, האחת, כמו קלסתר-פנים אחד, החוזר ונשנה ומזדקר אל מולך בכל אשר תפנה. אור היום היה עדיין מאונך כמעט, אור צהרים, והאוויר היבש, החד, נצנץ ורשרש בלאט, כנייר זכוכית.

נוף ראשוני זה הוא כיום תחנת-חייו של האיש בן השמונים ושלוש. תמיד חתן-בראשית.

עשרות השנים הגדושות, הנושאות עומס נדיר של מאבקים ומרורים והישגים, נשארו מאחור. רחקו כמו הארץ הנושבת, רחקו כמו הערים והכפרים, כמושבות יהודה וכמרומי הגליל.

ועכשיו, אחרי כל אלה, בתחנה הזאת, כמו אין הבדל בין שממה זו שמסביב ובין בדידות של ימים ולילות ראשונים בסג'רה של אז. פרט לכמה קווים של שוני שנוספו בינתיים, כגון תקומת המדינה, שהאיש הזה נאבק עליה בהיותה נקראת עדיין לא מדינת ישראל אלא תכנית-בילטמור, וכגון תקומת צה"ל הנלחם עכשיו על גבולותיה העשנים.

ועוד ענינים אחדים, שאין דומה להם, אך אין די בהם. שכן הריקות שכאן, מסביב, כמו רק הוסיפה תבענות וחומרה, והכל שוב כמו לפני התגשמות, כמו על סף, וקומץ האורחים, שנתכנס כאן, לא השמיע נאומים, רק דברי-ברכה קצרים לפני הארוחה. ועם ערב שרה מקהלת תלמידים ותלמידות שיר יום-הולדת. שיר של התחלה. של כיתה אל"ף.

שעה שמדברים על בדידותו של בן-גוריון כיום יש לדעת שאין היא חדשה עמו. היא היתה נחלתו גם בתוך תוכם של המאבקים הגדולים, והיו ימים, אף בתוך סערות כינוסים ופולמוסים ורוב עם, שבהם היתה בדידות זו טראגית יותר משהיא כיום, שכן המאבק על המדינה, במשך שנים על שנים שלפני תקומתה, היה נטוש לא רק נגד אויבים דורשי רעה, אלא גם נגד בעלי מיטב הערכים המתקדמים, בעלי רחבות-דעת והומאניזם ושלילת אוואנטוריזם פוליטי, בעלי נוסחות שפיון ופכחון, אשר רעד-פלצות עובר בך לרגע בחשבך כיום כי בכך יכלו להכריע ולחתוך גורל.

וכאז כן גם עתה אין בדידותו בדידות פאסיבית של סיבות שנוצרו מאליהן, אלא היא פרי רצון ומחשבה-תחילה. זו בדידות אשר תקיפות שבה רבה מעצבות שבה.

שכן עיקרה אינו בכך שמספר האורחים מן הצפון, לחגיגה זו, היה מועט מכפי הראוי, אלא בכך שהשממה מסביב היא רבה מכפי הראוי, ומפני שהוודאיות החדים, וההרים לטושי-הכיפות, הם דממה נחושה ומפני שהכל כאן מעיד, בשתיקה אכזרית, כמה הרבה יש עוד לעשות כדי שההישגים העצומים שבעורף יוסיפו להתקיים.

כן, זה העיקר. לא הקרע שבינו ובין צמרת מפא"י-לשעבר, אלא הרווח-הריק בינו ובין אלפי יושבי הארץ, שלא הלכו אחריו למידבר, בינו ובין התפוצות אשר לא נעו במשך כל עשרים השנים שמאז קום המדינה, ומי כמוהו יודע שאין מדינה זו אלא היאחזות ראשונה, על אף כל משמעותה ההותכת חיים לאומה.

וכמו כדי להזכיר טעם-בראשית של הווה זה שמסביב, ישב אל שולחן הארוחה, בין האורחים הספורים, גם הרצפליד. ישב כשורש עתיק ומעוקל ומצולק. רגע אחד ניסה אפילו לשיר, כמו בעת עליה-על-הקרקע, אך הפסיק. ורק נחיריו כמו רטטו עדיין, מבעד לעייפות הגוף, למראה השממה הנהדרת, הראשונית, המושלמת, המוגשת כאן לאומה מחדש כמתת כבירה.

מעטים שרדו כיום מאותה חבורה של חלוצים ראשונים, של אותם היפר-ביטניקים ואולטרה-היפיס אשר לדברי ימי ישראל, שהפכו את גורל העם על פיו, בקומם עם ראשית המאה להתנער מקשרי חברה וזכויות-אבות כדי להטיל על שכמם עול כבד ששיעורו לא ידעו עדיין לא הם ולא אבותיהם. עמלם לא היה שווא. הם הניחו אחריהם גם חותם

שלא יימחה לעולם וגם ממשיכים שאינם פחותים מהם, לא לשרשיות ולא לכות ולא לכשרון-המעשה המופלא. האיכות קיימת בהחלט. רק הכמות, הכמות אינה מספקת. המיספר. גם כיום הוא מועט מכפי הצרכים וכיום עשוי פער זה לקבוע שבעתיים מחמת דחיפות המשימות וחריפות הנסיבות העלולות שלא לחזור.

לכן, שעה שמקהלת בית-הספר שרה בתוך השממה הזאת "יום-הולדת לבן-גוריון", היתה בשיר הזה לא בדידותו של איש, אלא בדידותם השוברת-לב של דברי ימי ישראל, הנצורים, הנלחמים, היודעים, על אף הכל, כי פה, על סף הריקות הזאת, רק מקהלת-קולות זו, ודומתיה, הן הערובה לעתיד והן התוכן האמיתי והחי של קורותינו.

3

לפני למעלה מחמישים שנה, באדר תרע"ח, פירסם בן-גוריון מאמר בשם "גבולי ארצנו ואדמתה". איני יודע אם יש בגנוי המאמר סטיקה הציונית "הנכספת", המשיחית כמעט, של אז, מיסמכים רבים כמיסמך הזה, שבו הכותב אינו רק "מהרהר" בדברים, אלא מש אותם בכל חושי גופו ורוחו. "מתוך מוקדות הלב של תמרות העשן ושל אימות המלחמה - כך הוא אומר - כבר נשקפת תקוות השלום נושא-הגאולה - ואנו עומדים עכשיו לפני השאלה: ארץ-ישראל מהי? מה הם תחומי הארץ שאנו דורשים בתור אחוזתנו הלאומית? היכן הם גבולותיה המפרידים בינה ובין שכנותיה מסביב? מה הם חבלי-הארץ הראויים וצריכים להיקרא בשם ארץ-ישראל, שמהם תיבנה מדינת-היהודים המחודשת?"

מאמר מופלא, משונה לגבי אווירת הימים ההם, רצוף כולו אסמכתות של מיספרים, של נתונים גיאוגראפיים, אֶתנוגראפיים, פוליטיים, ובו אתה מוצא כי "הדעה הנשמעת, אף בקרב ציונים, שעבר-הירדן אינו ארץ-ישראל, נשענת על אי-ידיעה בתולדות הארץ וטבעה", ולהלן: "אין ארץ-ישראל בלא המישור המואבי, גלעד ובשן, כשם שאין ארץ-ישראל בלא יהודה ושומרון וגליל. כולם הם ארץ אחת, ארץ היהודים". אין אני מביא כאן דברים אלה כהנהיות ל"שרטוט מפות". אני מביא אותם כרקע למשמעות דבריו של בן-גוריון, שקבע, לאחר מלחמת-ששת-הימים, כי למען שלום-אמת הוא נכון לוותר על כל השטחים שנוספו, פרט לירושלים ורמת הגולן.

דברים אלה הדהימו, לא משום שהשלום האמיתי אינו שווה לתת בעדו מחיר "מופרז" זה או אחר. שלום-אמת הוא תכלית שראוי ליתן בעדה אפילו את כל המדינות וכל חלוקות-הגבולים שבעולם וכל ההפרדות לממלכות ומעצמות. לא "גובה המחיר" הפתיע, אלא הפתיעה הסיטואציה המלאכותית שבה הוצבה הברירה הזאת, שבה העם כאילו מטיל על שולחן המשא-ומתן, מראש וקודם-כל, את הארץ שהוא קורא לה מולדת היסטורית לאחר שהיא נמצאת בידיו בפעם הראשונה ואולי האחרונה. הפתיעה ההפרדה בין שאלת השלום האמיתי ושאלת הארץ השלימה, בעוד הכל מעיד כי רק צירוף שתי המהויות הללו יחד עשוי להבטיח את שתיהן.

ואף-על-פי-כן, דווקא משום חומרתם של דברים אלה צריך שנראה את טיבם כמו שהוא, ולא מפני שאני סבור כי ההסבר עשוי לבטל את משמעותם. דברים אלה יש להם גם משמעות עצמית, שאינה תלויה בשום קונטקסט, והיא משמעות מסמרת שיער. אך שעה שאנשי שטחים-תמורת-שלום מגנפים בהם כראיה, יש להדגיש בכל תוקף כי תהום רובצת בין משמעות דיבוריו של בן-גוריון ובין התפיסה המדינית המקובלת על ישראל, זו שעמלה לנטוע בהכרת האומות, במשך שנתיים גורליות אלו, שעמידתנו בשטחים אינה אלא עמידת כובשים בטריטוריות ערביות, המוחזקות בידינו כפקדון עד ל"הסדר המדיני".

4

הבדל מהותי זה בין שתי התפיסות הוסבר והומחש מאז כמה וכמה פעמים, אך דיינו אם ניטול דבריו של בן-גוריון בפני עתונאי לונדון לפני כמה חדשים.

באותה מסיבה שלל בן-גוריון מכל וכל את מושג "החזרת השטחים". דברים אשר שייכים לנו – כך הדגיש – אין מחזירים, אלא רק מגדבים, אם יש טעם לכך. "אנחנו אף פעם לא שכחנו שזוהי ארצנו ואף פעם לא ויתרנו עליה. – ואף-על-פי-כן היינו מוכנים לוותר על זכותנו לפי גבולות החלוקה למען השלום. גם עתה זוהי השאלה העיקרית. למען השלום אנו מוכנים לוותר על חלק מזכותנו".

כן, מאחר שהוויכוח היהודי על ארץ-ישראל עודנו כיום רק ויכוח עיוני בשאלת זכותנו המוסרית לבעלות מדינית על הארץ, הרי שההבדל

בין תפיסתו של בן-גוריון ותפיסתם של אנשי שטחים-תמורת-שלום, הוא הבדל של עיקר. הבדל בין דבר והיפוכו.

אך מבחינה מעשית יש עיקר גדול מזה והוא - שבן-גוריון גורס התישבות בכל השטחים המוחזקים, התישבות דחופה, שלימה, בלי סייגים ובלי שהיות. ודבר זה הוא כיום הביטוי האחד, הממחיש את זכותו של העם היהודי לראות את יהודה והשומרון לא כפקדון מידי חוסיין, עד להסדר, אלא כמורשת היסטורית, מדינית, אשר תושביה הערביים ייהנו בה מכל הזכויות, פרט לזכות הקמתה של מדינה ערבית, נוספת על אלו המשתרעות על פני שטח גדול משטחה של אירופה כולה.

5

כן, זה העיקר. כל ויכוחינו על ארץ-ישראל זו עשויים להתחיל להישמע כמרחפים בעולם התווה אם לא יתחדשו תנופת ההתישבות והעליה, ולוא בהיקף המשתווה לפחות במשהו לתביעות הזמן הזה. ההפסק שבא בשני עיקרים הללו, אחרי תקומת המדינה, היה ראש מעייניו ודרישותיו של בן-גוריון, בתקופת כהונתו כראש-ממשלה, ואז חברו כל דורשי טובתה של הציונות לשים דבריו ללעג.

הפסק זה של עליה והתישבות הוא בבחינת ניתוק שהתחולל פתאום במהלך החזיון, כמין שתיקה, שבה מחכים הצופים לרפליקה הבאה, וזו אינה נאמרת, ותחילה הקהל תוהים שמא זו כוונת המחבר והבמאי, אך ככל שהפאזזה מתארכת ומתמשכת, הולך ומתגנב חשש בלב, שאולי אירעה איזו תקלה במהלך החזיון... והוא עשוי להיקטע באמצע.

משום כך היתה דממת השממה הנחושה של הנגב, באותו יום שנטה לערוב, דריכות של קשב, של צפיה, ומשום כך צלצל באותו שיר יום-הולדת שבפי מקהלת התלמידים צליל נוקב ובודד, אך גם רב אמונה והבטחה.

ואחר-כך החל החושך יורד. בחפזה. בלי חצאי-גוונים, בלי ניואנסים, בלי דקויות שאין להן מקום. והצלקת העתיקה של נחל צין הלכה ונתמלאה אופל ורק סלעי-השוליים העליונים עוד נוצצו חדים ובוטים בשמש השוקעת, באור בוהק שבעתיים, כמו לעת זריחת החמה.

איך לא להצביע וכיצד להצביע

1

שבועות על שבועות נמשכה טרחת הדיונים על ניסוח המצע של המערך. העתונות, הציבור, הזמן עצמו, עמדו על בהונות. חיכו. עקבו אחרי הרמזים, אחרי האותות וההדלפות, ההצהרות והפירושים, שהתאבכו מעל ישיבותיה של ועדת-הניסוח כענני-הכבוד על פני אוהל-מועד.

לרגעים היה נדמה כי שום תעודה הרת-עולם לא זכתה לאווירת דריכות כזאת מסביב. לא מאגנה-כארטה, לא הכרות זכויות האדם שאחרי נפילת הפאסטיליה. ולא תעודות של הציונות המדינית ושל ישראל בזמן החדש, כולל תכנית באול והצהרת באלפור.

ולבסוף קם הדבר והיה. המצע נחתם. נחתם אפילו סעיף ההתנחלות, אשר נהרי נחלי הויעה שניגרו עליו יכלו להשקות חלק גדול של דיונות רצועת עזה ושל סיני. אמנם לאחר חתימתו של סעיף זה בא השר ברזילי תוהה וקובל ושואל הלמאי אמרו לו שהוא יכול לנסוע בשקט לירושלים ולאחר שנסע התברר כי ועדת-הניסוח בכל-זאת החליטה להמשיך בישיבה וחתמה את הנוסח, שבו נכללו לנצח נצחים המלים הגורליות "התנחלויות קבע, בין כפריות ובין עירוניות", תחת להסתפק בנוסח ש"ישראל תבצר מעמדה בהתחשב בצרכים החיוניים של בטחונה והתפתחותה", כקווי-היסוד של הממשלה וכהצעת מפ"ם... אך כל קובלנות לא פעלו כלום, שכן את הנעשה אין להשיב וסערת-המחאות של חברי מפ"ם לא היתה אלא סערה שלאחר השקט האיתן של התעודה החתומה ושל נוסח "התנחלויות-קבע" שהוקפא מעתה כצוק בל ייעתק ממקומו.

ואז, לאחר שתמה מלאכת הניסוח ולאחר שמפ"ם קיבלה זכות הסתייגות, חזרו כל הצדדים כולם, גם בתוך מפלגת-העבודה פנימה, איש לעמדתו ואיש להשקפתו שבטרם משא-ומתן ובטרם ישיבות

ובטרם מצע, הן בסעיף ההתנחלות והן בשאר סעיפים, שכן מעתה היה המצע הזה ומופת כי הושגה אחדות ההשקפות והעמדות. לאחר מכן נערכה והובאה לפני הציבור רשימת מועמדי המערך לממשלה ולכנסת השביעית.

2

לזכותם של ראשי המערך יש לומר כי הם מודים בגלוי - ולא רק מודים, אלא אף מטעימים בכל לשון של הטעמה - שעמדותיהם לגבי הבעיות השנויות במחלוקת נשארו כקדם, על אף המצע האחד, וכי כל איש מוסיף לעמוד על דעתו, שהיא לפעמים היפוכה של דעת הבא לפניו והבא אחריו ברשימה. אלא שמצב זה מוסבר בפי הדוברים הסבר מקורי, העתיד להיזכר כחידוש בהלכות בחירות ומשמעותן:

רשימת המערך - כך הם אומרים - אינה גוש חדגוני ממושטר ומשעמם, בחינת מונוליט. יש בה חופש-דעות ועל כך גאוותנו.

גאוה זו מקורה, כנראה, בעובדה כי אותם חילוקי-דעות של אנשי הרשימה האחת אינם סובבים על עניינים של מה בכך, אלא בפירוש על בעיות שהעמדה לגביהן עשויה לחתוך גורל הארץ והעם, הן מבחינת הקו המדיני והן מבחינת המעשה.

אם כך ואם כך יש בכל-זאת ענין אחד אשר ראשי המערך שותפים בו שותפות מלאה: הם עשו יד אחת ואגודה אחת, מי בלבב שלם ומי בלב נשבר, מי בידעים ובכוונה-תחילה ומי בעל-כרחו, להוליך שולל את הבוחר ולקרוא לו להצביע בעד מצע שאינו אלא חיפוי רדוד על התרוצצות עמוקה, התרוצצות הנוטלת כל משמעות מן הפתק המוטל לקלפי.

3

לשבתו של שר-החוץ ייאמר כי הוא, במידה רבה יותר מאחרים, הביע דעתו בגלוי ובבירור על ערכו ומהותו של אותו מצע, אשר מנסחיו עשו עליו לילות כימים.

לפני חודש ומחצה, כמעט מיד לאחר חתימתה של התעודה ההיס-טורית הזאת, הסביר שר-החוץ, בפגישה עם עתונאים, כי הוא מתייחס אל המצע "לא כאל נוסחה מדינית בעלת משקל מכריע, אלא כאל

שרטוט קווים עיקריים" וכי "גם סעיף ההתנחלות הוא טיוטה וכל אחד זכאי להציע תיקונים ושיפורים".

ובסמוך לכך, באסיפה פומבית, אמר כי "במצע לא נתקבלו הצעותיו של שר-הבטחון משה דיין, לא בענין גבולות מוסכמים ובטוחים, לא בענין השילוב הכלכלי ולא בענין החלת החוק הישראלי על השטחים". ומה ששייך להתנחלות, הרי "ההכרעה נשארה פתוחה לממשלה הבאה". יש להניח כי בני-פלוגתא של שר-החוץ יכולים לערער על מאזן זה ולהביא ראיות שדווקא עמדתו של שר-הבטחון היא שנתקבלה, אך אלה ואלה יודעים כי לא זה הדבר הקובע וכי מאחר שהדעות חלוקות בענינים של יסוד-תיקבע ההחלטה שתתקבל בכל ענין וענין לפי מאזן-הכוחות שבמערך, מאזן-כוחות אשר הבוחר, הנקרא להצביע בעד המערך כולו, אינו ברה-שפעה לגביו, שכן המדיניות העקרונית והמעשית שבעדה הוא מצביע היא לא רק בבחינת חתול בשק, אלא היא בבחינת עדה שלמה של חתולים, ומי שקורא לו להצביע "אמת", קורא לו למעשה להפקיר ולבזבז את זכותו האזרחית היסודית. יכול האזרח להיות אוהד מפ"ם ולחזק בכוח הצבעתו את צד דיין בכנסת, ויכול הוא להיות בעד "ישראליואציה של השטחים" ולחוסף חברה-כנסת לאנשי ספיר או יערי. הצבעה בעד המערך היא בנסיבות אלו סילוף משמעותה של השתתפות-בבחירות והפיכתה לפורמאליות ריקה מתוכן.

4

אותו סעיף של התנחלות, שבו אנו מדברים, היה, כידוע, עיקר סלעי-המחלוקת בעת המשא-ומתן על ניסוח המצע. אל סלע זה חישיבה מפלגת-העבודה להישבר, ולא לשווא.

נדמה כי את ערכו הקובע של "סעיף ההתנחלות", לגבי גורלה של ארץ-ישראל זו, הנמצאת זו הפעם הראשונה בידי ממשלה יהודית, אפשר להדגים על דרך המשל, אם נשער כיצד היינו רואים ענין זה בראשית העליה הציונית לארץ, אילו עמדה אז, בתחילת המאה, השאלה אם להתחיל ב"בנין-הארץ", או לא? אם להחזיק בארץ-ישראל ולחכות ל"צ'ארטר" או להצטרף-באלפור, שיקבעו גבולות הבית הלאומי היהודי, ולא לייסד בינתיים לא פתח-תקוה ולא כנרת ולא דגניה אל"ף, או להתחיל בהתישבות ובבנין. אין כיום ל"סעיף

ההתנחלות" משמעות אחרת ופירושו אחר. פירושו "בנין הארץ". וכיום נבדלת משמעות המושג הזה ממשמעותו בימי הביל"ויים והעליה השנייה רק בכך שכיום הדבר דוחק יותר ודחוף יותר.

וראוי להביא כאן, להדגמת היקפה ומהותה הנכונים של הבעיה, את דברי שר-הבטחון בראיון עם סופר "מעריב":

"עמדתי על כך שבמצע של המפלגה יהיה כתוב: כולל ערים ועיירות. לא רק כפרים, לא רק היאחזויות ולא רק התנחלויות ולא רק 'להחיש את ההתנחלות', אלא גם ערים, להקים ערים, מפני שבישוב כפרי יש 80 משפחות ואם אנו רוצים לאכלס שטחים נוכל לעשות זאת רק אם נכלול בהם גם ישובים עירוניים. זה הדבר שאנו עומדים בפניו עכשיו. – השאלה היא מה אנו עושים. מה העשייה היהודית. בשביל זה צריך להאמין במשהו. במפה חדשה לישראל והיא לא פחות חשובה מהמפה הקודמת. שארם-א-שייך ורמת הגולן והגדה המערבית ורצועת עזה אינם פחות חשובים מעמק יזרעאל, לא מבחינה צבאית, לא מבחינה היסטורית, אפילו לא מבחינה כלכלית".

אין אדם צריך להיות בוחן גנזי נסתרות כדי לראות את התהום הרובצת בין תפיסה זו ובין תפיסות אחרות במערך, הן זו של אבן והן זו של פנחס ספיר או זו של מאיר יערי, תהום אשר על פניה צריך הבוחר לדלג כדי להטיל לקלפי פתק שאינו אומר כלום.

5

לטשטוש חילוקי-הדעות הגורליים בשאלה זו של עיקר מסייעת גם נוסחת-טיעון, שנעשתה בזמן האחרון תכופה ביותר בפי דוברי המערך, טענה שמתוכה משתמע כי לא העמדה המדינית והעקרונית בשאלת ההתנחלות חשובה, אלא ההתנחלות עצמה היא הקובעת, וזו לא תתבצע בין-כה-וכה אלא על-ידי המגשימים, אנשי התנועות החלוציות של המערך.

משום כך, שעה שישראל גלילי, שר-ההסברה, נשאל, למשל, מה דעתו על עמדת מפ"ם בענין סעיף ההתנחלות שבמצע, הוא משיב כי "מפ"ם שותפת בכל העשייה בתחום זה, למרות הוויכוחים על הבדלי הגדרה בין היאחזות בטחונית ובין התנחלות. אני מעדיף – כך הוא קובע – אלף מונים שותפות זו בהגשמה עם חברינו ממפ"ם על פני מלל ללא עשייה של חסידים עקרים של שלימות הארץ".

ואילו השר יוסף אלמוגי גם הוא מבטל את חילוקי-הדעות המדיניים בשאלה זו, בנוסח דומה, לאמור: "עם היות דעתי שונה מדעת מפ"ם על בעיית השטחים וההתנחלות אני מעדיף אותם על פני מטיפי רחוב דיונגוף לשלימות הארץ, שכוחם במלל ואילו אנשי מפ"ם משתייכים אלה המגשימים, הלכה למעשה, ובניהם הולכים להתנחלויות".

אפשר לסלוח לשר אלמוגי על הטעות שהוא טועה, אגב אורחא, בענין מטיפי רחוב דיונגוף. הללו, לידיעתו, רובם דווקא מטיפים לדעות מפ"ם ולמטה מזה, כלומר להימנעות מכל שמץ של התנחלות-קבע, ושהייתם של מטיפים אלה ברחוב דיונגוף היא איפוא, נקיה מכל סתירות. אלא שלא על עמדת מפ"ם ואוהדיה אנו דנים כאן. עמדה זו קובעת הרבה פחות ומסוכנת הרבה פחות מעמדתם של חלקים גדולים וחשובים במפלגת-העבודה, הרואים את רצון ההתנחלות בשטחים לא רק כמישגה מדיני או כסכנה לשלום, אלא פשוט כ"שגעון" מכל הבחינות. השרים ישראל גילי ויוסף אלמוגי אינם רואים, כידוע, בהתנחלות טירוף-דעת גמור, אך יש להניח כי שעה שהם קובעים שלא הפרוגרמה עיקר אלא המגשימים, הרי הם מתכוונים ודאי לא לחלק העירוני של חברי מפלגת-הפועלים, לא ליושבי הערים, לפקידים, למנהלים ולאקדמאים, חברי מפא"י או אחדות-העבודה, ולא לאמנים ולפרסומאים ולאמרגנים, חברי מפ"ם. כוונתם, בדברם על ההולכים להגשמה, היא - כך יש לשער - לחברי הקיבוצים ולנוער הנח"ל. וכאן רצוני לשאול שאלה פשוטה אחת:

האומנם סבורים דוברי המערך כי צעירי הקיבוצים או תנועות-הנוער החלוציות - אם של "השומר הצעיר" ואם של הקיבוץ המאוחד ואם של ה"איחוד" - יוכלו לבצע ולזרז רק החלק המאה מן המשימה ההתיישבותית החדשה שהזמן הזה כופה עלינו? האומנם יוכלו הקיבוצים - אף לולא ראינום כיום נאנקים מחוסר ידיים עובדות - להקצות חלק אוכלוסים שלהם להתיישבות לזרז רק בממדי עיירה אחת של רבבת תושבים, או לפתח תעשייה, או ליצור שותפויות עיסוק ומסחר ומלאכה, אף בחלק זעיר מן ההיקף הראוי למשימות העומדות לפני ישראל? האומנם אפשר לסלק את הענין הזה מן הרובד האחד שבו עליו להיות מוכרע, מן התחום המדיני, מן הפורום הממשלתי, הצריך להפנות אל השטחים את כוח האדם בהיקף הדרוש, את התקציבים, את המומחים, את ההון ואת המשקיעים? האומנם אפשר להתעלם מחילוקי-הדעות הפוליטיים והעקרוניים, העשויים לחתוך

טיבה וגורלה של ההחלטה הממשלתית בענין זה? האומנם אין הדיבורים, המבטלים את ערך המחלוקת המדינית, סביב השאלה הזאת, בגדר מלל גרוע מכל מלמולים אחרים, שכן הוא מתכסה באיצטלא של מעשיות מדומה, בעודו הופך את הדיון למליצה ריקה? מלל זה אין לו כיוון ואין לו צידוק לא מבחינת הבגרות הפוליטית, לא מן הבחינה המעשית ולא מן הבחינה המוסרית של החובה להציג את השאלות כהוויתן לפני הבוחר.

6

דוגמא זו אינה אלא אחד מסימני הערבוביה המחפה כיום על קיטוב הדעות והעמדות שבמערך ומכסה עליו במעטה המצע, המוגש לבוחר כעטיפה שאין קשר בינה ובין הצרור בה. בתולדות הציונות לא ידעו הופעה חברתית ופוליטית מוסווה ומטעה כהופעת המערך בבחירות הללו. הציבור בישראל לא ידע מסע-בחירות מלאכותי ומוליך-שולל כמסע זה של המערך, אשר פנייתו אל הבוחר היא, למעשה, הזמנה להתכחש לזכותו האזרחית היסודית, הזכות להביע דעתו בעד או נגד השקפות ועמדות, המוצגות לפניו כמו שהן.

לא רק הציבור האזרחי הבלתי-מפלגתי, אלא גם חברי מפלגות המערך - תהיה עמדתם אשר תהיה, אם בעד "בטחון ושלוש" ואם בעד "שלימות הארץ" - צריכים לדעת כי אם יש ברצונם שלא לעשות את הצבעתם פלסטר, עליהם לבחור להם בין הרשימות האחרות את זו הקרובה לעמדתם ולהצביע בעדה, ולא בעד המערך הכולל הכל. רק על-ידי כך יחזקו גם את הגורמים הקרובים לרוחם אף בתוך המערך פנימה. רק על-ידי כך ימלאו חובתם למדינה לא כמשתתפים בהגדרה אלא כלוקחים חלק בקביעת גורל הארץ ובמאבק האמיתי על העתיד.

כמה עיקרים לפולמוס התזמורת

1

גם בין השוללים - שלילה צודקת, שיש להתמיד בה - את עמדתה של התזמורת הישראלית בענין ריכארד שטראוס, יש רבים שאינם תופסים נכונה את מהותה של המחלוקת.

לפי תפיסה מוטעית זו, אנו חולקים כאן על קבוצת מוסיקאים נאורים, אנשי תרבות מובהקים שעמדתם צודקת מבחינת גישתם לערכי הרוח והאמנות, אלא שבכל-זאת עליהם להביא בחשבון כי בעוונותינו הרבים יש להטות אוזן בתקופתנו גם לנימוקים שאינם מתחום התרבות והרוח, נימוקים פרימיטיביים, כמובן - של זכרונות ואסוציאציות ורגשות - שאין ברירה אלא לקבל את דינם.

כך מקובל על רבים מן הציבור, אלא שהאמת היא אחרת.

האמת היא שההתנגדות לעמדתה של התזמורת הישראלית בענין זה היא מערכה תרבותית מובהקת נגד גילוי של מקצוענות פרימיטיבית פסבדו-רוחנית, אשר מצוות מניעתה אינה שונה ממערכות אחרות של ביעור-הבערות ושל מניעת תופעות המסכנות את בריאות הציבור.

סופר "מעריב", אהרן דולב, שהעמיד ענין זה על הפרק, בשעה האחרונה לפני הקונצרט המיועד, ומערכת העתון אשר שיוותה את ההיקף הראוי וההדגשה הראויה לפולמוס קצר ונמרץ זה - שבעקבותיו נסוגה התזמורת הישראלית (אמנם רק לפי שעה) מכוונתה לכלול בתכנית הקונצרט את ראש הרייכס-קאמר-מוזיק של היטלר - ראויים לתודתם של כל שוחרי תרבות בישראל.

2

להבהרת הדברים כדאי לקבוע קודם-כל עיקר אחד: כל אותן טענות הבאות להוכיח כי ריכארד שטראוס לא היה אנטי-שמי שבהכרח, או היה אנטישמי בעל-כרחו, או היה בכלל אדם חלוש-אופי, אינן טענות לענין.

אף לא מידת חבירותו במפלגה הנאצית. הדבר הקובע הוא שריכארד שטראוס היה חלק מהותי, רשמי ומופר, במכונה הנאצית הממלכתית העקובה מדמיו של העם היהודי. הוא היה חלק בה לא רק כאזרח פלוני, שהזדהה עם המשטר, אלא בפירוש מכוח סמכות ממלכתית שקיבל בשל מוניטין שלו באמנות המוסיקה, והוא ניצח על מלאכת-הדמים של המגלב הנאצי בתחום חיי התרבות בגרמניה, כשם ששאר המומחים של היטלר פעלו בתחומים אחרים, כולל הטבח בפועל.

וזאת בתקופה שבה עוד לא היה תוקף אפילו לנימוק "הכורח", או "הפקודה", שכן באותו פרק-זמן עזבו גדולי אנשי-הרוח של גרמניה את גבולות המדינה, ואילו הוא נשאר בה לשרת את צלב-הקרוס. זהו הדבר הקובע ולאחריו באמת לא חשוב אם היה ריכארד שטראוס אנטישמי גדול או קטן או אם לא היה אנטישמי כלל.

וכיוון שלא אנטישמיות של ריכארד שטראוס קובעת, אין צורך להזכיר יחד אתו את דוסטויבסקי ואת צ'כוב ואת שופן, כפי השמות שהעלו כמה וכמה מבין המשתתפים בימים אלה בפולמוס-שטראוס, שקבעו כי גם בין גדולים אלה "היו אנטישמים מוצהרים" או כאלה "שהעירו לפעמים הערות אנטישמיות".

על אחת כמה וכמה שמצרפים לרשימה זו - כפי שמצאתי בין המאמרים והמכתבים שנתפרסמו לענין זה - גם את מנדלי מו"ס ויל"ג ופרץ סמולנסקין, שגם הם "הציגו את היהודים באור עכור". הברקה אחרונה זו מאירה לא באור עכור, חלילה, אלא ממש באור שבעת הימים, את מידת האבסורד שאליו עשויים להגיע בעלי הגיון מדומה, כשהם סוטים מן הנושא.

3

לכן, שעה שאנשי התזמורת טוענים כי יש לנתק את המוסיקה של ריכארד שטראוס מן ההקשרים שאינם מענינה ולראות רק אותה בלבד, ראוי לעיין מה פירוש הדבר.

כדי לשלוף את האירוע המוסיקאלי, שהתזמורת התכוונה לזכות בו את מאזיניה בישראל, מאותם "הקשרים", יש לעשות דבר שאינו נעשה כלאחר-ידי, אלא הוא מצריך גם קצת מאמצים מיוחדים. שכן יש לנתקו לא רק מדברי הצוואה של הוברמן, מייסד התזמורת

הישראלית, שאמר כי תזמורת זו לא תנגן את ריכארד שטראוס לעולם, -

ויש לנתק את האירוע המוסיקאלי הזה לא רק מבין יצירות אחרות של אותו קומפוזיטור, כגון ההימנון שחיבר לפראנק, רב-המרצחים של יהדות פולין, -

אלא יש לשלוף את הקונצרט המיועד הזה ולחלצו בכוח גם מתוך ים הדמים והדמעות של אותה תקופה, מתוך אימת המוות וזעקת החרדה העצורים בתוכה, -

כן במאמצים רבים אפשר, כמובן, להצליח במלאכה זו של חילוף ושל "ניתוק קשרים", ולהשאיר בקונצרט המיועד הזה רק את המוסיקה בלבד, -

אלא שמלאכה מאומצת זו אינה יכולה בכל-זאת שלא להניח עקבות וסימנים, ומסתבר כי הידים המנגנות והידיים המוחאות-כף והידיים מגישות-הפרחים לאחר קונצרט שכזה אינן יכולות שלא להיראות מאדמות במקצת, חכליליות ולא מיין.

ועל חכליליות זו אי-אפשר לגזור בשום פנים שלא לבצבץ-ולהיראות באירוע כזה, יחד עם המוסיקה, גם לאחר שלא נשארה בו, לכאורה, אלא המוסיקה בלבד.

4

אם צירפתי לכאן ענין זה של תשואות ופרחים, עשיתי זאת לא לשם תוספת "דרמאטיות" שאינה נחוצה במקרה זה, אלא מפני שתוספת זו היא חלק ממהותו הציבורית, החברתית המוכרחת של אירוע זה, שהתזמורת התכוונה אליו. זה טיבם של אולמי-קונצרטים, שפומבי שלהם, גם כשעיקרו מוסיקאלי, הוא גם בעל משמעות חברתית, ביחוד כשמופיעה בהם תזמורת לאומית-כמעט, המתיימרת, כידוע, לייצג את ישראל לא רק ייצוג מוסיקאלי גרידא.

לכן שעה שחברי התזמורת טוענים כי לא ייתכן לעסוק במוסיקה בלי ריכארד שטראוס, אין אנו מתווכחים עמם בנקודה זו, שאינה בסמכותנו ואנו עונים על כך רק דבר אחד: אין "איסור על נגינת שטראוס בישראל" ואנשי התזמורת הישראלית רשאים בהחלט לעסוק במוסיקה זו ולנגן אותה, איש כנטייתו והבנתו, איש בחוגו ובחוג תלמידיו.

אך שעה שמדובר באולם-הקונצרטים ובהופעה פומבית של התזמורת הישראלית, על כל המשמעות התרבותית והחברתית הכרוכה בכך, ושעה שאתה שומע כי הכללת ריכארד שטראוס בקונצרט נחוצה לשם שלימות "החינוך המוסיקאלי של הקהל", אתה תוהה ושואל אם המושג "חינוך" לא נשתרבו לכאן בטעות. חינוך מאיזו בחינה? מבחינת התעלמות מאותם קשרים וסבכים של זוועה ושל זעקה אשר סילוקם הוא חילול כל מושגי תרבות אנושית וכל הכרוך בהם? חינוך לאטימות מקצוענית חשוכה? לפיליסטריות טרקלינית, לאיפול נאור של כל חושים והגיון?

5

נכון, מגיעתה (הזמנית, לפי שעה) של שערוריה תרבותית זו, שאנו דנים בה, אינה מתקנת הרבה בתחום הפרוץ של מערכת יחסינו החברתיים עם גרמניה. הארץ מוצפת סחורות גרמניות, מכוניות, מקלטי-טלוויזיה, מצרכי מותרות, בליווי מתמיד של צלצלי-פרסומת המהללים את הטכניקה הגרמנית, את "היסודיות הגרמנית" שאפשר לסמוך עליה, כפי שהוכח מכבר לעיני כל ישראל.

אך יש רעה רבה אף יותר מכל אלה. שכן כנגד נחשול מסחרי זה אתה יכול להתגונן, לפחות התגוננות מדומה, על-ידי שאתה נמנע מלהיגרף בו בעיני תצרוכת פרטית, מה שאין כן לגבי תופעות אחרות שאינך יכול שלא להיות קשור בהן, מאחר שהן מחייבות אותך, אף בעל-כרחך, ונעשות בשם הציבור הישראלי כולו.

כגון משלחות מורים ישראלים לגרמניה ומשלחות תלמידים, והופעות ריקוד ובידור של אמני ישראל בגרמניה, וכגון - אם נזכיר רק פרט אחד מתוך שפעה מחרידה שאינה זוכה לפרסום רב - השתתפות ישראלית בתערוכת בגדי-ילדים-ותינוקות, בקלן של גרמניה, תערוכה שייצרנים ישראלים הציגו בה אפילו נעליים קטנות.

דברי-מחאה שנשמעו כנגד זוועות אלו חוזרים ונישנים עד שהם דועכים בסופו של דבר, ולנוכח כל אלה יש לך רושם כי אין ברירה אלא להתחיל לטפס על הקירות מרוב חימה וחוסר-אונים. אך אם אמרתי כי דברי-המחאה דועכים, לא אמרתי את העיקר.

באורה פאראדוקסאלי הגענו לידי כך שנחשול זה של אבדן כל אמת-מידה וקריטריון וסייג - בממדים שהעם היהודי לא ידע כמותם בתולדותיו - לא רק חדל לעורר מחאות, אלא שהוא הולך ונעשה צידוק להמשך ההתפרקות.

גם תוך כדי פולמוס-שטראוס נשמעה טענה זו, שדברי מחאה נגד התזמורת הישראלית אין להם שחר כל זמן שהציבור הישראלי נוסע בפולקסוואגן ורוכש מקלטי-טלוויזיה גרמניים. בלהט ההנמקה הזאת הגיע אחד הסופרים אף לידי קביעה חותכת כי מחאותינו נגד התזמורת תהיינה מוצדקות רק אם נוותר על כל קשרי מסחר תועלתיים ועל קשרים דיפלומאטיים עם גרמניה ואם נחליט כי שגרירנו, במקום להתקבל אצל קיזינגר ולהגיש לו כתב-האמנה, היה צריך לירוק לו בפרצוף ולפנות עורף ולהסתלק.

שכן אם מדברים על עקרונות, הרי שכך יש לעמוד עליהם... להט עקרוני זה, של או הכל או לא כלום, להט אשר רבים וכן טובים נתפסים לו מדי פעם - יש בו רק חסרון אחד: הוא חסר כל עיקרון, שכן הוא מעמיד הפקר כנגד הפקר.

שכן היחס החי אל הדברים אינו זה של ברירה בין הסתאבות עד הקץ ובין יריקה בפרצוף וסוף-פסוק וילך הכל לאבדון, אלא יחס של עקרונות ברורים ותקיפים הקובעים את ההבדל בין להיטות התועלת הפרטית והתענוגות האישיים, במסחר עם גרמניה, ובין הדברים הצריכים להיעשות במישור הממלכתי, עקרונות הקובעים אפילו את ההבדל הסמוי והחשוב כל-כך, בין ייצוא סחורות סתמיות לגרמניה ובין משלוח צעצועי-ילדים לקהל הגרמני, או הבאת צעצועים משם לכאן.

שכן, יש הבדל - הבדל דק אך תהומי - בין הגשת כתב-האמנה לראש-ממשלה גרמני מטעם מדינת ישראל, על-ידי שגריר יהודי, ובין מאמציו של אותו שגריר לעידוד הופעות של רקדנים יהודים לפני קהל גרמני אלמוני.

ויש הבדל בין טקס הגשת כתב-האמנה ובין תיאורי הצלחתה של להקת-באלט ישראלית בגרמניה, אשר לאחר הופעתה, כפי שנמסר בעתונים, עלה המסך חמש-עשרה פעמים.

לענין זה, אגב, כדאי אולי לקבוע תקנה שבמגעים עם קהל גרמני יתחייבו אמנים ישראלים ומשלחות-נוער ישראליות, ולהקות-באלט

מישראל, להיקרא לא ישראלים אלא יהודים, כדי שיהא ברור כי המרקדים באותה הצגת-מחול לפני קהל גרמני בגרמניה, הם יהודים צעירים ויהודיות צעירות, דבר שהתואר הישראלי מטשטש אותו. זה יעמיד את הדברים באור נכון יותר וימנע גם משהו מן ההסברה המבישה, הנלווית להופעות כאלו, כגון שאנו באים להראות לגרמנים את הטיפוס היהודי החדש, השונה מן היהודים והיהודיות שעמדו אל מול היורים על שפת הבור כשהם חובקים את ילדיהם בחיקם.

7

ואסיים במה שהתחלתי.

במידה ששאלת יחסינו עם גרמניה גולשת לתחום יחסי התרבות והרוח, עלינו לדעת כי תחום זה אינו ברה־היתרים רבים יותר, אלא להיפך, סייגיו חמורים וקובעים יותר.

משום כך, שעה שאנשי חוגים נאורים – במקרה שלפנינו: אנשי התזמורת הישראלית – טוענם לביטולם של סייגים אלה, דווקא בשם ערכי־הרוח, אין אנו צריכים להיתפס לחולשת־הדעת מחמת רום האי־צטלה התרבותית שאנשים אלה לובשים.

עלינו לדעת כי הסכנה האמיתית לתרבות – סכנת ההסתאבות וההתרוקנות – צפויה לרוב לאו דווקא מן "השכבות הנחשלות", כביכול. האנאלפביתיות האמיתית, המסוכנת ביותר מבחינת חוסר־ההבחנה בערכי־יסוד אנושיים של תרבות, מצויה בשכבות "הנחשלות" הרבה פחות משהיא מצויה לפעמים בשכבה הנקראת נאורה ותרבותית, זו אשר מעטה דק של ספציאליזאציה מכסה בה על מידת טשטוש, ההופכת את התרבות למושג ריק וצורם.

החבילות והמשא

1

בפרק-ומן זה, שבין ממשלה לממשלה, הומה המדיניות כבית-נתיבות. ועיקר העיסוק הוא - מדרך הטבע - עיסוק החבילות. מהן החבילות שמתפרדות, מהן שמתקשרות מחדש, מהן שמיטלטלות בשלימות ומהן שמתפרטות סעיפים-סעיפים. ורק מפעם לפעם אתה נזכר כי מרוב חבילות נשכח אי-שם המיטען עצמו, זה שטרחו ומשאו צריכים להיות ראש דאגתנו. אלא שבכך אין ימים אלה נבדלים מכל ימות השנה, ולא רק במדיניות הבינמפלגתית אלא גם ברובד המדיני הכולל של ישראל. קווי-יסוד ועקרונות אינם באופנה. גם עכשיו, שעה שמישהו מוכיר ענינים אלה, משיבים לו בקוצר-רוח כי "רק לפני חצי שנה" קבענו קווים ועקרונות די והותר. וחזקה על אלה שהם מקופלים ושמורים באיזה מקום. אף כי גם הם, למען האמת, אינם אלא ניסוחים לשעה. כגון: "נעמוד על גבולות הפסקת האש ולא נוזז כל זמן שמדינות ערב..." וכיוצא בכך.

חבילה זעירה ומוצקת כזאת, יש להודות שהיא נוחה ונאה הרבה יותר מאותו מיטען רב של עיקרי עבר-יהודי ועתיד-יהודי, על כל סבך הקשרים שבין זה לבין מושגים כגון ארץ-ישראל ותכלית-שנות-גלות ומשמעות שיבת-ציון, מיטען שהוגיה וחלוציה של התחיה הלאומית הרימוהו ונשאוהו עד הלום.

החבילה החדשה היא שימושית הרבה יותר. אלא שהמיטען הכבד, הישן, החדש תמיד, לא התעופף ולא נעלם. הוא רובץ במקומו, צופה ומחכה. והכל יודעים כי בסופו של דבר, לעת החלטה והכרעה, נרגיש אותו פתאום על כתפינו, והשאלה היא אם אין אנו סומכים יותר מדי על כוחנו שיעמוד לנו אז.

נוכחותו של משא צפוי זה אינה יכולה שלא לבצבץ מפעם לפעם, מבעד לשאר עיסוקים, גם בימים טרודים אלה שבין ממשלה לממשלה. ולשבחה של מפ"ם ייאמר כי היא לבדה – ועל-כל-פנים הרבה יותר מכל גופים אחרים – העמידה לדיון, במשא-ומתן על הרכב הממשלה, לא את שאלות-המישנה אלא את העיקר.

כך מאיר יערי, שקבע בפירוש כי הוא מתנגד לקואליציה פרוגרא-מאטית עם גח"ל מחמת שזו מצהירה על כוונתה למנוע חלוקה חדשה של ארץ-ישראל ומחמת שאם יהיה סיכוי לשלום היא עתידה – כך הוא סבור – לסכל אותו.

לנימוק הזה מוסיף "על המשמר" עוד חישוב אחד, והוא ש"תנועת-הפעלים ברוב מניינה ובניינה – היא יריבתה של גח"ל מאז ימי הרביזיוניזם המסורתי ועד עכשיו".

אני מניח לו לנימוק שני זה, לא מפני שאני סבור כי אין חשיבות להבדלים הפרוגראמאטיים בין תנועת-העבודה ובין גח"ל בשאלות חברה וכלכלה.

אני מניח לו מפני שאני סבור כי שאלת הברירה בין הגשמת הסוציאליזם ובין התפיסה הקאפיטאליסטית, לא תעמוד בפני הממשלה להכרעה ברורה וחד-משמעית בקאדנציה הבאה דווקא...

אך הנימוק הראשון – שאלת עמדתה של גח"ל בשאלת גבולותיה של ארץ-ישראל הוא לכל הדעות נימוק של ממש.

ואפשר יהיה להבין לרוחה של מפ"ם אם נימוק זה לבדו – בלי צורך בכל תוספת – יספיק לה כדי להתנגד בכל תוקף לצירוף גח"ל לממשלה.

אלא שדבר אחד עלינו לזכור:

לגבי חלק גדול של מפלגת-העבודה, ולגבי כמה מן השרים של מפלגה זו – בממשלה היוצאת – צריך נימוק זה עצמו, ללא כל תוספת, להיות דווקא סיבה מספקת כדי לעמוד על צירופה של גח"ל לממשלה ויהי מה.

3

איני יודע כיצד בדיוק רואים השרים יגאל אלון ומשה דיין ומשה כרמל את הסיכוי להימצא בממשלה העתידה בין אבא אבן ושרי "העבודה", הנוטים אחריו, ובין מפ"ם, ובלי גח"ל.

אך מסתבר כי פירוש הדבר הוא שהחלטות גורליות, כשתבוא שעתן, עשויות להיקבע בכיוון שעיקרו ייחרץ כבר עכשיו, לפי הרכב ממשלתי כזה, בניגוד גמור לכל קווי מחשבתם של אלון ודיין וכרמל, מאז מלחמת-ששת-הימים ועד היום.

משום כך: כשהיצר הטבעי מעורר את דוברי "העבודה" להצהרות כגון "לא נוותר על מפ"ם למען גח"ל", יש אולי להבין לרוחם, אך לא ייתכן בשום פנים כי הלכירוח אלה יקבעו את העיקר.

במשך שנים לא-מעטות היה הפירוד בין מפלגות תנועת-העבודה פרי הבדלים שאבד עליהם הכלח או פרי דבקות באוריינטאציות שנתבדו. אך הטראגדיה היא בכך שלעומת הפירוד הקודם, אשר נמשך על אף חוסר הבדלים של ממש, בא עכשיו האיחוד על אף מציאותם של הבדלים שנעשו חותכים בשאלות-יסוד של העתיד הלאומי ועוברים לא רק בין מפ"ם ובין מפלגת-העבודה, אלא אף בתוך מפלגה זו גופה.

שום נימוקים של נוסטאלגיה אינם יכולים ואינם רשאים לעמוד בפני משמעותם של הבדלים אלה, לגבי ענינים העשויים לבוא להכרעה בממשלה הבאה.

4

ואין זה רק ענין של הכרעה חד-משמעית וחד-פעמית, אלא ענינו של קו מדיני אשר תקופה זו של חילוף ממשלות היא אולי שעת-כושר אחרונה לערער עליו ולחולל בו את השינוי המיוחל.

שר-החוץ חוזר ומציג, כידוע, כהישג מדיני מפליא את העובדה, כי ישראל עומדת עד היום על גבולות הפסקת-האש ואין לוחצים עליה לסגת בלי הסדר של שיחות שלום.

וצריך לומר כי פליאה רבה זו, שהשר אינו מחמיץ שום הזדמנות כדי להביעה בכל קורת-הרוח, אינה מופרכת כלל. להיפך. היא מוצדקת בהחלט לנוכח מדיניותנו, המאשרת הן בפועל-ובפירוש והן בשתיקה ובהיעדר כל ערעור, את הגדרת עמידתנו בשטחים המוחזקים כעמידת

כובש צבאי גרידא ב"טריטוריות ערביות", ששייכותן המדינית לחוסיין ולנאצר אינה מוטלת כלל בספק.

מתוך משגה היסטורי פאטאלי נמנעה מדיניותנו, מאז מלחמת-ששת-הימים ועד עכשיו, מכל ערעור על שייכותם המדינית הערבית של השטחים הללו. מדיניות זו בזוזה, בזבוז שאין לו כפרה, את העובדה ששום כובש לא עמד מעולם בשטחים אשר בעלותם המדינית הקודמת היא כה מפוקפקת וכה מעורערת וכה נוחה לעיון-מחדש, הן לגבי בעלותו של חוסיין על יהודה והשומרון – שיש להבדיל בינה ובין בעלותם הפרטית של התושבים הערבים, איש על נחלתו, במקומות שבהם הם יושבים כיום – והן לגבי סיני, ששייכותו למצרים היא פרי הסכם מקרי של כוחות שמחוץ לאיזור.

5

מדיניות פאטאלית זו עשויה לרוקן מכל משמעות גם את המאמצים בתחומי פנים שלנו, שהיא מדיניות הבטחון, להגיע לידי אורח-חיים סביר עם אוכלוסי השטחים. במידה שאנו מצפים לשיתוף מצדם עם המימשל, כדרך אורחים לגבי ממשלה, הרינו דורשים מהם למעשה להחליט דבר שאנו עצמנו עוד לא החלטנו בו, דבר שאנו עצמנו חוזרים ומצהירים בלי-הרף על הימנעותנו מלקבוע בו מסמרות, חלילה. דו-משמעות זו של עמידתנו ב"שטחים המוחזקים" נעשית מופרכת עוד יותר לנוכח שיטת-העונשין החדשה, אשר לפיה אין אנו מסתפקים עכשיו בפיצוץ בתיהם של אשמים, או חשודים בשיתוף עם המחבלים, או במתן מחסה להם ממש, אלא עונש הפיצוץ חל על גושי-מגורים שלמים, משום שיושביהם אינם עוזרים לחקירה.

אנשי בטחון אומרים שאין ברירה אלא לנהוג כך וכי רק דבר זה עשוי למנוע קרבנות. נימוק זה של הכרח, רק בעלי ידיעה וסמכות יכולים לדון בו, או לערער עליו. אם אמצעי זה חוסך דמים, הרי נימוק זה מקבל תוקף שאין לעמוד כנגדו. אין זה ענין לוויכוחים עיוניים. אם אנו גורסים נפש תחת נפש – וזה טיבה של כל מלחמה – אפשר לגרוס גם בתים תחת נפש. אך ידוע שאמצעי-עונשין אלה אינם אמצעי "גמול" או נקם, אלא כוונתם למנוע ולהרתיע, ובמידה שאתה מהרהר בדבר מבחינת ה"הרתעה", אין לך ברירה אלא לומר כי האורח הערבי הממוצע, זה שאינו זומם מזימות מפורשות, צריך להיות מטורף כדי

לשתף פעולה בגלוי עם המימשל ולמסור ידיעות על חשודים במצב זה שבו הוא שרוי כיום. שכן מה אומר המימשל? הוא אומר: עליכם למנוע פעולות-חבלה. מניעת פעולות-חבלה היא לטובתכם. כל חבלה תגרור עונש. ורק דבר אחד אין מימשל זה אומר. הוא אינו אומר: בדעתנו להישאר פה ועזרתכם לשמירת-הסדר לא תחול על ראשכם. למעשה, בעוד המימשל הישראלי דורש שיתוף מצד אוכלוסי השטחים המוחזקים, מצהירים דוברי המדיניות הישראלית השכם והערב שהכל הוא בסימן-שאלה של הסדרי העתיד וכי אנו נמנעים מליצור, חלילה, עובדות קיימות.

גם בין שרי המערך יש יודעים ומודים בפירוש כי אילו נקטה ישראל, מיד לאחר הנצחון, קו מדיני אחר, שונה מיסודו – הן מצד הטיעון והן מצד העמדה העקרונית – היינו מונעים מראש הרבה קשיים, שאנו עתידים לעמוד לפניהם לעת הכרעה, וגם תדמיתנו בעולם ואף מעמדנו בין ערביי השטחים היו אחרים מכפי שהם כיום.

אלא שהכל נתגלגל, כידוע, בנתיב מדיני אחר והכל נתערפל ונתערבל בתוך צהלת השמחה על החלטת מועצת-הבטחון, שהוסברה כהישג כביר של מדיניות-החוץ שלנו, אותה החלטה הקובעת את שייכותם הערבית המדינית של השטחים כמושכל ראשון ואת עמידתנו בהם כעמידת כובש צבאי, וגוזרת מראש את פינוקם אף ללא דיבור וחצי דיבור על חוזה-שלום.

וכך, מאז ועד היום, נראית מדיניותנו כשעון גדול אשר מחוגג-השעות גיטלו ממנו, וחשבון העתים והקורות אינו חשבוננו, ורק מחוג-השניות הקטן מתרוצץ בו סחור-סחור, והצהרות הערבים בוועידותיהם הן הקובעות את מירוצו.

תחושת חוסר-האונים לנוכח השתלשלות זו גרמה שגם המערערים על קו מדיני זה חדלו מלהתריע על כך ובחרו לדבר בעיקר על התנחלות, העשויה לתקן מה שעיוותה המדיניות, אך הצרה היא שבאין קו מדיני נכון נעשתה גם ההתישבות דבר שאינו יכול לצאת לפועל אף בחלק-מה מן הממדים הנאותים, וכך עומדת עד היום ארץ-ישראל זו שבידנו כשהיא זרה ו"כבושה" בלבד, הן מבחינה מדינית והן מצד המעשה.

כן, אלה דברים של עיקר, של קיום לאומי, של משפט ושל הגיון לאומי. הם המיטען, אשר רק על-פיו ורק לפי חוקתו עלינו לקבוע דרכינו, אם בתחומי המאבק המדיני החיצוני ואם בתחומי המעשה. יש חילוקי-דעות בינינו, לגבי הדרך שבה עלינו ללכת ולגבי העקרונות שעליהם אנו צריכים לעמוד. אך רק על-פי הבדלים אלה, ולא על-פי כל ענין אחר וחילוקים אחרים, צריך להיקבע הרכב הממשלה העתידה.

המכתב והכתובת

1

ראש-ממשלתנו, גולדה מאיר, הגדירה את מכתבם של יהודי גרוזיה לא רק כ"זעקה ממעמקים", אלא גם כ"בשורה גדולה". יש להניח כי הגדרה זו לא באה לתפארת-המליצה, אך כל זמן שאין טעמה מוסבר קשה קצת להבין מה בשורה חדשה ומיוחדת יש בו באותו מכתב עז-רוח ומוזעזע, ומדוע יש לשוות לו צביון של התגלות שלא שיערנו.

האומנם רק משום שהוא נשלח לפי כתובתה של ממשלת ישראל ומשום שאדרסה זו היא גלויה ומפורשת?

אלה שפנו לפי כתובת זו ולא חששו גם מגילוי זהותם עשו מעשה שיש בו הרבה אומץ נואש והרבה הסתכנות-בידועים, אך אם יש במעשה זה משום בשורה גדולה, הרי בשורתו בכך שהוא ממש יך את מאבקם המופלא, הרצוף והלא-נכנע של היהודים בקיסרות האדומה. למעלה מעשרים שנה חלפו מאז הבקיעו כוחה וייסוריה של יהדות ברית-המועצות את שתיקת החומות הסוגרות עליה.

הדבר התרחש, כידוע, עם תקומתה של מדינת ישראל ועם הופעתה הראשונה של שגרירת ישראל, גולדה מאיר, במוסקבה.

מאותה שעה ואילך לא פסקו האותות, העדויות, הגילויים, הגיחות הנואשות. קירות הסוהר של אותה יהדות אדירה רועדים כל השנים הללו מכובד המחץ שאינו חדל. הדברים ידועים, גלויים לכל, כתובים על גבי תעודות רבות ומסופרים בעל-פה ובכתב, בספרים, בכתבי-עת, בכותרות עתוניים.

תגובותינו אנו על כל אלה ידעו תמורות וגלגולים, ואין כאן שום כוונה לערער על הישגיהם ומסירותם של הגורמים שעמלו בבעיה זו. זהו פרק של מופת, אחווה ודבקות שעוד יינדעו. אלא שמוזה זמן לא מועט הולכת וגוברת ההרגשה כי השקפות ושיטות וקו מדיני, שיסוד האינרציה משתלט בהם, משוועים לשינוי.

הפומבי הרב והמודגש שניתן הפעם לאות-האזעקה היהודי מגרוזיה – הופעת ראש-הממשלה בראדיו, ההוראות שניתנו לנציגנו באו"ם, מסיבת העיתונאים המיוחדת שכונסה על-ידו לענין זה – כל אלה נעשו, כך יש להניח, מתוך כוונה של ראשית-מיפנה, שאם לא כן תהא התנערות-פתאום זו שלנו לא רק חסרת תכלית אלא גם מגוחכת. אגרת יהודי גרוזיה היא מיסמך שמעטים כמוהו לכוח ולאומץ והפנייה הישירה אל ממשלת ישראל היא בעלת משמעות שאין נעלה ממנה, אך משמעות זו תתמלא תוכן רק אם נקבע מעתה אדרסה זו על גבי הבעיה כולה.

2

ואף-על-פי-כן יש לה לאותה כתובת מפורשת של האגרת הגרוזית – שהופנתה הישר אל ממשלת ישראל – גם ערך שהוא עיקר לעצמו, ויותר משהוא בשורה הוא תזכורת החושפת כברק כמה ענינים שנדחקו בזמן האחרון מתוך תודעתנו המצטמקת. תזכורת זו באה להזכיר לנו כי יעודה וטעם-קיומה ותפקידיה של ממשלת ישראל נקבעים, על-כרחנו, לא רק לפי תוצאות המשא-ומתן הבינמפלגתי על קווי-היסוד ולא רק לפי ניסוחי-הפשרה בין המצעים. שכן נוסף על המפלגות המיוצגות בממשלה – או על אלו שתהיינה מיוצגות בה בהרכבה החדש – יש לה לממשלת ישראל עוד שותף אחד והוא העם היהודי, אשר בתוקף תולדותיו ניתן לה יפוי-כוח. זאת ועוד:

אגרת גרוזיה היא בחלקה הגדול כעין סקירה של דברי ימי ישראל, על הקורות, הנדודים והייסורים והכיסופים ל"ארץ אבות". יש לשער שרבים מבינינו קראו את חלקו זה של המכתב בקצת תהייה ואפילו בשמץ קוצר-רוח עד שהגיעו לעיקר הדרישה והבקשה, ואילו יכלו היו מדלגים על הקדמה זו של דברים שנהפכו אצלנו למליצה. שכן, קטע זה של האגרת הוא, למעשה, "הנימוק ההיסטורי", שכבר חדלנו אפילו לזלזל בו, פשוט מפני שכבר אין אנו מזכירים אותו, לא לטובה ולא לרעה, לא בציבור הישראלי ועל אחת כמה וכמה לא כלפי חוץ.

אך מסתבר שלגבי אותם יהודים של גרוזיה, בעלי המכתב, אין הנימוק הזה "היסטורי" כלל, אלא הוא פשוט ענין של הווה, של

מציאות קיימת, של יום זה ושעה זו ממש. ומי יודע? ייתכן שכך הדבר לא רק לגביהם בלבד. אולי באמת נזדרזנו קצת לטמון נימוק זה במחסן הגרוטאות, שכן אם אנו משליכים אותו מתוך הזמן ההווה, נמצא ההווה הזה חסר את הסברו, את צידוקו ואת הגיונו. בלעדי נימוק זה נהפכים ימים אלה לאחרים והאומה היא אומה אחרת והארץ הופכת עורה ונעשית בטולה סימני-היכר, ותוך כדי מוטאציה זו אפילו המדינה והממשלה שאליהן נשלח אותו מכתב איגן הכתובת הנכונה. אלא שהנימוק ההיסטורי המולעג הזה ממשיך עדיין את קיומו, ואפילו רק מפני שההיסטוריה נמשכת וחי העם היהודי נמשכים וארץ-ישראל נמשכת, וכל זמן שאחד ממרכיביו של החוט המשולש הזה אינו ניתק, אנו הכתובת ואנו גם התשובה.

3

כל זה משליך אור חד וחושפני על כמה וכמה תפיסות ועיונים – הן של חומר והן של רוח – אשר בעליהם מתיימרים לחתוך על פיהם גורל ההווה והעתיד של ישראל. כמה נלעג ושטחי נראה, למשל, החשבון הדימוגראפי המפורסם שלנו, לנוכח ההתפרצות המתמדת האדירה של יהדות ברית-המועצות ולנוכח האדמה הרועדת תחת רגליהן של תפוצות אחרות בעולם. כמה שרירות יש בו כיום בחשבון הזה, שעה שהוא נשמע מפי העסקנים המסבירים לנו כי אנו רק ישוב קטן, המתקשה לפתור אפילו בעיות ביוב שלו, ומשום כך, אם צפויה לנו תוספת של חצי מיליון אוכלוסים ערבים של יהודה והשומרון, עלינו להתנער ויהיה-מה מן השטחים הללו, על אחריותה של המזכירות המצומצמת של "חברינו", אשר תקבע את הפרטים ותחליט מה לעשות בעם היהודי ובארצו ודברי-ימיו ועתידו.

מכתבם של יהודי גרוזיה טופח על פני אותה בעל-ביתיות סדרנית היודעת מה עלינו להשאיר בידינו מארץ-ישראל ומה אינו אלא "חתיכת הר" בטלה ומבוטלת. אם יש בינינו טוענים השכם והערב כי חלילה לנו מליצור "עובדות קיימות" בשטחים-המוחזקים, מפני שאין לעשות את חשבונה של ארץ-ישראל בלי חוסיין ובלוי נאצר, בא המכתב הגרוזי הזה להזכיר לנו כי אין לעשות חשבון זה גם בלי העם היהודי אשר בזכותו ולמענו שמרה ארץ זו על ייחודה בעולם.

אותם יהודים נידחים, החתומים על המכתב, סבורים ודאי שהם עפר

תחת כפות־רגליו של כל שר בממשלת ישראל, אך לאמיתו של דבר, אפילו אותה כתובת שהם רשמו על גבי מכתבם, אפילו היא בלבד, יש בה יותר אמת מדינית ויותר התמצאות ורחבות־אופק מאשר בהרבה סקירות ותדריכים של מומחים ובני־סמך שלנו בשנים אלו. יש לו לקאבינט שלנו ולכולנו גם יחד מה ללמוד מהם, מאותם נידחי ישראל, מאותם "שבטים מוחזקים" שסופם להיות שבטים משוחררים ועם נגאל.

סכנתו השניה של הטרור

1

מאז מלחמת-ששת-הימים היה המושג "קביעת עובדות" חרם למדיניות הישראלית המוצהרת.

וזאת לא רק לענין ההתנחלות, אלא לגבי כל משמעות עמידתנו על גבולות הפסקת-האש.

בשקידה רבה עמלה מדיניותנו לשמור מציאות חדשה זו מכל דבר שמעבר לניסוח הדיפלומאטי, מכל פירוש העשוי לשוות לנוכחות הישראלית על הגבולות החדשים צביון ומהות שאינם רק צבאיים בלבד ואינם רק תוצאות מלחמה שנכפתה עלינו.

המאמצים המדיניים בכיוון זה עלו בהצלחה לא מועטת, אלא שמבחינה מסויימת גדשה, כנראה, הצלחה זו את הסאה. שכן לא רק הטבע אינו סובל את הריקות. גם המדיניות כך.

ולא לשווא אנו עומדים ורואים עכשיו כי מציאות סטרילית זו, שמדינאינו כה נזהרו לשמור עליה, בעיני העולם, מפני תוכן רעיוני, היסטורי, אנושי כלשהו, שוב אינה נראית בעולם ריקה כפי מה שעמלנו להראותה.

היא מתמלאה תוכן, ותוכן זה עיקרו כיום - הן מבחינת התדמית והן מצד "קביעת העובדות" - קיומו של כוח ערבי אשר חוגים רבים יותר ויותר בעולם רואים אותו כלוחם על החירות ועל הכבוד נגד נוכחות צבאית יהודית, אשר עיקרה אינו אלא כוח הצבא והמשטרה והסוהר.

2

למעשה, כבר מזמן השלמנו עם כך שאין בידינו למנוע את דעת-הקהל בעולם מלראות צד שווה בין ה"פתח" ובין לוחמי הרזיסטאנס של צרפת, ועל אחת כמה וכמה הווייטקונג.

נסיונות חלושים שנעשו מצדנו להפריך השוואות אלו ולהסביר את ההבדל, נפסקו למעשה, וכיום אנו מסתפקים רק באנחה עמקנית של "זר לא יבין זאת".

אך כשלון הסברתנו בענין זה אולי אינו מקרה ואינו רק פרי קהות-מוחין של מקבלי חומר ההסברה והאינפורמציה שאנו מספקים. שכן מי שבא להפריך את מידת הלגיטימיות של הטרור הערבי, כתנועת-שחרור, אינו יכול לעשות כן כל עוד הוא מאשר ומקבל את הנחת-היסוד האומרת כי עמידתנו על הגבולות החדשים היא עמידת כובשים בלבד וכי השטחים שמדובר בהם הם "טריטוריות ערביות" מבחינת שייכותן המדינית לנאצר או לחוסיין.

כל זמן שכך הדבר, כל זמן שמדיניותנו שוקדת להימנע מכל דבר שיש בו כדי לפגום בהנחה זו, פגם של ניסוח "לא זהיר", או פגם של התנהלות המשבשת את "האופציות הפתוחות", קשה להבין כיצד ועל סמך מה אנו מבקשים שמלחמתנו בטרור הערבי תיראה שונה ממלחמתו של כובש נגד תנועת-שחרור.

ואין זה רק ענין של הסברה. זה ענין מהותי של המלחמה עצמה, של סיכויי הצדדים המעורבים בה.

שכן ברובד זה קובע הרקע העקרוני אף יותר מאשר במלחמה חזיתית שבין מדינה למדינה. ברובד זה, של מלחמה בטרור, אין עקיפין ואין מקום לסטייה מן המתכונת הקלאסית הנגזרת. אם אין אנו גותנים במציאות חדשה זו של עמידתנו על גבולות החדשים כל תוכן נוסף על הנוכחות הצבאית, הרי שאין כאן אלא עימות בין כוח כובש ובין כוח מורד ומשחרר, ובמקרה זה הכל יודעים עם מי הצדק והכל יודעים מה תהיה התוצאה.

3

במשך כל שנות ההתישבות היהודית בארץ-ישראל - אפילו בעת המהומות של שנות השלושים - לא עלה בידי הכנופיות הערביות להופיע ככוח בעל הילה של תנועת-שחרור. אפילו בזמן שהן נלחמו גם נגד כוחותיה של מעצמה אימפריאליסטית מובהקת כבריטניה באותם ימים, אפילו באותו פרק-זמן שבו היה שיתוף צבאי ממש בין כוחות-המגן של הישוב ובין הבריטים, לא הצליחו הכנופיות להציג את מלחמתן נגד הישוב באור "מתקדם".

את ההצלחה הזאת מנע מהן - ולוא יישמע כיום הדבר מגוחך ומשונה קמעה - האופי הציוני של המפעל היהודי בארץ-ישראל, אותו אופי ציוני, לאומני, היסטורי, מיסטי, לאומי, חלוצי, מתנחל התנחלויות-קבע דווקא, ומדבר על ארץ-ישראל בשלימותה דווקא, בקיצור כל אותו צירוף של ענינים שכיום מדיניותנו רואה בהם דברים שהם מלהזכרים, שכן הם מכשולים בפני השלום, ומכל מקום חשיבותם בטלה בששים לעומת עקרונות "הדבקות בשליחות יארינג".

ההצלחה הרבה שהצלחנו לחטא את המציאות החדשה שאחרי מלחמת-ששת-הימים מכל הנגיפים הציוניים של תולדות העם והארץ נותנת כיום אותותיה ואנו רואים כיצד עובר לידי ה"פתח" דגל המרי האנושי נגד השיעבוד והקיפוח, דגל התחיה, דגל הנרדף הקם על רודפו, בקיצור כל אותם ערכים אשר העם היהודי שילם בתולדותיו מחיר מחירי כל-כך בעד הזכות הנוראה להיות כמעט בעל מונופול עליהם ולהביאם עד הלום.

4

תמורה זו, שאולי עוד אין אנו תופסים משמעותה, מתחוללת לא רק בדעת-הקהל בעולם אלא אף בציבורנו פנימה, ולא רק בקשר עם המציאות שאחרי מלחמת-ששת-הימים. היא, אם אפשר לומר, גם תמורה רטרואקטיבית.

העובדה שעמידתנו בלב לבה של ארץ-ישראל "החדשה" נראית לנו כעמידה של מיקוח גרידא, העובדה שנאמני ההתישבות היהודית והמובהקים שבחלוצים מזדעזעים כשהם שומעים על כוונה להתנחל חלילה "בשטחים" אלה, עובדה זו נוסכת משמעותה גם אחורנית בשטח, אל מה שמעבר מזה של הקו הירוק, אל תחום מדינת ישראל עצמה, וגם אחורנית בזמן, אל תולדות הישוב. יחד עם רתיעתנו מפני קביעת זכותנו המדינית וההתישבותית בשטחים החדשים, מתערערת בלב רבים גם הכרת זכותנו בארץ-ישראל בכלל.

כבר התרגלנו לשמוע ערעורים וספקות לגבי זכות זו, הן כעיונים של הרהורי כפירה והן כבשורות-אמונה חדשות, ובין דברים אלה אתה מוצא גם לבטים דקים-מן-הדקים (כגון שייסוד-תל-אביב הוא עצמו כבר היה עוול כלפי יפו) וגם סימני-בערות עבים כשקים, כמו בענין הקולוניאליזם שהוא, כביכול, עיקרה של הציונות.

כל הדברים הללו כבר אינם מפתיעים ואינם מפליאים אותנו. רגשי פליאה והפתעה זעזעו אותנו רק שעה ששמענו כי צעירים ערביים, אזרחי ישראל, נמצאו מעורבים בפעולות ה"פתח". זאת לא פיללנו...

5

בציבור הישראלי נטוש ויכוח על דרכי המלחמה בטרור, על גשרים פתוחים או סגורים, על יד רכה או יד קשה, ועל ענישה סביבתית, כמובן. על מה שאסור ומה שמותר.

ויכוח זה הוא מובן וטבעי, אך דבר אחד עלינו לזכור תוך כדי דיון. אם אנו מוציאים מכלל חשבון אמצעים שאין אנו נוקטים ולא נקוט לעולם, אמצעים בארבאריים, כגון תפיסת בני-ערובה, או מעשי-שפטים של שפיכת דמי חפים מפשע, אם אנו מוציאים מכלל דיון ענינים אלה – שאינם עומדים ולא יעמדו על הפרק לויכוח, מפני שאין הם קיימים במציאות ולא יהיו קיימים – אם אנו מוציאים זאת מכלל חשבון, טובב, למעשה, הדיון ברובד שבו מידת הצידוק המוסרי של האמצעי זהה עם מידת ההרתעה שבו.

משום כך אני סבור שבענין אמצעי המלחמה נגד הטרור אני מחשיב את דעותיהם ואת חילוקי דעותיהם של האנשים היודעים טעמה של מלחמה זו יותר משאני מחשיב את גילויי-הדעת של האקדמאים, וזאת על אף העובדה שגילויי-הדעת דנים על אמצעים אלה מצד "שרשי-הדברים", ואילו אנשי-המעשה דנים בכך לפי מה שאמצעי זה או אחר עשוי לבודד את המחבלים או להרתיע את עוזריהם. דעתי היא שקריטריון זה – אם אמצעי פלוני עשוי למנוע ולוא גם מקרה אחד של הנחת פצצה בשוק, או של מטח-יריות מתוך בית בג'נין או בחלחול – הוא במקרה זה הקריטריון המוסרי העליון.

משום כך, שעה ששר-החוז אבא אבן מדבר בחוץ-לארץ על התנגדותו ה"אידיאולוגית" לאמצעים דראקוניים אפשר להבין לרוחו, אך גוני אידיאולוגיה זו אולי היו משתנים אילו היה עליו לפרק מטען חומר-נפץ העשוי להתפוצץ בכל דקה, או לרדוף אחרי חבלן בתוך עיר ערבית ולהיות צפוי למטח-יריות מכל שער או חלון, תוך ידיעה שאמצעים מסויימים היו אולי מונעים אפשרות זו או ממעיטים את סיכוייה.

וזאת בייחוד אם נזכור כי מה שתרמה מדיניות-החוץ שלנו לתדמית של ישראל, ככוח צבאי כובש ב"טריטוריות ערביות", היא תרומה אשר כל שאר ענינים אינם אלא ספיחים שלה.

6

עיקר סכנתו של הטרור היא, כמובן, סכנתו המוחשית, סכנת החבלה וההתנקשות, וכולנו יודעים כי מאמצי המלחמה נגדו אינם פוסקים אפילו רגע אחד.

אך סכנתו האחרת, זו העיונית כביכול, זו המסתברת כתהליך שבסופו אנו עשויים לעמוד לא רק לפני תדמית שונה של מפעל התקומה היהודי אלא גם לפני משמעות שונה שלו, סכנה זו, שהיא פרי הדציוניזאציה של המדיניות הישראלית, היא סכנה שאין אנו נותנים עליה את דעתנו. זוהי פצצת-שעון העשויה להפוך על-פיהם עיקרי משמעותו של מפעל התחיה הלאומית שלנו, ואת תקתוקו של שעון זה אנו מצווים לשמוע בעוד מועד.

7

רק מדיניות ישראלית כנה וגלויה, שאינה מתקפלת בניסוחים של סרק, אלא קמה מלוא קומתה לחשוף ולדרוש דין צדקו העולמי של הנרדף בעמים, -

רק מדיניות ישראלית שאינה ממצאיה לבטי סתירה-טראגית בינה ובין התנועה הלאומית הערבית, אלא משמיעה את הקטרוג ההיסטורי על אותה תנועה לאומית ערבית אשר השיגה 14 מדינות עצמאיות וכל להט יצריה מכוון עתה להמית את תנועת-התחיה היהודית על כברת-ארץ שהיא חלק המאה משטחי הריבונות הערבית, -

רק מדיניות ישראלית היודעת כי היא קובעת את משמעות עברו ואת אווהו ועתידו של העם, -

רק מדיניות ישראלית כזאת תוכל גם לתקן את "תדמיתנו" בעולם וגם לתלוש את הכתרים הנלעגים העוטרים כיום את ראשי כנופיות הפורעים של הטרור הערבי.

השיר, המחאה, המאניפסט

1

לפני זמן־מה מצאנו בעתונים כי "שיר־שלום", שהושמע בחגיגת מלאות עשרים שנה לנח"ל ושנתקבל בתשואות רמות של כל הנאספים, עורר גם "תגובות מעורבות".

הד התגובות המעורבות הללו נשמע כיום, פה ושם, אם על דרך של הזדהות ואם על דרך של הסתייגות.

יש משבחים את רשויות־צה"ל, הנוגעות בדבר, שסמכו ידן על הכללתו של פרק זה במופע של להקה צבאית, ויש תוהים על כך.

ובכן, מה ששייך לענין זה של אישור או איסור, סבורני, כי אין ספק כי צדקו המאשרים, שלא שעו להיסוסים של עצמם או של אחרים – אם היו היסוסים כאלה – לגבי שיר זה, מבחינת השפעות מזיקות, כביכול, של דפטיזום או ערעור המוראל.

מסתבר שהשיר, במידה שהוא מבטא את הכמיהה הטבעית לשלום, מעורר, גם מצד עצמו וגם מצד דרך ביצועו, שפע אהדה בקהל השומעים והצופים.

ואף־על־פי־כן, לאחר אישור, ולאחר הזדהות ולאחר שבה ולאחר תשואות, יש כאן נקודה אחת שראוי לעמוד עליה.

שכן דומה כי בעלי השיר ומציגיו – ובייחוד כמה חוגים שדעותיהם נשמעות – מתחילים לראות במופע זה גם צד פרוגרממטי מפורש, צד של הצהרה ומחאה והפגנה "למען השלום" וצד של התרסה כנגד אלה מבינינו שאינם תופסים כמה נעלה השלום על המלחמה.

ולדעתי, מרגע שהצד הזה נמצא מובלט ומוצהר, עובר הענין כולו – על אף היסוד החיובי שבשיר עצמו כפשוטו – אל תחום שבו נשאלת כמאליה לא רק שאלת טיבו העצמי של השיר אלא גם שאלת צידוקו הציבורי.

ובכך אני מתכוון לא לעניני צנזורה צבאית ולא לשום צנזורה אחרת, אלא פשוט לצד המופרך והשטחי שבדברים מבחינה ציבורית זו.

2

שיר השלום האמור כתוב בלשון אתם והוא פונה במישרין אל ציבור שומעיו החיילים, ומעבר לזה, גם אל הציבור כולו. הוא קורא ואומר "שאו עיניכם בתקווה, לא דרך כוונות", כלומר לא דרך כוונת-הרובה ולא מבעד לתותחים ולמרגמות ושאר כלי-הנשק. הוא מעורר ותובע "שירו שיר לאהבה ולא לנצחונות" (או "למלחמות", בגירסה אחרת). הוא מפציר ודורש "אל תגידו יום יבוא, ה ב י א ו את היום", שכן השלום "לא חלום הוא, ובכל הכיכרות הריעו רק שלום". בפזמון החוזר הוא שב וקובע כי את שירת השלום יש להשמיע לא כתפילה אלא "בצעקה גדולה".

זה עיקר תכנם של הדברים, וכאמור אפשר היה לקבל שיר זה ללא כל הסתייגות, לולא תורה שבעל-פה-ושבפרוזה, הנלווית אליו כיום, והמבקשת לראותו כהצהרה מפורשת של קווי-יסוד כמעט, כמחאה, כהפגנה, כמאניפסט.

3

אם נראה את הדברים מבחינה זו - ומסתבר לאחר ככלות הכל, כי זוהי באמת בחינתם המכוונת - ניוזכר מיד כי התביעה "שירו שיר לאהבה ולא לנצחונות (או למלחמות)" היא שינוי-נוסח של הסיסמא האמריקאית הידועה "אל תעשו מלחמות. עשו אהבה". וכשאנו זוכרים זאת מסתבר לנו כי נוסח זה, מבחינת מחאה והפגנה שבו, שווה יותר מן התרגום או החיקוי העברי, לא רק מפני שהמקור האמריקאי נמלץ פחות אלא גם מפני שהוא רציני יותר.

שכן בעלי הסיסמא האמריקאית נתכוונו באמת לכך שממשלת ארצות-הברית צריכה לחדול מלהילחם, והשקפה זו, כידוע, אינה סתם משאלה חסודה אלא היא נתמכת, בוויכוח הנטוש על כך בארצות-הברית, בנימוקים מוחשיים הנראים לרבים משכנעים לא פחות מנימוקיהם של הדוגלים בהמשך המלחמה.

אותה סיסמא של מתנגדי מלחמת וייטנאם היא חלק מהותי ממציאות ברורה ומוגדרת, עד כי אין להעלות על הדעת שהיא היתה יכולה להישמע - ובזה כוחה וערכה - מפיהם של אמריקאים בנסיבות אחרות. כדי להדגים ולפרש ענין זה נשאל גא בנפשנו אם יכלה סיסמא זו להישמע, למשל, בעת הקרבות העקובים מדם, אשר חיל המשלוח

האמריקאי עמד בהם בשדות נורמאנדיה לאחר הנחיתה על חוף צרפת במלחמת-העולם השנייה. המלחמה היתה אז נוראה לא פחות משהיא כיום בווייטנאם, ו"עשיית אהבה" היתה אז דבר טוב יותר מ"עשיית מלחמה" לא פחות מאשר כיום, ואף-על-פי-כן אילו קם מישהו באותם ימים להציע לעם האמריקאי סיסמא כזאת ולהעמידה כתביעה, כמחאה וכקו מדיני, דומה שאפילו גדולי ההומאניסטים ושוחרי השלום היו רואים בו על הצד הטוב ביותר את הכסיל או המוקיון התפל.

אפשר להוסיף ולהניח שכך היו הדברים מסתברים גם לגבי חיילי הצבא-האדום ששרו באותם ימים "את חכי לי ואחזור, רק חכי היטב". אין ספק כי אילו הופיעה אז לפני אותם חיילים של קרבות הדון או הפרוט להקה צבאית שהיתה משמיעה להם, על דרך שיר-השלום העברי, שבו אנו דנים, מלים כגון "אל תגידו יום יבוא, הביאו את היום", היו אותם חיילים של רוסיה הלוחמת מבינים דברים אלה רק במשמעות אחת, והיא שעליהם להוסיף ולעמוד במלחמה זו כדי להביא את יום השלום, שכן אין די בכך שמצפים לו ומייחלים לו, אלא יש להוסיף ולהילחם למענו כל זמן שהאויב האכזרי לא הניח נשקו.

על-כל-פנים אין לעלות על הדעת, כי מישהו היה מיתמם או מיטפש עד כדי כך שהיה פונה אל חיילי אייזנהאואר או אל חיילי מונטגומרי, בימי אל-עלמיין, או אל גודדי המארשאלים הסובייטיים, בהצהרות פרוגרמאטיות מתריסות ומלמדות בינה, כמו אלו המשתמעות מן השיר העברי שאנו מדברים בו, כלומר שמוטב לשיר "לא לנצחונות" אלא "לשיר לשלום", וכי מוטב להביט לא דרך כוונות-הרובים, אלא להביט "בתקווה", וכי לא רק הצבא אלא גם העם כולו צריכים להריע "בכל הכיכרות רק שלום". דברים כאלה היו נראים באותם ימים לא כ"שיר שלום" אלא כפארודיה מרושעת ומכאיבה על כמיתה-השלום העמוקה והכנה הזועקת בלבות הלוחמים והאזרחים גם יחד.

4

דברים אלה אני אומר לא כדי להמשיל אותם על מלחמת ישראל כיום. מלחמה זו שצה"ל והעם עומדים בה אינה צריכה משלים, כדי להסביר מהי ומה כורח שלה ומה עמקן וכוחן של שוועת השלום ותפילת השלום העולות מתוכה "בצעקה גדולה" גם כשצעקתה זו נכבשת בכוחות אין-קץ.

בתוך כמיהת-שלום זו שלגו יש מקום לכל. יש בה מקום לכל מלים שבעולם ולכל מחשבות ורצונות שבעולם. יש בה מקום, בכמיהת-השלום הזאת, גם למשאלות הנראות עדיין בימים אלה כאוטופיה וכחלום רחוק, ומשום כך יש בה מקום גם לפזמון הקורא "שירו שיר לאהבה ולא למלחמות", שהרי האהבה באמת חשובה מן המלחמה ומן הנצחונות, וככל שהמלחמה מרה יותר והנצחונות עולים בדמים יותר, כך תזכורת זו של אהבה מתמלאת משמעות רבה יותר.

אך לא כן הדבר שעה שתזכורת זו נשמעת מופגנת כתביעה הבאה ללמד את הציבור ואת הצבא ולהזכיר להם - להזכיר למדינת ישראל העומדת בשלוש חזיתות-מלחמה עם אויביה מבחוץ ובחזית מלחמת-טרור פנימית, בעת ובעונה אחת - כי יש אהבה בעולם וכי מהיותנו שטופים בקרבות אנו שוכחים אמת נעלה זו שבעלי-שיר אמיצים קמים להטיחה בפנינו.

כן, שעה שהדברים מקבלים משמעות כזאת ושעה שמשמעות זו נמצאת מוטעמת ומופגנת על-ידי פרשנים מסויימים, יש להתגבר בכל-זאת על הרתיעה מפני המורא שנוסכים בנו מלכי האופנה האינטלקטואלית ומפני החשש להיראות מחרחרי מלחמה ושונאי שלום, להתגבר על כל זה ולחשוף את הכסילות הזאת גם כשאנשים דקי-טעם ורחבי-דעת סוככים עליה.

5

ראוי רק להוסיף כי במקרה זה שלפנינו יש להביא בחשבון נסיבות מקילות, שכן אותן נימות שנילוו אל שיר-השלום הזה, ובמידה רבה אפילו השיר עצמו, אינם פרי המצאה ישראלית מקורית אלא הם, כאמור, פרי היגררות חקיינית אחרי דרכי סגנון ונוסחות מחאה ושירי-מיפגן, שצמיחתם במקומם היא צמיחה טבעית ובעלת יעוד ותכלית, ואילו אצלנו הם נתפסים בעיקר מצד האופנה. משום כך, אף ששאיפת השלום של מדינת ישראל ושל העם היהודי אינה צריכה כלים שאולים ולא מגיע לה שהיא תתבזה ותיראה בלבוש זר של תצוגת-אופנה, הנני סבור כי יפה עשו אלה שלא שמו מכשולים לא על דרכו של השיר (החיובי מצד עצמו) ולא על דרך ספיחיו מצד משמעות והטעמה. אין כאן מקום לחששות מפני סכנה של הלכירוח דפיסטיסטיים או מפני ערעור המוראל.

ואם צריך לצרף לכל "המיכלול" הזה תג של אזהרה, הרי יש לכתוב על תג זה לא "זהירות, דפיטיזם", אלא פשוט, כשגור וכמקובל בשוק: "היזהרו מפני חיקויים". זה יספיק בהחלט.

שני פרקים

א. ביקוע הגרעין

1

שבעים אחוז מכלל המחקר העיוני העולמי בפיסיקה הם כיום פרי עבודתם של מדענים ישראלים צעירים. רוב הענינים העומדים כיום על סדר-היום המדעי בתחום זה, בעולם כולו - כולל ארצות-הברית וברית-המועצות - מקורם בצוות חוקרים צעירים בישראל.

דברים אלה גשמעו השבוע מפי פרופ' יובל נאמן, לרגל קבלו את פרס איינשטיין. גשמעו בנימה ענינית, שקטה וטבעית, נימה כה מופרת לנו מתחומים אחרים של ישראל הצעירה בימים אלה.

הדברים ריתקו, הפתיעו. נסכו סיפוק וגאווה. קודם-כל, כמובן, מצד עצמם.

אך נוסף על ערך זה, שלגופם, היה בהם עוד משהו. הם היו כמין מיפלש שנפתח לרגע לעומק ולרוחק, ומבעדם נצנץ לעינינו משהו מן הישות הסמויה, אך קיימת תמיד, ישות התבלין היהודי-החרף, המלח היהודי, הכשרון, או נאמר, "פשוט" הגניוס היהודי, אשר תמיד ידענו שכאן, בארץ זו, הוא עתיד להיגלות בכל כוחו וחיותו.

למעשה הכרנו, והננו מוסיפים ומכירים יום יום, בנוכחותה של ישות זו גם כשהיא מוסווית באיצטלות יומיום, לכאורה. למעשה ידענו תמיד כי כל כושר-עמידתנו בארץ זו, מימי ראשית ההתישבות ועד כה, בא, במידה מרעת, מכוחו של חסד עליון זה.

וההבדל הוא רק בכך שבאותם רגעי שיחה שבראדיו ראינו נצנוצה של תכונה זו כנתינתה, כחישופה, ראינו חלקיק-יסוד שלה, וניחשנו בפועל את הכוחות הטמונים בגרעין הנצחי הזה.

תוך כך אנו נזכרים כמה מופלא ונעלה הדבר, שהתחיה הרוחנית היהודית לבשה, בגירסתה הציונית, צורות שהיו כאילו היפוכם הגמור של ערכי-רוח, צורות של נטישת דיפלומות ואוניברסיטאות, של קבלת ייסורי הסתגלות אל גופי מלאכות מפרכות, אשר אחריהן גם הגוף וגם הנפש אינם כאילו אלא המשך הטוריה או הפטיש המנפץ את החצץ, וההבדל בין הגוף החי ובין כלי-העבודה אינו אלא זה שהגוף הוא גם עייף וכואב ונצרך לכוחות רצון ואמונה כדי להחזיק מעמד. ואחד הנסים הגדולים שנעשו לאומה זו הוא שהיה בה הכוח להפוך בשעת הצורך את סולם-הערכים ראשו למטה ולהעלות אל רום המדרגה את ערכם של כלי חפירה וכלי בנין, כלי חציבה וסיקול וייבוש ביצות ועידור והשקיה.

לאמיתו של דבר, כשהיינו שומעים על שיאים שהשיגו קבוצות רפתנים יהודים בתנובות הרפת ובשיפור גזע הפרה ה"דמשקאית", או על הישגי מטעי הבננות בעמק הירדן, או על הפלאים שנעשו במטעי עצי-פרי באזורי ההרים, היתה פליאתנו בשעתה אף חריפה יותר מזו שאנו יודעים עכשיו לנוכח הישגי מדענינו הצעירים בסודות מיבנה האטום. שכן אותם הישגים של "משק אינטנסיבי", של חריש ונטיעה וזיבול, או של "יישור שטחים" וסלילה ו"עשיית בלוקים" וכיוצא באלה, היו לנו באמת בגדר הצלחות שלא פיללנו... שכן אצלנו כאילו נתחלפו סדרי הבכורה של הבסיס ובנין-העל, או סדרי התשתית והפסגות.

הרובד הרוחני, על שיאי ופסגותיו, היה לנו, כביכול, נכס-יסוד, היה הנחה ראשונית, נתונה. ואילו השאלה המוטלת בספק היתה אם נעפיל ונעלה מכאן והלאה, מכאן ומעלה, אל הישגי עירבול החצץ במלט ואל מעלות כורי יציקת הברזל וסדנות הריתוך וחכמת החליבה וגן-הירק.

ואולי בזכות אותו ויתור שידענו לוותר בשעת הצורך על הדבקות בעולם הרוח, כתפיסתו הצרופה והמקובלת, לוותר בלי להגיע לידי חולשת-הדעת, אולי בזכות ויתור זה אנו רואים עכשיו את נצנוצו של עורק-הזהב הרוחני הצרוף, כשהוא עז וטבעי וכולו שלנו.

3

תמיד ידענו כי בסופו של דבר נוכיח כמה נמהרים ונואלים היו כל אותם קטרוגים שטענו כי השתרשותו של העם היהודי בארצו ועל אחת כמה במסגרת הממלכתית, נוטלת ממנו את הנשמה היתירה, את יתרון התלישות הרוחנית החפשייה. תמיד ידענו כי לא רק נחלת העבר הן אותן עפרות זהב שהרוח היהודית הניחה אחריה לכל אורך תולדות המדע וההגות בעולם, אותן עפרות זהב שנותרו זרועות לכל אורך דרכי נדודיה של אומה זו כשהן מעורבות בדמי עורקיה שהשקו את אדמת העולם.

ולכן, בשמענו כיום מפי מדען יהודי צעיר על מה שמדינה זו תורמת למדע העולמי, אף שמבחינת ממדיה היא יכולה להתחבא תחת ראש סיכה צבעונית הנתקעת בגלופוס, ידענו, על אף רגש ההפתעה, כי אין חידוש בכך, כי אין זה אלא המשך וכי האוצרות הבלומים שיתגלו כאן, אוצרות הכשרון והיכולת והמעוף, עתידים לא לכהות לעומת הישגי העבר, אלא להבריק במשנה אור וכוה.

והלא רק משום כך, רק משום שרוח זו ניצבת כיום בלבוש המלחמה, רק משום שהיא נגלית וערה ופועלת "בכל הדרגים", הן במוצבים הקדמיים והן בפיקוד העליון, רק משום כך אנו קיימים עדיין. וכשאתה משווה בנפשך, נוסף על כך, את הכוחות העתידיים להתלקט לכאן מן התפוצות היהודיות בעולם – הן הכלואות עדיין והן החפשיות – ואת כל מה שגנוז עדיין בשכבות העם הנאבקות בחירוק-שיניים על יסודי לוח הכפל והאל"ף-בי"ת, על כל הגנוז עדיין ב"תחתיות גשמתו" של עם זה – כשאתה משווה זאת בנפשך, הנך יודע כי לא שווא הוא מתח הצפיה והתוחלת שמסביב, ומבלי משים אתה מהרהר כי יכול עם זה לומר, כארכימדס בשעתו – תנו לי רק נקודת-משען... תנו לי רק חיים ושלום וכל השאר מובטח.

ב. אזעקת ההסברה

1

מדובר על הקמתו של משרד להסברה. על שכלול הכלים, על עידכון התגובות, אפילו על הזמנת מומחים ליחסי ציבור.

ובין המלצות הוועדה שנתמנתה לחקור בבעיה זו ולהגיש הצעותיה מצויים פרטי פרטים המעידים בכמה שקידה והתחשבות מעשית ערכה הוועדה את תזכיר המלצותיה.

אך אם עיקרים אלה של ש י כ ל ו ל הם הם עיקרו של הדו"ח, יש לומר כי הציבור הישראלי עוד לא זכה בכל תולדותיו עד היום לדין- וחשבון כה מיותר ונטול-ערך של ממש. ולא באשמת הוועדה.

זו פעלה ודאי לפי הנחיות שניתנו לה, לתקנת כ ל י ההסברה, אלא שלא הכלים אלא ת כ נ ם הוא שורש הרעה.

שכן אם יוסיף ת כ נ ם של הסברתנו להיות כפי שהוא כיום, מצד הביסוס הרעיוני, מצד העקרונות המדיניים, מצד דרכי הצידוק האנושי, המוסרי, הפוליטי, אם יימשכו הדברים כפי שהם כיום, עתידים אנו לעמוד לא רק לפני שבוי "התדמית" הישראלית המנופצת והמושחתת בעולם, אלא גם לפני התערעות גמורה של כל טעמי עמידתנו והישגינו מאז מלחמת-ששת-הימים, ולפניה, ועד היום.

שכן כל זמן שהסברתנו - ולענין זה אין הבדל בין עיקרי ה ס ב ר ת - המדיניות ועיקריה של המדיניות עצמה - ממשיכה בעקרונות, שעל- פיהם היא פועלת כיום, אין אנו מס ב י ר י ם את מעמדנו אלא מד ב י ר י ם אותו תחתנו, ולא בה ס ב ר ת ם של עיקרי קיומנו אנו עוסקים, אלא במלאכת הד ב ר ת ם הרצופה של יסודות צידוקנו המדיני והמוסרי ושל גופי הישגינו ומטרות מלחמתנו.

2

ודאי שההסברה אינה קובעת ה כ ל .

אך שעה שהממשלה נקראת לשיבת-חירום כדי להגיב על דברי שר-החוץ של ארצות-הברית, ושעה שמומחינו המדיניים מתווכחים ביניהם אם יש להתיחס להצהרת מדיניות אמריקאית זו ב"תדהמה", או רק ברגשי הפתעה בלבד, הרי כולנו יודעים כי תכנה של אותה הצהרה קבוע ועומד כל הימים האלה, וכי אילו ניהלנו במשך שנתיים- וחצי אלו שמאז מלחמת-ששת-הימים מערכת הסברה אחרת של עיקרים ושל קו מדיני, לא היתה הצהרה זו, בניסוחה הפומבי, מוצאת אותנו בתוך ואקואום רעיוני ופוליטי מושלם כל-כך ונוח כל-כך לצד שכנגד.

שכן כל הסברתנו המדינית בשנים אלה לא רק אינה תריס בפני הצהרות כאלו, אלא שהיא ממש שואבת אותן אל תוכה, מכוח הריקות המושלמת שהיא יוצרת סביבנו. וכך לא רק ברובד המדיני המובהק אלא בכל המאבק הרעיוני, בכל מה ששייך לדעת-הקהל בעולם, כולל השמאל-החדש. שהרי האמת היא שאפילו יחסו של אותו שמאל-חדש לא נוצר יש מאין וחלקנו בכל הענין הזה הוא רחוק מלהיות בטל בששים.

3

בשבוע זה שמענו, למשל, כי במשך שלוש שעות ניצב שגרירנו בבון - העומד לסיים כהונתו - בתוך נחשול של יללות ושריקות וחרפות שלא הניחו לו לפצות פה. כן, הוא עמד "בשלוות-נפש ובקור-רוח" ולא נע ולא נרתע... ולא הצליח לומר דבר.

גניח הפעם לגילוי זה של "עמידה בכבוד" ונשאל רק מה היה שגרירנו אומר אילו ניתנה לו אפשרות להשמיע טענותיו. התשובה לשאלה זו, אם לא נעשה שקר בנפשנו, אינה אלא אחת: טוב שלא ניתנה לשגרירנו רשות-הדיבור. שכן, בתוקף תפקידו היה עליו להישאר בגבולות ההסברה הישראלית הרשמית שהנחותיה היסודיות הן הן במידה רבה קרקע צמיחתם של הקטרוגים והגיבויים הניתכים עלינו.

4

מה הם עיקרי עמדתנו המדינית המוצהרת, זו שאנו רוצים עתה לשפר ולעדכן אותה, כדי שהנוק היסודי שהיא גורמת לנו יהא משוכלל יותר? אלה הם:

יש סתירה טראגית בין שתי התנועות הלאומיות, בין תנועת-התחיה הלאומית הערבית ובין הציונות, אלא שהערבים חייבים לדעת שאנו עובדה קיימת.

אנו יודעים שהערבים שונאים אותנו, וצריכים לשנוא אותנו, אך עליהם להבין שלא ישליכו אותנו הימה ומוטב שישלימו אתנו. אנו נתחזק עד שהערבים יבינו שאין להם סיכוי לנצח אותנו במלחמה ואז ישנו את יחסם אלינו.

אלה כמה מן העיקרים שאנו משננים בלי לשים אל לב כי בעיני משקיף אובייקטיבי אין בכל אלה כדי להצדיק את קיומנו ועמידתנו כאן וכשאנו מוסיפים לכך את הנימוק המכריע הקובע שאין לנו לאן ללכת, שואלים אותנו, במידה רבה של צדק, אם אמנם צריכים הערבים לשלם בעד הפשעים שפשעו בנו אומות העולם. וכשמוסיפים ושואלים אותנו מתי ניסוג מן הטריטוריות הערביות הכבושות אין אנו משיבים אלא זאת: אנו מקבלים את החלטת מועצת-הבטחון כחבילה אחת.

ואנו מתפלאים שאין טענה זו משפרת את התדמית שלנו ואנו שוכחים כי חבילה או לא חבילה, לגבי דעת-הקהל בעולם קובעת העובדה, שאינה מוכחשת על-ידינו, כי שייכותם המדינית של השטחים שאנו עומדים בהם היא ערבית ברורה, ואם אנו מחזיקים בהם רק מכוח פירוש מסויים להחלטת מועצת-הבטחון (שאנו מודים בה!), אין עמידתנו אלא עמידת כובש ומדכא ומפר את החוק הבינ-לאומי.

5

במשך כל הזמן הזה, שמאז מלחמת-ששת-הימים, לא השמענו אפילו ציוץ אחד של ערעור, למשל, בענין הסכסוך הטראגי בין שתי התנועות הלאומיות. לא ניסינו אפילו להחליף תפיסה זאת בטיעונו שלנו ולהסביר מה מגוחך "הצד השווה" הזה בין שתי תנועות אלו, שהאחת מהן, הערבית, השיגה ארבע עשרה מדינות על שטח הגדול משטחה של אירופה, כולל רוסיה האירופית, ואילו השנייה, תנועת תחיתו של העם היהודי, נאחזת בכברת-ארץ זו שאינה אלא מחצית האחוז של הטריטוריות הערביות.

כן, כל המיטען הרעיוני, המוסרי, האנושי, של צידוק קיומנו כאן, הוחלף באותה חבילה שאנו דורשים מהחלטת מועצת-הבטחון, וכל-כך אנו דבקים בחבילה זו עד שאנו מסיחים דעתנו מן העובדה כי נסיגתנו אל גבולות-שביתת-הנשק, אל הגבולות שמלפני מיבצע-קדש, מקופלת בחבילה זו וכי זהו, למעשה, תכנה המוחשי העיקרי. ותוך שאנו טוענים בלי-הרף כי השמאל-החדש אינו מעניין אותנו, הננו מתעלמים מכך שלא רק אספקלריה זו מראה לנו את דמותנו כשהיא דמות כובש המחזיק את הגזילה בידו, וכי נוסף על כך אנו

הולכים ומסתברים לעולם כולו גם כמדינה אשר ראשיה סומכים בעיקר על גורמים שליליים ונפסדים מעיקרם, כגון סירוב הערבים לכל משא-ומתן וכגון חוסר ההידברות בין ברית-המועצות ובין ארצות-הברית, שכן פער זה, בין המעצמות העולמיות, פער שסכנה צפויה ממנו לשלום העולם, הוא כיום המשען המוסרי והעקרוני האחד שמדיניותנו סומכת עליו בפרהסיה.

6

אך עיקר חכמתה העילאית של מדיניותנו - החכמה שאנו מתפארים בה בגלוי - היא, כידוע, לא בדברים שאנו אומרים, לא במה שאנו טוענים, אלא בכך שהצלחנו במשך שנתיים-וחצי אלו לא לומר כלום. להימנע מכל דיבור מפורש, מכל עיקרון, מכל קביעה של ממש.

וכי פלא הוא אם לאחר כל אלה נראית מדיניותנו כמיתממת כלפי חוץ וכקורצת עין כלפי פנים, כמדיניות של חוסר כנות, של ניצול ניסוחים, של שימוש זריו באיבה שבין המעצמות, של יסודות אשר לא רק שמאל-חדש אלא כל אדם בעל כושר-שיפוט רגיל צריך לראות בה יותר ויותר את המלאכותי, את הרופף, את הנפסד והראוי לגנאי. בכך צריכה היתה לדון ישיבת-החירום של הממשלה. בכך ולא בהצהרת רוג'רס או בנסיעת שר-החוץ לארצות-הברית. אלא שבינתיים עוסקים במה שעוסקים ונסחפים להיכן שנסחפים.

גנראלים ופרופסורים

1. סכנת הגנראלים

הדיבור על סכנת חדירתם של אלופי צה"ל אל השירות האזרחי ואל הזירה המדינית נעשה לפרקים כה רהוט אצלנו, עד כי מפעם לפעם צריך אדם לשהות רגע כדי לשאול במה בעצם אנו דנים. מי שאומר "גנראלים" מתכוון, כמובן, לאו דווקא לדרגה, אלא למערכת שלימה של מושגים, שליליים בעיקר, הכרוכים בתואר הזה: מושגי היירארכיה צבאית אטומה, צרות-אופק מקצוענית, התנגדות ייצרית לכל נוהל דימוקראטי, דבקות במסגרות של שיגרה וקפאון, וכיוצא באלה.

ובכן, ברור שיש בישראל חוגים שתכונות כאלו הן מסימניהם, אך אולי אין זה סוד שסימנים אלה אתה מוצא דווקא במוסדות ובמיבנים חברתיים אזרחיים למופת. והכוונה לא רק למיבנים סטאטיים, אלא גם לתנועות, כמו כמה מוסדות של תנועת-העבודה ושל כמה פלגים מתקדמים שבה, הנמצאים זה שנים רבות במצב של פרפטואום-אימפילה רעיוני, ולפי עומס-השיגרה וקפאון-המסגרות הם יכולים להתחרות עם העתיקים שבצבאות העולם.

משום כך יש טעם-לווי מיוחד לכך שדווקא מצד זה אתה שומע את עיקר לחשי ההפחדה מפני סכנת הגנראלים. טרמינולוגיה גנראלית זו, שבה מפחידיים אותנו שומרי החומות, אינה צריכה ואינה יכולה לטשטש את העובדה שאותה כת צבאית כביכול, העלולה לסכן את הדימוקראטיה הישראלית, היא למעשה חבורת אנשים שרבים מוותיקינו שומרי-הערכים יכולים ללמוד ממנה הלכות התנזרות מגיוני שררה וטעם הירות רוחנית ורחבות-דעת ואפילו דימוקראטיה כפשוטה. אנשים אלה, דור ראשון ושני לילידי ארץ-ישראל, הללו שנשאו על שכמם את מלחמת-הקוממיות ואלה שעוד היו ילדים עם תקומת המדינה, אנשים אלה אינם סכנה לחברה הישראלית, אלא היא מחכה להם

בכליון-נפש, ותפילתה היא לזכות ולראותם נוסכים בה ברכת תכונותיהם, תכונות שמכוון נעשה צה"ל מצבר של כשרון ומעוף, של ייצר-חידוש והשראה, במידה שאינך מוצא למעלה ממנה לא רק אצלנו אלא בעולם כולו.

וכדאי גם לשים אל לב כי הרוטנים כל-כך על סכנת "התערבות אנשי הצבא במדיניות" הם, למרבה האירוניה, מבין אלה שהשתדלו לפני שנים – ולוא גם בשוגג ומתוך תפיסה מוטעית ולא בזדון – לעשות הכל כדי להפריע למי שעמל בשעתו להציב את החומה האמיתית בפני סכנה זו של ערבוב תחומים. אם אין נשקפת כיום – על אף אועקות-השווא – סכנת חדירתו של הצבא לפוליטיקה, הרי זה מפני שכמה מן המתריעים כיום על סכנה מדומה זו לא הצליחו אז לסכל את מאמציו של בן-גוריון למניעת חדירתה של הפוליטיקה לצבא.

אם ישנו כיום טעם אחד העשוי לעורר בנו התנגדות למעבר של קציני צה"ל אל הזירה המדינית – הרי עיקרו של טעם זה אינו סכנת חדירתם למדיניות אלא נזק יציאתם מצה"ל. אך דווקא מצד זה אתה מוצא את אחת הגדולות שבזכויותיהם והיא שקידה בלתי-פוסקת להכשרת מחליפים, להעלאת אנשים צעירים מבין השורות אל הרובד העליון של הניהול והפיקוד. גם בענין זה יש להם לוותיקניו מה ללמוד מגנראלים אלה, שבהחליטם לפרוש מן השירות הצבאי מתגלה כי מעלתם הגדולה ניכרת בכך שאין חסרונם ניכר, שכן מה שהשקיעו בשירות כבר נותן פרי.

יהיו דברים אלה גם דברי ברכה לעזר וייצמן בהיכנסו לזירת המדיניות בישראל לעת הזאת. הכל יודעים כי הדימוקראטיה, שהוא ושכמותו מסכנים אותה, כביכול, אינה מראה סימני פאניקה למראהו. והללו שמפחדים בשמה, פחדם אולי אינו פחד-שווא.

2. מי נץ ומי יונה

פעמים אנו נוטים לשכוח כי ההבדל בין ניצים ויונים אצלנו אינו שייך למלחמה גופה, או לדרכי ניהולה, כגון שהיונים, למשל, אומרות כי יש להיכנע לאויב, והניצים תובעים להוסיף ולהילחם על הנפש, או שהיונים, אילו ניתנה להם רשות היו עושות שלום ואילו הניצים

שואפים להילחם עד נצח נצחים. דווקא בענינים אלה קשה לפעמים להבחין מי נץ ומי יונה. ההבדלים האמיתיים הם בתחומים אחרים, שבהם, לכאורה, אין מקום לחילוקי-דעות לפי נוצת-הכנף או ציצת-הראש - הם בענינים כגון מהותה של ארץ-ישראל, אם היא נקראת כך רק עד "הקו הירוק" או גם מעבר לו, וכגון זכות היהודים להתישבות של שיבת-ציון וכדומה.

אכן, מבחינה זו ועל רקע הנורמות של יוני-זמננו מסתבר כי את סמל הנץ המובהק, או "נץ הניצים" אפשר לראות לא רק בעזר וייצמן, או בגיסו של עזר. גם דודו של עזר הוא על רקע זה נץ מצפרנים ועד חרטום, ולא זו בלבד אלא אם ניטול אפילו דמות אנטי-דורסנית, כאחד העם, למשל, הרי ברור שלפי הסטאנדארטים של ימינו הוא עוף-טרף ניצי למופת.

אכן, אולי לא תהיה זו גוזמא אם נומר כך :

לְפִי הַנּוֹרְמוֹת הַרוֹחוֹת שֶׁל הַיּוֹנָת
נְרָאוֹת פְּיֹם תּוֹלְדוֹת הַצִּיּוֹנוֹת
מִמֶּשׁ כְּמֵאוֹרֵת פְּרִי־צִיִּים
שֶׁל נְצִיִּים וְשֶׁל אֲרֶכְי־נְצִיִּים.

וכיוון שיש טוענים כי בממשלה החדשה הופר האיזון בין הניצים והיונים, אפשר להוסיף כלהלן :

לְדַעְתָּם שֶׁל כָּל בּוֹדְקֵי-בְּצִיּוֹת
גִּבְרוּ בְּמִמְשֶׁלֶה הַנְּטִיּוֹת הַנְּצִיּוֹת.

הַאֲמָנָם נִתְרַבּוּ בְּתוֹכָהּ הַנְּצִיִּים?
אוּ מַעֲטוּ בָּהּ הַיּוֹנִים?
"לֹא וְלֹא" - כִּי אָמְרוּ מִחֻשְׁבֵי הַקְּצִיִּים -
"אֵךְ גּוֹסְפוּ בָּהּ כְּמֵה צִיּוֹנִים".

באוניברסיטה העברית בירושלים נערך כינוס מורים ודוֹפּר בו על הסכנות הנשקפות לדמותה ולמהותה של החברה הישראלית מחמת הסכסוך היהודי-הערבי.

פרופסור יעקב טלמון השמיע שם דברי אזהרה מפני התפשטות השוביניזם והניהיליזם בחברתנו ומפני הנטייה להתעלם מן הבעיה האנושית הכרוכה במצב המדיני הנוכחי.

הוא תבע לא לשכוח כי מדובר בבני-אדם ולא ב"שטחים" או ב"דימוגראפיה" ובהקשר זה הזכיר - לפי תמצית-דברים שהובאה ב"על המשמר" - תכניות נאציות מוקדמות ל"עידוד הגירתם" של יהודים ולפתרונות דימוגראפיים וגיאוגראפיים שהועלו בשלבים השונים אשר קדמו ל"פתרון הסופי". ההתייחסות הבלתי-אנושית, ראיית היהודים כאובייקט דימוגראפי - הם שאיפשרו את ההשמדה הפיסית. אני מסופק אם משמעותה של גזירה-שווה זו בין שורש יחסנו לערביי הגדה ובין שרשי הפתרון-הסופי של היטלר לגבי יהודי אירופה, עשוי להיקלט במוחו של כל קורא שהוא.

המחריד שבאנאלוגיה הזאת הוא לאו דווקא הקיטרוג שהיא מטיחה בפניה של ישראל. המחריד שבה הוא הצידוק העיוני שהיא נותנת מבלי משים לצמיחת מחנות-ההשמדה הנאציים, על-ידי שהיא מפרשת את סבירותו והגיונו של התהליך שבסופו נדלקו הכבשנים.

לא לשווא אומר "על המשמר" שדבריו של פרופ' טלמון "היכו בתדהמה" את הנוכחים. הדמדום הפראי שבדברים אלה הוא כה שטחי ומנותק מכל קשרים של חומר ושל רוח עד שאין בו אפילו כדי לעורר התנגדות. יש מקרים שבהם אפילו הדיבה המכוערת ביותר אינה נראית אלא כקוריון בלבד. אין מקום לשאול אפילו אם יש כאן אחיזה כדי לתבוע את הפרופסור לדין על הוצאת-דיבה. לכן אחרי שאני מסיח דעתי לחלוטין מן הדברים עצמם, רצוני להעיר רק הערה אחת לגבי נקודת-מוצא שלהם.

פרופסור טלמון דורש, כידוע, להכיר בקיומו של עם פלשתינאי והוא טוען כי אם אין אנו נותנים לעם הזה "הגדרה עצמית", הרינו נעשים שותפים לבעלי תורות ושיטות של "פתרון סופי". הוא מזכיר לנו כי מדובר בבני-אדם ולא ב"שטחים". אך מהי האמת? האמת היא שהמחלוקת עם הפרופסור טלמון היא כולה בכך שאנו מעיזים לראות

את ערביי השטחים רק כבני-אדם, ואנו סבורים כי אם תובטחנה החירויות האזרחיות של בני-אדם אלה, אם יובטחו שויון-הזכויות וחופש הפולחן והרווחה הכלכלית ואפשרויות הקשרים בינם ובין שאר חלקי האומות הערביות, בכל המדינות שבהן יש לערבים ריבונות מדינית מלאה, אם יובטח כל זה, כך אנו סבורים, ואם לא ניתן בידיהם נוסף על כך – ואולי אפילו על-כרחם – מדינה ערבית נוספת שפירושה אישור בעלות מדינית על ארץ-ישראל – עשינו מה שעלינו לעשות לפי חוקי המוסר האנושי והלאומי. אלא שפרופסור טלמון אינו מסכים בשום פנים לראות בתושבים הערבים האלה רק בני-אדם, אלא הוא רוצה לכפות על כולנו, ויהי מה, שנראה אותם כישות לאומית מדינית, ושום זכויות-אנוש אינן חשובות בעיניו אם לא תובטח, יחד עם כל אלה, גם ערביותם של הדגל והשלטון והריבונות וכל המשתמע מכך. פרופסור טלמון מרבה, כידוע, להתריע על שוביניזם שלנו. אך יש גם איפכא-שוביניזם יהודי, ושעה שיסוד זה מצטרף עם דברי דמדום כגון אלה שהדהימו את שומעיו בכינוס המורים באוניברסיטה, הרי זה מעיד רק לאן עלול להט המוסרי המסולף להביא את בעליו.

אגב, אין, כמובן, בדעתי להתיימר ולחלוק על פרופסור טלמון בענינים שבהיסטוריה. אך כיוון שגם בני-תמותה רגילים יש להם גישה אל חיבורים אֶלמנטאריים של קורות העולם והאיזור, אציין בכל-זאת כי לפי מה שהספקתי ללמוד מתוכם מסתבר שאותה ישות לאומית פלשתינאית, שהפרופסור אינו חדל מלאשר את קיומה, יכלה ליהפך, אפילו בפרק-הזמן המועט שמאו מלחמת-העולם הראשונה, לחלק אינטגראלי של ישות סורית, או ישות עבר-ירדנית, או אפילו ישות עיראקית, הכל לפי כל אחת מאלף האפשרויות שעל-פיהן יכלו להסתכם – וגם הסתכמו לא פעם – תוצאות הסכסוכים והתחרות בין משפחות-המלוכה הערביות השונות, יחד עם תכניות המיפוי האזורי שנעשו על-ידי המעצמות בזו אחר זו. יכול פרופסור טלמון ללמד לנו היסטוריה ויכול הוא לפרשה כרצונו, אך אין בידו לשנותה. על-כל-פנים לא באופן רטרואקטיבי.

דברים פשוטים ונכוחים, לענינו של אותו סבך מיותר שאנו שוקעים בו, נשמעו לפני שבוע מפי ראש-הממשלה גולדה מאיר. מדוע - כך שאלה - לא תבעו הפלשתינאים הגדרה עצמית במשך כל השנים שמאז מלחמת-השחרור ועד היום הזה, בכל ימי היותם יושבים בגדה המערבית בלא שלטון ישראלי? אנו לא היינו שם. מדוע לא נשמעה מפייהם תביעה זו?

כן, קושיה ענינית זו שווה הרבה עיונים מופרכים ודברי מוסר מרקיעים. וכדאי אולי להזכיר בסמוך לכך אחד מסעיפי "האמנה הלאומית הפלסטינית" של "הארגונים הפלסטינאיים", כולל הפידאין, כפי שהובאה לפני שבוע ב"מעריב" על-ידי ד"ר י. הרכבי. סעיף זה, הארבעה עשר במספר, אומר: "גורל האומה הערבית, יתרה מזו, עצם הקיום הערבי תלוי בגורל הבעיה הפלסטינית ומקשר זה נובע המאמץ של האומה הערבית ועמלה לשחרור פלסטין. העם הפלסטינאי ישא בתפקידו החלוצי למימוש מטרה לאומית קדושה זו". יש באותה אמנה סעיפים מפורשים הרבה יותר, לענין כוונות חיסולה הגמור של מדינת ישראל ו"מחיקת עקבות התוקפנות הציונית", וכיוצא באלה. אך סעיף זה, הרואה את שאלת ערביותה הגמורה של פלסטין - של נקודה טריטוריאלית זו שייחודה הערבי הלאומי הוא פיקציה גמורה - כשאלת חיים ומוות לאומה הערבית כולה, צריך אולי להזכיר לנו רק דבר אחד. יש אומה אחת בעולם אשר עתידה של כברת-ארץ זו הוא באמת שאלת חיים ומוות בשבילה. אלא שאומה זו ודובריה הרוחניים - ופעמים גם דובריה המדיניים - רואים כל הרהור וכל דיבור על כך, או כל מעשה הבא, למשל, לאשר ענין זה בדרך של התישבות, חלילה - כחטא מוסרי או כסטיה מדינית או כמכשול לשלום. אם אין זו מחלה ואם אין זה טירוף, מה זה?

שני פרקים

א. הנצחון כשעיר לעזאזל

1

היו לה לישראל, ולא כל שכן לעם היהודי, שעות קשות יותר משעה זו של "המיפנה" האמריקאי.

ואף-על-פי-כן, בכל מהלך היחסים החילוניים שבינינו ובין האומות, לא היתה תקופה שבה נראה הצד היהודי, במשפטו עם העמים, כה מבודד ונטול אוהדים, כה מוקף גינויים ונזיפות, כצד המייצג את העוולה ובמקרה הטוב ביותר את הקשיחות הראויה לגנאי, כצד אשר הוקעתו היא סימן של הומאניזם והשקפות נאורות.

אנו אומרים שזו שאלה של "תדמית" ומרוב פליאה על שכך עלתה לה לתדמיתנו אנו מבקשים הסבר לתופעה זו, וההסבר השגור הוא שנצחוננו במלחמת-ששת-הימים הוא שהיה בעוכרינו. העולם אינו אוהב את החזקים.

דעה זו כה נשתרשה בתוכנו וכה נוח לנו במחיצתה עד כי נדמה שכדי להוסיף ולהצדיק דעה נוחה זו, נעשתה מדיניותנו כולה, מצד ניסוחיה ומצד מחדליה, כמין תהליך של ריפוי מאותה מכה של נצחון, כמין המצאת תרופות נגדו, בבחינת הבה נתחכמה לו פן ירבה...

2

שיטה זו של הבה-נתחכמה עיקרה היה בכך שיש להימנע ויהי-מכל הצהרה, מכל איזכור עקרוני, מכל צד, מכל צל מעשה, העשויים להעלות, חלילה, בלב מישוהו מחשבה שמלחמת-ששת-הימים ונצחונה יש להם - מצד תולדות העמים, מצד קורות האיזור, מצד שרשי המאורעות ותכליתם - משמעות כלשהי, חוץ מעובדת כיבושם של שטחים ערביים, השייכים לחוסיין ולנאצר.

מכל מיטען משפטנו וצדקנו, מכל רבדי תולדותינו ותולדות האיזור ומקומנו בו, מכל מאמצי התחיה והחלוציות של שיבת-ציון, מכל גלגולי הגדרותיהם המדיניות של השטחים האמורים, מאז הכרות באלפור, דרך גלגולי גבולות המנדאט, דרך כל תכניות ועדות-החקירה, והצירופים המדיניים שחתכו ושינו את מפותיו של האיזור במאה האחרונה, מכל אלה השארנו בידינו, ליתר נוחות, את החלטת מועצת-הבטחון על פירוש "התבילה" שלנו, ועם זה אנו סובבים כאותו סנאי המסתחרר בגלגל עם אגוז חלול בידו...
ועוד אנו רגוזים ומתפלאים על שהסטייט-דפרטמנט מעז להגדיר את הטיעון שלנו כ"מונוטוני"...

3

יש בינינו סבורים, כידוע, כי לשם תיקון התדמית - ובכלל, כדי לצאת למרחב ממעגל-הקסמים - עלינו להכריז כי אנו מודים בקיומו של העם הפלסטינאי וכי הסכסוך הוא ענין שבינינו לבינו, ולא בינינו ובין מדינות-ערב.

למזלה של ישראל אין זו הדוקטרינה הרשמית. למזלה של ישראל אנו שומעים מפעם לפעם כי אין זו עמדת ממשלתנו, ולא מכבר הודגש הדבר על-ידי גולדה מאיר בכנסת, ואף שר-החוץ חוזר ומזכיר מדי פעם כי אין מקום למדינה ערבית נוספת בין ישראל ובין הממלכה הירדנית.

אלא שהצהרות רשמיות אלו אין בהן כדי להמחיש לנו עד כמה עשויה תורה זו של ישות פלסטינאית, לאומית ומדינית מובדלת, לא רק שלא לקרב פתרון אלא להיות לנו לרועץ מבחינת שרשי צידוקו של כל קיומנו וכל עמלנו בארץ הזאת.

שכן ברגע שאנו מעבירים את "הסכסוך" מן התחום שבינינו ובין מדינות ערב אל תחום שבינינו ובין אותה פיקציה של אומה פלסטינית, נעשית מלחמת הערבים בנו באמת למלחמה של החזרת מולדת לעם נכבש, וממדיה העקרוניים של מלחמה זו לא רק אינם מצטמצמים, אלא שהם מתרחבים לממדי מלחמה אשר כל שוחר צדק חייב להיחלץ אליה, לעזרת הקרבן. ואם כך הדבר לגבי "השמאל-החדש", הרי על אחת כמה וכמה כך הוא לגבי המדינות הערביות וחובתן כלפי העם הפלסטיני.

אגב, כדי למנוע טעות עקרונית רצוני להדגיש, שלא מנימוקי תועלת מדינית או נוחות הסברה רעיונית, עלינו לעמוד על ענין חישובי שרשי הפיקציה של הישות הפלסטינאית מבחינת קיומה כעם בעל ייחוד אֶתני ולאומי ומדיני. אילו היה ייחוד לאומי זה קיים, אסור היה לנו להכחישו ולבסס את מאבקה של ישראל על התנכרות לאמת. אך מאותה סיבה עצמה אני סבור כי אסור לנו להניח שפיקציה פלסטינאית זו תחתור תחת שרשי הגיונו וצידוקו של הקיום היהודי ותחת יסודי משמעותה של שיבת-ציון מראשיתה ועד היום הזה. שכן הדברים הגיעו לידי כך שכיום טוענים בעלי שאר-רוח שבינינו כי חווי הציונות התעלמו מבעיית מציאותו של עם ערבי פלסטיני, התעלמו אם מחמת קוצר-ראות ואם מחמת בורות כפשוטה. אלא שהאמת היא אחרת. האמת היא שחווי הציונות ראו את המציאות, אך הם ראו את המציאות האמיתית ולא את זו המזוייפת ומפוברקת כיום גם בידי אויבינו וגם בידינו אנו. הם ראו יישוב ערבי דליל, חסר כל ייחוד אֶתני ומדיני, בארץ הנתונה לכל צירופי גבולות ותחומים ושילובים מדיניים, היכולים לעלות על הדעת. במידה שהיו לה להתישבות הציונית לבטים בענין זה, היו לבטים אלה חלים רק על התושב הפלסטיני הערבי שיש לפצותו ולהבטיח קיומו, ולא על העם הערבי הפלסטיני. עם כזה לא היה קיים. הרצל, שאמר כי בעיית הציונות היא להשיב עם בלי ארץ אל ארץ בלי עם, לא היה קצר-ראות, אלא הוא ראה את האמת ואמר אותה, את האמת הניצחת אשר היא לבדה, יותר מכל, איפשרה את שיבת-ציון ונתנה לה את הצידוק ההיסטורי והמעשי.

אך אותו עם ערבי פלסטיני – לא רק הציונים, קצרי-הראות כביכול, לא ראו אותו. האמת היא שבכל התעודות המדיניות של תולדות האיזור מראשית המאה ועד היום – שלא לדבר על תקופות שלפני-כן – אין אנו מוצאים לא אותו ולא את שמו. לא האנגלים, לא הצרפתים, לא הרוסים, לא ראו את העם הזה. יתר-על-כן, אפילו הערבים עצמם לא ראוהו, ולמען האמת אין הם בדעה אחת לגבי קיומו גם כיום.

לפני זמן-מה נתקלתי, אגב דפדוף, בעובדה שאולי נשכחה מלב.

בדצמבר של שנת 1944, בוועידת מפלגת-העבודה הבריטית, אושרה החלטה בענין ארץ-ישראל.

אותה החלטה ממליצה, למשל, על מדיניות שתניח ליהודים ליהפך לרוב בפלסטינה על-ידי הגדלת העליה ו"עידוד הערבים להגר מן הארץ ככל שהיהודים יוסיפו לעלות". הערבים, לפי החלטה זו, צריכים לקבל פיצויים נאותים בעד נחלאות שלהם. התישבותם במדינות ערביות אחרות צריכה להיעשות בדרכים נדיבות של אירגון ומימון נדיב. ההחלטה מוסיפה ומציינת, להנמקת עמדתה, כי הערבים יש להם שטחים גרעניים ביותר ואין הם צריכים למנוע מן היהודים שטח שהוא קטן משטחה של וויילס. נהפוך הוא. בעלי ההחלטה ממליצים אפילו לעיין אם אפשר להגדיל את השטח היהודי ו"להקצות ליהודים תוספת טריטוריה על-ידי הסכם עם מצרים, עם סוריה ועם עבר-הירדן". המלצה אחרונה זו, אגב, הוגשמה, למעשה, לא בדרך "הסכם", במלחמת-ששת-הימים.

ברגע זה לא חשוב לתהות על טיב מדיניות הלייבור לאחר עלותה לשלטון. מה שחשוב כאן לעניננו הוא שאפילו גוף מיושב כזה לא ראה משום-מה את העם הפלסטיני המיוחד. ואכן, אין להעלות על הדעת כי בעלי ההצעה היו ממליצים לנשל עם מאדמתו על-ידי הגירה ומימון התישבות במדינות אחרות.

שום ישות פלסטינית ערבית לאומית לא הצליח לראות גם צירציל שבזמן כהונתו כשר-המושבות, בשנת 1921, הופרדו ארבע ממשיות מן השטח שנועד לבית הלאומי היהודי ונהפכו לממלכה עבר-ירדנית שחדלה בכלל להיקרא בשם פלסטינה.

שום ישות כזאת לא ראתה גם ועדת פיל שהמליצה בשנת 1937 על חלוקה נוספת, שלפיה צריך היה לספח לעבר-הירדן עוד שמונים אחוז מן השטח שנותר לאחר 1921 וליטול גם משמונים אחוז אלה את התואר הפלסטיני המיוחד...

אפילו אמנת ארגוני-השחרור הפלסטיניים, שהביא ד"ר הררכבי ב"מעריב", קובעת כיום כי פלסטינה היא חלק מן המולדת הערבית הגדולה והעם הפלסטיני הוא חלק מן האומה הערבית והוא יחליט על הגדרתו העצמית רק לאחר השחרור, כלומר רק אז ייקבע אם זו ישות פלסטינית או ישות ירדנית.

אפילו פרופסור יעקב טלמון, אשר הישות הפלסטינית הזאת היא כיום כאש בעצמותיו, קובע במכתב לאלברט חוראני, בשנת 1967,

שהערבים עצמם הכחישו בחימה, עד הזמן האחרון, את קיומה של ישות מיוחדת בשם פלסטינה וטענו בתוקף שהארץ הקדושה אינה אלא סוריה-דרומית.

6

בממשלה מדובר עכשיו על הצורך להתחיל במערכה על דעת-הקהל באמריקה...

אך הצורך האמיתי הוא אחר. ממדיו חורגים מצורך השעה ואפילו מצרכי התקופה. מה שמדיניותנו בזבזה במשך שנתיים גורליות אלו, מה שהיא טשטשה ופיזרה לרוח מבחינת עיקרי מלחמתו וקיומו ותולדותיו של העם היהודי, הוא ענין שאנו חייבים בתיקונו לא רק לגבי דעת-הקהל באמריקה. אנו חייבים זאת לעם היהודי, לקורותיו, למחיר הנורא שהעם הזה שילם בעד היותו צודק בריבו. אנו חייבים זאת לאמת שנסתלפה, אנו חייבים זאת לקלסתר-הפנים היהודי, שעיקום "תדמיתו" אינו פרי הנצחון הצבאי, אלא פרי התבוסה הרעיונית הנוראה שפקדה את קובעי מדיניותנו הפוליטית והעקרונית. עלינו למנוע את מחלתם של חוגים רוחניים מסויימים שלנו מליהפך למחלת-רוח של העם היהודי. כל מי שמדבר על תיקון המעוות על-ידי תוספת תקציב להסברה ועל-ידי הזמנת מומחים לציבור, מוסיף לכל התבוסה המחשבתית, שבאה עלינו, את גוון הבדיחה. מה שיש לתקן נוקב כיום עד היסוד. ואין משימה רבה ודחופה מזו.

ב. לא הקצף יענה את הכל
(שלוש הערות למכתבו של פרופסור טלמון)

1

פרופסור יעקב טלמון מסביר ("מעריב", 23.9) כי בהרצאתו על סכסוך ישראל-ערב עמד על הלכי-רוח לא-רצויים העלולים לבוא "במערכת יחסינו עם הערבים אשר בשליטתנו בשטחים" וכי להמחשת הדברים הביא שיחה בין היטלר ובין ליפסקי, השגריר הפולני דאז, שהתלהב מן התכנית לגרש את יהודי אירופה למדאגאסקאר. פרופסור טלמון היתרה בשומעיו מפני הלכי-רוח דומים לאלה ששררו באותה

שיחה שבין היטלר ובין השגריר הפולני בגרמניה, אך כוונתו – כך הוא מוסיף ומסביר – היתה לא להלכירוח ורגשות של היטלר עצמו, כי אם לאלה של השגריר ליפסקי.

ההבדל הוא באמת תהומי. אך לא על כך אנו דנים.

תמיד סברתי כי מי שקם לגנות תהליכים של זמננו ולשלב בין נימוקיו גם נימוק כגון "כך התחילו הדברים גם בימי הנאצים", נמצא לא רק מוסיף לדברים נופך של משל הרועץ את הנמשל, מכוח כובד-האימה שבו, אלא הוא עושה עוד משהו. הוא מספק מבלי משים צידוק עיוני לאותה תקופה נוראה של כליון, על-ידי שהוא מוצא לה אחים-לתהליך ומשבץ אותה במהלכו של סדר-עולם.

יכול פרופסור טלמון, כמובן, לשלול דעתי זו מכל וכל, אך שעה שהוא קם לשפוך חמתו על שאני מאשים אותו, כביכול, בכך שהוא מצדיק את מחנות-ההשמדה, הוא עושה מלאכתו קלה מדי. אשמה אווילית כזאת לא יכלה לעלות על דעתי וכדי להתקומם כנגדה היה עליו להמציאה.

זאת אמנם עשה על-ידי שציטט את דברי בשמטו מהם את שתי המלים הזעירות "בלי משים" ובהפכו לשון גקבה ללשון זכר, כאילו אמרתי שפרופסור טלמון עצמו הוא הנותן צידוק עיוני לתהליך הנאצי, ולא מבלי משים אלא בכוונה-תחילה.

אני מניח כי הוא נגרר להציג כך את הדברים מתוך הכרח שלא יגונה, כיוון שלולא זאת לא היה מוצא על מה להסתער בחמת-צדקות רבה כל-כך.

2

במכתבו הגדול אל שר-ההסברה, לפני כמה חדשים, קבע פרופסור טלמון שמחמת יחסנו אל הערבים נצטרך, בסופו של דבר, לוותר על מקומנו במשפחת העמים וכי מנטאליות שלנו היא מנטאליות של "נפנוף אגרוף", של ראיית הערבי כאבק אדם וכ"נייטיווס", וכי יהודים ישרי-לב בגולה יעדיפו להשתמד ובלבד לא להיות אחראיים להידרדרות מוסרית שלנו.

כעת מתמרמר פרופסור טלמון על שאני מגדיר דבריו, זו הפעם השניה, כדיבה. הנני מודה ומתוודה כי גם עכשיו אני מתקשה למצוא להם הגדרה אחרת, ביחוד לאחר שהבקשה שהופנתה אליו, לחזק

אשמות נוראות אלו באסמכתא והוכחה שתוציא אותן מכלל הגדרה זו, לא נענתה. משום כך הייתי נכון אפילו להגדיר דברים אלה כדיבה גם בפעם השלישית, אלא שעלי להימנע מכך מאחר שכבר עכשיו הגיעה עצבנותו של פרופסור טלמון למדרגה שבה הוא טוען כי "יוצאי פולין יזכרו את מגיפת משפטי הדיבה שפשטה בפולין בשנות השלושים. מאות ואולי אלפי יהודים - כך הוא אומר - הושלכו לכלא לשנים בעוון הוצאת דיבה על העם הפולני". האפקט הקומי שפרופסור טלמון משיג על-ידי זר-הקוצים של הגרדף, שהוא עוטר לראשו כבר בשלב זה, מונע בעדי מלהוסיף על סיוטיו.

3

מה ששייך לקביעותיו של פרופסור טלמון, שכוונתי היתה לא ללבן בעיה אלא להציק, להעליל, להשמיץ, להסית, ושדברי הם בגדר קללות וגידופים של שיכור שאין לענות לו - באמת איני יודע אם אצליח לשכנעו שלא כן הדבר. דבריו אלה מעידים שהחכמה - להבדיל מאלילת-האהבה אפרודיטי - לא נבראה מן הקצף. על-כל-פנים, מושגיו של הפרופסור על לשון נקיה, לפחות במקרה זה, הם כה שונים מן המושגים הנראים לי, עד כי כל ויכוח הוא באמת למותר.

1970

שני פרקים

א. המאה הקשישה והעשור הצעיר

1

המאה העשרים שזה עתה נעשתה בת שבעים, אולי לא היתה צעירה מעולם. היכן נעוריה?

במשך זמן־מה היה נדמה כי אותם "עשרת ימים שזעזעו את העולם" – ימי ראשיתה של מהפכת־אוקטובר הרוסית – נושאים גל של תקוות וחיידוש־נעורים לא רק ל"ששית כדור־הארץ" אלא לעולם כולו, אך הכל יודעים מה עלתה לה לאותה "סופת אביב". אלה שעודם דבקים בסיסמותיה, הם כיום סמל הקפאון והיושן.

ייתכן כי נעוריה של מאה זו עוד מזומנים לה בעתיד, לקראת סוף דרכה. שנות הששים שחלפו הן אולי רמז לדבר, אם לא סימן ממש.

2

מבחינת הקולות והכוחות החברתיים, שהשליטו צביונם הן בהווי הציבורי שבעולם והן בתחומי הרוח, אין ספק כי שנות הששים היו העשור הצעיר ביותר שידעה המאה עד כה. היו אלו שנים של מהפכה אשר הגיל הצעיר, הוא כשלעצמו, נעשה לה גם נקודת־מוצא וגם תוכן. מהפכה ללא פרוגרמה, ללא תכנית ויעדים ברורים, ללא "משנה סדורה", כמו שאומרים אצלנו. אך מבחינת חדירה שהיא חודרת אל דרכי מחשבה ואל תחומי תפיסה וביטוי, מבחינת שבירה וערבוב ושינוי של ארחות־חיים, מבחינת חילחול שהיא מחלחלת אל כל תחומי ההווי ועיסוקי החברה, מן המחאה עד טעמי האמנות וסגנון הבידור וצורות הלבוש, מבחינות אלו ייתכן שכאן נובטת הגדולה בכל המהפכות.

שכן עיקרה בכך שהיא "אינה מקבלת את העולם" וצידוקה בכך שיש סיבות די והותר לא לקבל אותו...

ואם יש במהפכה הזאת יסוד מרתיע ומבהיל, הרי זה לא מהיעדר אידיאולוגיה מגובשת. שום אידיאולוגיה ברורה ומסודרת ומגובשת בתכלית, לא מנעה בעד כמה מהפכות ידועות לתהילה מלשקוע באפלת עריצות הגרועה מכל תוהו ובוהו. מה שנוסך כיום פחד, הוא לא היעדר הפרוגרממה בהווה, אלא השטחיות והחד-צדדיות של הפרוגרממות במידה שהן מתחילות לבצבץ, וטיב הפרוגרממה הטוטאלית העלולה לצוף לעתיד-לבוא מתוך כל המערבולת הזאת.

3

הפרשנים המסכמים את חשבון שנות הששים קובעים, כאחד מסימניו הבולטים של העשור שחלף, את שברון המיתוס הסובייטי, את סיום תור הכישוף של "עולם-המחר". פרשת צ'כוסלובאקיה, כך אומרים, היתה המחץ הקובע והמסיים את עידן הכנסייה האדומה.

אלא שאין זו כל האמת. האמת היא שהמהלומה המכרעת למיתוס שמכוחו שלט הקרמלין על מוחות המאמינים, ניתנה לא עם הופעת הטאנקים הסובייטיים בפראג, אלא עם עלות חרושצ'וב על דוכן-הנאומים בוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית באמצע שנות החמישים.

אמנם כן, הכל יודעים כי חרושצ'וב לא גילה חדשות ונצורות. מוראות העריצות הסטאלינית היו גלויות לעיני כל וזעקו מפיותיהם של אלפי קרבנות והטיחו בפני כל וכל את האמת בכוחן של עובדות, אלא שהללו, על אף הכל, לא יכלו לה לאמונה. נאום חרושצ'וב חולל את התמורה הגדולה לאו דווקא מכוח תכנון אלא מכוח זהותו של הנאום. רק הקרמלין עצמו יכול היה לזעזע ולנער את אדוקי הקרמלין בעולם כולו. לולא אותו דין-וחשבון של חרושצ'וב לא היתה הפלישה לצ'כוסלובאקיה מזעזעת את המאמינים יותר משזעזעה אותם עלילת הרופאים, זו שבשעתה נשמעו גם אצלנו קולות נאורים ומתקד-מים שטענו כי יש לסמוך על הצדק הסוציאליסטי ולהבין לברית-המועצות, "הנאלצת להתגונן מפני אויבים מבית ומחוץ". וכך לא רק אצלנו. הנימוק הזה, של התגוננות מפני אויבים מבית, הספיק להם למאמינים גם לעת משפט סלאנסקי וחבריו, גם לעת משפטי

הדימוקראטיות העממיות, גם לעת השתקת רצח הסופרים היהודיים, גם למשפטי מוסקבה. לכל, לכל. ואם נמצא נימוק זה בטל לעת הפלישה לצ'כוסלובאקיה, הרי זה רק שבינתיים נאם הרושצ'וב את נאמו בוועידה העשרים.

אותו נאום, אותו דין-וחשבון, סודי כביכול, שיחרר לא רק את המאמינים מן הכישוף האטום והפילי שהם נרצעו לו. העולם כולו שוחרר בוועידה העשרים ההיא מסיוט שהיה עשוי להדביר אותו תחת עולה של עבדות שאין דומה לה. מבחינה זו ראוי חרושצ'וב להיחשב בין גדולי הרפורמטורים אשר ידעה ההיסטוריה. אותה ועידת העשרים במוסקבה, שפרצה בשנות החמישים את מעגל הכוח המרתק של הקרמלין, עשתה מעשה שחשיבותו בתולדות האדם אולי אינה פחותה ממעשה האסטרונאוטים שפרצו את מעגל כוח-המשיכה של כדור-הארץ במיבצעי החלל של שנות הששים.

4

כל זה אמור לא כדי להקל ראש בהישגים "הטכנולוגיים" של שנות הששים שתמו זה עתה. עשור זה, שבו הובאו אבנים מן הירח, בידי אנשים שדרכו על אדמתו, לא הטכנולוגיה היא סימנו. משמעות ההישג הזה היא מסוג ענינים שהמוח בוחר להתחמק מהם בעדינות, כדי להישאר על גבול המושגים הנראים לו עדיין שפויים. אלא שבעוד הוא נסוג מפני השער שנפתח לפניו אל החלל החיצון האינסופי הוא פונה ורואה בקצה האחר של "סדר הגדלים" שער שני הולך ונפתח אל תג-החיים הזועיר, הראשון, היסודי, אל הסוד הנשקף מתוך "הקוד הגנטי" שנשבר, אל סתרי התא החי. ופעמים נדמה כי המרחקים הנשקפים מתוך נקודה מפולשת זו הם רבי פחדים וסכנות וסיכויים יותר מאלה הנשקפים מן הגאלאפסיות הרחוקות.

5

שנות הששים היו גם שנים שבהן עלו על סדר-יומו של העולם, יחד עם הישגי מדע הרפואה, וביחוד עם ניתוחי ההשתלה, שאלות ראשונות במעלה של גבול בין חיים ומוות, של זכות התערבות בקביעת מקומו של גבול זה, של נטילת רשות להמית ולהחיות, לשפוט ולגזור דין.

שאלות-נצח עיוניות, שקיבלו פתאום מוחשיות ודחיפות שלא ידעו מעולם.

אלא שעיונים אלה, אשר סבבו על העיקרון המוסרי העליון, הברא-שיתי, המונע מן האדם לראות עצמו בן-חורין לעשות חשבון ולקצר חיי זולתו, ולו רק בשניה אחת, כל העיונים הללו, כל הלבטים הללו, שמילאו את דפי כתבי-העת בעשור האחרון, כמה הם נעשים לפתע חסרי-משמעות אל מול טירוף טוטאלי כמו זה של זוועות ביאפרה, למשל, באותו עשור עצמו. אותם דקדוקים של מוסר רפואי, שניתוחי ההשתלה העלו אותם על הפרק, אינם דקדוקי-שווא. אלה דברים שהעולם עומד עליהם, אך הניגוד המשווע בינם ובין השרירות ואזלת-היד, הממיתים רבבות, ניגוד זה הופך את זמננו לצחוק מטורף, העשוי להתגלגל עד סוף המאה ולאחריה.

התהום הזאת בין הישגי המעבדה, אשר אדם מקדיש בה חיים שלמים לחקר התא החי האחד, ובין ההפקר העולמי החדל למנות את החללים, התהום הזאת היא הרובצת לרגלי המשכה של המאה הזאת. השנים הבאות של מאה זו תצטרכנה לגשר על פני תהום זו ויהי מה, כדי להמשיך בדרך.

ב. לשגריר בברכה ובערעור

1

שגרירנו בבון, אשר בן-נתן, סיים תקופת שירותו בגרמניה והנני נוטל לי רשות להיות בין מברכיו בעמדו לשוב אל משרד-הבטחון - צור-מחצבתו מהרבה בחינות - ולהמשיך שם דרך רצופת פעלים והישגים אשר לא כולם ידועים ברבים ויש בהם כדי להיות למקור גאווה על שנות עבר ומקור מרץ ותקוות לעתיד. כהונתו בגרמניה, בשנים האחרונות, היתה קשה וסבוכה ויש אולי מידת אי-צדק בדבר, שלעת שובו ממנה נקבל פניו דווקא בערעור על מה שקשור בשירותו זה, נוסף על כל ערעורים שהשמענו עד כה, אלא שיש דברים אשר מן הנמנע לפסוח עליהם מרגע שהם עולים בגלוי על הפרק.

בשובו לישראל סיכם השגריר, בתשובה לשאלות עתונאים, סיכום ראשון וחטוף, את תקופת שירותו בגרמניה, ולפי מה שנמסר בעתונים וגם על-פי מה שהוקלט מפיו בראדיו, עמד על כך שהשינוי ביחסי

ישראל-גרמניה בימי כהונתו התבטא בעיקר ביחסו של "האיש ברחוב". בשנים קודמות - כך הסביר השגריר הפורש - היו בעיקר העתונות והטלוויזיה אוהדים את ישראל, אך דעת-הקהל נקטה עמדה של הסתיי-גות. האזרח הגרמני ידע שישראל היא מדינה שכבר קיבלה הרבה כסף מגרמניה ובכל-זאת אין היא שבעת-רצון. לא כן עתה. כיום רוחש גם הגרמני הממוצע אהדה רבה לישראל. בדרך כלל התהדקו היחסים בכל השטחים, פרט לשטח התרבותי. בתחום זה - כך שמעתי את השגריר אומר בראדיו - העניינים עודם צולעים, ולא באשמת הגרמנים. אני מודה ומתוודה כי פסוק אחרון זה הוא שאילץ אותי, למעשה, להגיב על דבריו, בלי שהיות, אף בשעה חגיגית של קבלת-פנים ושל איחולי כל טוב, שאף אני מצטרף אליהם.

2

לא פעם ולא שתיים ערערתי על עמדת שגרירנו בבוז בענין דרכיהם וטיבם של היחסים התרבותיים בינינו ובין הגרמני "הממוצע", בינינו ובין הציבור הגרמני האלמוני. לא אחזור כאן על הדברים. רצוני לומר רק זאת: אם היחסים התרבותיים עודם צולעים - כדברי השגריר - הרי סיבתה של צליעה זו ידוע, דומג', לכל. הסיבה היא בכך שזוועות שנות הארבעים לא נתנו מקום ליחסים תרבותיים גורמאליים וקלי-צעד בשנות-השישים. זו אולי סיבה מספקת לכל הדעות. הערתו של השגריר, שהיחסים הללו צולעים לא באשמת הגרמנים, היא משום כך תוספת כה משונה וכה נוגדת כל יסודי סבירות והגיון, עד כי גם כשאתה מביא בחשבון כי השגריר התכוון רק לציין עובדה פשוטה של נכונות לקשירת יחסים, אינך יכול שלא לתהות על מה שאמר. אמנם נכון, אין זו אלא פליטת-פה. רחוק אני מלהעלות על לבי אפילו צל הרהור שהשגריר מתעלם מאותו רקע של שנות הארבעים. פעליו באותה תקופה הן עדות מספקת למניעת כל תוכחות-שווא בענין זה מכל צד שהוא. אך אילו הביא שגרירנו בחשבון את הרקע שהוא כסיבה מספקת - ולא רק כסיבה אלא כצו וגזירה - לצליעת היחסים התרבותיים, היה נמנע גם מכמה השתדלויות מיותרות וצורמות לתקן ולהחליק וליישר מדי יחסים אלה. ואף פליטת-פה זאת היתה נמנעת בכך מאליה.

הקו הוא קו של "גורמאליזאציה", אך יש משום אירוניה מרה בכך

שדוגלי הדוקטרינה הזאת נחלצים להילחם בה שעה שהגרמנים הם הנוקטים עיקרון זה של נורמאליזאציה ביחסם כלפי ישראל מבחינת התנערות מחובות מיוחדות, מורשת העבר. אילו נקטנו פחות נורמאליזאציה ביחסינו כלפי הגרמנים היתה אולי מלאכתו של שגרירנו הבא בגרמניה, במניעת התהליך הזה מצד הגרמנים, קלה יותר.

3

ומשהו לענין "האיש מן הרחוב" או "הגרמני הממוצע", שחדל "להסתייג" והתחיל אוהד את ישראל. גם שגרירנו יודע כי הגרמני הממוצע של שנות הששים הוא הגרמני הממוצע, הצעיר יותר, שייצג וסימל והמחיש והפעיל את תכניות-האימים הגרמניות בשנות הארבעים, אם במשטרה, אם בצבא, אם בבלרות, אם ברפואה, אם בהנדסה ובכל שאר תפקידים ועיסוקים ומקצועות. אם יש חיץ של זכרונות-דמים ושל חובות-התנורות בין ישראל ובין גרמניה, הרי חיץ זה עיקרו לא בינינו ובין פושעי-המלחמה הנאציים המובהקים והידועים בשם, העומדים למשפט כל שעה שהם נתפסים, וחומת-הכלא הוצצת מאותה שעה בינינו ובינם. החיץ הקובע הוא בינינו ובין הגרמני הממוצע דווקא, בינינו ובין אותו איש מן הרחוב, אשר עשה את כל אלפי המלאכות הישירות ומלאכות-העקיפין הכרוכות בהשמדה, מלאכות הרישום וההובלה והשמירה על מקומות-הריכוז של ה"אומ-שלאגפלאץ", והמיון וכן הלאה והלאה. לא, אין אני בא בטרוניה על שגרירנו בשל הבעת סיפוק שלו על ש"הגרמני הממוצע" הזה אוהד את ישראל ושוב אינו מסתייג. שגרירנו, מבחינה זו, אינו אלא סימפטום של חולי לאומי, כולל, חודר לשרשים. כולנו נגועים בכך. מי פחות ומי יותר ומי עד היסוד. ורק לפעמים, כמו הפעם, אתה מתנער פתאום ויודע כי יש אמירות אשר העברית, כן, פשוט הלשון העברית - שלא לדבר על ההגיון ועל החוש ועל היצר - אינה יכולה ואינה צריכה לגרוס אותן. כמה פסוקים כאלה נשמעו הפעם מפי שגרירנו.

חמישה פרקים

א. הסבך המושלם

1

אשה הרה - אם לשמונה ילדים - התפרעה לפני זמן בלשכה לעזרה סוציאלית בחיפה וגרמה ועזוע-מוח לאחת העובדות. המתפרעת סירבה להתחייב שהיא לא תוסיף להטריד את הלשכה, עד למשפט, ולכן נאלצה המשטרה לשים אותה במעצר-ביניים, על אף מחאות-הבכי של שמונת הזאטוטים ושאר נסיבות מקילות, המכבידות על הפתרון.

זו תמצית הדברים. תסבוכת ועירה ומושלמת אשר רק פרט אחד חסר בה: האשם האמיתי הנעלם. בדרך כלל עשוי סיפור קטן כזה להקפיץ אותך לרגע ממקומך, אך כיוון שאתה נזכר כי לפני ימים אחדים התפרע אב לעשרה ילדים בלשכה הסוציאלית של עיר אחרת, אתה חוזר ונרגע. ההכרה שזה מקרה אחד מרבים, כאילו גורעת מחומרת הענין. אולי משונה הדבר, אך כך הוא. זה מרגיע.

ואף-על-פי-כן, החלטתי לנסות ולשאול באיזה שלב משלבי של סיפור-מעשה זה נסתבכו התהליכים ואם אמנם אין עצה ואין תבונה. לאחר בירור קצר הסתבר לי שלא החכמתי משהייתי בתחילה, ולא זו בלבד אלא הבנתי שגם העירייה וגם הלשכה ואולי כל שאר רשויות מדינת ישראל אינן חכמות בענין זה יותר ממני ויותר מן האחות הסוציאלית המחלימה מזעזוע-מוח.

שכן באמת אין, כנראה, מוצא מן הסבך.
מדוע ?

מפני שהדבר הדרוש כיום לפתרון הבעיה, במקרה זה, הוא סך שלושת אלפים ל"י, על-מנת להשלים את החסר לאשה זו (לאחר הלוואה שניתנה לה) לשם שיכון אנושי לה ולילדיה.
ברור שאין זה סכום אסטרונומי, אך לא הסכום הוא עיקר אלא הכתובת. הגורמים כולם, הן "עמידר" והן העירייה והן הלשכה

הסוציאלית, טוענים, וכפי הנראה בצדק, שהאשה, שאינה חדלה מלהציק להם, פונה לא לפי הכתובת הנכונה.

מה הכתובת הנכונה ?

ברור שהדרך הנכונה וההגיונית ביותר היא לפנות לפי כתובת אבינו שבשמים. אך אפשר להבין לרוחה של האשה מרת-הנפש אם היא חוששת מפני אינסטאנציה גבוהה זו לאחר מה שאירע בלשכה הסוציאלית דלמטה.

אלה פני הדברים כרגע, וכיוון שהענין תלוי ועומד כדאי שנאמר, בשלב-ביניים זה, שתיים-שלוש מלים שכוחן יפה אולי לגבי כל השלבים כולם.

2

קודם-כל : אשה זו, שאנו דנים בה, היא לכאורה הצד המבקש סעד ואילו המדינה ומוסדותיה הם הצד הנתבע לתת.

אלא שכך הדבר רק למראית-עין. למעשה - במידה שאנו מדברים על צד מבקש וצד נותן - ברור שהאשה המגדלת שמונה ילדים ועומדת להוסיף עליהם את התשיעי, נותנת לעם היושב בציון לא רק פי שמונה ופי תשעה מכל מה שהיא דורשת, אלא אף יותר מזה, שכן בעודה מבקשת סעד מן המוסדות, הרי היא, למעשה, המוסד החשוב מכולם והפורה מכולם והנושא את כולם על כתפיו, וכל זאת היא עושה בלי סגנים ובלי מנהלי-אגפים ובלי מזכירים ומזכירות, שלא לדבר על מכונית צמודה עם נהג.

כל מה שהיא מבקשת, למעשה, הוא כיסוי חלק מהוצאות אש"ל שלה כשהיא בתפקיד. אלא שאין היא בתקן.

ואם לגבי אש"ל כך, על אחת כמה וכמה לגבי שיכון.

ענין היותה בהריון גם הוא אינו רלבאנטי לסעיף זה של שיכון, שכן הילד התשיעי, העתיד לצאת לאוויר העולם, אינו אקדמאי ואינו בא מארצות-הרווחה, אלא הישר מבטן אמו. לכל היותר אפשר לומר שלא מגיע לו להישלח יחד עם אמו למעצר, לפני הולדתו, אך עד שאנו מתריעים על כך עלינו לזכור כי גם לאחות הסוציאלית לא מגיע זעוער-המוח שנגרם לה ושאהד מששים ממנו היה צריך לזעוע מוחות אחרים.

רק נקודת-אור אחת יש בכל אלה. למרבה המזל אנו יכולים להיות

סמוכים ובטוחים כי אשה זו, לאחר שתישפט ולאחר שתלד בשעה טובה, תוסיף לקיים ולנהל את המוסד שהוא עמוד-התווך של המדינה – ותוסיף לשאת בכל טרחו ומשאו, יחד עם התיק הפלילי שנוסף לה עכשיו על כל אלה, אף שלאמיתו של דבר אין זה תיק-פלילי שלה אלא של כולנו.

ב. נפש בריאה בגוף בריא

שמו של רחוב ואנזה, בברלין המערבית, אינו מן השמות המפורסמים ביותר בין תמרוריה וסמליה של תקופת השואה. שמות מחרידים יותר, מבחינת משמעותם המוחשית, דחקו אותו לקרן-זווית. אך הוא מקורם ושרשם. במשפט אייכמן לא היה אולי שם שגור, חוזר ונשנה, יותר ממנו. שעות ארוכות של חקירה – למעשה ימים שלמים – סבבו על "ועידת ואנזה", שבה החליטו ראשי הרייך והגסטאפו על תכנית "הפתרון הסופי" להשמדת יהדות אירופה. שם זה הוא מוצאו של נהר הדמים הגדול אשר שטף את העם היהודי באותן שנים נוראות מכל שנות נדודיו בגולה.

משום כך, שעה שקבוצת הכדורגל הגרמנית הצעירה "ואנזה" הגיעה בימים אלה לשחק בישראל ושעה שהשם הזה החל מופיע בעתונינו תוך כדי תיאורים חגיגיים של מישחקי-ידידות, החל מחילופי הברכות שבראשית-התחרות ועד מנין השערים שבסופה, אין להתפלא על שנמצא לפחות יהודי אחד, ד"ר אריה באומינגר, שהזכיר (במכתב ל"מעריב") את משמעות השם הזה שבחדשות.

בעל המכתב מציין בצדק כי לא על הספורטאים הגרמניים הצעירים יש לבוא בטענות. ואנזה הוא לגביהם רק שמו של מקום-מגורים, אף כי בשום פנים לא הייתי מוכן לערוב שמישהו בגרמניה אינו מגחך בשמעו שדווקא קבוצה בשם זה משחקת עם נוער יהודי בישראל. הופעותיהן של קבוצות ספורט גרמניות, ככל מופעים אחרים מגרמניה, טעונות, כידוע, אישור ועדה בינמשרדית, הפועלת לפי הנחיות שנקבעו בשעתן על-ידי הכנסת. לא נעמוד כרגע על מידת ערכן המעשי של אותן הנחיות, אך מרגע שאתה מניח כי ענין בואה של קבוצת ואנזה עבר את כל שלבי המגעים והאישורים, הן על-ידי שליחינו הרשמיים בגרמניה והן בישראל, עליך להסיק כי אף אם נצנץ

בלב מישוהו שמץ ספק, הוחלט, כנראה, שאין הענין שווה לעורר בעיות בגללו.

אין בדעתי לחזור ולהבקיע שוב באותם מים אפלים ודחוסים של יוכוח על קשרי תרבות ועל שמות ומושגים וערכים מופשטים, ש"לא חטאו ואין לפקוד עליהם את עוון הנאצים". הנני רוצה לומר רק זאת: נכון, השם "ואנוה" הוא חף מפשע. אין הוא אשם יותר מן השמות דאכאו או טרוינשטאדט או טרבלינקה. אך אם יש כיום באחד המקומות הללו תזמורת עירונית או מקהלה או להקת-תיאטרון בעלת-מוניטין, ספק הוא אם הזמנת "פילהארמוניה דאכאו" לישראל היתה יכולה להיחשב כענין של טיפוח קשרי תרבות ואמנות.

אני סבור, כי רק סילוף גמור של מושגים יכול להביא לידי כך שכיום, למשל, מתווכחים אצלנו על נסיעתו של שר-החוץ לגרמניה ומעוררים דווקא לענין זה נימוקי זכרונות וחובות וסייגים ואיסורים, בעוד שהתחומים האחרים, אשר איסורים אלה הם מקומם הטבעי, פתוחים לרווחה ופטורים מכך בשם חירות הרוח.

במידה שנסיעת שר-החוץ היא מסקנה טבעית ונכונה של חשבון התועלת המדינית, הריהי לא רק מוצדקת אלא היא גם צו מוסרי מפורש. כן, רבים מלמדים אותנו בינה לאמור שיחסים מדיניים אינם יכולים להיות סטריליים מכל מגע אחר. רבים מסבירים לנו כי אם אנו מצדיקים את המגע המדיני מצד התועלת וההכרח, עלינו להצדיק גם יחסי ציבור וקשרי תרבות, שבלעדיהם אין להשיג את המטרה הרצויה וההכרחית. נכון, אלא שהוויכוח הוא לא על עקרונות מופשטים, אלא על גופי דברים, ומי שטוען שמבחינת מעשים, מופעים, מגעים, הנאות, בידורים, ומפגשי רוח, אין הבדל בין התחומים, נמצא עושה את היחסים המדיניים ואת תועלתם לא נימוק אלא אמתלה, לא תכלית אלא אמצעי של חיפוי וכיסוי לתהליכים ההופכים את מסכת קשרינו עם גרמניה למופת של עיקום והפקר שלא ידענו דוגמתו בכל דברי ימינו.

ענין זה של מישחקי קבוצת ואנוה בישראל הוא פרט קטן המלמד על הכלל המחריד. לא ייתכן שבכנסת, לפחות, לא יהיה הד למופע זה, בצורת שאילתה לפחות. על טיפול יסודי יותר כבר אין לחלום אפילו.

ג. נאמנות כפולה ומשולשת

מנהיגיה של יהדות ארצות-הברית נחלצים בימים אלה למערכה נגד הקו המסתמן בממשלתם כלפי ישראל, ואנו שומעים כי בשאלה זו מאוחדים כל הזרמים והגופים הציבוריים, גם אלה שהתקשו עד כה לפעול יחד. מסתבר ששאלת הנאמנות הכפולה – שכה הרבינו לעסוק בה במשך שנים רבות – שאלת הניגוד, כביכול, בין הזיקה לישראל ובין החובה האזרחית כלפי ממשלות ארצות-מושבים של יהודי התפוצות, אינה מכשול בשעות-חירום.

במידה שבעיית הנאמנות הכפולה עומדת כיום על הפרק, או מתיימרת לעמוד עליו, הריהי פרי כשרון המצאתם של אנשי-רוח שבינינו, המשווים לה משמעות חדשה לגמרי, כגון מה שסח לנו לא מכבר אחד מן המלומדים הדגולים שלנו על יהודי מיהודי הגולה שאמר לו: "אל תכריחו אותנו לבחור בין נאמנות לישראל ובין נאמנות לערכים האנושיים שלנו".

זאת, כמובן, בקשר עם מעמדה של ישראל ב"שטחים הכבושים" ויחסה למיעוט הערבי.

אלא שטראגדיה זו של ניגוד בין זיקה לישראל ובין זיקה לערכים אנושיים עוד לא הגיעה, למזלנו, לממדים של ממש. לפי שעה היא קיימת רק בדמיונם של ממציאיה. לבטים שלהם היו פוחתים אילו שילבו בלבטי נאמנות כפולה זו גם מידת נאמנות למציאות המטפחת על פניהם. אלא שבכך אנו כבר דורשים מהם למעשה נאמנות משולשת.

ד. העוגה הפסיכדלית

לאחר מה שאירע באחד הקיבוצים, בו אפו שני מתנדבים מאמריקה עוגה נאה וכיבדו בה את חברי הקיבוץ, שנתקפו שמץ הרעלה מחמת סמים מעוררי-הזיות שהאופים תיבלו בהם את המאפה, פגשתי את מיודעי סנדלפון כשהוא סר וזעף ופניו ירוקות. שאלתי מה לו. שמא אכל איזו עוגית מסוממת. ענה ואמר:

לֹא. שׁוֹם תּוֹפֵן וְשׁוֹם עֹנֵית
וְשׁוֹם פִּשְׁטִידָא אַרְכָּאִית.
אָף מִן הָעִיגָה הַלְאָמִית
לֹא טַעַמְתִּי אֶלָּא כְּזֵית.

ומכיוון שהוספתי לתמוה, הסביר לי שהוא חוזר מסימפוזיון שדן
בבעיות-יסוד של הציונות והמדינה, כגון אם יש לנו זכות כלשהי על
ארץ-ישראל וכדומה.

שאלתי מה היה עיקרו של אותו דיון.
ענה ואמר:

עוֹדְנִי מוֹסִיף לְתֵהוּת
אִם הִיא זֶה שְׁטְרוּדֵל שְׁמֵאֵלִי קְדִישׁ
עִם אֲבָקָה פְּסִיכֵדִלִית, אוֹ שְׁמֵא טוֹרֵט
מֵתָבֵל בְּחֵשִׁישׁ.

כיוון שכך, הבעתי השערה שזו אולי סיבת הגוון הירוק הקורן
מעור פניו.
ענה ואמר:

כֵּן, כִּף הַדְּבָר. תְּמִיד
אֲחֵרִי חֵמֵר כֶּזֶה – זֹו צָרָה –
אֲנִי מֵתְפַלֵּץ מִן הַתְּדָמִית
הַנִּשְׁקָפֵת אֵלַי מִן הַמְּרָאָה.

...תוֹדֵךְ כִּף הַשְּׂתַתֵּק פְּתֵאם
וְהַלֵּךְ לוֹ. בְּרִנֵּעַ אֲחֵרוֹן
עוֹד הַסְּפָקֵתִי לְקֵרָא לוֹ שְׁלוֹם...
וְעָנָה: שְׁלוֹם וּבִטְחוֹן.

ה. בעבור נעלים

לבם של אנשי רוטארי רחש דבר טוב. הם באו לבית-שאן, במסע חוגג, ואתם חמש מאות זוגות נעלים, לחלק אותן לתושבים הנצרכים. אלא שהדבר נסתיים בשערוריה רבה. בית-שאן לא רצתה לקבל את השי, והתושבים התמרמרו ביחוד על הטלוויזיה שבאה לצלם את טקס חלוקת הנעלים ואולי גם להקליט את הנאומים. אולי חבל שכך נסתיים הדבר, ואולי לא.

עם זאת נדמה לי כי אנשי הטלוויזיה טעו שעה שצררו עליהם והחליטו לחזור כלעומת שבאו. אמנם, אם אין מחלקים נעלים אין טעם לצלם ובכל-זאת סבורני כי אותה מהומת-סירוב שערכו אנשי בית-שאן היתה דווקא חזיון חברתי יפה וראוי להערכה ולכבוד אפילו יותר מן החזיון המתוכנן של אותה אגדת-לכלוכית, אשר בה עתיד היה הנסיך-רוטארי לחזור חמש מאות פעם על מדידת הנעל ליתומה העלובה.

אנשי הטלוויזיה סברו, כנראה, אחרת, ולכן נמנעו מצלם, אלא שסברתם זו היא, כאמור, מוטעית עד היסוד, או – אם אפשר לומר – עד הסוליה.

אילו צולמה מהומת-הסירוב שהפתיעה כל-כך את אנשי רוטארי היינו זוכים לראות בטלוויזיה אחד החזיונות התרבותיים ביותר שנתרחשו בישראל בזמן האחרון.

שני פרקים

א. תבוסת ביאפרה

1

לא, אין היא רוצה להיות לקח,
או דיון על נושא מי אשם?
רוצה להיות רגע־ונצח
של קללה אשר אין לה שם.

רוצה להיות רגע אחד־וניחיד
בו היכל־האמות הרב
בגופץ אדיר של זכויות
נופל, כורע על ברקיו.

נסתימה מלחמה כחתף
ולאור מברקים אחרונים
מי מקיץ? מי קופץ ממשכבו לפתע?
מצפון־הממלכות
עומד, בוהה, בתחתונים.

מגשש, מחפש מכנסיו,
גרבריו, שניו התותבות.
יש למהר. לפחות עכשו.
אין גיהנום בלי כפונות טובות.

יֵשׁ לְמַהֲרָה. תּוֹךְ שְׁבוּעָה
לְשֵׁלַח מַזוּז. אִם לֹא –
עוֹד שְׁנֵי מִיָּלְיוֹן נַפְשׁוֹ, לְפִי הַדְּרוֹחַ,
יָמוּתוּ. נַחוּץ חָלָב.

שְׁפוּיֹת הַמְּלִים בְּעֵתוֹן
וּבֶרֶק בְּהִיוֹתוֹן לְבָדָן
הֵן צוֹפוֹת זֶה בְּזֶה פֶתְאִים
וְרוֹאוֹת שְׂצֵאוֹ מִדְּעֵתָן.

שְׁקֵט. הֵעֵת נִגְרָת.
לְרַנֵּעַ, בֵּין יָרִי לְיָרִי,
נְגִילִית מוֹעֶצֶת בְּטָחוֹן נִיגְרִית,
שׁוֹמְרֵת עַל עוֹלָם נִיגְרִי.

2

זוועת ביאפרה אינה בכך שהיא משל, או התראה, או חומר למסקנות.
לא זה עיקרה.

אך פרט אחד, מתוך כל מה שהתרחש שם בימים אלה, יכול להיות
מועתק כמו שהוא אל תוך "האיזור שלנו".

שכן, בשמענו בראדיו את השידור ההוא, בו קרא מפקד צבא ביאפרה
לחייליו להניח את נשקם ולהסגיר עצמם לאויב, ובשמענו לאחר מכן
את צלילי ההימנון הביאפרי המנוגן בפעם האחרונה, ידענו כי אין
מדינה בעולם – פרט לישראל לבדה – אשר שליטי המדינות השוכנות
מסביבה מבקשים לשמוע ממנה רק זאת בלבד: את גאום־הפרידה של
המפקד מחייליו ואת ההימנון המנוגן בפעם האחרונה ולא עוד. אם
הם דוחים כל גאומים אחרים שלנו, גאומי רצון־טוב ושאיפות שלום
ואהווה ונכונות לויתורים, הרי הם עושים כן לא מפני שאין הם
מאמינים לנו, אלא מפני שאין זה תחליף ראוי לאותו שידור אחרון
ומיוחד של תבוסה ישראלית עם הוראות לצה"ל להפסיק את ההתנגדות.

כל חמתם מקורה בכך שעוד אין הם רוצים להודות בכורח העליון הכופה עליהם ויתור על משאת-נפש זו, על מגגינתה העריבה של "התקוה" הנפרדת מן המלים "ארץ ציון וירושלים".

ועוד פרט אחד אפשר להעתיק אל תוך אזורנו זה מן המסכת הביאפרית הנוראה. אהדה זו שהעולם מביע כיום לשבט המובס באפריקה היא אותה אהדה עצמה שעמדה הכן על סף מלחמת-ששת-הימים לשטוף אותנו ולהתגלגל עלינו ברחמיה ובמשלוחי הסעד שלה, אילו נסתיימו הדברים אחרת. רק הנצחון אשר הדף והרחיק את צבאות האויב מגבולותינו הוא שהדף גם את גל-אהדה הזו.

האמפרגו והגינויים ותכניות-הלחץ השונות באו במקומו. אך המקח שעשינו הוא מקח טוב. וגם הלקח.

ב. המספה והתרגיל

1

ד"ר שמעון שמיר, מרצה להיסטוריה של המזרח-התיכון באוניברסיטת תל-אביב, פירסם לפני שבוע ב"מעריב" מאמר נרחב בו הוא מערער על הנטיה הרווחת, לדבריו, בישראל (ביחוד במחקריו של ד"ר י. הרכבי), להציג את האיבה הערבית כלפינו כשנאה מונוליתית וקיצונית, בלי להביא בחשבון שיש בה גוונים שונים שאינם מצדיקים מדיניות של "אין ברירה" מצדנו.

האמת ניתנה להיאמר כי יש ויש מקום לחלוק על עמדתו של הרכבי ועל הדרך שבה הוא תופס את "הסכסוך באזורנו". חשיבות החומר שהוא מביא במחקריו נעלה על כל ספק ומידת הרצינות שבה הוא מטפל בבעיה זו מעוררת יראת-כבוד, אך דומה כי מרוב הטעמה הוא רואה את המשטמה הערבית כחזיון כה טבעי וכה מושרש עד שהיא נראית לו לפעמים לא רק מוסכרת אלא גם סבירה ומוצדקת מדי, בלי להביא בחשבון את היותה במידה רבה פרי שיסוי וליבוי של שליטים, שאילולא הם היו נתיניהם העייפים נכונים מכבר לשלום עם ישראל. אך זהו ענין לעצמו ולא לכך אני מתכוון כאן.

במהלך דבריו ממשיל ד"ר שמעון שמיר משל העשוי, לדעתו, לשבר את האוזן. משל זה נראה חביב עליו וחשוב בעיניו עד כדי כך שהוא

חוזר עליו כמעט מלה מלה גם בסימפוזיון שנערך ב"צוותא". נביא אותו כאן בקצרה.

2

ד"ר שמיר אומר כי כדי להדגים את "המבנה הנפשי המעוות של הערבים" אנו מזכירים את אמונתם השלימה בכך שבכנסת תלויה מפה אשר לפיה משתרעת מדינת ישראל מן הפרת ועד הנילוס. אך דוגמא זו – כך טוען ד"ר שמיר – אינה בעלת תוקף, שכן באותה דרך עצמה קלט הציבור הישראלי ללא פקפוק את הסיפור על ספרי-הלימוד בשטחים, שבהם נלמדת תורת החשבון באמצעות תרגיל כגון ש"פדאין גיבורים פגשו עשרה יהודים והרגו בהם ששה, כמה נשארו?", אף כי תרגיל זה אינו מצוי בספרי-הלימוד הערביים יותר משמצויה מפת הפרת-הנילוס בכנסת.

אין צורך להזכיר כי אותו סיפור, על-אודות תרגיל החשבון הצרחני, לא נוצר יש מאין והוא דווקא משתלב יפה בתרגילים פובליציסטיים של העתונות הערבית ואפילו בתרגילי הצהרות רשמיות של שליטי ערב.

ד"ר שמיר יודע זאת, אלא שהוא טוען כי "באותה דרך ניתן גם לטעון שגם מפת גבול ההבטחה, אם אינה תלויה בכנסת, מצויה היא בספרי התנ"ך שחולקו לחיילי צה"ל וכי שאיפת ההתפשטות המומחשת על-ידי מפה כזאת אמנם מקננת בלב ישראלים רבים. אם כן מה יתרון לאחד על פני השני?"

לשאלה חשובה זו של ד"ר שמיר רצוני רק להעיר, כי ראשית-כל הוא טועה לגבי החשיבות שאנו מייחסים לאותו סיפור המפה שהערבים מאמינים בה, כביכול.

שכן יודעים אנו כי מלחמתם הרצופה להכחדה של ישראל נובעת לא מפני שהם מתנגדים למפת הפרת-הנילוס שאינה קיימת, אלא מלחמתם נגד ישראל התחילה מחמת התנגדותם למפה צנועה הרבה יותר, מפה שלא רק הפרת והנילוס אלא אפילו נהריה נמצאה מחוץ לגבולותיה והנגב לא נכלל בה והגליל המערבי כולו גם הוא היה מחוץ לתחום שלה.

כל דיונו החטוף והעמקני כל-כך למראית-עין של ד"ר שמיר אינו מספיק כדי לחפות על עובדה זו.

ועוד נקודה אחת.

ד"ר שמיר כותב כי על האיבה הערבית, שהיא כביכול נצחית ומונוליטית, "מבססים חסידי הסיפוח" את תביעותיהם להתנחלות. קביעה זו של ד"ר שמיר היא מן המגוחכות ביותר במאמרו. לא על האיבה הערבית מבססים "חסידי הסיפוח" את דרישות ההתנחלות, אלא על כך ששום חוק מוסרי או מדיני ושום סיבה התלויה בתולדות האיזור עד העת החדשה, אינם יכולים ואינם רשאים לאסור על היהודים את ההתנחלות בשטחים ריקים של ארץ-ישראל. לא שנאת הערבים מחזקת טענתנו זו, אלא דווקא התקווה כי שנאה זו אינה נצחית ואינה מונוליטית וכי אין היא אלא פרי גיוון ושחיתות של שליטים ערביים, המוליכים את עמיהם בנתיב מלחמה הרסנית וחסרת סיכוי. עמדתם של שליטים אלה רק מוסיפה לכורח ההיסטורי והמוסרי של ההתנחלות את הנימוק הבטחוני, הקובע כי התישבות יהודית בשטחים החדשים היא חומת-מגן אשר שום ערובות ושום הסדרים שבכתב לא ישוו לה ויהיו נטולי-ערך בלעדיתה. אנו מאמינים כי חיץ זה הוא שיקיים אותנו עד ליום שבו יתפכחו עמי ערב מן השכרון ששליטיהם נוסכים בהם, ויבינו כי בין ארצות-ערב, המשתרעות מן המפרץ הפרסי עד חרטום ומן הפרת ועד הגילוס, יש מקום למדינת ישראל, על אותה כברת-ארץ שהיא אחוז אחד מן הנחלאות הערביות העצומות בעולם, כברת-ארץ שהיא שאלת חיים ומוות לעם היהודי. זהו היסוד שעליו "מבססים חסידי הסיפוח את תביעות ההתנחלות". טענותיו הקלושות של המרצה הצעיר להיסטוריה הן טענות אשר שום תואר אקדמאי אין בכוחו למלא את חללן הריק.

מזכ"ל חדש — יעדים חדשים...

1

היינו יושבים - סנדלפון ואני - על מרפסת של בית-קפה. פתאום שמענו קול צלצלי מגש מתעופף וכסא מתהפך וראינו ישיש חביב עובר ברחוב ונתקל באחד השולחנות המוצבים על המדרכה וכמעט הופך אותו על פיו, מתוך שהיה שקוע בכתב-עת שהחזיק בידו ועיין בו אגב הליכה.

הושבנו את הישיש על כיסא וטרחנו להשיב רוחו ולמחות עקבות הקפה שנשפך על מכנסיו.

תוך כדי שיחה נודע לנו שהוא תייר, מתיירי אומות העולם, אנתרופולוג מפורסם וחוקר-נוסע, בעל חיבורים חשובים בתולדות החברה האנושית הקמאית.

סנדלפון הציץ בינתיים בכתב-העת שנשמט מידו של הישיש וראה שזה הגליון האחרון של השבועון הנודע "טיים".

תמה סנדלפון ואמר לאורח :

- הייתכן שאיש-מדע דגול שכמוך יהא שקוע בשבועון פופולארי, עד כדי שלא יראה מה לפניו ומה לאחור, מה למטה ומה למעלה ?
אמר המלומד הישיש :

- מצאתי כאן כתבה אחת שיש בה תגלית ממדרגה ראשונה.

הוא נעץ אצבעו בקטע שריתק אותו, וראינו שזה נוסח השיחה עם מזכ"ל מפלגת-העבודה שלנו, אריה אליאב.

שאלנו מה התגלית, והתברר שהישיש מתכוון לדבריו של המזכ"ל על הפלשתינאים שהם עם-בחיתולים, או עם-שהוא-תינוק.

- זר לא יבין זאת - דיבר הישיש המלומד בהתרגשות - אך עליכם לתפוס מה פירוש הדבר בשבילי, שהקדשתי כל חיי לחקר עקבות המבנים הקמאיים של החברה האנושית. אנו מכירים דתות במצב של התהוות, תנועות לאומיות בשלב של נביטה, זרמים אידיאולוגיים בראשית צמיחתם, אך אומה בחיתולים, או עם שעודו תינוק, זו לא

רק מהות שעין לא ראתה אלא גם מושג שלא נודע עד כה, והוא חידוש גדול ונורא.

אמר סנדלפון :

- בשבילנו אין זה חידוש. לזבה כבר הכריזו על כך כמה וכמה פעמים.

נתמלא הישיש פליאה ושאל :

- אתם קוראים לו לזבה ?

אמרנו : כן.

וסנדלפון הוסיף :

- עיקרי מימצאיו פורסמו בחוברת.

שאל הישיש בשקיקה :

- אפשר להשיג חוברת זו ?

ענה סנדלפון :

- סבורני שאפשר. לזבה הצהיר שהוא לא ישרוף אותה.

נתחלחל הישיש ושאל ברתת :

- דורשים ממנו לשרוף את חיבורו ?

אמר סנדלפון :

- הפרטים לא הודלפו עדיין. לפי שעה נתפרסמה רק הצהרתו של לזבה שהוא לא יערוך אוטו־דה־פה להשקפותיו ולא יעשה שריפה ברחוב הירקון 110.

אמר הישיש :

- גם על דארווין בשעתו הסתערו כוחות הכנסיה והממלכה והמימסד, שלא לדבר על גאליליאו. אך בשורת העם־התינוק תנצח, שכן האמת סופה להבקיע.

בשלב זה של השיחה התערב בדברים צעיר רודם, שישב אל שולחן סמוך, ואמר לישיש המלומד :

- האמת כבר הבקיעה והיא זועקת בראש חוצות. אנו גולנו את ארצו של העם־התינוק הזה ועכשיו אנו מסרבים לתת לו הגדרה עצמית. לשמע הדברים האלה נתרתח סנדלפון ואמר אף הוא לישיש המלומד, שהחוויר קמעה :

- כבודו צריך לדעת שאותו תינוק קם עלינו להשליך אותנו הימה בשנת 1947, וזאת לאחר שהוא קיבל בשנת 1922 ארבע חמישיות משטח המנדאט ולאחר חלוקה שניה שנתנה לו שוב כשלושה רבעים מן השטח שנותר.

אמר הצעיר הרודם :

- יש ניגוד וסתירה בין התנועה הלאומית היהודית, שהקימה את מדינת ישראל, ובין התנועה הלאומית הערבית, וזה שורש הסכסוך הטראגי במזרח-התיכון.

נודעזע הישיש המלומד ושאל :

- התנועה הלאומית הערבית אין לה מדינה משלה ?

נתקצף סנדלפון ואמר :

- התנועה הלאומית הערבית יש לה ארבע עשרה מדינות.

אמר הצעיר הרודם :

- אנו מדברים לא על התנועה הלאומית הערבית הכללית אלא על התנועה הלאומית הערבית של העם-התינוק הפלשתיני.

אמר סנדלפון בחירוק-שיניים :

- העם התינוק הפלשתיני יש לו מדינה ירדנית.

ענה הצעיר הרודם :

- אנו מדברים לא על העם הפלשתיני של ממלכת ירדן אלא על העם הפלשתיני של הגדה המערבית.

תמה הישיש המלומד ושאל :

- יש שני עמים פלשתיניים ?

ענה הצעיר הרודם :

- שאלה זו יאה לחכמות של גולדה מאיר ושל אבא אבן, הטוענים שאין מקום למדינה ערבית נוספת בין ישראל והירדן. טענות-שווא. האמת היא שגם אילולא היה עם פלשתיני זה של הגדה קיים בתורת ישות לאומית נפרדת, היה עלינו להמציאו. נקווה שהמזכ"ל החדש יעשה זאת.

שאל הישיש המלומד :

- מה תשיגו על-ידי כך ?

ענה הצעיר הרודם :

- על-ידי כך נצא מן המיצר, שכן בדרך זו יהיה הסכסוך לא ענין שבינינו ובין האומה הערבית, בשל כברת-ארץ ששיעורה פחות מאחוז אחד משטחי הריבונות של הערבים, אלא ענין שבינינו ובין העם-התינוק שגולנו את זכותו המדינית על מערב-הירדן, ומעתה, במקום להדוף כל נסיונות של מדינות ערב להשליכנו לים, נוכל ללכת, תוך רגשי-אשמה כנים ושקטים, ולהשליך את עצמנו הימה כמו ידינו, דבר שאיש מלבדנו לא יוכל, כנראה, לעשותו.

למשמע הדברים הללו קם הישיש המלומד ואמר תוך עצבנות
ניכרת:
- אני רואה שעלי למצוא את החוברת שדיברנו בה. מה שמה?
אמר סנדלפון:
- יעדים חדשים לישראל...

2

חבילת המשוחחים נתפרדה ועד שקמתי גם אני ללכת ראיתי את
ה"טיים" שנשאר פתוח על השולחן.
עיינתי בכתבה האמורה ושאלתי בנפשי אם אמנם צודקים הללו
שטוענים כי המזכ"ל לא היה רשאי להביע בה דעותיו האישיות. לא,
דומני שאין הם צודקים. שכן כבר היו דברים מעולם. גם לפניו היו
בעלי תפקידים רשמיים ואפילו חברי ממשלה, שנתנו ביטוי לעמדה
פרטית שלהם בשאלות מדיניות שנויות במחלוקת. אם יש כאן הבדל
קטן, הרי הוא אולי רק בכך שה"טיים", כמסתבר, לא היה מעלה על
דעתו להתעניין בימים אלה באופן מיוחד בהשקפותיו של אריה אליאב
דווקא, לולא נתמנה למזכיר כללי של הגדולה במפלגות בישראל.
במקרה זה נערך הראיון באמת אך ורק עם האיש בתפקיד, עם
האיש בנושא משרה, ושיעור ההצהרות האישיות שנשמעו מפיו הוא
אולי רב מכל מה שהעולם פילל לשמוע בהודמנות ראשונה זו.
האם זהו שורש הנימה הצורמת, הדוחה כמעט, שבכל הראיון הזה?
למעשה, זו הופעתו הראשונה של מזכיר מפלגת-העבודה בפומבי,
והתבטאות ראשונה שלו, מאז המינוי, בעיני יסוד של המדינה והאומה.
כך נתגלגלו הדברים שהופעה ראשונה זו באה דווקא בעתון אמריקאני
והיא מכוונת לא כלפי פנים אלא כלפי חוץ. יהא כך. לא המזכ"ל הוא
שבחר בכוונה-תחילה בבימה זו ובקהל זה. רק זו צרה שהימים הם
כה מתוחים והענינים שאריה אליאב דן בהם בראיון הם כה חשובים,
ומשמעותם כה קשורה בשאלות חיים ומוות של האומה ושל המדינה,
עד כי זריזות זו של אמירת כל האמת כולה, להיטות זו של מתן
ביטוי מלא לתפיסה הפרטית, המענינת, הפיקאנטית אפילו, בנושאים
המדיניים והלאומיים החיוניים ביותר, זריזות-להוטה זו היא כה בולטת
עד כי לא לשווא מתעוררת בך תחושת רתיעה, כמפני דבריו של תינוק
שנקלע אל בין זרים והוא מספר, במיטב הציריות הרהוטה ומתוך

הערכת ההקשבה, סודות מחיי המשפחה ומן המטבח ואף מחדרי המיטות. אין זו שאלת קונפורמיזם או נונקונפורמיזם של השקפות. זאת לא זאת. כל הטון, האווירה, היומרגות, ראוות-ההעזה הזאת לא לפסוח על שום ענין של יסוד, לומר הכל על הכל כנגד הכל, כל זה גורם לכך שמעולם לא נלוו אל דבריה של אישיות רשמית ישראלית, בפורומים של חוץ, נימות דוחות כאלו שאתה חש בראיון זה של אריה (לובה) אליאב, שעה שהוא מגלה דעתו הפרטית המופגנת, המודגשת, האמיצה, החשופה עד תום, הן בענין "אבותינו" שהיו כאן והן בענין ירושלים, שאמנם סיפחנו אותה וזו כבר עובדה שאין לשנותה אך חלילה לנו מלהוסיף ו"לספח", והן בענין דמות החברה הישראלית, העשויה להשתבש ולא להגשים את החזון הציוני, והכל תוך הדגשה שזו דעה אישית ושמעכשיו תיתן לו כהונת המזכ"ל אפשרות להפיץ את האידיאות שלו ברבים... לא מידת הלגיטימיות הרשמית של הופעה זו היא הקובעת, כאמור, ולא מידת הסכמתך או אי-הסכמתך לדעות שבראיון זה. אך אם יש בדברים אלה צימוק שראוי לעמוד עליו לגופו הרי זו אולי הצהרתו של אליאב כי הוא מייצג את הרוב הדומם, או הרוב השותק... דיבור זה, הבא לקבוע, למעשה, שדעותיו הפרטיות של המזכ"ל החדש הן נחלת הכלל, נחלת רובו של העם שהמנהיגים המקובלים אינם מבטאים אותו, דיבור זה, המוחק, למעשה, את כל אפיין "הפרטי" של ההשקפות האמורות ועושה אותן ממש שופר לעם האילם, דיבור זה ודאי ראוי להיות נושא לבירור מיוחד ואולי אף להכחשה מיוחדת. אלא שבתוך התצוגה הפרטית הכוללת הזאת הרי זה באמת ענין שאינו מעלה ואינו מוריד.

פריט ושמו לאום

1

בטיעונו לפני בית-הדין הגבוה לצדק הביא רב-סרן שליט, כדוגמא העשויה לחשוף את האבסורד והעוול של הנוהל הקיים במירשם-התושבים, את מקרהו של קמאל נמרי, ממנהיגי "אל-פתח". קמאל נמרי, שאמו יהודיה, אילו התייצב לרישום, היה נרשם כיהודי, ואילו רב-סרן שליט, המשרת בצה"ל, נדחה כשביקש לרשום בנו כיהודים.

שופט בית-הדין העליון ד"ר זילברג כבר השיב לטענה זו תשובה חותכת וממצה, ואף-על-פי-כן, אם היא חוזרת ונשנית, מפי דוברים שונים, בנימות שונות של סארקאזם ושל תוכחה, אין פלא בדבר, שכן למעשה אין היא צימוקו ועיטורו של טיעון, אלא היא תוכו ועיקרו. כל שאר נימוקים, הנשמעים בפי תומכי המסע הזה של רב-סרן שליט, הם למעשה רק המשך והרחבה של אותה טענה עצמה.

כך שעה שמדובר על החינוך היהודי הלאומי, אשר רב-סרן שליט נותן לבניו, ועל היותם מעורים בחברה היהודית הישראלית ובעלי זיקה לערכיה ועל היות גם אמם, הסקוטית, בעלת זיקה לציונות ועל כך שהיא בחרה לבנות כאן, בישראל, את קן המשפחה על בסיס של חיים יהודיים לאומיים.

המעניין שבדבר הוא כי בעלי טענות אלו אינם חשים כיצד נימוקים אלה סותרים, מעצם טיבם ורוחם, את עקרונות חופש-המצפון וחירות-הפרט שבהם דוגל המסע שהם עורכים.

שכן מה פירושה של הנימוקים הללו ?

פירושה הוא שהתנהגותו של אדם, השקפותיו, זיקותיו החברתיות הן קריטריון לקביעת השתייכותו או אי-השתייכותו לעם היהודי. ככל שהתנהגותו וההשקפות והזיקות חיוביות יותר, לפי האומדן המקובל, כך השתייכות בעליהן לעם ישראל מוצדקת יותר ובעלת תוקף יותר מהשתייכותם של בעלי השקפות שאינן עומדות במבחן זה. אותה

דוגמא של קמאל נמרי מביאה את הדברים עד לקיצוניות של אבסורד, אך אם נראה מבעד לקיצוניותה את העיקרון שממנו היא נובעת, נבין את טיבן הריאקציוני, הפיליסטרי של ראיות אלו, הקובעות, למעשה, את הקונפורמיזם החברתי-לאומי כנימוק, אם לא כתנאי, להשתייכות הלאומית.

2

משום כך יכול היה, למשל, עתון כ"על המשמר", שהוא כידוע מראשי הלוחמים לביטול סייגי המירשם, לחזק התרסתו נגד סייגים אלה אף בדוגמא חדשה, מציאותית יותר מדוגמת איש ה"פתח". בנימת אירוניה ומרירות מובא באחד ממדורי "על המשמר", בשבוע זה, מקרהו של גר הצדק הגרמני פון-שווארצה שבא לישראל להשתקע בה, לאחר שהוא ומשפחתו נתגיירו. הכותב משבח את הגר ומביע לו כל הוקרתו ואהדתו, אך עם זאת הוא קובע במנד-ראש:

"ילדיו של פון-שווארצה, לאחר שיגיעו לגיל הגיוס, יתקבלו בלי קושי לצה"ל, אך הם יכלו גם להתגייס לפונדסוור הגרמני, ואילו ילדיו של רב-סרן שליט יצטרכו להיאבק על הזכות להתגייס לצבא אביהם".

נימת-התרסה זו היא כה מרה ועגומה עד כי קשה להשיב עליה בדברי שכנוע, ולכן נביא כנגד מרירות זו – בלי להתכוון למקרה מיוחד זה דווקא או לכל מקרה מסויים אחר – כמה פסוקים מתוך מכתב שנשלח לגר-צדק אחד לפני יותר משמונה מאות שנה, על-ידי אדם שהוא כיום מעמודי-התווך של המימסד הדתי.

בעל מכתב זה הוא הרמב"ם ששלח דבריו לגר אחד בירושלים, "עובדיה המשכיל המבין", אשר שאל אם מותר לו לומר בברכות ובתפילות "אלהינו ואלהי אבותינו", שהרי אבותיו אינם יהודים. וכך עונה הרמב"ם באגרתו לשאלה זו:

"כמו שיתפלל ויברך כל אזרח מישראל, כן ראוי לך לברך ולהתפלל... אין הפרש בינינו ובינך... יש לך לברך אשר בחר בנו ואשר נתן לנו ואשר הנחילנו ואשר הבדילנו, שכבר בחר בך הבורר יתעלה והבדילך מן האומות ונתן לך את התורה, שהתורה לנו ולגרים ניתנה, שנאמר חוקה אחת לכם ולגר... ואל יהא יחוסיך קל בעיניך. אם אנו מתיחסים לאברהם יצחק ויעקב – אתה מתיחס למי שאמר והיה העולם".

כן, מסתבר איפוא כי אלה שרואים כיום את מושג הגיור כתמצית של תפיסה שובינית, מסתגרת, מתנשאה ונוהגת מנהג־הפליה בין אדם לאדם, אינם רואים אולי את הכל. ודאי שאקט־ההתגיירות טעון תיקונים ברוח הזמן, אך מה ששייך ל־סודו של דבר, הרי עם ישראל הוא העם האחד בעולם אשר המסתפח אליו מתמזג עמו, על־ידי אקט זה של התגיירות, התמזגות שלמה ומלאה ונהפך ליהודי שאין שום חציצה בינו ובין שאר בני עמו החדש. דבר זה אין אנו מוצאים בשום אומה מאומות העולם. יכול אדם לקבל את הנתינות הצרפתית ואת הדת הקתולית, אך אין זה הופך אותו בשום פנים לצרפתי ממש. הוא נשאר איטלקי, או אנגלי, או יהודי שהתאזרח בצרפת. לא יותר מזה.

עם זאת סגרה היהדות סגירה של גזירה ושל גורל על אלה המצויים בתוכה, וכשם ששום זיקה לאומית ונאמנות לערכים, ואף שירות בצה"ל, אינם מעניקים לבעליהם זכויות־יתר של השתייכות לאומה, כך אין היפוכן של תכונות אלו מפחית את מידת ההשתייכות ואף המרת הדת ויציאה לשמד אינן גותנות רשות לראות את המומר כמי שאינו יהודי.

שכן העיקרון הקובע את ההשתייכות לעם היהודי – פרט לגיור – הוא עיקרון שהטבע וההגיון קובעים אותו כמאליהם ובלעדיו אין הלאום יכול להתקיים כלל. הוא עיקרון המוציא וההתייחסות על העם מבטן ומלידה.

מי שטוען כיום כי יש לקבוע במקום זה את תנאי ההגדרה העצמית הסובייקטיבית, מבקש, למעשה, לא רק את הפרדת הלאום מן הדת, אלא גם את הפרדת הלאום מן המוצא.

רק לאחר הפרדה זו אפשר למצוא מידת סבירות מינימאלית בדברים כמו אלה של חברת־הכנסת שולמית אלונגי, למשל, הטוענת שאם אנו קובעים "מיהו יהודי" לא לפי קריטריון סובייקטיבי, אלא לפי לידתו של אדם, לפי הגאונים של אמו, "הרי זה מעשה של כפיה דתית מובהקת".

לא, עם כל הרצון הטוב, קשה לראות דווקא בנקודה זו כפיה דתית מובהקת. הדבר קשה מפני שענין לידתו של אדם הוא בכל־זאת ענין שלא המימסד הדתי המציא אותו, ומדרך הטבע אין אדם יכול שלא להשתייך, לפחות במחצית, לשורש אמו. על אחת כמה וכמה אם נביא

בחשבון שהאם הזאת יכולה לפעמים אפילו לעמוד בתוקף על כך שבנה יהא שייך דווקא למקום שהיא שייכת אליו, אף בניגוד לדעת האב, וסייג זה שדוגלי זכויות-הפרט מוקיעים אותו כעוול וכקיפוח, יכול להיראות, כפי שכבר ראינו בכמה וכמה מקרים, אשר הגיעו אף לערכאות, כסייג הבא דווקא למנוע קיפוח האם ולעמוד על זכויותיה.

4

אפשר, כמובן, לדרוש קריטריונים אחרים לגמרי של השתייכות לעם, וכל אדם רשאי לשוות לנגדו את הרצוי מבחינה זו, הן לפי השקפותיו, הן לפי נטיותיו המפלגתיות והן לפי רוח האפנה. אפשר בכלל להתאים את עיקרי ההשתייכות הלאומית לפי נסיבותיה של כל שעה ושעה, ולפתוח לפי זה בעם היהודי דלתי כניסה-ויציאה חדשות לבקרים, ואף דלתות מסתובבות, או מדרגות נעות. ובכל-זאת דבר אחד אין בעלי נטיות אלו רשאים לעשותו: אין הם רשאים להתעלם מסכנת המחיצות שדבר זה עשוי לקבוע בין חוגי השונים של העם, מסכנות ההתרחקות והפילוג בין חלקיו השונים. מי ששמע באחד השידורים בשבוע זה את דברי הרב התימני צוביירי, על "מה שעשוי חלילה לקרות באומה" לגבי מניעת אפשרויות חיתון בין משפחות יהודיות, מחמת פילוג כזה, לא יכול היה שלא להבין שאין זה צחוק ושנישואים בין בניו של רב-סרן שליט ובין צאצאיו של הרב צוביירי, למשל, עשויים להיתקל במכשולים שאין לפטור אותם בסיסמות של חירות הפרט. אנשי מפ"ם, למשל, אף הם צריכים לשים אל לב כי לגבי הרב צוביירי, לפחות, לא באים בחשבון לא נישואי-מערך ולא נישואים-בלי-תיק, וכך הדבר גם לגבי מיליוני יהודים בארצות המערב, הן אם הם אורתודוכסים הן אם הם ריפורמיים.

בעלי המסע להגדרה סובייקטיבית של "פריט הלאום" צריכים אולי להרהר שההתנגדות שהם נתקלים בה היא בכל זאת משהו ממשי יותר מאשר התעקשות של מימסד דתי, השומר על "קרדום לחפור בו". כדאי להם לתהות כמה מידת אינפאנטיליות יש בדברים כמו אלה שנשמעו בשבוע זה, ש"במקום לחולל סערות" מוטב לתת ל"דת המוסדית" עוד כמה מאות משרות של משגיחי כשרות ועוד באנק אחד והכל יבוא על מקומו בשלום. המחלוקת כאן היא משהו חשוב

יותר ועמוק יותר מאותה שלולית רדודה שבעלי הצהרות כאלו מדשדשים בה ושלמעשה היא אולי עכורה יותר מאותו "נחשול עכור של ריאקציה הקם עלינו".

5

לפני שבוע נתפרסם ב"מעריב" פרק מתוך שיחה של גאולה כהן עם יאשה קאזאקוב, היהודי הרוסי הצעיר, יליד תקופת המהפכה, שנלחם על זכותו לעלות לישראל, חרף כל הסכנות, והבקיע את החומה. הדברים שנרשמו מפיו באותה שיחה הם בלי ספק אחד המסמכים הסמליים העזים ורבי המשמעות של תולדות ישראל בזמן החדש. מאבקו של צעיר זה, ושל רבים כמוהו, על זהותם והשתייכותם הלאומית, בתנאים של ניתוק ובידוד, של חוסר שרשים ושל היעדר קרקע יניקה, מאבק שכוחו בא לו מתוך מקורות של תודעה ושל תחושה שאין להם הסבר טבעי והגיוני, משום שהם הטבע עצמו ומשום שהם ההגיון עצמו, מאבק זה שביטוייו וגילוייו הם אולי עוד רק בראשיתם, מעיד על העם היהודי, מבחינת מתן אישור לייחודו, עדות שאין למעלה ממנה.

כשאתה מנסה להעמיד את המאבק הזה של צעירי יהודי רוסיה – שעיקרו תחושה גורלית של מוצא ושל קשרי-שורש עמוקים ומתעוררים – כנגד המאבק הנטוש כיום אצלנו להעמדת ההשתייכות היהודית על ענין של זיקה סובייקטיבית ועל "הצהרה בתום לב" וסוף-פסוק, אינך יכול אלא להרהר שלפחות ע י ת ו י השאיפה הזאת, לדלדל את המושג "יהודי" מכל תוכן שמחוץ לגישה המשפטית-פרקליטית והבונד-אית-שמאלנית החדשה-ישנה, של רב-סרן שליט ותומכיו – לפחות הע י ת ו י אינו מן המוצלחים. אולי כדאי, על אף הכל, להניח לעם היהודי להתקיים עוד קצת, לפחות בתקופת-מעבר זו, על-פי כמה מן העיקרים שהחזיקו אותו בחיים עד היום. מה שמציעים לנו עכשיו במקום זה הוא תחליף בהול מדי ומפוקפק מדי.

שלושה פרקים

א. האומנם ברצינות?

בזמן האחרון נשמעות השגות של טרזניה על עזר וייצמן. הוא אינו רציני במידה מספקת. וצריך להודות שזו טענה המביאה אותך במבוכה, ביחוד כשהיא באה מפי חוגים אשר רצינות הפרוגרמות והפרוגנוזות שלהם היא מן המפורסמות...

כיוון שכך, אתה מתחיל תוהה שמא טעית כשסברת כי מפי עזר וייצמן נשמעו בזמן האחרון דווקא כמה דברים של עיקר ושל יסוד, אשר רצינותם החדה והחושפנית וניסוחם הרענן אמנם נבדלים מן הרצינות האקדמית או הפוליטית המקובלת, אך ההבדל הוא לאו דווקא לרעה.

ומדרך הטבע אתה שואל בנפשך אם בכלל מידה נאה היא להביע פתאום דעות משונות להכעיס, כגון שעה שהוא קובע (לענין חשיבות עמידתנו ב"גדה המערבית") כי החזקת רמת הגולן חיונית פחות, מבחינה בטחונית כללית, מהחזקת שכם או ג'נין או קלקיליה, שכן ויתור על רמת הגולן לא היה מסכן את קיום המדינה, ואילו ויתור על שכם או ג'נין או קלקיליה עשוי לגרום לביתורה של הארץ.

כן, קלות-הדעת המאפיינת דיבורים כמו אלה בולטת שבעתיים שעה שאתה שומע אותם על רקע ערפילי כובד-הראש של הדוקטרינה המדינית, אשר שטח-ארץ ריקים צופים מתוכה ואינם צוחקים משום שהם יודעים כי אין הם אלא "אופציות" ו"קלפים" וכל זמן שאנו מחזיקים בהם הם "מכשול לשלום". כן, אופציות וקלפים אינם צחוק. הם ענין רציני. ואיך אומרים אצלנו? כל קלות-דעת סמי מכאן.

ב. הפגנת בני-אור

בהפגנה שנערכה בירושלים, מול בנין הכנסת, נגד תיקון חוק השבות ובעד חופש-המצפון, התנופפה בין שאר כרוות, סיסמא בזו הלשון:

- יהודי הוא אדם הרוצה להיות יהודי.

למראה פשטותו והיולית של ניסוח זה הרגשת פתאום כמין התבהרות-מוחין ותחושת יציבות איתנה, כאילו הר שלם של בעיות הועמד פתאום שוקט על פתרונו האלמנטארי, בניקוש של ביצת-קולומבוס היסטורית.

- יהודי הוא אדם הרוצה להיות יהודי.

כל קריטריון אחר וכל הגדרה אחרת, שאינם פרי הרצון החפשי, היא הם כפייה מצפונית.

כיוון שכך, מה דינו של אדם שנמאס לו להיות יהודי והוא רוצה להיות זמן-מה אנגלי, או צ'כי או סלובאקי?

ברור שעקרון חירות-המצפון וחופש-הבחירה צריך לחול גם עליו. לשם כך עליו לקבוע רק שאנגלי הוא אדם הרוצה להיות אנגלי, וצ'כי הוא אדם הרוצה להיות צ'כי, וסלובאקי הוא אדם הרוצה להיות סלובאקי.

שכן האיולת המובהקת אין לה קיום אלא כשהיא אוניברסאלית.

2

ואף-על-פי-כן, אם נפקיע סיסמא זו מכוונתם של בעליה ונוציא אותה ממסגרתה, נראה כי מצד הגדרת ההשתייכות היהודית יש בה אמת גדולה.

שכן העם היהודי הוא באמת העם האחד בעולם אשר אדם שאינו משתייך אליו יכול להיעשות חלק ממנו מרצון ומבחירה חפשית. אפשרות שאינה קיימת באומות אחרות לגבי אנשים ממוצא זר, אף אם הם נעשים לא רק אזרחי המדינה אלא אף חלק מהותי מן המורשת התרבותית של האומה או מתולדותיה המדיניות.

וכך ד'ישראל אשר שום כוח שבעולם ושום תארי-כבוד וכל זכויותיו הכבירות, כבונה האימפריה הבריטית, לא הפכוה ולא יהפכוה לעולם לאנגלי, וחלקו בתולדותיה של בריטניה אינו נותן לו חלק בעם הבריטי.

כך מרסל פרוסט, בן האם היהודיה, אשר הספרות הצרפתית החדשה לא תתואר בלעדיו.

וכך היינה, "אותו משורר גדול ויהודי חולה".

ההתמזגות הלאומית אפשרית רק לגבי מסתפחים לעם היהודי, וזאת משום שכאן היו המורשה הדתית ומורשת הרוח וההשתייכות הלאומית צמודות זו לזו לאורך כל הקורות.

ואם על אף כל אלה הוקעה באותה הפגנה ירושלמית גם זענו תה של היהדות, אין פלא בכך. ההוקעה הזאת אינה אלא אחת ממגבעות-הלצים אשר זכויות-האזרח וחירות-המצפון התקשטו בהן באותו קרנבל-זוטא.

3

אשתו של רבי-סרן שליט הסבירה לא מכבר, כי סירובה להתגייר באותו שיתחם הכבוד שלה לדת מונע בעדה מלהצהיר הצהרות-אמונה מן השפה ולחוץ. משום כך עמדה בסירובה גם לאחר שרב אורתודוכסי הציע לה להשלים את הגיור תוך יום אחד ולא לראות בו אלא אקט פורמאלי בלבד. יהודים רבים, כך היא אומרת, מתו על קידוש-השם רק כדי לא לעשות את האקט הפורמאלי של השתחוויה לשני גזרי-עץ מצולבים.

המשל הזה, שבו מסבירה מרת שליט את סירובה, הוא בלי ספק ביטוי של הכרה עמוקה וכנה, אך ספק אם הוא דומה לנמשל. ההבדל הוא בכך שאותם יהודים, אשר מתו על קידוש-השם, סירבו לעשות את האקט הפורמאלי שנדרש מהם, לא מפני שביקשו להסתפה על העם הנוצרי בדרך אחרת, שלא תפגע בחופש-מצפונם, כפי שדורשת כיום מרת שליט, ולא מפני שביקשו לבטל למענם את פרטי טקס ההמרה ולהוציא ממנו את הצלב והטבילה. סירובם בא לא מתוך שהפרו צדור הלא היתה לפי רוחם והשקפותיהם, אלא משום שהם כפרו בכל הענין כולו, בטקס ובתכליתו ובחרו ליהרג ולא לעבור על איסור עבודה זרה.

משום כך היתה מלחמתם של אותם יהודים מלחמה אמיתית לחירות-המצפון וחופש-האמונה, ונגד הכפייה הדתית, ואילו מלחמתם של רבי-סרן שליט ורעיתו הוא מאבק לשמירת חירות-המצפון שלהם על-ידי

כפיית חירותם זו על המוני יהודים אשר הגדרת ההשתייכות היהודית אינה נתפסת להם כפי גירסת הזוג שליט.

משום כך אנו אומרים כי הננו מכבדים את עמדתם של רב-סרן שליט ואשתו במידה שעמדה זו מתבטאת בסירוב לכוף ראשם ולהיכנס אל העם היהודי דרך שער הגיור. אך משעה שאין הם מסתפקים בסי-רוב זה ומשעה שהם דורשים לחצוב בשבילם שער-כניסה אחר, אשר יהודים אחרים רואים בו הרס-קירות וערעור יסודות, הננו סבורים כי שרירותם רבה מצדקתם וכי זלזולם בעיקרי אמונה של אחרים מפרך את נימוקי ההתחשבות שהם דורשים כלפי עיקרים שלהם.

4

עם זאת – מה שנתגלה תוך כדי פולמוס, לגבי תהליכי הגיור כפי שהם נהוגים למעשה, דורש תשומת-לב פעילה ותיקון דחוף. אין ספק כי רבים מן החילוניים שהצביעו בעד הצעת החוק של הממשלה עשו כן מתוך הנחה כי תהליכי הגיור לא יישארו כפי שהם כיום, ומסתבר שהצורך בשינוי מקובל גם על חוגים רחבים ביהדות הדתית.

דברים שבשעתם היה בהם משום גדלות, כגון דחיית המתגייר בלך-ושוב ובדיקת המניעים האמיתיים למעשה הגיור, נהפכו, עם תמורות העתים, לספיחי קשיחות ועינוי הדין. לא ייתכן כי נישואים ורצון לבנות בית בישראל לא יוכרו על-ידי הרבנים ככוונה טהורה ומספקת. לא ייתכן כי הרבנים ידרשו כיום רק הצהרת אמונה שבלב ויקבלו אותה בעוד שני הצדדים יודעים כי אין זו אלא הסכמה להעמיד פנים. כל זה הופך את טקס ההתגיירות, את אקט ההצטרפות לעם היהודי, על כל המשמעות העמוקה הגלומה בכך, לפרוצדורה מפרכת ומדכדכת, הפוגעת לא רק בנפש המתגייר אלא אינה יאה גם לכבודה של האומה המקבלת את הגר.

מנהיגי היהדות הדתית צריכים להקדיש לענין זה את מיטב המאמץ הרוחני ואת כל כוחות האומץ והאמונה.

ב"מעריב" נתפרסם בשבוע זה מכתב בענין אווה שימאנסקה, אחת מחסידות אומות העולם שהצילה יהודים בימי השואה בפולין, ועתה היא מבקשת לבוא לישראל, על-מנת להשתקע בה, אך אין אמצעיה החמריים מספיקים כדי למלא חפצה. בעלת המכתב ב"מעריב" פנתה בענין זה אל "יד ושם" ומשם השיבו לה כי "למרות ההבנה למצב אין להתעלם מכמה קשיים אובייקטיביים הכרוכים במימוש המשאלה הזאת". עיקרם של קשיים אלה: "אין קרן ציבורית שתישא בהוצאות", יש קשיי קליטה ועבודה, וכיוצא באלה.

מזכיר "יד ושם" השיב לענין זה גם ב"דבר" ושם הוא מסביר כי בשנת 1966 ביקרה מרת שימאנסקה בישראל "וקיבלה תעודת-הוקרה וזכות לנטוע עץ בשדרה מיוחדת בהר הזכרון". כך קבע המחוקק את תפקידי "יד ושם", ואילו "כל השאר, כולל הבאת המצילים, איכסונם והושטת סיוע חמרי כלשהו, הוא ענינם של הניצולים". ובכן, לאחר כל הנימוקים האלה ולאחר הסבר חלוקת התפקידים בין הניצולים ובין המוסד, קשה להאמין כי מישוה ב"יד ושם" סבור באמת שבזאת יורדת השאלה מסדר-היום.

שעה שמזכיר "יד ושם" אומר כי "על אף הבנת המצבים יש קשיים אובייקטיביים", ראוי להעיר כי בהרבה יותר הגיון ומידת צדק יכלה אווה שימאנסקה לומר בימים ההם, ליהודים הנרדפים, כי אמנם היא "מבינה למצבם אך יש קשיים אובייקטיביים", והרי הכל יודעים מה היה אז פירושה של קשיים אלה. פירושה היה הקרבה עצמית עילאית של המציל והנותן מחסה ליהודים, הקרבה וחרדה והסתכנות במוראות אשר המוות לא היה המר והגרוע שבהם. הפער בין הקשיים אשר איש "יד ושם" מדבר עליהם ובין הקשיים אשר מרת שימאנסקה התגברה עליהם ויכלה להם הוא כה רב וכה עמוק עד כי לא ייאמן שההסברים ההגיוניים כל-כך לא צללו בו עד שהגיעו לעתון.

הכל יודעים ש"יד ושם" עושה עבודה חשובה של הנצחה, של מחקר ושל איסוף תעודות, אך שום תעודה מאלו שהובאו אל גנוי "יד ושם" אינה שווה יותר מתעודה חיה זו של אשה פולניה אשר לא רק הניצולים חייבים לה תודה אלא העם היהודי כולו והאנושות כולה הם בעלי חוב שלה, על ששמרה בימי האופל הנוראים ההם על החוט הממשיך את תולדות האדם. אנשים אלה, שאנו קוראים להם חסידי

אומות העולם, היו אז כה מעטים ומעשיהם היו כה נעלים עד כי באמת, על אף קשיים של "חוסר קרן ציבורית", לא כדאי להכתים את העם היהודי בכתם של כפיות-טובה כלפיהם. גם "תעודת ההוקרה" וגם "הזכות לנטוע עץ בשדרה מיוחדת" נראות בנסיבות כאלו כלעג לרש וכגיגונים שצרימתם נשמעת היטב ושום הסברים לא יוכלו להחרישה.

המחלה הנושנה

1

במרחק שנים-עשר קילומטרים מירושלים, בצדה של דרך המתמשכת מבית-לחם לחברון, שוכן הכפר הערבי אל-ח'אדר ובו מנזר יווני. בראשית המאה היו מביאים למנזר זה, לשם ריפוי, אנשים אחוזי טירוף ותקופי רוחות-רעות ודיבוקים שונים, וכאן היו מזומנות להם שיטות טיפול מכל הסוגים, החל מקמיעות והשבעות ועד כבילה באזיקים, או שיטות-הלם של טלטולים וזעזועים שנועדו להתיש את הכוחות השטניים ולסלק אותם מן הגוף.

מזה עשרות בשנים אין המנזר עוסק במחלות כאלה, אך בשבוע זה, שעה שאחד הנזירים הישישים השקיף מראש גג על הנעשה מסביב, נתגלה לעיניו חזיון שהזכיר לו, אמנם בשינוי צורה, שמץ-מה מאותה התעסקות במופץ-אלהים.

הוא ראה בראש גבעה אחת קבוצה של פאציינטים יהודים, כשהם יושבים בשורה על האדמה ולמולם כמה וכמה סאניטארים שבאו דחופים, לאחר שחיפשו את חוליהם ומצאום כאן. סאניטארים אלה ניסו לשדל את היושבים, קודם בלשון רכה, שייכנסו לרכב, אשר בא להסיעם, ולאחר שלא נענו החלו מרימים ונושאים ומעבירים וגוררים אותם, כששני אחים אוחזים בכל חולה, המגיב בפאסיביות אפיינית.

כך עד שתמה ההעברה, והגבעה נשארה שוממה וריקה כשהיתה. אז ירד הנזיר הישיש במדרגות מן הגג ותוך כך הרהר, שאכן השנים עוברות, אך טירופו של עולם בעינו עומד.

2

אילו ביקש אותו נזיר שנסביר לו פשר המעשה שנתרחש אותו יום, היה נוכח לדעת כי לא טעה. היינו אומרים לו כי אין ספק שאותם אנשים שרבצו על הגבעה היו טעונים טיפול. די היה לשמוע אפילו מקצת טענותיהם – כגון שהם מצפים לעזרת המוסדות – כדי שנבין שיש כאן מקרה ברור של ערעור-המוחין. צריך יהודי באמת לחיות בעולם התווהו כדי לומר שיש לו זכות להתנחל מעבר לקו הירוק, ולא עוד אלא לדבר על מבני-קבע ועל פיתוח האיזור ושאר מושגים המחזירים אותנו אל חשכת ימי-הביניים.

כדי לתפוס עד היכן הדמדום מגיע, נציין כי דוברי הקבוצה המעוררת טענו, בין השאר, שהם מגשימים למעשה את סעיף ההתנחלות שהממשלה עומדת עליו, ואילו קיימה ממשלת ישראל, ולוא במעט, את המובטח באותו סעיף, היו תופעות של טירוף פרטי נמנעות מאליהן. טענה זו אין בה חידוש ומקורה אותו חולי יהודי נושן שפרופסורים אחדים כבר איבחנו אותו והגדירוהו ואף עשאוהו נושא לסימפוזיונים, אם כי, למעשה, אפשר למצותו במלים מספר, כפי שנראה להלן.

3

הכל יודעים כי עד לפני עשרים שנה ומשהו היה שגעון זה – אשר לפיו לא רק מותר אלא אף חובה להתישב בארץ-ישראל, ולא כל שכן בשטחים פנויים שלה – מקובל על הרבים. כדי שלא לבייש קראו לטירוף זה בשם ציונות. הנגועים במחלה זו דגלו במושגים כגון "הפרחת השממה" או "בזכות ולא בחסד" והערבוביה היתה כה רבה, עד כי אפילו מקומות כמו חברון או בית-לחם או יריחו נחשבו כחלק מארץ-ישראל. עקבותיה של תפיסה מעורבבת זו אנו מוצאים גם לאורך אותן מאות שנים של נדודי-גולה ורדיפות, שבהן היו יהודים משתדלים לקבל שקיק של עפר מארץ-ישראל על-מנת להיקבר עמו, בלי להבדיל כלל בין עפר שממערב לקו שביתת-הנשק ובין עפר שאינו אלא מן השטחים המוחזקים.

מאז עליית הבילויים ואילך נשתרש עקרון חוסר-ההבחנה ולבש צורה מוחשית. מחלת-נפש זו – שגרסה כי אין תחומים אסורים להתישבות יהודית בארץ-ישראל – היתה מגיעה מפעם לפעם אף

לממדים של מגיפה ואז היו החולים עולים ומתישבים בקצב קדחתני ממש, על אף כל סכנות ואיסורים. כמה מתקופות אלו אפילו נעשו שם-דבר, כגון ימי "חומה ומגדל" או יום "אחת עשרה הנקודות".

כעת המושגים אחרים, ורבים מן החולים לשעבר מכריזים כיום בפה מלא כי כל אותו רעיון של ארץ-ישראל לא היה אלא פרי דמזון וסילוף של עקרונות צדק ומוסר, וכי במקום לדבר על התישבות מעבר ל"קו הירוק" מוטב שנצטער על הראשונות ונדע כי אף בשפלת החוף ובגליל ובעמק יזרעאל עלינו להתהלך נכלמים ואשמים ופנינו כבושות בקרקע שאינה שלנו.

4

למען האמת ייאמר כי מפעם לפעם אתה מוצא גם כיום נצנוצים חוזרים של אותו חולי, כגון בסעיף-התנחלות שבמצע המערך, המבטיח "התישבות עירונית וכפרית בשטחי מולדת". סעיף זה נראה כיום לרבים כצלקת ישנה שכבר אין מרגישים בקיומה. ואכן, מקרה-המתנחלים בשבוע זה לא עורר כמעט כל הדים בציבור לעומת מקרים קודמים שגרמו התרגשות של ויכוחים נסערים. המתנחלים עלו על הקרקע ואילו כוחות הבטחון באו והורידו אותם. לכל היותר אפשר לומר כי אלה ואלה עשו את המוטל עליהם. יש להניח כי במשך הזמן ייכנסו הדברים למסלול השיגרה. יהודים יתנחלו מדי פעם והמימשל יסלק אותם, עד שהדברים ישתבצו אפילו במסגרת של טקס מיוחד וייתכן שבסופו של דבר אפשר יהיה להזמין לאחד הטקסים הללו גם את הרצפלד ולבקשו להשתתף בגרירת המתנחלים מן המקום ולפצוח בשיר "שורו הביטו וראו, מה גדול היום הזה".

5

שעה שעלו המתנחלים לגבעה, באו השכנים הערבים לברך אותם. הכתבים אומרים כי אין לדעת אם שכנים אלה שמחו באמת על בוא המתישבים היהודים, אך עד שאנו שואלים שאלה זו יש דבר אחד שאנו יכולים לומר בבטחון גמור: ערבים אלה באו לברך את המתנחלים לא מפני ששמחו על כך, ולא מפני שהעמידו פנים, אלא מפני שהיו בטוחים שזהו זה. היהודים באו להתישב כאן וסוף פסוק.

ייתכן אפילו כי בכך נתפרק לגבי אנשי הכפרים הללו מתח התמהון על שכבר עברו כמעט שלוש שנים ושום נקודה יהודית לא קמה בסביבה. ייתכן שכמה מהם הרגישו אפילו תחושת רווחה על שמעתה אולי יהיו בטוחים יותר מסחיטות המחבלים. ייתכן כי אילו הקדמנו ליישב אזורים אלה, כבר היינו רואים עכשיו יחסי שכנות ומסחר בין המתישבים החדשים ובין ערביי הסביבה וייתכן שאילו נעשה הדבר בממדים ראויים לשמם היה הדבר משתקף אפילו בתכניות מסויימות של גורמי חוץ בענין "תיקוני-גבול זעירים בלבד".

על-כל-פנים, מה ששייך לערביי המקום מסתבר שהם הבינו את עליית המתנחלים הללו יותר משאנו מבינים אותה, אך בעודם מקבלים את העובדה המוגמרת הזאת ראו את כוחות-הבטחון באים לגרור את המתישבים מן המקום ואז חדלו באמת להבין את המתרחש. כך עמדו תוהים עד שקם זקן אחד ואמר :

- אני אסביר לכם, הוי אחי, מדוע גררו היהודים את המתישבים הללו מן הגבעה.

וכאשר ראה, כי שומעיו מטים אוזן, הוסיף ואמר :

- היהודים עשו כן כדי להראות, כי שום כוח לא יוציא אותם מפה אם הם עצמם לא יעשו זאת במו ידיהם.

כמה זקנים נענעו בראשיהם כשהם תוהים על חכמתם וערמתם של יהודים אלה, ואחד מהם שאל :

- ולאן הסיעו את המתישבים הללו ?

- הסיעו אותם - אמר הזקן - למקום אחר, כדי לחזור על אותו מופת. כך יעברו ממקום למקום על פני כל אזורי הגדה המערבית ויש להם אפילו שם מיוחד לכל המעשה הזה.

וכשנשאל מהו השם הזה, ענה ואמר :

- ישראליואציה של השטחים.

ההובי החדש

1

כמה דברים שנשמעו בשבוע זה מפיו של מזכ"ל מפלגת-העבודה, אריה אליאב, מעידים שלפנינו באמת תופעה לא-רגילה. איני מתכוון לטיב ההשקפות המדיניות שבאו לידי ביטוי בדבריו. זה ענין לעצמו. כוונתי לדרך שבה הפגין המזכ"ל החדש את התחמקותו העמקנית, הפסבדו-מדענית-כמעט, ממשמעותה ומסקנותיה של הבעיה שהוא הסתבך בה. דרך זו היא כה בלתי-רצינית, כה מגוחכת למעשה, עד כי הענין נעשה באמת רציני ביותר.

2

הכל יודעים שכיום, כשאנו מדברים על "תורה שבעל-פה", הגנו מתכוונים לא לשהה סדרי משנה ולדברי תנאים ואמוראים ובעלי תוספות, אלא הכוונה היא לנוסחא גיאוגראפית-בטחונית מסויימת, ברורה ביותר, שנתאשרה כחלק ממצע "המערך". לכן קשה קצת לגרוס מה שהשיב מזכ"ל המפלגה לשאלות שנשאל בענין זה, בהופעה פומבית שלו, השבוע. הוא הצביע בבחירות, כך אמר, בעד המצע הכתוב. אולי יש כמה תורות שבעל-פה, אך אין הוא בקיא בהן. בכלל, אין הוא מצייר מפות. מפות יש אולי רק לאלה הדוגלים ב"אף שעל אדמה". הצרה היא, שבתורת מזכיר כללי של המפלגה, צריך אריה אליאב דווקא להיות בקיא, ודווקא במידה מספקת, בענין זה שהוא חלק מהותי ממצע מפלגתו. ביחוד מאחר שאותה תורה-שבעל-פה אינה, כאמור, בבחינת ים התלמוד. הזמן שהיה עליו להקדיש כדי לרכוש בקיאות בתורה זו, המסתכמת בכמה שורות בלבד, הוא מועט לאין-ערוך מן החדשים שהוא הקדיש, לדבריו, לאותן שיחות ופגישות שבסופן נתגלה לו מציאותה של "אומה ערבית פלשתינאית במצב של התהוות". אמנם זו תגלית הראויה אפילו לשנים של מחקר, אך אין

משמע מכאן כי מי שזכה לכך רשאי שלא להקדיש אפילו שעה אחת, או מחצית השעה, כדי לרכוש בקיאות בענין שתפקידו פשוט מ ה י ב אותו להיות בקיא בו, ענין הקשור במצע שמפלגתו עומדת עליו ואף הוא עצמו, כחבר המפלגה, הצביע בעדו.

3

כדי להבהיר שאין זו תמיהה ערטילאית, כדאי להביא כאן תגובה שהגיב לענין זה מזכיר-משנה של מפלגת-העבודה, גד יעקבי.

מדבריו מסתבר בפירוש כי טענת המזכיר הכללי, האומר שנוסתת הגבולות הבטחוניים, הגלויות למצע, אינה מחייבת אותו, היא טענה שאין לה שחר. מי שרוצה להציע שינוי במדיניות "המערך" – אומר גד יעקבי – יכול להביא הצעותיו למוסדות, אך כל עוד לא הוחלט על שינוי זה, מחייבות ההחלטות את נציגי המערך.

לענין זה, או גם לענין זה, התכוון ודאי גם שר-הבטחון, משה דיין, שעה שאמר לפני ימים מספר כי התורה שבעל-פה מפרטת (לא מפרשת) מה שכתוב במצע המפלגה. הכוונה היתה להביא פירוט זה של גבולות המפה החדשה לציבור, לפני הבחירות לכנסת השביעית, ומי שאינו מסכים לפירוט זה "שלא יבחר בנו".

האמת ניתנה להיאמר שכך בדיוק הבין את הדבר גם הציבור הישראלי, ואם מזכ"ל המפלגה אומר עכשיו כי הוא אינו בקיא בכל הענין הזה, הרי זה דיבור שאינו יאה לא רק למזכיר כללי, אלא אף חבר פשוט מן השורה היה נמנע מלומר זאת, שכן בכך הוא אומר, למעשה, שהוא הצביע בעד דבר שאינו יודע מהו.

"המצע – טוען אריה אליאב – מאפשר לי לחיות עם דעותי". ובכן, לגבי מקרה קונקרטי זה טעות בידו. אם ניטול דעותיו כפי שהובעו ב"טיים", למשל, יכול הוא, כמובן, לחיות אתן באין מפריע, אך לא על מצע "המערך" ולא בלשכת מזכיר המפלגה.

4

אותה הופעה שטחית ודוחה, אשר מזכ"ל המפלגה הדגים לפנינו בשבועון "טיים", זכתה גם היא הפעם להסבר נוסף מפיו. והסבר נוסף זה אף הוא אולי אינו אחרון, שכן אילו דגל המזכ"ל,

כפי שיש "דוגלים", בקיומו של עם ערבי פלשתינאי של הגדה המערבית, הנבדל מן העם הערבי הפלשתינאי של הגדה המזרחית, היו הדברים אולי פשוטים יותר. אך כיוון שהוא מצא בריה לאומית מתהווה, וראה רק מה שרואים לפעמים בסרטי-לימוד שבהם אנו עדים לצמיחת השער או להתחלקות התא, הרי ששום תוספת-הסבר אינה למותר וכל המרבה הריהו משובח.

לכן יפה עשה המזכ"ל שעה שפירש לעתונאים שאותה תגלית לא באה לו כהארה פתאומית ממרום, אלא שהיא "פרי נסיון שהוא רכש בסיוורים בגדה וברצועת עזה במשך חדשים לאחר מלחמת-ששת-הימים". הוא עבר בגדה וברצועה, הוא שוחח עם משכילים ועם פשוטי עם, עם מהנדסים, עם חקלאים, עם מוכתרים, עם פועלים, ולאחר כל אלה – כך הוא אומר – נתגבשה אצלו דעה זו בענין האומה הפלשתינאית בהתהוות. "זהו ריאליזם שיש להכיר בו".
אלא שריאליזם וקוץ בו.

5

הקוץ הוא קודם-כל בכך שסיוורים בשטחים ושיחות עם רופאים ומהנדסים הם ענין שאינו שייך כלל לבעיה שלפנינו אם אין הם באים כתוספת בלבד לעובדות של קיום לאומי שצמח צמיחה היסטורית אֶתנית, תרבותית, מתוך הארץ האמורה. אך אפילו יש חשיבות בסיוורים ובשיחות אלה, הרי לא ליובה אליאב לבדו סייר ב"שטחים" ולא רק הוא לבדו דיבר עם תושבי הגדה והרצועה. ידועים עוד כמה אנשים שעסקו בכך וידועות אפילו כמה עבודות-מחקר שנעשו בתחום זה, ויש גם בני-אדם "המסיירים" שם במשך כל התקופה שמאז מלחמת-ששת-הימים ועד היום. כל הסיוורים והסקרים והמישאלים הללו העלו קשת כה רחבה של התרשמויות, של סיכומים, של מסקנות, עד כי הריאליזם של ליובה אליאב בולט ביניהם ממש כאזאזיס.
תיאוריה זו שלו, בגיבושה הנדיר, עולה לאין-ערוך אף על השקפות ערביי השטחים עצמם, החלוקים עדיין בדעותיהן הן לגבי הישות הקודמת והן לגבי הישות העתידה וממילא גם לגבי זו ההולכת ומתהווה.

כן, אפילו הסתמכות זו שהמזכ"ל מסתמך על סיורים ושיחות שלו, בגדה וברצועת-עזה, אינה מפיגה את הטעם הסאלוני, העסקני והעמקני שבאותו הזכי של יצירת עם ערבי חדש, שרבים מבינינו שטופים בו כיום. בעלי הזכזכי הזה מתעלמים מן העובדה שגם אותם חלקי האומה הערבית, הקיימים כבר בתורת "עמים", אינם אלא מדי-נות ערביות של אומה אחת, אשר חלומה הוא דווקא אותו איחוד ערבי לאומי כולל שמציאותה של מדינת ישראל מפריעה, כביכול, להתגשמותו. אותו הזכזכי יהודי של יצירת עם ערבי פלשתינאי נטל לו דווקא את האוכלוסיה הפחות מוגדרת ופחות מזוהה מבחינה מדינית וגיאוגראפית, שבין כל אוכלוסיות העם הערבי, לעשות בה מאניפולאציות טרקליניות של בריאת יש מאין ולא לשווא אנו טורחים כל-כך במלאכה זו אשר אף שליטי ערב לבם אינו שלם עמה ואין לה צידוק אלא במוחותינו המעוקמים ובתכניות החורבן של עראפאת.

תכניות חורבן - לא רק משום שכוונת דוגליה הערבים של פיקציה זו, הנקראת עם ערבי פלשתינאי, היא להעביר ולמחות את מדינת ישראל מן העולם, אלא משום שאם אנו מאמצים עיקרון פיקטיבי זה אנו מעלים את הכורת על עיקרי קיומנו בארץ זו.

כן, אולי יישמעו הדברים כפאראדוקס, אך יש צידוק למלחמותינו ויש לה שחר ויש בה ערובה לנצחון ולימי שלום, כל זמן שאנו יודעים וכל זמן שהעולם יודע כי אנו עומדים מול העולם הערבי, על שטחיו העצומים, ומול התנכלותו אל כברת-ארץ זו של ישראל. אך מרגע שאנו מודים בקיומה של פיקציה לאומית פלשתינאית, מאותו רגע נעשית הציונות כולה ענין של גזילת מולדת מידו של עם קיים, ובמידה שאנו מסייעים כיום להשתרשותה של תודעה זו בעולם ובהכרתנו פנימה, אנו מערערים יסודה ההיסטורי, האנושי של הציונות ומושיבים אותה על כידונינו בלבד.

התנועה הציונית ורעיון התחיה לא היו יכולים אפילו להתחיל ולנבט אילו היתה ארץ-ישראל באמת מקום צמיחתה וקיומה של אומה ערבית פלשתינאית המזוהה עם ארץ זו. אם אמנם אנו מודים בקיומו של עם ערבי פלשתינאי, הרי לא רק

"השטחים המוחזקים" הם טריטוריות-ערביות אשר כל עמידתנו בהם היא רק הקזת דמים עד בוא הנסיגה הבלתי-נמנעת, אלא גם מדינת ישראל שלפני ששת הימים היא טריטוריה ערבית-לשעבר של עם פלשתינאי ערבי. אם אנו מודים בקיומו של עם ערבי פלשתינאי קשה להאמין אפילו כי מחאותינו נגד הטרור, ומאמצינו לעורר על כך את אומות העולם, יכולות לזכות לאוזן קשבת. אם יש כאן עם ערבי הנלחם על ארצו, הרי שמהאותינו אלו מאבדות את עיקר משמעותן. הטרור הוא כלי פסול, מבחינת החוק הבינלאומי והמוסר הבינלאומי, רק שעה שאנו אומרים כי הוא כלי מלחמה של מדינות ערב נגדנו. אך משעה שהוא כלי מלחמה של עם פלשתינאי, שאין לו צבא ואין לו טאנקים ומטוסים, והוא נלחם על קיומו הלאומי, לא תעזרנה לנו כל מלות-הגנאי שבהן אנו מכתירים את מעשי-הדמים הללו.

מפעל-התחיה היהודי זכה במשך עשרות בשנים לאהדת העולם רק מפני שהוא נבע מתוך מציאות אשר בה אין תושביה הערביים של ארץ-ישראל אלא חלק זעיר מן האומה הערבית, אשר כללותה של ארץ-ישראל לא היתה קיימת לגביה כמושג מדיני, לא בתודעתה הלאומית ולא בהכרתה הדתית. עכשיו אנו מסייעים במו ידינו למחות מציאות-יסוד זו, אשר בלעדיה לא היינו יכולים אפילו להעלות על הדעת את יישובה של הארץ ואת שיבת-ציון. אפילו הצהרת בלפור לא היתה יכולה להינתן אילו היו מגסחיה צריכים להתנות שהבית הלאומי היהודי בפלשתינה יקום בתנאי שלא ייפגעו זכויות העם הערבי הפלשתינאי, ולא זכויות התושבים האחרים, כפי הנוסח שנתקבל בדרך הטבע.

במידה שאנו מדברים על התרוקנות האידיאולוגיה הציונית מתכנה אין אנו אומרים את הכל. האידיאולוגיה הציונית צריכה שיקום וגיבוש וקביעת עיקרים מחדש, לא רק משום התרוקנות, אלא גם מחמת שהיא הולכת ומתמלאה ערפילי טשטוש ומוקדי כרסום העשויים להפכה תל-עולם. דבריו של מזכ"ל מפלגת-העבודה, שעליהם עמדתי בראשית הדברים, אינם אלא אחד הסימפטומים לתהליך זה אשר עיקרו לא בכך שהוא מערער את מצע "המערך" אלא בכך שהוא מערער את היסוד אשר בלעדיו אין לא מצעים ולא תורות שבעל-פה ולא תורות שבכתב ואף קיומנו כולו עשוי להישאר בלעדיו בבחינת אותיות פורחות באוויר.

27.2.70

סדר המאמרים

1967

11	"תוף-הפה" וכלי הרוח
20	אבא של סוּטלאנה
26	קצת מיצעד והרבה עצבנות
30	ממשלת-חירום כהכרח עליון שתי הערות-שוליים
34	"בשולי הטלגראמות"
36	הגמוניה של מה ?
38	מול מציאות שאין לה אח
44	"הגדה המערבית" — ארץ בעילום-שם
50	שלום כתכלית ולא כתחליף
55	המערכה השלישית : הקרב על העם היהודי
60	"הוויכוח" עם מוסקבה
64	במה מחזיקין
69	בהלת האיחוד
73	העליה — כשהיא ערבית
77	פולמוס הכותל
81	משליטה צבאית לנוכחות שלמה
86	השתיקה האחרונה : על איליה אָרנבורג
91	העיקרון והאבסורד
96	מדיניות של סימן-שאלה
100	שבעים שנה וששה ימים
105	שכרון המוכיחים
110	ערפור על רעיון נאה שני פרקים
114	א. האורחת המזורה
117	ב. בעב הענן

121	אחרי הדומיה
	שני פרקים
126	א. טעותו של נימוק־יסוד
128	ב. טשטוש במסווה של ריאליזם
132	דחילי נוסחאות
137	טעמו של כבוד
142	האלופים והמגבית
147	משפט המישחק
152	איחוד של לא־מפלגות
157	בדלתיים פתוחות

1968

165	אי־החלטה נחושה
170	עץ־החיים במשתלה
174	החרמש והסהר
178	קדקוד־המשולש
183	משפט זוטא
188	ספיתי קצף
195	תגובה שגלשה על גדותיה
201	מועד אחרון
207	מדיניות על בלימה
	ארבעה פרקים
213	א. הסערה
215	ב. הדיבה
216	ג. הסבך
217	ד. ההתמודדות
219	ההון והרקע
224	הנוסחה הריקה
231	"עיקריו" של הסכסוך
236	עשרים שנה
242	מדיניות של דילוג־רב
249	גישה עקיפה מדי
254	השינוי בממשלה

259	חוק ההתישנות
266	המהפכה שפקעה
272	מחאה מחטיאה
277	רשות הבידור
283	ניהיליזם מהו ? שני פרקים
288	א. חומר הדין
289	ב. אנקת גבהים
293	נפילת פראג
298	אמנם פראג, ובכל זאת...
303	הממשלה והתחפושת
307	שלהי־דמדום וראשית־פכחון
316	צעד מוטעה והסתבכות מיותרת
320	המערכה על השלום
326	אבסורד לדוגמא
333	חשבון הפנקס הקטן
339	האומנם ויכוח־סרק ?
346	גזירת הסקר
352	פירושים שאינם למותר
357	מחאה ותזכורת
363	איזהו גיבור ? שלושה פרקים
369	א. התמורה המתחוללת מאליה
370	ב. נוכחותה של היעדרות
372	ג. מישאל הסטודנטים

1969

377	ידיים חופשיות
383	ההבקעה מן הדמדום
390	הגרדומים והשלום
394	הרופאים, השתילה, השאלה
399	עם פרידה מראש־הממשלה

	שני פרקים
403	א. המערך הסמוי
407	ב. לא מחאות לחצאים
409	אחרי המירדף
414	ראש חדש למחשבה חדשה
422	המאבק עם עצמנו הוא שיקבע
428	כבר לאחר ויכוח
	שני פרקים
432	א. מקצות "הארץ"
434	ב. ההטפה המיותרת
439	ישראל השלישית
	שלושה פרקים
444	א. הערה לדו־שיח
446	ב. חומר חסוי
447	ג. ניצול מעשי מדי
	שני פרקים
449	א. עמדת הקיפוד
453	ב. אועקת־השווא הגדולה
	שני פרקים
455	א. תהלוכה ושתי פנים לה
458	ב. קו לקו
	שלושה פרקים
461	א. ריתוק מלמטה וניתוק מלמעלה
463	ב. נפש טרופה
465	ג. היסטוריה שלא במקומה
467	לא כל־כך פשוט
473	לאחר גיבוי
	שני פרקים
479	א. רוח תזזית
480	ב. המאור הקטן
484	צוק מצדה
489	מצע תועה ומתעה
496	"מה יהיה הסוף?"
501	המומחים־לחופש

505	זהות ומלחמה
507	הדרוויש כשותף-לקונפליקט
513	לא כמדינה מוחזקת שני פרקים
520	א. לשופט על-הסף
521	ב. כפיה אלחוטית
525	נחל צין
530	איך לא להצביע וכיצד להצביע
536	כמה עיקרים לפולמוס התזמורת
542	החבילות והמשא
548	המכתב והכתובת
552	סכנתו השניה של הטרור
557	השירה, המחאה, המניפסט שני פרקים
562	א. ביקוע הגרעין
564	ב. אזעקת ההסברה
569	גנראלים ופרופסורים שני פרקים
575	א. הנצחון כשעיר לעזאזל
579	ב. לא הקצף יענה את הכל

1970

	שני פרקים
585	א. המאה הקשישה והעשור הצעיר
588	ב. לשגריר בברכה ובערעור חמישה פרקים
591	א. הסבך המושלם
593	ב. נפש בריאה בגוף בריא
595	ג. נאמנות כפולה ומשולשת
595	ד. העוגה הפסיכדלית
597	ה. בעבור נעלים שני פרקים
598	א. תבוסת ביאפרה
600	ב. המפה והתרגיל

603	מזכ"ל חדש — יעדים חדשים...
608	פריט ושמו לאום שלושה פרקים
613	א. האומנם ברצינות ?
614	ב. הפגנת בני-אור
617	ג. על "קשיים אובייקטיביים"
619	המחלה הנושנה
623	ההובי החדש

Printed in Israel
1971

נסדר בדפוס שמגר ונדפס בדפוס גולדפיז
ת"א, הר-ציון 104